

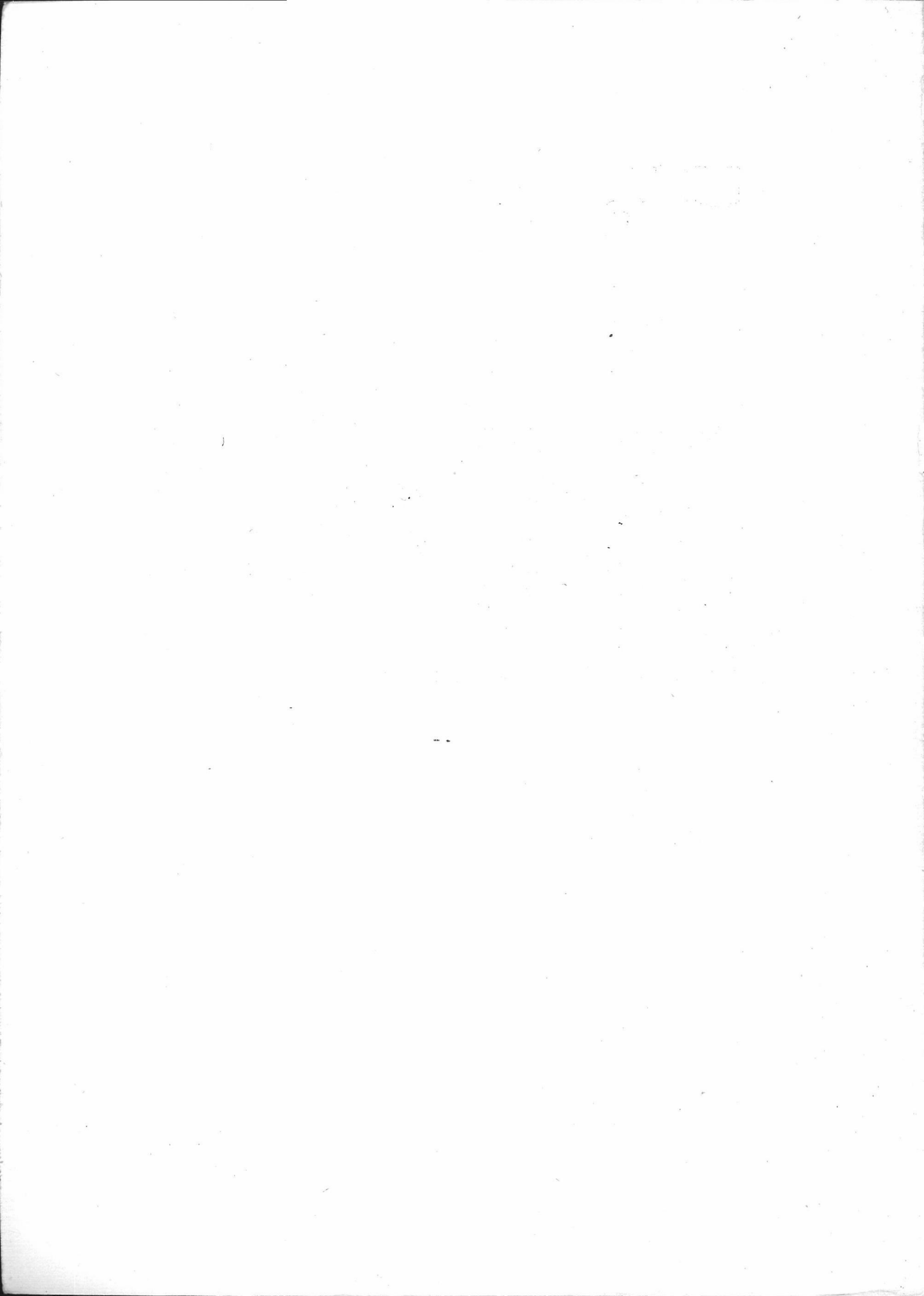
ИКСИ

БЕОГРАД
НОВИ САД
ТРИШЕ
13 — 18. IX 1977.

НАУЧНИ
САСТАНАК
САДВИСТА
У ВУКОВЕ
ДАНЕ

7

МСЦ

**БЕОГРАД
НОВИ САД
ТРШИЋ
13 — 18. IX 1977.**

**НАУЧНИ
САСТАНАК
САДВИСТА
У ВУКОВЕ
ДАНЕ**

РЕФЕРАТИ И САОПШТЕЊА

Београд, 1981.

МЕЂУНАРОДНИ СЛАВИСТИЧКИ ЦЕНТАР СР СРБИЈЕ
Филолошки факултет, 11000 Београд, Студентски трг 3

Управа Центра

Директор: проф. др Слободан Марковић. Помоћници директора: проф. др Радмила Пешић, проф. др Драгутин Мирковић и доц. др Љубомир Поповић. Чланови управе: доц. др Јован Кашић и др Владимир Бован. Секретар: Светислав Спасић.

Савет Центра

Божидар Бегенишић, предавач (Приштина), Милосав Вукићевић, предавач (Приштина), проф. др Димитрије Вученов (Београд), Ксенија Гаћиновић, Комисија РИВ-а), доц. др Даниел Дудок (Нови Сад), проф. др Ђорђе Живановић (Београд), проф. др Драгиша Живковић (Нови Сад), проф. др Павле Ивић (Београд), проф. др Слободан Марковић (Београд), проф. др Александар Младеновић, председник (Нови Сад), проф. др Асим Пецо (Београд), проф. др Вук Филиповић (Приштина).

У П Р А В А

Међународног славистичког центра

С А В Е Т

Међународног славистичког центра

**ТИПОЛОШКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ГРАМАТИЧКЕ
СТРУКТУРЕ СРПСКОХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА
(у синхронијској и дијахронијској перспективи)**

Др ЈАНКО ЈУРАНЧИЧ (Љубљана)

ГРАМАТИЧАР И ЛЕКСИКОГРАФ АНТОН МУРКО И САВРЕМЕНИЦИ

Културни покрети при крају средњег века, хуманизам и ренесанса, а нарочито реформација пробудили су у словеначким областима националну свест и почетак књижевног рада на народном језику, прво у Крањској као централној области, а затим и у осталим покрајинама. Крајњи циљ од стране Трубара основане књижевности била је национална интеграција словеначке етничке територије.

Овом настојању противило се све: и мрачна прошлост, и политичка припадност хабзбуршкој држави, и црквена подела на осам до девет управа, од којих је само љубљанска бискупија имала своје седиште у земљи, слаба и неравномерно развијена привреда, затворена покрајинским и локалним границама, непостојање домаћег племства и народнога грађанства. Још увек се осећала граница између старе Карантаније и Паноније, што се нарочито одражавало у језику. Систематско култивирање покрајинског патриотизма од стране политичких господара налазило је у оваквим условима врло плодно тло. Место заједничког националног имена превладавали су провинцијални називи: Крањац, Штајерац, Корушац, Истринин, Безјак итд. При крају 18. и поч. 19. в. писци још увек пишу сваки за читаоце своје покрајине, а свој језик називају крањским, штајерским, корушким, и само на крајњем истоку „словенским“.

Карантанско-панонска поларизација и покрајинска распарчаност словеначке етничке територије биле су најозбиљнија сметња у процесу формирања нације. Савладати ову сметњу значило је постићи национално и културно јединство народа, створити му заједнички књижевни језик и тиме легитимацију за живљење у друштву културних народа. Овај задатак није био лак ни програмски јасан. Најмање јасна је била ситуација на крајњем истоку.

Први сукоб различитих схватања о националној припадности и о књижевном језику избио је 1803. у филолошком кружоку штајерских културних радника, где се једна страна изјаснила за општесловеначки књижевни језик „крањске књижевности“, а друга за књижевни језик хрватских кајкаваца. Десетак година касније, положај је постао још замршенији кад је своју делатност развио Петер Дајнко, најборбенији представник источноштајерскога књижевног и националног сепаратизма.

У Крањској није се, заправо, ништа учинило да би се разведрила мутна ситуација. Копитар, најобразованији дух онога доба код Словенаца, написао је граматику *Der slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steiermark*, чиме је

покрајинску раскомаданост признао као легитимно стање, а у граматички је као књижевни језик обрађен језик ауторове уже домовине. Други крањски граматичар, Ф. Метелко, уствари је друго издање Копитара. Наслов своје граматике *Der slowenischen Sprache* у краљевини Илирији и суседним областима прилагодио је политичком стању после Бечког конгреса. *Slowenisch* значи Метелку исто што Копитару „slavisch“.

Годину дана пре Метелка објавио је на истоку своју граматичку Петер Дајнко, као *Lehrbuch der windischen Sprache*. Сам наслов показује да се ту ради о задртом провинцијалцу и о локалном наречју као књижевном језику. Дајнко поред „windisch“ употребљава и израз „Slowene“, али то је „Slawe in der Steiermark“ (Грам. 1).

У раздобљу мање од две деценије изашле су три граматике, са стручне стране све без приговора, али је њихова идеолошка усмереност и практична употребљивост проблематична. У њима се, очигледно, припремао национални и језички раскол — у томе се нарочито истицала Дајнкова граматика — раскол који би озаконоио два књижевна језика, а то би значило и две нације. Ниједна од именованих граматика није обухватала читаво језичко подручје, све су биле локалистички обојене, најмање свакако Копитарова.

Још горе је стајала ствар са речником. Једини речник овога доба, Гутсманов из 1789, скроман опсегом, био је већ застарео и обиловао је дијалекатским особеностима.

Кад се овако припремао судбоносни дуализам у развоју словеначке националне идеје и књижевног језика, неочекивано се све окренуло на боље. Г. 1829. градачки књижевник Ј. Л. Грајнер (J.L. Greiner) расписао је конкурс за *Словеначко-немачки* и *Немачко-словеначки њриручни речник*, са кратком граматиком, словеначком и немачком, као увод у сваки од оба речника, и са лексичком грађом читаве језичке територије. Издавач је, као пословни човек, увидео да Словенци представљају важан фактор у земљи. У самој штајерској метрополи, па и у другим местима, живели су као ђаци и студенти, као учитељи и професори, као свештеници и официри, као чиновници земаљске владе и племићких дворова. И немачки суграђани: чиновници, трговци, занатлије, официри и племићи живели су у сталном контакту са словеначким становништвом — после јозефинских реформи и наполеонских ратова много непосредније. Све је те чињенице Грајнер добро уочио и као странац, који се издигао изнад ситних покрајинских ривалитета, тражио је речник заједничког књижевног језика.

На распис се одазвао 20-годишњи студент филозофије. А. Мурко, који је овим решавао свој материјални проблем, јер се за теологију, која би обезбедила његову егзистенцију, није осећао позваним, а за студиј медицине није имао материјалних средстава.

Мурко се одмах прихватио посла, са великим еланом, мада за овај задатак није био специјално квалификован. Натпросечна природна даровитост, добро познавање завичајног наречја и раније интересовање за проблеме словеначког књижевног језика у друштву другова у мариборској гимназији, те затим колега у градачком Илирском клубу, у којему се састајао са Ф. Миклошичем, Ст. Вразом, Љ. Гајем, Д. Деметром и другима, све му је то омогућило да је поверени задатак добро решио, нарочито у идејном погледу.

Ради усавршавања у народном и књижевном језику пропутовао је у друштву са Миклошичем словеначке покрајине те се овом приликом у Љубљани лично упознао с Прешерном, М. Чопом и М. Кастелцем. Краће време проучавао је књижевне текстове и у бечкој дворској библиотеци те ту лично контактирао с Копитаром.

Издавачев план Мурко је мењао утолико што је написао опширнију граматику словеначкога језика, те је објавио као самосталну књигу, а граматику немачкога језика није написао. Тиме је аутор истакао да жели бити информатор за словеначки, а никако и за немачки језик. Граматичка правила изнесена су на XVI + 206 страница, а словеначко-немачки део речника има 788 и немачко-словеначки део 862 колоне. Граматика говори о гласовима, затим о облицима и синтакси. Иза синтаксе долази збирка „најнужнијих речи“ за свакодневну употребу, даље немачко-словеначки „разговори“, узети из новогрчке Бојацијеве граматике. За закључак је додао две Прешернове песме, *Slovo od mladosti* и *Povodni mož*, с напоменом испод текста да су ове две песме додате јер се одликују оригиналношћу, овејаним словеначким језиком, песничком вредношћу, а лако су разумљиве те служе као пример како се словеначки може и мора писати. То је код Словенаца прво јавно признање Прешерновој поезији.

Насловна страна речника истиче да је ту скупљена лексичка грађа читаве језичке територије, без обзира на покрајинске границе, и лексика „западне Угарске“, данас назване Прекомурје. О језику ове области до Мурка једва се водило рачуна. Само П. Дајнко, као најближи сусед, спомиње у граматичици и „die Windischen Ungarn aus der oberen Hälfte des Eisenburger-Comitates“.

У граматичици и у речнику аутор је настојао да здружи традиционални крањски књижевни језик и језик покрајинске источноштајерске књижевности, односно норму његова родног говора. У крањски књижевни језик укључио је граматичке и лексичке „исправке“ из језика свога завичаја, то значи језичке феномене који су најближи другим словенским језицима или старословенском језику, а у првом реду ако се „исправка“ подударала с одговарајућим феноменом у језику Хрвата и Срба. Компликовани вокализам Метелкове граматике свео је на пет вокала (*и е а о у*), за модерни словеначки полувокал, који се традиционално писао знаком *и*, предложио је слово *е* (*йевиц*: *йевиц*), уз крањски наставак *-ам*, у инстр. једн. и дат. мн. именица м. и с. рода поставља и штајерски наставак *-ом* (*брајџам*, *небам*: *брајџом*, *небом*)¹. Компаратив је на истоку придев с одговарајућим наставцима, а у крањском књиж. језику наставак *-ши* и *-ји* исти је у 1. пад. једн. и мн. за сва три рода (Преш.: *Dni mojih lepši polovica*; *Je Jerica ta starji, ta mlaji Micka je*), уз пре-

¹ Sehr wünschenswert wäre es, wenn man endlich einmal übereinkäme, wenigstens in Grammatiken, die männlichen Substantive entweder alle in *om, oma, omi* oder *am, ama, ami* zu deklinieren. Die Majorität der Slowenen insbesondere, und der Slawen überhaupt, entscheidet für *om, oma, omi*, weil diese Biegungsart nicht nur bei den (in zweifelhaften Fällen mit Nutzen zu berathenden) ungarischen, sondern auch bei allen steierischen und vielen unterkrainischen Slowenen durchgehends praktisch, und *am, ama, ami* entweder mehr provinziell, oder nur local ist. Auch der Kirchenslawe gebrauchte *om, oma, omi*, wie es der uns verwandteste Kroat, ferner der Serbe (in Instr. Sing. in der Regel, und im Dat. plur. nur mehr in Volksliedern) dann der Russe noch heut zu Tage thut. (Gramm. 8—9).

фикс нар- (нарвечји) поставља штај. нај- (највечи), и то на прво место, уз облике *ӣнга*, *ӣиму* поставља штај. *ӣега*, *ӣему*, касније још *добрега добремену* место *добрига*, *добриму*. У речнику додаје и источну варијанту одреднице, ако постоји. Све Муркове коректуре књижевног језика, нарочито граматичке, примљене су после 1850. као норме словеначког књижевног језика.

Дубоку разумност показао је Мурко и у бирању писма за своја дела.

Проблем писма, модерног, што савршенијег, које би одговарало структури језика и научној висини савремене лингвистике, био је у 1. пол. 19. в. код многих европских народа на првом плану. Код Јужних Словена је дискусију о писму покренуо Ј. Копитар, незадовољан бохоричицом јер у њој није био испуњен Аделунгов принцип јединствености и једнозначности писменог знака, принцип који је Копитар у сарадњи с Вуком десетак година раније идеално остварио у српској ћирилици. Теоретски врло добро, Метелково и са нешто нижом оценом Дајнково писмо, било је у пракси неприхватљиво јер су се ту мешале латиница и ћирилица, а Метелково је било још грађено на фонетици једног дијалекта који се у компликованости фонетике веома разликује од осталих дијалеката. Сем тога, појавио се и ту штетни ривалитет јер је и један и други аутор покушавао да направи свој систем свима Словенцима. И тако је избио бесмислени „абecedни рат“, који је књижевне људе много запошљавао, на штету конструктивног рада. Оштроумни и у свему одмерени, понављам, 20-годишњи А. Мурко одабрао је за своје дело стару бохоричицу, а о штетности ривалства између метелчице и дајнчице рекао је у уводу *Грамаишке*: „ . . . Моје је мишљење, а то произлази из помног оцењивања мотива које сам чуо за ове новотарије и против њих — нека буде ново писмо, ако је заиста потребно, сасвим латинско, а не крпарија латинских и ћирилских, па неких накарадних и наново измишљених слова. Наравно, о томе може свако друкчије да суди, и свако има довољно разлога да своје мишљење брани као најправилније. Сад, било како било, свакако би било сувишно . . . ако бих сада ја број писмених система — а то бих морао учинити, та и најновији алфabetи о којима је овде реч не одговарају — повећао новим писмом, а то би произишло из непознавања или из потцењивања онога што је учинио А. Бохорич, или из прецењивања сопствене снаге, а писмо би било исто онако непотпуно као што су и досадашња. Тиме бих садашњу збрку само повећао. Него толико да ми се допусти напоменути о томе да је писмо А. Бохорича, ако изузмемо ћирилицу, исто онолико у реду колико било које друго европско писмо. Досад смо били штајерски Словенци и у писму, као што смо у језику још увек, тесно повезани с Крањцима, њихови као наши књижевни плодови су заједничко добро нас свих. А сада се поставља међу нас за језичку и народну културу Словенаца једнако погубна литерарна преграда, која прети да ће досадашње, за напредак и раст језичког и народног образовања тако потребно научно јединство као кинеским зидом заувек раздвојити. Пркосећи једни другима, па не у корист науке и заједничке ствари Словенаца, свом снагом настоје како би у Штајерској Дајнков, а у Крањској Метелков начин писања натурали јавности, угурали га у народне школе и тиме га усадили у срца народа.“²

² *Gramm, Vorrede XII—XIV*

Мурко се одлучио за бохоричицу три године пре но што је Чоп својом критиком оборио метелчицу и десетак година пре но што је штајерска земаљска влада забранила дајнчицу. Одлука је била његов лични корак, необичан за младића који је једва завршио средњу школу, а живео је географски и културно у далекој провинцији, на периферији збивања.

Код састављања речника вођен је истим принципима као код писања граматике. У уводу речника вели: „Строго се придржавам начела да што верније реферишем о ономе што сам нашао, скрбно се чувајући да сам не кујем речи, те да сам у речник примио само оно што се у живом језику заиста чује или се у књижевности . . . показало као добро.“³

„По савету одличног Словенца“, како сам каже, а тај одличан Словенац је свакако Копитар, он ће се чувати „филолошког цепидлаштва, суптилне извештачености речи и многочега што је практично без користи, те спекулативних истраживања.“⁴ „Велики литератор“, како је назвао Копитара на другом месту, убедио је аутора речника да је свака пасионирана локалистичка укоренењеност штетна. Зато нису у праву они који мисле да се баш у тој и тој области говори најлепшим језиком. „Онима морам одговорити“, наставља Мурко, „да се најбољи словеначки језик не говори искључиво ни у Штајерској, ни у Корушкој или у Крањској, а још мање у неком месту ових области, него сваки крај има нешто добро, у свакој области живе речи другим местима непознате, а најбоље говори словеначки онај који је умео раштркано најбоље примити у своје знање и здружити за употребу. А ако ко ипак мисли да је говор извесног краја најбољи, па га стога треба подићи на степен јединога књижевног језика, а све остало, па макар било и добро и правилно, да се мора бацити, то је управо онолико неправедна колико и врло штетна предрасуда, јер води у очито сиромашење језика.“⁵ И затим упозорава на Аделунгов тесногруди принцип по којему би из немачкога књижевног језика требало уклонити све што се не говори у Мајцену и његовој области. У горњим Мурковим мислима огледа се одјек оштрих расправа у Немачкој о књижевном језику у 18. ст.

Грајнерову жељу да у речнику буде обухваћена лексика читаве етничке територије, Мурко је испунио како је знао и како је могао. У студиозној расправи *Iz zgodovine povejših slovenskih slovarjev*⁶ А. Брезник тврди да је из народног језика узимао мало, те се углавном ослонио на књижевне текстове крањске и штајерске литературе, а вадио је материјал и из несловеначких извора. Од домаћих дела подробно је исписао Копитарову и Метелкову граматiku, Примчева *Брања*, Линхартов *Versuch einer Geschichte von Krain I*, Водниково *Бабшиџво и Писменосџ*, Равникарове *Згодбе свейџига џисма*, Јапљево *Свейџо џисмо* и I годину *Крањске Чбелџце*. Од корушких аутора служио се Гутсмановим речником и Јарниковим *Еџимологиконом*. Савесно је ексцерпирao источне ауторе, Шмигочеву и Дајнкову граматiku, те Шерфове и Фолкмерове текстове. Богатство грађе пружао је Мурку и Белостенчев *Gazophylacium* и преко Гутсмана Јамбрешићев *Lexicon*⁷.

³ *Речник, Vorerinnerung*, стр. 1

⁴ *Gramm., Vorrede V*

⁵ *Gramm., Vorrede XI*

⁶ *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 1938.

⁷ F. Sušnik i A. Jambrešić, *Lexicon latinum interpretatione illyrica, germanica et hungarica locuples*, Zagreb 1742.

Много се служио и Вуковим *Српским Рјечником*, који се тада високо котирао у европској лингвистици, па већ зато бистри Мурко није могао да не завири и у ово дело кад је сам стајао пред задатком да пише речник. Из Муркове биографије знамо да је баш у ово доба своме земљаку Ј. Муршцу неки дуг намирио поклоном Вукова речника.⁸ Много речи узео је из Добровскога *Institutiones*, из *Deutsch-böhmisches Wörterbuch*, из *Slavina I* те из Хајмова *Deutsch-russisches Wörterbuch*. Сам издавач упозорио је младога аутора на немачке, тада веома популарне Таухницеове двојезичне речнике.⁹

Имајући у домаћој литератури неколико добрих граматика, Мурко се на њих и угледао. У уводу у граматiku каже: „Овде ми преостаје још да споменем да сам се при писању граматике служио, како то показују наведени цитати, граматикама мојих претходника, пошто сам желео да се свиђам темељитошћу, а да не побуђујем пажњу новотаријама, но понекад сам и — сам размишљао.“¹⁰ Научни квалитет Копитарове граматике и ауторов глас у европској науци били су за Мурка довољна гаранција да ће под руководством оваковог ментора најправилније решити све стручне проблеме. Из Копитара је преносио у свој текст читаве пасусе, критички и са разумевањем сопственог задатка. Консултујући Метелкову и Дајнкову граматiku, чувао се уске претераности првог и провинцијалне загледаности другог аутора. Код самога распореда градива и код наслова граматике ишао је стопама Шмигочеве *Windische Sprachlehre*.

Тачно тврди Брезник да је аутор речника мало узимао из народног језика, непосредно из народа. Ми можемо додати, много премало. Непосредно скупљање материјала у народу подигло би квалитет речника. Мурку је недостајало вуковске доследности и упорности у спровођењу начела савремене лингвистичке школе, био је, уз сву природну проницљивост, премлад за овако претенциозан посао, а и Копитар се није заузео за њега онако као за Вука. Уз сву претерану зависност од литературе, он је унео у речник многе речи из родног наречја, са јасним и правилним објашњењима, нпр. *бланцовати* „трабуњати“, *блања* „даска“, *чмига* „кисело вино“, *дача* „порез“, *финији* „дахтати“, *гарице* „лотре“, *џамејива* „Младенци, дан невине деце“, *џашичији се* „журити се“, *џрле* „пре, раније“, *рочка* „крчаг“ итд., или речи с источном фонетиком: *лугаји* „лагати“, *џехнији* „гурнути“, *вес* „село“, *вун* „напоље, ван“, *џремекнији* „померити“ итд. Кад у језику није било нашег израза, немачку реч је објаснио позајмљеницом: *Probst* — „слов“. *џрошији*; *tausend* — *џавженији*, *bei den ungarischen Slowenen und ihren steierischen Nachbarn auch jézer oder jézero, selten џисуч*; *Weise* — *вижа* и др., или нашем изразу додаје, ради јасности, позајмљеницу: *Theil* — *дел*, *auch* — *сиџран*, *џлаји*, *schl. (schlecht) џал*, *фалаји*, *џарији*; *Teller* — *окрожник*, *gem. (gemein) џалер*, *џалер*; *Pfeife* — *џишал* . . . *in St. auch жвегла*; *Brett* — *eig. дџска*, *in KK (Krain und Kärnten) auch дила*, *диља* итд.

Пажњу побуђују његови искључиво источни дијалектизми: *вножаји се*; *морал би в месџо*, *џа се ми вножа* „морао бих у град, па ми се не иде“; *робача*

⁸ *Српски Рјечник*, исџолкован њемачким и латинским ријечима, скуџио џа и на свијеџи издао Вук Сџефановиџ. *Wolf Stephansohn's Serbisch-Deutsch-Lateinisches Worterbuch. Lupi Stephani F. Lexicon Serbico-Germanico-Latinum*. У Бечу, Wien, Viennae, 1818.

⁹ Karl Christoph Traugott Tauchnitz (1761—1836), књиџар, штампар и издавач у Лајпцигу.

¹⁰ *Gramm., Vorrede XI*

„кратка кошуља“, исп. рубашка; *живи храсї* „онај који дуби на глави“; *сеї* „горња, узвишена ивица винограда“; *їосїайї* „ред радника на заједничком пољском послу, парцела у винограду“; *вејаница* „лопата за вејање“; *їре* „кажу, говоре, тобоже“ и друго.

Често се служи квалификаторима и квалификаторским објашњењима, што је код старијих лексикографа реткост. Редовно употребљава граматичке квалификаторе (врсте речи, род у именица, глаголски вид и сл.), а има и експресивне (*niedrig, gemein* итд.), временско-фреквенчне (*veraltet, neugebildete Wörter*) и стилно-слојне квалификаторе (*in Krain gebräuchlich*) итд. Назначено је и порекло речи: *kroat., serb., russ., altsl., oberkr.*, а сопствене кованице означио је звездицом (*рейокоїиц* — *der Rübengräber*), а речи којима нема места у књижевном језику означио је крстићем. Прешерн је у писму Чопу напоменуо да би само слепи патриота могао поверовати да су све речи без крстића домаће.

Граматика и речник топло су примљени од најкомпетентнијих савременика због своје стручне обраде, а нарочито због свога става у питању националног јединства. Први је Мурку одао признање А. М. Сломшек у целовачкој *Carinthiji* 1832, бр. 10. Рецензент мисли да се граматиком и речником отвори „пут ка правилном неговању нашега језика“. И Копитар се, углавном, похвално изразио о Мурку, приговорио је само његовом дијалекту. После објаве граматике и I дела речника записао је у *Oesterr. Beobachteru* 1832, бр. 285: „Аутор је учинио више но што је издавач тражио“. Хтео је рећи да дело не задовољава само свакодневну праксу, него је писац дубоко забразио у културну проблематику и показао јој пут из тешке ситуације. И Прешерн је у горе поменутом писму Чопу рекао: „*Multa fecit — ruer* (кажу да није још ни завршио школу).“

И још једна оцена. Писац немачко-словеначког речника М. Cigale записао је 1860. о Муркову речнику ово: „Скоро затим¹¹ појави се са својим садржајно богатим, успешним и поузданим *Словеначко-немачким* и *Немачко-словеначким речником* Антон Мурко (*Graz* 1833), делом које је без поговора било од највећег утицаја на најновију словеначку књижевност.“¹²

На крају треба напоменути да је Мурко, поред осталих, заслужан што се до краја одредило значење термина *Словенец, словенски*, који се од протестаната даље примењују различито. Трубару значе исто што данас нама, Далматину је термин *словенски* синоним за безјачки¹³. Метелку значи *Slowene* исто што *Slawe*¹⁴. Тек Мурко је јасно одредио: *Slav der Slawe, Slovan der Slawe überhaupt; Slovén der Slowene* д.и. *der Slawe; der Slowene* д.и. *der Slawe in St., Kt., Kr. und den westlichen Distrikten Ungarns*¹⁵. У овом значењу употребљава термин у речнику и граматички.

Муркова акција за заједнички књижевни језик наишла је, углавном, на добар пријем код народних руководилаца и у Штајерској и у Крањској. Али не код свих. С Мурковим погледима на писмо и књижевни језик нису се слагали Метелко и Дајнко, који су били поражени у абецедном рату. Дајнко

¹¹ После Јарникова *Etimologikona*, 1832.

¹² М. Cigale, *Deutsch-slovenisches Wörterbuch, Vorwort VI*.

¹³ *Register Nekaterih besed, katere Krajski, Koroški, Slovenski ali Bezjački, Hervacki, dalmatinski, Istrianski, ali Kraški, se drugači govore.* (Dalmatin, Biblia).

¹⁴ Метелко, *Lehrgebäude, Vorrede III*.

¹⁵ *Slovénsko-Némški Dél*, kolona 776.

је изгубио битку и за књижевни језик, а најнезадовољнији су били Мурковим решењем питања књижевног језика „илирци“ Љ. Гај, Ст. Враз, И. Маџун и др., јер је тиме био осујећен успех Гајеве акције у „Горњој Илирији“. После Мурка, Словенци су били спремни корачати с Гајем раме уз раме, а никако иза њега.

У време велике опасности да се раскомаданост словеначке етничке територије још продуби и тако доведе у питање национални опстанак, стицајем срећних околности нашао се човек, по годинама младић, несвршен студент, а по зрелости одлучивања муж, који је правилним ставом у бирању писма и књижевног језика, те опредељивањем националног имена показао излаз из замршене ситуације и правац за даљи развитак. Истина, у његовој граматици и речнику нису дата дефинитивна ни језичка ни културна решења, у строго лингвистичком погледу његов рад заостаје за Копитаром, штошта се касније допуњавало и исправљало, али основни правац којим се морало ићи остао је неизмењен кроз 145 година од излажења његових књига. И то је његова не-оцењива заслуга.

BIBLIOGRAFIJA I LITERATURA

- Theoretisch-praktische Slowenische Sprachlehre für Deutsche, nach den Volkssprecharten der Slowenen in Steiermark, Kärnten, Krain und Ungarns westlichen Distrikten. Nebst einem Anhang der zum Sprechen nothwendigsten Wörter, einer Auswahl deutsch-slowenischer Gespräche für das gesellschaftliche Leben, und kurzer slowenischer Aufsätze zum Uebersetzen ins Deutsche. Von Anton Johann Murko, Grätz 1832.*
- Slovénsko-Némški in Némško-Slovénski róčni besédnik, kakor se slovenšina govori na Stájerskim, Kóróškim, Krajnskim in v zahodnih stranih na Vógerskim. Zložil Anton Janez Murko. Slovenško-Nemški Del. V Gradci. 1833.*
- Deutsch-Slowenisches und Slowenisch-Deutsches Handwörterbuch. Nach den Volkssprecharten der Slowenen in Steiermark, Kärnten, Krain, und Ungarns westlichen Distrikten. Von Anton Johann Murko. Deutsch-Slowenischer Theil. Grätz. 1833.*
- Theoretisch-practische windische Sprachlehre, durch viele Uebungsstücke zum Uebersetzen erläutert, mit einer auserlesenen Sammlung von Gesprächen und einem Radical-Wörterbuche versehen, herausgegeben von Johann Leopold Schmigoz. Grätz, 1812.*
- Lehrbuch der Windischen Sprache. Ein Versuch zur gründlichen Erlernung derselben für Deutsche, zur vollkommeneren Kenntniß für Slowenen von Peter Dainko. Weltpriester, Kaplan in der Stadtpfarr zu Radkersburg. Grätz, 1824.*
- Lehrgebäude der Slowenischen Sprache im Königreiche Illyrien und in den benachbarten Provinzen. Nach dem Lehrgebäude der böhm. Sprache des Hrn. Abbé Dobrowsky. Von Franz Seraph. Metelko, k.k. Professor der Slowenischen Philologie am Lyceum zu Laibach. Laibach, 1825.*
- Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steiermark. W.H.K. (opitar). Laibach, 1808.*
- Joannis Belostenec Gazophylacium, seu Latino-Illyricorum Onomatum Aerarium, Zagrabiae, MCCXL.*
- Српски Рјечник, исијолокован њемачким и латинским ријечима. Скупио га и на свијет издао Вук Стефановић. У Бечу 1818.*

J. Kopitar, *Oesterr. Beobachter* 1832, бр. 285 (= *Der Aufmerksame* 1832, бр. 124) — Lubomir (A.M. Slomšek), *Carinthia* 1832, бр. 10 (= *Der Aufmerksame* 1832, бр. 34) — M. Cigale, *Deutsch-slovenisches Wörterbuch I*, str. IV — Ivan Macun, *Književna zgodovina slovenskega Štajerja*, Gradec 1883 — Davorin Trstenjak, Anton Murko, *Zora* 1872 — *Dr. Anton Murko, životopis*; sestavil dr. J. Pajk, *Letopis MS* 1880 — Janko Košan, *Slovenischer ABC-Streit, gimn. izvestje*, Maribor 1890 — K. Štrekelj, *Historična slovnica slovenskega jezika*, Maribor 1922—1923 — Fran Plešič, *Iz prvih časov romantike*, ČZN 1905 — A. Brezник, *Slovenski slovarji*, RZDHV 1926 — isti, *Iz zgodovine novejših slovenskih slovarjev*, ČZN 1938 — Fr. Kidrič, *Prešeren I*, Ljubljana 1936 — Миодраг Поповић, *Вук Стефановић Караџић (1787—1864)*, Београд 1964 — Павле Ивић, *Вук Стеф. Караџић, Српски Рјечник 1818*, Сабрана дела В. Ст. Караџића, књига II, Београд 1966 — J. Pogačnik, *Jernej Kopitar, Partizanska knjiga*, Ljubljana 1977.

Dr Janko Jurančič

DER GRAMMATIKER UND LEXIKOGRAPH
ANTON MURKO UND SEINE ZEITGENOSSEN

Z u s a m m e n f a s s u n g

Der Grammatiker und Lexikograph Anton Murko (1809—1871) hat sich insgesamt nur drei Jahre literarisch betätigt, und zwar ganz zufällig, als Student, der sich mit seiner schriftstellerischen Tätigkeit sein bescheidenes „tägliches Brot“ verdiente. Trotzdem hat er eine sehr wichtige Rolle im nationalen und kulturellen Leben der Slowenen gespielt. Sein korrektes Vorgehen in bezug auf die Wahl der Schriftsprache, der Schrift und der nationalen Bezeichnung, des Namens der Nation, ermöglichte einen jähen Aufbau der nationalen und geistigen Einheit des slowenischen Volkes. In der Grammatik *Theoretisch-praktische slowenische Sprachlehre* (Graz 1832) und im Wörterbuch *Slovensko-nemški i Nemško-slovenski ročni besednik* (Graz 1833) bearbeitete er die slowenische Schriftsprache als Synthese der traditionellen Schriftsprache mit Korrekturen aus den östlichen Dialekten, die in historischer und linguistischer Hinsicht am meisten gerechtfertigt waren. Dadurch wurde der Nachteile bringende provinzielle Separatismus verhindert, den damals Peter Dajnko propagierte. Von den drei Schriften, der traditionellen „bohoričica“-Schrift, derer sich die Schriftsteller seit Trubars Zeiten bedienten, der neuen „dajnčica“-Schrift und der „metelčica“-Schrift, die eben erst eingeführt wurden, die erstere im Osten und die andere im Westen, wählte Murko die „bohoričica“-Schrift, denn lediglich sie vereinigte als allgemein bekannte Schrift alle slowenischen Provinzen in eine geistige Gemeinschaft. In seiner Grammatik betonte Murko, daß es angebracht wäre, die gemeinsame nationale Bezeichnung „slowenisch“, „Slowene“ zu akzeptieren anstatt der Provinzbezeichnungen „Krainen“, „Steirer“, „Kärntner“ usw. Murkos Wirken hat es verhindert, daß das slowenische Land in den Verhältnissen des Kapitalismus und des angriffslustigen deutschen Nationalismus eine Beute der Germanisierung wurde.

Beim Verfassen seiner Grammatik diente ihm J. Kopitar und dessen Grammatik als Vorbild, während er sich als Lexikograph an das Serbische Wörterbuch von Vuk Karadžić hielt. Nach dem Jahre 1833 befaßte sich Murko nicht mehr mit der Linguistik, da ihn das Leben in andere Tätigkeitsbereiche zog, als Intellektueller und Patriot verfolgte er jedoch auch weiterhin das literarische Schaffen seiner Zeitgenossen.

Др ЈОВАН ВУКОВИЋ (Сарајево)

ТИПОЛОШКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ГРАМАТИЧКЕ СТРУКТУРЕ СРПСКОХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА

(У СИНХРОНИЈСКОЈ И ДИЈАХРОНИЈСКОЈ ПЕРСПЕКТИВИ)

Као основу у проучавања ове и овакве проблематике, како ја мислим, можемо рашчланити у неколико тачака, које би нам могле олакшати тумачење развика сваког посебног стандардног језика:

а) Језик писане речи и настаје и развија се у условима *друштвеног развика*.

б) Сваком књижевном језику је претходила *усмена традиција*: народна поезија, причање, митови — и томе слично.

ц) Како ће један књижевни језик настати, како ће се развијати, поред услова који су садржани у друштвеним формацијама, зависи у првоме реду и од *географских, етнографских* и сл. прилика.

У сваком развика писане речи, ако је она доспела до већег ступња своје култивисаности, постоји *стандард елипног изражаја*, који ће задовољавати не само потребе обичног споразумевања — него и, како у којој намени да се међусобно опћи, захтеве *сугестивности*, у крајњој линији речено: *потребе естетике*.

а)

Кад појаве посматрамо из аспекта прве тачке што смо је овде обележили, онда ће нас историјски развика упутити на периоде *робовласничког, феудалног, капиталистичког* и најзад социјалистичког система, у коме се ми данас налазимо. У свим ранијим системима, мање или више изражено, књижевним језиком су се служили *виши друштвени слојеви* (у првоме реду свештенство и горњи слојеви владајуће класе). Примера ради да кажемо: најстарији књижевни језик у индоевропској породици народних језика, староиндијски, може нам пружити основну илустрацију за сва наша даља упоређивања. У том сам смислу својевремено рекао:

„Језик црквених списа (Веде) тзв. **С а н с к р т** и његова проширена модификација служио је као стандардни језик виших друштвених слојева, владајуће класе у цркви и администрацији; има видних знакова (фонетских

особито) да овај језик у свом ранијем облику није изникао само из једне говорне базе, да је он настао у процесима укрштања различитих дијалеката. Другим речима речено, пре него га је фиксирала писана реч, то је могла бити нека врста *koiné*-а.

Поред санскрта постојао је такозвани *пракрт*, писани језик образованих слојева нижега реда — њим се служила обична масовна администрација, трговина и сл.“ (Радови АНУБиХ XLIX, Сарајево 1973, стр. 29).

Као што нам је то историја језика показала (Brugmann и други), религиозна поезија у виду Веда настала је као кодификација, дотерано уобличена, претходне народне поезије — можемо рећи — епсколирскога типа. Кад овакво двојство проматрамо и ради даље примене оцењујемо, онда, мислим, оправдано можемо извести закључак (на коме бих ја хтео, како сам у поменутом свом раду поступао, и даље инсистирати да добије своју пунију примену): да су санскрт и пракрт *две варијанте једнога књижевног језика* (једна на вишем а друга на нешто нижем степену) — даље што из тога проистиче (а што ће нам бити важно да применимо и на наше прилике, особито војвођанске у току XVIII столећа), поред варијаната које су настајале и развијале се у атмосферама територијалних и националних прилика *хоризонталне расирозирањености*, постоји варијантност у смислу *друштвене слојевитости*, *вертикална перспектива*, како бисмо могли рећи, и даљи придодатак овоме и оваквом закључивању (опет изразито примењив и на многе друге прилике, особито, како ја мислим, и на данашње наше): однос санскрта и пракрта се може посматрати на *релацијама стандарда и субстандарда*.

б)

1. Како се и на релацијама једног основног друштвеног система (овде посматран робовласнички) у перспективи државних облика и структура владавине, огледају посебности много испреплетаних услова, можемо то видети кад са овде горе сигнираном ситуацијом упоредимо прилике у настанку старогрчке и латинске књижевнојезичке стандардизације. И овде ћу бити слободан да цитирам пасус из свога ранијег текста:

„и ближе нам је познат тип класичног грчког језика који је настао и развијао се у мешавини грчких дијалеката, у условима уједињавања грчких државица у једну тада моћну грчку државу“, у питању је „тзв. грчки *κοινή* (*koiné*).

Насупрот томе, латински класични језик је изникао из једног дијалекатског средишта и са развитком римске државе све више је постајао језик света. Са ширењем хришћанства класични латински на великим просторима Европе постао је књижевни језик и у различитој мери језик виших друштвених слојева. И ту се дешава нешто мало слично старој индијској ситуацији: паралелно са језиком узвишених класа развија се књижевни језик у облику вулгарног латинитета, а на другој страни се, у разним земљама и различито, јављају списи на народним језицима, у различитим дијалекатским облицима. При томе се очитују велики распони од чистије дијалекатских облика до посебних мешавина у смислу *koiné*-а“.

(Упоредити опет код Brugmanna.)

2. У периоду овог даљег развитка латинског језика у Европи (у облику двеју варијаната) пада развитак новог, *феудалног*, друштвеног устројства. У тим се раздобљима на разним просторима друштвеног живота развијају и различите културнојезичке ситуације, од којих као типичне на једној страни можемо узети германски, а на другој словенски језички развитак. Кад се на овом првом сектору у разним варијацијама развија латинитет (а од првих времена и овамошње писане речи се може говорити и о *ӣрећој* варијанти: о народној писаној речи, чистијој или на разне начине натруњеној традицијом латинског језика); такав развој и у сталној друштвеној атмосфери могао би нам, ја мислим, послужити терминолошки да га означимо као варијанта, субваријанта и субсубваријанта.

3. На словенском тлу настаје писана реч у облику *с̄тарословенског* језика, као облик религије и религиозног проповедања. У својим првим облицима ова прва словенска, старословенска култура језика има своју *с̄ирожије изграђену норму*, можемо рећи: *ӣрави нормативни језички с̄иандард*, који ће се, као и сваки други, само у понечем мењати.

4. Са усвајањем хришћанства остале словенске земље примају овај прво-настали словенски књижевни језик, адаптирајући га према својим језичким приликама, што, како је то поодавно терминолошки означено, представља *редакције* старославенске црквене језичке форме, а како то у данашњем смислу лингвистичког изражавања можемо означити термином *варијантие словенских језика*, у служби цркве и високе администрације. У овим периодима, из два разлога објашњиво, немамо тако *сређену* стандардизација као што је она владала у периоду и на тлу старословенског језика: прво је то стога што процеси адаптације нису били, и нису могли бити, тако складни, а друго и стога што су разне територије имале и разне државне припадности — упоредимо руске, на једној, и наше јужнословенске прилике, на другој страни — поред свега осталог, код нас је једну од главних улога одиграла религиозна расподела, из чега је произишла и подела на *д в а п и с м а* — *ћирилицу и глаголицу*.

Ако сад упоредимо германску и словенску ситуацију, и поред свих разлика, и то нимало не малих, постоје и изразито приметљиве сличности — а разлике су условиле:

а) *ӣерӣоријална расцејканосӣ*, на једној,

б) а исто у толикој мери *расцејканосӣ у смислу друш̄ивене слојевиӣосӣи*, на другој страни.

Из самога тога, да ни из чега другог, улазиле су и у *доброј мери* (и што даље, то у све већој мери) *дубоке инфил̄ирације народног* говорног језика (о чему особито види ниже).

ц)

После свега овога како се шта са културом писане речи догађало, пред нама стоји крупно питање:

Ш̄ӣа нам доноси е̄йоха КАПИТАЛИЗМА?

Јасно је: ту можемо уочити један **ВЕЛИКИ ПРЕОКРЕТ**.

Да би се стварао капитал и што успешније развијала трговина, потребно је било све више и више мењати, и све више ширити *границе језичке КОМУНИКАЦИЈЕ*. Отуда су настајала, и све се више ширила, освајања других светова и многобројна прекоокеанска насељавања европског становништва, при чему ће се од куће понесени писани језици разбијати у мање или више узајамно блиске и мање или више међусобно удаљене *варијанте* једнога у основи истога језика. Једну од највидљивих илустрација можемо видети у широкој перспективи шпанског језика у државама Јужне Америке: језици и народи до у потпуности формирани, а њихови су облици сви на релацијама варијаната.

Као продукт свега овога и оваквога, у новим структурама друштвеног развитка јавља се *НАЦИЈА*, као једна од најизразитијих *творевина капиталистичке природе и њом условљене друштвене културе*. *Нације и националне културе* се све више и све брже развијају. Поред свега другог, овде морамо водити рачуна и о разним испреплетаностима феудалног и капиталистичког друштвеног живота, што се је морало одражавати, непосредније или посредније, и на развике књижевних језика. У тим распонима можемо уочавати на једној страни све већу тежњу ка *централизирању књижевног језика*, а на другој опет *расцејканост* у смислу већег или мањег мешања новог народног и традиционалног у начинима изражавања. Илустративне слике нам у томе смислу могу дати француска и енглеска ситуација, на једној, и руска ситуација, на другој страни: у првом случају видимо као базу језичке стандаризације *државни центар* (Париз и Лондон).

Добро је познато откад је Париз, у француском монолитном државном уређењу, добио чврсту стандаризивну норму. Као што знамо, било је ту и прилично велике крутости коју је, не баш тако лако, требало замењивати већом еластичношћу, али норма као норма, није без велике опрезности застаревала и мењала се.

Као што се може сасвим јасно разумети, капиталистички друштвени систем је захтевао и условљавао *широку проширенију писане речи* што је, сасвим нормално, ишло укорак са све већим потребама масовног школског образовања.

д)

Мислим да се тек сад, после оваквог увида у ширине развоја култура посматраних у временским перспективама на једној, и у широким просторствима, на другој страни (увек потребно сагледавање дијахроније и синхроније у њиховим међуодносима), можемо упутити у тумачења наших језичких (опћејезичких и књижевнојезичких) ситуација.

1.

Као што нам је добро познато, и као што је то овде горе у основи наглашено, наша српскохрватска писана реч у облику посебне редакције на домаћем тлу изграђиване имала је своје варијације.

а) Строжије рађени црквени, обредни, текстови и са свим својим мењањима, можемо рећи: углавном правописног карактера, остајали су, као строжије нормирани, ближе своме извору: старословенском језику.

б) Као посебну варијанту би ту чинили текстови, ма колико били и они религиозно надахнути, световнога карактера, на српској страни хагиографије, кронике, биографије — и томе слично; на хрватској страни, у условима *гушења словенске службе*, то се огледа у нешто друкчијим облицима.

д) Трећу варијанту би представљали текстови практичног карактера: трговачки уговори, писма, феудалне норме и повластице, итд., где имамо некад и *гошњово чист* народни језик, а некад са мањим или већим примесима црквене традиције (овај субстандард нижега реда могао је бити посматран *одозго* као нешто што се развија вулгарно, како бисмо рекли: у смислу и даљег латинског вулгарног израза, — а за наше потребе савременог проучавања представља оно што нам је *најдрагоценије*: да можемо пратити језичке промене у перспективама у којима су се диференцијално развијали наши дијалекти). У томе се и овде, да тако кажемо, огледају, иако у извесном успоренијем ходу, услови капиталистичког развитка: дубровачки развој трговине, приморски градски статuti, и много шта још у том правцу пружа нам веродостојну слику. Дубровачки и шире далматински развитак књижевности на *йравом народном језику*, постепено и све даље помера развитак писмене културе у правцима нових, све више *грађанских, друшћивених еволуција*, што се у ствари, негде у већој негде у мањој мери, преноси и широм осталих наших покрајина.

2.

Као посебно изолован, можемо рећи, јесте случај језичког писменог развитка у Војводини. Покрајина која је у српском пространству брже достигала већи степен грађанске културе, *не йреживљава лако* продирање народног језика у оквиру писаних текстова. Као чврсту брану томе су изграђивали *црквени великодосћојници вишега реда*. У смислу онога како су и овде горе сличне ситуације третиране, и овде се јавља *слојевийосћ варијантиа*, која ће се очитовати у разним видовима кроз, можемо рећи, три периода у XVIII-том столећу, и даље све до појаве Вука Караџића.

Те периоде да не набрајам — од Кипријана Рачанина па онда узмите Јована Рајића, рускославенска школа, па до Доситеја и даље како све иде. Људи често супротстављају Доситеја и Вука. Међутим, то иде континуирано од Доситеја до Вука. Доситеју је било стало до тога да га народ разуме, а Вук је ишао даље, да народни језик ограничи; и ово је једна тема која би могла бити за идуће прилике да буде обрађена. Узмите ви Јована Рајића, само узимам то. Оно што је дао колега Албијанић, што ми је послао, на томе треба да се ради, то су основе које је Скерлић поставио, и да се обради то шта значи продирање писаног народног језика.

Др Јован Вуковић

ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ГРАММАТИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЫ СЕРБО-ХОРВАТСКОГО ЯЗЫКА (В СИНХРОННОЙ И ДИАХРОННОЙ ПЕРСПЕКТИВЕ)

Резюме

1. Теоретические основы выделения типологических категорий языковой системы:
 - а) в плане его региональных разговорных структур и
 - б) в плане письменной (литературно-языковой) структуры.
2. Особенности развития сербо-хорватского языка (рассматриваются в основном в двух упомянутых выше планах) — диахронная перспектива.
3. Тенденции объединения нашего в своей основе единого литературного языка (с 15 века до движения иллирийцев и Вука Караджича) и состояние в период Гая и Вука.
4. Дальнейшее развитие литературно-языковых структур до 90-х годов прошлого века (время Т. Маретича, Броза и Ивековича) и дальше до начала II-ой мировой войны. К этому периоду примыкают и коротко описанные процессы нашего языкового разделения в период оккупации (Недич и Павелич).
5. Деятельность, соглашения и расхождения в новой Югославии, после войны до наших дней (очень коротко).
6. а) Современный взгляд на теорию и практику развития литературного (стандартного) языка, их взаимоотношения.
б) применение данного взгляда ко всей нашей грамматической структуре (на уровнях: правописания, морфологических и лексических категорий).
Эта завершающая часть направлена на создание настоящей (не искусственной) нашей языковой культуры.

Dr LASZLO DEZSÖ (Budapest)

ПРОБЛЕМИ ТИПОЛОШКОГ ОПИСА СРПСКОХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА

1. ТИПОЛОШКА КАРАКТЕРОЛОГИЈА И САВРЕМЕНА ТИПОЛОГИЈА

Мој реферат је другог типа него већина реферата на овом састанку. Ја полазим из тога да већ имамо богати материјал о типологији српскохрватског језика и поставља се питање како да га интегришемо у типолошку карактерологију српскохрватског језика на основу резултата опште типологије. На ово питање можемо да одговоримо ако знамо у каквом се стању налази интеграција у савременој типологији, шта она може да пружи типолошкој карактерологији.

Типолошка карактерологија није само резултат, она је и основа контрастивних граматика (досад постоје само истраживања, али не и потпуне контрастивне граматике) и као таква има практичну вредност. Чини ми се да је и сербокроатистима важно да виде своју граматику на основу опште типологије.

Проблематику формирања типолошке карактерологије од Хумболта до данас не можемо следити у стопу, али треба да дамо неколико напомена. Крајем деветнаестог и почетком двадесетог столећа у радовима Мистелија и Финка наилазимо на прилично комплексан појам језичког типа. Међутим, типологија на прекретници двају столећа несумњиво карактерише морфоцентрично схватање. То је карактеристично и за историјску компаративну лингвистику, иако не у толикој мери. Језички типови описивани су помоћу појединих еталон језика, у данашњем смислу, па су истицане оне особине језика које су карактеристичне за тип. Нову епоху у карактерологији и промену становишта посматрања представљају радови Скаличке. Код њега је појам типа већ по самој дефиницији комплексан те, иако морфологија задржава и даље велику улогу, допуњавају је скоро равноправно синтаксичке карактеристике. Скаличка не настоји да опише еталон језике, него описује поједине угрофинске, словенске и банту језике као језике мешовитог типа, истичући доминантне комплексне типове.

По мом мишљењу, типолошка карактерологија, као и досад, треба да одражава лингвистичко схватање свога доба и развојне тенденције типологије. У нашој епохи теоријског плурализма постоји могућност за више приступа, па је и приступ Скаличке био један од могућих приступа у периоду у којем је он деловао, заступајући прашки функционални структурализам у типологији. Делећи мишљење једног дела савремене лингвистичке теорије и савре-

мених типолога, моје мишљење је да карактерологија може да оствари у опису појединих језика такав приступ опште типологије који ће представљати релативну целину језичких подсистема као процесе или димензије. Приликом описа појединих процеса, полазимо од инваријантног и на тој основи тумачимо варијанте. Поједини процеси се органски повезују тако да се њихова међусобна повезаност може описати. Међусобни утицаји језичке реалности, међутим, не могу се у свој својој комплексности исказати ни на овај начин. Очигледно је да овај приступ представља само један стадиј у развоју типологије, у којем се схватање Скаличке модификује тако што синтакса долази у средиште пажње, а уместо анализе наглашава се синтеза и конституисање реченице и речи.

Овакав приступ користи се резултатима лингвистичке теорије, али се не везује ни за један модел, као што је то случај и код већине типолошких истраживања. Најближи су му по схватању лењинградски и келнски типолошки радови, али — изузев искустава у властитом раду — у њему се првенствено одражавају резултати лењинградских типолога.

Разликује се, али показује и много заједничких црта са приступом Кеепан-а и Согие-а, у којем универзална граматика генеративне теорије добија својствено тумачење.

Такође и скуп процеса који продукује различите подсистеме даје универзалну граматику. Циљ описа појединих језика је да се покаже како се манифестује универзална граматика у појединим језицима. Према схватању које сматрам остварљивим, моментално се ставља нагласак на изради типова појединих подсистема, јер ступањ развоја типологије то омогућује, а на основу њихових описа сачиниће се универзална граматика. Кеепан ставља акценат на универзалну граматику. Стога њена структура представља један од основних проблема приступа. То је битно питање и у мојој концепцији, али придајем велику важност и начину и резултатима истраживачког процеса. Форма универзалне граматике битна је и онда када се наглашава опис појединих процеса. Наиме, подсистеме треба описати тако да се могу добро уклопити у једну доцнију синтезу. Исто тако и сама језичка реалност утиче на форму одражавања. Стога универзална граматика која је оријентисана на садржину и граматика која је оријентисана на форму нужно се допуњују. За контрастирање ова два приступа нарочито је инструктивно када се исти процес описује са гледишта ова два различита схватања (на пример, формирање пасива код лењинградских типолога и код Кеепан-а) (Типологија и Кеепан).

У приказивању појединих процеса или димензија могу се констатовати извесни захтеви, који се укратко могу конципирати на следећи начин:

а) опис полазног инваријантног објекта таквим универзалним терминима који су довољни за деривацију синтаксичких објеката који репрезентују различите језичке типове,

б) објекти добивени као резултат примене система правила деривације имају следеће карактеристике:

(i) дају се правила калкулуса, тј. такав систем правила који из полазног објекта деривира све могуће објекте-резултате; при том се бележе главна правила или начела којима се деривирају језички типови,

(ii) дају се средства изражавања помоћу којих се могу формирати објекти-резултати. Пошто они припадају језичким типовима, специфична средства појединих језика не могу се узети у обзир.

Из горе наведеног јасно је да се овде ради о захтевима егзактног описа, али не и формалног, које сам конципирао у складу са специфичним претензијама типологије. Они важе за опис било којег типолошког граматичког процеса или димензије. У нашем даљем излагању моћи ћемо само да скицирамо неколико процеса, па ће тако горе постављени захтеви бити само делимично задовољени. Бићемо у могућности да добијемо слику о типу мађарског језика.

Општа типологија је досад дала више-мање израђену и повезану слику о следећим процесима (види: Dezsö 1977):

Из области предикације (а) о деривацији реченичне структуре, (б) о правилима дијатезе (пасивне, безличне и елиптичне реченице), (ц) о систему правила теме и реме, (д) о комплексним реченицама. Из области деиксије или актуализације: о детерминацији (изражавање одређености), о аспектуалности и темпоралности глагола. Из проблематике називања: о творби речи, о класама речи (о врстама речи и њиховим класама). О свему томе написано је много књига и монографија, па је према томе безнадежан покушај да се чак и само скицирају ови процеси. О некима ћу ипак нешто рећи да би их илустровао и приказао неколико особина мађарског језика.

2. О ТИПОЛОГИЈИ ТРИ СИНТАКСИЧНА ПРОЦЕСА

Пређимо на илустрацију та три процеса:

- а) деривација реченичке структуре
- б) проблематика дијатеза (пасивних, безличних реченица)
- ц) система правила теме и реме.

Морамо претпоставити да за продуковање реченичне структуре и реченица различите дијатезе (пасивне, безличне итд.) као основне структуре имамо инваријантне структуре које, поред предиката, имају актанте, тј. обавезне додатке предикату, и циркумстанте, тј. слободне додатке. Актанте можемо поделити на оне који у случају активног глагола активно учествују у радњи и на неактивне актанте, тј. оне на које је управљена радња: *Петар шећа*, *Петар њије ракију*. Предикати са неактивним значењем добијају неактивне актанте: *Петар види ракију*. Циркумстанти изражавају место, време, начин итд. радње или збивања израженог предикатом: *Сада Петар шећа у баши*.

Један од актаната предиката у примарној дијатези и у примарном рашчлањавању теме и реме је полазни део саопштења, тема, а други је обично рема, елемент који саопштава оно што је ново.

- а) Деривација реченичке структуре

Субјекат и објекат се могу означити морфолошки на основу два начела. Разне врсте субјекта и заједно с њим обележја предиката обележавају ергативни и активни језици (види: Климов). Ергативни језици обележавају само

агенс уз чији предикат иде и објекат, док активни језици обележавају сваки агенс, дакле и у случајевима када предикат нема објекат. Обележавање се врши помоћу посебног наставка именице или глагола. И субјекат неактивног предиката може да добије посебан падежни наставак, често наставак датива. Ако би српскохрватски био активни језик и имао наставак ергативног падежа -д тада бисмо рекли: *Петард шеџа, Петард њије ракија, Петру види ракија.*

Вероватно да је индоевропски прајезик био активног типа и за дијахрону карактерологију овај тип је важан.

У номинативним језицима, као што су мађарски и српскохрватски језик, субјекат стоји у необележеном падежу, а објекат у акузативу или неком другом падежу: *Петар шеџа, Петар њије ракију, Петар види ракију.* Проблематика номинативних језика је позната славистима. Зато ја нећу говорити о овом типу. Такође и у номинативним језицима има појава да поред појединих предикатских врста субјекат стоји у посебном падежу, на пример, у мађарском језику субјекат посесивне реченице стоји у дативу: *Péternek van háza*, („Петру је кућа“), док у српскохрватском стоји у номинативу: *Петар има кућу.* У овом случају у мађарском језику се обележја глагола маркирају на субјекту, као и у ергативним језицима.

Помоћу калкулуса из инваријантних структура различитих конструкција могу се деривирати типови обележавања актаната (види: Кибрик). Међутим, у извесним језицима ни субјекат ни објекат не обележавају се морфолошким средствима, него помоћу реда речи.

У обележавању субјекта и објекта има улогу деиксија или актуализација, чиме се могу протумачити подтипови горњих типова. Тако се у номинативним језицима детерминисаношћу и одређеношћу субјекта и објекта, као и аспектуалношћу глагола може протумачити опозиција између парцијалног и тоталног објекта или субјекта: у финском, естонском и другим језицима. Ова појава није карактеристична за мађарски језик, али у балтичким језицима овај начин конструисања игра значајну улогу. У старијим стадијима словенских језика она је имала већу улогу, да би се затим постепено смањивала (види: Dezső, 1978).

Мање су нам познати типови конструкција реченица са циркумстантима. Међутим, повезаност обележавања субјекта и циркумстанта забележено је и у месним реченицама банту језика, у чему детерминација и одређеност такође играју улогу.

Овакви фактори доводе до формирања категорија субјекта, објекта и адвербијала у појединим језицима: на пример, за разлику од већине језика у мађарској граматици постоји само директни објекат и разни адвербијали. Тако су у изграђивању таквог схватања објекта и адвербијала у традицији мађарске граматике имале удела специфичности конструкције реченица и система падежа у мађарском језику.

б) Проблематика дијатеза (пасивних, безличних реченица)

Као основну дијатезу можемо сматрати потпуне, активне реченице са основним редом речи различитих конструкција у неутралној варијанти са становишта саопштења. Уобичајено је изражавање — морфолошко и синтак-

сичко — инваријантне конструкције. Ако од тога одступимо, добићемо реченице са деривираним дијатезом: типични су примери за то реченице са предикатом у пасиву. Сваки језик не познаје овакве пасивне реченице. Извесни језици употребљавају, или могу употребљавати, друга средства за промену основне дијатезе. У већини језика који се користе реченицама пасивне конструкције агенс се не може истаћи. Са становишта конструкције реченице битно је какав је корен глагола: у словенским језицима су примарни транзитивни корени проширени субјектом и објектом, па се из њих формира интранзитивна основа, на пример, у српскохрватском *ошварати*, *ошварати се*, док су у мађарском чести дупли корени: *nyit*, *nyilik*.

У већини језика могућност за пасивну дијатезу постоји само у реченицама које садрже субјекат и примарни објекат, али се она може проширити и на секундарни објекат, па чак и на извесне циркумстанте, на пример, у енглеском језику: *Peter has given the book to Paul. The book was given to Paul (by Peter). Paul was given the book (by Paul) и Somebody slept in the bed. The bed was slept in.* Лењинградска група израдила је детаљно типологију дијатезе, узимајући у обзир и морфолошко уобличење реченице (види: Типологија, приступ Краковског и других, Keenan).

ц) Система правила теме и реме

Свака овако деривирана реченица представља полазну тачку система правила теме и реме, која уз помоћ реда речи и нагласка продукује даље варијанте. Ред речи и нагласак су најпроширенија средства теме и реме, чак нагласак универзално обележава рему. Међутим, употребљавају се и морфолошка средства. Само је типологија активних реченица са објектом детаљно израђена, али нам стоје на располагању и многи подаци о реченицама са адвербијалом.

У основном реду речи и при основном наглашавању објекат ће бити рема приликом избора између два актанта, док ће у секундарном реду речи и при секундарном наглашавању избор пасти на субјекат. У најпроширенијим типовима са везаним редом речи у основном реду речи субјекат стоји испред објекта, док у секундарном он стоји иза објекта.

(1) SOV	(2) SVO	(3) VSO
OSV	OVS	VOS

У слободном реду речи српскохрватског, руског и мађарског језика постоји могућност за свих шест варијанти. Српскохрватски језик је чисти представник типа (2), док у мађарском језику постоје две врсте основног реда речи: ако објекат нема члан, основни ред речи је SOV, на пример: *A fiú levelet ír*, а ако има члан, односно глагол има префикс, основни ред речи ће бити SVO, на пример: *A fiú (meg)írta a levkét.* Правило наглашавања у мађарском језику је истоветно са наглашавањем у језицима типа SOV. Наиме, реченични нагласак пада на реч испред глагола, док у српскохрватском језику, по правилу, наглашени елеменат реченице стоји после глагола, као што је то уопште у језицима типа SVO, али може стајати и испред глагола (види: Dezső 1978).

3. О ПРОГРАМУ КАРАКТЕРОЛОШКИХ ИСТРАЖИВАЊА ТИПОЛОГИЈЕ

Уместо даљег излагања о процесима, укратко ћемо се осврнути на чињенично стање и стратегију карактеролошких истраживања. Као полазиште за карактеролошка испитивања служе нам познавање опште типологије и познавање датог језика. Из опште типологије узима се само оно што је релевантно за дати језик, док се на остале могуће типове само упућује и дају се илустрације. Унутар релевантног типа детаљније треба приказати подтипове, јер то је већ карактеристичније. Унутар датог подтипа индивидуалне језичке особине треба детаљније описати само унутар датог језика, док се на разлике у особинама других језика само укратко указује.

Тако, на пример, када се дају карактеристике аспектуалности у мађарском и српскохрватском језику, треба говорити о једном другом типу аспектуалности чије је главно обележје „процес“, а карактеристичан је за енглески језик, али детаљније треба говорити о аспекту са обележјем „тоталност“. Унутар овог типа треба дати карактеристике словенског аспекта који је близак еталону, скрећући притом пажњу на индивидуалне особине по којима се, на пример, руски језик разликује од српскохрватског. Унутар овог типа развио се један мање развијен подтип који се јавља у литванском или мађарском језику, са извесним индивидуалним особинама у оба језика. Оне су битне за мађарски језик, али нису и за српскохрватски језик.

Задатак типологије је — као што је то случај и код историјске упоредне лингвистике — да упореди постојеће податке појединих језика. Типолошкој карактерологији неопходни су резултати компарације сродних језика и контрастивних истраживања. Нажалост, овај захтев се углавном не остварује.

Моментално типологија профитира од резултата истраживања појединих језика, али ускоро ће она пружати основу за описивање појединих језика, као и за компарацију сродних и несродних језика. Стога унапређење типологије није само ствар типолога, шта више није првенствено њихова, него је то ствар истраживача појединих језика, компаративиста и контрастивиста.

Л И Т Е Р А Т У Р А

- Краковский, В. С. Исчисление диатез. Диатези и залогии. Ленинград, 1975.
Dezsö, L., *Introducing syntactic typology to contrastive linguists*. The Hague, 1977.
Dezsö, L., *Studies in syntactic typology and contrastive grammar*. Budapest — The Hague, 1978.
Keenan, E.L., *Some universals of passive in relational grammar*. CLS XI (у штампи).
Kibrik, A., *Je. Ergativity standard and Daghestan Languages. Ergative syntax* (ed. Frans Flank) (у штампи)
Климов, Г. А. Очерк общей теории ергативности. Москва 1973.
Типология пассивных конструкций. Ленинград 1974.

Dr Laszlo Dezsö

S u m m a r y

A typological characterology of Serbo-Croatian grammar should be based on the results of general typology but would focus on those types, sub-types which are relevant to the description of Serbo-Croatian. Present day typology studies processes or dimensions shaping the sub-systems of grammar. Two of them were illustrated in the paper: diathesis (the formation of active, passive, impersonal sentences) and theme-rheme rules. A typological characterology of Serbo-Croatian would be used as a basis for contrastive grammars and give stimuli to the study of Serbo-Croatian grammar.

Др ЛИЛИ ЛАШКОВА (София)

НЕКЕ КАРАКТЕРИСТИЧНЕ ТИПОЛОШКЕ ОЗНАКЕ СРПСКОХРВАТ- СКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА У ПОРЕЂЕЊУ СА БУГАРСКИМ

Ово излагање представља један део проблематике која би чинила основу евентуалног пројекта за ширу конфронтацију српскохрватског и бугарског језика, у коме ће бити: 1) упоређене конкретне реализације одређених универзалних семантичких категорија (за које је у већини случајева бугарски изградио специфичан систем граматичких средстава); 2) дат развој неких општесловенских језичких карактеристика (одн. — степен њихове очуваности у два језика) и 3) извршено упоређивање неких карактеристичних иновација које су израз одређених развојних тенденција, веома активних на савременој етапи у српскохрватском језику.

Проблематика се разрађује само у оквиру граматичке структуре књижевних језика, јер када се ради о конфронтацији српскохрватског и бугарског језика, различити карактер двеју књижевнојезичких норми се истиче посебно као веома значајан фактор који захтева издвајање одређеног круга питања и језичких чињеница. Кад је у питању општа карактеристика граматичке структуре, треба истаћи то да оба језика повезује двоструки паралелизам — 1) наслеђене општесловенске и касније јужнословенске црте и 2) неке новије развојне тенденције чији резултати и начин испољавања не кореспондирају увек, али које би, независно од тога, требало сврстати заједно, у исто типолошко обележје. У овом другом случају се више пута ради о специфичностима по којима се час српскохрватски, час бугарски, а понекад и оба језика, издвајају од осталих словенских језика. (Једно конфронтативно испитивање свакако би допринело истицању тих црта које су значајан саставни део целокупне типолошке карактеристике двају језика. Иначе, може се рећи да оба разматрана језика углавном настављају општесловенску језичку традицију, тако да поједине појаве имају паралеле у различитим словенским језицима, али све то иде својим путем, нарочито у бугарском који је доживео битне квалитативне промене у граматичкој структури.)

Још увек није израђен детаљни попис особина балканског аналитизма који би служио као еталон за одређивање егзактних критеријума приликом квалификације појединих појава.¹ Већ је традиција да се бугарски језик сврстава у претежно аналитичке језике. Сматрам да не би било довољно оправдано

¹ На то скреће пажњу Т. Цивъян у уводу своје монографије. В. *Имя существительное в балканских языках*, Наука, 1965, с. 3, 5 и сл.

тврдити да се ради о изразито балканском типу анализма, имајући у виду то да у њему коегзистирају општесловенске (које нису аналитичке) и балканске црте (нпр. паралелна употреба партиципа и зависних реченица, адвербијалне зависне реченице са везницима *кајџо* и *без да* — од којих је прва конструкција словенска, друга — балканизам; словенско паратаксичко повезивање са везником *а* и балканска хипотаксичка веза *без да* и сл.), тако да се на тај начин општесловенске језичке карактеристике репродукују кроз балканску типологију. С друге стране, постоје накнадно развијене, на балканском терену, модификације појединих словенских граматичких категорија (нпр. императив у субјективно-модалној употреби — *Иди, че не го набиш. Ела, че ми разџравай ѝосле добри неџа за него!* — приповедачки начин на перфекатској основи, исто у оквиру модалне спецификације; у оба случаја постоје неоспориве паралеле са турским језиком).² И у трећем реду треба имати у виду и то да је бугарски језик сачувао битне општесловенске карактеристике, поготово кад је у питању глаголски систем.³ Према томе, имајући у виду целокупну граматичку структуру бугарског језика, било би могуће да се он окарактерише као балканско-словенски језички тип.

О оправданости повезивања српскохрватског језика са балканским типолошким карактеристикама такође постоје различита мишљења.⁴ Слика је компликована и због двеју варијаната књижевног језика од којих би, евентуално, само источна могла да упадне у домен појединих балканистичких процеса. Прихватам мишљење оних аутора који сматрају да балканска језичка средина неминовно утиче на српскохрватски језик и да се он може укључити у оквир балканске језичке проблематике.⁵ Одмах морам нагласити да не сматрам да је постојење квалитативно нових језичких формација увек неопходан услов за признавање статуса балканског утицаја. Више пута квантитативне разлике (па чак и код неких типично словенских категорија и структура) повезане су са деловањем тих тенденција. Ситуација у српскохрватском језику пружа довољно таквих примера (слаба фреквенција словенског генитива, висока фреквенција конструкција са предлогом *без* — *без засџајкивања, без заџисивања, без речи, без осмеџа* и сл., нагомилавање предлога, и уопште релативно висок степен функционалног оптерећења предлошког система, висока фреквенција паратаксичких формација у морфологији и лексици и сл.). Треба имати у виду и то да се деловање тих чинилаца веома често подстиче и утицајем других несловенских језика (западних), те су и резултати тог двоструког утицаја

⁴ Т. Цивњан, цит., с. 48—49.

⁵ Т. Цивњан, цит., с. 49.

² Тај проблем разматрам у свом реферату (у коауторству са К. Ивановом) за 8. Међународни конгрес слависта у Загребу, на тему *Грамаџичниџе катџегориџи кайџо средсџиво за изразяване на субекџивна модалносџи в славянскиџе езиџи*, Славянска филологија, БАН, т. 12 (у штампи).

³ В. код Т. Цивњан, цит., с. 16—17: *Наџбольџие схоџдения БЯС (балканскиџ языкџоџой соџюз обнарџживаџет в системе имени)*. М. Деянова, *Имџерфекџи и аорисџи в славянскиџе езиџи*, БАН, 1966; *Исџторџа на слоџжниџе минали времена в бџлџарски, сџрбохџрваџиски и словенски*, БАН, 1972; Св. Иванчев, *Увод в славянскаџа асџекџуалносџи*, БАН, 1972; сб. *Воџпросџи џраммаџиџки болџарскоџо лиџератуџрноџо языка*, М. 1959, L. Andreiczin, *Kategorie znaczeniowe koniugacji bulgarskiej*, Prace Komisji Jezykowej 26 Krakow, 1938.

терену и у широком контакту са другим (несловенским и небалканским) језицима (тј. — словенско-балкански тип).

И ту се одмах намеће једна основна разлика између српскохрватског и бугарског језика у погледу нормирања књижевног језика — а то је различити карактер књижевнојезичке норме и различити третман истоврсних појава у оба језика. Српскохрватски књижевни језик остаје и даље ближи народном језику, и за разлику од бугарског он је широко отворен за различите врсте иновација. На тај начин продиру у њега и коначно намећу корекцију књижевне норме како промене изазване унутрашњим развојем словенских језика (редуцирање облика помоћног глагола у потенцијалу, конкуренција перфекта и аориста у низу случајева) тако и утицајем аналитичких тенденција на балканском и ширем европском тлу (нпр. губљење деклинације бројева, неразликовање правца кретања и статичности у неким конструкцијама типа *идем код браћа, седим код браћа*). Тако аналитичке појаве, и посебно балканизми, продиру у норму преко народног језика. Бугарска књижевнојезичка норма није у таквој мери отворена према народном језику (независно од тога што су и српскохрватски и бугарски као књижевни језици формирани на широкој народној основи). У њој постоји, нарочито у најновије време, јако наглашена тенденција ка интелектуализацији која се изражава и у накнадној специјализацији неких словенских језичких категорија (нпр. потенцијала) каква није позната у српскохрватском језику.⁶ Бугарска књижевна норма, изразито и веома активно, тежи ка придржавању општесловенске традиције и зато свесно ограничава продор неких балканизама у традиционални словенски модел књижевног језика — дебалканизационе тенденције (нпр. ограничење заменичке репризе).⁷ (Исти је однос и према било каквим позајмицама. Отуда и честе разлике, квалитативне и квантитативне, између двају језика, независно од њихове типолошке квалификације, треба разматрати и с обзиром на различити карактер књижевнојезичке норме.)

Приликом конфронтације српскохрватског и бугарског граматичког система неопходно је имати у виду неке специфичне ознаке српскохрватског језика по којима се он издваја од других словенских језика и на неки начин се типолошки приближује бугарском, јер се ради о деловању више пута супротних тенденција које постепено доносе битне промене истог типа. Намерно се задржавам на питањима номиналне групе, управо зато што због квалитативних разлика двеју граматичких структура на први поглед се увек намећу само диференцијалне особине. Често се истосмерне тенденције испољавају на различите начине и понекад је њихово деловање веома дискретно, а резултати неочекивани и на различитим пољима језичке материје.

1. Српскохрватски предлошки систем у поређењу са осталим словенским језицима има релативно највиши степен функционалног оптерећења, по чему је на листи одмах после бугарског језика (где је широко заступљена често исти. И тако, српскохрватски језик чува основне карактеристике словенских језика уз накнадно развијање неких модификација на балканском

⁶ Л. Лашкова, П. Ненкова, *За някои проблеми на съставителното изследване — сръбохрватския и българския книжовен език* (у штампи).

⁷ Н. Orzechowska, *Procesy balkanizacji i slawizacji bulgarskiego języka literackiego XVII — XIX w.w. światło użycia klitycznych form zaimków*, Warszawa, PWN, 1976, s. 83.

граматикализација предлога).⁸ То значи да су морфолошке ознаке падежа смањиле свој степен функционалности и информативности. Доказ томе је нпр. чињеница да су се аналитичке конструкције са бројевима утврдиле и ушле чак у норму када је у конструкцију укључен и предлог. У последње време предлошке конструкције веома активно замењују нпр. читаве зависне реченице (*са, без, код* најчешће са глаголским именицама уместо конструкција са партиципима, прилозима или различитим везницима — *слушао без записивања, дошао без задржавања — не записујући, не оклевајући; а да није записивао*⁹; *код игре, код слушања — њриликом игре, њриликом слушања; са уживањем — уживајући*. Конструкције са предлогом *код* и именицом су њстоветне с бугарским конструкцијама са предлогом *њри*.)¹⁰ Осим тога, у српскохрватском, мада не и у таквој мери као у бугарском, постоји нагомилавање предлога, по чему се он релативно истиче међу осталим словенским језицима.¹¹ (По мом мишљењу, то пропорционално утиче и на продуктивност полипрефиксације глагола.) Ипак, треба нагласити да је та појава више карактеристична за бугарски језик, где је подстакнута од стране балканске језичке средине. Исто би се могло делимично претпоставити и за српскохрватски језик, само је та употреба, по типу, ипак ближа ситуацији у словенским језицима (тј. када преовлађује једна основна информација *-из -за, изиод* — рус.; конструкције типа — *не е за без њалињо — није за без кањуња, њова е за њод сакоњо — ово је за њод сако*; ипак су карактеристичне у већој мери за бугарски језик).

2. Акузатив је падеж релативно високог степена функционалног оптерећења у поређењу са другим словенским језицима.¹² Специфично српскохрватска (а можда и балканска) особина је нпр. пораст функционалног оптерећења акузатива на рачун словенског генитива.¹³ За бугарски језик је то ситуација већ у историјској перспективи, у прелазно доба, пре утврђивања именичког аналитизма.¹⁴ (Ту не долази у обзир проширење функција акузатива као резултат општесловенских процеса сужавања функција других падежа — датива на пример.) Није без значаја и то да акузатив без предлога у српскохрватском језику конкурише предлошким конструкцијама.

⁸ Овај закључак је релативан, донесен на основу поређења са другим словенским језицима. Информацију о српскохрватском језику црпили смо из следећих дела: М. Ивић, *Систем њредлошких конструкција у српскохрватском језику*, Јф, 22, с. 141—161; М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, Синњакса, Београд, 1969; М. Ивић, *Значења српскохрватској инструменњала и њихов развој*, Београд, 1954, Д. Гортан-Премк, *Акузативне синњањме без њредлоња у српскохрватском језику*, Београд, 1971 (последња два дела — с обзиром на конкуренцију од стране предлошких конструкција), *Наш језик* — рубрика о језичкој култури.

⁹ Л. Лашкова, *Књм њрамањичнања карактеристњика на њредлоња без в сњрбохњрватски и бњлњарски език*, Заседание на комисињта за анализ на граматичните структури на славњанските езици, предварителни материали, ч1, с. 65—73.

¹⁰ М. Радовић-Гењић, *Предлоњ код с њенињивом нењравих (конкретњизованих) њлањолских именица*, *Наш језик*, књ. 22, 1976, св. 3, с. 101—115.

¹¹ Ј. Кањић, *Појава нањомилавања њредлоња у савременом српскохрватском књњжевном језику*, ЗФЛ, 1969, књ. 12, с. 173—182.

¹² Д. Гортан-Премк, цит. дело, посебно закључак.

¹³ Л. Лашкова, *Замњна на славњанскињ њенињив с акузатив в сњрбохњрватскињ език*, *Език и литература*, 1968, 1, с. 62. Д. Гортан-Премк, цит., с. 73—86; *Падеж објекња нењњивних реченица у савременом српскохрватском књњжевном језику*, *Наш језик*, 12, с. 130—148.

¹⁴ К. Мирчев, *Ињсторњческа њрамањика на бњлњарски език*, 1963, с. 261.

3. Српскохрватски падежни систем, у поређењу са осталим словенским језицима синтетичке деклинације, има најнижи степен информативности,¹⁵ што се испољава у чињеници да постоји падежни синкретизам и високи степен падежне неутрализације. Заиста, постоји и акцентолошко обележавање, али то је само један део формалне ознаке. Узмимо на пример генитивски наставак *-a* у једнини и множини (мушки и средњи род једнине и сва три рода множине). Код њега се практично не остварује информација за род, нарочито у множини. Коначно решење пружа синтаксички ниво (предлози, глаголска рецција, актуелно рашчлањивање) што је у принципу карактеристично за изражавање граматичких односа у бугарском језику. Практично, то значи да у српскохрватском језику морфолошки ниво у том погледу није довољно функционалан, као што је то на пример у неким другим словенским језицима. Конкретно, што се тиче морфолошке ознаке за генитив множине, *-a* у најновије време настанком другог форманта у књижевном језику за обележавање истог падежа (*-и*) код неких именица женског рода у множини (тежња, чежња, патња, тетка и др.) смањен је делимично број језичких информација које изражава старији наставак *-a*. Ширење дистрибутивне зоне те иновације могло би се разматрати као својеврсна, падежном синкретизму супротстављена, аналитичка тенденција, независна од конкретних узрока и подстицаја.¹⁶ С типолошке тачке гледишта постоји тенденција да један формант не преноси неколико врста језичких информација. Ту иновацију падежни систем прихвата и трансформише према својим специфичним механизмима (ради се поново о падежном синкретизму). Формант *-и* прелази и на именице мушког рода у генитиву множине (*ценијар-ценијри*). Дакле, тенденција већ делује у супротном правцу и тиме облик фактички престаје да буде маркер за род и број његових информација је опет повећан, а смањен је степен његове информативности.¹⁷

Као што је познато, у историји бугарског језика високи степен падежног синкретизма као појава и високи степен падежне неутрализације су специфичне ознаке једног прелазног доба у развоју језика које претходи периоду распада падежног система.

У српскохрватском језику тенденција ка редуцирању језичке информације коју носи један морфолошки формант запажа се и код вербалних категорија (у потенцијалу облик помоћног глагола *би* постаје обележје само за глаголски начин, партицип — за род и број, а личне заменице се релативно често укључују у конструкцију или у ближи контекст и уносе информацију за глаголско лице).¹⁸ Тако се прерасподела језичких средстава запажа и у номиналном и у вербалном систему, тако да се у граматичкој структури одржава нека релативна равнотежа. (Упор.: редуцирање и модална спецификација простих глаголских времена, формална реорганизација потенцијала и чување у извесној мери аориста, указане аналитичке тенденције у деклинацији и чува-

¹⁵ Т. Цивьян, цит., с. 171—173.

¹⁶ Хр. Крижић, *Генитив њлурала именица женског рода на -a са љрујом суљласника на крају основе*, Радови Филозофског факултета у Сарајеву, 1965, књ. 3, с. 421—432.

¹⁷ М. Минков, *За аналијизма в аниљийски и бљљарски език*, Езиковедски изследвания в чест на акад. Ст. Младенов, 1957, с. 503—514. О развоју описане појаве користила сам податке из језика дневне штампе.

¹⁸ Ту иновацију језичка норма већ прихвата. М. Стевановић, *Иако неојходна, ревијзија нормe књијевној језика љреба да се врши ојфрезно*, Наш језик, књ. 22, св. 1—2, с. 11.

ње општесловенских модела). Слични облици потенцијала постоје и у другим словенским језицима јер, као што је познато нема „чистих језичких типова“ (у српскохрватском се квалитативно различите формације укрштају у оквиру једне исте категорије — нпр. футур, компарација придева). Важна је чињеница да се та промена врши сада, што значи да се може разматрати у комплексу других појава које су повезане са деловањем истих тенденција.

4. За конфронтацију са бугарским језиком од значаја је и једна актуелна граматичка иновација — укидање деклинације бројева *два, две*, што више није карактеристично само за источну варијанту српскохрватског књижевног језика.¹⁹ Та промена је оправдана кад се има у виду високи степен информативности (односно — функционалности) категорије броја уопште. Деклинациони формант је редувант и преноси исту језичку информацију као и падежни наставак именице. Очигледно, тенденција је да се избегава понављање једне исте информације у случају када то није функционално оправдано, а код бројева је то процес који је већ одавно започео, а то су завршне етапе. У бугарском исти бројеви последњи губе деклинацију, што се може објаснити њиховом релативно високом функционалношћу (постојање категорије дуала у деклинацији).

5. Српскохрватски језик има веома богат и функционалан заменички систем. То се најбоље манифестује у поређењу са заменичким системом бугарског језика. (На пример — трострука идентификација показних заменица у српскохрватском и двострука — у бугарском). Српскохрватска заменичка парадигма је уопште богатија, тако да неке врсте заменица немају потпуно адекватних еквивалената у бугарском — *ико, шииа*, и уопште читав овај вишечлани низ је богатији у српскохрватском, што више одговара општесловенској традицији. Позната је већ чињеница да је у бугарском већина граматичких функција пренесена на синтаксички ниво, тако да је сасвим оправдана и разлика у инвентару морфолошких средстава двају језика. Оно по чему се српскохрватски знатно истиче и разликује од бугарског то је да у њему постоје заменички облици који су формиран на основу синтаксичких конструкција (*нимало, ниједан, нишошћо, шћогод, низашћа*). Они функционишу паралелно са одговарајућим синтаксичким конструкцијама које понекад развијају накнадно одређену стилску спецификацију (нпр.: ниједан — ни један, нимало — ни мало; код *шћогод* и *шћо год* семантичка разлика је знатно већа). Овамо можемо уврстити и заменице типа: *какав било, било какав, какав му драго, какав год*, које већ доказују широке креативне могућности језика у том погледу. (Не сматрамо да су прва и друга група примера идентичне, али су настале у оквиру деловања истих процеса.) То значи да се у српскохрватском језику синтаксички односи преносе на морфолошки ниво, што практички значи ширење паратаксе у морфологији. Та појава постоји у неким балканским јези-

¹⁹ М. Стевановић, *Иако неопходна, ревизија норме. . .*, с. 13, Г. Краљевић, *Деклинабилност и индеклинабилност бројева два, шћри, чейшири*, Наш језик, књ. 22, 1976, св. 1—2, с. 43—52. М. Николић, *Променљивост бројева 2—4 у шћокавским говорима*, Наш језик, цит., с. 52—56, М. Радовић-Тешкић, *Неки подаци и сјавови о шћоменљивости бројева*, Наш језик, цит., с. 56—63.

цима (новогрчком) и квалификује се као аналитичка тенденција.²⁰ Доказ постојања те тенденције је и велики број српскохрватских сложеница, насталих услед спајања члана конструкција без икаквог редуцирања облика (паратакса у лексици) — *назлобрз, сѿармали, зеленкасѿосмеђ*; Такве лексеме су веома продуктивне у неким балканским језицима (грчком) и као појава су уврштене у попис аналитизама.²¹ У бугарском тај тип лексема је такође веома продуктиван, али не у таквој мери као што је то у српскохрватском. Очигледно да на то утичу специфични услови формирања књижевног језика. (Тај тип лексема није тако продуктиван у руском под чијим се утицајем у одређеним периодима развијао бугарски књижевни језик. Треба имати у виду и то да су лексеме те врсте, бар у српскохрватском, карактеристичне и за народне говоре.) Такве сложенице су веома продуктивне и у чешком језику, али узрок томе би требало потражити у специфичним условима формирања и развоја чешког језика, као и у његовим контактима са несловенским језицима — са немачким пре свега.

И тако у граматичкој структури српскохрватског језика појављују се неке аналитичке тенденције чије се деловање остварује више пута имплицитно, на специфичан начин, и њихов захват није затворен нити је могуће да се он тачно одреди на први поглед.

6. Још једна синтаксичка особина повезана је са високим степеном паратаксе, што се сматра обележјем језичког аналитизма. Ради се о високој фреквентности елипсиса у српскохрватском, по чему се он знатно разликује од бугарског. Ширењу тих конструкција у језичкој пракси веома доприноси отвореност књижевнојезичке норме. У том погледу разлика између двају језика није само квантитативна већ и квалитативна, јер се у српскохрватском запажају неки карактеристични модели, нарочито што се тиче експресивне елипсе, која у бугарском или не постоји или се не може адекватно пренети (*Команданѿи ни да чује — не иска и да чуе. А она неѿа — за косу. — А ѿѿа го хваѿа за косаѿа*²²). Продуктивност елипса у српскохрватском практички значи ужу повезаност између појединих делова текста, тако да се одржава паратаксичка веза и на нивоу текста (нпр.: *Досад смо веровали у њеѿа. Више нећемо. Она се није изменила. Бар не ѿо сѿољашносѿи*).

7. У погледу изражавања такве универзалне категорије као што је „одређеност-неодређеност“ у српскохрватском сматрам да је сем поређења са другим словенским или индоевропским језицима неопходно, пре свега, осврнути се на ситуацију у бугарском²³. Ствар је у томе што је у бугарском употреба артикла и лексеме *један* као маркер за неодређеност специфична и више пута одудара од ситуације у западноевропским језицима са развијеним системом одређеног и неодређеног артикла. (Овде наводим само неке резултате упоређења превода књижевних текстова са бугарског на српскохрватски.) Категорија „одређе-

²⁰ Т. Цивѿян, *Аѿозициѿа в связи с некоѿорыми ѿтенденциѿами развиѿиѿа синѿаксическѿих сѿрукѿур новоѿреческѿо ѿзѿика*, Балканское ѿзѿикознание Наука, 1973, с. 131—133.

²¹ Т. Цивѿян, *Аѿозициѿа*. . . , с. 117—119.

²² Т. Цивѿян, *Аѿозициѿа*. . . , с. 121. Л. Лашкова, *Кѿм харакѿерисѿикаѿа на синѿакѿичноѿо ѿѿрицание в сѿрбохѿрѿаѿски и бѿлѿарски*, ЗФЛ, 19/1, 1976, с. 19—26.

²³ М. Ивић, *Лексема један и ѿроблем неодређеноѿ члана*, ЗФЛ, књ. 14/1 с. 103—120.

мантичка маркираност лексеме *неки* (кад се инсистира на фактору непознатог), док се у бугарском прилично често у таквом случају у употребљава лексема *један* (Нпр.: . . . *се взираха њу в него, њу в една снимка. — . . . загледали су се час у њега, час у неки снимак. Той се скри њрез деня в една босџанска колиба. — Сакри се у колибу у неком босџану.* Е. Станев). Ова разлика је оправдана с обзиром на постојање у бугарском развијеног система средстава за изражавање одређености с којима би *један* ступио у опозицију³⁰; у српскохрватском се *један* убацује у конструкцију и тамо где се у бугарском неодређеност изражава изостављањем средстава. (Нпр.: *Мишка гризеше някаква дџска. — Један миш гризао је неку даску.* Е. Станев). У свим осталим случајевима употреба лексеме *један* се у принципу не разликује, што практички значи да је бугарски у том погледу негде на пола пута између развијеног система неодређеног члана (у неким европским језицима) и словенске традиције употребе лексичких средстава за изражавање категорије „одређености-неодређености“; српскохрватски је у типолошком погледу негде између бугарског и осталих словенских језика.

Да закључимо.

I Конфронтација српскохрватског и бугарског књижевног језика може да се оствари у неколико праваца:

1. Адекватне језичке карактеристике у најширем смислу.
2. Квантитативне разлике — када су у питању општесловенски модели и неки страни (балкански) модели с обзиром на различити третман од стране норме.
3. Квалитативне разлике — битне (у којима имају предност промене у граматичкој структури бугарског језика) и делимичне (најчешће кад је у питању коегзистенција двеју структура или реализација неке језичке универзалије за коју бугарски није изградио свој систем граматичких средстава). Као основан принципијелан став намеће се чињеница да се квалитативне разлике између двеју граматичких структура често манифестују преко квантитативних разлика (узмимо на пример такву универзалну језичку категорију као што је негација).³¹

II Запажа се неко подударане језичких појава различите хронологије карактеристичних за поједине развојне периоде (нпр. употреба синтаксичке негације и конструкција са предлогом *без* у савременом српскохрватском језику понављају бугарску језичку ситуацију из једног претходног периода).³²

III С обзиром искључиво на савремено стање, и нарочито на неке нове појаве у развоју језика, српскохрватски у поређењу са бугарским може се окарактерисати као језик динамичног, интензивног савременог развоја, док је у бугарском све релативно устаљено, статично. Доказ томе је чињеница да је широко заступљена полиформија — дублирање конструкција и облика, што практично значи да ће у даљем развоју уследити промене на том плану.

³⁰ М. Ивић, цит., с. 120.

³¹ Л. Лашкова, *Средсџва, функции и дисџрибуџия на синџакџичноџо оџџриџание в сџрбохџрваџски и бџлџарски език*, Јужнословенски филолог, 1976 књ. 32, с. 190—191.

³² Л. Лашкова, *Средсџва, функции и дисџрибуџия. . .*, с. 185; *Кџм џрамаџичнаџа харакџерисџџика на џредлоџа без*, с. 70—71.

Др Лили Лашкова

НЕКОТОРЫЕ ХАРАКТЕРНЫЕ ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СЕРБОХОРВАТСКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА ПО СРАВНЕНИЮ С БОЛГАРСКИМ

Резюме

В докладе представлена часть проблем, которые бы составляли основу будущей сопоставительной грамматики болгарского и сербохорватского литературных языков. Оба языка связывают двойные параллельные связи — во первых праславянское наследие и поздние, южнославянские особенности; во вторых — некоторые новые тенденции развития, чьи результаты и способы проявления не всегда связаны, но независимо от этого необходимо их рассматривать вместе, как единую типологическую характеристику. Внимание сосредоточено на проблемах номинальной группы, потому что очень часто из-за качественных различий двоих грамматических структур, большее внимание обращалось на дифференциальные особенности болгарского и сербохорватского склонения. Оказывается, и в одном, и в другом языке речь идёт о действии тенденции одного и того же направления в разных пунктах языковой материи (аналитические тенденции). В этом отношении сербохорватский язык по сравнению с болгарским характеризуется как язык очень динамического, интензивного современного развития, а в болгарском всё более-менее установлено, статично.

Др РАДОЈЕ СИМИЋ (Београд)

ТИПОЛОШКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ КОМПЛЕКСНИХ ИСКАЗА У ПРОЗНИМ ТЕКСТОВИМА ВУКА КАРАЏИЋА

(С ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА ЊИХОВУ ПОЕТСКУ ФУНКЦИЈУ)

У предложеном раду сумирана су моја истраживања тзв. „сложених реченица“, тј. комплексних исказа¹ изграђених од више реченица. Истраживани корпус представљају прозна дела Вука Стефановића Караџића.² Ради бољег увида у стратификациону структуру текста раслојио сам га на три целине: прву целину представљају народне приповетке, друга целина јесу историјски списи, а трећа — библијски текст.

Рад има четири кратка одељка. У првом је извршена анализа и типологија комплексних исказа у српскохрватском језику. Други одељак посвећен је идентификацији „чистијих“ структура у изабраним текстовима. У трећем је извршена статистичка анализа и класификација текстова с обзиром на њихове поетске карактеристике. У четвртом су закључци о поетским функцијама појединих типова испитиваних структура исказа.

I

Традиционална граматика тзв. „сложене реченице“ сврстава у две велике групе с обзиром на њихове синтаксичко-семантичке особине. То су независне и зависне сложене реченице, како се обично називају, тј. сложене независне реченице и сложене реченице са зависним реченицама. М. Ивић те структуре посматра са гледишта њихове граматичке изграђености у целини и назива их реченичним комплексима без *интеграције* и са *интеграцијом*³:

1) „*Реченични комплекс без интеграције*. Спој реченичних структура које, изоловане из споја, репрезентују свака за себе по једну просту (*неинтегрирану*) реченицу (*ја идем и јавићу му*)“.⁴

¹ О односу ова два појма исп. нпр. Р. Симић, *Теоријско-методолошки проблеми у типологији словенске реченице*, Јужнословенски филолог XXXIII, Београд 1976, 47—119; — *Структурно-типолошке карактеристике исказа у словенским језицима*, Јужнословенски филолог XXXV, у шт.

² Грађа је цитирана према издању *Целокупна дела Вука Стефановића Караџића*, Просвета, Београд.

³ М. Ивић, *Основне типолошке карактеристике српскохрватске имперсоналне реченице*, Књижевност и језик X/1, Београд 1963, 18—24.

⁴ М. Ивић, *цит. д.*

2) „Реченични комплекс с интеграцијом. Спој реченичних структура у којем фигуришу и клаузе (он ишше да би зарадио новаца)“.⁵

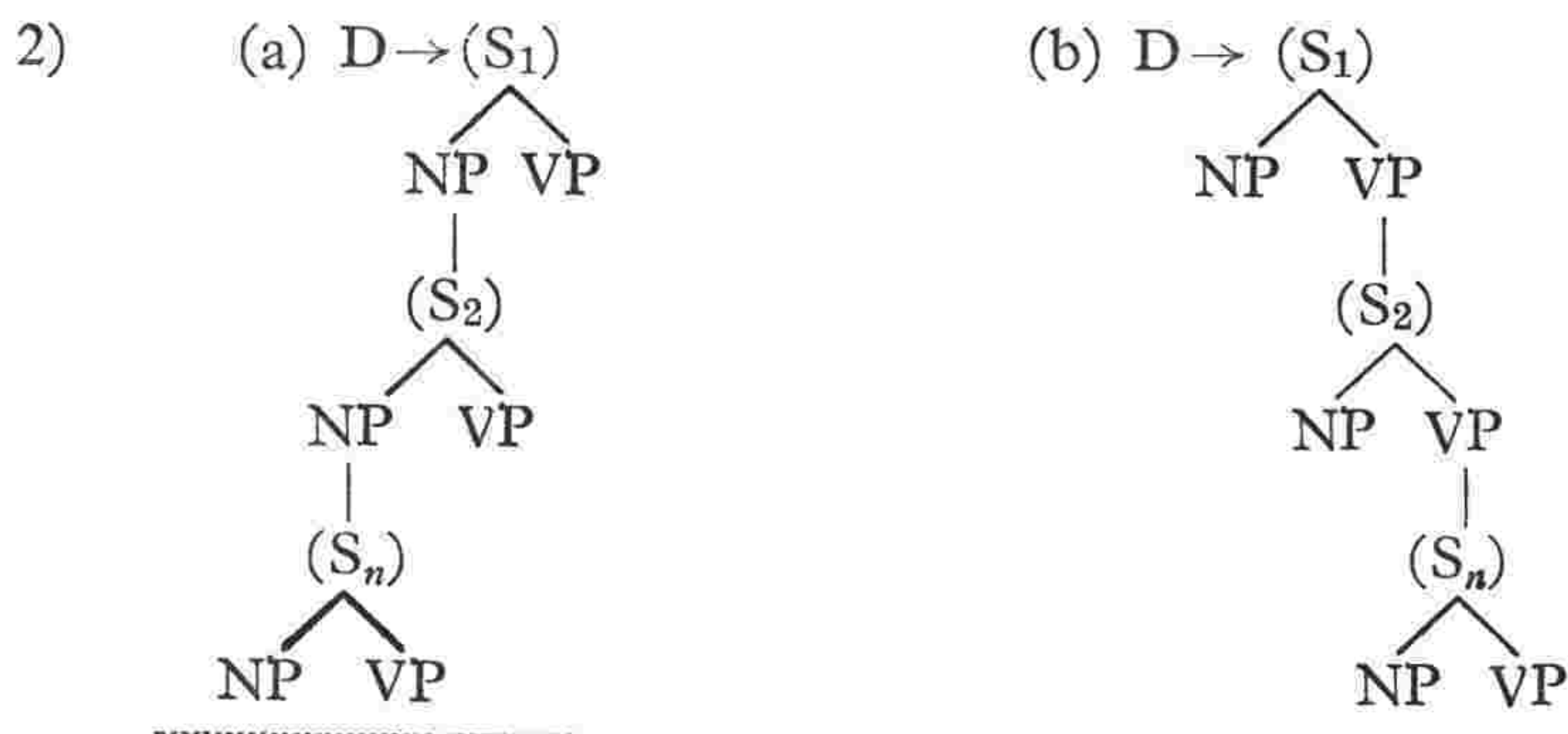
Не упуштајући се у шира образложења, формације без интеграције назваћемо комплексним исказом без интеграције, док ћемо друге обележити термином комплексни исказ са интеграцијом. Символ D представљаће, дакле, исказ, а S реченицу.

У појмовима генеративне граматике могла би се структура формација без интеграције описати као интерација међусобно граматички дискретних правила за генерацију реченица одређеног типа:

$$1) \quad D \rightarrow S_1 + S_2 + \dots + S_n$$

На терминалном нивоу међупростори могу бити попуњени лексичко-граматичким јединицама неутралног карактера (i) или пак остати непопуњени (дакле „+“ $\rightarrow Lx/\emptyset$).⁶

Комплекс реченица са интеграцијом, као што је добро познато, третира се у генеративној граматичкој систем чврсто повезаних правила генерације, у којем поред правила за изградњу реченица егзистирају и правила интеграције (*embedding, Einbettung*). Најзначајнији податак који лиферује правило интеграције јесте упутство о тзв. гнезду интеграције. Нпр. у двочлавној реченици, којом генеративна теорија најрадије оперише, гнездо интеграције може бити ситуирано у субјекатској или предикатској фрази. Најпростији вид експанзије јесте итерација једног те истог правила генерације. Дакле, у двочлавној реченичној структури могуће је замислити два типа тако замишљене експанзије: са интеграцијом у позицији субјекатске вс. предикатске фразе, дакле:

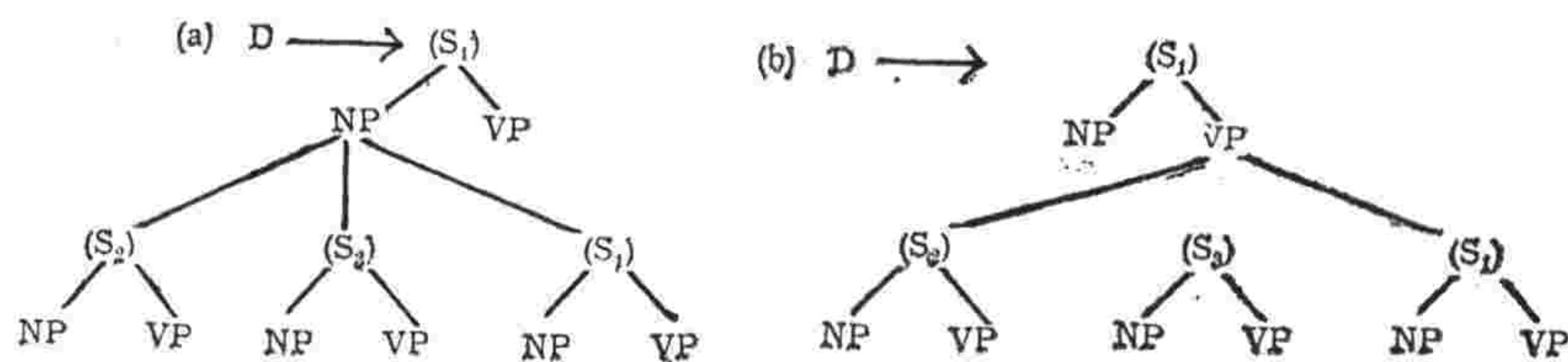
Апликацијом наведених правила деривирају се површинске структуре⁷ типа: *Дошао је дечак да ми каже да је јавио шајта да ће иисаиши* итд. (Овде занемарујемо пратећа правила интеграције), или пак у оквирима трочланих структура: *То је херој којег је оиисао књижевник којег је иронашао крииичар којег је уиознао уредник* итд.; — *Видео сам дечака који је нахранио слона који није мајмуне који су исмејавали чувара који је чисишо кавезе* итд.

⁵ М. Ивић, *циш. д.*

⁶ Легенда: D — исказ; S — реченица; Lx — лексема; \emptyset — нулти знак; NP — номинална фраза; VP — вербална фраза; позиција — експлицира се као координативна ознака, а — (S-) као ознака субординације. У схеми 2) и 3) тачкице су из техничких разлога постављене на крају експанзионог стабла.

⁷ Терминални план није унесен у моделе деривације ради једноставности схема.

Међутим, овим структурним моделима нису обухваћени сви „чисти“ типови комплексних исказа са интеграцијом реченица, нпр.: *Дечак и прича да њаиња ради да мама сирема да бака илеије да дека шења* итд.; или: *Дошао је иесник који је оиисао хероја који је исиевао иесму који је уиознао уредника* итд.; или: *Видео сам дечака који је имао маму који је куишо шећер који је нахранио слона* итд. Модел дубинске структуре ових формација изгледао би овако:

Основна разлика између овога и претходнога модела интеграције јесте у третману интеграцијског гнезда: у првом случају оно је укључено у општи модел, док је у другом дато једним правилом од којег зависи целокупна схема експанзије. У првом случају експанзија линеарно напредује, док у другом случају на дубинском нивоу она нема линеарни карактер. Први начин интеграције назваћемо *дискурзивним*, а други *рекурзивним*.

Три су, дакле, основна деривациона модела код комплексних исказа: (1) модели без интеграционих правила ($[S]$, $[+]_{n-1}$); (2) модели са једнократно датим правилом интеграције (рекурзивни модели са интеграцијом) ($[S]$, $[\sim]_{n-1}$, $[S]_n$, $[+]_{n-1}$); (3) модели са укључењем интеграционог правила у деривациону схему реченице (дискурзивни модел са интеграцијом) ($[S \sim]_n$, $[S]$).

II

Најзнатнија разлика међу структурно-типолошким моделима простих и комплексних формација јавља се у тексту. У генеративној интерпретацији овај се однос може формулисати као однос деривационих правила. У простих структура правила се јављају искључиво у чистом виду, тако да је формације лако међусобно разликовати. Комплексније структуре углавном су мешовитог карактера, што значи да настају комбинованом применом деривационих правила која припадају различитим моделима експанзије. То наравно доприноси разуђености текста, чиме се стварају широке могућности за изражавање мисаоних и емоционалних нијанси, али је за теоријску анализу тиме створен низ непремостивих тешкоћа.

Навешћемо из нашег корпуса извесне структуре у којима су препознатљиве формације једнога модела, или се јављају у релативно чистоме виду.

1. Правилно понављање јасно међусобно разграничених граматичких структура код неинтегрираних комплексних исказа сугерира говорну идеацију са цикличним мелодијским целинама и правилним распоредом пауза. Такав ток артикулације мотивско-сижејних целина је миран, али са јасним акцентом на свакој појединости:

— Међедовић сједне на лопату, а чоек размахне њоме и пребаци га на другу страну, а он бјежи даље (*Међедовић*, б), — Сад сви скупите

се, па једите и пијте и веселите се, а ја ћу бити код стоке сву ноћ (*Немушији језик*, 12), — Царев син успе још једну чашу воде, пукне обруч и трећи; онда се буре распадне, и змај излети из њега, па на путу ухвати царицу и однесе је (*Злајна јабука и девет њауница*, 18), — Онда царица уседне на овога коња, и тако отиду сретно у њезино царство и онде остану царујући до свога вијека (Исто, 23), — Онда он весео узме из воде новчић, и метне га у џеп, па отиде у шуму и начини малу колибицу, и онде стане живети (*Права се мука не да сакријши*, 36), — Он узме новчић и захвали се па опет отиде на онај поток, прекрсти се и баци новчић у поток говорећи (*Права се мука не да сакријши*, 35);

— Милош на цвети у јутру дође у Таково, и онај дан онде у цркви учини скупштину, и стане се већ јавно договарати с народом и с кметовима, шта ће се сад чинити (*Милош Обреновић*, 57), — Милош после те скупштине отиде са својим старим, и сад на ново приставшим, момцима, у Црнућу, и онде после дугога премишљања и већања отиде у вајат, те се обуче у своје војводске аљине и припаше оружје сребрно, па онако накићен изиђе међу момке носећи у руци свој војводски барјак, који је до сад лежао негде сакривен, па пружи барјак Сими Пастрмцу, говорећи (Исто, 57), — Пастрмац узме барјак из Милошеве руке, те га пободу у земљу, и стану се под барјак купити јунаци; а Милош се врати у собу, седне с писаром, те распише књиге на све стране да устаје на оружје и мало и велико. . . (Исто, 57);

— Тада остави га ђаво, и гле, анђели приступише и службаху му (Мат IV/11, 29), — Иштите, и даће вам се; тражите, и наћи ћете; куцајте, и отвориће вам се (Мат VII/7, 34), — И удари дажд, и дођоше воде, и дунуше вјетрови, и ударише кућу ону, и паде, и распаде се страшно (Мат VII/27, 35), — И прихвати је за руку, и пусти је грозница, и уста, и служаше му (Мат VIII/15, 36), — А у вече доведоше к њему бијеснијех много, и изгна духове ријечју, и све болеснике исцијели (Мат VII/16, 36), — И донесе главу његову на кругу, и дадоше ђевојци, и однесе је матери својој (Мат XIV/11, 49), — И изишавши Исус видје многи народ, и сажали му се за њих, и исцијели болеснике њихове (Мат XIV/14, 49), — Ево идем у Јерусалим; и син човјечиј биће предан главарима свештеничкијем и књижевницима; и осудиће га на смрт; И предаће га незнабошцима да му се ругају и да га бију и разапну, и трећи дан устаће (Мат XX/19-20, 59), — Доведоше магарицу и магаре, и метнуше на њих халјине своје, и посадише га на њих (Мат XX/17, 61), — И излажаше к њему сва Јудејска земља и Јерусалимљани; и кршћаше их све у Јордану ријеци, и исповиједаху гријехе своје (Марко I/5, 80).

2. Искази са рекурзивним распоредом реченица имају једну особину заједничку са претходним формацијама: реченице интегриране у исто језгро граматички су међусобно симетричне, а информативно равноправне међусобно. Диференцијални момент јесте да имају ослонац у структури у коју се интегрирају која им служи као нека позадина на којој се јасније оцртавају акценти и мелодијска линија. Стога су овакве структуре посебно погодне у оним текстовима где се јавља потреба за накнадним варијацијама основног мотива, као

што је у разгранатијим дескрипцијама, при навођењу тезе и аргумената, или сл. То су увек низови факата међусобно повезаних конкретним чињеницама или смислом. Ево примера из корпуса:

— Међед га стане од тога одвраћати говорећи му да је он још млад и нејак, а у свијету има злијех звјерова који се зову људи, пак ће га убити (*Међедовић*, 3), — Међед му онда рече да јој окреше гране, па приметивши је на рамо као кијачу да иде у свијет (*Исто*, 3), — . . . и оклади се с њима: ако не поједе да им да своју кијачу, ако ли поједе да они њему даду све што је гвоздено на њиховијем плуговима (*Исто*, 4), — Кад у јутру сване, онда газда заповеди да све псе потуку само онога маторога пса да оставе (*Немушији језик*, 13), — Онда му мати приповеди све по реду како је имала три кћери као три руже, и како их је нестало, и како су их тражили узалуд на све стране (*Својша и Младен*, 24), — Причају људи да је у стара времена био некакав силан чоек који се никад богу не мољаше, ни у цркву идаше, нити се по закону исповедаше ни причешћиваше, него у свака безакоња упадаше, да је цијели град од њега на јадима био (*Побрајимски дарови*, 80);

— . . . нисам рад то чинити, осим остали узрока једно зато, што не би сам рад био, да се рече или помисли, да кога из зависти или пакости опадам, а друго, да не би ово писмо, против моје жеље и намере, место ползе коме штету учинило (*Писмо кнезу Милошу*, 186), — . . . само ћу, пример, назначити оно, што није никака тајна, или што ником на штету бити не може (*Исто*, 186), — Ја с Господаром не желим у једном месту живети, него кад је он у Пожаревцу, ја да сам у Крагујевцу, а кад он пође у Крагујевац, ја да идем у Пожаревац, па баш ни у путу да се не сретнемо (*Исто*, 186), — . . . него се овде говори, јамачно по тужбама београдски трговаца, да Београђанима нашега закона није био већи зулум ни под којом владом Турском, него што је у данашње време, и да су за прошавше две године на два конака Ваше Светлости дали двадесет и две иљаде гроша самога кулука (*Исто*, 186), — Најпре ћу да кажем, као за правило, по коме ће ми се о свему осталом судити моћи, да је свакога владоца права полза само оно, што је полезно и за његов народ; а што је год његовومه народу на штету, оно њему никако не може бити на праву ползу (*Исто*, 187), — Ја овде не мислим конституцију Француску, или Англијску, или нову Грчку; него, од прилике, да се одреду начин правитељства и правитељство да се постави (по ономе фермани или ати-шерифу, јер ко Вам год каже или одобрава, да друкчије бити може, онај се вара и на зло навраћа); да се сваком човеку осигура живот, имање и чест, да човек свој посао, који ником није на штету, може радити по својој вољи, и по својој вољи живети; да сваки човек зна, шта му ваља чинити, да се не боји нити Вас, нити икога другога; да нико никога не може на силу натерати да га служи; да се тврдо зна, који је чиновник старији, који ли млађи; да се без правог узрока и без суда не може чиновник ни из службе истерати, нити натраг у мањи чин повратити; да се нико не може натерати, да се против своје воље прими каке службе, и да сваки чиновник, кад му буде воља, може службу оставити. . . . (*Исто*, 187-188);

— Све ово даћу теби ако паднеш и поклониш ми се (Мат IV/9, 29), — Благо вама ако вас узасрамоте и успрогоне и реку на вас свакојакe рђаве ријечи лажући, мене ради (Мат V/11, 30), — Ако те око твоје десно саблажњава, ископај га и баци од себе; јер ти је боље да погине један од удова твојијех, него све тијело твоје да буде бачено у пакао (Мат V/29, 31), — И ако те десна твоја рука саблажњава, одсијечи је и баци од себе: јер ти је боље да погине један од удова твојијех него ли све тијело твоје да буде бачено у пакао (Мат V/30, 31), — А ја вам кажем да сваки који пусти жену своју, осим за прељубу, наводи је на прељубу; а који пуштеницу узме, прељубу чини (Мат V/32, 31), — А ја вам кажем: не куните се никако: ни небом јер је пријестол божји; Ни земљом, јер је подножје ногама његовијем; ни Јерусалимом, јер је град великога цара (Мат V/34-35, 31), — Не сабирајте себи блага на земљи, гдје мољац и рђа квари, и гдје лупежи поткопавају и краду (Мат VI/19, 33), — Него сабирајте себи благо на небу, гдје ни мољац ни рђа не квари, и гдје лупежи не поткопавају и не краду (Мат VI/20, 33), — За то вам кажем: не брините се за живот свој, шта ћете јести или шта ћете пити, ни за тијело своје, у што ћете се обући (Мат VI/25, 34).

3. Исказ изграђен од дискурзивног комплекса реченица са интеграцијом представља јединствен мотивски низ који групише факта око једног централног језгра, носиоца тзв. логичког акцента. Томе одговара и његова интонацијска линија, са континуираним успоном и падом, без дубљих интерних пауза. Оваква организација исказа погодна је за излагање где се јавља потреба за истицањем сразмерно малог броја чињеница, али су оне тада јаче фиксиране на широкој позадини наративног тока. Ево примера:

— Кад послије некога времена дијете опет навали да иде у свијет, међед га изведе пред пећину и каже му да огледа може ли сад ишчупати букву из земље (*Међедовић*, 3), — Међедовићу се учини бездован мали према оноликоме гвожђу, а и оно што га је да није начињен како треба (*Међедовић*, 4), — . . . али му рече да се не шали него од свега гвожђа добар буздован да сакује, ако није рад проћи као и онај прије што га је саковао (Исто, 4), — Кад ђевојка одрасте једно вече замоли се оцу своме да јој допусти да изиђе с браћом мало пред двор у шетњу и отац јој допусти (*Чардак ни на небу ни на земљи*, 8), — Отац им допусти да иду да је траже (Исто, 8), — Дошавши ондје помисле да неће у ономе чардаку бити њихова сестра, па се одмах стану договарати како би се уњ попели, и послије дугога премишљања и договора, договоре се да један од њих свога коња закоље, од коже коњске да окроје опуту, па притврдивши један крај од ње за стријелу да пусте одоздо стријелу из лука да се добро за чардак прихвати како би се уз њу пети могли (Исто, 8), — Она кад виде брата својега, уплаши се и почне га тихо молити да бјежи док се није змај пробудио. . . (Исто, 8), — . . . а сестри својој и дјевојкама оштро запријете да никоме не казују шта су они учинили (Исто, 9), — Кад чобан то види, стане да гледа шта ће змија радити, јер се око ње са свију страна било запожарило. . . (*Немушџи језик*, 10), — У томе се још нађе некака бабетина која им се обећа да ће ухватити и дознати како он јабуку сачува (*Злајна јабука и девей њауница*, 15), — Најпосле

науми да иде у свет да тражи своју пауницу, и да се не враћа кући док је не нађе (Исто, 15);

— . . . а опомињем се, да сте и Ваша Светлост преко магистрата и вароши Београдске, за време мога президентства у њему, директору београдске полиције, Цветку Рајковићу, за особиту дужност препоручили, да Вам јавља оне људе, за које би дознао, да су незадовољни са владањем Ваше Светлости (*Писмо кнезу Милошу*, 185), — Ваша се Светлост јамачно још можете опоменути, како Вам је Стојан Симић казао, у Пожаревцу, 1830. године, кад сте се срдили, што ће у Цариграду да се метне у ферман, да у Србији мора бити сенат, с којим ће књаз у договору земљом и народом управљати (Исто, 186), — А и осим тог ја мислим, да би се, по правди и по обичноме људском разуму судећи, слабо коме могло примити за зло, што је незадовољан. . . (Исто, 187), — Па ову правицу и законе не треба народу само обрећи, него ваља на великој скупштини објавити, и заклети се, да ће се тако држати, да је онај сваки, био ко му драго, који би то погазио и преступио, непријатељ народа (Исто, 188), — . . . имате над собом два велика цара, који не могу с једнаким срцем гледати, да се народ на владање Ваше тужи (Исто, 189), — Кад би се у Србији правитељство поставило, онда би Србија добила пристојно поверење и код држава и код приватни људи, јер би правитељство најпре добро размислило, шта ће обрећи или учинити. . . (Исто, 189);

— А ово је било да се изврши што је Господ казао преко пророка који говори (Мат I/22, 26), — Идите и распитајте се добро за дијете, па кад га нађете, јавите ми, да и ја идем да му се поклоним (Мат II/18, 21), — И дошавши онамо, намјести се у граду који се зове Назарет, да се збуди као што су казали пророци да ће се Назарећанин назвати (Мат II/23, 27), — И идући покрај мора Галилејског видје два брата, Симона, који се зове Петар, и Андрију брата његова, гдје међу мреже, јер бијаху рибари (Мат IV/18, 29), — Тако да се свијетли ваше видјело пред људима, да виде ваша добра дјела и славе оца вашег, који је на небесима (Мат V/16, 30), — Не мислите да сам дошао да покварим закон или проке (Мат V/17, 30), — Господе! допусти ми најприје да идем да укопам оца својег (Мат VIII/21, 37), — Не мислите да сам дошао да донесем мир на земљу (Мат X/34, 41)

III

Типолошке карактеристике структуре исказа и текста (дискурса) налазе се у узајамној међузависности. Текст своје особености на овој разини поприма концентрацијом исказа одређене граматичке физиономије. Да би се то и показало, неопходно је оперисати неким статистичким величинама и параметрима. У три узорка својег корпуса статистички сам обрадио текстове обухваћене лексичким фондом од по 5.000 речи.⁸ На том простору пребројао сам исказе, реченице, независне и зависне везнике.⁹

⁸ Проблеми сегментације текста на речи одстрањене су стриктним поштовањем графичког принципа примењених у текстовима: белина је узимана као граница међу речима.

⁹ Тешкоће у класификацији вазника решаване су ad hoc интуитивно.

Не пледирам на апсолутну прецизност бројања, али су показатељи и поред тога доста интересантни. Индекс у прве две колоне обележава просечан број речи у реченици односно исказу. У друге две колоне тим је бројкама назначен процентуални однос датог скупа речи у статистички обрађеном корпусу. Скраћенице обележавају народне приповетке (*Међедовић, Немушњи језик, Чардак ни на небу ни на земљи*, и део приповетке *Злајна јабука и девей њауница*), *Историјски списи* (узето је *Писмо кнезу Милошу*), *Нови завјей* (јеванђеље по Матеју гл. I-IX и делимично X).

	Прип. Индекс И.С.		Индекс Библија		Индекс Укупно		Индекс	
Искази	323	15,4	95	52,6	335	14,9	753	19,9
Реченице	1.024	4,9	633	7,8	1.004	5	2.661	5,5
Нез. везн.	383	7,6	358	7,2	547	10,9	1.268	8,4
Зав. везн.	345	6,9	371	7,4	370	7,4	1.106	7,4

Одавде би се могло следеће закључити.

1. У народним приповеткама и *Новом завјейу* дужина исказа је приближно подједнака, док је у тексту *Историјских списа* више него двоструко већа од просечне, и више него троструко већа од оне у друга два текста. То значи да су искази у Вуковом тексту далеко сложенији него у народној приповеци и *Библији*.

2. Сличан је однос, али знатно слабије изражен, и кад је у питању дужина реченице.

3. У историјским списима је интересантан однос зависних и независних везника — врло уједначени су по општој фреквенцији. То указује на уравнио-тежену структуру овога текста што се тиче односа исказа са интеграцијом и без интеграције. *Библија* приметну предност даје овим последњим решењима, што значи да тежи неинтегративним структурама.

IV

На крају се могу извести и закључци о функцијама појединих типова структура комплексног исказа.

1. Свечани стил *Библије* тежи мирнијем начину експликације, што му местимично придаје афористични призвук. Видимо да су с тим у вези две особине исказа: (а) његова сажетост, тј. изграђеност од малог броја речи, (б) тежња да се комплексније структуре граде према најпростијем моделу неинтегрирајућих конструкција.

2. Наративно-дескриптивна експликација народне приче има сопствене особности које је издвајају од друга два слоја прозних текстова код Вука: (а) исказ је једноставан и кратак, слично библијском тексту; (б) међутим, народни приповедач није ограничен на један модел структура већ тежи управо њиховој разноврсности; (ц) мора се ипак рећи да интегрирајуће дискурзивне структуре, управо због скромне заступљености у друга два текста, представљају специфично обележје приповедачког стила.

3. Текст који потиче из Вукова пера, судећи по узорку, има ону дубинску димензију којом се одликују интелектуални и рефлексивни текстови. Несумњиво се ово може довести у везу са две његове особине: (а) прва од њих пада и површном посматрачу у очи — сложеност и разгранатост структуре исказа, (б) друга је сразмерно висока фреквентност рекурзивних интегративних структура.

Ако бисмо се сада вратили проблему поетске функције исказа, можемо закључити двоје.

1. Вук је ту функцију наменио двома од три разматране формације: (а) за свечани тон наменио је једноставнији неинтегративни модел (б) за приповедни стил зналачки је употребио исказе изграђене по моделу дискурзивне интегративне структуре.

2. Структуре изграђене по рекурзивном интегративном систему код њега су резервисане за „непоетску“ функцију у интелектуалном тексту.

Dr Radoje Simić

TYPOLOGISCHE EIGENARTEN KOMPLEXER AUSSERUNGEN IN DEN PROSA- TEXTEN VUK STEFANOVIĆ KARADŽIĆS

Z u s a m m e n f a s s u n g

In dem Beitrag werden Satzverbindungen und Satzgefüge in Texten aus Karadžićs eigener Feder in von ihm aufgezeichneten Volkssagen und seiner Bibelübersetzung untersucht.

Wir konnten drei dominierende Modelle komplexer Ausserungen isolieren: a) nichtintegriertes Modell $D \rightarrow S_1 + S_2 + \dots + S_n$; b) integriertes Modell mit rekursiver Struktur $D \rightarrow S - / S_1 + S_2 + \dots + S_n$ und c) integriertes Modell mit diskursiver Struktur $D \rightarrow S_{-1}(S_{-2}) \dots S_n/S$ wobei S einen nach einem bestimmten Ableitungsmodell gebildeten Satz bezeichnet S_{-} einen Satz, der auch die Regel für die Integration eines anderen Satzes in die nach einem bestimmten Modell abgeleitete Struktur enthält und der Schrägstrich das Dependenzverhältnis zwischen integriertem und integrierendem Satz.

Vom Gesichtspunkt der Texttypologie sind komplexe nichtintegrierte Äusserungen in Bibeltexten am häufigsten diskursive Integrationsstrukturen sind in von Karadžić selbst verfassten Texten am frequentesten, während in den Volkssagen sämtliche Strukturen gleichermassen vertreten sind.

Das regelmässige Auftreten komplexer Äusserungen in diesen Texttypen lässt präzise Schlüsse über ihre „stilistischen“ Funktionen zu: a) der feierliche „Stil“ der Bibel beruht teilweise auf der Verwendung isolierender Strukturen die der Darstellung einen Anklang von Unanfechtbarkeit geben; b) rekursive Strukturkomplexe sind für den intellektuellen „Stil“ geeignet, wo die Aufstellung von Thesen und ihre Begründung eine hervorragende Rolle spielt; c) erzählende Prosa verlangt auch auf dieser Ebene nach abwechslungsreichen Textstrukturen, so dass für sie linear entwickelte Formationen bezeichnend sind, die in anderen Texten sonst selten auftreten.

Мр СВЕТОЗАР СТИЈОВИЋ (Београд)

ПИТАЊЕ КОРЕЛАЦИЈЕ ИЗМЕЂУ ЗАМЕНЕ ЈАТА И СТАНДАРДНЕ ХИПОКОРИСТИЧКЕ ФОРМАЦИЈЕ ПЕРА/ПЕРО У ШТОКАВСКИМ ГОВОРИМА

Познато је да у штокавским говорима постоји разнолика употреба мушких хипокористика типа *Пера/Перо*. У овом раду, на основу постојеће литературе и мог материјала, биће детаљније анализирана ситуација у Србији, односно у пограничним областима екавских и ијекавских говора.

У *Дијалектологији* професора Ивића за српске екавске говоре на истоку штокавског подручја налазимо тип *Пера* са генитивом *Перѐ*, док је у осталим крајевима ситуација следећа: у источнохерцеговачком дијалекту, осим јужнијих и југоисточнијих предела, долази ном. *Ђуро* са наставцима именица на *-а* у косим падежима (ген. *Ђурѐ*, дат. *Ђури* итд.); у млађем икавском *Перо* (ген. *Перѐ*); у истарском штокавском *Миџо* (ген. *Миџе*, дат. *Миџи*); у посавском икавском *Иво* (ген. *Иве*); у јужнијим и југоисточнијим пределима источнохерцеговачког дијалекта *Ђуро* (ген. *Ђура*, дат. *Ђуру* итд.); у зетским говорима *Бџџџ* (*Бџџо*, *Бџџо*) с променом по деклинацији мушког рода.¹ Наравно, професор Ивић констатује и одступања, а даје и паралелни тип: у источнохерцеговачком *Пѐра* (ген. *Пѐрѐ*), *Нџка* (ген. *Нџкѐ*) и у млађем икавском *Ђура*.²

И старији наши дијалектолози бавили су се овим проблемом. Тако, на пример, Милан Решетар у Дубровнику и Црној Гори бележи *Перо* (ген. *Пера*, дат. *Перу*, ак. *Пера*), у централним ијекавским говорима *Перо* (ген. *Пере*, дат. *Пери*, ак. *Перу*), а код екаваца на источном делу штокавске територије *Пера* (ген. *Пере*, дат. *Пери*, ак. *Перу*). Истовремено, Решетар констатује да се тип карактеристичан за Дубровник и Црну Гору (ном. *Перо*, ген. *Пера*) среће дубоко у ијекавској територији (у Високом), а да се у Вишеграду и Гласинцу чују оба типа.³

Одлика хипокористика у бачким говорима су облици са дугоузлазним акцентом на првом слогу и номинативом на *-а*: *Вѐса*, *Їса*, *Миџа*, *Пѐра* и сл.⁴

¹ Уп. Др Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*. — Нови Сад (Матица српска), 1956, 63, 135, 178, 191, 201, 135, 162.

² Уп. н. д., 135, 178.

³ Уп. Milan Rešetar, *Der štokavische Dialekt*. — Wien (Kaiserliche Akademie der Wissenschaften), 1907, 164.

⁴ Уп. Иван Поповић, *Говор Госпођинаца у свейлосији бачких говора као целине*. — Посебна издања САНУ књ. CDXXV, Одељење литературе и језика књ. 21, Београд, 1968, 173.

Међутим, у западним крајевима Бачке постоји и тип са краткосилазним акцентом на првом слогу: *Ђура, Мија, Миша* и сл.⁵

У говору Срема већина двосложних имена у номинативу има *-а*, с тим што се упоредо срећу форме: *Ђока/Ђока, Јова/Јова, Мића/Мића* и сл. Иначе, на крајњем југозападу Срема забележени су и примери на *-о* у номинативу с наставцима у косим падежима по промени именица на *-а* (*Вело*, ген. *Велѐ*).⁶

У Мачви налазимо углавном тип са номинативом на *-а*: *Ђожа, Чѐда, Ђока* и сл. Номинативи на *-о*, с променом у косим падежима по *а*-деклинацији, потврђени су једино у селима Равњу и Бадовинцима на крајњем западу мачванске територије.⁷

У Поцерини је забележен само номинатив на *-а*: *Јова, Ђока, Сијева, Ваца* и сл.⁸

У колубарском говору као чешћи тип налазимо облик *Сима* (ген. *Симѐ*), док се *Јѐфио* (ген. *Јѐфиѐ*) јавља спорадично.⁹

У дубину екавске територије продире тип који је карактеристичан за наше јужне и југоисточне ијекавске говоре. Тако у неким космајским селима (Кораћица, Велика Иванча, Пружатовач и Међулужје), поред доминантних облика с номинативом на *-а* (*Ђога, Мића, Драга*), чују се и форме на *-о* (*Мићо, Драго, Фићо*), које се деклинирају по обрасцу мушког рода (ген. *Мића*, дат. *Мићу*).¹⁰

⁵ У говору села Ловре у Мађарској двосложни хипокористици мушког рода имају номинатив на *-о*, а косе падеже по *а*-деклинацији (уп. Р. Ivić. *O srpskom govoru u selu Lovri*. — *Studia slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* XII, Budapest, 1966, 196). Исто стање налазимо и у екавском говору осјечких и даљских Срба (ном. на *-о* с променом по обрасцу *а*-основа) тако да се ови говори по поменутој особини не разликују од ијекавских говора Срба у Славонији и Барањи (уп. код Стјепана Секереша у Зборнику за филологију и лингвистику (Нови Сад, Матица српска): *Govor osječkih Srba*, књ. VI (1963), 140; *Govor daljskih Srba*, књ. VII (1964), 144; *Govor slavonskih Srba*, књ. XV/1 (1972), 222; *Govor baranjskih Srba*, књ. III (1960), 184).

⁶ Уп. Берислав М. Николић, *Сремски њовор*. — Српски дијалектолошки зборник, Београд, 1964, књ. XIV, 238—239, 264.

⁷ Уп. Берислав М. Николић, *Мачвански њовор*. — Српски дијалектолошки зборник, Београд, 1966, књ. XVI, 261—262.

⁸ Уп. Милош Московљевић, *Акцентни именица и њридева у њоцерском њовору*. — Српски дијалектолошки зборник, Београд, 1911, књ. II, 312, 346.

⁹ Уп. Берислав М. Николић, *Колубарски њовор*. — Српски дијалектолошки зборник, Београд, 1969, књ. XVIII, 47. С друге стране, говори ијекавске основице у Тршићу и Горобиљу показују другу слику. У тршићком говору редовно долазе облици с *-о* у номинативу (*Ђајо, Драјо, Љубо, Рајо* и сл.) и деклинирају се по *а*-промени. Присвојни придеви од ових имена су *Драјин, Љубин* и сл. (уп. Берислав М. Николић, *Тршићки њовор*. — Српски дијалектолошки зборник, Београд, 1968, књ. XVII, 413). И у Горобиљу се ови хипокористици завршавају у номинативу на *-о* (*Ђојо, Ђојо, Вацо* и сл.), али се деклинирају по мушкој промени. Присвојни придеви овде су на *-ов*: *Ђојов, Вѐлов, Љубов* и сл. Иначе, у овом говору напоредо се јављају и имена типа *Сава* (ген. *Савѐ*) са присвојним придевом *Савин* и сл. (уп. Мирослав Б. Николић, *Говор села Горобиља (код Ужичке Пожеје)*. — Српски дијалектолошки зборник, Београд, 1972, књ. XIX, 671).

¹⁰ Уп. Branislava Arandjelović-Živković, *Hipokoristici antroponima muškog roda u jednom delu Kosmaja*. — *Onomastica jugoslavica*, Ljubljana, 1969, књ. I, 163—166.

У Горњем Милановцу потврђен је облик *Ђуро* са присвојним придевом *Ђуров*.¹¹

У говору Груже налазимо углавном номинатив на *-о*: *Гајо, Јово, Лазо, Грујо, Токо* и сл.¹² Међутим, овде се срећу и облици на *-а* (*Анија, Ваца, Воја* и сл.), за које налазимо објашњење да су продрли из књижевног језика.¹³ У говору Груже регистрована су и имена типа *Мића, Сава, Жика*, као и презимена типа *Савић, Жикић* и сл. У поменутом делу И. Стевовића (в. нап. 12) не говори се директно о промени облика типа *Пуро*. Међутим, надимци жена према имену мужа (*Перовка, Србовка, Рајовка* и сл.), као и презимена типа *Божовић, Васовић, Весовић* и сл., говоре да је у питању тип *Пуро* (ген. *Пера*, дат. *Пору* итд.).¹⁴

У Левчу је стање сасвим друкчије. Мушка хипокористичка имена (*Акса, Аца, Баја* и сл.) мењају се по *a*-промени, с тим што се у неким селима често среће облик номинатива на *-о* (*Бујо, Саво* и сл.), док понекад налазимо и спорадичне примере са деклинацијом по првој врсти: *са Воџем, са Перџем*.¹⁵

У селу Жичи доследно долазе облици: *Божо, Власто, Вишо* и сл., који се мењају по обрасцу именица мушког рода.¹⁶

У Гочу код Врњачке Бање говори се: *Љубо, Пуро, Саво, Јово*, дат. *Саву* итд.¹⁷

У околини Ушћа и Рашке, са обе стране Ибра, доминирају форме на *-о* (*Божо, Видо, Војо* и сл.) са променом по обрасцу именица мушког рода (ген. *Божа, Вида, Воја*). Забележено је, међутим, и петнаестак примера на *-а*. Неколико од њих имају дугоузлазни акценат на првом слогу, а неколико кратко-силазни: *Бора, Љуба, Лаза* и сл.; *Даја* (Дамјан), *Мица* и *Мића* (Мирослав) и сл.¹⁸

У студији о новопазарско-сјеничким говорима наведене су именице *Вуко, Луко*, али без осврта на проблем њихове деклинације.¹⁹ Из осталих одељака ове студије, међутим, јасно је да се оне мењају по обрасцу именица прве врсте: ген. од *Арса, од чика Пера, из Љуба, из Цвџија*, акуз. *Ибра* и сл.²⁰

У раду о говору Бихора доследно долази тип *Божо, Вачо, Ђуро, Мехо* (ген. *Божа*, дат. *Божу* итд.), а налазимо и констатацију да је тако и у сјеничком говору.²¹

¹¹ Уп. Иван Поповић, *О именима њија Јово и Раде*. — Ритања савременог књижевног језика, Сарајево, 1952, књ. II/2, 244.

¹² Уп. Игрутин Стевовић, *Шумадијски говор у Гружи с особитим освртом на акцените*. — Српски дијалектолошки зборник, Београд, 1969, књ. XVIII, 458, 583.

¹³ Уп. Игрутин Стевовић, *н. д.*, 458, 509.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Уп. Радоје Симић, *Левачки говор*. — Српски дијалектолошки зборник, Београд, 1972, књ. XIX, 286—287, 269.

¹⁶ Уп. Фахра Матијашевић, *Акцент и морфолошка структура двосложних антропономијских хипокористика у области Ибра*. — Јужнословенски филолог, Београд, 1966/67, књ. XVII/1—2, 337—344.

¹⁷ Уп. Иван Поповић, *О именима њија Јово и Раде*, 244 („по саопштењу Павла Ивића“).

¹⁸ Уп. Фахра Матијашевић, *н. д.*, 337—344.

¹⁹ Уп. Данило Барјактаревић, *Новопазарско-сјенички говори*. — Српски дијалектолошки зборник, Београд, 1966, књ. XVI, 87.

²⁰ Уп. Данило Барјактаревић, *н. д.*, 116—117, 119, 127.

²¹ Уп. Данило Барјактаревић, *Бихорски говор*. — Зборник Филозофског факултета у Приштини, Приштина, 1967, књ. IV/A, 1—2.

Док на крајњем северу наше екавске територије, у Бачкој, налазимо доследно облике на *-а*, према мојим теренским истраживањима на југу, у Метохијском Подгору, ситуација је шаролика. Источно од села Љубожде (општина Исток) доминира тип *Пѐра* (ген., дат. и лок. *Пѐрѐ*, ак. *Пѐру*, вок. *Пѐро*, присвојни придев *Пѐрѝн*), с тим што се у номинативу понекад среће и облик *Пѐро*.²² Западно од поменутог села Љубожде до Пећи забележио сам промену по првој врсти: *Пѐро*, ген. *Пѐра*, дат. *Пѐру* итд.²³

Иначе, у целом Метохијском Подгору постоје и хипокористици с краткосилазним акцентом на првом слогу и номинативом на *-а*: *Жѝка* (Живѝрад), *Їка* (Ївко), *Мѝса* (Мѝлош), *Нѝна* и *Бѝћа* (Нѝбојша), *Нѝша* (Синѝша), *Тѝка* и *Тѝна* (Милѝтин) и сл.

Интересантно је само село Љубожда. У њему има укупно четрдесет кућа у којима се говори српскохрватски, а забележио сам све три промене (*Пѐра*, ген. *Пѐрѐ*; *Пѐро*, ген. *Пѐрѐ*; *Пѐро*, ген. *Пѐра*). Није наодмет навести и податке о пореклу становништва. Четири породице чувају предање да су им се преци доселили крајем 18. века с Косова (на Косову су живели „одвајкада“), док тридесет и шест порекло везују за Црну Гору (двадесет и седам су дошле у Метохију током 18. и 19. века, а девет после првог светског рата). Наравно, многе породице су, пре коначног настањивања у Љубожди, живеле по разним селима Метохије. Село је, иначе, већином насељено Албанцима, а и доста одвојено од осталог српског становништва, поготово са западне стране. Код најстаријих породица често се чује тип *Пѐра* (ген. *Пѐрѐ*), ређе је *Пѐро* (ген. *Пѐрѐ*), док су неке породице сачувале промену по првој врсти (*Пѐро*, ген. *Пѐра*, дат. *Пѐру* итд.). Овај последњи тип промене, очито, појачали су и новији досељеници (после првог светског рата) са зетског подручја, који представљају значајан број у селу, а којих је до другог светског рата било још више.

Ваља истаћи да у поменутим селима западно од Љубожде велики део становништва везује своје порекло за пределе са зетским говорима. Ово становништво досељено је већином током 18. и 19. века и углавном се сродило са старинцима. Између осталог, рефлекс јата је у принципу *е*, иако се могу чути облици *ђед*, *ђевојка* и сл. Промена хипокористика по деклинацији прве врсте могла се овде задржати и због тога што су вечито постојале јаке везе са старом постојбином. Посете родбини преко планина нису престајале. Честе су биле женидбе девојком из старога краја. Сиромашни ранији завичај није престајао да у богату Метохију испраћа нове генерације, а у Метохијском Подгору је увек било места, пошто је старо становништво све више, у мањим или већим групама, напуштало своја огњишта. Велико насељавање Метохије после првог светског рата, углавном из Црне Горе, донело је, поред осталих црта, и имена која ранији досељеници из истих крајева још нису били изгубили. И тако се

²² Ова констатација се не односи на досељенике са подручја зетских говора после 1912. године. У њиховом говору хипокористици имају номинатив на *-о* с променом по првој врсти, а такође и присвојни придев на *-ов*.

²³ Говор града Пећи није детаљно испитан. Иначе, према усменом саопштењу колеге Милете Букумирића, који испитује ономастику Метохије, код Срба староседелаца овога места најчешће се чује тип *Пѐра* (ген., дат. и лок. *Пѐрѐ*, ак. *Пѐру*, вок. *Пѐро*, присвојни придев *Пѐрѝн*), мада се он све више губи због јаког прилива становништва које доноси особине зетских говора.

у овом делу Метохије задржала промена хипокористика типа *Пéро* (ген. *Пéра*, дат. *Пéру*) као у горњем Полимљу, одакле великим делом становништво ових крајева и води порекло.

Источно од Љубожде, као што је речено, хипокористичка промена припада *a*-деклинацији (ген., дат. и лок. *Пéрê*, ак. *Пéру*, вок. *Пéро*), а понекад се у номинативу јавља и наставак *-o* (*Пéро*). Нисам код старијих особа на овом терену забележио облике типа *Перо*, ген. *Пера*, дат. *Перу* итд., иако би се по пореклу већине овог становништва то могло очекивати. Међутим, приметио сам да млади, а поготово ученици основних и средњих школа, хоће да кажу *Пéро* (ген. *Пéра*, дат. *Пéру*) и мисле да је то једино правилна промена. Разлог овоме осећању код деце лако је наћи. Све од ослобођења ових крајева (1912) већина просветних радника потицала је са подручја зетских говора, а није их мали број са тог подручја ни данас. Треба рећи и то да код млађих стара промена (дат. и лок. *Пéрê*) уступа делимично и пред новом (*Пéри*), у чему важну улогу играју и средства информација, која су данас присутна скоро у свакој кући.

Из свега досад реченог види се да се изоглоса наставака *-o* односно *-a* у номинативу најобичнијег хипокористичког образовања само по свом општем правцу поклапа с изоглосом ијекавске односно екавске замене јата. У појединостима констатовали смо многобројна одступања и то увек тако да се облици с номинативом на *-o* (а најчешће и са даљом парадигмом која одговара таквом номинативу) јављају на деловима екавске територије (југозападни Срем, западна Мачва, Колубара, Космај, Горњи Милановац, Гружа, Левач, Жича, Гоч, Ушће, Рашка, источни Санџак, Метохијски Подгор од Љубожде на запад). Ни у једном случају није се нашла промена типа ном. *Пéра*, ген. *Пере* у ијекавским говорима. Ово представља, наравно, одређену допуну и корекцију ономе што је наша дијалектологија досад давала као опште правило и што је асоцирано и с употребом екавице или ијекавице у самом књижевном језику. Међутим, иза ове констатације помаља се питање како је настало описано стање. Одговор треба потражити у етничкој историји области око ијекавско-екавске границе у Србији, а такође и у извесним психолингвистичким и социолингвистичким околностима.

Познато је да су током миграција у време турске владавине, па и после ослобођења од Турака, ијекавци населили простране делове Србије који пре тога нису били ијекавски. У крајевима где су ијекавци били у великој већини, дијалекат насељеника се консолидовао и тек данас, под утицајем екавице, која се употребљава у Србији, ијекавски изговор уступа место екавском. Међутим, у другим пределима екавски говор старинаца је надвладао и дошљаци, иако често веома многобројни, примили су екавски изговор као најбитнију ознаку дијалекта оних који су у тим крајевима били од старине и који су економски и културно били надмоћнији, те су служили као узор према којем су се равнали досељеници.

Напоредо с екавским изговором преузете су и многе друге особине стариначког говора. Формација хипокористичних имена с номинативом на *-o* у овој се светлости приказује као изузетак. У овој појединости досељеници су често остали верни традицији својих предака и нису прихватили ономастички модел који је пружао стариначки говор. То је и разумљиво. У патријархалној

средини имена људи поводила су се за именима њихових предака, према којима су и давана. Ако је некоме дед био *Пéро*, и он је морао бити *Пéро*, а не *Пéра*, без обзира на то што је фамилија у међувремену прешла са ијекавског на екавски изговор.

Показује се, дакле, да ономастички елементи могу имати друкчије развојне путеве него остали језички феномени, и то зато што у друштвеној заједници која их употребљава, а према томе и у свести људи који се њима служе, имају посебну функцију и посебно место.

Мр Светозар Стијовић

К ВОПРОСУ О КОРРЕЛЯЦИИ МЕЖДУ ЗАМЕНОЙ ЯТЯ И СТАНДАРТНЫМИ
ЛАСКАТЕЛЬНЫМИ ФОРМАМИ ПÉРА/ПÉРО В ШТОКАВСКИХ ГОВОРАХ

Р е з ю м е

В работе анализируется ситуация в Сербии, точнее в пограничных областях экавских и иекавских говоров. Показано, что изоглосса окончания *-o* или *-a* в именительном падеже обычного уменьшительно-ласкательного образования только по своему общему направлению совпадает с изоглоссой иекавской или экавской замены ятя. Констатированы многочисленные отступления в деталях и всякий раз таким образом, что формы с именительным падежом на *-o* (а чаще всего и вся парадигма соответствует такому именительному падежу) появляются в части экавской территории (юго-западный Срем, западная Мачва, Колубара, Космай, Горний Милановац, Гружа, Левач, Жича, Гоч, Ушче, Рашка, восточный Санджак, Метохийский Подгор от Любожды на запад). Ни в одном случае не обнаружено склонение типа *Пéра* род. пад. *Пере* в иекавских говорах. Описанную ситуацию автор объясняет этнической историей области возле иекавско-экавской границы в Сербии, а также известными психолингвистическими и социолингвистическими факторами.

Др ДРАГО ЂУПИЋ (Титоград)

ЈЕКАВСКО ЈОТОВАЊЕ ЛАБИЈАЛА У ГОВОРИМА ЦРНЕ ГОРЕ

1.

Због ширине теме овдје неће бити ријечи о јекавском јотовању у цјелини у говорима Црне Горе, како је тема најављена у програму овога скупа, већ ћемо се задржати само на теми *Јекавско јотовање лабијала* (тј. јотовање група *ѡѡ, бѡ, вѡ, мѡ*), која је такође комплексна и захтијева ширу обраду, без обзира на то што је о њој и до сада не мало расправљано.

Основно питање које нас у овом моменту интересује у вези са овом темом јесте досљедност јотовања лабијала испред јата у говорима Црне Горе и територијална распрострањеност ове појаве, — на једној страни, у старијим новоштокавским и, на другој, у млађим новоштокавским говорима Црне Горе.

Још су Р. Бошковић и М. Малецки у свом *Прегледу говора старе Црне Горе* истакли да је јотовање лабијала испред јата најдосљедније заступљено у периферијским говорима старе Црне Горе.¹ М. Пешикан у вези са овим истиче да „периферијски распоред ових говора није јасно изражен“.² Свакако, Бошковић и Малецки су имали у виду Зету, Црмницу, Куче и Братоножиће, прије свега, а дијелом и Пјешивце и Бјелопавлиће. Јер, ова појава је најдосљедније изражена у Зети и Црмници, Кучима, Пиперима и Братоножићима, а дијелом и у Пјешивцима и Бјелопавлићима.³ За црмнички говор Б. Милетић констатује да се билабијали са јатом скоро увијек јотују. Веома су ријетки примјери гдје се јотовање не врши (он поред јотованих наводи и примјере нејотованих ликова: пјесма, бјежат, мјера, вјера). У студији о црмничком говору он даје изобилје примјера јотовања свих лабијала испред јата.⁴ Нешто је другачија слика са лабијалима испред *ј*, гдје имамо доста случајева замјене сугласника *љ* (добијеног прасловенским или старијим јотовањем) сугласником

¹ Вошковић, Р., Малецки, М., *L'examen des dialectes du Vieux Monténégro*, Bulletin l' Acad. Polon. Краков (1932), 3—13. Подаци узети из рукописа овог рада, стр. 8.

² М. Пешикан, *Староцрногорски средњокајунски и њешански говори*, СДЗБ XV (1965), 109.

³ Уп.: Б. Милетић, *Црмнички говор*, СДЗБ IX (1940), 343—344; М. Стевановић, *Источноцрногорски дијалекти*, Библ. ЈФ, књ. 5 (1935), 36—37. Оваквим подацима располажемо и у својим биљешкама из ових говора.

⁴ Б. Милетић, нав. дјело, 343—344.

j. Милетић каже да је „напоредност *љ* и *ј* иза лабијала утицала (. . .) да се и у облицима са старијим и прасловенским јотовањем поред *љ* (*њ*) јавља и *ј*“.⁵ Наводи примјере: а) из прасловенског јотовања: зѣмја, грѹбји, Лимјани, Пйвјани и др., б) из новијег јотовања: здравје, грѹбје, крвју и сл. Ту он каже: „Сразмерно мали број примера са неизвршеним јотовањем чини вероватним да су унети са стране“.⁶ Даје и примјере типа: обљавѣт, обљаснѣ(ј)о, обљѹжило; плѣца, плѣн и сл.⁷

Слично стање је у Зети, гдје се лабијали са јатом досљедно јотују, па имамо: мл’ѣсто, мл’ѣра, мл’ѣрит; бл’ѣсмо, бл’ѣсте, бл’ѣжи, бл’ѣште; пл’ѣсма, пл’ѣвѣм, пл’ѣвѣте, пл’ѣвау/пл’ѣвају; вл’ѣш, вл’ѣштица, вл’ѣштѣна и сл.⁸ (Овдје такође није извршена дејотизација прасловенског и старијег стања, па имамо: кѹпл’ѣ(х)у, грѹбл’ѣ и сл.). Иста ситуација је и у говору Врачана у Зети: мл’ѣсец, мл’ѣур; пл’ѣсма, побл’ѣћ; Бл’ел’ѣца; (в)л’ѣтар, (в)л’ѣш, живл’ѣли.⁹ Према Стевановићу¹⁰ и мојим биљешкама из Куча и Братоножића, ситуација је и тамо иста, или скоро иста (поред јотованих примјера наилази се и на нејотоване, али су јотовани у апсолутној преваги).

Збуњује у одређеној мјери ситуација у говорима Паштровића, Кртола и Катунске нахије. Р. Алексић нас обавјештава да се у Паштровићима јотовање уснесних сугласника испред *ј* од јата обично не врши, али биљежи и ликове: плѣсме, плѣвао и сл., за које каже да се у мањој мјери јављају.¹¹ Према мојим биљешкама, слично је и у Кртолама. У Лепетанима (Бока которска) ово јотовање се не врши.¹² Д. Вушовић каже да у Његошевом језику скоро да и нема јотованих примјера (наводи само примјер *ѣљеном*, из пјесама), док се, на другој страни, мјесто *љ* добијеног прасловенским јотовањем често у овога писца јавља *ј*, дакле — обрнут процес.¹³ И у језику владике Данила А. Младеновић не налази много примјера досљедног јекавског јотовања лабијала.¹⁴ На подручју Катунске и Љешанске нахије (дакле, средишњег дијела старе Црне Горе) М. Пешикан није биљежио досљедно јотовање ових сугласника у Цуцама, Бјелицама и горњој Љешанској нахији. У доњој Љешанској нахији и Загарачу, који се граниче са љешкопољско-зетским говорним комплексом, Пешикан је нашао више јотованих примјера него нејотованих.¹⁵ (За Мрковиће, у којима је Л. Вујовић нашао само примјер *разбљѣгну се*¹⁶, искљученост јотовања ове врсте је нормална с обзиром на познати екавизам овога говора).

⁵ Исто, 347.

⁶ Исто.

⁷ Исто.

⁸ Према подацима из мог рукописа који је у штампи у ЈФ XXXIII (265 — 284).

⁹ Д. Петровић, *Гласовне особине ѣвора Врачана у Зети*, Годишњак Фил. факултета у Н. Саду XV/1 (1972), 195.

¹⁰ М. Стевановић, *Источноцрногорски дијалекат*, 36—37.

¹¹ Р. Алексић, *Извештај о ѣвору Паштровића*, Год. задужбине С. и В. Стојановића VI (1938), 19.

¹² В. Томановић, *Акцентна села Лейѣана* (у Боки которској), ЈФ XIV, уп. стр. 72, 77—78, 81, 83, 86 и др.

¹³ Д. Вушовић, *Прилози ѣроучавању Њѣгошева језика*, ЈФ IX (1930), 115—116.

¹⁴ А. Младеновић, *Језик владике Данила*, МС Н. Сад, 1973, 103. Но, с обзиром на то да је ријеч о писаном језику, примјера није мало.

¹⁵ М. Пешикан, нав. дјело, 108.

¹⁶ Лука Вујовић, *Мрковићки дијалекат*, СДЗБ XVIII (1969), 198.

Дакле, центар старе Црне Горе, Катунска нахија, као и два писца са овог подручја — владика Данило и Његош, нарочито овај други — немају изражено јотовање лабијала испред јата. То је у сагласности са ставом Бошковића и Малецког о недоследном јотовању ових сугласника мимо периферијских говора старе Црне Горе. Мислим, међутим, да се периферијским, на неки начин, могу сматрати и говори Кртола и Паштровића, а у њима ова појава није изражена у озбиљнијој мјери, или пак — није изражена. (Истина, ови говори су се током низа вјекова развијали одвојено од говора старе Црне Горе, иако су ова племена у тим периодима имала одређене везе са црногорском државом средњег и позног средњег вијека).

На подручју говора херцеговачког типа у Црној Гори (млађи новоштокавски ијекавски говори) јекавско јотовање лабијала такође није доследно. Тамо имамо следеће стање:

У Пиви и Дробњаку најновије јотовање је само понекад обухватило уснене сугласнике *й*, *б*, *в* и *м*.¹⁷ Вуковић наводи примјере: дџспљети, трпљети, живљети, умљети и сл., а паралелно: пљѐсма и пјѐсма, пљѐне и пјѐне, пљѐвати и пјѐвати; ређе је мљѐсец поред мјѐсец, мљѐрити поред мјѐрити, вљѐра поред вјѐра, вљѐтар поред вјѐтар.¹⁸ За никшићки крај Д. Вушовић каже: „ . . . сугласници *й*, *д*, *л*, и *н* увек су, скоро без изузетка, јотовани, док сугласници *б*, *й*, *м* и *в* могу бити јотовани, а могу и не бити“.¹⁹ Наводи примјере: пљѐсма, дџспљети, трпљети; ђбљед, ђбљеручке, бљегунац, бљѐснило, чак и бљелџгрла; мљѐсец, мљѐра, прџмљена; вљѐра, вљѐчит, вљѐтар, живљети,²⁰ као и: ђбљаснити, ђбљавити, ђбљагњити (из друге категорије).²¹ За Ровца, која су најисточније подручје млађих новоштокавских говора у Црној Гори, Д. Петровић каже да су ту много чешћи примјери у којима лабијали нијесу јотовани.²² Заправо, у говорима херцеговачког типа о којима смо до сада говорили рекло би се да превагу имају нејотовани примјери над јотованима. Изузетак међу њима чини говор Ускока у којему М. Станић налази апсолутну превагу јотованих случајева, чак до 84%.²³ У Пљеваљском говору, који је сјеверније од ускочког, стање је нешто другачије, тамо су нејотовани примјери у преваги над јотованима (према мојим биљешкама).²⁴ У бјелопољском крају,^{24а} како нас обавјештавају Д. Барјактаревећ и М. Секулић,²⁵ јотовање лабијала

¹⁷ Ј. Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака*, ЈФ XVII (1938—1939), 47.

¹⁸ Исто.

¹⁹ Д. Вушовић, *Диалекти Источне Херцеговине*, СДЗБ III (1927), 25.

²⁰ Исто.

²¹ Исто, 26.

²² Д. Петровић, *Гласовни систем ровачког говора*, Зб. за филол. и лингвистику Н. Сад, књ. VIII (1965), 172.

²³ М. Станић, *Ускочки говор I*, СДЗБ XX (1974), 110.

²⁴ У студији Гојка Ружичића *Акцентнајски систем пљеваљског говора* (СДЗБ III/1927, 113—176), колико смо могли да утврдимо, нема ни једног примјера јекавског јотовања лабијала.

^{24а} На тој територији имамо старије и млађе говоре.

²⁵ Д. Барјактаревећ, *Бихорски говор*, Годишњак Фил. факултета Приштина, књ. III (1966), 46—47; Момир Секулић, *Неке особености говора Бијелој Поља*, „Одзиви“ Б. Поље 1971, 165—176. Д. Барјактаревећ каже да је код старосједјелаца у Бихору процес јекавског јотовања непознат, ту је веома истакнут екавизам. Јекавско јотовање су донијели православно досељеници са црногорског ијекавског подручја (Муслимани задржавају екавизам), па наводи постојање ликова: бљѐлег, бљѐлуа, вљѐра, невљѐста, мљѐсто, мљѐсец (стр. 47 нав. рада).

пред јатом није изразита појава, чак би се могло рећи да је спорадична. У Васојевићима су напоредни облици: вјѣтар, вјѣра, пјѣвā, пјешивачкѣ, бјѣше, вјѣровāt итд. и: мљѣсеца, бљѣше, за вљѣру, плѣва, побљѣзи, вљѣруем, умљѣтни итд.²⁶ У Бјелопавлићима је стање слично васојевићком. Тамо имамо: грмљет, трпљет, бљѣсмо, вљѣра итд., али истовремено и нејотоване ове примјере. Лабијал *j* овдје најчешће даје *j*: уздрāвје, Чѣвјāни, Кујāвјанин и сл.²⁷

Тако смо, дакле, у говорима Црне Горе издвојили само нека подручја која имају наглашено јотовање лабијала испред јата. То су говори Црмнице, Зете (са Љешкопољем), Куча, Братоножића и, дијелом, Пипера, дакле говори који се налазе на подручјима у долини Скадарског језера и његових притока Зете и Мораче. Сва та подручја припадају тзв. старијим новоштокавским говорима Црне Горе и сва су, нарочито нека (Зета, Кучи, Братоножићи), у непосредном додиру са албанским говорима југоисточне Црне Горе. Утолико нам се прије чини оправданијом теза проф. П. Ивића да је знатну улогу у овом процесу „играо и импулс из суседних албанских говора који познају фонетску промену $л > j$ иза лабијалних консонаната.“²⁸ Што се осталих подручја црногорских и говора на њима тиче (за сјеверозападну Боку, изгледа, важе законитости из Херцеговине, односно Пиве и Дробњака), чини нам се да су најближа стварном стању она мишљења која полазе од тога да се раније јекавско јотовање лабијала (испред јата) вршило досљедно и да је тај процес у знатној мјери прекинут мијешањем становништва са различитих подручја и утицајем књиге односно школе,²⁹ односно да је појава чешћа код старијих него код млађих особа, као и на подручјима удаљенијим од градова.³⁰ То би могло, исто тако, да значи да процес јекавског јотовања, у цјелини, још траје, дакле од 16. вијека,³¹ али није вјероватно да ће бити и завршен, будући да му језички, и уопште друштвени развитак нијесу „наклоњени“.

2.

Поставља се питање да ли се у случају јекавског јотовања лабијала у говорима Црне Горе ради само о фонетском процесу или ту има још нечега.

Говорећи о овоме, проф. Р. Бошковић каже: „Ми сматрамо да су групе *ѣј*, *бј*, *мј*, *вј* прешле у прасловенском у *ѣл'*, *бл'*, *мл'*, *вл'* једноставно на тај начин што је у њима *j* (ѣ) после *ѣ*, *б*, *м*, *в* — палатализованог дакако — прешло у *л'*, тј. у глас који му је по акустичком утиску врло сличан. Не треба губити из вида да је прелаз $л' > j$, и обрнуто, честа појава у историји словенских језика. Исп. макар српскохрватско штокавско *сноѣље* < *сноѣје* < *сноѣје*, *гробље* <

²⁶ Р. Алексић, *Извештај о истаивању васојевићког јовора*, Год. С. и В. Стојановића V (1937), 15, гдје су дати подаци о говору Матешева.

²⁷ Подаци из моје студије о говору Бјелопавлића, која је у штампи у СДЗб (књ. XXIII).

²⁸ П. Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*, МС Н. Сад 1956, 161.

²⁹ Уп. М. Стевановић, *Источнохрватски дијалекти*, 37.

³⁰ Уп. А. Пецо, *Говор Источне Херцеговине*, СДЗб XIV, 67.

³¹ Види о овоме код А. Младеновића у раду *Јављање јекавског ѣзв. најновијеј јотовања у неким нашим сјоменицима*, Зборник за фил. и лингв. Н. Сад, књ. VII (1964), 158—159.

гробје < гробје, црногорско вљера < вјера < вбра, њлесма < њјесма < њвсма, мљера < мјера < мбра или чакавско и икавско јуди < људи³². За цјелину српско-хрватског језика све Бошковићеве констатације су, свакако, од значаја, али нас у овом моменту интересују само позиција лабијала испред ј од јата и аналошки случајеви.

У блиској вези са Бошковићевим размишљањем је и Младеновићево разматрање ове појаве у језику владике Данила. Он се пита „ . . . да ли су примјери типа вјера, мјесџо, бјеше, досџјело и сл. старији или млађи од истих или сличних случајева са вљ, мљ, бљ, њљ? Да ли поменути јекавски примери представљају резултат измене група вљ, мљ, бљ, њљ у вј, мј, бј, њј или су примери типа вјера, мјесџо, бјеше, досџјело заправо архаичне црте у језику владике Данила, особине које још нису у потпуности ишчезле из језика иако је процес јекавског јотовања уснених сугласника узео маха?“³³ „Судећи по чињеници да у писмима владике Данила нема ни једног примера преласка групе уснени сугласник + љ (добијене било по старом било по новом јотовању) у групу уснени сугласник + ј (. . .), могло би се помишљати да примери типа вјера и сл. представљају случајеве са још нејзвршеним процесом јекавског јотовања, процесом чије је присуство у језику још нестабилизовано а што је нашло одраза и у писаним текстовима“, наставља Младеновић.³⁴

Проф. А. Белић мисли „да је у случајевима када је између лабијала и ј испадао полугласник — јотовање вршено у свим дијалектима црногорским (дакле, увек снојље); међутим када је веза лабијала и сугласника ј постајала од ђ-та (њџа = њјега), тада се у неким говорима јотовање вршило, дакле, њљега, грмљеџ, а у другима се није вршило, дакле, њјега, грмјеџ. Узајамним утицајем говора добивено је да је и у оном говору у којем се употребљавало њјега добивено и њљега. Како се сада у језику у неким речима употребљавало напоредо њљ : њј, то се и у другим речима напоредо са њљ почело употребљавати њј, дакле, поред снојље и снојје. Па се ни ту није стало, него и тамо где смо имали прасловенско њљ, почело се напоредо јављати и њј; отуда поред кайља — кайја, поред њљуваџ — њјуваџ. Mutatis mutandis, — вреди то и за остале лабијалне сугласнике“³⁵.

Проф. А. Пецо истиче да су лабијали посљедњи међу непалаталним сугласницима који су се мијењали испред ј(е), ако су се мијењали.³⁶ „ . . . управо и ови сугласници су се мењали испред ј(е) — којље — гробље у свим млађим говорима штокавског дијалекта“, наставља Пецо, „али не и испред је > ѓ (вјероватно < ѓ — Д.Ђ.). Овај моменат могао би ићи у прилог мишљењу да се ново јотовање вршило пре јекавског, али ако се узму у обзир све околности које прате јотовање лабијалних сугласника, ни овај аргуменат не говори много“³⁷.

На основу овога, као и различитог степена јотовања лабијала пред јатом у говорима Црне Горе, могуће је закључити да се не ради само о фонетском

³² Р. Бошковић, *Основи ујоредне ѓрамаџишке словенских језика*. I. *Фонетика*, „Научна књига“, Београд 1968, 95.

³³ А. Младеновић, *Језик владике Данила*, 103.

³⁴ Исто.

³⁵ А. Белић: М. Сџевановић, *Исџочноцрноџорски дијалекаџ*, ЈФ XIV, 169.

³⁶ А. Пецо, *Промене нејалаџалних суџласника у вези са ј на срџскохрваџском џодручју*, ЈФ XXVIII, св. 1—2, 169, нап. 164.

³⁷ Исто.

закону, већ и о аналошкој појави, било да је ријеч о појави унутар једног говора, било пак о утицајима једних на друге, не искључујући чак ни страни утицај.

3.

Покушај да се успостави демаркациона линија у степену јотовања лабијала пред јатом међу старијим и млађим новоштокавским говорима не би дао резултате. У то смо се увјерили када смо упоређивали на једној страни групу старијих и на другој групу млађих новоштокавских говора Црне Горе. Ипак би се могло говорити о већој уједначености појаве у млађим новоштокавским говорима херцеговачког типа, при чему би се могло рећи да централни херцеговачки говори у Црној Гори ову појаву имају изразитије наглашену него, условно речено, периферни. А и подаци које нам пружају А. Пецо (за источно-херцеговачки, гдје се каже да се уснени сугласници испред *је* од јата не јотују тако досљедно као зубни и струјни),³⁸ Д. Петровић (за Змијање, гдје се каже да је јотовање лабијала познато, али у врло ограниченој мјери)³⁹ и М. Дешић (западнобосански ијекавски говори, за које се каже да је јотовање лабијала доста ријетка појава, забиљежено само пет примјера јотовања)⁴⁰ — иду у прилог овој нашој тврдњи. Истичући да говор централне Херцеговине скоро не зна за ову појаву А. Пецо наглашава да је јотовање ових група било „прекинуто управо онда када је оно било у пуном процесу вршења, и да се сада врши обнављање старог стања“.⁴¹ По нашем мишљењу, за то обнављање убудуће ће бити све мање услова, јер се ради о појави која чини изразиту дистинкцију између дијалекта и књижевног стандарда.

З а к љ у ч а к

1. Јекавско јотовање лабијала је појава која је позната у свим говорима Црне Горе изузев Мрковића. Најдосљедније је изражена у говорима источно од старе Црне Горе, тј. у говорима Зете (са Љешкопољем), Куча, Пипера и Братоножића. Међутим, ни у овим говорима појава није досљедна. У другим старијим новоштокавским говорима у Црној Гори, изузимајући Васојевиће и Бјелопавлиће (гдје је више раширена), мање је досљедна. На централном подручју новоштокавских херцеговачких говора израженија је него у другим говорима овога типа, тј. најдосљеднија је у централном дијелу ових говора (у Ускоцима), а недосљедна на истоку, југозападу и сјеверу (Ровца, Морача, сјеверозападна Бока, Пљевља). Тако, — компактну изоглосу, са досљедним јотовањем лабијала пред јатом, имамо у зетској котлини и у њеном ободу, изузев на источној страни (гдје су албански говори).

2. Јекавско јотовање лабијала је фонетски процес, али га удопуњује и аналогична. Аналогична је, међутим, нешто више изражена када је у питању дејотизација прасловенског стања. (Напомињемо да процес дејотизације прасловенских промјена није познат у централним говорима старе Црне Горе — Катунска и Љешанска нахија).

3. Ради се о процесу који још траје, али постоје сви услови, посебно друштвено-социолошки, да га будући језички развитак ликвидира.

³⁸ А. Пецо, *Говор Источне Херцеговине*, 67.

³⁹ Д. Петровић, *О говору Змијања*, МС Н. Сад 1973, 81.

⁴⁰ М. Дешић, *Западнобосански ијекавски говори*, СДЗБ XXI (1976), 162.

⁴¹ А. Пецо, *Говор Источне Херцеговине*, 67.

Др Драго Ђупић

ЕКАВСКАЯ ЙОТАЦИЯ ГУБНЫХ В ГОВОРАХ ЧЕРНОГОРИИ

Резюме

Автор дает обзор новейшей, так называемой, екавской йотации губных перед ятем в говорах Черногории, охватывая группы *p̣ḅ, ḅḅ, ṿḅ, ṃḅ*. Подчеркивается, что эта йотация распространилась, в основном, на все говоры Черногории, на одни в большей, на другие в меньшей степени. Наиболее последовательно она охватила некоторые старшие новоштокавские говоры Черногории, находящиеся в контакте с албанскими говорами или в непосредственной близости от них (Зета, Црмница, Пипери, Кучи, Братоножичи). Среди младших новоштокавских говоров екавская йотация в наибольшей степени коснулась говора ускоков. Это явление неизвестно только в говоре Мрковича, который является в определенной степени экавским говором.

Автор подчеркивает, что речь идет о фонетическом процессе, поддержанном аналогией.

Екавская йотация губных это процесс, который еще продолжается, но социально-лингвистические условия говора Черногории уже не способствуют ему.

Др АЛЕКСАНДАР МЛАДЕНОВИЋ (Нови Сад)

ПРЕТПОСТАВКА О СТАРОЈ ИЗМЕНИ ИНИЦИЈАЛНОГ В- СА СЛАБИМ ПОЛУГЛАСНИКОМ У ЈЕДНОМ ДЕЛУ СРПСКОХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА

Народни језик средњовековних српских повеља и писама, у познатом двотомном издању Љуб. Стојановића,¹ показује доследно присуство рефлекса у- < в- а исто тако, с друге стране, и присуство в- у заменицама *вса*, *всака* и сл., као и у речима изведеним од њих. Тако нпр. у познатој повељи Кулина Бана из 1189. године срећемо, с једне стране: 8 име, 8 дьвадесети и деветы днь, и, с друге стране: вьсѣмь граѣамь дѣбровьчамь, вьси дѣбровьчане, безь вьсакое зледи, безь вьсега зьлога примьсла.² Овакав однос, између старог *вѣ(-)* и *вѣс-*, тј. *у(-)* и *вс-*, одражава се и у повељама насталим у XIII а великим делом и у XIV веку, с напоменом да једини п о у з д а н пример из XIII столећа са новом групом *св-* срећемо у повељи краља Стефана Уроша I од 13. VIII 1252. године: сь свѣмь своими правьдами (поред вьсмь властеломь, вьсѣи ѡпькинѣ).³ Остале ретке примере са новом групом *св-* срећемо у XIV веку, и то у првом реду у повељама које представљају дубровачке копије или преписе, као нпр.: свега вика 51 (1332),⁴ 8 све свете моци 52 (1333), без сваког

¹ *Сѣаре срѣске ѡвеле и ѣисма*. — Београд — Ср. Карловци, 1929, књ. I, Први део, стр. XIII + 644 + 5 факсимила; *Сѣаре срѣске ѡвеле и ѣисма*. — Београд — Ср. Карловци, 1934, књ. I, Други део, стр. V + 577. У вези са коришћењем овим издањем треба рећи следеће. Поједини примери, нарочито они „одлучујући“, упоређивани су с оригиналним рукописима, јер је познато да ово Стојановићево издање српских средњовековних повеља и писама садржи низ нетачности и пропуста који за филолошка истраживања не могу бити никако занемарљиви. На многе такве пропусте указао је С. Куљбакин на крају другог тома поменутог Стојановићевог издања повеља.

² Цитирано према фотокопији повеље објављеној у раду Ј. Вране: *Да ли је сачуван ориѣинал исѣраве Кулина бана. Палеоѣрафијско-језична сѣудија о ѣримерцима исѣраве из ѣ. 1189*. — Радови Старославенског института, Загреб, 1955, књ. 2, сл. 4.

³ Ова повеља је сачувана у препису дубровачког писара Паскала који се у нотарској служби појављује и ради од средине треће деценије до средине седме деценије XIII века (уп. Г. Чремошник, *Посѣанак и развој срѣске или хрвајске канцеларије у Дубровнику*. — *Анали Хисторијског архива у Дубровнику*, Дубровник, 1952, књ. I, 73—84; Ј. Врана, *Тко је ѣисао најсѣарије дубровачке ћирилске исѣраве*. — *Слово*, Загреб, 1957, књ. 6—8, 311—334). Посебно треба истаћи да у осталим повељама писаним руком поменутог писара Паскала срећемо редовно *вс-* а не *св-*, о чему сведоче следеће повеље у Стојановићевом издању: 4 (1215), 11 (1240), 12 (1249), 19 (1243), 24 (1247), 27 (1254) — в. следећу напомену.

⁴ Први број означава редослед у поменутом двотомном Стојановићевом издању повеља, а други у заградама — годину када је дотични докуменат настао.

забаве 188 (1396), свемъ 250 (1395) и сл., с напоменом да у тим истим текстовима још увек знатно преовлађују одговарајући примери са старијом групом *вс-*.

Поменути случајеви са новом групом *св-* несумњиво припадају народном језику, а такође и велики број примера са групом *вс-* као нпр.: *съ всовъ ѿпкиновъ градсковъ, съ всаковъ почъстию* (х 2) 14 (1234—1235), *всои ѿбкинѣ* 15 (1238), *съ всакомъ свободомъ* 34 (1282), *всои ѿпъкини* 72 (1335), *по всои моѿи земли* 114 (1386), *всомъ нашомъ силомъ* 129 (1391), *съ всомъ Босномъ* 135 (1399), *всакомъ правдомъ* 143 (1390) и сл.⁵ Процес метатезе *вс-* > *св-*, који је потврђен, како смо видели, најстаријим примером из половине XIII века, вршио се у нашим народним говорима поступно током XIII и XIV века, јер велики број примера са *вс-*, употребљених у повељама из ових столећа, и то нарочито оних примера чији је народнојезички карактер несумњив — јасно потврђује присуство и групе *вс-* у нашем народном језику поменутих векова.

Дакле, стање у нашим повељама, писаним народним језиком, у погледу ових фонетских црта, јесте следеће: *у-* < *в-* и *вс-* / *св-* < *вс-*. Прва измена: *в-* > *у-* извршена је, као што се зна, рано у нашем језику, односно у штокавским и једном делу чакавских говора,⁶ а друга промена: *вс-* > *св-* вршила се, како показују наше повеље, знатно касније: током XIII и XIV века. Јасно је да су ово две међусобно одвојене промене, односно да се метатеза *вс-* > *св-* није вршила пре преласка *в-* > *у-* — како смо навикли иначе да ову промену објашњавамо — већ је до ове метатезе долазило доста времена, неколико векова, после преласка у *у-* иницијалног *в-* са slabим полугласником уз себе. Јер да је метатеза *вс-* > *св-* извршена такође рано у нашем језику, евентуално после губљења полугласника у slabом положају а пре промене *в-* > *у-*, онда бисмо у нашим споменицима XIII века морали имати више регистрованих примера са *св-* а мање са *вс-*, тј. у тим текстовима у том случају требало би групу *вс-* очекивати као ретку, само у оним примерима који се могу објашњавати ослоном на српскословенски језик. А овако, пошто је обрнута ситуација у

⁵ Наравно, у низу случајева присуство примера са групом *вс-* мора се објашњавати њиховим књишким, српскословенским карактером, нарочито у саставу титула владара (нпр. *крал всѣхъ рашкихъ з(е)мль* 15 (1238), у заклетвама (нпр. *Ѱ все с(ве)те б(ог)Ѱ Ѱгодивше ѿ вѣка* 21 (1254), у речима уз именицу *боѿ* (нпр. *Ѱ г(оспод)а б(ог)а вседръжителѿ* 21 (1254), у црквеним изразима (нпр. *вси с(ве)ти* 22 (1254), у устаљеним синтагмама које се по одређеним формулама употребљавају у повељама (нпр. *безъ вѣсакога пропадѣства* 15 (1238), *да ѿ вѣдомо всакомоу* 29 (1289) или у појединим случајевима који су, очигледно, одлике црквеног а не народног језика, као нпр. *съ всакою почъстию* 14 (1234—1235), *съ всакою славою и чстию* 83 (1378) и сл. (титле у скраћеницама овде се изостављају).

⁶ За средњи и јужни део далматинског чакавског дијалекта, на основу стања у језику старих писаца и текстова са тога подручја, говорећи о промени *в-* > *у-*, констатовао сам још 1970. да се може „свакако и с правом узимати да је ова особина (рефлекс *у*) аутохтоног, чакавског порекла и да не мора представљати штокавски утицај. Присуство овог рефлекса у језику Петра Хекторовића још више сугерира закључак о томе да је у чакавском далматинском дијалекту, у његовом средњем и јужном делу, некадашња група *в + ѿолуѿласник* у slabом положају на почетку речи имала исти развитак као и у штокавском“ (уп. А. Младеновић, *О неким особинама језика Петра Хекторовића*. — Зборник радова о Петру Хекторовићу, Загреб (Посебно издање часописа Критика, св. 6), 1970, 149). У свом раду: *Шибенска молиѿва*. (Филолошка моноѿрафија). — Расправе Института за језик ЈАЗУ, Загреб, 1973, књ. II, 128, када говори о чакавској аутохтоности поменуте промене на средњедалматинском подручју, Драгица Малић, на жалост, не помиње овај мој рад.

нашим најстаријим споменицима, пошто се у њима срећемо са *вс-* (и сасвим ретко са *св-*) < *вѣс-* и *у-* < *в-*, поставља се питање: зашто се група *вѣс-* није изменила у *ус-* у време када је један део нашег језика захватио гласовни закон преласка *в-* > *у-*, већ је дуго времена остала неизмењена *вс-*, односно каква је по свом карактеру била стара промена *в-* > *у-* кад није захватала и групу *вѣс-* са полугласником у слабом положају?

Одговор на ово питање може се тражити у оквиру следеће претпоставке. Промена *в-* > *у-* извршила се у оним случајевима у којима је по пореклу била група *вѣ-* са полугласником задњег реда (нпр. предлози *вѣ*, *вѣз*, затим случајеви: *вѣвести*, *вѣзбудити*, *вѣстати*, *вѣсѣсти*, *вѣноукѣ*, *вѣторѣкѣ* и сл.). Поменута група *вѣ-* била је фонетски једнака са **wѣ-*⁷ које се могло развити, нарочито после губљења полугласника у слабом положају, у правцу високог вокала задњег реда *у*,⁸ а не у правцу лабиоденталног *в*, што је, иначе, била општерспскохрватска црта.⁹ Појава *у-* < *вѣ-* (= **wѣ-*) засведочена је доста рано: у Маријином јеванђељу, старословенском глагољском споменику из XI века (уп. примере: оурѣжѣ сѣ, ак. једн. оуселенѣжѣ — стсл. вѣорѣжѣти сѣ, вѣселенѣна), на основу чега се сматра да је писар овог споменика потицао са штокавског терена.¹⁰ Остале иницијалне групе: **wѣ-* са јаким полугласником задњег реда уз себе (нпр. лок. једн. *вѣ дѣне* и сл.) и **wѣ-/wѣ-* са slabим и јаким полугласником предњег реда уз себе (нпр. замен. *вѣсѣ*, *вѣса* и сл.), развијале су се ка усненозубном *в-* уз које је стајао полугласник у јаком или у слабом положају. Међусобно једначење полугласника, које је захватило наш језик, у крајњем резултату развитка ових иницијалних група довело је до *вѣ-* (< **wѣ-*) и *вѣ-* (< **wѣ-*, **wѣ-*).¹¹ А група **wѣ-*, како је већ речено, развијала се у *у-*, јер у њој, у време свођења двају полугласника на један, полугласнички део више није засебно егзистирао: артикулација целе ове групе, захваљујући билабијалном *w* и полугласнику *з* а д њ е г реда уз овај глас, тада се код штокаваца приближавала вокалу *у* или се већ била изједначила с овим самогласником. Такво стање: *вѣ-* (< **wѣ-*, **wѣ-*), *вѣ-* (< **wѣ-*) и иницијално *у-* (< **wѣ-*) егзистирало је извесно време у једном делу нашег језика и углавном оно одликује наше писане штокавске споменике XII и XIII века, који су у овом раду испитивани.¹² Групу *вѣ-* у поменутим споменицима срећемо, како

⁷ У старе опште српскохрватске одлике консонантизма спада, наравно, и изговор билабијалног *w* место каснијег лабиоденталног тога гласа (уп. др П. Ивић, *Два главна правца развоја консонантизма у српскохрватском језику*. — Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, Нови Сад, 1957, књ. II, 159—160).

⁸ Уп. и С. Ивића који истиче да се преко билабијалног *w* старо *вѣ-/вѣ-* изменило у *у-* у нашем језику у примерима типа *удов-*, *уз-*, *унук*, (*ј*)*учер* (*Славенска њоредбена ѣрамаѣика* — Загреб, 1970, 41).

⁹ Уп. П. Ивић, н. д., 160 нап. 1.

¹⁰ Уп. *Памятникъ ѣлаѣолической ѣисѣменносѣи. Мариѣнское чѣѣвероеванѣлие сѣ ѣримѣчаниѣми и ѣриложѣниѣми. Труд И. В. Яѣича*. — Graz (Akademische Druck- und Verlagsanstalt), 1960, 410, 425, 596; П. Борѣић, *Исѣиѣориѣја срѣпске ѣириллицѣ. Палеѣѣѣграфско-ѣилолошки ѣрилози*. — Београд (Завод за издавање уѣбеника Соѣијалистичке Рѣпублике Срѣбије), 1971, 21; *Сѣтарословенски јѣзик*. — Нови Сад (Матиѣа срѣпска), 1975, 34.

¹¹ Овде се полугласник обележава знаком *ѣ* у групи *вѣ* у складу са каснијом рашком писарском школом.

¹² Понекад се, сасвим ретко, срећу у повељама примери са *ус-*, али само од заменице *вѣсѣ*, *вѣса*, *вѣсе*: *ѣсеми*, *ѣсомѣ*, *ѣсеи*, *ѣсе* 791 (1253), *ѣсои* 30 (1304), *ѣсега* 129 (1391). Како ова-

смо у почетку видели, у примерима са старим *вѣс-*, где се ради о полугласнику предњег реда по пореклу, и у којима се, после испадања слабог полугласника, створила иницијална скупина *вс-*. Ова се група код штокаваца, а и у једном делу чакавских говора, није очувала: уклоњена је метатезом *вс-* > *св-*, гласовним процесом који је, како смо видели, код штокаваца засведочен првим поузданим примером из половине XIII века, а који се на целом штокавском подручју није вршио истовремено већ постепено, јер велики број наших споменика из XIV века показује, како је речено, присуство групе *вс-*, нарочито у примерима из народног језика, што се мора објашњавати већим делом ослоњцем на народне говоре, а мањим — на књишку традицију.¹³

кви примери са *ус-* нису потврђени шире у нашим споменицима, а ни у данашњим нашим народним говорима, то је јасно да су они књишког карактера. Они су могли настати укрштањем српскословенске и народне одговарајуће језичке ситуације: нпр. према односу српскословенско *вѣзѣи*: народно *узѣи* могао се код неких писара створити однос *вѣсе* : *усе*, тј. исто онако како је писар повеље 791 (1253), где налазимо горње примере са *ус-*, употребљавао форме 1. л. мн. презента *вѣвемо*, *вѣготовимо* (се) пишући *вѣ-* место старијег *у-* (уоп. стсл. оувѣдѣти 'дознати' оуготовити сд 'спремити се'), тако је исти тај писар могао употребити *вѣсе* место *вѣсе*. О овоме ближе в. у проширеној верзији овога мога рада у Зборнику за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1978, књ. XXI-2, 7—18.

¹³ Пример *вѣдова* у старословенским споменицима потврђен је и као *вѣдова*, нпр. у Зографском и Маријином јеванђељу, па се може са сигурношћу претпоставити да је и у старом српскохрватском језику ова реч могла имати почетно *вѣ-*, што се онда уклапа у горње тумачење промене *в-* > *у-*. Што се тиче примера *вѣчера*, в. мој рад наведен у нап. 12.

Др Александар Младеновић

ПРЕДПОЛОЖЕНИЕ О ДРЕВНЕМ ИЗМЕНЕНИИ НАЧАЛЬНОГО В- С ПОЛУГЛАСНЫМ В СЛАБОЙ ПОЗИЦИИ В ЧАСТИ СЕРБОХОРВАТСКОГО ЯЗЫКА

Резюме

В этой работе автор высказывает предположение о том, что у штокавцев и части чаковцев *y-* возникло из *vъ-* с полугласным в слабой позиции. Группы *vъ-* (с полугласным в слабой и сильной позиции) и *vъ-* (с полугласным в сильной позиции) были сведены после взаимного уподобления полугласных на *v + йолуїласный* в сильной и слабой позиции. Метатеза группы *vc-* > *cv-* в примерах местоимений *вѣса, вѣсе, вѣсака* и т.д. произошла довольно поздно после перехода *vъ-* > *y-*, т.е. первый надежный пример зарегистрирован около середины XIII века. Для изучения данного вопроса автор использовал материал сербских средневековых грамот и писем, памятников, написанных народным языком.

Мр СЛОБОДАН Н. РЕМЕТИЋ (Београд)

СУДБИНА ГЛАГОЛСКОГ ПРИЛОГА ПРОШЛОГ У ЦЕНТРАЛНИМ ДИЈАЛЕКТИМА СРПСКОХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА (С ОСВРТОМ НА СИТУАЦИЈУ У ЈЕДНОМ ИСТОЧНОБОСАНСКОМ ГОВОРУ)

Из досадашњих проучавања наших дијалеката добро је познато да је глаголски прилог времена прошлог у низу штокавских говора изгубљен, да се чува у ријетким остацима, или да се употребљава са неким секундарним, новим значењем. У мањини су дијалекти у којима је прошли прилог задржао своје мјесто у глаголском систему. Овај глаголски облик је нестао у говору Ускока,¹ Горобила² (код Ужичке Пожеге), сјеничко-новопазарске зоне,³ Мрковића,⁴ у староцрногорским средњокатунским и љешанским говорима,⁵ у источноцрногорском дијалекту,⁶ у пљеваљском говору,⁷ као и у говору Бихора.⁸ Испитивачи га, исто тако, не налазе ни у говору ибарске зоне,⁹ Ба-

¹ Милија Станић: *Ускочки говор* — Српски дијалектолошки зборник (у даљем тексту назив овог часописа доносимо скраћено: СДЗб), Београд XX, 1974, 226. Овдје занемарујемо адјектив *бивши/бивша* и сл., присутан како у ускочком, тако и у кладањском и неким другим говорима. Ријеч је, свакако, о облику новијег датума који, како каже Иван Поповић, „није народна реч“ (Иван Поповић: *Говор Госпођинаца у свейлосији бачких говора као целине*. — Београд, Српска академија наука, Посебна издања, књ. CDXXV, Одељење литературе и језика, књ. 21, 1968, 193.

² Мирослав Николић: *Говор села Горобила (код Ужичке Пожеге)*. — СДЗб XIX Београд, 1972, 682.

³ Данило Барјактаревећ: *Новопазарско-сјенички говори*. — СДЗб XVI, Београд, 1966, 106.

⁴ Лука Вујовић: *Мрковићки дијалекат (с крајким осврћом на сусједне говоре)*. — СДЗб XVIII, Београд, 1969, 319.

⁵ Митар Б. Пешикан: *Староцрногорски средњокатунски и љешански говори*. — СДЗб XV, Београд, 1965, 204.

⁶ Михаило С. Стевановић: *Источноцрногорски дијалекат*. — Јужнословенски филолог (у даљем тексту: ЈФ) XIII, Београд, 1933—34, 122.

⁷ Гојко Ружичић: *Акцентни систем пљеваљског говора*. — СДЗб III, Београд, 1927, 170.

⁸ Др Данило Барјактаревећ: *Бихорски говор*. — Зборник Филозофског факултета у Приштини, књ. IV, Приштина, 1967, 22.

⁹ Др Данило Барјактаревећ: *Средњобарска говорна зона*. — Зборник Филозофског факултета у Приштини, књ. II, Приштина, 1964—65, 97.

ната,¹⁰ Бачке,¹¹ Банатске Црне Горе,¹² Поцерја,¹³ Галипољских Срба,¹⁴ Косова,¹⁵ Метохије,¹⁶ Трстеника,¹⁷ Ресаве,¹⁸ Левча.¹⁹ Прилог прошли се изгубио и на терену призренско-тимочке дијалекатске зоне,²⁰ у говору барањских²¹ и осјечких Срба,²² Имотске крајине и Бекије,²³ у муслиманским говорима западне Босне,²⁴ у говору Буњеваца сењског залеђа²⁵ и др. Држимо да је ова ријетка глаголска форма ишчезла и у оним срединама чији је обрађивачи уопште не помињу, какав је случај, на примјер, са говором Мачве, Срема, Груже, Ђердапске зоне, славонских и даљских Срба, Вуке и околине и сл. На другој страни у појединим говорима наилазимо на очуване, али врло ријетке и усамљене примјере прошлог прилога. Тако у пивско-дробњачком говору срећемо форме *рѣкāv* и *рѣкāvши*,²⁶ у источној Херцеговини — само *рѣкāvши*²⁷; др Берислав Николић је у Тршићу само једном чуо лик *сѣшāvши*²⁸ а Ружићи у Маглају и Тешњу биљежи: *ѿоѿѣгāvши се* и *рѣкāvше*.²⁹ Овај прилог се слабо очувао и у нинском говору,³⁰ у говору Дубровника „остао је траг

¹⁰ Павле Ивић: *О ѿговорима Банайа*. — ЈФ XVIII, Београд, 1949—1950, 151; Др Бранко Милетић: *Извештај о исѿишвању ѿвора Кикинде и околине*. — Годишњак Задужбине Саре и Васе Стојановић, књ. VII за 1939 (1940), 27.

¹¹ Иван Поповић: *н. д.*, 193.

¹² Виктор Веску: *Говор Банайске Црне Горе*. — Зборник за филологију и лингвистику (у даљем тексту: ЗбФЛ) XIX/I, Нови Сад (Матица српска), 1976, 153.

¹³ Милош С. Московљевић: *Акценатски сисѿем ѿоцерскоѿ ѿвора*. — Библиотека Јужнословенског филолога I, Београд, 1928.

¹⁴ Павле Ивић: *О ѿговору ѿалипољских Срба*. — СДЗб XII, Београд, 1957, 233.

¹⁵ Д. Барјактаревић: *Косовски дијалекатски ѿиш*. — Зборник Филозофског факултета у Приштини IX, 1972, 51; Д. Барјактаревић: *Пришѿина у ѿговору Срба сѿаринаца (фонетске и морфолошке особине)*. — Зборник Филозофског факултета у Приштини IV, 1967, 64.

¹⁶ Михаило Стевановић: *Извештај о дијалекатском исѿишвању Метохѿе*. — Годишњак Задужбине Саре и Васе Стојановић VI, 66.

¹⁷ Душан Јовић: *Трстенички ѿговор*. — СДЗб XVII, Београд, 1968, 149.

¹⁸ Асим Пецо—Бранислав Милановић: *Ресавски ѿговор*. — СДЗб XVII, Београд, 1968, 358.

¹⁹ Радоје Симић: *Левачки ѿговор*. — СДЗб XIX, Београд, 1972, 387.

²⁰ А. Белић: *Дијалектски исѿочне и јужне Србије*. — СДЗб I, Београд 1905, 475; Маринко Станојевић: *Северно-ѿимочки дијалекатски ѿрилоѿ дијалектѿолоѿији исѿочне Србије*. — СДЗб II, Београд, 1911, 414; М. Стевановић: *Ђаковички ѿговор*. — СДЗб XI, Београд, 1950, 121; Јован С. Михајловић: *Лесковачки ѿговор*. — Библиотека Народног музеја у Лесковцу, књ. 24, Лесковац, 1977, 49; Др Данило Барјактаревић: *Прешевско-бујановачка ѿговорна зона*. — Врањски гласник, књ. II, Врање, 1966, 206; Владимир Стевановић: *Говор Пољанице*. — Врањски гласник, књ. V, Врање, 1969, 418.

²¹ Стјепан Секереш: *Говор барањских Срба*. — ЗбФЛ, књ. III, Нови Сад, 1960, 185.

²² Стјепан Секереш: *Говор осјечких Срба*. — ЗбФЛ, књ. VI, Нови Сад, 1963, 144.

²³ Мате Шимундић: *Говор Имотске крајине и Бекије*. — Академија наука и умјетности Босне и Херцеговине, Дјела XLI, Сарајево, 1971, 143.

²⁴ Драгољуб Петровић: *Прилоѿ ѿознавању муслиманских ѿвора зајадне Босне*. — Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, књ. XVIII/1, 1970, 346.

²⁵ Гр. Буд. Томљеновић: *Буњевачки дијалекатски залеђа сењскоѿа с особѿиш обзѿром на наѿлас*. — Наставни вјесник, књ. XIX, Загреб, 1910—1911, 596.

²⁶ Јован Л. Вуковић: *Говор Пиве и Дробњака*. — ЈФ XVII, Београд, 1938—1939, 73.

²⁷ Асим Пецо: *Говор исѿочне Херцѿевине*. — СДЗб XIV, Београд, 1964, 158.

²⁸ Берислав М. Николић: *Тршићки ѿговор*. — СДЗб XVII, Београд, 1968, 422.

²⁹ Гојко Ружићи: *Један незайажен босански ѿговор*. — Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, књ. XVI/II, Београд, 1936, 249.

³⁰ Љубомир Маштровић: *Нински ѿговор*. — Радови Института Југославенске академије знаности и умјетности у Задру, књ. II, Задар, 1955, 110.

у ужасној ријечи *бјѹши*, тј. бивши и у *корѹши* (тј. рекши)³¹ а „не чује се често“ ни у говору мостарских икаваца³². Исто тако, не јавља се често ни у славонским екавским говорима,³³ с тим да новија истраживања показују да сасвим ишчезава и на том терену.³⁴ Сматра се да је глаголски прилог времена прошлог најбоље очуван у посавском икавском дијалекту,³⁵ иако ни ту, изгледа, не држи чврсто мјесто у глаголском систему. Наиме, Ившић изричито каже: „У данашњем посавском говору нема имперфекта, а прилог се прошлог времена чује ријетко“.³⁶ Исти облик се ријетко може чути и у говору Антина и Тординаца.³⁷

У појединим говорима се могу срести усамљени остаци ове глаголске категорије, али је дошло до знатног семантичког помјерања у њиховом значењу. Облик *идшӣн* у Љештанском „није прошли прилог, већ предлог уз датив којим се означаје окренутост, управљеност према нечем“³⁸, а *идшӣв* у колубарском говору „у ствари је прави, а не глаголски прилог“.³⁹ Драгољуб Петровић је у Стричићима на Змијању забиљежио само форму *сиђавши* (= сисавши), „и то као петрефакт!“⁴⁰

Подаци истраживача о ситуацији у појединим дијалектима и говорима су често површни, несигурни, па чак и контрадикторни. Тако, на примјер, Шурмин саопштава да у сарајевском говору „нијесу необични тзв партиципи през. акт. и парт. прет. акт. I., али се не говоре често“ (Ђуро Шурмин: *Особине данашњег сарајевског говора*. — Рад Југославенске академије знаности и умјетности, књ. СХХI, Загреб, 1895, 204). Већ на следећој страници исте расправе стоји: „Партиципиј претерита акт. I чује се са свијем правилно као и од других штокаваца, а и не ријетко“ (нав. дјело, 205). У уводном дијелу рада *Говор нашичког краја*⁴¹ Секереш, између осталог, „приказује“ главне особине говора славонске Подравине. У одјељку о облицима на једној истој

³¹ П. Будмани: *Дубровачки дијалекат̄и*, како се сада говори. — Рад ЈАЗУ, књ. LXV, Загреб, 1883, 174.

³² Матеј Милас: *Данашњи мостарски дијалекат̄и*. — Рад ЈАЗУ, књ. 153, Загреб, 1903, 70, 96.

³³ Стјепан Ившић: *Шайћиновачко нарјечје*. — Рад ЈАЗУ, књ. 168, Загреб, 1907, 144; Стјепан Ившић: *Данашњи посавски говор*. — Рад ЈАЗУ, књ. 197, Загреб, 1913, 61; Божидар Финка и Антун Шојат: *О славонском дијалект̄у екавској изговора у околици Винковаца*. — Расправе Института за језик Југославенске академије знаности и умјетности, књ. II, Загреб, 1973, 19.

³⁴ Стјепан Секереш: *Говор славонске Подравине*. — ЗбФЛ XVIII/1, Нови Сад, 1975, 191; Стјепан Секереш: *Говор јошешке коџлине*. — ЗбФЛ XIX/1, Нови Сад, 1976, 182; Стјепан Секереш: *Говор Вировићнице и околице*. — ЗбФЛ XVIII/2, Нови Сад, 1975, 166.

³⁵ Наводећи главне карактеристике посавског икавског дијалекта, проф. Ивић у својој Дијалектологији, између осталог, каже: „Значајна је чињеница да овде још увек живи не само прилог времена садашњег, већ и прилог времена прошлог који је иначе обично нестао из наших народних говора.“ (Павле Ивић: *Дијалектологија српскохрватској језика. Увод и штокавско наречје*. — Нови Сад, 1956, 202).

³⁶ Стјепан Ившић: *Данашњи посавски говор*. — Рад ЈАЗУ 197, 61.

³⁷ Стјепан Секереш: *Говор Антина и Тординаца*. — ЗбФЛ XII, Нови Сад, 1969, 213.

³⁸ Милосав Тешић: *Говор Љештанској*. — СДЗб XXII, Београд, 1977, 229.

³⁹ Берислав М. Николић: *Колубарски говор*. — СДЗб XVIII, Београд, 1969, 53.

⁴⁰ Др Драгољуб Петровић: *О говору Змијања*. — Нови Сад (Матица српска), 1973, 124.

⁴¹ Стјепан Секереш: *Говор нашичкој краја*. — Хрватски дијалектолошки зборник, књ. II, Загреб, 1966, 209—301.

страни готово напоредо стоје ове двије реченице: „У посавском говору не употребљавају се имперфект и прилог прошли“ и „Глаголски прилог прошли завршава се на -ша (сретавша, седавша, рекавша)“.⁴² Према подацима И. Брапца, у говору Тузле и околине „глаголски придјев прошли чује се ријетко“.⁴³ Риједак је, по наводима Д. Брозовића, и у долини Фојнице, гдје се „мало и говори (осим од бити), а акценат му је као у Даничића“.⁴⁴ Исти аутор у својој познатој расправи *О проблему ијекавскошћакавског (источнобосанског) дијалекта*⁴⁵ у одјељку о синтакси наглашава да се ијекавскошћакавски говори „одликују високом фреквентности неких синтаксичких особености иначе ријетких у штокавштину, нпр. широка употреба глаголских прилога. . .“ (нав. дјело, 162), при чему се ослања искључиво на податке из своје и Брапчеве тезе.⁴⁶

Изнесени подаци јасно говоре да је глаголски прилог времена прошлог сасвим ишчезао у већини штокавских дијалеката. Задржао се нешто више углавном у посавским, славонским и неким босанским говорима. Наћи ће се још гдјегдје по која потврда ове ријетке категорије очито осуђене на потпуно изумирање. То су, прије свега, петрефакти најчешће од једног глагола (*рећи*, *иоћи*, *сићи*, *бићи*) са знатно модификованим значењем.

Хтјели бисмо овом приликом да се задржимо на интересантној употреби овог глаголског облика у данашњем говору Срба⁴⁷ у Кладњу и околини, у говору који, као што је познато, чини саставни дио источнохерцеговачког дијалекта⁴⁸. У опису фонетских и морфолошких карактеристика кладањског говора учињен је већ мали осврт на употребу прошлог прилога, при чему је речено да се чује од глагола: *рећи*, *видјети*, *бићи* и *иоћи*.⁴⁹ Материјал о истом облику којим се сада располаже забиљежен је у *Ковачићима*, родном селу аутора ових редова. Регистровани су случајеви јављања прилога прошлог од глагола: *не виђети(и)*, *рећ(и)*, *лећ(и)*, *сјети(и)*, *устиати(и)*, *сиди(и)*, *иоћ(и)*, *изузећи(и)* и *бићи(и)*.

⁴² Исто, 217.

⁴³ Иван Брабец: *Говор Тузле и околине*. — (Рукопис у Свеучилишној библиотеци у Загребу), 124

⁴⁴ Далибор Брозовић: *Говор у долини Фојнице*. — (Рукопис у Архиви Филозофског факултета у Загребу). I—XXXV + 220 + XXXVI—XLVII, стр. 184.

⁴⁵ Далибор Брозовић: *О проблему ијекавскошћакавског (источнобосанског) дијалекта*. — Хрватски дијалектолошки зборник, књ. II, Загреб, 1966, 119—208.

⁴⁶ Не наводећи уопште примјере, Брозовић саопштава да су очувана оба глаголска прилога у говору средње Босне, који, иначе, припада ијекавскошћакавској дијалекатској зони (Далибор Брозовић: *Извјештај о дијалектолошким изражавањима у средњој Босни (околица Краљеве Суијеске и Вареша и лијева обала Криваје)*. — Летопис Југославенске академије знаности и умјетности 65, Загреб, 1961, 346).

⁴⁷ Не располажемо, на жалост, подацима за говор Муслимана кладањског краја. Као што је познато, Брабец је у свом испитивању говора тузланске области обухватио муслиманско село Гојсалиће код Кладња и сам Кладањ. Његови примјери записани у истоименој варошици потичу од информатора муслиманске припадности. (Поред наведеног рукописа Брапчеве необјављене тезе, уп. и његов рад: *Главније фонетске особине говора у тузланском крају*. — Питања књижевности и језика, Сарајево, 1957/58, књ. IV и V, свеска Б, стр. 43—67).

⁴⁸ Уп.: Слободан Н. Реметић: *Фонетске и морфолошке карактеристике говора Срба у Кладњу и околини*. — Прилози проучавању језика 6, Нови Сад, 1970, 105—133.

⁴⁹ Слободан Н. Реметић: нав. дјело, 132.

А) Примјери употребе прилога прошлог од глагола *нè виђей̄(и)* и *рèћ(и)*:

Дào би му шћёр *нè виђāвши* мòмка.

Тй си кúпиџо и *нè виђāвши* дòтадā крāвè.

Узèк нā ријеч *нè виђāвши* је.

Нèмòј му рèћ *нè виђāвши* (тј. нemoј му ништа обећавати док не сагледаш ситуацију).

Нè виђāвши, нйшта не мòгу кáзат (тј. док не видим, ништа не могу казати, рèћи. . .) и сл.

Магарче један, нйком *нè рекāвши*, штò си тò рèкò?

Мèђеде бòжй̄, там њèму *рèкāв*.

Мāрш тāмо цукеле, њйма *рèкāв*.

Цр̀кò дāбòгдā, тамо њèму *рèкāв*.

Будало једна, нйком *нè рекāв*, вèлй̄м ти јā њòј, а òна нйшта и сл.

Б) Случајеви употребе глаг. прилога прошлог у значењу прилога за начин од глагола *лèћ(и)*, *сèсй̄(и)*, *у̀сй̄аӣ(и)* и *сй̄дй̄(и)*:

Нè мере се *лèжавши*, бòме, нйшта на̀учит.

Нйко *лèжавши* нйје зарāдиџо пòгачу.

Нèш, вāлā, *лèжавши* дòбити жýљеве, нè бòј се.

Зар *лèжавши* да пјèвāте, црни нè бй̄ли?

Тò се, мòј сокòлак, нāјбòлè рāдй̄ *лèжавши* и сл.

Кāко тò рèче да òткй̄вā кòсу? *Сèдавши*, тако ми бòга, вй̄диџо сам свòијем òчима.

У нāс кāv̄у пй̄ј̄у *сèдавши*.

Нāјлакшè ти је, бòлан, *сèдавши* — штò стòјй̄ш?

Ако ти је тèшко *сèдавши*, а тй̄ фй̄но у̀стани и сл.

Тāј ти свè *сй̄дй̄вши* рāдй̄.

Лй̄тар р̀ума *сй̄дй̄вши* за шанком мòре пòпит.

Рāди тò *сй̄дй̄вши*, а пòтлє сèди и одмòри се.

Òна ће тò *сй̄дй̄вши* завр̀шит.

Нйз брдо нè јаши ајвāна, *сй̄дй̄вши* не л̀уби иксāна.

Зāкла га нāкò *сй̄дй̄вши* тòлкò се бй̄џо нал̀утиџо (тј. стојећи, није обарао, повалѝвао овна) и сл.

Кāж̄у да лй̄всāј̄у *у̀сй̄авши* (тј. стојећи, на ногама).

Спòдбй̄ га тākò *у̀сй̄авши* и нòси.

Чй̄м *у̀сй̄авши* мòтāш, бр̀зо ћеш с̀устат.

В) Примјери употребе прошлог прилога од глагола *й̄òћ(и)* и *из̀узèй̄(и)*:

Пòшāв Клāдњу й̄мā једна пèћина.

Бè си òставио вòдијер? Ёно га под онијем трном *й̄òшāм* пòтоку.

Бè й̄г вй̄ће? Онди, вāлā, *й̄òшāв* Чкāљама.

Срèток ти крāве чāк изà Рос̀уљā, *й̄òшāм* Пāљевцу.

Кòлк̄у је г̀ују у̀биџо! Бè? Нòнди изà шталè Нèђинè, *й̄òшāм* Змāјевцу.

Ёно ти Рудй̄нā, *й̄òшāв* Крāјшићима и сл.

Свй̄ ће га забòравит и пребòлет *изев* јāднè мāјкè.

Нйшта нѐмā йзузев онō мāло кўћицѐ.
 Нйкогā нѐћеш нāћи йзузев, мōжда, њѐнōг сйна.
 Свй су здрāви изузев кйлавōг бāбѐ.
 Нйко *изев* нāс нйје дōшō, а свй су бйли рѐкли (тј. обећали) и сл.

Г) Потврде употребе прилога прошлог од глагола *нѐ бйшй(и)*:
 Он ће дōћи, *не бйвши* да је забōвариџо.
 Дāће ти шљйве, *не бйвши* да й њему бўдѐ мāло.
 Нѐ мере то учйнит, *не бйвши* да рāдй стāвши.
 Зāспаће онo, *не бйвши* да га стāлно зōвў.
 Нѐмā тў лѐба, *не бйвши* да га Слобо не прйтѐгнѐ.
 Закāснићеш, *не бйвши* да пōћѐш прйје зōрѐ и сл.

Ни у једном од изнијетих примјера немамо потврду праве, живе употребе прилога времена прошлог. Код случајева наведених под А имамо, у ствари, двије специјализоване околносне употребе овог глаголског облика. Форме од глагола *рѐћи* забиљежене су углавном у контекстима погрдног говора, редовно у навоћењу ријечи које су неком упућене, што је регистровано и у пивско-дробњачком, односно источнохерцеговачком говору.⁵⁰

Б) Глаголски прилози прошли наведени у групи Б значењски су идентични са прилозима за начин (*лежѐћке/лежѐћки, сйџојѐћке/сйџојѐћки, сједећке/сједећки*). Њихов постанак се објашњава резултативном значењском нијансом одговарајућих глагола. Паралелно са облицима *лѐжавши, сѐдавши* и *сйџавши* у говору кладањских Срба чују се и форме прилога времена садашњег:

Кō јōш *лежѐћи* јѐдѐ?
 Обōрићу те и *лежѐћи* акō ћеш и сл.
 Ти то полāко тākō *сѐдећи*.
 Раздōјголила⁵¹ Јōка *сѐдѐћ*, бāш је брйга и сл.
 Нѐ дō ти дрāгй Бōг *сйџојѐћи* мōтат канчѐла.
 Мōгō би тō јā издржат *сйџојѐћ*, ал ме бōлѐ кōљена и сл.

Значење форми *лежѐћи, сйџојѐћ(и)* и *сѐдећ(и)* истоветно је са поменути облицима прилога прошлог од истих глагола.⁵²

Прилог времена садашњег и од глагола *вйћѐшй(и)* и *рѐћ(и)* (иако су свршеног вида) може у нашем говору, истина ријетко, да обавља функцију прошлог прилога:

Не йди *нѐ видѐћ* штā те чѐкā.
 Јā нѐ видѐћ нѐ идѐм, а тй како ѓћеш и сл.
 Вāшко јѐдна, нйком *нѐ рекўћ*.
 Гўрсузе, да би ли гўрсузе, там њōјзи *рѐкўћ*.

⁵⁰ Јован Л. Вуковић: нав. дјело, 73; Асим Пецо: нав. дјело, 158.

⁵¹ *Раздōјголий(и)* = радити нешто немарно, неодговорно, на своју руку, не консултујући никога у послу; радити полагано, без журбе (хоће-неће).

⁵² Брабец наводи да се у тузланској области прилог прошли „узима и умјесто глаголског придјева садашњег“ (Иван Брабец: *Говор Тузле и околице*, 124), при чему даје реченицу: Мōгу то начйнити сјѐдавши, у којој је значење облика *сјѐдавши*, нема сумње, идентично са значењем форме *сѐдавши* у нашим примјерима под Б.

Да се у типовима А и Б не ради о сачуваној правој употреби прилога времена прошлог, види се и по томе што је неутралисана опозиција према прилогу времена садашњег.

В) Форма *īdīāw/īdīām* редовно долази уз датив именице и својим значењем везана је за усмјереност радње ка нечему, као и у говору Љештанског. У кладањском говору у истој функцији се појављује и прилог времена садашњег од глагола *ићи*:

Тô ти је тамóкâ, *й̆д̆ўћ* штãли.

Чãк тãмо *й̆д̆ўћ* Дòбрòј вòди дознáчили ми дв̆й̆је б̆ўкве.

Јасно је да облици *īdīāw/īcīām* и *й̆д̆ўћ* у наведеним примјерима имају функцију приједлога *й̆рема*. Исто тако, прилог времена прошлог од глагола *изузейи* (*изузев/изев*)⁵³ такође обавља функцију приједлога *сем, осим* уз генитив, што је иначе случај и у нашем књижевном језику.

Г) Облик *не б̆ивши* редовно долази у једној окамењеној ситуацији, али не са значењем темпоралне реченице, што би подсећало на старе партиципске апсолутне конструкције, већ са значењем условног везника *осим ако*. Окамењеност употребе облика *не б̆ивши* потврђује чињеница да се он редовно јавља у конструкцији са везником да + лични глаголски облик.

Анализа наведених примјера употребе прилога времена прошлог показала је да ова глаголска категорија није више жива ни у говору Срба у Кладњу и околини. Иако је регистровано доста потврда тога, у нашим говорима одавно ријетког облика, ниједан од њих не излази из оквира петрефакта. Они данас у кладањском говору умјесто основног примарног значења прилога прошлог обављају функцију приједлога, прилога и везника.

⁵³ *Изев* је настало од *изузев* свакако редукцијом вокала — у —.

Мр Слободан Н. Реметић

СУДЬБА ДЕЕПРИЧАСТИЯ ПРОШЕДШЕГО ВРЕМЕНИ В ЦЕНТРАЛЬНЫХ ДИАЛЕКТАХ СЕРБО-ХОРВАТСКОГО ЯЗЫКА (С ОБЗОРОМ СИТУАЦИИ ОДНОГО ИЗ ВОСТОЧНО-БОСНИЙСКИХ ГОВОРОВ)

Резюме

Предшествующие исследования наших диалектологов показали, что деепричастие прошедшего времени исчезло в большинстве штокавских диалектов, а в некоторых сохранилось часто со значительно видоизмененным значением. Деепричастия прошедшего времени сохранились в большей степени, в основном, в посавских, славонских и некоторых боснийских говорах.

Автор этой работы в деревне Ковачићи возле Кладаня в восточной Боснии записал деепричастия прошедшего времени от глаголов:

- А) *нѣ вићей̄и(и), рѣћ(и);*
- Б) *лѣћ(и), сѣс̄ӣи(и), с̄ӣа̄ӣи(и), љс̄ӣа̄ӣи(и);*
- В) *ѣоћ(и), изљзѣ̄ӣи(и);*
- Г) *б̄ӣӣи(и).*

Анализ показал, что ни в одном от приведенных случаев не идет речь о настоящем, живом употреблении деепричастий прошедшего времени. В примерах, приведенных в пункте А (*рѣк̄а̄в(и), нѣ рек̄а̄в(и), нѣ вић̄а̄вӣи*), встречаем два обстоятельственных употребления этой глагольной формы, а деепричастия прошедшего времени, данные в группе Б (*лѣж̄ав̄ӣи, с̄ӣа̄вӣи, љс̄ӣав̄ӣи, сѣдав̄ӣи*) по значению идентичны наречиям образа действия (*леж̄ећ̄ке/леж̄ећ̄ки, с̄ӣо̄јећ̄ке/с̄ӣо̄јећ̄ки, с̄једећ̄ке/с̄једећ̄ки*). Форма *ѣд̄ш̄а̄в̄/ѣд̄ш̄а̄м* из группы В регулярно употребляется с дательным падежом и выполняет функцию предлога *ѣрема*. Точно также и деепричастие прошедшего времени от глагола *изузей̄и* (*ѣзузев̄/изев̄*) имеет функцию предлога *сем, осим* с родительным падежом. Форма *не б̄ӣвӣи* (группа Г) регулярно появляется в закрепленной ситуации в значении условного союза *осим ако*.

Dr FRANTIŠEK VÁCLAV MAREŠ (Wien)

КАРАКТЕРИСТИКА ПРОМЕНЕ ПЕРФЕКТА И КОНДИЦИОНАЛА У СЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИЦИМА

0. У студији припремљеној за VIII конгрес слависта¹ долазим до закључка да за развој словенске коњугације одлучујући значај има специфичан положај 3. лица у систему категорије лица и броја. Треће лице је немаркирано (што није нешто ново)²; међутим, ту је, истовремено, реч о још једној важној црти — и његов плурал, евентуално и дуал (као и немаркирани сингулар) изрази су категорије конгруенције. Треће лице не садржи субјекат — тај се увек изражава мимо глагола — или изразито (граматички, у основи увек именицом, уколико пак другим врстама речи, оне увек врше службу именице), или је бар дат ситуацијом у контексту; глагол у 3. лицу граматички се слаже с тим субјектом.³ Прво и друго лице увек су, дакако, друге природе: оба садрже субјект (говорно лице, адресат), а граматички број (numerus) је ту, дакле, као у именице, категорија *par excellence* семантичка.⁴

У словенским језицима оваква структура облика 3. лица јавља се различито, наиме, сингулар је формална основа из које се изводи плурал и дуал; примери: буг. *вика* 3. л. синг., *вика-ӣ* 3. л. пл.; мак. *вика* 3. л. синг., *вика-аӣ* 3. л. пл.; сх. *чӣӣа* 3. л. синг., *чӣӣа-ју* 3. л. пл.; словеначки *plete* 3. л. синг., *plete-jo* 3. л. пл., *plete-ta* 3. л. дуала; чешки — *prosi* 3. л. синг., *prosi-Ø* 3. л. пл.; словачки — *volá* 3. л. синг., *vola-ju* 3. л. пл.; горњолужички — *njese* 3. л. синг., *njese-ja* 3. л. пл., *njese-taj/njese-tej* 3. л. дуала; доњолужички — *woła* 3. л. синг., *woła-ju* 3. л. пл., *woła-tej* 3. л. дуала; пољски — *umie* 3. л. синг., *umie-ja* 3. л. пл. У источнословенским језицима је исти лични наставак (-ӣ, -ӣь, -ĥ), број се разликује неком врстом „унутрашње флексије“ у тематској основи, рус. *веде-ӣ* 3. л. синг., *веду-ӣ* 3. л. пл. — У једном случају је ово стање резултат фонетског развоја, у другом се морфолошки развило (овај други случај карактеристичан је нарочито за словеначки и горњолужички; уп. *Das slav. Präsens*, цит. овде у нап. 1, §§ 2.3.1, 3.1).

¹ F.V. Mareš, *Das slavische Konjugationssystem des Präsens in diachroner Sicht*, Wiener Slav. Jahrbuch 24 (1978) 000—000, § 1.1.2.

² Од нове литературе о предмету уп. нпр. А. Lamprecht — D. Šlosar — J. Bauer, *Historický vývoj češtiny*, Praha 1977, 175.

³ Потврђује то нпр. и литавски где је категорија броја у 3.л. неутрализована: *begu* = „*currūt, currunt, (duo) currunt*“; слагање броја може бити редувантно, уп. нпр. неутрализацију броја у енглеском код придева.

⁴ Ове околности имају одраз нпр. и у развоју дуала; уп. F.V. Mareš, *Duál slovinškého a lužickosrbského slovesa*, Sborník Nahtigalova symposia у Љубљани 3. VI — 2. VII 1977, стр.

0.1 Мислим да је ова специфична природа 3. лица, наиме, њен карактер конгруенције и тенденција да изражава број на неки — рецимо — „аглутиноидни“ начин, одиграла извесну улогу и у развоју перфекта и кондиционала. Уосталом, већ одавно се сумња у то да је изостављање помоћног глагола „esse“ у сложеном перфекту (најраспрострањенија је ова појава управо у трећем лицу) само просто испуштање везе (копуле).⁵

0.2 У овом чланку узимамо у обзир само стање у словенским књижевним језицима; уколико постоје разлике у говорном, народном, или дијалектима, оне се објашњавају системом познатим из других књижевних језика; тако, нпр. сх. *īпросио*, *īпросили* уместо *īпросио је*, *īпросили су* одговара чешком систему; чешки народни облик кондиционала *prosil bysem*, *prosili byste* је истоветан са стањем у словачком и сл. — Бугарски и македонски наротив (*īпреузказано/īреказано време*) остављамо по страни.

1. Перфекат се у простом претериталном значењу и у свом данашњем облику усталио, као што је познато, још у историјском периоду. С изузетком бугарског и македонског језика, преузео је, мање-више, на целој територији словенских језика функцију аориста и имперфекта; понегде је овај процес још у току (у српскохрватском и у горњо- и доњолужичком), у других је већ у средњем веку довршен и закључен. Данас су у словенским књижевним језицима заступљени следећи коњугациони типови перфекта:

(1) Стари тип; *verbum auxilliare* употребљава се у свим лицима: буг., сх., слов., г. луж., д. луж.; нпр. сх. (уп. међутим, § 0.2):

<i>īпросио сам</i>	<i>īпросили смо</i>
<i>īпросио си</i>	<i>īпросили сīе</i>
<i>īпросио је</i>	<i>īпросили су⁶</i>

(2) *Verbum auxilliare* се не користи у 3. л. у: мак., ч. словач.; нпр. чешки:

<i>prosil jsem</i>	<i>prosili jsme</i>
<i>prosil jsi</i>	<i>prosili jste</i>
<i>prosil</i>	<i>prosili</i>

(3) *Verbum auxilliare* је постао наставак, плурал се гради „интрофлексијом“ — пољски:

<i>prosil-e-m</i>	<i>prosil-i-śmy</i>
<i>prosil-e-ś</i>	<i>prosil-i-ście</i>
<i>prosil</i>	<i>prosil-i</i>

Напомене. а) *-e-* у л. и 2. л. синг. може се интерпретирати као морфолошка нула (#) која се између *-i-* и неслоготворног сугласника као личног наставка реализује као *-e-*; — б) Остаци првобитне самосталности помоћног глагола се досад јављају у облицима типа *jam prosil* = *ja prosilem*, *ješlišmy prosili* = *ješli prosilišmy*; други траг овог је акценат типа *prošilišmy*, мада постоји и све више осваја терен тип *prošilišmy*.

⁵ Уп. нпр. П.С. Кузнецов, Очерки исторической морфологии русского языка, Москва 1959, 208.

⁶ Примери дуала — 3.1. у д. луж.: *jo pšosyl* синг., *su pšosyli* пл., *stej pšosylej*, ду.; у словенач.: *videl je* синг., *videli so* пл., *videla sta* ду. — Потпуно сам свестан да глагол *īпросиџи* у неким словенским језицима има сужено значење и у извесном смислу детериоризовано, наиме, „mendicare“. Међутим, ипак га користим као главни пример; то је веома погодна реч: општесловенска је, има једноставну промену, а и фонетски је релативно мало различита у појединим словенским језицима.

(4) Перфекат има промену у којој се лице изражава заменицом — у 1. и 2. л. заменица је практично увек присутна, у 3. л. пак само уколико није изразито изражен субјект — укр., белорус., рус.; нпр. рус.:

<i>ја</i> <i>īросил</i>	<i>мы</i> <i>īросили</i>
<i>ѡы</i> <i>īросил</i>	<i>вы</i> <i>īросили</i>
<i>(он)</i> <i>īросил</i>	<i>(они)</i> <i>īросили</i>

Напомена. У женском и средњем свуда долази на правилан начин до изражавања рода именице (сх. *īросила сам, īросило си, īросиле су* итд.).

2. Кондиционал „аорисног“ типа, на целој територији словенских језика, замењен је специфичним перифрастичним обликом *бимь* . . . Данас се кондиционал (садашњи) јавља у следећим облицима:

(1) *Verbum auxilliare condicionalis* мења се у свим лицима у буг., г. луж.; нпр. г. луж.:

сing. <i>bych prośyl</i>	pl. <i>bychmy prosyli</i>	du. <i>bychmoj prosyłoj</i>
<i>by prośyl</i>	<i>byšće prosyli</i>	<i>byštaj prosyłoj</i>
<i>by prośyl</i>	<i>bychu prosyli</i>	<i>byštaj prosyłoj</i>

(2) *Verbum auxilliare* има исти облик у 3. л. синг. и пл., плурал се разликује од сингулара само у радном глаголском придеву (као и у 1. и 2. лицу) — сх., ч.; нпр. чешки:

<i>prosil bych</i>	<i>prosili bychom</i>
<i>prosil bys</i>	<i>prosili byste</i>
<i>prosil by</i>	<i>prosili by</i>

(3) Кондиционал је једнак с перфектом само је проширен непроменљивим *by* — у словачком:

<i>prosil by som</i>	<i>prosili by sme</i>
<i>prosil by si</i>	<i>prosili by ste</i>
<i>prosil by</i>	<i>prosili by</i>

Напомена. Енклитичко *by* има, према ситуацији, и други редослед, нпр.: *ja by som vas prosil, keby som to vedel* и сл.

Овом типу припада и кондиционал у источнословенским језицима, уп. руски: *ја бы просил, ты бы просил* итд.; али в. и пасус (5).

(4) Кондиционал је једнак с перфектом само између основе и личног наставка умеће се непроменљиво *-by-* (у основи то је веома сличан случај као у словачком) — пољски:

<i>prosilbym</i>	<i>prosilibyśmy</i>
<i>prosilbyś</i>	<i>prosilibyście</i>
<i>prosilby⁷</i>	<i>prosiliby⁷</i>

В. и напомену уз § 1 (3) (ad b: *gdubym prosil*)

(5) Кондиционал у мак., словенч. и д. луж. се с формалне стране поклапа са оним у источнословенским језицима; састављен је, наиме, од заменице (у 3. л. она отпада ако је дат подмет, уп. § 1 (4)), од непроменљиве речице *bi/by* и од радног глаголског придева:

⁷ Лични наставак = *-o*.

мак. *јас би ѿросел*
ѿи би ѿросел
(*ѿој*) би ѿросел

ниѣ би ѿроселе
виѣ би ѿроселе
(*ѿиѣ*) би ѿроселе

словеначки: *jaz bi prosil* итд., д. луж. — *ja by pšosyl* итд.; дакле, посве исто као у руском: *ја бы ѿросил* итд.

Међутим, по структури се ова творба разликује од оне у источнословенским језицима: није то проширени перфекат, јер македонски, словеначки и доњолужички у перфекту имају помоћни глагол (у мак. недостаје и 3. л.); руски: *ја бы ѿросил* = перф. *ја ѿросил* + „*бы*“ али мак., словенач. и д. луж.: *јас би просел, јаз би просил, ја by pšosyl* н и ј е ј е д н а к о перфекту (*јас*) *sum просел, (јаз) sem просил, (ја) som pšosyl* + „*by*“.

Напомена. Остављамо по страни бугарске кондиционале типа *хѿвам, хѿваш. . .* и *хѿвах, хѿваше*, јер су неперифрастични и мењају се просто као глаголи -а основе (*викам, виках*).

3. Подела перфекта на типове се у извесном смислу тачно поклапа са свешћу о самосталности помоћног глагола онако како се то одражава у негацији и у скраћеном одговору. (Паралелна ситуација је и у сложеном футуру и у пасиву.)

3.1 П е р ф е к а т. Тамо где је *verbum auxilliare* самостални елемент глаголског облика њему се додаје негација, а у скраћеном одговору на питање понавља се помоћни глагол; ово вреди за тип наведен у § 1 (1); примери: сх. *ѿпросио сам*, нег. *нисам ѿпросио*; *да ли си ѿпросио?*, скраћени одговор: *јесам* или *нисам*; г. луж. *sum просил*, нег. *njejsym просил*; *sy so hižo rozsudzil?*, скраћени одговор: *sum* или *njejsym*.⁸ (У бугарском ово вреди за негацију, али се скраћени одговор не користи).

3.1.1 Уопштено, тиче се то и сложеног футура (уколико се помоћни глагол није претворио у непроменљиву речцу — у буг. и мак.) и пасива јер и тамо је у 3. л. пуни граматички облик помоћног глагола; пољски *będę просил/prosić*, нег. *nie бęдę просил/prosić*; *czy бędziesz miał czas?*, скраћени одговор: (*nie*) *bęдę*; чешки — *je veden, jsou vedeni* (пас.), нег. *není veden, nejsou vedeni*; *je protokol řádně veden?*, скраћени одговор: *je* или *není*.

3.2 Код наведеног типа у § 1 (2) негација стоји уз глагол који је носилац значења, (дакле уз радни глаголски придев), а скраћено се одговара тим истим обликом радног придева. То значи да је *verbum auxilliare* изгубио своју глаголску самосталност, постао је аналитички индикатор лица, али није изгубио вредност самосталне јединице речи — у скраћеном одговору се може изоставити; нпр. чешки — *просил jsem*, нег. *neprosil jsem*; *просил jsi?*, скраћени одговор: *просил* или *neprosil*.

3.2.1 Специфичан (прелазни) положај заузима македонски језик. У 1. и 2. л. партикула негације се припаја помоћном глаголу (*не сум викал*, дакле, као код типа наведеног у § 3.1); пошто се у 3.л. помоћни глагол изоставља, и негација стоји уз радни глаголски придев (*не викал*). Скраћени одговор није у употреби.

3.4 У источнословенском типу постоји само једна могућност изражавања негације и то глаголом-носиоцем значења: руски — *ја не ѿросил*. Скраћени одговор не долази у обзир.

⁸ Н. Ševc-Schuster, *Gramatika hornjoserbskeje řeče*, 2. zvjazk: *syntaksa*, Budyšin 1976, 10, § 2.1.1.2.1.

4. Ситуација с кондиционалом одговара стању у перфекту:

4.1 У свим језицима у којима негација у перфекту стоји уз помоћни глагол у кондиционалу је уз његово обличко обележје, без обзира да ли је то обележје променљив глагол (нпр. сх. *бих, би, би. . .*), или је то већ само непроменљива партикула (*by/bi*). Уколико је скраћени одговор могућ (за њега не знају буг. и мак.), одговара се ознаком за кондиционал — било флексивном или непроменљивом. Овамо спадају буг., мак. (уп. раније о одговору), сх., словенач., г. луж. и д. луж.; то су, дакле управо они језици у којима се кондиционал не поклапа са „перфектом + *by/bi*“. Примери: сх. *ѿпросио бих, нег. не бих ѿпросио; да ли бисѿе могли данас доћи?* скраћени одговор: *бих (бисмо)*, или *не бих (не бисмо)*; недоумицу би, међутим, такав одговор могао да изазове у 3. л. пл. јер то лице нема свој лични наставак: на питање: *да ли би ваши ѿријатељи могли вечерас доћи?*, одговор ће гласити пре — *могли би* него само — *би*. У г. луж. је и овај случај без проблема: *móhli bychu džensa přińc?* (пл.), *móhloj byštaj džensa přińc?* (ду.), скраћени одговор: *bychu/byštaj*, или *njebychu/njebyštaj*.

4.1.1 После *да би* постоји могућност да се негација припоји глаголу-носиоцу значења, али такав спој има семантичку функцију — изражава жељу (отприлике значи „*utinam ne*“), нпр. мак.: *да би не враћил!*, сх.: *да би не дошао!*

4.1.2 У словеначком се негација може прикључити глаголу-носиоцу значења (*jaz bi ne bil zdrav*), али у књижевном језику се то избегава.

4.2 У свим осталим случајевима, то значи свуда где се у перфекту негација налази уз глагол-носилац значења, она се припаја њему и у кондиционалу. То је управо у оним језицима где се кондиционал поклапа с „перфектом + *by/bi*“, дакле, словачки, пољски, украјински, белоруски и руски. Тамо где је *verbum auxilliare* изгубио самосталност јединице речи и постао наставак, ту није могућ скраћени одговор (зачудо, то важи и за источнословенске језике) — Примери: словачки: *prosil by som*, нег. *neprosil by som; mohol by si prist?*, скраћени одговор: *mohol*, или *nemohol*; пољски: *prosilbym*, нег. *nie prosilbym; czy mogłbyś przyjść?*, скраћени одговор — само: *mogłbym*, или *nie mógłbym*.

4.2.2 Чешки језик спада у прелазни тип. У књижевном језику се не поклапа цео кондиционал с „перфектом + *by*“, уп. § 1 (2) и § 2 (2). Наиме, у 2. л. синг. има у кондиционалу *bys*, што се у језичкој свести интерпретира као *bys = by + (j)s(i)*⁹; *byste* — у 2. л. пл. — осећа се као *by + (j)ste* (уп. и § 6.0.1). Међутим, 3. л. синг. и пл. поклапа се са „перфектом + *by*“. Према томе, чешки кондиционал има другачију структуру од „перфект + *by*“ само у 1. лицу; али и ту је већ уочљива развојна тенденција: облик *bychom* у 1. л. пл. постоји још само у књижевном језику, док народни језик га надомешта обликом *bysme = by + (j)sme* готово искључиво, па и у 1. лице синг. понекад продире *bysem = by + (j)sem*, у 2. л. синг. јавља се и „пуни“ облик *bysi = by + (j)si*. Чешки народни језик има, дакле, кондиционал потпуно једнак као у словачком — уп. § 2 (3) — књижевни пак језик има другачије облике од структуре „кондиционал = перфект + *by*“ само у 1. лицу синг. и пл. — Место негације и скраћени одговор у складу је с млађим стањем ка коме је

⁹ Место *prosil jsi* (перфект) могућ је, уопштено, скраћени облик *prosils*, место *ty jsi prosil* и *že jsi prosil* се најчешће употребљава *tys prosil, žes prosil* (и у књижевном!) и сл.

развој усмерен, дакле, са стањем изнесеним у § 4.2 : *prosil bych*, нег. *neprosil bych*; *mohl bys přijít?*, скраћени одговор: *mohl*, или *nemohl*.

5. На основу ових констатованих чињеница словенски перфект може се окарактерисати на следећи начин:

5.1 Стари и првобитни облици типа (сх) *īпросио сам, īпросио си, īпросио је. . . īпросили су* представљају перифразу чије обе компоненте чувају самосталност као јединица речи¹⁰; *verbum auxilliare* је самостални глагол и носилац је коњугације (мења се), прихвата негацију и користи се у скраћеном одговору (тј. изоставља се облик радног глаголског придева): *нисам īпросио*, скраћени одговор је *јесам/нисам*. Помоћни глагол остаје и у 3. л.¹¹: нпр. сх. *īпросио је, īпросили су*; д. луж. *jo pšosyl* (синг.), *su pšosyli* (пл.), *stej pšosylej* (ду.). Овакво стање је у бугарском, српскохрватском, словеначком, горњолужичком и доњолужичком.

5.1.1 Овако је то, дакле, у језицима — с изузетком словеначког — који су сачували прости перфекат, било да је семантички подељен на аорист и имперфекат (као у буг.), или дистрибутивно повезан према виду (у лужичко-српском). Само је македонски отишао даље у правцу типа из 5.2, а сличан развој се огледа и у бугарском и српскохрватском: помоћни глагол се у 3. л. изоставља — у мак. обавезно, у буг. и сх. факултативно, али негација остаје на старом месту; мак. — *сум īпросел*, 3. л. *īрссел*; нег. *не сум īпросел*¹²; скраћени одговор није могућ.¹³ У овом развоју ради се — по мом мишљењу о комплекснијем схватању облика: *к о н г р у е н т н о* 3. л. синг. постаје и формално немаркирана основа претериталне коњугације; 3. лице пл. се тој структури органски прилагођује, изједначује се с 3. л. синг. само са обичном ознаком за плурал која се на исти начин налази и у 1. и 2. лицу плурала: *prosil* (>*īпросио*) синг. — *īпросили* пл. (евент. фем. *īпросила*, синг., *īпросиле* — пл. а слично и за неутрум). — Уп. § 0 и 0.1.

5.2 Следећи стадијум развоја: *Verbum auxilliare* губи самосталност као глагол, постаје граматички експонент лица, али задржава самосталност као јединица речи (има сасвим слободан положај у реченици, уп. нап. 10). Негацију преузима глагол — носилац значења (облик радног придева) који се употребљава и у скраћеном одговору. У трећем лицу помоћног глагола нема, та је структура описана у другој половини § 5.1.1. Овако је у чешком и словачком: (ч) *prosil jsem, prosil jsi, prosil. . . , prosili*; нег. *neprosil jsem*; скраћени одговор: *(ne)prosil*.

5.3 *Verbum auxilliare* губи самосталност и као јединица речи. Негација се припаја „целом облику“, тј. практично (несамосталном) радном глаголском

¹⁰ То значи да у реченици могу бити одвојени, уп. сх. *Већ су се многи на њ ишужили*.

¹¹ Имамо ли у виду да се помоћни глагол у 3. л., у бугарском и српскохрватском може изоставити, могуће је ову формулацију прецизирати: „Помоћни глагол остаје и у 3. л., бар потенцијално (факултативно)“.

¹² Мак. 3. л. *не викал* = *не + ø + вика*, структура је, дакле, потпуно паралелна са *не + сум + викал*.

¹³ За љубазну информацију захваљујем кол. проф. др П. Илиевском (Скопје) и др Р. Прајнершторферу (Preinerstorfer — Wien).

придеву, скраћени одговор није могућ (облик се не да разложити). Овај степен је даља фаза стадијума 5.2. Тако је у пољском: *prosiem, prosileś, prosil. . . prosili*; нег. *nie prosiem*; скраћени одговор — само: *(nie) prosiem*.

5.4 У језицима у којима ишчезава глагол „esse“ као самосталан, ишчезава он и као *verbum auxilliare*. Експонент лица, и то аналитички, постаје лична заменица (у конгруентног 3. л. само у том случају ако није изражен субјект). Ова развојна фаза се надовезује на стадијум типа 5.1, евент. још пре на 5.1.1. Тако је у украјинском, белоруском и руском: (рус.) *ja, њы, (он) њросил; мы, вы (они) њросили*.

6. Карактеристика ко н д и ц и о н а л а.

6.0 Прасловенски кондиционал типа *ѡросиль бимь* (потврђен у старословенском, у Фризинским споменицима, и у текстовима чешке црквенословенске редакције (био је, на целом словенском терену надомештен везом *ѡросиль + быхь* (аор.)); до овога је дошло очигледно стога што у позном прасловенском ни један ни други елемент перифрастичног облика *ѡросиль бимь* није постојао самостално: мимо сложених глаголских облика се радни глаголски придев није употребљавао (сем у придевској функцији, уп. нпр. чешко *umrlý* „mortus“), а коњугација типа *бимь, . . . бимь, . . . бо* је у систему била изолована.

6.0.1 Исти узрок водио је касније ка уклањању помоћног облика *бых* у оним језицима који су изгубили коњугацију аориста, или су изгубили бар облике аориста глагола „esse“ (уп. § 6.2.1). Губљење аориста и почетак измене кондиционала тако је уско хронолошки повезано да у узрочни однос двеју појава такорећи није могуће ни сумњати. У пољском аорист практично изумире у XIV в. а нови тип кондиционала (*prosilbym*) је потврђен од XV / XVI века. На источнословенском језичком подручју аорист ишчезава у XIV / XV в. а нови тип кондиционала (*ja by prosil*) је потврђен од XIII — XV в. У чешком прости претерити излазе из употребе у XIV / XV в. а облик кондиционала *by jste* (2. л. пл.) јавља се од XV в., облик *bysty, by jsme* (1. л. пл.) потврђен је први пут 1549. г., облик *by jsi, bys* (2. л. синг.) познат је од XVII в. У доњолужичком је променљива форма помоћног глагола у кондиционалу (аорисног типа) сачувана само у *Jakubici* (XVI в.). Аорист *bych, by, by. . .* досеже до XVI в., у народним песмама живи нешто дуже (архаизам); облике *buch, bu, bu. . .* у правом значењу аориста налазимо још у XVIII в., па и у XIX, али то је, по свему судећи, већ само извештачени језик.¹⁴

¹⁴ Уп. W. Vondrák, *Vergleichende slavische Grammatik*, II, Göttingen 1908, 181—183; — T. Benni — J. Łoś — K. Nitsch — J. Rozwadowski — H. Ułaczyn, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Kraków 1923, 274—275, 284; Z. Klemensiewicz — T. Lehr-Splawinski — S. Urbańczyk, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa (-Kraków) 1955, 379; — P. С. Кузнецов, *Очерки. . .* (в. нап. 5), 214 и д.; — В. И. Борковский — П. С. Кузнецов, *Историческая грамматика русского языка*, 2. изд., Москва 1965, 308; — Је. Ф. Карский, *Белорусы*, 2/—3/, (прештампамо) Москва 1956, 291—292, 287; — J. Gebauer, *Historická mluvnice jazyka českého*, III/2: časování, Praha-Vídeň 1898, 62—65, 430—432; K. E. Mucke, *Historische und vergleichende Laut- und Formlehre der niedersorbischen (niederlausitzisch-wendischen) Sprache*, Leipzig 1891 (прешт. 1965), 601, 609. — У чланку *Makedonská konjugacija na pozadí ostatních slovanských jazyků*, Македонски јазик (у штампани), § 2.2, 6.5, сматрао сам непроменљиву партикулу *by/bi* у мак. и у другим словенским језицима као периферну појаву; у духу мишљења датог овде мењам ранији став.

Према томе, развој у словенским језицима изгледа овако:

6.1 Ако у датом језику постоје облици аориста глагола „esse“ (самосталног, а не само помоћног),¹⁵ и у кондиционалу се држи облик аориста. Али ту постоји тенденција разликовања помоћних облика кондиционала од самосталних:

6.1.1 Тамо где се облик аориста у кондиционалу глагола „esse“ разликује од правог аориста самосталног глагола задржава се ту и у кондиционалу цела „чисто аорисна“ промена, дакле, и у 3. л. пл.; тако је у бугарском и у горњолужичком: бугарски кондиционал гласи: *бих, би, би њросил; бихме, бихѿе, биха њросили*; самостална форма аориста глагола „esse“ гласи: *бјах, бе, бе. . .* (има значење имперфекта), прави аорист (и семантички) има облике *бидох, биде, биде. . .*; горњолужицкосрпски кондиционал гласи: *bych, by, by prosyť* (синг.), *bychty, byšće, bychy prosyli* (пл.), *bychtoј, byštaj/byšteј prosyloј* (ду.)¹⁶; самостална форма аориста гласи: *běch, bě, bě* (у копули и у перифрастичном пасиву постоје и *buch, bu, bu. . .*).

6.1.2 Тамо где и самостални облик аориста гласи *быхъ* и кондиционал се разликује обликом за 3. л. плурала, које губи наставак; 3. л. плурала се пак опет разликује од 3. л. синг. само индикатором плурала у облику радног глаголског придева, дакле, као и у перфекта — у вези с немаркираним и конгруентним карактером 3. лица (уп. § 0,0.1,5.1.1). Тако је то у српскохрватском: кондиционал гласи (1. и 2. лице синг.) *њросио бих, љросио би*, (1. и 2. л. пл.) *њросили бисмо, љросили бисѿе*, 3. лице *њросио би* (синг.), *њросили би* (пл.) самостални аорист: *бих, би, би* (синг.), *бисмо, бисѿе, бѿше*. Слично је и у староруском рано продрло *бы* у 3. л. пл. (место *быша*). У старом чешком језику је *by* у 3. л. пл. по правилу, *bychi* је у кондиционалу потврђено само једном и то још у песми, тј. у тексту где је био у стиху потребан одређени број слогова (*abychi šli do svých vlasti*, ркп. Храдечки из XIV в.)¹⁷ И у староруском и у старочешком је постојао исти самостални аорист глагола „esse“: *bych, by, by. . .* 3. л. пл. у староруском — *быша*, у старочешком — *bychu*.

6.1.2.1 Ово наше тумачење да је помоћни глагол у кондиционалу 3. л. пл. мењао облик тамо где је требало разликовати га од самосталног облика аориста глагола „esse“, који је био исти, потврђује — на други начин — и стари пољски језик. И тамо се у 3. . пл. (и ду.) јавља само *by*, али и *bychą* је релативно још бројно¹⁸, несумњиво да је било, дакле, витал-

¹⁵ Мислим на облике који се мењају као аорист; могу, дакако, имати и значење имперфекта, (нпр. буг. *бјах, бе, бе. . .*, а слично г. луж. *běch, bě, bě. . .*) у лужицкосрпском су се аорист и имперфект спојили у један прост претерит, формална разлика је дата у виду; уп. F.V. Mareš, *Praeteritum simplex v lužické srbštině*, Acta Universitatis Carolinae — Slavica Pragensia I, Philologica — Suppl., 1959, 123—131).

¹⁶ Према Х. Шевцу (1968) и *bych* је помоћни глагол итеративног перфекта: *Gramatika hornjoserbskeje řeče*, 1. zwjazk: *fonematika a morfologija*, Budišin У другој свесци ове граматике (в. овде нап. 8), стр. 9, § 2.1.1.1, нап. 1, аутор ово гледиште опозива и сматра — као и старији истраживачи — „итеративни перфекат“ просто за коњуктив, тј., у нашој терминологији, за кондиционал.

¹⁷ Уп. Борковский — Кузнецов, цит. д.; — Gebauer, цит. д.; 204—205, 432, слично, мада ређе, у дуалу: 430. (Оба дела се овде цитирају у нап. 14.).

¹⁸ Benni et соаuct., цит. д., 275, 284; — Klemensiewicz et соаuct., цит. д.; 369—370, 380. (Оба дела в. нап. 14.).

није него у старом чешком. Зашто? Одговор се, отприлике, сам по себи намеће: Пољски је, вероватно, неко време задржао другу разлику између облика кондиционала и самосталног облика аориста у 3.л. плурала. Ретко је, наиме, потврђен — и то с а м о у кондиционалу — првобитни облик аориста (*a*)*byše*, мада у 3.л. пл. аориста пољски има готово само облике на *-cha* (заједнички развој свих западнословенских језика).¹⁹ Овај развој успорио је уопштавање другачијег, за кондиционал специфичног *by* у 3. л. пл. и када је већ (*a*)*bysze* ишчезло; првобитна, старија разлика закочила је развој.

6.2 Уколико у језику не постоји облик аориста самосталног глагола „esse“ (дакле и тамо где аорист уопште више не постоји), „аорисна“ форма се одстрањује и у кондиционалу и надомешта непроменљивом речцом *by/bi*.

6.2.1 У језицима где оба елемента перифрастичког претерита (перфекта) чувају пуну самосталност, тј. у оним језицима који негацију припајају помоћном глаголу (нпр. мак. *не сум њросел*, уп. § 5.1, 5.1.1 и 4.1), уводи се у кондиционалу непроменљива партикула *by/bi* једноставно у виду двочлане везе с радним глаголским придевом: на тај начин се одстрањује необична аорисна промена, граматичко изражавање лица прелази на личну заменицу (у 3. л. само у том случају уколико није изражен субјект). Тако је у мак., словеначком и д. лужичком: мак.: *јас, њи (њој) би њросел; ние, вие, (њие) би њроселе*; од „esse“ не постоји аорист²⁰; словенач.: *јаз, ти, (он) би просил* (синг.), *ми, ви, (они) би просили* (пл.), *midva, vidva, (onadva) би просила* (ду.); аориста у словеначком уопште нема; — д. луж.: *ја, ту, (won) бу рšosyl* (синг.), *ту, wу, (woni) бу рšosyli* (пл.), *теј, weј, (woneј) бу рšosyleј* (ду.); самостални глагол „esse“ у д. луж. има само облике „имперфекта“ — *běch, běšo, běšo*. . .²¹.

6.2.2 У свим осталим језицима, тј. тамо где се помоћни глагол перфекта свео на експонент лица (било да је задржао самосталност јединице речи или је постао наставак), или где је потпуно ишчезао (источнословенски језици), кондиционал се претворио у перифрастични облик који се поклапа с „глаголским радним придевом + *by*“; то су они језици у којима се негација припаја глаголу-носиоцу значења (уп. § 5.2, 5.3, 5.4; 4.2)²², дакле словачки, пољски, украјински, белоруски, руски: словачки: *prosil by som*, перфект гласи: *prosil som*; — (пољски): *prosiłabym*, перф. *prosiłam* (фем., о маск. *prosiłem* в. § 1, под 3. нап.); — (украј.:) *ја њросив бы*; перф. *ја њросив*; — (б. рус.:) *ја њрасиуь бы*; перф. *ја њрасиуь*; — (рус.:) *ја њросил бы*; перф. *ја њросил*. (У овим језицима аорист не постоји).

¹⁹ Уп. F. V. Mareš, *Niezauwazony staropolski archaizm: aor. „abysze“*, *Jezyk Polski* 37 S. Urbańczyk, *Nowy przykład aorystu „abysze“?*, *ibid.* 43 (1963), 192—194, прешт., S. Urbańczyk, *Szkice z dziejów języka polskiego*, Warszawa 1968, 247—25 .

²⁰ Облици имперфекта *бев, беше, беше* замењују у мак. и аорист. Облик *би* се, додуше, као аорист још јавља, али само у 3. л. синг., али и ту ретко — само у извесним устаљеним обртима; аорист *биде* је још ређи (и дијалекатски); уп. Б. Конески, *Историја на македонскиот јазик*, Скопје 1965, 170; — H.G. Lunt, *Grammar of the Macedonian Literary Language*, Скопје 1952, 79, § 18.0 — В. и овде у нап. 14 (при крају) опозив мога ранијег гледишта о периферној природи непроменљиве партикуле *by/bi* на словенском језичком подручју.

²¹ *Buch, bu, bu* . . . данас је само *verbum auxilliare passivi*; в. Р. Јанаš, *Niedersorbische Grammatik*, Budišin 1976, 320, § 678; уп. овде § 6.0.1 (при крају).

²² Помоћни глагол је спао на експонента лица, на наставак, није оптерећен семантиком претерита толико да не би могао остати и у кондиционалу.

6.2.2.1 Овом типу близак је и чешки језик који у свом књижевном узусу представља прелаз од стадијума 6.1.2 ка стадијуму 6.2.2; ближе о том в. у § 4.2.2.

7. О узајамном односу категорије времена и начина (*temporis et modi*): Случај словенског кондиционала, који у неким језицима разликује садашњост и прошлост, у другим пак не, сведочи о томе да је категорија начина (*modus*) хијерархијски надређена категорији времена (*tempus*). Тако ћемо схватити што се индикатив даље грана на презент, перфект, футур итд., док се кондиционал у погледу времена даље грана или *не грана*; тако нпр., према чешком кондиционалу садашњем — *prosíl bych* „*rogarem*“ и кондиционалу прошлом — *byl bych prosíl* „*rogavissem*“, у руском имамо само један облик, наиме кондиционал *ја бы ĳросил* = и „*rogarem*“ и „*rogavissem*“. Да је граматичко време (*tempus*) надређено начину (*modus*), била би ова двојност (један кондиционал или два кондиционала) логички тешко схватљива.

8. Свесно овде не расправљамо о сложенијим перифрастичним облицима претерита, као што су нпр. плусквамперфект, кондиционал прошли или футур егзактни (о футуру в. § 3.1.1). То су облици у систему доста периферни, умногоме у изумирању и понекад доста извештачени. На основу сазнања до којих смо дошли, проучавање ових облика вероватно не би ништа изменило, а и не би донело у суштини ничег новог. Постојећа литература о предмету не пружа довољно информације о месту негације и о скраћеном одговору (и у оквиру ове студије нужно је било ослањати се на усмене информације) и „*native speakers*“ би, вероватно, често били доведени у недоумицу. Сам, на пример, нисам сигуран да ли постоји нијанса у значењу између чешког кондиционала прошлог с негацијом — *kdybych to nebyl věděl* и *kdybych to byl nevěděl*; слично не умем рећи да ли чешки плусквамперфект (облик је посве само књишки) има негацију (*když to nebyl viděl*, или (*když to byl neviděl* — можда су могућа оба(?).²³

9 Закључујемо. Перфект у живим словенским књижевним језицима да се типолошки класификовати према томе којем елементу перифрастичног облика се припаја негација и да ли се на питање скраћено одговара помоћним глаголом (нпр. сх.: *Да ли си га видео? Јесам.*), или обликом перфекта (нпр. ч.: *Viděl jsi ho? Viděl.*). § 3. — Развој помоћног глагола: *auxilliare* је самосталан као јединица речи и као глагол → губи самосталност глагола → губи и самосталност јединице речи, или потпуно нестаје. § 5.

На сличан се начин типолошки разврставају и типови кондиционала § 4 — Првобитни кондиционал *ĳросиль бимь* био је одстрањен јер су обе његове компоненте биле несамосталне. § 6.0. — Исти узрок води ка развоју „аорисног“ помоћног глагола. § 6.0.1. — У језицима који имају самостални облик аориста глагола „*esse*“ остаје сачуван тип *ĳросиль бых* § 6.1. — Где

²³ Н. Ševc (*Gram. hs. řeče*, zw. 2, 15, § 2.1.1.4.1, в. овде нап. 8) мисли да је место негације у г. луж. повезано с организацијом елемената у реченици у зависности од актуелности. Вероватно да има право уколико се само ради управо о овим сложенијим облицима времена и начина; сигурно да није случајно што примере даје само за плусквамперфект, кондиционал прошли и за кондиционал пасивни, а не и за прости перфекат и за кондиционал презента (Уп. и овде § 4.1.1.).

то није тако, надомешта се *byx* непроменљивом партикулом *by/bi*. § 6.2. — Ова партикула се спаја с обликом радног придева глагола-носиоца значења (у језика који у перфекту негацију припајају помоћном глаголу), § 6.2.1, — или се придодаје комплетном облику перфекта (у језика с негацијом типа *neprosil som*). § 6.2.2. — Прелазни стадијум има чешки. § 6.2.2.1, уп. и § 4.2.2. — У хијерархији граматичких категорија начин (*modus*) је надређен времену (*tempus*) § 7. — (По страни остављамо плусквамперфект, кондиционал прошли и сл. § 8.)

Dr F. V. MAREŠ (Wien)

DIE CHARAKTERISTIK DES SLAVISCHEN *l*-PRÄTERITUMS UND DES KONDITIONALS

Z u s a m m e n f a s s u n g

Das slavische Präteritum des Typus *ūprosilь jesь* wird in den slavischen Schriftsprachen der Gegenwart auf vier verschiedene Arten realisiert (§ 1), der Konditional auf fünf Arten (§ 2.) Als Kriterium zur Klassifizierung der konkreten Präteritumsparadigmen dient die Stellung der Negationspartikel (*нечам ūprocuo* — *nepro sil jsem*) und die abgekürzte Antwort (*Jecu ли ūprocuo? Jecam.* — *Prosil jsi? Prosil.* — § 3). Dies gilt parallel auch im Konditional (§ 4).

Wo im Präteritum beide Komponenten der periphrastischen Form ihre Selbständigkeit behalten (das Hilfsverb ist selbständig sowohl als konjugiertes Verb als auch als Worteinheit dort steht die Negation beim *verbum auxiliare*, mit dem Auxiliare wird eventuell auch abgekürzt geantwortet. Am meisten steht das Hilfszeitwort auch in der 3. Person (§ 5.1). — Wo das Hilfsverb seine verbale Selbständigkeit verloren, aber die Selbständigkeit als Worteinheit noch beibehalten hat, dort steht die Negation beim *l*-Partizip, es wird mit dem *l*-Partizip abgekürzt geantwortet, in der 3. Person wird das Hilfsverb ausgelassen. (Es ist zum bloßen grammatischen Index der Person gesunken, die 3. Person ist merkmalllos. — § 5.2) — Wo das Hilfsverb auch seine Selbständigkeit als Worteinheit eingebüßt hat, da entsteht ein gewissermaßen untrennbares Ganzes, die abgekürzte Antwort ist nicht möglich (poln. *nie prosilem* — § 5.3). — Die ostslav. Sprachen, die das Verb 'esse' in den Präsensformen nicht verwenden, bilden das Präteritum des Typus *ja prosil* (§ 5.4).

Der urslav. Konditional *ūprosilь бимь* wurde deswegen durch *prosilь бѣхь* ersetzt, weil im Späturslavischen weder *ūprosilь* noch *бимь* selbständig existierten (§ 6.0). Aus demselben Grund wurde später *бѣхь* beseitigt, als es in manchen slav. Sprachen keine Aoristformen (oder wenigstens keine Aoristformen von 'esse') mehr gab. Die Chronologie der historischen Belege bestätigt es einwandfrei (§ 6.0.1).

Überall dort, wo die wahre Aoristform des Verbs 'esse' von der Form des Konditionalhilfsverbs abweicht, behält das Hilfszeitwort die ganze Aoristkonjugation (z. B. bg. *бѣхъ, бѣ, бѣ. . .* 'fui'; *бухъ, бу, бу. . .*, 3. pl. *буха* vb. aux. cond., § 6.1.1). Wo jedoch die beiden Formen übereinstimmen (z. B. skr. *бух* = 'fui' = vb. aux. cond.), verliert die 3. Person pl. im Konditional ihre Endung und wird der 3. sg. gleich (*буше* → *бу* 3. pl., § 6.1.2). — In denjenigen Sprachen, die über keine Aoristform vom Verb 'esse' verfügen (bzw. den Aorist ganz verloren haben), wird die flexionslose Partikel *by/bi* eingeführt (§ 6.2); sie wird entweder bloß mit dem *l*-Partizip verbunden (*jas bi prosel*, § 6.2.1), oder aber mit dem ganzen *l*-Präteritum (*prosil by som*, § 6.2.2). Das Tschechische stellt in dieser Hinsicht ein Übergangsstadium dar (§ 6.2.2.1).

Die Moduskategorie ist der Tempuskategorie übergeordnet: jede Verbalform gehört einem bestimmten Modus, die weitere Gliederung laut Tempus ist nicht immer vorhanden (dem tsch. *prosil bych* 'ich würde bitten' und *byl bych prosil* 'ich hätte gebeten' entspricht eine einzige russ. Form *ja by prosil*, § 7).

PAUL GARDE (Aix-en-Provence)

АКЦЕНАТ СРПСКОХРВАТСКОГ ГЛАГОЛА И ТЕНДЕНЦИЈЕ ЊЕГОВОГ РАЗВИТКА

У овом чланку ћемо анализирати тенденције развојка акценатског система српскохрватског језика на примеру његове коњугације. Акцентуација се разматра с морфолошког становишта, што значи да се не узима у обзир фонетичка реализација акцената, него само њихова фонолошка вредност. У случају српскохрватског стандардног језика разматрамо новоштокавски узлазни тон као реализацију акцената на следећем слогу¹: у облику *гла́ва* има акценат на слогу *ва*; као сваки акценат на непочетном слогу, он се реализује као узлазни тон на претходном слогу:

(гла́ва) → [гла́ва]

(ног'а) → [но́га]

Акценат на почетном слогу се реализује као силазни тон на истом слогу:

(гла́ву) → [гла́ву]

(н'огу) → [но́гу]

Ако се разматрају облици са тоновима као фонетичке реализације облика са акцентима, онда је могуће одредити морфолошку вредност акцената: у облицима *гла́ва*, *но́га* акценат је на завршетку, у *гла́ву*, *но́гу* акценат је на корену итд.

Шта значи анализа тенденција развојка? Сваки језик се налази у стању промена. Траг еволуције која се данас врши налази се у појавама колебања. Кад постоје у савременом језику две могућности, на пример у акцентуацији облика именице *синóвā*, *синòвима* с једне стране, *сѝнòвā*, *сѝновима* с друге,² то значи да се језик колеба између двају модела: парадигме речи *сѝн* с покретним акцентом (*сѝн*, *синóвā*) и са сталним акцентом на основи (*сѝн*, *сѝнòвā*). Ако дајемо строго синхроничан опис факата са серијом формализираних правила, морамо изабрати један модел и одбацити други. Али факти се могу и описати какви они јесу, тј. као такви који се налазе у стању колебања између двају модела. У овом особитом типу синхроничног описа основни је захтев да сви факти буду у складу с једним или с другим моделом. У случајевима колебања

¹ О фонолошкој интерпетацији акцената види W. Browne и J. Mc Cawley, *Српскохрватски акценати*, Зборник за филологију и лингвистику, 8, 1965, 147—51; P. Garde, *Les propriétés accentuelles des morphemes serbocroates*, *Scandoslavica* 12, 1966, 152—72; E. Stanekiewicz, *Slavic morphophonemics in its typological and diachronical aspects*, *Current trends in linguistics*, III, Theoretical foundations, The Hague 1966; P. Ivić, *Serbocroatian accentuation: facts and interpretations*, *Slavic linguistics and language teaching*, Cambridge, Mass. 1976, 34—43.

² А. Пецо, *Основи акцентологије српскохрватског језика*, Београд 1971, 81.

један од могућих облика мора бити у складу с једним моделом, други с другим моделом.

Свакако да оба модела нису исте природе. На основу информације коју имамо о правцу еволуције у сваком конкретном случају колебања, или о историји језика уопште (с употребом података упоређења с другим језицима) могуће је одредити један модел као „нови“, други као „стари“. У случају облика *синѡвѡ*, *синѡвима* добро је познато да је модел с покретним акцентом „стари“ а са сталним акцентом „нови“: јер знамо према упоређењу с другим славенским језицима да је ова реч у општеславенском имала покретни акценат, и знамо такође да у епоси Вука стални акценат у овој речи још није постојао. Таково одређење „новога“ и „старога“ нема значај за чисто синхронични опис, али оно је корисно за разумевање еволуције: ако можемо карактерисати као нове или старе не различите посебне чињенице, него читаве системе, онда можемо одредити опште тенденције развитака, што је циљ овога рада.

Према томе, представићемо на почетку *нови модел* акцентуације српско-хрватског глагола и потом *стари модел*. Нови модел мора укључити највећи број факата (ако је могуће све факте) с изузетком једне варијанте сваког случаја колебања. Стари модел мора укључити све друге факте: другу варијанту за свако колебање, и оне факте (надамо се, не многобројне) који нису ушли у „нови модел“. У закључку даћемо неке примедбе о поређењу оба модела.

Методолошке претпоставке грађења модела су исте за „нови“ и за „стари“. Оне ће бити изложене у почетку проучавања новог модела.

1 — Нови модел

А — Класификација морфема

Претпоставља се да у сваком облику *акценатн* речи зависи од *акценатнских својстава* морфема који састављају реч. У случају глаголских облика разликујемо само два типа морфема (морфем уопште бележимо словима М или м):

Основе (R или r), тј. део сваког глагола који је идентичан у свим његовим облицима, нпр. *држ*- (*држ-ѡм*, *држ-аѡи*), *сачув*- (*сачув-ѡм*, *сачув-аѡи*) итд. Основа може бити морфолошки сложна, али њезина подела није релевантна за изучавање коњугације.³

Суфикси (S или s), тј. сви морфеме који се налазе после краја основе. У сваком облику може бити неколико суфикса, нпр. *дчиѡ-ѡ-л-а*.

1. *Класификација морфема уѡиѡиѡе* — Сви морфеме уопште (основе и суфикси) деле се на *јак* и *слаб* (јак морфеме бележимо великим словима, слаб — малим)

а) *јаки морфеме* су они који (најмање у неким случајевима) привлаче акценат на одређено место:

³ О опису акцентуације срп.-хрв. глагола види Ђ. Даничић, *Српски акценѡи*, Земун—Београд 1925; М. Пешикан, *Вуков и Даничићев систем ѡлаѡолскоѡ акценѡа и њѡве новѡје модификациѡе*, Јужнословенски филолог, 26, 1963—64, 1—2, 247—292; Ј. Матеѡић, *Der Wortakzent in der serbokroatischen Schriftsprache*, Heidelberg 1970. Примере, кад је то било могуће, узели смо исте као у књизи Матеѡића, 246—259.

1 — ауџо-акцентирани морфемџ М (R, S) привлаче акценат на један из својих властитих слогова.

2 — џосџ-акцентирани морфемџ М' (R', S') привлаче га на следећи слог.

3 — џре-акцентирани морфемџ 'М ('S: у овом разреду има само суфиксе) привлаче га (у одређеним условима) на претходни слог.

б) слаби морфемџ m (r, s) су они којџ никад не привлаче акценат на одређено место.

(Предлажемо да се у формулама симболи читају овако:

M, R, S: AUTO
M', R', S' : POST
'M, 'S : PRE
m, r, s : SLAB).

2. Правила комбинације морфема су оваква:

а) ако у речи има најмање један јак морфем, акценат је на месту камо га привлачи џрви јаки морфем (у формулама је место акцента подвучено; у фонолошким транскрипцијама оно се бележи знаком '):

1 — Место је одређено морфемом М:

R S S S (пр'āvд-а-јџћ-и) џрāvдајџћи
r S S S (чит-'а-јџћ-и) чџџајџћи
r S S (трēs-'џћ-и) џрēsџћи

2 — Место је одређено морфемом М':

r S' S S (глад-ов-'а-ти) глāдōваџџи
(али R S' S S /в'єр-ов-а-ти/ в'єроваџџи)

3 — Место је одређено морфемом 'М: у овом случају акценат се пребацује на претходни слог само кад има серија М' 'М, тј. кад 'М следи после М'; ако је 'М после m, он привлачи акценат на себе:⁴

R 'S s /гл'ād-џ-мо/ глāдџмо (акценат остаје на R)

R' 'S s /н'ос-џ-мо/ нōсџмо (серија R' 'S: акценат се пребацује на предсуфиксални слог)

r 'S s /лом-'и-мо/ лōмџмо (акценат остаје на 'S)

⁴ Овде треба увести допунско правило, које нема примене у новом моделу, него само у старом: ако је М после m он привлачи акценат на себе само пред m; пред М он пребацује акценат на следећи слог (на М). Пример у старом моделу: r 'S S /лом-и-м'о/ ломџмо. У новом моделу -мо припада типу s и нема примера серије r 'S S.

б) ако у речи постоје само *слабе морфеме*, реч је неакцентирана⁵. Одсутност акцента се реализира као рецесивни акценат, тј. акценат на првом слогу акценатске јединице који може припадати и проклитици. (Неакцентираност речи узрокује у познатим условима дуљење неких самогласника):

г s s (нали-л-а) н̄л̄ла

г s s s (очит-а-л-а) ђч̄ӣл̄ла.

Ова правила вреде за све нормалне варијанте четири типа морфема. За неке типове суфикса (али не основа) постоје такође посебне варијанте („нумериране варијанте“, види даље), чија својства су мало различна од својстава нормалних варијаната одређених горе.

3. *Класификација основа*. Има само три типа основа:

а) *АУТО* : R. Оне привлаче акценат на један од властитих слогова.

б) *ПОСТ* : R'. Пред S и s оне привлаче акценат на следећи слог. Пред 'S (серија R' 'S) акценат се одбацује на последњи слог основе.

ц) *СЛАБ* : г. Оне никад не привлаче акценат на одређено место.

Конкретно, у глаголу припадност основе једном од ових типова се познаје у већини случајева према акценту инфинитива и презента:

а) R: акценат на основи: гл̄ѡд̄а̄ӣи, гл̄ѡд̄а̄м (R S, R 'S)

б) R': покретан акценат: к̄ѡй̄а̄ӣи, к̄ѡй̄а̄м (R S, R' 'S)

ц) г: акценат изван основе: ч̄ӣӣа̄ӣи, ч̄ӣӣа̄м (г S, г 'S).⁶

Само у глагола где у првом лицу презента корен и суфикс чине један слог, или један комплекс *-ије-* (види стр. 11), овај критериј није употребљив. У овим глагола тип основа се познаје према радном придеву:

R S (чу-л-а) ч̄ӯла; R' S: нема; г S (л̄й-л-'а) л̄йла.

4. *Класификација суфикса: нормалне варијанте*

а) *АУТО*: S — Они привлаче акценат на властити слог. Они делују кад пред њима нема другог јаког морфема. Пример: суфикс *-а-* (инфинитив на *-а-ӣи*):

⁵ О појму неакцентиране речи (*enklínomēnon, mot inaccentuable*) види R. Jakobson, *О̄ӣӣӣ фоноло̄ӣческо̄ӣ њодхода к ист̄орическим во̄просам слав̄јанско̄ј акцент̄оло̄гӣи*, *American contributions to the 5th international congress of slavists*, Sofia 1963, The Hague 1963, 153—178, и P. Garde, *Histoire de l'accentuation slave*, Paris 1976, 1, 5—13. Термин „рецесивни акценат“ има овде значење „акценат на првом слогу акценатске јединице“, према традицији индо-еуропске акцентологије, види M. Bloomfield, *The origin of the recessive accent in Greek*, *American journal of philology*, 1888, 9, 1, 1—41; J. Kuryłowicz, *L'accentuation des langues indo-européennes*, Wrocław-Krakow 1952, и не значење „акценат који се пребацује на претходни слог“ како мисле неки аутори (нпр. C. Stang, *Slavonic accentuation*, Oslo, 1957, 108—114).

а) АУТО₃ (S₃): акценат је увек на овом суфиксу. Пример: суфикс -у- у глаголима на -*ив-а-ӣи*|-у-ју: /каз-'у-јѐм/ *казујѐм*. Акценат је на -у- у свим овим глаголима, нема изузетка.

б) ПОСТ₃ (S'₃): акценат је увек на следећем слогу. Пример: суфикс -*ив-* у истим глаголима: /каз-*ив*-*'а-ти*/ *казиваӣи*.

ц) ПРЕ₃ ('S₃): акценат је на претходном слогу не само после М' (као у случају 'S) него и после т: Пример: суфикс -*јен-* (-*ен-* с јотовањем) у трпном придеву глагола на -*ӣм*:

R 'S₂ /п'абирч-ен/ *й̄аб̄ирчен* (пор. R 'S /п'аб̄ирч-и-м/ *й̄аб̄ирч̄им*)

R 'S₂ /једн'ач-ен/ *једначен* (пор. R 'S /једн'ач-й̄-м/ *једначим*)

г 'S₂ /пол'омљ-ен/ *й̄оломљен* (пор. г 'S /полом-'и-м/ *й̄оломим*).

д) СЛАБ₂ (s₂): рецесивни акценат не само после т, него и после М'. Пример: суфикс -*а-* (суфикс инфинитивне основе) у радном придеву глагол на -*аӣи* кад је коренски слог кратак:

R s₂ s s /угл'ед-а-л-а/ *у̀гледала* (акц. на R)

R' s₂ s s /укоп-а̄-л-а/ *у̀коп̄ала* (рецесивни акценат)

г s₂ s s /очит-а̄-л-а/ *о̀чит̄ала* („ „)

е) СЛАБ₃ (s): рецесивни акценат после свих типова морфема. Пример: суфикси -*е* и -*ѐ* 2 и 3 лица једине аориста:

R s₃ /ујед-е/ *у̀једе* (рецесивни акценат)

R' s₃ /пореч-е/ *й̄о̀рече* („ „)

г s₃ /огреб-е/ *о̀гребе* („ „)

Б — Посебни глаголски суфикси

На основу ове класификације можемо одредити акценат посебних облика глагола ако установимо којем типу припада сваки глаголски суфикс (за глаголске основе критерији припадности различитим типовима дати су већ горе).

Узимамо у обзир најпре суфиксе које ћемо називати *диференцијални*, тј. суфиксе који разликују „основу инфинитива“ од „основе презента“; они не улазе само у један глаголски облик, него у целу групу облика. После тога ћемо разматрати посебне суфиксе свих глаголских облика.

1. *диференцијални суфикси* — То су суфикси -*а-*, -*е-*, -*и-*, -*у-* (глаголи на -*а-ӣи*, -*е-ӣи*, -*и-ӣи*, -*н-у-ӣи*) који улазе у већини глагола у облике „групе инфинитива“ (инфинитив, аорист, прилог прошли, придев радни) и не у „групу презента“ (презент, имперфект, императив, прилог садашњи, придев трпни).⁷ У посебним случајевима суфикси -*а-* или -*е-* улазе у неке облике групе презента: *чӣи-а-ј̄у*, *чӣи-а-ј̄ући*; *чӣи-а-ј*; *ӯм-е-ј̄у*, *ӯм-е-ј̄ући*.

⁷ У морфолошком дељењу које користимо овде, диференцијални суфикс -*а-* -*и-* (*кој-а-ӣи*, *нос-и-ӣи*) у свим облицима групе инфинитива није идентичан са суфиксом презента -*а-* -*и-* (*кој-а-м*, *нос-и-м*) јер у првом је самогласник кратак и у другом дуг. У трпном при-

То је такође суфикс -у- у групи презента и одговарајући суфикси -ов- и -ив- у групи инфинитива у глагола на -ов-а-ӣи/-у-јѐм, ӣв-а-ӣи/-у-јѐм.

Акцентска својства ових суфикса:

- а) суфикси -а- -е- -и- -у- : тип S
- б) у глаголима на -оваӣи : -у- : S; -ов- : S'
- ц) у глаголима на -иваӣи : -у- : S₃; -ив- : S'₃

Суфикс -а- има особита својства у радном придеву кад је коренски слог кратак: у овим условима он припада типу s₂ (примери су дати даље у изучавању радног придева).

Примена а) глаголи на -аӣи, -еӣи, -ӣи, -нуӣи :

R S 'S₂ (гл'ед-а-ти) глѐдаӣи (глѐдӣи, вѐдеӣи, гѐнуӣи; ӣрѐвдаӣи)

R' S 'S₂ (коп-'а-ти) ко̀дѝаӣи (ко̀дѝаӣи, в̀длеӣи, н̀дсӣи, ѝднуӣи; чу̀ваӣи, ѝла-ӣи, ѝрнуӣи)

г S 'S₂ (чит-'а-ти) чӣӣаӣи (жѐлеӣи, л̀дмӣи; ѝрѝбӣи)

б) глаголи на -оваӣи :

R S' S 'S₂ (в'ер-ов-а-ти) вѐроваӣи R S 'S (в'ер-у-јѐм) вѐрујѐм

$\left. \begin{matrix} R' \\ r \end{matrix} \right\} S' S 'S_2$ (глад-ов-'а-ти) глѐдѝваӣи $\left. \begin{matrix} R' \\ r \end{matrix} \right\} S 'S$ /глад-'у-јѐм/ глѐдујѐм

(није могуће у оквиру коњугације разликовати R' и г у ових глагола)

ц) глаголи на -иваӣи :

$\left. \begin{matrix} R \\ R' \\ r \end{matrix} \right\} S'_3 S S_2$ /каз-ив-'а-ти/ кази́ваӣи $\left. \begin{matrix} P \\ P \\ P \end{matrix} \right\} S_3 'S$ /каз-'у-јѐм/ казујѐм

(за ове глаголе није могуће у оквиру коњугације разликовати типове основа)

2. инфинӣтив : суфикс -ӣи припада типу 'S₂.

За глаголе са диференцијалним суфиксом примери су већ дати горе.

Глаголи без диференцијалног суфикса:

R 'S₂ /уј'ес-ти/ ујес̄ӣи (д̀очуӣи)

R' 'S₂ /пор'ећ-и/ ѝдре̄ћи (на̀ћи)

г 'S₂ /огр'еп-сти/ о̀гре̄ӣи (ѝрѐсӣи, д̀аӣи, м̀ре̄ӣи)

НБ — За облике с акцентом на -ӣи као г̀ре̄ӣи, р̀е̄ћи, ѝрѐсӣи, на̀ћи, м̀ре̄ӣи види стари модел.

деву глагола на -аӣи, -нуӣи има суфикс -ан-, -уӣ- који не садржавају диференцијални суфикс -а- -у-, јер је у -ан- -уӣ- самогласник дуг (у -нуӣи, -нем наставак -н- припада основи). У радном придеву типа *накој-а-л-а* је -а- исти диференцијални суфикс као у *накој-а-ӣи*, јер он се дуљи само због правила дуљења у неакцентираним облицима (); са другим акцентом он остаје кратак: *уїледала*. У суфиксима -ан-, -уӣ- самогласник је дуг без обзира на акценат.

3. Аорист̄

- а) суфикси -х, -смо, -с̄ше, -се: 'S₂
б) суфикс -о- (у завршецима -ох, -осмо итд.): S
ц) суфикси -е, -∅ (2. и 3. лица једнине): s₃

Примена: Лица осим 2. и 3. једнине:

Аорист не на -ох: како суфикси имају иста својства као суфикс -̄и ин-
финитива ('S₂), акценат је исти као у инфинитиву:

R S 'S ₂ /гл'ед-а-ше/ глѣдаше	R 'S ₂ /доч'у-ше/ дѣчуше
R' S 'S ₂ /коп-'а-ше/ кѡйаче	
г S 'S ₂ /чит-'а-ше/ ч̄ӣиаше	г 'S ₂ /под'а-ше/ ѡддаше

Аорист на -ох:

R S 'S ₂ /ј'ед-о-ше/ јѣдоше
R' S 'S ₂ /рек-'о-ше/ рѣкоше (на̄ђоше)
г S 'S ₂ /греб-'о-ше/ грѣбоше (ѡрѣсоше)

2. и 3. лице једнине:

R s ₃ /ујед-е/ ѡједе	R S s ₃ /углед-а-∅/ ѡглед̄а (ѡд̄гинӯ итд.)
R' s ₃ /пореч-е/ ѡдрече	R' S s ₃ /окоп-а-∅/ ѡко̄й̄а (ѡ̄ӣон̄ӯ итд.)
г s ₃ /погреб-е/ ѡд̄гребе	г S s ₃ /очит-а-∅/ ѡч̄ӣй̄а (ѡд̄лом̄ӣ итд.)

НБ — За све облике 2. и 3. једнине аориста с *нерецесивним* акцентом као: ѡгледа, ѡожѣље, ѡовѣза, ѡѡр̄ну итд., види стари модел.

4. Прилог ѡрошли

суфикси -вши, -̄авши: 'S₂

Примена:

Облици на -вши:

R S 'S ₂ /гл'ед-̄а-вши/ глѣд̄авши (гл̄д̄ѡвши. .)	R 'S ₂ /доч'̄у-вши/ дѣч̄увши
R' S 'S ₂ /коп-'̄а-вши/ кѡй̄авши (нд̄с̄ѡвши. .)	
г S 'S ₂ /чит-'̄а-вши/ ч̄ӣй̄авши (л̄д̄м̄ѡвши. .)	г 'S ₂ /под'̄а-вши/ ѡд̄давши

Облици на -̄авши:

R 'S ₂ /ј'ед-̄авши/ јѣд̄авши
R' 'S ₂ /пор'ек-̄авши/ ѡдрек̄авши (ѡзнаш̄авши)
г 'S ₂ /огр'еб-̄авши/ ѡгреб̄авши (ѡѡр̄ѣс̄авши)

НБ — За облике типа *огрѣбавши*, *ѡѡр̄ѣс̄авши* види стари модел.

5. Придев радни

а) суфикс радног придева -л- (-о):

1 — после сугласника: 'S₂

2 — после једносложне основе на полугласнику: S

3 — после многосложне основе на полугласнику: s

б) суфикси рода и броја: -Ø -а -о итд.: s

Примена ових њавила:

1 — после сугласника: 'S₂

R 'S₂ s /уј'е-л-а/ ујела (НБ: основа је јед-)

R' 'S₂ s /пор'ек-л-а/ њдрекла (њзнашла)

г 'S₂ s /огр'еб-л-а/ њгребла (грњбла, њњрњсла)

НБ — О облицима типа *рекла*, *њрњсла*, *грњбла* види стари модел.

2 — после једносложне основе на самогласнику: S

R S s /ч'у-л-а/ чњла (*њњла*, *врњла*)

г S s /да-л-'а/ дала (*лила*, *њрла*, *мрла*)

3 — после многосложне основе на самогласнику: s без диференцијалног суфикса:

R s s /доч'у-л-а/ дњчула (*нањшила*, *њрњврела*)

г s s /пода-л-а/ њњдњла (*нањлила*, *сњњњрла*, *њњњрла*) с диференцијалним суфиксом:

R S s s /опр'њвд-а-л-а/ њњрњвдала (*њвидела*, *њгладила*, *њгинула*)

R' S s s /очњ'в-а-л-а/ очњвала (*завњлела*, *донњсила*, *њњњднула*)

г S s s /задрњч-'њ-л-а/ задрњчала (*њњњњлела*, *њњњњмила*).

4 — има посебан случај кад је диференцијални суфикс -а- и кад је коренски самогласник кратак: видели смо горе да у овом случају овај суфикс -а- припада типу s₂:

R s₂ s s /угл'ед-а-л-а/ њгледала (*њбрисала*, *њњверовала*)

R' s₂ s s /укоп-а-л-а/ њкоњњла (*нањмењњла*, *њковњла*)

г s₂ s s /очит-а-л-а/ њчињњла (*нањсмењњла*, *зњдрњњла*)

НБ — О облицима типа *њњњњла*, *очњњњла* без рецесивног акцента види стари модел.

Облик мушког рода има исти акценат само с овом разликом што -о дељује као сугласник и не може бити акцентираи: *лила*, *лио*; *дала*, *дао*.

6. Презенњ

а) суфикси презента -њ- -њ- -њ- -јњ-, и такође -њ- -њ- -јњ- (за 3. лице множине) припадају типу 'S.

б) завршеци других лица: -м, -с, -Ø, -мо, -ше: тип s:

R 'S s /п'абїрч-и-мо/ *їабїрчїмо* (гледāмо, једемо, *їāmїїмо*, *дїрāvдāмо*)
R' 'S s /једн'ач-и-мо/ *једначїмо* (кдїāмо, кўјемо; чўвāмо, *їлāїїмо*; *дкoїāмо*)
г 'S s /лом-'ї-мо/ *лдмїмо* (чїїāмо, грєбемо; *їрўбїмо*; *очїїāмо*)

НБ — О облицима типа *желїмо* види стари модел.

Доїунске їримедбе

1 — у глагола на -*аїи*, -*ам* је структура облика 3. лица множине особита: пред завршетком -*ју* има диференцијални суфикс -*а*- (као у инфинитиву) који припада типу S; дакле, акценат је исти као у инфинитиву:

R S 'S /гл'ед-а-јў/ *гледāјў* (*їрāvдāјў*)
R' S 'S /коп-'а-јў/ *кдїāјў* (*чўвāјў*)
г S 'S /чит-'а-јў/ *чїїāјў*

2 — ако суфикс презента и корен чине један слог или један комплекс -*ије*-, овај слог, или комплекс, не може бити акцентиран; акценат се пребацује на претходни слог: *ўмремо*, *їдмремо*, *їрдврїмо*; *ндлијемо*, *ўшијемо*, *їрєушијемо*. Ако нема претходног слога акценат се пребацује у комплексу *ије* на први слог: *лїјемо*, *шїјемо*; у другим случајевима на следећи слог: *мремо*, *врїмо*. Суфиксални слог има акценат само ако је облик једносложан: *мрём*, *врїм*. Примена ових правила не зависи од акценатских својстава основе.

3 — суфикс 1. лица -*у* (у глагола *могу*, *хдћу*) припада типу 'S.

7 Имїерфектї

а) суфикси имперфекта -*ā*- или -*ијā*-: тип 'S.

б) завршеци лица: -*х*, -*ше*, -*смо*, -*сїше*, -*ху*: тип s.

Како суфикси имају иста својства као и суфикси презента, акценат је исти као у презенту: *гледāсмо*, *кдїāсмо*, *чїїāсмо* као *гледāмо*, *кдїāмо*, *чїїāмо*. Само примедба 2, коју смо дали за суфиксе презента, не примењује се на суфикс имперфекта; акценат се никад не пребацује ни на проклитику, ни на слог после суфикса: *ўмрē* али *нē мрāше*; *ндлијē* али *нē лијāше*; *мремо* али *мрāсмо*.

8 Имїераїїв: суфикси -*и* и -*ј* припадају типу S; завршеци лица -*Ø*, -*мо* -*ше* типу s

— суфикс -*и*:

R S /гл'ад-и/ *гладї* (*брїши*, *једи*, *їāmїи*)
R' S /нос-'и/ *ндси* (*мєћи*, *рєци*, *їлāїи*, *вєжи*)
г S /лом-'и/ *лдми* (*грєби*, *їрєси*)

— суфикс -*ј* (у већини случајева после диференцијалних суфикса -*а*- и -*у*-):

R S S /гл'ед-а-ј/ *гледāј* (*їрāvдāј*, *вєрўј*)
R' S S /коп-'а-ј/ *кдїāј* (*чўвāј*)
г S S /чит-'а-ј/ *чїїāј* (*гладўј*)

Без диференцијалног суфикса:

г S /нал'й-ј/ *на́лиј* (пор. : r s s (на́лй-л-а) *на́лйла*)

9 Прилог садашњи

а) суфикси -ēћ- и -ūћ-:

— после дугог коренског слога: S

— после кратког коренског слога: 'S

б) завршетак -и: S.

Дуги коренски слог:

R S s: /п'амт-ēћ-и/ *й̄ам̄ийēћи*

R' S s: /плāt-'ēћ-и/ *й̄ла̄ийēћи* (*вез̄ући, ӣрн̄ући*)

г S s: /тр̄уб-'ēћ-и/ *ӣр̄убēћи* (*ӣӣедēћи, др̄ечēћи; ӣр̄ес̄ући*)

Крајњи коренски слог:

R 'S s /гл'ад-ēћ-и/ *глад̄ēћи* (*вид̄ēћи; јед̄ући, бр̄иш̄ући, г̄йн̄ући*)

R' 'S s /н'ос-ēћ-и/ *нос̄ēћи* (*вд̄л̄ēћи; мд̄г̄ући, ӣд̄н̄ући, мд̄ћ̄ући*)

г 'S s /лом-'ēћ-и/ *лом̄ēћи*, (*ж̄ел̄ēћи, др̄ж̄ēћи*)

НБ- О облицима с акцентом на -и, као *др̄ж̄ēћи, мр̄ēћи*, види стари модел. Допунска примедба: Као у презенту (3. лица множине) у глагола на -*а̄ӣи*, -*а̄м*, пред завршетком -*ј̄ућ-и* има диференцијални суфикс -*а-*, тип S: *кд̄й̄ај̄ући, ч̄ӣй̄ај̄ући* као *кд̄й̄ај̄у, ч̄ӣй̄ај̄у*.

10 Придев ӣр̄й̄ни

а) Постоје 4 различита суфикса трпног придева:

1 — суфикс -*ӣ-*: s₃

2 — суфикс -*ен-*, (без јотовања: -*ен-*, или s јотовањем: -*јен-*) 'S₂

3 — суфикс -*ӯӣ-* (глаголи на -*н-у-ӣи*): 'S₂

4 — суфикс -*ан-*: две варијанте:

— после дугог коренског слога: 'S₂

— после кратког коренског слога: s₂

б) завршеци рода, броја, падежа (-Ø, -а, -о; -ога, -е итд.) слаби су: s₃.

Примена: 1 — суфикс -*ӣ-*: s₃

R s₃ s /наду-т-а/ *на̄дӯӣа* (*ӯӣӣа, ӣд̄ж̄ēӣа, ӣд̄зн̄аӣа*)

г s₃ s /на́лй-т-а/ *на́лйӣа* (*са̄ӣр̄ӣа, ӣр̄д̄кл̄ēӣа*)

2 — суфикс -*ен-*, (без јотовања) 'S₂

R 'S₂ s /уј'ед-ен-а/ *ӯједена*

R' 'S₂ s /н'а̄ћ-ен-а/ *на̄ћена*

г 'S₂ s /по-тр'ес-ен-а/ (*ӣд̄ӣр̄есена*)

НБ — О облицима типа *греб̄ена* види стари модел.

3 — и s јотовањем: 'S₂

R 'S₂ s /погл'ађ-ен-а/ *й̄дглађена* (*вй̄дена, ӯй̄амђена*)

R' 'S₂ s /ун'ош-ен-а/ *ӯношена* (*завољена, ӯй̄лађена*)

г 'S₂ s /пол'омљ-ен-а/ *й̄дломљена* (*й̄джељена, ӯшй̄еђена, жељена, шй̄еђена*)

НБ — О облицима типа *жељена, шй̄еђена* види старх модел

4 — суфикс -*ӯш-*: 'S₂

R 'S₂ s /под'игн-ӯт-а/ *й̄ддигнӯша*

R' 'S₂ s /ут'акн-ӯт-а/ *ӯшакнӯша* (*д̄кр̄енӯша*)

5 — суфикс -*ан-* после дугог коренског слога: 'S₂

R 'S₂ s /опр'āvд-ан-а/ *д̄й̄рāvдана*

R' 'S₂ s /оч'ӯв-ан-а/ *д̄чӯвāна* (*й̄дв̄езāна*); S'₃ 'S₂ s /каз-ив-ан-а/ *казивана*

г 'S₂ s /зв'ӯч-ан-а/ *зв̄учāна* (*н̄е зв̄учāна*)

6 — суфикс -*ан-* после кратког коренског слога: s₂

R s₂ s /угл'ед-ан-а/ *ӯгледана* (*д̄брисана*)

R' s₂ s /укоп-ан-а/ *ӯкопāна* (*н̄д̄мејāна, д̄ковāна*)

г s₂ s /очит-ан-а/ *д̄чишāна* (*н̄д̄смејāна, з̄д̄ржāна*)

11 *Алтернација у основи* — У малој групи глагола, као *гр̄йс̄иш*, *кр̄д̄с̄иш*, *й̄р̄д̄с̄иш* итд. има алтернација у основи глагола: у групи инфинитива основа (с кратким слогом) је снажна: *гр̄из-*, тип R; у групи презента (с дугим слогом) она је слаба: *гр̄из-*, тип г. Дакле, сви облици групе инфинитива се акцентирају као код глагола *ј̄д̄с̄иш*, и сви облици презента као код глагола *й̄р̄д̄с̄иш*.

II — *Сѝари модел*

Модел, који зовемо „стари“, мора укључити две врсте облика:

1 — све *варијанѝе* (V) које коегзистирају с облицима датим у новом моделу.

2 — све оне немногобројне облике, који нису варијанте, него су *једин-сѝвени могући облици* (J), али нису ушли у нови модел.

Разумљиво је да разлика између V и J није апсолутна. Ако бисмо искористили богатију информацију о свим стварним могућностима језика, или ако бисмо укључили дијалекатски материјал, број варијаната би се повећао. Али за одређење тенденције развитака, које је циљ упоређења оба модела, материјал који овде употребљавамо без сумње је довољан.

Метод грађења старог модела је исти као и за нови модел. Не дајемо цео стари модел, него само оне појединости које су различите од новог модела. Чињенице се класифицирају према томе каква је разлика између оба модела.

А — *S* у *сѿаром* моделу, други *ѿиѿови* у *новом*

1 *S* у *сѿаром*, *s* у *новом*

а) *ѿрезенѿ*: завршеци лица *-м*, *-с*, *-Ø*, *-мо*, *-ѿе*; Разлика је приметљива само за завршетке с полугласником: *-мо*, *-ѿе*

Нови модел

R 'S s /гл'ад-ѿ-мо/ *гладѿмо*

R' 'S s /н'ос-ѿ-мо/ *носѿмо*

г 'S s /жел-'ѿ-мо/ *желѿмо*

Стари модел

R 'S S (исто)

R' 'S S (исто)

г 'S S /жел-ѿ-м'о/ *желимо* V
(*држѿмо*, *гребѿмо*, *смејѿмо*, *ѿода-*
мо, *ѿроврѿмо* V)

НБ — Овде се примењује правило које смо дали горе (прим. 4): после г суфикс 'S чува акценат само ако после њега долази *s* (*желѿмо* у новом моделу, имперф. г 'S s (жел-'ѿ-ше) *желѿше*; ако после њега има S, акценат прелази на S.

б) *ѿрилог садашњи*: суфикс *-и*:

г 'S s (жел-'ѿ-и) *желѿи*

г 'S S (жел-ѿ-'и) *желѿи* V
(*држѿи* V)

Примењује се исто правило као горе.

2 *S* у *сѿаром*, 'S₂ у *новом*

а) *инфинѿив*: *-ѿи*. Разлика између модела није приметљива после диференцијалног суфикса, јер ови суфикси припадају типу S после којег деловање S и 'S₂ је исто. Али је приметљива у глаголима без таквог суфикса.

Нови модел

R 'S₂ /ј'ес-ти/ *јѿѿи*

R' 'S₂ /пор'ѿ-и/ *ѿреѿи*

г 'S₂ /огр'еп-сти/ *огрѿѿи*

Стари модел

R S (исто)

R' S /пореѿ-'и/ *ѿреѿи* V (*наѿи*,
изнаѿи V; *реѿи* J)

г S /огреп-ст'и/ *огрѿѿи* V
(*ѿреѿи*, *оѿреѿи*, *мреѿи* V;
греѿи J)

б) *аорисѿ*: завршеци лица *-х*, *-мо*, *-сѿе*, *-се* (разлика је приметљива само за суфиксе укључујући самогласник);

г 'S₂ /мр'е-смо/ *мресмо*

г S (мре-см'о) *мресмо* V

О другим чињеницама аориста вид.

ц) *ѡрилог ѡрошли*: суфикси *-вши* и *-āvши*. Разлика је приметљива само за *-āvши*:

Нови модел	Стари модел
R 'S ₂ /j'ед-āvши/ <i>јѡдāvши</i>	R S (исто)
R' 'S ₂ /p'ек-āvши/ <i>рѡкāvши</i>	R' S /рек-'āvши/ <i>рѡкāvши</i> V (<i>из-нашавши</i> V)
г 'S ₂ (гр'еб-āvши) <i>грѡбāvши</i>	г S /греб-'āvши/ <i>грѡбāvши</i> V (<i>оѡрѡсāvши</i> V)

д) *радни ѡридев*: суфикс *-л-* после сугласника. Дакле, у старом моделу суфикс *-л-* има иста својства у овој позицији као и после једносложне основе на самогласнику:

Нови модел	Стари модел
R 'S ₂ s /yj'e-л-а/ <i>јјела</i>	R S s (исто)
R' 'S ₂ s /пор'ек-л-а/ <i>пѡрекла</i>	R' S s /порек-л-'а/ <i>пѡрѡкла</i> V (<i>рѡкла, нашла</i> J)
г 'S ₂ s /огр'еб-л-а/ <i>огребла</i>	г S s /огреб-л-'а/ <i>огрѡбла</i> V (<i>ѡрѡсла, грѡбла</i> J)

(акценат у старом моделу је исти као код речи *лѡла, мрла* итд.)

3 S у *сѡаром*, s₂ у *новом*: у *радном ѡридеву* диференцијални суфикс *-а-*. У новом моделу овај суфикс има, као што смо видели, различита својства: s₂ у *радном придеву*, S у другим облицима: *јѡкѡйāла, укѡйāши*. У старом моделу он има увек иста својства и припада типу S:

Нови модел	Стари модел
R s ₂ s s /ygl'ед-а-л-а/ <i>јгледала</i>	R' S s s (исто)
R' s ₂ s s /укоп-ā-л-а/ <i>јѡкѡйāла</i>	R' S s s /укоп-'а-л-а/ <i>укѡйāла</i> V
г s ₂ s s /очит-ā-л-а/ <i>ѡчѡйāла</i>	г S s s /очит-'а-л-а/ <i>очѡйāла</i> V

У старом моделу *радни придев* има исти акценат као и инфинитив: *укѡйāла, укѡйāши*.

Б — S'₂ у *сѡаром моделу*, 'S₃ у *новом*

То је случај суфикса *-ен-* (*-ен-* без јотовања, у глаголима с основном на сугласнику) у *ѡрином ѡридеву*:

Нови модел	Стари модел
R 'S ₂ s /yj'ед-ен-а/ <i>јједена</i>	R S' s /ујед-ен-'а/ <i>уједѡна</i> V
R' 'S ₂ s /н'āђ-ен-а/ <i>нађена</i>	R' S' s /пореч-ен-'а/ <i>пѡречѡна</i> J
г 'S ₂ s /потр'ѡс-ен-а/ <i>пѡтрѡсѡна</i>	г S' s /потрѡс-ен-'а/ <i>пѡтрѡсѡна</i> V (<i>ѡрѡсѡна</i> V, <i>грѡбѡна, огрѡбѡна</i> J)

У старом моделу *-ен-* има исти акценат као *-вен-* (*чувѡна*); у новом моделу као *-јен-* (*-ен-* с јотовањем), вид. доле.

Ц — 'S у сѣаром моделу, 'S₂ у новом

То је случај суфикса -јен- (-ен- с јотовањем) у шѣрном ѣридеву глагола на -им:

Нови модел	Стари модел
R 'S ₂ s /погл'ађ-ен-а/ ѣдглађена	R 'S s (исто)
R' 'S ₂ s /ун'ош-ен-а/ ѣношена	R' 'S s (исто)
r 'S ₂ s /ж'ељ-ен-а/ жѣљена	r 'S s /жељ-'ен-а/ жѣљена V (шѣѣђена V)

Д — s у сѣаром моделу, s₃ у новом

То је случај суфикса -е и -Ø у 2. и 3. лицу једн. аориста: (без диференцијалног суфикса) (8)

Нови модел	Стари модел
R s ₃ /ујед-е/ ѣједе	R s /уј'ед-е/ ѣједе V (ддчу, ѣши V)
R' s ₃ /пореч-е/ ѣдрече	R' s /пореч-'е/ ѣдрече V (изнѣђе V)
r s ₃ /погреб-е/ ѣдгребе (с диференцијалним суфиксом)	r s (исто)

Нови модел	Стари модел
R S s ₃ /углед-ѣ-Ø/ ѣгледа	R S s /угл'ед-а-Ø/ ѣгледа V (дбриса, ѣдверова V; ѣвиде J)
R' S s ₃ /окоп-ѣ-Ø/ дкоѣ	R' S s /окоп-'а-Ø/ окдѣа V (намѣѣа, ѣовѣза, окдѣа, сачѣва, уѣрну V, казѣва J)
r S s ₃ /насмеј-ѣ-Ø/ нѣсмејѣ	r S s /насмеј-'а-Ø/ насмејѣ V (дрѣжа V; жѣље, шѣѣде J)

Стари и нови модел су забележени на таблицама.

III — Неколико закључака

Ако претпостављамо да је „стари“ модел у стварности старији од „новога“, тј. да дијакронична еволуција стварно иде од „старога“ до „новога“, можемо извести одређене закључке о тенденцијама развитка према поређењу оба модела. Ове закључке ћемо проверити кратком паралелом с развитком других славенских језика, особито руског.

1 Неакцентѣираносѣ крајњих суфикса — У почетку ћемо разматрати посебно разред „крајњих суфикса“, тј. последњег суфикса сваког облика (инф.

⁸ Види М. Стевановић, О данашњем акцентѣу аористѣа, Наш језик 5, 1953., 306—318.

NOVI MODEL	AUTO S	KAK POST S	PRE S	SLAB S	AUTO S	POST S
Diferenc. sufiksi	-a- -e- -i- (h) -u- -u- (/ov)	-ov- ov			-u- (/ -iv)	-iv-
infinitiv						
aorist	-o-					
pril. pr.						
pridev radni	-l- (posle jednosl.)		l l	-l- (posle mnogosl.) -ø -a -o		
prezent	u -u		-a- -e- -i-	-mo -te		
imperfekt			-a- -ia-	-se -sno -ste -be		
imperativ	-i -l			-mo -te		
prilog sadašnji	-eč- -uč- posle dug.		-eč- -uč- posle krat.	-i		
pridev trpni				-ø -a -o		-ven-

STARI MODEL	AUTO S	POST S	PRE S	STAD S	AUTO S	POST S	P
Diferenci: sufiksi	-a -e -i -l - (n)u - -u- (/ov)	-ov-			-u- (/iv)	-iv-	
infinitiv	-ti						
aorist	-o - -sno, -ste -se			-e, -ø			
prilog pr.	-vši, -avši						
pridev radni	-l- posle jednosl. -i posle C			-l- posle mnoGosl. -ø -a -o			
prezent	-mo -te -u		-ā -č- -i-				
imperfekt			-ā -iā-	-se -sno -ste -hu			
imperativ	-i -i			-mo -te			
prilog sadašnji	-ēc- -uč- posle dug. -i		-ēc- -uč- posle kr.				
pridev trpni			-jen-	-ø -a -o		-en- -ven-	-ān- -ū-

-*ӣи*, аорист -*е*, -*Ø*, -*смо*, -*с̄ӣе*, -*ше*, прил. пр. -*вши*, -*авши*, прид. рад. -*Ø*, -*а*, -*о* итд., през. -*мо*, -*ӣе*, имперф. -*ше*, -*смо*, -*ӣе*, -*ху*, импер. -*Ø*, -*мо*, -*ӣе*, прил. сад. -*и*, прид. тр. -*Ø*, -*а*, -*о* итд.). У старом моделу су ови суфикси или у типу S (инф., аор., прилог пр., през., прилог сад.) или у типу s (-*е* и -*Ø* у аористу, импер., имперф., придеви радни и трпни). У новом моделу сви такви суфикси, који су припадали типу S, прешли су у друге типове: или у 'S₂ (инфинитив, аор., прилог прошли) или у s (през., прилог сад.). У сваком случају они сад никад не могу бити акцентирани. Дакле, у новом моделу ишчезавају сви акценти као: *йорѣћи*, *наћи*, *йрѣс̄ӣи*; *мрѣсмо*; *рѣк̄авши*; *желімо*, *грѣбѣмо*, *йод̄амо*; *желѣћи*, *држѣћи* (крајњи суфикс носи акценат само у случају пост-акцентираниости претходног морфема: *огрѣбѣна*, или аутоакцентираниости морфема у истом слогу: *л̄и-л-а*).

Процес одбацивања акцента од крајњих морфема остварује се у свим славенским језицима, али чини се да је он у штокавском ишао даље, најмање у коњугацији. Сви именички завршеци радног и трпног придева су већ слаби у старом моделу. У руском је завршетак женског рода још јак: *йрол̄ӣи'а*, *зай̄ер̄ӣи'а*. Акценат на завршетку -*мо* и -*ӣе* презента и -*и* садашњег прилога чува се у украјинском: *несем'о*, *несей'е*; *несуч'ъ*, *худуч'ъ*. (такође у чакавском: *несем̄*; итд.⁹ Акценат на крају речи је био у општеславенском карактеристика речи са слабом основом (у алтернацији са рецесивним акцентом: рус. *зай̄ер*, *зай̄ер'-а*. У штокавском је ова карактеристика потпуно изгубљена (најмање у конјугацији; у деклинацији она се чува: пор. акценат на -*у* у локативу, акценат на -*а*, -*е*, -*и*, -*ом* у именицама женског рода). Изгубила се општа црта речи са слабом основом, али појавила се општа црта свих крајњих суфикса глагола (неакцентираниост).

2 *Развӣӣак „нумерираних“ варијаната* — Има велики број измена које се састоје из замене „нормалних“ типова суфикса „нумерираним“ типовима. (Види се да су у старом моделу „нумерирани“ типови постојали само у трпном придеву, у новом моделу они су многобројни). „Нормалне“ варијанте су оне с којима се добро разликују својства основа; „нумериране“ су оне које имају исто деловање на основе 2. или 3. типа.

То значи да се у новом моделу повећава значај акценатских својстава суфикса и смањује значај акценатских својстава основа: Облици који су најпре имали исти акценат као други облици истог глагола подвргавају се аналогiji истих облика других глагола:

у аористу (s₃): *џјѣде* (R), *йѡрече* (R') према аналогiji *йѡгребе* (r)

у трпном пр. на -*јен-* ('S₂): *жѣљена* (r) према аналогiji *џношена* (R')

у инфинитиву: *йѡреци* (R'), *ѡгрейс̄ӣи* (r) према аналогiji *џјес̄ӣи* (R)

у прилогу прошлом ('S₂): *рѣк̄авши* (R'), *грѣб̄авши* (r) према аналогiji *јѣд̄авши* (r) итд.

Због ових процеса особито се смањује разлика између типова R' и r, који се у новом моделу разликују само у трима облицима: презент, имперфект и прилог садашњи (с кратком основом): *нѡс̄им*, *нѡш̄ах*, *нѡс̄ѣћи* односно *лѡм̄им*,

⁹ Види С. Stang, С. Stang, *Slavonic accentuation*, Oslo 1957, 109 и даље и 137—141.

лѡмльах, лѡмѣћи. У старом моделу ова разлика је постојала и другде: у аористу, у радном придеву, у трпном придеву на *-јен-*.

Разлика између свих трију типова ишчезава у аористу (2. и 3. једн.) и у трпном придеву на *-ен-*.

Ово смањење значаја разлика између типова основа општа је црта еволуције свих славенских језика. У општеславенском је ова разлика постојала готово за све облике. Она се постепено смањује у свим језицима, особито разлика између R' и г. У руском овај процес иде брже него у српскохрватском: процес замене типа 'S типом 'S₂ (предсуфиксални акценат уместо суфиксалног после г: ср-хр. *жельен* → *жѣльен*) остварује се не само у трпном придеву (рус. *йогружѣннѣй* → *йог'руженнѣй*), него и у презенту (*г'рузиш'* → *г'рузиш*)¹⁰. У прилогу садашњем су облици с предсуфиксалним акцентом (типа *йи'шушчиј*) немногобројни, и по правилу с основама типа R' има суфиксални акценат (*носјашчиј*). Имперфекта у руском нема. Дакле, руски је ближи у сједињавању типова основа R' и г. Али и српскохрватски иде истим путем.

3 *Сјиварање особийе формуле сваког облика* — У старом моделу (ако не узмемо у обзир трпни придев, чије су особине врло старе)¹¹ има само три типа суфикса: S, 'S, s, и три разреда облика:

S: облици солидарни с инфинитивом

'S: облици солидарни с презентом

s: аорист (2. и 3. лице) и неке форме радног придева.

У новом моделу је ситуација много сложенија: остају само мале групе солидарности облика:

с инфинитивом (S): аорист (осим 2. и 3. једн.), прилог прошли, императив, с презентом ('S): имперфект.

Сви други облици имају властиту формулу која није идентична с формулом ни инфинитива, ни презента. Код извесних облика је ова формула особито сложена, нпр. радни придев, трпни придев (види горе).

Ова ситуација проистиче из процеса аналогije од једног облика до другог. На пример, сложеност формуле радног придева у новом моделу проистиче из следећих процеса:

— после сугласника *-л-* прелази од типа S на тип 'S₂ према аналогiji инфинитива: *огрѣбла* → *ѡгрѣбла* као *огрѣйсѣи* → *ѡгрѣйсѣи*,

— после кратког коренског слога *-а-* прелази од S на s₂ према аналогiji трпног придева: *укѡйала, очѣйала* → *ѡкоѡйала ѡчѣйала* према аналогiji *ѡкоѡйна, ѡчѣйна*.

¹⁰ А. В. Шарго, *Об удареніи в сѣрадаѣельных ѣричасѣиях ѣрошедшеѣо времени*, Докладъ и сообщенія института русскаго языка, 2 (1968), 100—123; Л. В. Воронцова, *О нормах ударенія в ѣлаѡлах на -ѣи в современном русском лиѣературном языке*, Вопросы культуры речи, 2, 1959, 117—156.

¹¹ J. Kurylowicz, *Un mirage de la grammaire comparée*, *Bulletin de la Société de linguistique*, 59, 1964, 1, 1—10; G. Shevelov, *Die Wechselwirkung von zwei Akzentuierungstypen der Partizipien Präteriti Passivi von Verben der 3 Klasse mit Infinitiv auf -at' in den slavischen Sprachen*, *Welt der Slaven*, 10, 1965.

Овај развитак је особина само српскохрватског језика и не налази се ни у једном другом језику. У руском, на пример, сви су облици глагола подударни са становишта акцентуације, или с инфинитивом, или с презентом (облици презента осим 1. лица једине). Има само мало изузетака код глагола без диференцијалног суфикса. У бугарском су облици глагола подударни, или с презентом, или с аористом. Стварање особите формуле за сваки облик је својствено једино српскохрватском језику.

Ситуација, у којој акценат зависи не само од својстава суфикса, него и од својстава основа, и у којој облици с истим суфиксом могу имати различите акценте (ситуација „парадигматичког акцента“)¹² типолошки је у језицима врло ретка. Сви језици који су добили слободни акценат у историјском периоду (као на пример талијански због ишчезавања латинског квантитета, енглески због романских позајмица) имају само „категоријални акценат“: све речи с истим суфиксом имају исти акценат, основе немају акценатских својстава. Сви индоевропски језици који имају парадигматички акценат (јужно-и источнославенски, литавски, грчки) наследили су га из индоевропског прајезика. Али сви су се они развили у правцу елиминације ове ретке ситуације: у току историје облици се подвргавају аналогiji према облицима с истим суфиксима, и удаљују се од облика с истом основом. Видели смо да и српскохрватски језик иде у овом правцу, али он иде својим темпом и својим путевима. Он је отишао даље од других (на пример, даље од рускога) у правцу особитости сваког облика, али не тако далеко према сједињавању различитих типова основа.

Можемо извести закључак да, иако се данашња акцентуација глагола може описати серијом строгих правила (што смо учинили у првом делу овога рада), та акцентуација данас ипак преживљава фазу доста сложене прелазне ситуације.

¹² О појмовима „парадигматичког“ и „категоријалног“ акцента, види V. A. Дубо, *Акцентологија и словообразование в славянском*, Славянское языкознание, Москва 1966, 191—192

Paul Garde

L'ACCENT DU VERBE SERBO-CROATE ET LES TENDANCES DE SON ÉVOLUTION

R é s u m é

L'accentuation de la quasi-totalité des formes verbales serbo-croates peut se déduire d'un modèle („nouveau modèle“) fondé sur la détermination des propriétés accentuelles des divers morphèmes (radicaux et suffixes).

On distingue 4 classes de morphèmes: AUTO (attirant l'accent sur eux-mêmes), POST (l'attirant sur la syllabe suivante), PRÉ (sur la syllabe précédente) et FAIBLE (n'attirant l'accent nulle part; si le mot ne contient que des morphèmes faibles. L'accent est récessif). Pour les suffixes est ajouté en outre des „variantes numérotées“ (AUTO 3, POST 3, PRE 2, FAIBLE 2, FAIBLE 3) dont l'accent est un peu plus complexe. En rangeant chaque morphème dans l'une de ces classes, on obtient les formes réellement attestées.

Les doublets des formes engendrés pour ce „nouveau modèle“ (ainsi que les rares formes qu'il n'explique pas) sont engendrés par un „ancien modèle“ construit selon les mêmes principes.

La confrontation de deux modèles permet de définir quelques-unes des tendances spécifiques de l'évolution de l'accent serbo-croate: perte d'accent par les dissonances, commencement d'unification des divers types accentuels de radicaux, forte individualisation de chacune des formes verbales.

Др АЛЕКСАНДАР АЛБИЈАНИЋ (Los Angeles)

ПРИЛОГ ПОЗНАВАЊУ ДЕКЛИНИРАЊА ПОЗАЈМЉЕНИЦА У НЕКИМ ДЕЛИМА ЈОАКИМА ВУЈИЋА И ПАВЛА СОЛАРИЋА

§1. Као што је познато, у савременом српскохрватском књижевном језику, за разлику од већине других словенских језика, нарочито руског, деклинирају се све именице укључујући и одомаћене стране именице из старијег као и из новијег раздобља¹. Према томе, данас позајмљенице, једном прихваћене, аутоматски се покорављају законима стандардног српскохрватског језика, те добијају парадигматске облике, као и одређену везу са конгруенцијским индикатором „у складу са својом основном морфолошком структуром.“² Пошто савремени српскохрватски језик има само четири наставачке могућности у ном. сингулара (-∅, -ӑ, -о̆, -ӗ)³, свака страна именица која се завршава на било који други вокал (-и, -у, -а̄, -о̄, -е̄)⁴ деклинира се као именица мушког рода на -∅, с напоменом да се у тим случајевима вокалски завршетак осећа као део основе, а не као наставак. „У њих се наставци за остале падежне облике именица м. рода I врсте додају на цео облик ном. једн.: *жирѝ, жирѝја, жирѝју. . .*, *Хелсинки, Хелсинкија, Хелсинкију. . .*, *Перу, Перуа, Перуу. . .*, *рагу, рагуа, рагуу. . .*, *куѝе, куѝа, куѝеу. . .*, *ѝирѝ, ѝирѝа, ѝирѝеу. . .*, *рѝшѝ, рѝшѝа, рѝшѝу. . .*, *сакѝ, сакѝа, сакѝу* итд.⁵

Пошто је у стручној литератури број радова посвећених судбини позајмљеница у словенским језицима доста оскудан, у овом прилогу ми ћемо

¹ Што се тиче домаћих речи, једини је изузетак, наравно, именица *дѝба*. У овом погледу српскохрватски је само представник јужнословенске ситуације, јер „и други јужнословенски језик са очуваним деклинационим системом, словеначки, деклинира речи страног порекла“. (Милка Ивић, *Обележавање именичког рода у српскохрватском књижевном језику*, Наш језик, X, 1960, 205, нап. 24; скраћено: Ивић, *Обележавање*).“ Даље о овоме, в. Милка Ивић, *Обележавање именичког рода у (стандардном) словеначком језику ујоређено с одговарајућом српскохрватском ситуацијом*, Зборник за филологију и лингвистику, књ. XI, 1968, 49—55; скраћено: Ивић, *Словеначки*. Што се тиче именице *дѝба*, в. С. Ковачевић, *О именици дѝба у нашем језику*, Наш језик, II, 1951, 246—255.

² Милка Ивић, *Обележавање*, 205.

³ Milka Ivić, *Relationship of Gender and Number in Serbocroatian Substantives*, International Journal of Slavic Linguistics and Poetics, VI, 1963, 53; скраћено: Ивић, *Relationship*.

⁴ Ивић, *Relationship*, 53. Занимљиво је да у свом излагању Стевановић (М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, I (1964), Београд, 205; скраћено: Стевановић, *Језик*) не помиње облике на -а̄.

⁵ Стевановић, *Језик*, 205. Облик *сакѝ*, наравно, представља штампарску грешку (Стевановић, *Језик*, 206).

се ограничити на третиране именице страног порекла у српскохрватском језику, на име на судбину именица страног порекла у језику двају од најпознатијих српских писаца активних током првих деценија XIX столећа, Јоакима Вујића и Павла Соларића. Наш је циљ заправо следећи: утврдити на основу детаљне анализе позајмљеница у појединим делима Јоакима Вујића и Павла Соларића до које су се мере ове именице прилагодили законима тадашњег српскохрватског језика.⁶ За овај рад користили смо се следећим делима:

1. H273⁷ Соларић, Павао. *Ново гражданско Землеописаніе њерво на Езику Сербскомъ. У две часџи . . .* У Венецији, 1804.
2. H357. Вујић, Јоаким. *Есџесџвословіе . . .* Въ Будимџ. . . , 1809.
3. H389. Вујић, Јоаким. *Алексісџ и Надіна . . .* У Будиму. . . , 1810.
4. H390. Вујић, Јоаким. *Младіџ Робинзонџ . . .* У Будиму. . . , 1810.
5. H633. Вујић, Јоаким. *Новоизобрџеное и благосусџроеное Училище добродџџели . . .* Въ Будимџ Градџ. . . , 1823
6. H654. Вујић, Јоаким. *Новџџше Землџописаніе цџлаго свџџа . . .* Въ Будиномџ Градџ. . . , 1825.
7. Ж.⁸ Вујић, Јоаким. *Живоџоописаніе. У Карлштату, 1833.*

ПОЗАЈМЉЕНИЦЕ НА И

У испитиваним делима нашли смо свега 8 именица страног порекла на *и*. Од укупног броја примера (31)⁹ 8 (или готово 26%) деклинира се као именице на -*о*, а 15 (или мало више од 48%) као именице на -*и*.¹⁰ Осталих 8 нису деклинирани.

§2. Позајмљенице чија се основа завршава на -*и*, а ном. насџавак на -*о*¹¹

У нашем материјалу нашли смо свега три стране именице које се деклинирају на такав начин: *Ери* (енгл. Erie), *Кенџуки* (енгл. entucky), *Мак-Кенџи* (енгл. Mackenzie), с напоменом да за сваку цитирану именицу има и примера где се поменуте позајмљенице не мењају у зависним падежима. На пример:¹²

а. *Ери*

Од свега 7 примера, 6 се мења као именица на -*о*, а само се један не деклинира.

⁶ Ових именица (нарочито оних које се завршавају на -*и*, -*у* и сл.) нема много у делима писаца из XVIII века. Напротив, Јоаким Вујић и Павао Соларић се често користе оваквим позајмљеницама у својем стваралаштву.

⁷ Цитирамо литературу према Новаковићу (Стојан Новаковић, *Срџска библиоџрафија за новију књижевносџ 1741—1867*, У Биограду, 1869; скраћено: Новаковић, *Библиоџрафија*).

⁸ Новаковић (*Библиоџрафија*) не цитира ово дело.

⁹ У овом раду не наводе се примери који се јављају у ном. или ак. једн. Цитирамо позајмљенице у ном. једн. онако како се пише у оригиналу.

¹⁰ В. доле.

¹¹ Наставци за остале падежне форме додају се на цео облик ном. једн.

¹² За детаљнију информацију о броју примера у сваком цитираном делу в. табелу I на крају нашег прилога.

Ген. једн.: Река Ст. Лаврентија източава излишню воду изъ петъ велики канадски езера, Онтарија, *Ериа* . . . *H273*: II144;¹³ Западња Область . . . на северовостоку посредъ езера, *Ериа*, Хурона . . . иде *H273*: II159; Изъ езера *Ериа* проистиче само 7 милій дугачка Ниагора рѣка *H654*: 377.

Инсѣр. једн.: петъ (шестъ) народа или Ирокци, међу езерами *Ериемъ* . . . и Сусквеханномъ и Чиппеваи . . . знатнѣиши есу *H273*: 151.¹⁴

б. *Кенѣуки*

Овај топоним се јавља 3 пута у нашем материјалу, с напоменом да се мења само једанпут.

Лок. једн.: Лексингтонъ (25), на реки *Кенѣукиу*, поглавити градъ *H273*: II158.¹⁵

в. *Мак-Кенѣи*

Поменута позајмица долази у косим падежима два пута, али се деклинира само једанпут.¹⁶

Ген. једн.: Северовостоочно одъ устїа *Макъ-Кенѣи* естъ устїе реке Копермине . . . *H273*: II145.

§3. *Позајмљенице чији је ном. насѣавак -и, а основу чини део речи до њог вокала*

На такав начин се мењају следеће три именице: *Черроки* (енгл. Cherokee), *Миссури* (енгл. Missouri), *Мисисипѣи* (енгл. Mississippi).

а. *Черроки*

Ова позајмљеница се ретко употребљава у нашем материјалу, те се јавља у зависном падежу само у примеру:

Ген. једн.: Стари урожденци, или ти Индіјани есу се у внутренность землѣ уклонили . . . и есу на многа колена раздѣлени . . . јужно одъ реке *Черрока* *H273*: II151.¹⁷

¹³ Погрешно се употребљава ген. једн. у следећа два примера: крозъ Онтарија, *Ериа*, Хурона и Езеро Горнѣ . . . равно крозъ едну часть реке ст. Лаврентија пролази граница землѣ съ Канадомъ *H273*: II149; Пенсилванїа . . . пада у езеро *Ериа* *H273*: II154, с напоменом да у првом наведеном примеру предлог *кроз* тражи ак. једн. који је данас једини исправан падежни облик. Према *Рјечнику хрвајскога или срѣскога језика* (Део V, У Загребу, 1898—1903, 620), употреба ген. једн. ум. ак. веома је ретка појава, те се углавном јавља у народним песмама стиха ради. Потребно је нагласити да у овом раду после сваког цитата долази скраћеница за дело, а онда страна на којој се налази наведена фраза или реченица.

¹⁴ У нашем материјалу наведена именица не мења се само једанпут: Знатнѣиша естъ Охио, која при езеру *Ериу* извире *H273*: II149.

¹⁵ Поред цитираног облика налазимо и два која нису деклинирана: . . . и покрај *Кенѣуки* естъ едно будуће ново государство *H273*: II156; Одавде простиру се поселенїа . . . покрај Охија доле до њгове постранне реке, Миами, спрема *Кенѣуки* преко *H273*: II159. Уп. пример у ном. једн.: *Кенѣуки* (Кентукетъ) лежи међу западними странами Виргинїе *H273*: II158.

¹⁶ Не мења се поменути топоним у следећем примеру: Половина восточна естъ пуна езера и река, одъ кои река и езеро Аратапесковъ, Река Рабска, која езеро Аратапесковъ съ великимъ Езеромъ Рабскимъ соединява, и изтокъ последнѣга, кои се одъ своєга изобретителя *Макъ-Кенѣи* зове . . . *H273*: II145.

¹⁷ Уп. облик у ак. једн.: . . . а одъ юга реке Мононгазалу . . . и *Черроки* прїима *H273*: II 149.

б. Миссури

Нашли смо само један пример:

Ген. једн.: Сиуи, на горњѣмъ Мисисиппу до *Миссура* доле, есу . . . разширени *H273*: II160.¹⁸

в. Мисисийи

Ова позајмљеница на *и* најчешће се јавља у нашем материјалу, с напоменом да се од свега 14 примера само 1 не мења.

Ген. једн.: Земља е едномъ якомъ планиномъ . . . одъ *Мисисийи* до реке ст. Лаврентіа . . . пресечена *H273*: II149; На северозападу оне горе, око Охіа и *Мисисийи*, естъ клима много кротча и земља изрядно родна *H273*: II150.¹⁹

Инсѣр. једн.: Флорида . . . недромъ мексиканскимъ и *Мисисийи*омъ околѣна, дѣли се на Флориду восточну и западну *H273*: II161; Чійнсїлеендъ (Tennessee) лежи међу . . . Охіомъ и *Мисисийи*омъ са запада . . . *H273*: II158.

Лок. једн.: . . . и поселенія ови на *Мисисийи*у разорили есу *H273*: II157; Аканзаи обаче, или лепи бели люди, на долнѣмъ *Мисисийи*у, овога обстоятелства ради примѣтодостойни *H273*: 160.²⁰

§4. Позајмљенице на *-и* које се не деклинирају

а. Алегхенни (енгл. Allegheny)

Ова позајмљеница се јавља само у примеру: Каролина јужна, јужно одъ Каролине северне, ограничава се моремъ атлантическимъ и горомъ *Алегхенни* . . . *H273*: II156.

б. Хили (шпањ. Chile)

Топоним *Хили* се не мења у следећа три примера: О нѣговомъ пришествію естъ овде велики торгъ, кои се такођеръ изъ Перу и *Хили* посѣцава *H273*: II164; Тукуманъ и Парагвай принадлеже съ јужнѣмъ Перу и *Хили* къ Рио да ла Плата *H654*: 410.²¹

¹⁸ Уп. облик у ак. једн.: Луизијана, на западнѣй страни Мисисиппа, кои овде више знаменити рака, особито реку *Миссури* . . . приима . . . *H273*: II159. Облик *рака*, наравно, представља штампарску грешку (= *река*).

¹⁹ Уп. следеће примере у којима није исправна употреба ген. једн.: Реке на северозападу гора Алегхеннски принадлеже поготову све у державу *Мисисийи*а *H273*: II149; . . . а одъ юга реке . . . приима, и у *Мисисийи*а пада *H273*: II149.

²⁰ Не деклинира се поменута именица само у једном примеру: Цѣла стада дивѣи волова пасла су овуда, када бы су годъ преко рѣке *Мисисийи* препливали *H654*: 382.

²¹ Занимљиво је што се не мења и последња именица ж. р. Употреба облика *да* ум. исправног *де* у овом примеру, наравно, представља штампарску грешку.

ПОЗАЈМЉЕНИЦЕ НА -У

У нашем материјалу употребљава се 6 именица страног порекла на -у, с напоменом да од свега 29 примера само су 2 деклинирана (као именице на -ø), док осталих 27 нису.

§5. Позајмљенице чија се основа завршава на -у, а ном. насџавак на -ø

Једине позајмљенице које се деклинирају на такав начин у испитиваним делима јесу топоним *Перу* (шпан. Peru) и именица *Сиу* (енгл. Sioux).

а. *Перу*

Од свега 22 примера, већина (21) није деклинирана, а само се један мења као именица на -ø. На пример:

Ген. једн.: Потози, северозападно одъ Ассумпциона, у кџ овоме мџстоцарству приложеној части *Перуа*, еданъ . . . гласовити градъ одъ 25000 жителя *H273*: II177.²²

б. *Сиу*

У испитиваним делима поменута именица се употребљава само једанпут, с напоменом да се деклинира као именица на -ø.

Ном. мн.: *Сиуи*, на горњџмџ Мисисиппу до Миссура доле, есу силнџиши и најдалџ разширени . . . *H273*: II160.²³

§6. Позајмљенице на -у које се не деклинирају

а. *Пегу* (енгл. Pegu)

Ова позајмљеница се јавља у зависном падежу само једанпут у примеру:²⁴ Кралџвство Бџрманско . . . состои се изџ Аве, *Пегу*, Арракана . . . *H654*: 292.

б. *Баку* (рус. *Ваки*)

Овај топоним се употребљава два пута у нашем материјалу, али се не мења: Знаменитџи источниџи есу у *Баку* . . . *H654*: 272; Недалеко отџ *Баку* естџ една мала частџ землџ . . . *H654*: 272.²⁵

в. *Рајнгау* (нем. Rheingau)

Не деклинира се поменути топоним у примеру: Овдџ у *Раингау* роде прекрасна вџна . . . *H654*: 125.

²² Уп. облике који нису деклинирани, као што су, на пример: Една частџ одџ *Перу* естџ кџ мџстоцарству ла Плати приложена *H273*: II175; Царство Хиле . . . има обџкновенно сџ *Перу* еднога мџстоцара *H273*: II175; Естество овдџ е равно тако богато, какогодџ у *Перу* *H654*: 411; у *Перу* има злата у свакога . . . *H858*: 62 и сл. В. § 45. за још неке примере.

²³ Занимљиво је да се у овом примеру остале две именице страног порекла (*Мисисџи* и *Миссури*) мењају као именице на -и (крајњи вокал се сматра као суфикс, а не као део основе).

²⁴ Уп. облике у ном. једн.: Рџке Гравазди (Ава), Сиамџ, *Пеју*, и Менамџ проистичу изџ Тџбетскии Гора *H654*: 291; *Пеју* естџ такожде новосозданна *H654*: 292.

²⁵ Поред тога, поменута именица се употребљава једанпут у ном. једн.: *Баку* принадежи Кавказу . . . *H654*: 272.

г. *Брондау* (нем. Brondau)

Поменуто презиме се не мења у следећа два примера: Ова варошица принадежи кь Домініуму Барона *Брондау Ж*: 86; Овде кодъ истога Барона *Брондау* пребудемо три дана *Ж*: 86.

ПОЗАЈМЉЕНИЦЕ НА -Е²⁶

Свега смо нашли 3 позајмљенице на -е, с напоменом да је њихова употреба веома ограничена. Од 6 примера у зависним падежима, само се 4 деклинирају.

§7. *Позајмљенице чија се основа завршава на -е, а ном. наставак на -ø*

Две именице страног порекла мењају се на такав начин: *Нјучжеррзее* (енгл. New Jersey) и *Чийїеве* (енгл. Chippewa). На пример:

а. *Нјучжеррзее*

Поменути топоним се мења само једанпут у примеру:

Ген. једн.: Пенсилванія, западно одъ *Нјучжеррзееа* . . . съ северозападнимъ угломъ своєга четиреуголника пада у езеро *Еріа Н273*: II154.

б. *Чийїеве*

Поменута позајмљеница такође се налази једанпут у нашем материјалу:

Ном. мн.: петъ (шестъ) народа или *Ірокци* . . . и *Чийїевеи* . . . знатнѣиши есу *Н273*: II151.

§8. *Позајмљенице чији је ном. наставак -е, а основу чини део речи до њог вокала*

Само се топоним *Хиле* деклинира на такав начин. На пример:

Ген. једн.: Мѣстоцарство ла *Плата* занима . . . восточну *Часть Хила Н273*: II176; . . . а восточна часть старога *Хила* естъ кь мѣстоцарству ла *Плати* приложена *Н273*: II175.²⁷

ЗАКЉУЧАК

На основу наше анализе позајмљеница које се употребљавају у 7 испитиваних дела Јоакима Вујића и Павла Соларића можемо констатовати следеће:

1. Од свега 17 позајмљеница на -и, -у и -е, 2 (или готово 12%), *Черроки* и *Миссури*, деклинирају се као именице на -и; 3 (или готово 18%), *Чийїеве*, *Сиу*, *Нјучжеррзее*, мењају се као именице на -ø; 6 (или више од 35%), *Ери*, *Кенїуки*, *Мак-Кенци*, *Мисисїїи*, *Перу*, *Хиле*, имају поред деклинираних

²⁶ Што се тиче именица на -о, крајњи вокал о се третира као ном. наставак, те се деклинирају као именице ср. р., с напоменом да се именице *индиїо* и *какао* понекад не мењају у нашем материјалу. Нпр.: Тричастіе западнѣ . . . имало у години . . . 63 *какао*, 2884 *индиїа* . . . и извело е . . . 73 милиона фунти *какао* . . . *Н273*: II166; Держава . . . естъ поглавито богата съ *какаомъ* . . . *Н273*: II166; поред: . . . тергуе съ *Какао* . . . *Н654*: 392; Живописцы сирѣчь Малеры мешаю га съ плаветнымъ *Индїїо Н357*: 46. и сл.

облика и форме које нису деклиниране, док се *б*, *Алегхенни*, *Хили*, *Пегу*, *Баку*, *Рајнгау* и *Брнадау*, третирају као непроменљиве именице.

2. Од 66 примера који се јављају у зависним падежима, 29 (или готово 44%) деклинирано је, а већина (37 или 56%) није. Од тих позајмљеница које се мењају, 12 (више од 18%) деклинира се као именице на *-ø*, а осталих 17 (готово 26% свих примера) као именице чији је ном. наставак *-и* или *-е*, с напоменом да се сви поменути деклинирани облици (изузев једног који се јавља у *H654*) налазе у Соларићевом делу *H273*.

3. Од облика који су деклинирани као именице на *-ø*, већина (8 од свега 12 примера, или готово 67%) има основу која се завршава на *-и*, док по два примера имају основе на *-е* и *-у*. Од облика чији се крајњи вокал третира као ном. наставак, највећи број (15 од свега 17, или више од 88% свих примера) има суфикс *-и*, а само два наставак *-е*. На крају, што се тиче облика који нису деклинирани, већина (27 од 37, или готово 73%) завршава се на *-у*, а само 8 на *-и* и 2 на *-е*.

4. У односу на редослед испитиваних дела према укупном броју примера у косим падежима, већина (43 од свега 66, или мало више од 65%) долази у Соларићевом делу *H273*, а остала 23 у Вујићевим делима *H654*, *H357*, *H390*, *Ж*, *H389*, *H633*.²⁸

5. Што се тиче распореда примера према падежима, од 29 деклинираних облика, 21 (мало више од 72%) јавља се у ген. једн., а само по 3 у инстр. и лок. једн., а 2 у ном. мн. Облици у ген. једн. такође су у већини и код недеклинираних форми где налазимо следећи распоред облика: 17 од 37 (готово 46%) долази у ген. једн., 13 (више од 35%) у лок. једн., а само 6 у инстр. једн. и 1 у дат. једн.

На крају овог излагања желели бисмо истакнути да наш скроман прилог представља само први покушај расветљавања једног проблема који до данашњег дана „није дефинитивно ни постављен, а камоли решен,²⁹“ наиме, судбину страних именица у српскохрватском језику, нарочито у ранијој фази развитка књижевног језика. На основу наших података, изгледа да је процес асимилације именица страног порекла према законима српскохрватског језика био веома спор.³⁰ Детаљније испитивање дела штампаних током XIX века,

²⁷ Уп. следеће облике који нису деклинирани: Америка јужна состои изъ . . . *Хиле* . . . *H273*: II172; Парагвае, међу Перу и *Хиле* . . . *H273*: II172. Што се тиче облика *Хила*, сасвим је могуће да се ради о именици *Хили* (уп. *Мисисийи* и сл.).

²⁸ В. табелу II на крају овога рада.

²⁹ Милка Ивић, *Обележавање*, 205. Познате су разлике између источне и западне варијанте књижевног језика, бар што се тиче плуралске парадигме. У западној половини српскохрватске језичке територије појављује се тежња ка ликвидирању оваквог специфичног односа: уводи се „мушка“ плуралска парадигма са „мушким“ К индикатором — *шај дечко* / *ши дечки*, *шај аушо* / *ши ауши* и сл. (Милка Ивић, *Обележавање*, 204).

³⁰ Занимљиво је да и код Вука, као и код Даничића, има и сличних примера у којима се опажа колебање у деклинацији именица страног порекла. В. Т. Маретић, *Грамајика хрвајскоја или срјскоја књижевној језика*, 3. изд., Загреб, 1963, 185—6.

нарочито новина,³¹ свакако ће допринети нашем бољем разумевању овога занимљивог питања.

ТАБЕЛА I
Анализа позајмљеница према њиховој деклинацији

1	Деклинација као именица на -ø	Деклинација као именица на -и и сл	Непроменљива именица
1	2	3	4
1. Позајмљенице на -и			
а. <i>Ери</i>			
<i>їен. једн.</i>	5		
<i>инсїр. једн.</i>	1		
<i>лок. једн.</i>			1
б. <i>Кенїуки</i>			
<i>їен. једн.</i>			1
<i>даїї. једн.</i>			1
<i>лок. једн.</i>	1		
в. <i>Мак-Кенци</i>			
<i>їен. једн.</i>	1		1
г. <i>Черроки</i>			
<i>їен. једн.</i>		1	
д. <i>Миссури</i>			
<i>їен. једн.</i>		1	
ђ. <i>Мисисїїи</i>			
<i>їен. једн.</i>		9	1
<i>инсїр. једн.</i>		2	
<i>лок. једн.</i>		2	
е. <i>Алеїхенни</i>			
<i>инсїр. једн.</i>			1
ж. <i>Хили</i>			
<i>їен. једн.</i>			1
<i>инсїр. једн.</i>			1
2. Позајмљенице на -у			
а. <i>Перу</i>			
<i>їен. једн.</i>	1		8
<i>инсїр. једн.</i>			3
<i>ок. једн.</i>			10
б. <i>Сиу</i>			
<i>ном. мн.</i>	1		
в. <i>Пеїу</i>			
<i>їен. једн.</i>			1
г. <i>Баку</i>			
<i>їен. једн.</i>			1
<i>лок. једн.</i>			1

³¹ На жалост, писци који су били активни у ранијој епоси нису детаљно испитани. Што се тиче новина штампаних у овом периоду, оне садрже много позајмљеница из западно-европских језика. Кратак преглед материјала у *Новинама срїским*, на пример, потврдиће нашу констатацију. Од посебног значаја за испитивање именица страног порекла у предвуковском периоду јесте грађа Велимира Михајловића (*Грађа за речник сїраних речи у їревуковском їериоду*, I—II, Нови Сад, 1972—74).

1	2	3	4
д. Рајнџау лок. једн.			1
ђ. Брондау џен. једн.			2
3. Позајмљенице на -е			
а. Хиле џен. једн. инстџр. једн.		2	1 1
б. Њучџеррзее џен. једн.	1		
в. Чџџџеве ном. мн. Укуџан број џримера	1 12		
		17	37

ТАБЕЛА II
Редослед испитиваних дела према броју примера

К

Дело	Деклинација као именица на -џ	Деклинација као именица на -е и сл.	Непроменљива именица	Укупна сума
1. Н273	11	17	15	43
2. Н654	1		12	13
3. Н357			4	4
4. Н390			2	2
5. Ж			2	2
6. Н389			1	1
7. Н633			1	1

Aleksandar Albijanić

IN ADDITION TO STUDY OF DECLENSIONS OF NOUNS OF FOREIGN ORIGIN IN
CERTAIN WORKS OF JOAKIM VUJIĆ AND PAVLE SOLARIĆ

S u m m a r y

As it is generally known in linguistics, in the present-day Serbo-Croat standard language, in contrast to the majority of other Slavic languages, particularly Russian, all the nouns are declined including the assimilated nouns of foreign origin both from the old and the recent times (the only exception being, of course, the noun *doba*). Therefore, today's foreign nouns, once assimilated, automatically follow the rules of the Serbo-Croatian language, thus getting the paradigmatic forms as well as the connection to the congruential indicator „in accordance with their basic morphological structure“. Since Serbo-Croatian offers only four suffixes for the nominative singular (-∅, -ā, -ō, -ē), any foreign noun ending with any other vowel (-i, -u, -ā, -ō, -ē) is declined as a noun of masculine gender ending with -∅, but in those cases the vowel endings are felt as a part of the relevant noun root.

On the basis of our analysis of certain works of Joakim Vujić as well as of Pavle Solarić, the Serbian authors who often used the words of foreign origin in their creative work, particularly the toponymic ones, we have come to the conclusion that there have been qualitative changes concerning the declension of nouns of foreign origin. Out of the total of 66 items ending with -i, -u, and -ē (there have been found no items ending with -ā and -ō), most of them (37 i.e. 56%) are not declinable (e.g.: *Čile* (*Chile*) *Peru* (*Peru*) *Baku*). As regards the others, 12 (i.e. 18.2%) are declined as the nouns ending with -∅ (e.g.: *Nju Džersi* (*New Jersey*); *Siu* (*Soiux*), whereas 17 (i.e. 25.8%) are declined as the nouns that have the suffix for the nominative singular either -e or even -i (e.g.: *Čile* (*Chile*); *Misisipi* (*Mississippi*); *Misuri* (*Missouri*). It is interesting that both in Vuk's and in Daničić' works, there are similar examples where variations are noticed concerning declension of nouns of foreign origin, which is in favour of our previous statement about the position of those nouns in the historic development of the Serbo-Croatian standard language.

Др МИРОСЛАВ КРАВАР (Задар)

ИМПЕРФЕКТ И АОРИСТ У ХРВАТСКОСРПСКОМ ЈЕЗИКУ*

У овом је прилогу ријеч о хрватским или српским синтетичким претеритима, имперфекту и аористу, на широј језично-повијесној позадини њихових односа према аналогним облицима других, у првом реду славенских, а такођер и неславенских језика за које се с више или мање права смије претпоставити да могу, било с генеалогскога или типолошкога становишта, осветлити мјесто и улогу двају временских облика како у глаголском систему тако и у самом језику, боље рећи, у његовим говорним облицима и његовим књижевним редакцијама. По томе овај рад стоји негдје на пријелазу између тзв. „традиционалнога“ приступа језичним чињеницама, уколико се овдје ради о њихову дијакроничком успоређивању, и сувремених лингвистичких тражења на подручју синхроничке типологије, тј. проналажења међујезичних веза неовисних о ступњу сродности међу језицима, која може бити већа или мања, па чак и никаква.

Оба становишта, и генеалогско и типолошко, играју важну улогу и у питањима тзв. „језичних савеза“, какав је уз остале и онај балкански. А наш се језик — макар и нешто више као српски него као хрватски — налази одавна у интересном кругу балканске лингвистике, иако балкански савез, како ћемо видјети понешто и у оквиру наше теме, није једина језична околина која дјелује на наше језичне структуре, навластито синтактичке.

Наведену тематику наших двају простих претерита разврставам у три поглавља, од којих се прво односи на имперфект и аорист као наслијеђене облике, друго на проблем њихове говорне употребе, а треће на њихов књижевнојезични статус. Али, како ми расположиво вријеме не допушта да сва три дијела излажем *in extenso*, сажимљем прва два на најнужнију мјеру да бих се подуље задржао на трећем, и то стога што сматрам да у питању употребе двају временских облика у нашим књижевним срединама има доста неистражених појава.

Као опћу напомену додајем да се у овом раду нисам трудио толико око нових чињеница у предмету о којем је ријеч колико око нових погледа на већ познате чињенице. Јер о питању имперфекта и аориста постоји у нас за-

* Овај је реферат тематски растао у току рада па је пријављен под једним — радним — насловом, у програму најављен под другим, а овдје се објављује под трећим, под којим је на састанку у извацама и читан.

видно обилна литература, која се у понешто тијесним роковима овога састанка једва дала прегледати. Да не наводим све то мноштво радова, упућујем особито на Стевановићеву студију *Функције и значења глаголских времена*, гдје је сва мјеродавна литература цитирана и с пишчева становишта огледана.¹ Служим се такођер двјема великим граматикама, Маретићевом и Стевановићевом. Тај нас библиографски избор, ограничен али довољан, лишава и обавезе да трагамо за даљњим писменим потврдама двају облика, јер је у њему сабрано толико провјерене грађе да се за нашу сврху може сматрати примјереним. Оно што би се могло поврх тога жељети јест, како ћемо видјети даље, поуздано обрађена грађа с говорних подручја облика о којима је ријеч.

*

Ево сада најприје неколико ријечи о нашим синтетичким претеритима као наслијеним временским облицима.

У нас се у стручној литератури обично расправља о простим претеритима, особито о њихову значењу, тако рећи, у затвореном кругу наших језичних чињеница, тј. без обзира на околност што се два временска облика не само обликом него и значењем уклапају у шири круг ближе или даље сродних језика, у којима се питање њихова значења и употребе, а гдјекада и њихове судбине, поставља ако не на исти, а оно бар на аналоган начин. У томе има више природне склоности да се остане „на своме тлу“ него свијесне тежње да се за вољу синхроничким обзирима заобиђу дијакроничке чињенице као методолошки тобоже застарјеле и — мора се признати — више пута пренаглашаване. Још су рјеђи примјери типолошкога приступа питањима као што је ово овдје. Тако онда вриједни знанствени резултати добивени на опћеславистичком плану знају остати неискориштени, а кадшто чак и незапажени.²

А наш имперфект и аорист, два претеритално-временска облика која се на разини говора јављају или појединачно, нпр. у разговору, или, особито у приповиједању, као чланови одређене видско-временске супротности, имају с обзиром на мјесто у глаголском систему посебан статус, и то напосе с обзиром на глаголски вид. Док су други облици обиљежени видски строго према глаголу од којег се творе, оба су проста претерита у погледу вида дјеломично неовисна о своме глаголу па се уз стално „правидско“ значење, како ћемо га договорно звати, творе првобитно и сами од глагола обају видова, при чему смо имперфект од перфективних глагола већ изгубили, док је аорист и од имперфективних глагола, како по штокавским говорима тако и у књижевној употреби, жив колико-толико и данас. То стање познају, дакако, и други славенски језици старијих епоха, па се може потврдити не само на грађи ста-

¹ М. Стевановић, *Функције и значења глаголских времена* (= Посебна издања САНУ, 172, Одељење литературе и језика, 20), Београд 1967, стр. 74 и д. и 101 и д.

² У предмету о којем је овдје ријеч важна су два старија дјела, и то J. Holt, *Études d'aspect* (= Acta Jutlandica, 15), Copenhagen 1943, и Chr. Sørensen, *Aspect et temps en slave*, Aarhus 1949, а од новијих радова Н. Schelesniker, *Entstehung und Entwicklung des slavischen Aspektsystems*, Die Welt der Slaven 4 (1959), стр. 390 и д., и L. Sadnik, *Das slavische Imperfekt*, Die Welt der Slaven 5 (1960), стр. 19 и д.

рославенскога језика,³ већ исто тако и у староруском и старочешком,⁴ понешто и старохрватском,⁵ а у бугарском и на подацима живог говора.⁶

То онда значи да су оба наша временска облика у своме правилском значењу старија од новог система славенскога вида: не само аорист као индоевропска творба, за коју је то очито, него и нови праславенски имперфект, за који се то с много вјеројатности претпоставља. Јер, ако се имперфект у погледу творбе смије доводити у везу с балтичким претеритом,⁷ па чак и с латинским имперфектом,⁸ онда ће му и оно правилско значење бити прајезично наслијеђе.⁹ Другим ријечима, наш су имперфект и аорист такви временски облици који су видски двоструко обиљежени: обадва — један као праславенска, а други као индоевропска творба — носе у себи осим значења новог славенског вида и трагове прајезичних видских односа у смислу супротности између тзв. „презентских“ и тзв. „аорисних“ облика, дакле „правида“, какав се сусреће у низу индоевропских језика за означавање супротности између „неограничене“ и „ограничене“ радње.¹⁰ Тако се онда наши прости претерити доводе генеалогски у изравну везу с видским односима какви су нам познати ако не најбоље из староиндијскога, а оно свакако из старогрчкога, дјеломично из латинскога, а такођер, у даљњем развоју, из новогрчкога и романских језика. То потврђују и подаци о значењу и употреби двају облика у бугарском језику, гдје оба и данас функционирају у том двоструком видском смислу.¹¹

Та се поставка може бранити и компаративно-типолошки тиме што се славенски имперфект и аорист, гдје их год налазимо, у основи подударују видско-семантички с аналогним облицима других, чак и даље сродних језика.

Друга је, дакако, ствар питање на који су се начин наша два правилски већ обиљежена претерита уклопила у нови видски систем. Нама су познати само резултати тога процеса, тј. присутност имперфекта од глагола обају видова, при чему онај перфективни и у функцији понављања радње остаје при свом значењу неограничености, и аориста такођер од глагола обају видова, при чему у оном имперфективном долази до неке врсте сукоба између правилскога значења ограничености и видскога значења имперфективности. А што се тиче процеса урастања двају претерита у нови видски систем, о њему се можемо домишљати на темељу наведенога стања што га затјечемо у неколико

³ A. Leskien, *Handbuch der altbulgarischen Sprache*, Heidelberg 1962⁸, стр. 172.

⁴ W. Vondrák — O. Grünenthal, *Vergleichende slavische Grammatik*, II, Göttingen 1928, стр. 288, A. A. Vaillant, *Grammaire comparée des langues slaves* III, 1, Paris 1966, стр. 64.

⁵ Наш је случај знатно нејаснији, и то због честа мијешања облика имперфекта и аориста.

⁶ С. Стојанов, *Грамаџика на бџларскиј книжовен език*, Софија 1964, стр. 334 и д.; исп. такођер Ю. С. Маслов, *Имперфект глаголов совершенного вида в славянских языках*, Вопросы славянского языкознания 1 (1954), стр. 68 и д.

⁷ Chr. Stang, *Das slavische und baltische Verbum*, Oslo 1942, стр. 81 и д.

⁸ Vaillant, о.ц., стр. 66 и д.

⁹ K. Brugmann — B. Delbrück, *Grundriss IV*, 2, 338 и д.

¹⁰ Овдје се називи „ограничена“ и „неограничена“ радња и „перфективна“ или „имперфективна“ узимљу први за правилску, а други за видску супротност, али без обзира на семантички однос између два видска система, који је недовољно истражен и више или мање споран; исп. J. Safarewicz, *Note sur l'aspect verbal en slave et en indo-européen*, Балканско езиковање, БАН, 7/2, (1963), стр. 25 и д.

¹¹ Стојанов, о.ц., стр. 354 и д.

славенских језика.¹² Уосталом, то питање прелази границе наше теме, па у том смислу упућујем на постојећу литературу.¹³ За нас је овдје од битна значења опћа спознаја да су у процесу развоја нових видских односа оба времена већ у саставу глаголскога система. Ако је тако, онда на наша два облика ваља гледати као на реликте прајезичне видске супротности, тј. као на случај дјеломична, на прошлост ограничена вида какав имамо, на примјер, у латинском.¹⁴

Одатле произлази да би наш данашњи имперфект и аорист, који се у међусобном односу могу предочити у облику двојне видске супротности *чињих* : *чиних/учиних*, били израз први за прошлу неограничено-имперфективну, а други за прошлу ограничено-имперфективну или ограничено-перфективну радњу већ према виду глагола од којег се твори.¹⁵

Ја сматрам да се основна значења двају облика, као и свих морфематских јединица у језику, не налазе у мноштву конкретних семантичких нијанса, као што су многе од оних што им се често приписују, нпр. „трајање“ или „понављање“, „доживљеност“ или „недоживљеност“, „ближа“ или „даља“ прошлост итд., него да се она одређују морфосемантички у неколико дистинктивних обиљежја апстрактно-граматичке природе која су дана у њихову морфолошком саставу. Таква би обиљежја у даном случају била: вријеме, вид, тзв. „деиксис“ и једва што друго; све је остало ствар контекста или, како би се у ТГ-граматици рекло, „дубоких структура“, које се могу, али не морају „површински“ обликовати. Стога се анализом велика броја појединачних употреба двају претерита, колико год она била продубљена, не проналази обавезно оно што ти облици као чињенице језика „значе“ или „изражавају“, него често и оно што они на разини говора „покривају“. А језик и говор могу бити два различита подручја анализе.

Што се пак тиче проблема говорне употребе двају претерита, ту је на првом мјесту значајна црта њихове слабе и, штавише, све слабије заступљености у говорном језику: имперфекта већ и у штокавским говорима, а аориста, који је у штокавским говорима регионално, дакле дјеломично жив, особито у градским. Додамо ли томе да су у двјема хрватским дијалектима, чакавском и кајкавском, оба позната у незнатним или семантички изведеним реликтима, онда се види да је њихово мјесто у нашем глаголском систему прилично угрожено. То вриједи поглавито за имперфект, који је говорно ограничен на невелико подручје у југоисточном углу штокавштине, док аорист живи говорно додуше знатно шире, али се — гледан социолингвистички — све више везује уз говор села: у нашим великим, па и већим градовима не чује се готово никако.¹⁶ Вриједно је подсетити да је било пот-

¹² Исп. М. Дејнова, *Имперфект и аорист в славянскиѣ езици*, София 1966.

¹³ Исп. о томе Ју. С. Маслов, *Zur Entstehungsgeschichte des slavischen Verbalaspektes*, *Zeitschrift für Slawistik* 4 (1959), стр. 560 и д., гдје се наводи и новија литература питања.

¹⁴ Једна досада слабо истицана морфолошка паралела између латинскога и славенскога глагола састоји се у „битематичности“ (њем. *Zweistämmigkeit*) двају система, тј. у томе што су оба грађена на супротности између презентске и претериталне основе (у латинском аористо-перфектне, а у славенском аористне, коју данас зовемо инфинитивном).

¹⁵ О том двоструком видском значењу двају облика исп. Schelesniker, о.ц., стр. 398 и д., и Sadnik, о.ц., стр. 22 и д.

¹⁶ Исп. П. Ивић, *Die serbokroatischen Dialekte*, 's Gravenhage 1958, *passim*, гдје има добрих података о раширености двају претерита по говорима, иако су точније границе по природи ствари неодређене.

пуна или дјеломична замјена двају простих претерита или само једнога од њих, напосе аориста и њему аналогних облика, аналитичким перфектом типична за одређен шири средњоевропски појас, од којег сјеверно и јужно преживљују. Је ли и ту по сриједи црта каква језичнога „савеза“ или, што је слабо вјеројатно, пуки случај, о томе нема довољно евиденције.¹⁷

У тим околностима говорне ограничености двају претерита, како у хоризонтално-географском тако и вертикално-социолошком погледу, под свејачим притиском претеритализираног перфекта, који их заступа видаки, али не и правилски, губи се и онај првобитни однос међу њима и замјењује новим: супротност *чињах* : *чиних/учиних* префункционира се у *чињах/(чиних)* : *учиних* и своди на *чинио сам* : *учинио сам*. Није, дакле, чудо што говорна пракса, више или мање ограничена и спорадична, не пружа довољно података о основном значењу двају облика на темељу ове или оне употребе, па кадшто чак ни о разлици између једнога и другога.¹⁸

Јер два се проста претерита, уз више или мање исто временско, а различито правилско значење, разликују, чини се, и оним што се у литератури предмета, па и у лингвистици уопће, означаје именом „*deiksis*“, тј. с обзиром на временско-деиктички индекс или временску точку према којој се радња временски одређује, другим ријечима, с обзиром на *типс*-момент говора и *типс*-момент односа.¹⁹ У том би смислу права говорна употреба имперфекта, гдје се он још чује, било углавном приповиједање, а аориста и разговор и приповиједање, па би овај био у „индикативу“ и „релативу“, а онај претежно у „релативу“. У ту би опћу схему могло ући све што наша граматика учи о значењу двају облика, уз остале Маретић и Стевановић.²⁰

У ту би схему, ако је ваљана, морало стати и питање значења аориста имперфективнога вида, које се у нас разрасло у дуготрајан знанствени спор.

¹⁷ У том су средишњем појасу француски језик, затим сјеверноталијански и јужно-њемачки говори, па мађарски и румуњски, а од славенских језика источни и сви већи западни, а од јужних словенски, док су изван појаса на сјеверу енглески и низоземски језик и сјеверно-њемачки говори, а на југу иберско-романски језици, јужно-талијански говори, грчки и албански језик, а од славенских бугарски и македонски; ми смо, дакле, на по пута; исп. о томе старији рад, A. Meillet, *Sur la disparition des formes simples du prétérit*, *Linguistique historique et linguistique générale* I, Paris 1948², стр. 149 и д., гдје се ствар још не објашњује у смислу језичних додире, већ као опћејезична појава. Било би ипак вриједно истражити хронолошку страну питања.

¹⁸ А. Белић, *Значења и употреба глаголских времена*, *Јужнословенски филолог* 6 (1926—27), стр. 102 и д., приписује аористу као основно значење непосредне прошлости; исп. такођер Brugmann—Delbrück, о.ц., стр. 341 и д.; Делбрик је, додуше, нашао много таквих аориста у ведским текстовима (*ibid.*, стр. 232 и д.), али их, чини се, не сматра прајезичнима. У нас је та црта, у сваком случају, „дубинске“ природе.

¹⁹ J. Kuryłowicz, *Inflectional Categories of Indo-European*, Heidelberg 1964, стр. 24 и д. — Сувремена лингвистика има обичај, више него друге знаности, говорити о старим стварима под новим именима: „*deiksis*“ ће, у примјени на вријеме, бити у истом кругу појмова као и у Бругман—Делбрика „апсолутна“ и „релативна“ употреба времена, у Мусића „разговор“ и „приповиједање“ (слично данас у Вајнриха „*Besprechen*“ и „*Erzählen*“, в. даље), а у Белића глаголски „индикатив“ и „релатив“. Ја и сам оперирам низ година временско-деиктичким индексима *типс* и *типс* (= *типс*) у радовима из латинске глаголске синтаксе.

²⁰ Исп. Т. Маретић, *Грамајика и сѣилисѣика хрвајскоја или срѣскоја књижевној језика*, Загреб 1931², стр. 535, и М. Стевановић, *Савремени срѣскохрвајски језик II (Синѣакса)*, Београд 1969, стр. 635 и д., гдје се види како је имперфект у разговору слабо потврђен.

Овдје се на њему не могу посебно задржавати, то више што ћу о томе говорити на другом мјесту, па се ограничујем на оно битно.

Свађу је, чини се, приметно Маретић својом тврдњом да су имперфективни аорист и имперфект, што се тиче значења, иста ствар.²¹ А то није тачно. Стога се за Маретићем изредао цео низ наших стручњака који су покушали ствар разјаснити: Љ. Стојановић, А. Мусић, А. Белић, А. Стојићевић, Ђ. Грубор, Ј. Вуковић и М. Стевановић, а у новије вријеме Н. Рончевић и С. Бабић.²² Док се донедавна проблем третирао с циљем да се између имперфекта и имперфективнога аориста пронађе разлика у значењу, данас се нагађа да би оно што зовемо аористом имперфективних глагола био имперфект с аористним наставцима, што — тако речено — такођер није тачно. Било засада како му драго, мислим да се ради о слиједећем.²³

Гдје је аорист као такав жив, ту се, дакако, чује и аорист имперфективних глагола, и то у разговору, док га у приповиједању, рекао бих, више нема. Да је риједак, како истичу Маретић и Стевановић, нема сумње, али ипак не толико да би се смјело тврдити како га уопће нема, као што се чини у наше вријеме.²⁴ Тим се аористом, као и иначе у разговору, саопћује или констатира, док се имперфектом, по правилу у приповиједању, описује. Према томе, разлика је између имперфекта као израза за неограничено-имперфективну радњу и аориста имперфективнога вида као израза за радњу ограничено-имперфективну не само у том „правидском“ значењу већ и у ономе што смо напријед означили као „deiksis“: имперфективни се аорист одређује временски са становишта момента говора, а имперфект са становишта прошлога момента о којем је ријеч. Нека буду доста два фиктивна примјера каква би, колико знам, била могућа и у говору: *Браћа ж и в љ а х у у слози* према *Браћа ж и в ј е ш е у слози*. Узео сам намјерно двије кратке реченице, рецимо — два контекстуално слободна фрагмента већих текстовних цјелина. У том су погледу обје реченице текстуално-лингвистички „крње“: прва тражи да се допуни прилошком ознаком у смислу „у то и то вријеме“, а друга у смислу „толико и толико времена“ (макар то било и све вријеме). То је зато што аорист *живјеше*, одређен временски са становишта момента „сада“, у који се говори, нешто саопћује или констатира, док имперфект *живљаху*, временски одређен са становишта момента „тада“, о којем је ријеч, нешто описује. Другим ријечима, наша се два облика, *живљях* и *живјех*, односе аналогно као имперфект и аорист глагола „живјети“ у неким другим језицима који их имају: грчки, стари и нови, латински и романски језици (особито они у којима је, уз имперфект,

²¹ *Грамаџика и сџилџиџика*, Загреб 1889, стр. 598 и д.

²² Исп. Ђ. Грубор, *Асџекџина значења II*, Загреб 1953, *passim*, гдје су приказана и оџијењена старија мишљења; о новијима говори Стевановић, *Значења аорџста имџерџекџивних џлаџола*, *ЈФ* 27 (1966/67), стр. 165 и д.

²³ Како сам рођен и дуго вријеме живим у сусџедству „аорџснога“ подручја, могу о том питању изнијети, неовџсно о ономе што се зна из грамаџике, и податке из особнога искуства.

²⁴ Ја сам га чуо свега два-три пута у животу. Ево само једнога аутентџчног примјера: *Како оно џи у м а ч и с џи е ону реченицу?* — питање што ми га је прије неколико година упутио један колега, Црногорац из старе Херџеговине.

и аорист говорно жив).²⁵ Није на одмет споменути и то да се говорна разлика у значењу између двају облика истога вида, како се овдје излаже, подударара и с оним што се зна из бугарскога, гдје су оба претерита говорно обична.²⁶

Тек замјена наших двају претерита перфектом, тј. замјена на основи вида, своди оба облика, *живљах* и *живјех*, на исто *живио сам*, при чему се — како већ знамо — чува имперфективни вид, али се покрива она правилска, а с њоме и деиктичка разлика међу њима. Тко ту разлику тражи полазећи од деиктички неутралнога перфекта, разумије се да је не може наћи.

У сваком случају — да се вратимо на опћу страну предмета — питање данашње говорне употребе наших простих претерита може се сматрати дјеломично отвореним, како у њихову односу једнога према другом тако и у њихову односу према другим временским облицима за прошлост. Та би се говорна вриједност двају облика, с обзиром на њихову слабу односно дјеломичну заступљеност у говорном језику, морала и проучавати на тлу говорâ као „исконска“ прије него се покуша утврдити што на подручју књижевнојезичне праксе потјече заиста из говорних средина, а што можда из других извора односно из других узора.

*

Самим се тиме имплицира да књижевнојезична пракса представља посебно подручје употребе наших простих претерита, па би се под тим видним кутом морала и истраживати, и то ако ни ради чега другога, а оно ради тога да би се у употреби двају облика могла утврдити каква-таква норма. Јер, како се ради о временским облицима ограничена или чак недовољна говорнога покрића, подаци говора нису довољни да служе — као што бива у случају других, говорно опћераширених облика — као поуздан ослонац њихове употребе на разини књижевнога језика, боље рећи — његових редакција.

²⁵ Такве су — углавном правилске — супротности: у старогрчком $\epsilon\zeta\omega\nu$ или $\epsilon\beta\iota\omega\nu$ према $\epsilon\zeta\eta\alpha$ или $\epsilon\beta\iota\omega\nu$ (новогрчки димотички $\zeta\upsilon\alpha\alpha$ према $\epsilon\zeta\eta\alpha$), у латинском *vivebat* према *vixi*, а у романском, нпр. талијанском, *vivevo* према *vissi* (ово посљедње особито јужно-талијанским говорима, гдје је аорист под именом *passato remoto*, исто као у шпањолском и португалском, и говорно жив). Овдје не улазим у деиктичке разлике којих међу наведеним језицима има.

Ту је свуда по сриједи смисаона супротност у смислу „правида“; исп. Н. Weinrich, *Tempus: Besprochene und erzählte Welt*, Stuttgart 1971², str. 28 и д. и 91 и д., гдје се разлика између два претерита тумачи као „предњи план“ аориста и „стражњи план“ имперфекта. Та је дистинкција, уосталом, била позната већ некоме од римских граматичара који је рекао: *Perfecto procedit, imperfecto insistit oratio* (под перфектом се мисли латински аорисни перфект). То, другим ријечима, значи да се у приповиједању аористом саопћује, а имперфектом описује.

²⁶ Та би раширена говорна употреба простих претерита у бугарском, исто као и у албанском, могла бити просторно ограничен балканизам по грчком узору, и то у смислу заједничкога чувања наслијеђених црта; исп. о томе М. Савић, *Нека зајажсања у вези са синтетичношћу и аналитичношћу српскохрватске коњујације у односу на суседне језике*, Научни састанак слависта у Вукове дане: Реферати и саопштења 6, 1 (1976), Београд 1977, стр. 145 и д., напосе 155.

Тиме прелазимо на питање књижевнојезичнога статуса двају временских облика.

Више него у оквиру рада на терену било је досада у нас успјеха у истраживању, као изворâ другога реда, производâ народне књижевности, иако се они — с обзиром на могућност промјена у току преношења или утјецаја са стране, захтјева стиха итд. — морају узимати у обзир с разумљивим опрезом. На том ће подручју, у сваком случају, бити вриједни неки Мусићеви радови, у којима се неизравно утврђује, уз остало, синтактичко-стилистичка вриједност, тако рећи „*etos*“ временских облика у различитим стиловима усмено-пјесничкога говора.²⁷ Тако се, на примјер, може прихватити да су прости претерити типични за „епски“, а хисторијски презент имперфективнога вида за „драматски“ тон казивања народне пјесме, док су перфективни презент приповијетке или перфект говорнога језика у приповиједању стилистички више или мање „неутрални“.²⁸ Нема сумње да таква обиљежја временских облика за прошлост мора да потјечу у првом реду из њихове говорне употребе.

Кад је ријеч о простим претеритима, њихов се *etos*, дакле, може тражити или у писаца који потјечу с говорних подручја двају облика, нпр. у Његоша, данас у Андрића, Ђопића, Булатовића, Деснице и др., или бар у таквих који се у том погледу воде или су се, боље рећи, водили узорима народнога пјесништва, као Мажуранић, Прерадовић, Деметер, Ботић односно Радичевић, Јовановић-Змај итд. Али не треба при томе заборављати ни чињеницу да је у нашим књижевностима било, а има и данас, цео низ писаца, особито пјесника, који нити потјечу са споменутих говорних подручја нити се у свом језичном изразу видљиво оријентирају према народним умотворинама, а ипак се колико-толико, кадшто и веома обилно, користе двјема простим претеритима или бар једним од њих — аористом. Такви су, да наведем само два-три типична примјера, рођени чакавац Назор, вјечни путник Матош или војвођански дошљак Црњански.²⁹ А то би могао бити знак да на разини књижевне штокавштине постоје, осим говорних извора, и некакви други потицаји којима се наши људи од пера дају навести на употребу аориста, па чак и имперфекта.

У том смислу долазе у обзир — да ли на првом мјесту или не, о томе мало даље — Вуков и Даничићев пријевод св. Писма, као што наши стручњаци обично и истичу.³⁰ Та су два текста преко стотину година уживала заиста широку популарност међу књижевним радницима свих наших културних средина. Али, како су обојица преводилаца била родом из крајева у којима су прости претерити, или оба или бар један од њих, слабо у употреби, није било тешко утврдити да се ту ради о угледању на црквенославенске предлошке, у којима прости претерити носе на себи посвећени печат библијскога

²⁷ А. Мусић, *Прилози науци о употреби времена у српско-хрватском језику* I—II, Глас СКА 121 (1926), стр. 111 и д., и 126 (1927), стр. 1 и д.

²⁸ То не вриједи за тзв. „крњи“ перфект, тј. *л*-партицип без помоћнога глагола, који посједује изразито наративан тон.

²⁹ За Црњанскога, а такођер за Андрића, налази Савић, о.ц., стр. 147 и д., да су им у новијим радовима прости претерити кудикамо рјеђи, што би, дакако, могао бити утјецај београдске средине.

³⁰ Маретић, *Грамањика и сѣмилсѣика*, стр. 529, Стевановић, *Синѣакса*, стр. 630.

стила приповиједања.³¹ Иако је то позната ствар, неће шкодити да наведемо један примјер из Иваново еванђеља (19, 1—5): с једне стране извадак из *Савине књиге* (XI ст.), а с друге одговарајући извадак из Вукова пријевода истога мјеста (1847.):

Тъгда же Пилатъ поатъ Исуса и би. I воини же съплетъше вънъць трѣнънъ и възложиша на главѣ емоѣ, и въ ризѣ прѣпранъ дѣнѣ облѣкоша и прихождахъ къ немѣ и глаголахъ: радѣи са, цѣсарю нюдеискѣ! и вѣдахъ i по лани-тама. изиде же пакы Пилатъ вънъ . . . и глагола имъ: се чловѣкъ!

Тада дакле Пилат узе Исуса и *шиба га*. И војници сплетавши вијенац од трѣа *меѣнуше* му на главу, и *обукоше* му скерлетну хаљину, и *говораху*: здраво, царе Жидовски! и *бијажу* га по образима. Онда Пилат *изиђе* опет на поље. . . и *рече* им: ево човјека!

Ако успоредимо оба текста с обзиром на употребу двају простих претерита, наћи ћемо да се за осам стољећа у том погледу није ништа битно изменило: у оба се текста аористом, и то обају видова, саопћује, а имперфектом описује; тек на једном мјесту има Вук перфективан глагол према имперфективном (*рече* према глагола).

Као што се зна, ту је у крајњој линији по сриједи узорак грчкога оригинала *Новога завјета*, гдје се имперфект и аорист јављају у свом „епском“ стилском амбијенту насупрот „драматски“ обојеном хисторијском презенту, који је у тим текстовима, стилистички већ прилично истрошен, знатно рјеђи.³² Што се пак тиче перфекта, он у грчком оригиналу уопће не долази у обзир као претерит.

Међутим, у нас се та имперфекатско-аорисна манира приповиједања може пратити из стољећа у стољеће у текстовима из свих наших крајева: боље, дакако, у старохрватскимa, који су писани народним језиком, него у старосрпскимa, у којима превлађује црквенославенски. Тако је онда налазимо већ и у првим књижевним дјелима. Ево из обиља примјера само једнога из Марулићеве *Јудийе* (5, 203—8): . . . на враѣох Абра с ѿ а, јесу л' сѣраже ѿале, ослиховайѣи ј а. И сѣраже и чељад сва ка б и ш е околи, б и ш е како мрѣва; сви бо на ѿом сѣоли ј и ш е како воли, да јом више ѿ и ш е: бдиѣи не б и коли, сѣраже не ч и н и ш е. — И ту видимо исту ствар као и у наведеном примјеру из еванђеља: аористом се, без обзира на вид, саопћује, а имперфектом описује.

Таква ће пракса трајати, уз веће или мање уступке другим облицима, особито хисторијском презенту имперфективнога вида и перфекту обају видова, све до у XIX стољеће, кад ће се преко Вукова и Даничићева св. Писма потврдити и на подручју књижевне штокавштине. Тако ће та два текста, у којима, дакле, прости претерити долазе више *alla greca* него на народну,

³¹ Маретић и Стевановић, *ibid.*

³² Исп. F. Blas — A. Debrunner — F. Rehkopf, *Grammatik des neutestamentlichen Griechisch*, Göttingen 1975¹⁴, стр. 265, гдје се каже да је хисторијски презент најчешћи у Марка, док га Лука, грчки наображени поганин, увелике избјегава јер му звучи вулгарно.

³³ Кад је ријеч о перфекту, ваља разликовати прави перфект стања, који је прајезичнога подријетла, и претеритализирани какав се у нас, као и у низу других језика, развија хисторијски. Та разлика није свагда лако уочљива, па је зато и процес замјене простих претерита понешто отежан.

постати право расадиште оне наративне манире, која ће се онда — што даље од говорних подручја двају облика то више — наметати нашим писцима свих књижевних средина. Но у нас таква синтакса иде очевидно на штету перфекта, који у нашим текстовима — за разлику од црквенославенских, у којима га у приповиједању још нема — већ одавна, иако мало по мало, фунгира као такав.³³ Другим ријечима, два проста претерита као устаљени стилски реквизити наративне дикције задржавају дуго вријеме приступ перфекта, а и других наративних временских облика, у књижевни језик.

С друге стране, како се и латински стил приповиједања, не само у библијским текстовима него и уопће у наративним дјелима, у употреби имперфекта и аориста, у даном случају „аориснога“ перфекта, подудару у основи с грчким, остаје она наративна манира и даље у моди, али сада већ под латинским, а ускоро затим и под талијанским утјецајем, који је — овај други — само варијанта латинскога. Тако смо ми већ у освит књижевнога рада на нашим тлима били изложени са двије стране утјецају аналогне употребе двају простих претерита по грчко-латинском узору: с источне бизантске преко црквенославенске писмености и са западноевропске више или мање изравно. Стога смо данас једва у стању да установимо, поготову у надостатку историјско-граматичких предрађња, како се има тумачити онако обилна употреба простих претерита, на примјер, у дјелима старије хрватске књижевности различитих крајева, рецимо, у Далматинаца попут Марулића, Зоранића, Крнарутића и Хварана, па у Примораца попут Витезовића и Зринскога или у Славонаца попут Катанчића итд., тј. је ли та употреба претерита знак да су у то доба оба облика била заиста тако широко још говорно жива или се ради и даље о наслијеђеној манири, тада већ под утјецајем других књижевнојезичних узора. Чак ни дјела дубровачких писаца, стварана вјеројатно прије на тлу него у сусједству говорнога подручја двају облика, не дају свагда у том погледу недвосмислена одговора.³⁴

Што се пак тиче наших новијих писаца различитих књижевних средина, од средине XIX ст. наовамо, они додуше преузимају — што из домаћега књижевног наслијеђа што из карачићевско-даничићевскога св. Писма — ону традицијом посвећену маниру приповиједања, али све више воде рачуна и о томе да у језику, осим имперфекта и аориста, постоје и друга средства изражавања на истом говорном плану. У том смислу узори усмено-народне књижевности служе као важан коректив. Тако се мало по мало ствара мјешовити стил приповиједања, у којем се мјесто онога етоса што га поједини временски

³⁴ Један летимичан преглед текстова хрватске књижевности од XI до средине XIX ст., који ће бити посебно разрађен, показује увјерљиво како два проста претерита у приповиједању најприје далеко превлађују (глагољска књижевност до у касно XV стољеће, укључујући и пословне списе), онда се мало по мало јавља и перфект (већ од XVI ст. наовамо), а затим и историјски презент (особито од XVII ст. даље). О нестајању двају претерита свједочи вјеројатно њихово мијешање у облику тзв. „стегнутога“ имперфекта, напосе у 3. лицу једине и множине, нпр. *чинше*, *шецише*, *iredише*, *зовише*, *йловише* односно *хйиху*, *идиху*, *iredиху* или чак од перфективних глагола као *йочниху*, *умриху*, *йодиху* и сл. — све из чакавских писаца. У истом би смислу говорио и наставак *-хойе* (према *-хомо*) мј. *-сийе*: *казахойе*, *йрђахойе*, *држахойе* и сл. (Гундулић). Чини се да се прости претерити губе у смјеру сјеверозапад-југоисток.

Аналогну би слику могао дати и преглед српске књижевности, гдје би могла бити занимљива улога „славеносербскога“ језика.

облици очитују колико-толико у различним врстама народних умотворина развија стилистичка *variatio* свих облика, боље рећи — свих парова облика што их нуди, с једне стране, језични систем, а, с друге, књижевнојезична традиција: осим имперфекта и аориста такођер перфект, било пуни или крњи, у оба вида и два типа хисторијскога презента. Тиме прости претерити, у друштву с другим наротивним облицима, долазе у опасност да изгубе онај свечани тон што га дугују традицији књижевне ријечи.³⁵ Осим тога, различити се облици „дозирају“ различито, тако да у нас готово сваки писац представља посебан проблем у том смислу. А да има и таквих који се ослањају на градски говорни језик не показујући никакве склоности према простим претеритима, не треба ни спомињати: тако их, на примјер, у Крлежину књижевном изразу треба, што се каже, тражити свијећом. То вриједи без сумње и за многе друге писце градскога подријетла уколико стилски не „афектирају“ као, рецимо, Шеноа.³⁶

Но не ради се при употреби двају претерита у друштву с другим облицима само о мијешању стилских тонова већ и о чињеницама које отворено упућују на умјетно руковање имперфектом и аористом. То су, ако сам добро уочио, углавном три појаве: прво, бркање по наставцима сличних облика двају претерита, разумљиво само по себи у писаца који више не осјећају ону деиктичку разлику међу њима; у том би смислу могли бити сумњиви неки примјери из Лазаревића што их наводи Стевановић,³⁷ нпр. *Лице му* (сц. капетану) *б е ш е окренуџо . . . , а очи . . . , б л у д и ш е око једног месџа* (оно *блудше* у описивању стоји више или мање очито мјесто *блудџаху*); друго, лакоћа с којом наши писци, особито хрватски, мијешају морфолошки, али не и акценатски сличне облике аориста и перфективнога презента, нпр. *Код Глине их н а њ а д е неки кесарош, а Тоша му њ о д в и к н е* (Матош). — *То рече (?) њ одешџаџџ, али се њ роџо њомами (?) ; њ л а н е и с џ а д е грдиџџџ* (Назор). — *Обје се д и г о ш е, а мала се Савина њробуди (?) џе з а њ л а ч е* (Ши-

³⁵ Свечани тон имперфекта и аориста долази до изражаја навластито у свечаном говорништву, у посветама, на натписима и сл. Да су ту књишкога подријетла, види се по томе што људи који се њима служе у обичном говору не остављају „свечан“ дојам, већ напротив „миришу на тло“ с којег потјечу.

³⁶ Од XIX ст. наовамо у текстовима хаватске, а и других наших књижевности превлађује све више оно мијешање различитих временских облика за прошлост, при чему има веома различитих врста мијешања, више пута и у оквиру исте реченице. Као „норма“ могло би се означити слиједеће:

Основа приповиједања, која се некада изражавала у супротности „имперфект у описивању“ а „аорист у саопћивању“ распада се сада на два типа, и то: мјесто све рјеђега имперфекта перфект имперфективнога вида, а мјесто аориста у једном типу презент перфективнога вида помијешан више или мање с аористом, а у другоме перфект перфективнога вида; усто, као помоћна средства, крњи перфект у оба вида и хисторијски презент имперфективнога вида. Има, дапаче, и рјеђих случаја мијешања свих могућих облика за прошлост, и то свих са свима. Тако је, на примјер, Шимуновић — не видим зашто управо он више него други — прави виртуоз тога наротивног шаренила, при чему се добива двадесетак комбинација.

Кад се та мјешавина наротивних средстава успореди с оном имперфекатско-аорисном маниром наших старијих писаца или са жанровски обојеним приповиједањем народне књижевности, лако је видјети да било какву „етосу“ временских облика нема више ни трага.

³⁷ *Синџакса*, стр. 614. Сличних примјера из хрватских писаца има С. Бабић, *О џзв. аорисџу имџерфекџивних џлаџола*, Језик 24 (1966/67), стр. 33 и д.

муновић); и, треће, раширена појава да се имперфект изговара, кад је за то прилика, с акцентом инфинитива намјесто презента (нпр. *говдр̑ах* мј. *гòвор̑ах*, *чув̑асмо* мј. *ч̑ув̑асмо*, *нд̑аш̑аху* мј. *нд̑ашаху* итд.), што је очит знак утјецаја колико-толико живога аориста на већ заборављени имперфект.

Да није било најприје библијскога узора, а потом европско-латинскога утјецаја, који су стољећима одржавали у животу већим дијелом умјетну књижевнојезичну употребу простих претерита, нема сумње да би оба у нашим књижевним срединама, особито загребачкој и београдској за разлику од сарајевске и титоградске, играли данас кудикамо скромнију улогу. Али данас смо ипак свјedoци опћега повлачења тих двају облика не само у говорном језику већ и на разини књижевнојезичне праксе, гдје се они — како смо рекли — замјењују другим облицима одговарајућега вида. Штавише, сада и два претерита, уколико се сусрећу заједно, функционирају у смислу видске корелације, тј. као супротност *чињах/(чиних): учиних*. У томе се и очитује онај морфосемантички преображај у оквиру глаголскога система.

Да ни тај процес не протјече на свим странама једнако, разумије се само по себи.

Међутим, у новије вријеме, кад ни утјецај библијскога стила ни узор народнога пјесништва нису више у првом плану, добивају наши прости претерити нове импulsе с других страна. Наши књижевни и уопће културни додири са западноевропским свијетом, напосе романским и германским, врше управо на подручју употребе наших двају облика видљив утјецај, о којем се у нас мало пише.³⁸ О том утјецају свједочи прије свега наша пријеводна књижевност, гдје се имперфект и аорист, тако рећи пред нашим очима опорављају у сусрету са страним језицима, наравно онима у којима се два аналогна претерита, као у романским, или само један, као у њемачком и енглеском, сусрећу било у супротности или конкуренцији с перфектом.³⁹

Један од најбујнијих расадника наших простих претерита представљају пријеводи грчко-римских класика, који су важан и стилски утјецајан дио наше пријеводне књижевности. Ту се у неким пријеводима, навластито онима у стиху, имперфект и аорист сусрећу у толику мноштву да се око данога текста ствара нека врста претериталнога „*пimbusa*“ изазвана више потребама преводилачкога посла него стилским захтјевима интерпретације. Јер два се облика

³⁸ Риједак је изузетак наведени рад београдскога романиста Савића (в. бил. 26), објављен уочи овогодишњег састанка у Вукове дане, гдје о проблемима простих претерита има закључака сличних мојима, а такођер вриједних података с подручја српске књижевности. Разлика је међу нама ако не у бити ствари, а оно у нагласку, који у њега лежи на узроцима ишчезавања простих претерита, а у мене на снагама које их још одржавају у употреби.

³⁹ У ту сам сврху правио неколико „штихпроба“ на неким хрватским пријеводима из свјетске књижевности. Ако се, на примјер, успореде у том погледу пријевод Манцонијевих *Заручника* (И. Ђаја), Флоберове *Госпође Бовари* (Ј. Матијаш) и Сервантесова *Дон Кихота* (И. Великановић) с пријеводом Иљф-Петровљева *Злајноћа шеллеја* (С. Крањчевић), може се утврдити значајна разлика у употреби простих претерита углавном према правилу: тамо гдје их оригинал сугерира јављају се размјерно обилно, иако с различитом срећом у појединих преводилаца, а гдје их оригинал не познаје, већином изостају. Што је текст „класичнији“, то више изгледа имају у пријеводу два претерита. Слично би могло бити и у пријеводима с њемачкога и енглескога, гдје германски, макар и видски нерашчлањени претерит ипак асоцира наша два времена.

Ту би била, дакако, потребна детаљна истраживања уз примјену статистике.

не подносе свуда једнако: ако добро пристају, рецимо, у епски текст пријевода Хомера, гдје их и оригинал има у обиљу, теже се доимљу, на примјер, у дијалогским дијеловима ове или оне грчке трагедије, гдје их оригинал и не познаје у толику мноштву. Али то би се могло рећи и о превођењу у стиху уопће, јер оно видљиво даје предност краћим облицима простих претерита пред сложеним перфектом.

У истом смислу мора да дјелује на писце и лектира на страним језицима, о чему засада немам точних података.⁴⁰

Хоће ли пак то углавном умјетно и учено одржавање двају простих претерита, у којем се огледа више ствар школе него живота, више стилске моде него изражајних потреба и више образованих појединаца него просјека писмене масе, хоће ли, дакле, оно зауставити већ поодмакли процес повлачења двају облика, овиси, можда, о томе како ће се језична норма поставити према том питању. Али, ако нам данас имперфекти и аористи у књижевном, напосе пјесничком тексту звуче час отмијено час манирно, то још није јамство њихове трајније обнове. Недостаје им сталан стилски регистар.

*

Све што је овдје речено вриједи, наравно, за све наше књижевне средине, иако је сигурно да међу њима има и већих или мањих разлика у том погледу. Јер, гдје су два временска облика о којима је ријеч и говорно код куће, ту ће и њихова књижевна употреба бити природнија, вјеројатно и штедљивија, него тамо гдје се намећу извана. Тако се с обзиром на књижевнојезични статус двају простих претерита могу данас назрети три утјецајне сфере: сарајевско-титовградска, гдје се два облика у књижевном тексту опиру више или мање на своју говорну вриједност, београдска, гдје се осјећају као особина што црквенога што рустично-народнога израза, и загребачка, гдје се доимљу архаично-свечано. Кад су у питању писци из тих трију средина, онда искрсавају неминовно разлике у ступњу, како се данас каже, „компетенције“ у употреби двају облика. Аналогних појава има, дакако, и у другим књижевним језицима, великима и малима. Управо кад је ријеч о претеритима, може се подсјетити на француски и талијански с њиховим неприликама око облика званих *passé simple* односно *passato remoto*, што их угрожава сложени перфект, или на њемачки, који је с обзиром на говорну, а донекле и књижевну употребу претерита насупрот перфекту располовљен на два велика појаса, или на румуњски, гдје је један од простих претерита — аорист већ и у библијском језику замијењен перфектом, итд.

То ће рећи да се у нас употреба имперфекта и аориста, двају говорно различито ограничених и књижевно различито заступљених временских обли-

⁴⁰ Међу наше писце који много читају на страним језицима иде, свакако, Крлежа. У његову есеју *О стогодишњици Бодлерове смрти 1867—1967*, Пет стољећа хрватске књижевности 95, Загреб 1973, стр. 292 и д., у тексту у којем међу прошлим временима нема ниједнога простого претерита, налази се уметнут пријевод погребне бесједе Ж. Валеса, који пријевод под утјецајем францускога оригинала врви од аориста и имперфекта.

ка, не може у свим нашим књижевним срединама, па ни у свих писаца исте средине, сводити на исту синтактичко-стилистичку формулу, јер су снаге којима се та два облика унаточ притиску перфекта и других облика за прошлост одржавају у употреби веома разнородне. Што се пак тиче оне „класичне“ синтаксе двају претерита, напосе у књижевном приповиједању, у њој чувамо колико-толико, макар и умјетно, континуитет како с источном бизантском тако и са западноевропском традицијом наративне дикције. Напуштајући све више, под утјецајем градских говора, наративну употребу имперфекта, па и самога аориста, у корист претеритализиранога перфекта, враћамо се, тако рећи, у сјеверну славенску родбину, гдје су у оквиру шире скупине различитих језика прости претерити, било један од њих или оба, одавна истиснути перфектом. Налазимо се, дакле, у ситуацији лабилне равнотеже у употреби двају облика, при чему нас културно-језична традиција вуче на једну страну, а говорни језик града на другу. Што се тиче народних говора на терену, па и народнога пјесништва, они су на страни традиције, али се њихов утјецај осјећа све мање.

Dr Miroslav Kravar

IMPERFEKT UND AORIST IN DER SERBOKROATISCHEN SPRACHE

Z u s a m m e n f a s s u n g

Im obigen Aufsatz werden drei Fragen zu den serbokroatischen synthetischen Präterita, dem Imperfekt und Aorist, vom sprachgeschichtlichen Standpunkt aus behandelt: ihre ererbten Grundbedeutungen, ihre umgangssprachliche Vertretung und ihr schriftsprachlicher Status.

Die einfachen Präterita zeichnen sich im Serbokroatischen, wie auch sonst im Slavischen, durch ihre Stelle im Aspektsystem aus, und zwar im Sinne, daß sie die Bedeutungen des ursprachlichen Aspekts mit denen des neuen slavischen Aspekts in sich vereinigen. Davon zeugt sowohl das schon eingebüßte Imperfekt von perfektiven als auch der noch heute lebendige Aorist von imperfektiven Verben, das erstere als Ausdruck für wiederholte, also unbegrenzt-perfektive und der letztere als Ausdruck für begrenzt-imperfektive Handlung.

Die schwache bzw. beschränkte Vertretung dieser Tempora in den Mundarten, insbesondere in der städtischen Sprache, erschwert es heutzutage, ihre Bedeutungen genau zu erschließen, so daß dabei sowohl genealogische als auch typologische Beziehungen zu berücksichtigen sind.

Erst aber die Erforschung des schriftsprachlichen Vorkommens der beiden Präterita in verschiedenen literarischen Kreisen kann über das Verhältnis zwischen ihrer spärlichen umgangssprachlichen Vertretung und ihrem hochsprachlichen Gebrauch Auskunft geben. Dabei kommen auch auswärtige Einflüsse zum Vorschein, die die literarische Anwendung beider Formen geschichtlich unterstützt haben oder sie noch heute unterstützen. Es sind dies einerseits die kirchenslavische, an sich griechische, und lateinische kirchensprachliche Tradition, sowie die spätere Einwirkung des europäischen Lateins und des Italienischen, andererseits aber der heute noch spürbare Einfluß der modernen westeuropäischen Sprachen, in denen analoge Präterita mindestens literarisch noch gebräuchlich sind. Solche Einwirkungen können am besten in literarischen Übersetzungen verfolgt werden.

Man darf also sagen, daß die serbokroatischen einfachen Präterita, obwohl immer mehr durch das Perfekt ersetzt, wesentlich durch drei Faktoren noch immer gestützt werden: nicht nur durch ihre ohnehin schwache umgangssprachliche Vertretung, sondern auch durch die literarische Tradition und die kulturelle Umwelt.

Dr KAZIMIERZ FELESZKO (Warszawa)

СРПСКОХРВАТСКИ ПРИЛОШКИ ПАРТИЦИПИ — НЕКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

0. У Стевановићевој граматичкој српскохрватског језика наилазимо, између осталог, тврдњу: „иако су то некад били, глаголски прилози, као ни глаголски придеви уосталом, у српскохрватском језику више нису партиципи, нити овај језик има те категорије речи“ (М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма)* II. Синтакса, Београд 1969, стр. 707). Пошто се у наслову мог реферата, ипак, раније нашао термин „партиципи“, дужан сам слушаоцима објашњење да је предмет мојих запажања оно што се у српскохрватским граматикама зове „глаголски прилози“. Другим речима: то су непроменљиви глаголски облици изведени од одговарајућих глаголских основа помоћу морфема *-ући*, *-ећи* кад је реч о глаголском прилогу садашњем и *-(в)ши* код глаголског прилога прошлог. О тим се облицима у сербокroatистици већ доста писало па бих стога желео да неке од њихових карактеристика пропатимо и на тлу пољског језичког материјала. Паралелни пољски облици изводе се помоћу морфема *-ас* и *-(w)szy*. Одговарајуће глаголске основе су — у овом случају у оба језика — основе садашњег времена код глаголског прилога садашњег и основа прошлог времена код глаголског прилога прошлог. Дистрибуција појединих морфема је при томе таква да морфема глаголског прилога садашњег ступа у синтагматску везу с основом садашњег времена имперфективних глагола, док морфема глаголског прилога прошлог ступа у синтагматску везу с основом прошлог времена перфективних глагола. Случаји одступања од тог правила, које је у својој граматичкој обележио већ Маретић (усп. Т. Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Treće, пергомјенјено издање, Zagreb 1963, стр. 203: „Герундиј прошли се твори од перфективних глагола, рјеђе од имперфективних, али ипак доста често, нпр. *чекавши* [. . .], *имавши* [. . .], *јосиивши* [. . .], *судивши* [. . .], *говоривши* [. . .], *додавши* [. . .], *сйраживши* [. . .], *йје-равши* [. . .], *мрзивши* [. . .], *йраживши* и *расййавши* [. . .], *чамивши* и *сйра-давши* [. . .]“), не изгледају ми типични за данашњу књижевну норму (иако их она у принципу допушта, усп. Стевановић 1969: 729!). „Супротни правац“, то јест обликовање глаголског прилога садашњег на основи перфективних глагола не спомиње ниједна од већих граматика српскохрватског језика. На питања одступања од горе споменутог дистрибуционог правила вратићемо се још једанпут, у тачки 3.

1. Кад је Милка Ивић пре две године на форуму Међународне комисије за изучавање граматичке структуре словенских језика разматрала теоретске и методолошке аспекте појма „кондензације“, убројила је међу друге словенске кондензаторе и глаголске прилоге (усп. М. Ivic, *Theoretische und methodologische Aspekte des Begriffs der Kondensation* (у зборнику:) *Grammatischer Aufbau der slawischen Sprachen* (ISK-Kommissionssitzung 1974), *Zeitschrift für Slawistik* XX 1975, стр. 774—780). Помоћу кондензатора тог типа, мада се они не одликују спољним обележјима личног глаголског предиката, може се преносити реченична информација, с тим што се они лоцирају на позицијама које су, иначе, типичне за зависне реченице. Карактеристична црта оних синтаксичких конструкција чији је центар глаголски прилог је у томе, што оне сачињавају синтаксички комплекс вишег ранга заједно с исказима чији се предикат или један његов део изражава помоћу личног глаголског облика (*verbum finitum*). Што се тиче саме синтаксичке конструкције с глаголским прилогом у центру, она је семантички еквивалент реченице саздане од истих лексичких елемената и на исти начин функционише у оквирима спојених садржина. Сложене реченице и еквивалентне у односу на њих реченице с кондензаторима преносе, дакле, информацију о најмање две предикативне садржине које је одашиљалац међусобно повезао и сложио у једну комуникациону целину. С обзиром на смисаоност те целине, повезане реченице не би смеле да буду у односу на себе тематски сувише удаљене — то су питања добро позната у сфери проучавања кохезије текста.

Говорећи да је глаголско-прилошки кондензатор еквивалент једне саставне реченице, то јест компоненте једне веће, сложене реченичне структуре, морамо истовремено да имамо у виду да се скуп свих сложених реченица састоји од доста разноврсних елемената. Наиме, он се подвргава класификацији с обзиром на чисто формалне карактеристике (нпр. с везником или без везника), с обзиром на унутрашњу хијерархију сложених реченица (нпр. напоредне сложене реченице и зависно сложене реченице), с обзиром на ранг и улогу лексичког фактора (интензионалне и екстензионалне реченице), с обзиром на садржинске односе (нпр. временске, узрочне и сл. реченице), с обзиром на присуство експонената субјектовог модалног става (зависно-упитне, вољне и сл. реченице), итд.

Од различитих врста сложених реченица идентификованих помоћу наведених критеријума, глаголско-прилошкој кондензацији подвргавају се само неке. Инвентар правила кондензирања је прилично обиман и поред садржинских односа морао би да садржи и низ фактора лексичке природе и сл. Међутим, што се тиче интерпретација које предлажу веће граматике, могло би се посумњати у убеђење да глаголско-прилошке конструкције потичу једино од зависних реченица. У питању је, вероватно, могућност одашиљалоца да помоћу језичких средстава, која има на располагању, пренесе информацију о две предикативне садржине у облику напоредне сложене или, с друге стране, у облику зависне сложене реченице. У више случајева, поред чисто формалног приступа, не постоје довољно изразити садржински критеријуми помоћу којих би прималац могао да разликује напоредно сложене реченице од сложених реченица зависног односа (усп. напоредно сложену копулативну реченицу *Људи су се смејали и њричали вицеве* према временској реченици *Људи су се*

смејали док су њричали вицеџе) или различите врсте зависних реченица (усп. погодбену *Није њо схвајњо јер му је њо изложио Перо* према концесивној реченици *Није њо схвајњо иако му је њо изложио Перо*). Има, дакле, случајеџа кад се у глаголско-прилошку конструкцију кондензује не само зависна реченица него и напоредна реченица, нпр. *Људи су седели и чекали наређење* → *Људи су седели чекајући наређење* и сл. Додуше, у најновијој великој граматици каже се изричито да „глаголски прилози нису увек само скраћенице зависне реченице него се они могу схватити и као напоредни с реченицама чији предикат одређују, као независни од њих. Као такве можемо навести примере с глаголским прилогом садашњим: Слушала је сама себе како пеџа мислећи при том своју мисао и сл.“ (Стеџановић 1969: 713). С друге стране, у истој се књизи наводи и низ примера зависно-временске функције глаголског прилога садашњег које бисмо ипак морали интерпретирати као доказе употребе глаголских прилога у позицијама које су иначе карактеристичне за саставне напоредне реченице, нпр. *Тумач је ѡреводио мучећи се узалуд* (Стеџановић 1969: 708) ← *Тумач је ѡреводио али се мучио узалуд*; *Оѡиду даље да буне народ ѡалећи ханове и бијући субаше ѡо селима* (Стеџановић 1969: 708) ← *Оѡиду даље да буне народ а уз ѡо ѡале ханове и бију субаше ѡо селима* и сл.

2. Као што смо рекли, интерпретатор односно прималац текста понекад није у стању да утврди да ли постоји и какве је онда врсте стварна хијерархија између две предикативне садржине. Одређени ред је резултат одређеног избора од стране одашиљаоца. Према томе, све такозване синтаксичке функције глаголских прилога представљају се као секундарна интерпретација од стране примаоца. С обзиром на одашиљаоца, можемо да кажемо да глаголски прилози заступају (кондензују) извесне типове саставних реченица као што је то случај нпр. с низом зависних реченица:

2.1. Зависне временске реченице које изражавају само најопштију временску релацију типа *кад(а)*, нпр. сх. *Пролазећи овим ѡуѡем увек ме ѡосећује пољ*. *Przechodząc tą drogą zawsze mnie odwiedza*. Овај се тип релације одликује тиме што је граматички остварљив како на плану садашњости тако и на плану будућности и прошлости, нпр. *Пролазећи овим ѡуѡем — ѡосејњо ме је* // *ѡосејњиће ме*; *Przechodząc tą drogą — odwiedził mnie* // *odwiedzi mnie* и сл.

2.2. Узрочне реченице, с пројекцијом у садашњост, прошлост и будућност, нпр. *Нисам се сагласио, јер сам ѡо већ знао најамеѡи* → *Нисам се сагласио знајући ѡо већ најамеѡи*; *Паѡи ѡоѡѡ се боји да ће је најусѡѡѡи* → *Паѡи бојећи се да ће је најусѡѡѡи*; *Писаћу ѡѡи Chesѡо, јер ћу имаѡи ѡуно времена* → *Писаћу ѡѡи Chesѡо имајући ѡуно времена*; пољ. *Nie zgodziłem się, bo znałem to już na pamięć* → *Nie zgodziłem się znając to już na pamięć*; *Cierpi, bo się boi, że ją opuści* → *Cierpi bojąc się, że ją opuści*; *Będę pisał często, bo będę miał dużo czasu* → *Będę pisał często mając dużo czasu* и сл.

2.3. Намерне реченице, нпр. *Викао сам гласно да их ѡробудим* → *Викао сам гласно будећи их*; *Krzyczał głośno, by ich obudzić* → *Krzyczał głośno budząc ich*; *Викао је да увери и себе и њу у искључиво њену кривицу* → *Викао је уверававајући и себе и њу. . .*; *Krzyczał, by przekonać i siebie i ją w wyłącznik jej winę* → *Krzyczał, przekonując. . .* и сл. Овде вреди обратити пажњу да се у оба

језика приликом кондензовања у глаголски прилог садашњи свршени вид претвара аутоматски у несвршени. О тој појави биће још речи у тачки 3.

2.4. Код оних условних реченица које се подвргавају кондензацији, приликом трансформирања личног глаголског облика у глаголски прилог прошли, свршени вид се у принципу не мења: *Ако бисмо зајворили очи могли бисмо замислити да више нема зиме* → *Зајворивши очи, могли бисмо. . .*; но, постоји и друга могућност: да се код трансформирања у прилог садашњи вид ипак промени, нпр. *Зајварајући очи могли бисмо. . .* Кондензовање несвршених глаголских личних облика не изазива промене тог типа, нпр. *Ако будемо пасивно чекали, изгубићемо бијку* → *Пасивно чекајући изгубићемо бијку*. Интересантно би било и посебно испитати правила претварања вида у оба језика, јер о томе постоје још увек само површна запажања.

2.5. Допусне реченице, нпр. *Послао их је на такмичење, иако је знао да немају шанси за победу* → *Послао их је на такмичење знајући да немају шанси за победу*; *Макар се борио ти тио нећеш изборити, а каколи седећи* → *И борећи се ти тио нећеш изборити, а каколи седећи* (Стевановић 711).

2.6. Начинске реченице, нпр. *Говорио је (иако да) је муцао* → *Говорио је муцајући*; *Муцао је и обарао очи земљи и (на тај начин) уверавао је да није ништа њево* → *Муцајући и обарајући очи земљи уверавао је да није ништа њево* и сл.

2.7. Неке од интензионалних реченица, нпр. *Он је срећан што најзад може да је види* → *Он је срећан могући најзад да је види*; *Погрешно је што је; овамо дошао* → *Погрешно је дошавши (|| долазећи) овамо* и сл.

Сви под 2. наведени типови сложених реченица, и сигурно још неки други, основа су идентификације тзв. синтаксичких функција глаголских прилога.

3. Навођење свих правила кондензације (ту спада нпр. елизија везника) као и стриктно набројавање инвентара тих реченица које се подвргавају кондензовању (за разлику од оних других које према том поступку показују већу „отпорност“) превазилази, уколико би то засад уопште било могуће, оквире овог излагања. Исто тако нећемо се ту бавити начином уклапања у тај поступак целог реда глаголских категорија — синтаксички зависних и независних. Хтео бих да овде обратимо пажњу само на две од њих, тј. на време и на лице.

Ех definitione се зна да је кондензатор облик који је ван граматичке категорије лица. То је, такође, облик који је ван граматичке категорије времена, тј. тачније речено: апсолутног времена које се мери према нултој тачки познатој у граматици као тренутак говора. У науци о језику влада, међутим, убеђење да су глаголски прилози таквих вантемпоралних али ипак и временских категорија као што су истовременост и претходност. У пољској грама- тичкој пракси то је нашло чак и свој терминолошки израз: *imiesłów przy- słówkowy współczesny* (глаголски прилог садашњи) и *imiesłów przysłówkowy uprzedni* (глаголски прилог прошли). Мада извештан, чак прилично велики проценат употребе глаголског прилога садашњег доказује да је он експонент релације истовремености (као што је то случај код кондензовања временских, начинских и сл. реченица), ипак с друге стране постоји и добар део реченица

у којима не постоји директна семантичка корелација између релативног временског редоследа и одговарајућег морфолошког облика; то нам, уосталом, најбоље доказују узрочне, условне па и намерне реченице које се кондензују помоћу глаголског прилога садашњег. Глаголски прилог садашњи може, дакле, поред истовремености, изражавати и претходност, нпр. *Мислећи на ову згоду, Окијавијан се тихо насмијешо* (Стевановић 709) ← *Кад је помислио на ову згоду. . .*; *Те исте ноћи, осјављајући све кренули су за Бреговицу* (Стевановић 709) ← *. . . осјавили су све и кренули* и сл. Оваква функционална померања глаголског прилога садашњег карактеристична су, као што то доказује на пољском материјалу Врубел (H. Wróbel, *Składnia imiesłowów czynnych we współczesnej polszczyźnie*, Katowice 1975, стр. 58), пре свега за кондензаторе глагола познатих као *verba sentiendi*. Мислим да би то исто важило и за српскохрватски, усп. *чујући то рекао је; желећи друго отишли су; видећи да још увек седим усјао је; осећајући олакшање подскочио је* и сл. Глаголски прилог садашњи у оба језика може изражавати и релацију следствености (иако је у тој функцији доста слабо заступљен), нпр. пољ. *Dzieci spadają z dachów i łamią nogi* → *Dzieci spadają z dachów łamiąc nogi* 'Деца падају с кровова ломећи ноге'; сх. *С високих храсинова падали су жигови шукући о земљу несразмјерно тешким ударцима* (Стевановић 713) и сл.

С друге стране, примећујемо и „симетричну“ појаву употребе глаголског прилога прошлог не само за изражавање релације претходности него и за изражавање релације истовремености, усп. пољ. *Kiedy zjadłem, wypiwszy do tego karafeczkę, ogarnęła mnie senność* (Врубел 52) 'Кад сам појео, попивши уз то и чашицу, ухватила ме је сањивост'; сх. *Љубили су се и загрцавали у смијеху и срећи изненадног сусрећа закрчивши тако њу* (Стевановић 727) ← *Љубили су се. . . и тиме (// тако) су крчили њу*. Шта више у оба се језика глаголски прилог прошли среће и као експонент релације следствености, нпр. пољ. *Kwiecień wyszedł z pokoju i zamknął za sobą drzwi* → *Kwiecień wyszedł z pokoju, zamknawszy za sobą drzwi* 'Квјећењ је изишао из собе затворивши за собом врата'; сх. *Посједали су сви на крше ирислонивши леђа уза зид* (Стевановић 727) и сл. Услед таквог, дуплог у ствари, „функционалног оптерећења“, с облицима глаголских прилога вежу се, секундарно, одређене асоцијације и ту би, по свој прилици, требало тражити разлоге што се облици глаголског прилога прошлог могу понекад изводити и од несвршених глагола. У конструкцији *Не могавши више подносити њу у њеним очима, најусио је кухињу тежурајући* (А. Гилберт, Сат у кутији) на тај начин одашиљалац преноси информацију о релативној хронологији догађаја (место *не могући*). У пољском језику могућа је ту и карактеристична за тај језик неутрализација вида чији се смисао своди на то да кондензатор претериталног личног облика перфективног глагола прима облик глаголског прилога садашњег с имперфективном основом, нпр. *Nie odpowiedział, bo uznał to za głupie* → *. . . uznając* 'Није одговорио сматрајући то глупим'; *Nie odpowiedział, bo — przypomniał sobie // zobaczył // poczuł* → *. . . przypominając sobie // widząc // czując* 'Није одговорио — сећајући се // видећи // осећајући'. На основу ових и других примера које сам прегледао могло би се закључити да се у више случајева у оба језика место глаголског прилога прошлог може употребити глаголски прилог садашњи, док је обратна појава врло ретка. Ако се у словенским језицима (такође у српскохрватском) примећује слабија фреквенција

глаголског прилога прошлог, један од разлога тог стања могао би се тражити и на том плану: потиснут са свог функционалног поља он је могао постати облик који се потискује као такав. Према Врубеловом мишљењу, у пољском језику употреба глаголског прилога садашњег као експонента претходности носи и један вишак информације: тиме се сигнализира да се ради о директној временској узастопности двеју радњи (Wróbel 1975: 58).

4. Што се тиче синтаксички зависних вербалних категорија, глаголски се прилози налазе и ван категорије лица и лишени су формалних црта које би показивале на њихову формалну везу са субјектом. Веза та, дакле, мора се обезбедити преко правила које тражи да глаголско-прилошка конструкција буде еквивалент само такве саставне реченице чији је субјекат идентичан са субјектом спојене реченице. Стога у скупу правилних пољских реченица формираних помоћу граматичких правила својствених том језику, не сме да се појави конструкција **On idąc ulicą, pies ugryzł go w nogę* 'Он идући улицом, пас га је ујео за ногу'. Пољска језичка норма одлучно то искључује не допуштајући могућност да се помоћу глаголског прилога кондензују сложене реченице чији су субјекти различити. При томе је идентичност субјеката услов обавезан али не и довољан. Од целог реда падежних облика које у току структурализације реченице може да прими помен с функцијом субјекта (номинатив, генитив, датив, акузатив), за кондензоване дво- и вишепредикатске структуре погодни су једино облици номинатива. Структура *Jadąc do Nowego Sada przypomniałem sobie, że. . .* 'Путујући на Нови Сад сетио сам се да. . .' је правилна пољска реченица. Друга структурализација те исте садржине, иако се ту води рачуна и о принципу идентичности субјеката, даје у резултату неправилну реченицу **Jadąc do Nowego Sada przypomniało mi się, że. . .* 'Путујући за Нови Сад пало ми је напамет'. Разлог је те неправилности у непоштовању правила примене номинативног облика. Тиме се реченица ставља и ван норме.

Правило идентичности субјеката важи у принципу и у српскохрватском, иако су — као што се чини — старије граматике, монографије и језичке поуке приступале том питању са доста толеранције, па су радије квалификовале ту појаву, идући за Маретићем, као *nominativus absolutus* (усп. дошавши ја к своме старом пријатељу он се врло обрадова; Maretic 1963: 567), него што су је подвргавале нормативној оцени. Најновија Стевановићева граматика каже већ изричито да „употреба глаголског прилога са субјектом који није и субјекат главног глагола не може се сматрати особиним књижевним језика уопште“ на тај начин стављајући и „*nominativus absolutus*“ ван норме. За разлику од пољског језика код кондензовања полипредикатских структура не ступају на снагу стриктно одређена правила структурализације у односу на номиналне облике. И у овом случају Стевановић (1969: 714) то недвосмислено закључује: „Субјекат који мора бити заједнички главном предикату и (. . .) глаголском прилогу (. . .), не мора бити обавезно граматички, него то може бити и логички субјекат“. Другим речима: граматичка ситуација одобрава ту такву структуру у којој именска реч с функцијом субјекта главне, некондензоване реченице може примити неноминативни облик. Примере дативних и акузативних облика у тој позицији наилазимо не само код писаца из старијих доба или у популарним узречицама од типа *Тешко вуку не једући меса*, но и — код

савремених писаца, нпр. *Он се сада бојао Бузе и мислећи ујраво о њој, њему љадоше на љамеј ријечи и он их изређа* (Б. Сијарић, *Бихорци*, Сарајево 1956, стр. 93); *Слушајући њо, чинило им се да је Бајо Банчић био у љраву* (М. Лалић, *Хајка*, Београд 1960, стр. 309); *Знајући, међуџим, Хобов сџав љрема шџамџи, њо нас нимало не чуди* (А. Радек, *Вошџани двојник*, Нови Сад 1961, стр. 49); *Срце ми се сџезало гледајући џе како џеглиш љо џуђим њивама* (М. Булатовић, *Црвени љеџао леџи љрема небу*, Загреб 1959, стр. 163) и сл.

Осим те битне црте која разликује синтаксу српскохрватских прилошких конструкција од пољских, у оба језика постоји изван број конструкција у којима субјекат кондензатора није идентичан са субјектом главног предиката. Ту спадају реченице које цитира Стевановић (1969: 715): *Улазећи у доњи град с леве сџране сџоји славна кула Небојша*; *Судећи љо љисму, оно је сџарије од даџума на њему* и сл. Паралелне пољске конструкције нпр. *Ten budynek stoi po prawej stronie idac od Marszałkowskiej*; *Prawde mówiac, nigdy się jej to nie podobalo* и сл., представљају један затворен збир. Постоји мишљење да се један добар део конструкција тог типа одликује модалном карактеристиком: у трансформационом смислу оне су изведене из те посебне врсте условних реченица где се не садржи информација о услову *sensu stricto*, него се одашиљалац ограђује у односу на начин разумевања садржине главне реченице, нпр. реченица *По љисму судећи, оно је сџарије од даџума на њему* изводила би се из тросегментне сложене реченице *Ако судимо љо љисму / можемо консџаџовати да / оно је сџарије од даџума* итд. При томе се у току кондензовања изоставља „посредња“ реченица чији је центар најчешће *verbum dicendi, sentiendi* или *declarandi* (Wróbel 1975: 91). Те су конструкције у оба језика добрим делом окамењене и представљају готово затворен инвентар.

Потпуно посебан проблем представљају, паралелни у оба језика, партиципски изрази повезани с главном реченицом чији је субјекат неодређен. Међутим, богата проблематика дезактуализације информације о субјекту превазилази оквире реферата.

Обе категорије на којима смо се овде задржали, свака на свој начин, представљају интересантне типолошке проблеме, с тим што једна од њих — релативна хронолошка релација — у словенском језичком свету често везана за вид, вредна је да се проучи у склопу словенских језика, док друга (категиорија падежа) везана за питање идентичности // неидентичности субјеката и за граматичка средства изражавања те особине, била би интересантна чак на ширем тлу.

Dr. Kazimierz Feleszko

CHARAKTERISTISCHE MERKMALE DER SERBOKROATISCHEN ADVERBIALEN PARTIZIPIEN

Z u s a m m e f a s s u n g

Zwei charakteristische Merkmale der serbokroatischen und auch der polnischen adverbialen Partizipien werden im Beitrag berücksichtigt: die relative Zeitbestimmung sowie das Verhältnis zum Subjekt. Die im Serbokroatischen vorkommenden Partizipien stimmen in ihrer Bildung weitgehend mit den entsprechenden Partizipien des Polnischen überein. Sowohl im Serbokroatischen als auch im Polnischen wird „das Partizip der Gleichzeitigkeit“ von imperfektiven Verben und „das Partizip der Vorzeitigkeit“ von perfektiven Verben gebildet. Die adverbialen Partizipien können Adverbialsätze kürzen. Es gibt aber in beiden Sprachen Fälle, wenn die Partizipien auch koordinierte Sätze kürzen. Dabei drücken die Partizipien auf -ući, -eći, -i/ąc eine Gleichzeitigkeit und die Partizipien auf -vši, -wszy, -wszy — eine Vorzeitigkeit der Handlung aus. Mehrere Beispiele aus beiden Sprachen beweisen aber, daß alle Formen sowohl die Gleichzeitigkeit und die Vorzeitigkeit als auch die Nachzeitigkeit ausdrücken können, was manchmal auch zur Veränderung des Verbalaspekts führt. Ein Nebensatz kann nur dann durch ein Partizip entsetzt werden, wenn Haupt- und Nebensatz das gleiche Subjekt haben. Es handelt sich dabei im Polnischen nur um das grammatische Subjekt. Im Serbokroatischen dagegen gilt die Regel auch für das logische Subjekt.

Др МИЛОРАД ДЕШИЋ (Нови Сад)

ВОКАТИВ У СРПСКОХРВАТСКОМ ПИСАНОМ И ГОВОРНОМ ЈЕЗИКУ

1. Овај реферат не представља цјеловиту студију него само напомене о српскохрватском вокативу. Било је потребно да се оне дају због тога што нека питања у вези са нашим вокативом нису досад ни покретана, а о неким се узгред говори кад се расправља о нечем другом.

2. Може се узети као тачна констатација да вокатив није падеж у правом смислу ријечи и да служи за дозивање и за скретање пажње некоме на садржај реченице. За вокатив се каже да „не само да не зависи ни од једне друге речи у реченици и да не показује никакав однос према било којој другој речи, него он уопште није везан тешње ни за један део реченице. То је облик самосталних речи који се ставља испред реченице, или уноси међу њене делове“ (М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик* (II), Београд 1974, 171). Прије свега, вокатив се јавља не само испред реченице и у средини него и на крају (потврда за то има доста међу примјерима којима ће бити илустроване напомене о вокативу). Тачно је то да је вокатив облик који је изван реченице; у прилог томе можемо цитирати и Стјепана Ившића: „Да се вокатив није осјећао као члан реченице, види се и отуд што се неке ријечи, које имају обично одређен намјештај, намјештају без обзира на вокатив; успор.: веселим ти се; сад ти се веселим поред: брате, веселим ти се; брате, сад ти се веселим“ (*Славенска поредбена грамаџика*, Загреб 1970, 378). Међутим, има случајева у којима се облик вокатива ипак налази у неком односу према другим ријечима. Ту, у првом реду, треба навести вокативне синтагме:

Јест, браћо и друзи. . . Он хоће да поучи и охрабри још један пут све нас (Војн. I. 7, 165) (*Речник српскохрватског књижевног и народног језика* Српске академије наука и уметности, под друг¹, 2). О Стамболе, земаљско весеље, | купо меда, горо од шећера, | бањо слатка људскога живота, | ће се виле у шербет купају (Петар Петровић Његош, *Горски вијенац*, Београд 1963, 50).

Однос између појединих чланова вокативне синтагме онакав је какав налазимо и у другим падежима (браћо и друзи — браћи и друзима, са браћом и друзима и сл.; купо меда — купу меда, у купи меда и сл.).

Затим, вокатив се понекад јавља у функцији исказа, непотпуне реченице у којој постоји само име особе (понекад проширено у синтагму) којој се упућује говор:

Синко, синко! — рече мајка. Гаде један! — добаци му у пролазу (оба примјера су из *Грамајике хрвајскога или српског језика* групе аутора: Брабец, Храсте, Живковић, Загреб 1952, 211; код њих су то примјери за вокатив којим се изражавају осјећања). Леоне: И ту има само једно рјешење: или се ждери рати као шакал или . . . Анђелика: Или? Леоне: Или се убити! Анђелика: Леоне! (М. Крлежа, *Глембајеви*, Београд 1970, 418). Ох благо моје! Бошкарина златна! — викну сељак, скочи до краве и стаде јој цјеливати очи и чело (В. Назор, *Изабрана дела*, Београд 1961, 99). Сине! Сине! заурла у очају (Горан 1, 142) (*Речник српскохрвајског књижевног и народног језика* Српске академије наука и уметности, под заурлати, 2а). „Мајко“, узвикну он тихо, па опет заспа (*Правопис српскохрвајског књижевног језика*, 1960, Матица српска — Матица хрватска, 114).

Ове вокативне исказе употребљавају говорна лица кад су у афекту или уопште у посебном психичком или физичком стању. И, што је још значајније, овдје облици вокатива представљају, у ствари, допуне глаголима говорења (такав глагол се подразумијева у примјеру из Крлеже). Овакви случајеви јасно говоре да вокатив није увијек изван реченице, да може да се налази у одређеном односу према другим дијеловима реченице.

Нешто слично имамо и у примјерима:

Ишћераше га из цркве, а сељак опет Бискуповој кући, зовијући иза свега гласа: О Бискуповице! (НПр Врч. 2, 43) (*Речник српскохрвајског књижевног и народног језика* Српске академије наука и уметности, под звати I, 1а). Мамо! — Шта, брате? — Видео сам онога. . . како се зове? . . . чича-Ђорђа! (Лаз. Л. 2, 93) (исто, под брат, 76).

Овдје је облик вокатива такође допуна глаголу говорења, који је исказан или се подразумијева. Само, вокатив сад не врши функцију исказа него служи за дозивање, послѣје којег обично долази одзивање саговорника и потпуна реченица лица које је дозивало. Ова реченица се, у ствари, наставља на дозивни вокативни облик, али није с њим у тјешњој синтаксичкој вези.

А. Белић је, говорећи о узвицима (*О језичкој њрироди и језичком развијку*, II књ., Београд 1959, 179), изнио сљедеће мишљење: „Овамо иду и вокативи. Када речемо *Петре!* или слично, ми не знамо шта се тиме хтело рећи (или „Петре стани!“, „Петре чуј!“, „Петре ходи овамо!“, „Петре тебе се ово тиче!“ итд.). То је апострофирање које је тако исто нерашчлањено као и ма који други узвик сличне врсте, са том разликом што се овде износи и име онога ко је апострофиран“. Међутим, примјери овога типа нису узвици него, као што смо већ рекли, вокативни искази.

Вокатив може да буде управна ријеч за односну реченицу која је одређује:

И ти, Капернауме! који си се до небеса подигао до пакла ћеш пропасти (*Нови завјей* у преводу Вука Стеф. Караџића, Јев. по Матеју, гл. 11, пасус 23). Тешко вама књижевници и фарисеји, лицемјери, што затворате царство небеско од људи (исто, гл. 23, пасус 13). Тешко вама вођи слијепи који говорите: ако се ко куне црквом ништа је; а ко се куне златом црквенијем крив је (исто, пасус 16). И помоливши се Богу рекоше: ти, Господе! који познајеш срца свију, покажи једнога од ове двојице (исто, Дјела апостолска, гл. 1, пасус 24).

Водо која дршћеш од студени, будећ се из распуклих зидова леда
чујеш ли реске гласове галеба морских?
Они те зову да би друговали с тобом.
О сеобе које се понављате.

(Весна Парун, *Ошворена враћа*, Бгд 1968, 53).

Еј воде, еј тајне!
Које сте живе и које се не одајете

(Оскар Давичо, *Бейон и свици*, Бгд. 1961, 103).

Никога не тужим, Боже, који све знаш, и буди милостив и мени и њима,
и свима гријешним људима (Меша Селимовић, *Дервиш и смрт*, Сарајево
1974, 37).

Ови примјери јасно показују да вокатив може бити тјешње везан за реченицу.

3. Још је Маретић тврдио: „Врло често се узима вокатив кад се коме што говори у императиву, у индикативу (у изјавним реченицама — М.Д.) или у питањима“ (*Грамањика хрвајскога или српскога књижевног језика*, Загреб 1963, 591). То потврђују и дјела наших писаца:

вокатив уз императив:

Прођи се, Хајмо, тога и не говори то ником (И. Андрић, *Проклећа авлија*, Бгд. 1972, 170). Остави, Хајмо, вере ти, те беспослице, — каже фра Петар губећи малко стрпљење (исто). Причај ти, адешу, и не осврћи се на којекога (исто, 196). Слушај, Гејза, упозоравам те, да је стари Варониг примијетио твоју нервозу! (М. Крлежа, *Глембајеви*, Бгд. 1970, Проза, 112). Леоне драги, примири се, то су нерви! (исто, *Драме*, 417). Не говори ружне ријечи, ефендија (М. Селимовић, *Дервиш и смрт*, Сарајево 1974, 91). Осветлај ми, сине, образ! (Б. Нушић, *Ауџобиографија*, Бгд. 1962, 66). Не клони, Бошко! (В. Назор, *Изабрана дела*, Бгд. 1961, 26). Изброји јој, кмете, прстом ребра (исто, 99). Шути, брбљивче! (исто, 143). Не држи нас овако, владико (П.П. Његош, *Горски вијенац*, Бгд. 1963, 38). Слушај, капетане, ако ти ту ријеч не повучеш, биће свашта, рекао је гласом промуклим од љутине (Р. Чолаковић, *Зайиси из Ослободилачког рата*, II, Сарајево 1948, 76). Иди ти, Милоше, и реци своје Аћиму, рекао је Принцип мирно, да ми с тобом нећемо ни да разговарамо (исто, 78);

вокатив у упитним реченицама:

Шта је, Хајмо, разбибриго моја, шта има ново? (И. Андрић, *Проклећа авлија*, Бгд. 1972, 202). Што је вама вечерас, Рамонг? (М. Крлежа, *Глембајеви*, Бгд. 1970, Проза, 114). Дакле, Леоне, што ти мислиш о баруничном портрету? (исто, *Драме*, 285). А што је, драги мој Пуба, што се ти опет узрујаваш? (исто, 299). Чији си, мали? (М. Селимовић, *Дервиш и смрт*, Сарајево 1974, 91). Дал' имаш ти, чико, рупу на глави? (Б. Нушић, *Ауџобиографија*, Бгд. 1962, 38). Милане, јеси ли видео који пут жабу? (исто, 76). Дједо, ко зна какве је боје вук? (Б. Ђопић, *Башића сљезове боје*, Бгд. 1976, 14). Пријави ли оно једном ти, Новаче, Вукана Магића да је покрао војничке ствари, ћеш ли некакву и чаршаве? (М. Лалић, *Рајна срећа*, Бгд. 19). Што је то, докторе?

(В. Назор, *Изабрана дела*, Бгд. 1961, 143). Па како живиш, мајко, запитао сам старицу (Р. Чолаковић, *Зайиси из Ослободилачког райа*, II, Сарајево 1948, 22). Али свако само личне бриге брине. Шта то, друже Стојане, значи? (О. Давичо, *Бейон и свици*, Бгд. 1961, 14). Друже Раде, чујеш га? Он све, он — таленат а други ништа (исто, 215);

вокатив у изјавним реченицама:

Нећу ја, ефендија, да лупам главу о том (И. Андрић, *Проклеја авлија*, Бгд. 1972, 165). Ви сте, уважени пријатељу, добар човек, па мислите да је сваки добар (исто, 170). Богами си ти видео света, Заимага (исто, 132). Не могу ја — каже — добри човјече, оздравити, јер ја и нисам болестан (исто, 201). Мутно је све то у нама, драга моја, добра Беатриче, невјеројатно мутно (М. Крлежа, *Глембајеви*, Бгд. 1970, *Драме*, 277). У Хонгконгу, илустрисиме, у епидеми-шпиталу била сам пуне двије године (исто, 283). Синко, ово је ствари твој први озбиљан испит (Б. Нушић, *Аутобиографија*, Бгд. 1962, 66). Дједе, ја знам гледати у сат, учили нас у школи (Б. Ђопић, *Башија сљезове боје*, Бгд. 1976, 19). Нема свако пушку, Грујо, каже Обро (М. Лалић, *Рајна срећа*, Бгд. 29). Не знаш ти, Перо, ништа, бунио се Дангић (Р. Чолаковић, *Зайиси из Ослободилачког райа*, II, Сарајево 1948, 36). Није то ништа, драги (О. Давичо, *Бейон и свици*, Бгд. 1961, 92).

Природно је што се императивом казује на разне начине лични став говорног лица (заповијест, молба, жеља и сл.) и што су такве реченице често јаче емотивно обојене. Међутим, емоционално стање може да се исказује и упитним и изјавним реченицама са вокативом (дивљење, забринутост, противљење итд.). Такво стање нарочито често се изражава узвичним реченицама, које се изговарају са посебном интонацијом и у којима је сасвим обична употреба вокатива:

Ја не могу овако више даље, господине! (М. Крлежа, *Глембајеви*, Бгд. 1970, *Проза*, 56). Ти си пијан, Гејза! (исто, 112). Ти опет гњавиш, Пуба, тим глупостима! (исто, *Драме*, 302). Госпођо, ја сам зрео, ја сам зрео! (Б. Нушић, *Аутобиографија*, Бгд. 1962, 69). И то је све, кмете! (В. Назор, *Изабрана дела*, Бгд. 1961, 99).

Међу примјерима за вокатив уз императив наведен је један број узвичних реченица.

4. Пошто се узвицима изражавају осјећања, расположења, а служе и за дозивање, сасвим је разумљиво што се уз њих јавља вокатив:

Е, мој бежановићу, што ти ниси најурио тог свог отрова, него ти да бежиш, поред толиког свога добра! — каже промуклим гласом атлетски развијен човек из круга (И. Андрић, *Проклеја авлија*, Бгд. 1972, 132). Их, куд ми то каза баш сада, побогу човече (исто, 141). О јадни дервишу! (М. Селимовић, *Дервиш и смрт*, Сарајево 1974, 101). Хеј, другови! (В. Назор, *Изабрана дела*, Бгд. 1961, 128). О Милоше, ко ти не завиди? (П.П. Његош, *Горски вијенац*, Бгд. 1963, 30). Јесам ли ја, о морнари, браћо, онај једини бол за којим жедните? (В. Парун, *Ошворена враћа*, Бгд. 1968, 63).

Додајмо томе чињеницу да се дозивни, вокативни елементи налазе у узвицима за вабљење домаћих животиња: *гиц, гиц* (за свиње), *мац, мац* (за мачке).

5. Облике вокатива налазимо, знатно рјеђе, и у реченичним типовима друкчијим од поменутих, али и у разним насловима, нпр. у називима телевизијских емисија (*Лаку ноћ, децо*), филмова (*Не окрећи се, сине*), књижевних дјела (*Не шугуј, бронзана слијасо, О класје моје*) и сл. Поред тога, у језику наше штампе могу се срести неки посебни случајеви употребе вокатива: прво, у језику стрипова, гдје се ријеч комбинује са цртежом: Пајо, поносим се тобом! (из стрипа *Паја њаџак*, Политика, 22946 18). Мораћу да прекинем, Белка! (из стрипа *Мики*, Политика, 22946 20); друго, у насловима огласа, обавјештења, редови су писани разним типовима слова, тако да је често вокатив писан најкрупнијим словима, јер му се придаје највећи значај: Родитељи и ученици (први ред — најкрупнија слова) Медицински образовни центар (други ред), Београд, Вељка Дугошевића б.б. (трећи ред) оглашава (четврти ред) слободан упис у I разред заједничких основа (пети ред) средњег образовања у школској 1977/78. год. (шести ред) (Политика, 22946/24).

6. Општепознати су случајеви употребе вокатива у функцији номинатива: Маче војску ерцеже Стјепане; Вино пије Краљевићу Марко. Овакви примјери (најчешће из народних пјесама) обично се тумаче потребом поуне одређеног броја слогова. То је тачно, само не смију се заборављати примјери: Кад то виђе Годоре везире; Лов ловио Мурате везире, гдје је употребом облика вокатива дошло до промјене у акценту и дужини: ном. *везир*; вок. *везире*; ном. *Тодор*; вок. *Тодоре*. Овдје је увећан број слогова, али је и ритам измијењен, јер акценат има одређену улогу у организовању ритма стихова (в. о овоме опширније код Ж. Ружића у студији *Српски јамб и народна мейрика*, Бгд. 1975, 459—461).

7. Једна стилска фигура, апострофа, изражава се обликом вокатива:

У тами како смо лепа | О, црно дрво, нас двоје (С. Раичковић, *Варке*, Бгд. 1968, 37). Из мрака те, песмо, зовем из ничега (исто, 114). О шикаре, о шипрази, о шеварје (В. Назор, *Изабрана дела*, Бгд. 1961, 28). О проклета косовска вечеро (П.П. Његош, *Горски вијенац*, Бгд. 1963, 29). Погледајте мене звезде | Кришом да земља не види (В. Попа, *Песме*, Бгд. 1968, 115). Одлази, сјенко, ништа није могло бити друкчије (М. Селимовић, *Дервиш и смрт*, Сарајево 1974, 29).

Обраћањем стварима, апстрактним појмовима, мртвим или одсутним особама као некоме живом, присутном, ауторов (најчешће пјесников) израз постаје непосреднији, ближи.

У стиховима са апострофом (а тако је и кад је у питању обраћање нечему живом, присутном) мјесто облика вокатива, које је иначе доста слободно, подређује се потребама стиха, тј. постизању риме:

Оживи шаптом плода, тиха дружице моја, | промјенит ћу се с тобом за твоје чисте очи, зденче! | Да ми је камен узглавље, а срце пехар боја | мекани лежај цвијећа гдје звона лудо бренче (В. Парун, *Опворена враћа*, Бгд. 1968, 16). Станимо мало, песмо. | Јесмо ли живели, јесмо? (С. Раичковић, *Варке*, Бгд. 1968, 24).

8. Српскохрватска лексика и семантика нуде интересантан материјал. Наиме, има ријечи које одређено значење реализују само или обично у облику вокатива (грађу узимамо из *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* који издаје Српска академија наука и уметности):

„бр̄а̄ӣ . . . 7. (само вок.) исп. братанковић, братановић, братиковић, братинковић а. свако мушко лице (*ѡа и живоѡиња*) у ѡрисном обраћању. — Браћо моја, три стотине друга! (НП Вук 4, 170) . . . Хајд, воко, хајд' брате! (Весел. 17, 50). б. као узречица, у разговору и у ѡришоведању (*чесѡо ѡроширено као : браѡе слаѡки, браѡе ми си га (си га, си) мој, браѡе драгсвићу и сл.*). — Мамо! — Шта, брате? — Видео сам онога . . . како се зове? . . . онога . . . чича-Ђорђа! (Лаз. Л. 2, 93) . . . Бр'те си ми драги — каже се као узречица кад се нешто приповиједа (Лика, Шкар. 1).“

(Слично значење имају именице: браја = брајо, брајан, брајин, брајкан, брајко, брајковић, брајле, брајне, брајно, брале, брата = брато, братан, брацац, братић(1), братунчић, браца = брацо, брацан, брацика, брацко).

„ба̄ѡа . . . = ба̄ѡо . . . 2. (најчешће у вок.) друг, ѡријаѡељ. — А калфе су се међусобно називале: . . . бато, бале, бајо, пашо (Миј. С. 7, 241).“

„д̄обар . . . 11. а. са избледелим значењем, у узречицама или благом ословљавању, ѡнекад и ѡрекоревању. — Што је теби, добри господару! (НП Вук 2, 122).“

„д̄добро¹ . . . 4. у нежном обраћању драгој особи или живоѡињи, бићу до којег се много држи. — Нево наша, дивно добро наше! (НП Вук 6, 145) . . . Пиј, дорате, та пиј, добро моје (Жив. Ј. 2, 11).“

„дра̄г . . . 1. б. са избледелим значењем, као израз ѡрисносѡи ѡри обраћању. — . . . Па, пријатељу драги, рећи ће отац Калистрат (Нов. 23, 197).“

„дра̄гица . . . 2. са избледелим значењем, ѡри слободнијем обраћању женској особи. — Ах, ти увијек хоћеш, да си паметнија, увијек си као неки прави, правцати информатор, — зато сам ти ја престара, драгице моја! (Ђал. 15, 36).“

„дра̄гић . . . 2. в. драговић. — . . . Ој, драгићу мој! Не буде ли она проста за тебе? (Ковачић 1, 206).“

„дра̄говић . . . (често ир. или са извесним прекором, пребацивањем) као узречица у разговору ѡриликом ѡриснијег обраћања. — . . . Е, мој, драговићу, он ти је постао механичар и шофер. Тај ће да изгура (Хумо 3, 36).“

„дӯша . . . 3. в. (у вок.) фам. у ѡрисном обраћању и ѡеѡању, обично уз реч „моја“, „драга“, реће „медена“, „рајска“ и сл. у значењу: драги мој, драга моја. — Пауница . . . га стане грлити и будити: „Устај храно! устај срце! устај душо!“ (Н Пр Вук, 21).“

„зла̄ѡан . . . 3. б. са избледелим значењем, у нежном или ласкавом ословљавању: добри, драги, мили. — . . . А шта је говорио, златна моја Катарина? (Поп. Ђ. 2, 61).“

„jägње . . . 2. фиг. . . . б. реч одмила *йри*ликом обраћања каквој особи (често *йри йейяњу мушком дейейу*). — . . . Ако је дете мушко, мати му тепа: јагње моје, душо моја! (Милош, С. 1, 110)“.

„järe . . . 1. в. хип. реч одмила *йри* обраћању *дейейу*. — Родитељи из милоште тепају деци својој: пиле моје, јаре моје (Грб. С. 1, 134)“.

„kadija . . . 3. (обично у вок.) покр. друг, *йријайељ*. — Калфе су се међусобно називале . . . кадијо, бато, бале, бајо (Миј. С. 7, 241)“.

„kdvāch . . . 4. нар. у ословљавању, без одређеног значења (уместо „друже“, „йријайељу“ и сл.). — . . . Него тек, по некад . . . ковачу мој, појави се (он) у неком српском крају (НПР Корд. 2, 97)“.

Из примјера се види да је вокатив употријебљен најчешће у приснијем обраћању, ословљавању. То је имало за последицу појаву семантичког пражњења појединих ријечи и свођењу на ријечи за присно обраћање, на хипокористике (којима посебно одговара вокативна форма) и на узречице.

9. Вокативи се јављају као облици ријечи без одређеног значења, у бројаницама, бајалицама, загонеткама и сл. То потврђују следећи примјери из *Речника*:

„zavrlija m у бројаници, без одређеног значења. — О, Илија, заврлија, | Заврла ти коза кос', Појела ти мачка нос (Миодр. 4, 341).

„kālīmčica ж покр. само у бајалици, без значења. — Против ове болести (стомака) . . . бају и то овако: Калимчице, малинчице, сави пупак на мешину (Грб. С. 1, 226)“.

„kekēljen без значења у загонци: Цигуљин цин, цивра воду вуче, кекелене друже, камо моје уже (Вук, Рј.)“.

„dūda³ ж (само у вок.) реч без одређеног значења у народној *йесми* (често као *рефрен*). — Мајка узме дете. . . и пева му: Дудо, како, дудо, | Де покаж, дудо, | Дудо, шалвар гаће (НП, Грб. С. 1, 175)“.

10. Облике вокатива срећемо у многим изразима, рјеђе пословицама. Навешћемо извјестан број потврда из *Речника* САНУ:

йуујуј, *игумане*, *не брини (се) за манасйир* („и без тебе се може, остави то, не петљај се“), *не лези враже* („на (нечију) несрећу“), *не лези (не сйој) ђаволе* („на несрећу, као за пакост“, „злу не требало“), *седи дрво на дрво* („каже се ономе (обично *ђаку*) који покушава да нешто каже или уради, али не зна или није способан за то“), *боже госйоде, госйоде боже, госйоде* (*благи, мили, свейи и сл.*) („за изражавање великог чуђења, зграњавања“), *еј (хеј) главо* („јеси ли при себи, освести се, човече (жено и сл.)“), *и душо, йу ли си; и йу ли си, душо* („радо, драговољно, са задовољством“), *йойрчи (йролейи) зече (још једанйуи)* („што је било — било је, испуштена прилика неће се поновити, доцкан је“), (пословица) *на йи, куме, јаје — ал га нема!* („каже се кад ко хоће некоем што да да а не може то да пронађе“), *боже здравља* („у нади да ће се нешто остварити“, „у неизвесности: можда, ко зна, видеће се“), *боже (ме) йросйи* („као

извињење због нечег неупутног, грубог, грешног у речи или делу“), *боже (ме) сачувај, сачувај (ме) боже* („при зграњавању због нечег непријатног, жалосног“, „у страху, при отклањању неке непријатне помисли“, „при појачаном одбијању“), *боже мој* („шта с тим, нека (у резигнацији)“), *дај боже* („тешко, није вероватно (у сумњи, неверици)“), *(и) боже ѿмози* („прилично, како тако, којекако“, „зарада, добит на лак начин“), *ни дај боже* („у категоричком одрицању (обично у поређењу): ни приближно, никако“), *ѿмоз(и) бог чаршијо са (на) обадве (све четири) сѿране* („за означавање лицемерства, подилажења“), *убиј боже* („да не може бити горе (у омаловажавању)“, *бого, бого мој(а), бого вољени (вољани), бого драги* („за изражавање дивљења, чуђења и сл.“).

У неким од ових израза вокатив је задржао своју основну функцију (*еј (хеј) главо*). Међутим, има израза у којима се губи основна вокативна функција (*не лези враже, ѿрошрчи зече*), а није риједак случај да се вокативни израз своди на израз за исказивање чуђења, зграњавања, дивљења и сл. (*госѿоде боже, боже сачувај, бого драги*).

11. Вокатив је интересантан и са гледишта творбе ријечи, пошто има ријечи које у основној форми садрже тај облик: *очѿнаш, крсѿикумедѿије* (*крсѿикумедѿејѿе*) (име биљци), *ѿусѿи-баба-кѿњу-кѿв* (име биљци). По Маретићевом мишљењу промјенљива је само прва сложеница (Граматика, Загреб 1963, 391—392), али у *Речнику* Матице српске и Матице хрватске налазимо као промјенљиве и друге двије (последња је полусложеница).

12. Многе ријечи у језику не могу уопште имати вокатива, јер се дозивати и скретати пажња може углавном разумним, људским бићима. Ако се вокатив јави од других ријечи, онда је најчешће у питању фигуративно значење. Исто тако, читаве категорије промјенљивих ријечи немају вокатива. На примјер, од свих замјеница облик вокатива (једнак номинативу) могу имати само личне *ѿи, ви* и присвојне *мој, наш*.

Код именица вокатив има разне наставке или је једнак номинативу. Посебан случај представљају страна имена и презимена, гдје није увијек лако одредити да ли вокатив треба да буде једнак номинативу или да има посебан наставак. Дешава се да у истом тексту преводилац једном употреби једну форму, други пут другу:

Шта хоћете од мене, Дениза? (Политика, 22946 20). Зар ниси имала пријатеља, Денизо? (исто).

Придјеви имају у вокативу само облике одређеног вида. Разлог је сигурно у томе што вокатив у себи садржи елементе одређености, јер се ради о некоме, о нечему што је близу, што је блиско, познато. Изузетак су придјеви на *ов/ев, ин*, који имају у номинативу само облике неодређеног вида и чији је вокатив једнак номинативу:

Помилуј ме Господе сине Давидов! (*Нови завјей* у преводу Вука Стеф. Караѿића, Јев. по Матеју, гл. 15, пасус 22). Ђути, кучкин сине! (Политика, 22946 19).

У народним пјесмама има доста примјера у којима је вокатив једнине мушког рода придјева неодређеног вида једнак номинативу: *млад јуначе, мио куме* итд. Маретић је мислио да су такви случајеви правило за наш језик,

само се двоумио у облицима вокатива женског рода (*добра жено* или *добра жено*) и у облицима вокатива множине (*добри људи* или *добри људи*) (Грамашиќа, Загреб 1963, 202/203).

13. Вокатив има својих специфичности и у говорном језику. Прије свега, акценат многих именица у вокативу, нарочито у вокативу једине, друкчији је од акцента скоро свих осталих падежа: *сироче*, *иди*, *сирче*, *младу*, *змијо* итд. Наравно, овакав акценат је у мирнијем говору, док у дозивању и у говору обојеном изразито емоционално нема акцента у правом смислу ријечи, јер је нарушен однос између основних елемената: висине, јачине и дужине (по томе су вокативи веома слични узвицима).

Реченице са вокативом најчешће су емоционално обојене, због чега се одликују посебном мелодиком, као и интензитетом и дужином. За српско-хрватски језик недостају у том правцу детаљнија истраживања, али се ипак може рећи да је вокатив најизражајнији на почетку реченице, кад иза њега долази пауза.

Вокатив у говорном језику има и других карактеристика. Тако, на примјер, на радију и телевизији често се чују вокативне синтагме „драги слушаоци“ односно „драги гледаоци“, којима се директно обраћају пошиљаци поруке примаоцима. Поред тога, у свакодневној комуникацији облик вокатива је неопходан онда кад се обраћамо некој особи или мањој групи особа које су у већем друштву, у већој групи: *Пејре*, *изиђи најоље да ти нешто кажем*. Морали смо употријебити облик *Пејре* да би се знало коме се обраћамо. Наравно, умјесто тог облика могли смо гестом, покретом назначити коме је упућена горња реченица.

14. У закључку можемо рећи сљедеће:

1) Вокатив заслужује да му се поклони већа пажња него што су му је поклањали наши граматичари.

2) Вокатив се, и у писаном и у говорном језику, обично употребљава уз реченице емоционално обојене и представља један од веома важних елемената дијалога.

3) Мјесто вокатива није строго одређено, може бити на почетку реченице, у средини и на крају. Једино у поезији мјесто је подређено потребама стиха.

4) Основна функција вокатива је дозивање и скретање пажње. Најчешће је изван реченице, али понекад може да се нађе у одређеном односу према другим дијеловима реченице (у функцији непотпуне реченице или управне ријечи у односној реченици).

5) У народној поезији вокатив може да се употребљава у функцији номинатива, ради попуне одређеног броја слогова. Том приликом долази у неким случајевима до промјене акцента, што доводи до промјене ритма.

6) Вокативни облик игра значајну улогу у стилистици (апострофа).

7) У приснијем обраћању неке ријечи у вокативном облику семантички се празне и своде на ријечи за присно обраћање и узречице. Такође, у појединим изразима губи се основна вокативна функција.

8) Вокатив садржи елементе одређености, пошто је често у питању обраћање некоме, нечему блиском, познатом. Због тога скоро сви придјеви (одређеног и неодређеног вида) имају у вокативу само облике одређеног вида.

9) У говорном језику вокатив има посебне карактеристике (акцент, мелодија, интензитет, дужина, паузе).

Dr Milorad Dešić

VOCATIVE IN SERBO-CROAT WRITTEN AND SPOKEN LANGUAGE

S u m m a r y

In his paper, the author makes comments on the Serbo-Croat vocative and comes to the following conclusions:

1. The vocative is the case to which a greater attention should be paid than it used to be by our grammarians.

2. The vocative is, both in the written and in the spoken language, usually used with the emotionally coloured sentences and it represents one of the rather important dialogue elements.

3. The position of the vocative is not strictly defined, i.e. it can be at the beginning of the sentence, or in the middle, or at the end of it. Only in poetry its position is subject to the verse requirements.

4. The basic function of the vocative is direct addressing and calling attention to something/somebody. It is most frequently out of sentence but it can sometimes be found to be in certain relation to the other parts of the sentence (as function of an incomplete sentence or of the main word in a relative sentence).

5. In the folk poetry, the vocative may be used in the nominative function for the purpose of adding a number of syllables. This, in some cases, brings to the shifting of the stress which, again, causes the change of rhythm.

6. The vocative form plays a significant role in the stylistics (the apostrophe).

7. In a rather intimate addressing, some words become, in the vocative form, semantically emptied and reduced to the words for intimate addressing and sayings. In some expressions the main vocative function is even eliminated.

8. The vocative contains the elements of determinism since it is often used for addressing someone or something familiar and known. For that reason almost all the adjectives (both the attributive and predicative ones), in the vocative case have the attributive forms only.

9. In the spoken language the vocative has special characteristics (accent, tone, nucleus, length, and pauses).

Др ЈОВАН КАШИЋ (Нови Сад)

ТЕМПОРАЛНИ ПРИЛОЗИ ДЕНОМИНАТИВНОГ ПОРЕКЛА У СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

Словенским језицима је у великој мери заједнички фонд именица које се употребљавају са темпоралним значењем. Међу овим именицама можемо, на основу семантичких критерија, разликовати бар три значењске групе. Једну од њих чине именице које „представљају време одређено само у погледу количине“,¹ то су јединице временске мере (нпр. *секунд*, *минути*, *час*, *саи*, *дан*, *година*). У другу групу могу се убројити именице које представљају називе дана и месеци — „јединице временске мере које су чланови једне условне временске сукцесије (низ од седам дана, низ од дванаест месеци) у којој је сваки члан с обзиром на условни критериј „који је по реду“ идентификован као први, други, трећи итд.“² Последњу групу представљају појмови-периоди. Именице ове групе значе „у првом реду, посебне квалитативне појаве које, захватајући извешан временски простор, самим тим тај временски простор ближе одређују, идентификују“.³ За разлику од појмова из претходне групе који су означавали условне временске сукцесије, именице из ове групе означавају „природне временске сукцесије — одређени период дана и године: зора, јутро, вече, пролеће, лето, јесен, зима“.⁴

За нас је у овом тренутку најзначајније то да управо именице из ове последње групе представљају основну грађу за творбу прилога са темпоралним значењем. Неки од ових прилога представљају веома стара образовања, што с једне стране, потврђује њихово присуство и у старословенском, а с друге, присуство у различитим словенским језицима (исп. стсл. *дњньсь*, српскохрватско *данас*, македонско *денес*, чешко *dnes*, словеначко *danes* итд. али и руско *сегодня*). Друкчије образовање прилога у руском језику показује да словенски језици нису на исти начин искориштавали, бар не доследно, могућности за творбу прилога које су им стајале на располагању.

Спискови прилога овог типа које налазимо по речницима појединих словенских језика указују на то да постојећи модел није доследно остварен (мада није искључена могућност да је у неким случајевима одсуство прилога

¹ Милка Ивић, *Из проблематике надежних временских конструкција*, Јужнословенски филолог. Повремени спис за словенску филологију, XXI, Београд 1955—1956, 169.

² М. Ивић, Н. д., 1969.

³ М. Ивић, Н. д., 169.

⁴ М. Ивић, Н. д., 169.

последица случајних превида аутора речника, па према томе не мора значити да одговарајуће образовање не постоји у одређеном језику, бар као дијалекатска или мање обична форма). Пошто нам се чини да су управо у српскохрватском језику све могућности у творби темпоралних прилога остварене са великом доследношћу, дозволите да овом приликом кажемо неколико речи о њима.

Са темпоралним значењем именице су се у одговарајућим падежима могле употребљавати:

- а) као слободне форме,
- б) блокиране неком одредбом и
- в) блокиране предлогом.⁵

У принципу, у сва три случаја могло је доћи до адвербијализације именичких форми, било да је прилог настајао од слободне именичке форме (*зими, лејџи*), било од везе именичког облика са предлогом (исп. *ујуџро, увече*), или је, пак, прилог настајао од падежног облика и одредбе (исп. *ноћас, синоћ* итд.). Објашњење разлога који су доводили до адвербијализације именичких облика налазимо код многих лингвиста, а посебно у радовима проф. др Милке Ивић, у којима су често анализирана и старија тумачења.⁶

Занемарујући овом приликом услове који су утицали на адвербијализацију и донекле начин на који је она извршена (да ли су, рецимо, прилози настајали простим срастањем падежног облика и одредбе као у прилогу *данас* или су аналошког порекла као у *зимус*),⁷ покушаћемо да анализирамо значење темпоралних прилога на основу чињеница које нам даје савремени српскохрватски језик.

I. Прилози настали срастањем предлога и одговарајућег падежног облика задржали су углавном исто значење које су имале и предлошке конструкције од којих су ови прилози настајали, тако да се често у вези с њиховим писањем јављају извесни проблеми који се огледају у томе да ли је такве прилоге боље писати као две речи (предлошку везу) или као једну реч (прилог).⁸

II. Прилози настали од слободних падежних форми (без обзира на то да ли су у питању облици некадашњег локатива, нпр. *зими, лејџи* или инструментала, нпр. *дању, ноћу* — при чему је прва форма аналошког порекла) време вршења глаголске радње никада се не одређује према тренутку говора. Ови прилози редовно означавају да време вршења глаголске радње пада у онај временски одсечак који је означен речју у основи, било да се са њим подудара у целини или да обухвата само један његов део (нпр. *Он з и м и лако добије кијавицу* и *З и м и код нас има много снега*).

⁵ М. Ивић, Н. д., 16.

⁶ М. Ивић, Н. д., 16.

⁷ Исп. о томе рад Душанке Игњатовић, *О временским прилозима џиџа данас, ноћас, лејџос, зимус и сл.* Зборник за филологију и лингвистику IV—V, Нови Сад 1961—1962,

⁸ У погледу интелептирања појединих веза овог типа језички стручњаци нису јединствени; док их неки сматрају прилозима (исп. М. Ивић, Н. д., 188), други мисле да су у питању везе: *именица + џредлої* (због тога се, рецимо, у *Речнику српскохрватскої књижевної језика* Матице српске не налазе одреднице *обдан, обноћ, узиму, ујесен* и сл.).

III. Уколико упоредимо прилоге настале срастањем падежног облика именице и њене одредбе, можемо уочити — с обзиром на дистрибуцију одредбе у односу на управну реч — да постоје два типа прилога:

а) прилози код којих се некадашња показна заменица *сѣ* налази после именичког дела (обичнији случај, тип: *данас, јуџрос, зимус* итд.);

б) прилози код којих се некадашња показна заменица налази испред именичког дела (мање распрострањен случај, тип: *синоћ* и истовремено једини представник оваквог образовања). Са овим типом уклопио се и прилог *с(ј)уџра* који је етимолошки друкчијег порекла.

Без обзира на начин постанка, ови прилози у свом значењском потенцијалу имају заједничке компоненте:

1) њима се одређује време које се поклапа са појмом-периодом који се означава речју у основи и

2) њима се време вршења глаголске радње истовремено одређује и према тренутку говора.

Уочљива је, међутим, и разлика везана управо за дистрибуцију облика некадашње показне заменице. Ова разлика лако се уочава уколико упоредимо појмове-периоде којима се означавају делови *г о д и н е* и *раздобља* од двадесет и четири часа. Истина, између именица са овим значењем постоји изван паралелизам; у оба случаја присутне су опозиције које чине два *о с н о в н а* члана: *з и м а — л е т о* и *д а н — н о ћ* и два члана настала од назива којима се обележавају „*п р е л а з н и*“ периоди између оних које сматрамо за основне: *п р о л е ће — ј е с е н* и *ј у т р о — в е ч е*.

Уколико знаком / означимо границу између временских сукцесија које се означавају овим појмовима-периодима, тада бисмо те временске сукцесије могли представити овако:

— (јесен) / зима — (пролеће) — лето — (јесен) / зима —
— (вече) / ноћ — (јутро) — дан — (вече) / ноћ —.

Но, док између именица којима се означавају појмови-периоди постоји потпун паралелизам у погледу означавања (делова) дана и године, између прилога образованих од тих именица таквог паралелизма нема. Док, наиме, постоје одговарајућа образовања са елементом *с* у финалној позицији од свих именица, аналогно образовање са овим елементом у иницијалној позицији остварено је само у случајевима *с и н о ћ* и *с-(ј) у т р а*, које се, мада друкчијег порекла уклапа у овај систем.

На основу значења које прилози образовани помоћу облика некадашње показне заменице имају у савременом језику, може се претпоставити да различита дистрибуција заменица у односу на управну реч није била случајна него да је имала своју функционалну вредност. Прилози типа: *и м е н и ц а + с* употребљавају се увек за означавање времена које припада једној временској сукцесији и то управо оној која је напоредна са тренутком у коме се реферише о одређеној радњи.⁹

⁹ Који ће се од ових периода интерпретирати као део и с т е временске сукцесије са периодом који је у току, зависи од њихове међусобне временске „удаљености“. Како пе-

Друкчији распоред елемената од којих је настао прилог дао је и друкчије значење, прилози *с и н о ћ и с у т р а* употребљавају се да означе периоде који се обавезно интерпретирају не као делови временске сукцесије која је управо у току, него неке друге — оне која је непосредно претходила оној која је у току или ће уследити непосредно после ње. Значењски паралелизам ових прилога није у савременом језику остварен нити је у складу са оним што би се могло очекивати према значењу именица које су у основи; наиме, прилог *суџра* који је настао од назива „прелазног“ периода употребљава се за означавање целе наредне сукцесије (уколико је неопходно прецизирање, оно се остварује посебном лексемом, нпр. *суџра ујуџро*, *суџра увече* итд.);¹⁰ прилог *синоћ* означава, међутим, само „прелазни“ период између претходне сукцесије и оне која је управо у току.

Мада су образовани по истом принципу, прилози *данас*, *ноћас*, *јуџрос*, *вечерас*, с једне стране и с друге, *зимус*, *леџос*, *џролеџос*, *јесенас* не слажу се у потпуности у значењу. Док се, наиме, прилози типа *данас*, *ноћас* могу употребити и за означавање временског периода који је управо у току када се саопштава о вршењу неке радње, али и за означавање одговарајућег временског одсечка у прошлости и или у будућности, дотле се прилози изведени од именица којима се означавају делови године — *јесенас*, *леџос*, *зимус*, *џролеџос* употребљавају у првом реду да означе временска раздобља која су углавном претходила тренутку говора; знатно се ређе овим прилози означава време које ће тек наступити, а готово да се овим прилозима не означава период који је управо у току, односно период у који пада тренутак говора.¹¹

Именица *дан* је у српскохрватском језику полисемична; она се употребљава за означавање „светлог периода“ у раздобљу од 24 часа, али и за означавање тог периода у целини (дакле: *дан* + *ноћ*). Са првим значењем ова именица припада групи појмова-периода, а са другим се уврштава у „јединице временске мере“. Оба ова значења послужила су као основа за образовање

риод који је управо у току и онај који му је непосредно претходио представљају и з в е с н е временске реалности док је будућност увек помало неизвесна, обично се период који управо траје интерпретира као п о с л е д њ и део временске сукцесије.

¹⁰ Поред прилога *суџра* у српскохрватском језику постоји још и *суџрадан*; разлика у значењу ових прилога је веома уочљива. Први од њих означава „наредни дан“ који ће уследити непосредно после оног који је управо у току, односно после оног у коме се саопштава о времену вршења глаголске радње; прилогом *суџрадан* означава се такође „наредни дан“ али према неком другом времену које се мора експлицитно исказати (исп. нпр.: *Оџџуџоваћу одмах суџра* и *Оџџуџоваћу одмах суџрадан џосле исџџџа*).

¹¹ Међу нашим лексикографима нема сагласности у погледу одређивања значења ових прилога; на основу онога што је забележила у појединим речницима, Д. Игњатовић је констатовала да прилози *џролеџос*, *леџос*, *јесенас*, *зимус* означавају време прошлог и наредног пролећа, лета, јесени, зиме, односно пролећа, лета, јесени, зиме који су у току“ (Д. Игњатовић, Н. д., 98; о значењу ових прилога у појединим речницима в. у истом раду, стр. 96). И у *Речнику српскохрватској књижевној језика* Матице српске у објашњавању значења ових прилога употребљава се заменица *овај*, али се њена садржина експлицира текстом у загради; на пример, као прво значење прилога *зимус* (под а) даје се: *ове зиме (која долази), идуће зиме*, а под б) *џрошле зиме*; *леџос* се објашњава речима: *у џоку овоја (џрошлој или идућеј) лета* (тј. оног које је ближе); за прилог *џролеџос* забележено је само значење: *џрошлоја џролећа исџе џодине*; једино се за *јесенас*, и то као прво значење, наводи: *у џоку ове јесени*, а тек под 2а и 2б наводе се значења *џрошле јесени* и *џрве следеће јесени* (прво значење поткрепљено је само једним примером, а контекст у коме је наведен прилог *јесенас* не искључује могућност да се он разуме и са значењем наведеним под 2б).

прилога. У зависности од тога које значење именице је послужило као база за образовање прилога, прилог *данас* се укључује у две групе прилога. У првом случају он ступа у опозицију са прилогом изведеним од именице *ноћ*, образујући антонимијски пар *данас* — *ноћас*. Уколико је прилог *данас* настао од именице *дан* са значењем „раздобље од 24 часа“, тада се он укључује у вишечлану серију прилога чији су основни чланови:

јуче	данас	сутра
претходног дана	дана који је у току	наредног дана.

Према томе, и овим прилозима се, у крајњем случају, време вршења глаголске радње одређује према тренутку говора.

За прилоге из ове серије карактеристично је да се низ може проширивати и према прошлости и према будућности. Али док су за стварање основних чланова низа послужиле посебне лексеме, „додатни“ чланови се образују по заједничком моделу — од основних лексема *јуче* и *суџра* истим деривационим поступком и средствима творе се прилози којима се означава временска удаљеност од времена означеног са *данас* (а разумљиво и од основних прилога за прошлост, односно за будућност — *данас* и *суџра*). На тај начин се добија симетричан списак прилога за означавање дана који су претходили дану означеном са *данас* и дана који ће уследити после њега:

јуче	данас	сутра
прекјуче		прексутра
накјуче		наксутра. ¹²

Вероватно није без интереса указати на чињеницу да се на овај начин може означити седам дана, управо онолико колико обухвата и условна јединица временске мере названа *недеља* или *седмица*.¹³ То значи да је у оквиру недеље могуће извршити двојаку номинацију дана: према једном у низу који је условно узет као први и по нечему најважнији (према неком критерију који није у вези са говорним процесом и говорном комуникацијом ситуацијом) и према дану у који пада тренутак говора. Први начин означавања дана, мада услован, у извесној мери је константан (обично се *недеља* или *јонедељак* узимају као први чланови у низу), док се у другом цео седмочлани низ на неки „помера“ према тренутку говора, који га у извесном смислу увек актуелизује. Ипак у вези са члановима овог низа треба указати на то да су последња два знатно мање фреквенције од осталих.

¹² По истом моделу изграђени су још и прилози *јрексиноћ* и *јреклане*. Ни познати *Рјечник* Југословенске академије знаности и умјетности ни *Речник* Матице српске не бележе прилоге *накјуче* и *наксуџра*, али се у последњем од поменутих речника налази као одредница *накозасуџра*.

¹³ Овој подударности, међутим, не треба приписивати неки дубљи значај с једне стране због тога што су последња два прилога знатно мање фреквенције, а с друге што су у појединим народним говорима ови спискови донекле различити. Према ономе што је забележено у Вуковом *Рјечнику* произилази да је у говорима Црне Горе реч *ондан* употребљавана са значењем „прексутра“ док је наредни дан означавао са *џаондан* или *ћаондан*, а после њега следио је *шаондан* или *шалаџаондан*. У Црној Гори Вук је, такође, забележио у и везу *шалаџа* *оном ланих* са значењем „прије три године“ — као одредница забележено је и *ономлани*, али без локализације.

Списак прилога којима се означавају дани који су претходили дану у коме се остварује акција говорења проширују се у књижевном језику још једним прилогом — *ономад(не)*, који за разлику од осталих сличних прилога са темпоралним значењем не означава прецизно дан у коме се вршила глаголска радња о којој се саопштава (*ономад* = пре неколико дана). За означавање времена вршења глаголске радње која ће тек уследити нема одговарајућег образовања, него се употребљава нека од веза као што су: *кроз неколико дана*, *и после неколико дана* и сл.). Наравно, и за означавање времена у прошлости може се такође употребити одговарајућа конструкција (*и пре неколико дана* и сл.) и управо такав начин означавања времена у савременом језику у знатној мери потискује прилог *ономад(не)* који се све ређе употребљава.

Из наведеног прегледа прилога са темпоралним значењем који су настали од именица за означавање појмова-периода види се да постоје две основне групе прилога. Једну групу сачињавају прилози који означавају само да време вршења радње пада у одређени појам-период без прецизирања о коме се појму с тим називом ради. Према томе, ови прилози су лишени могућности да време вршења радње актуализују, да га ближе одреде према било ком критерију сем према „квалитативним појавама које захватају неки временски простор.“ Другу групу чине прилози, такође настали од назива за појмове-периоде, који су увек актуализовани и означавају да се време вршења глаголске радње одмерава према тренутку говора, било да је напоредно с њим, да му је претходило или да ће тек уследити.

Др Јован Кашић

НАРЕЧИЯ ВРЕМЕНИ ИМЕННОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ

Резюме

Для обозначения природных отрезков времени, которые называют время дня и года, таких как *дан*, *јујуро*, *вече*, *јесен*, *зима* и др., сербо-хорватский язык унаследовал, в основном, лексику из общеславянского лексического фонда. Эти слова в сербо-хорватском и в остальных славянских языках послужили основой для образования наречий времени.

Существует, в основном, три типа наречий:

1) наречия, образованные от падежных форм существительных с предлогом (*ујујуро*, *увече* и др.);

2) наречия, возникшие из свободно употребленных падежных форм (сх. *леји*, р. *лејом*, мак. *леје* итд.);

3) наречия, образовавшиеся из форм существительного и бывшего указательного местоимения *сь* (сх. *данас*, р. *сејодня*, мак. *денес*, чеш. *днес* итд.).

В данном случае внимание будет уделено, в основном, последнему типу образования, прежде всего в сербо-хорватском языке, для которого характерно следующее:

1) от названия понятия-периода наречия образуются очень последовательно, почти от всех существительных, которые семантически принадлежат этой области;

2) бывшее местоимение *сь* могло быть употреблено постпозитивно и препозитивно; в обоих случаях местоимение с существительным образовывало наречие, а его различное местоположение в отношении на главное слово особым способом использовалось при образовании наречий и на семантическом уровне (сравни сх. *ноћас* и *синоћ*).

Др ЈОЖЕ ТОПОРИШИЧ (Љубљана)

КОНТРАСТИВНИ ПОГЛЕД НА ТВОРБУ РЕЧИ СРПСКОХРВАТСКОГ И СЛОВЕНАЧКОГ ЈЕЗИКА

Како су српскохрватски и словеначки језик најближи сродници, разумљиво је да им је и њихова творба речи врло близу, а како је реч о два посебна језика, исто је тако лако разумети и сразмерно велике разлике међу њима. Разлике у творби су веће од разлика у облицима или гласовима (ако из обојега изузмемо акценат), па су и синтаксичке неједнакости мање од неједнакости у творби речи.

У творби речи једнакости и разлике можемо тражити у следећем:

- 1) У продуктивности, одн. непродуктивности имена за дате појмове;
- 2) у творбеним врстама (посебно у оквиру њихове продуктивности), то јест у томе колико који од два језика изводи, слаже, саставља, склапа итд.;
- 3) у творбеним ликовима (афиксалним, префиксалним, инфиксалним, суфиксалним, комбинованим): једне од њих познаје само српскохрватски, друге само словеначки;
- 4) у могућности спајања одређених ликова са одређеним основама (где су разлике међу ова два језика сигурно највеће);
- 5) у лексици (и везама речи из лексичких јединица) која представља основу новим речима;
- 6) у творбеним алтернацијама (које се опет могу јако раздвајати, нарочито у опсегу);
- 7) у акценту.

Покушајмо све то да замислимо на основу кратког навода из Стевановићеве граматике, преведеног (ниже) на словеначки језик:

Свакак/*o*¹ је не/*ш̄ӣо* мањ/*e* продуктивн/*ос̄ӣи*,³ али ипак⁴
Vsekak/*o/r* ima ne /*kaj*//*mal*/*o*² manj/*šo* produktivn/*ost*, pa vendar⁴

¹ Курзивом су означени творбени форманти, а поред њих и неједнаке (лексички) основе изведеница; шпационирано штампанаи форматни значе да у другом (конкретно словеначком) језику имају варијантни одговарајући облик, истина мање чест или са другим значењем или стилском вредношћу.

² Двострука коса црта означава ватијантност.

³ Са гледишта творбе речи у писању су нерашчлањени примери где се из данашње језичке структуре не види мотивисаност.

⁴ Суфиксални формант *-ilo* крњи претходни тематски вокал глагола (такође и нули), а ако је тај вокал *a* (или *e*) (или је пак вокал коренски) крњи се само: *nosi-*, *pletø-*: *pisa-*, *razpe-* → *nosilo*, *pletilo*, *pisalo*, *razpelo*.

продук/*ш*иван нас*ш*ав/ак -ба у деверб/ативних
produkt/*ivno obraz/ilo*⁵ -ba pri izglagol/*skth*//deverb/ativnih

имен/ица поста/*л*их⁶ на ис*ш*и начин, *a*⁷ са знач/ењем⁸
sam/o/sta/*lnikih*, nasta/*lin*⁶ на енак//isti наџин, *in*⁴ *sicer*^{4,7} s *poten*/

времена у коме се до*ш*ич/на рад/ња врши. У с*ш*вари⁷ једно
om⁹ џаса, v katerem se določ/eno dej/anje vrši. Pravzaprav⁷ eni

од¹⁰ ових имен/ица и *ш*о оне у/главном¹¹ што¹²
iz/med¹⁰ teh sam/o/sta/*lnikov*, in *sicer*//in to t/iste v glavnem,¹¹ ki

имен/ују процес обављ/ања пољ/ских рад/ова означ/ују и¹⁴
imen/ujejo proces¹³ opravlj/anja polj/skih del/Ø zaznam/ujejo tudi¹⁴

време врш/ења рад/њи основ/них глагола: бер/ба не
čas vrš/itve dej/anj podstav/nih glagolov: trg/atev//br/atev ne

значи само бра/ње, него и време бр/ања, кош¹⁵/идба
poteni samo/le bra/nje, апрак⁴ tudi čas *trg/atev//br/atev koš*¹⁵/*nja*

значи кош/ење, али и време кош/ења, ком/идба
poteni koš/enje, темвеџ tudi čas *koš/nje*, *ličk/anje*//*kožuh/anje*

тако/ђе знач/и и време комиш/ања, а праш/идба
prav tako poten/i tudi čas *ličk/anja*//*kožuh/anja*, praš/itev ра

и време праш/ења.
tudi čas praš/enja.

А баш ове имен/ице и од других⁴ наведених с њима ј о ш¹⁶
In prav⁴ ti sam/o/sta/*lniki* in od drugih⁴ navedenih z njimi *še*¹⁶

⁵ Реч је наравно о првобитном различном префиксирању глагола од којих су ове две одредбе стања.

⁶ Исп. сх. *a*, слов. и то за однос реч — фразеологизам.

⁷ Формант *-enje* крњи тематско *i* глаголске основе, а код глагола на тематско *a* само се губи *e*.

⁸ Овде је реч о такозваној конверзној творби, чији је образац у нашем примеру превођење првобитно глаголског корена у именичку основу одређене промене, у нашем примеру 1. промене мушког рода.

⁹ Морфосинтаксички основана разлика.

¹⁰ Можда само конвенцијска разлика у писању: српскохрватски је од примарне везе речи створио (писани) склоп, у словеначком је остала стална веза речи, фразеологизам.

¹¹ Ова конверзија није узета у обзир; напоредно би затим ишло словеначко *ki*, без обзира на то како га изводимо.

¹² У наводу се за словеначки обрађује и синонимно *rotek*.

¹³ Српскохрватско *и* је у алтернативном бројању лексичких јединица третирано напоредно словеначким одговарајућим облицима (то јест *in*, *tudi*, *še*).

¹⁴ Разлика у морфонологији није узета у обзир.

¹⁵ Разлике су само у различитом крњењу првобитне основе.

¹⁶ У словеначком само конверзија из упитне у неупитну форму о количини, у српскохрватском још изразита префиксација.

имен/ице: жен/идба, њроз/ба и удад/ба, па и још
sam/o/sta/lmiki žen/itev, snub/itev in mož/itev, in tudi še

њо/која,¹⁷ имају как/о¹⁸ ћемо мал/о ниж/е видети, не/шњо
katera,¹⁷ imajo ko/t¹⁸ bomo videli mal/o niž/e//je, ne/kaj

посебно¹⁹ и у самом начину грађ/ења.
posebnego¹⁹ tudi v samem načinu grad/nje.

У српскохрватском наводу има 110 речи, у словеначком 113, од тога 80 лексема (82, ако се узима као у сло. *in, tudi, še*), док је у словеначком преводу 82 лексеме, а у оба језика једна морфема (-ба). Од тих 110 речи (84 лексеме) у српскохрватском, и 113 речи (84 лексеме) у словеначком, творбом добијених има 48, одн. 47, то јест нешто мање од половине. У томе је велика сродност међу нашим језицима. (У функционално друкчијем наводу, нпр. оном које би имало задатак практичног споразумевања, наведена сразмера би вероватно била иста, једино што вероватно творбом добијених речи не би било у тако великом броју).

Напоредности међу српскохрватским и словеначким налазимо и у врстама речи:

Именице	Придеви		
1. њродукњив- н/осњ	1. <i>produktivn/ost</i>	1. њродукњ/иван	1. <i>produkt/iven</i>
2. насња/вак	2. <i>obraz/ilo</i>	2. деверб/ањиван	2. <i>deverb/ativen</i>
3. имен/ица	3. <i>sam/o/sta/lmk</i>	3. њосња/л (х)	3. <i>na/stal</i>
4. знач/ење	4. <i>pomen/Ø</i>	4. доњич/ан	4. <i>določ/en</i>
5. рад/ња	5. <i>dej anje</i>	5. једни К ²⁰	5. <i>eni K</i>
	6. <i>potek Ø</i>	6. њоль/ски	6. <i>polj ski</i>
6. обављ/ање	7. <i>opravl anje</i>	7. основ/ни	7. <i>podstav ni</i>
7. рад/Ø	8. <i>del/o</i>	8. навед/ен	8. <i>naved/en</i>
8. врш/ење	9. <i>vrš/itev</i>	9. њо/који	9. <i>kateri K</i>
9. бер/ба	10. <i>trg/atev</i>		10. <i>en/ak</i>
10. брање	11. <i>br/atev</i>	14. њраш/идба	15. <i>praš/itev</i>
11. кос/идба	12. <i>koš/nja</i>	15. њраш/ење	16. <i>praš/enje</i>
12. кош/ење	13. <i>koš/enje</i>	16. грађ/ење	17. <i>grad/nja</i>
13. ком/идба	14. <i>ličk anje ko- žuhanje</i>		

¹⁷ У словеначком неуобичајено крђење првобитне основе, иначе једнаке српскохрватском одговарајућем облику, + афиксални формант -t (из -ti).

¹⁸ Реч је о конверзији придева у именицу, при бројању ипак није узета у обзир.

¹⁹ Конверзија словеначког првобитног одређеног у неодређени.

²⁰ К је знак за конверзију.

Глаголи

1. имен/оваӣи
2. означ/иваӣи
3. знач/ӣи

Везник

као ко/ӣ

1. *imen/ovati*
2. *za/znamovati*
3. *romen/iti*

Прилози

1. не/ӣӣо
2. мањ/е
3. у/главном
4. мал/о
5. ниж/е

1. *ne/kaj/malo*
2. *manj/Ø*
3. *mal/o*
4. *niž/e/je*

Речце и модалне речи

1. свакак/о
2. још²¹
1. *vse/kakor/prav za/prav*
2. *še*

Код речи добијених творбом дакле највише има именица, следе придеви, затим прилози, глаголи итд. Сразмерно је мало примера да се у једном језику нешто добија творбом речи, а да се у другом то не чини. У томе случају према речи добијеној творбом појављује се опис (фразеолошки или прости, а доста пута и само разлика у писању): углавном — *v glavnet, ӣакође — prav tako, у сивари — pravzaprav, а — in sicer* (последње на лексичкој подлози). Сличност двају језика је дакле велика и у овоме.

Нема посебно великих разлика ни у и н в е н т а р у типова образовања, иако су оне изразите (морфолошке разлике овде се не узимају у обзир). Код именица требало би споменути образовање на *-идба* у српскохрватском, којег нема у словеначком, и префиксално *ӣо-* (*ӣокоји*), док се у словеначком јавља *-r* (*vsekaikor — свакако*).

Нарочито је велика разлика међу наша два језика у м о г у ћ н о с т и в е з и в а њ а основе са формантима, било да је реч о формантима у целини или о појединим од њих. Као пример можемо узети Стевановићеве примере са суфиксалним формантом *-ба*. Наводимо за њих словеначке значењске паралеле (и то на првом месту оне које су материјално једнаког начина творбе, а онда по разликама у употребљеном форманту):

1.		2.	
борба	— <i>borba/boj</i>	берба	— <i>trgatev/браӣев</i>
дружба	— <i>družba</i>	деоба	— <i>delitev</i>
ӣужба	— <i>tožba</i>	сеоба	— <i>selitev</i>
наредба	— <i>naredba/ӣовеле</i>	женидба	— <i>ženitev</i>
ӣловидба	— <i>plouba</i>	ӣросидба	— <i>snubitev/snubljenje</i>
		удадба	— <i>možitev</i>
		ӣрашидба	— <i>prašitev</i>
3.		4 — 5.	
нагодба	— <i>sporazum</i>	гулидба	— <i>guljenje</i>
сриба	— <i>srd</i>	белидба	— <i>beljenje</i>
веридба	— <i>zaroka</i>	корба	— <i>orotinjanje</i>
ӣогодба	— <i>pogoj</i>	молба	— <i>prošnja</i>
сведоџба	— <i>spričevalo</i>	косидба	— <i>košnja</i>
		комидба	— <i>ličkanje</i>

²¹ & је знак за крђење.

6 — 9.

журба — (*naglica*)
йоредба — *primerjava*
гозба — *gostija*

Шта видимо из овог поређења? — Исти српскохрватски афиксални формант (по нашем мишљењу, реч је о два форманта, тј. о *-ба* и *-(у)дба*) у словеначком језику има 9 одговарајућих форманата са следећим распоредом и бројчаном заступљеношћу:

1. — <i>tev</i>	4 + 3 = 7	6 — 9. <i>-ija</i>	1 = 1
2. — <i>ba</i>	4 + 1 = 5	<i>-va</i>	1 = 1
3. — <i>N</i> ²²	3 + 1 = 4	<i>-lo</i>	1 = 1
4. — 5. <i>-nje</i>	1 + 2 = 3	<i>-ica</i>	1 + = 1
<i>-nja</i>	1 + 2 = 3		

Одговарајуће речи са *-ба* у словеначком језику једва су на другом месту, а одмах следе изведенице са флексијалним формантом (симбол — *N*), док су на првом месту изведенице на *-tev*. Наравно, то вреди са горњим ограничењем, тј. ако узимамо у обзир (приближно) исто значење.

Изгледа да Словенац исто значење врло често изражава основом која је различита од српскохрватске. Примери за то су следећи:

1. *-N* : двојба — *dvot*, нагодба — *sporazum*, срџба — *jeza*, веридба — *zaroka*;
2. *-Vnje* : *korba* — ојкомињање, *komidba* — *ličkanje*;
3. *-Vtev* : *prosidba* — *snubitev*, *udadba* — *možitev*;
4. *-nja* : молба — *prošnja*;
5. *-Vva* : йоредба — *primerjava*;
6. *-Vlo* : сведоџба — *spričevalo*.

(Пример *журба* — *naglica* не може се узимати у обзир јер је у првом реч о изведеници од глагола, а у другом од придева).

А уколико бисмо желели да од и с т е глаголске основе направимо само именицу која би (бар првобитно) значила глаголску радњу, иако *неидентичну* у оба језика, нашли бисмо нешто више заједничких творбених основа, укупно још 10 других:

1. двојба — *dvojenje* ,удвајање'
2. молба — *molitev* ,молиџва'
3. нагодба — *nagodba* (по ССКЈ застарело)
4. йогодба — *pogodba* ,уговор'
5. йоредба — *porede* (по Плетершнику новокњижевно данас се не употребљава)
6. сведоџба — *svedočba* (по Плетершнику новокњижевно, данас се не употребљава)

²² *N* је знак творбе са парадигмама флексијских форманата, овде датих са симболом *N* за номинатив.

7. срџба — *srd|Ø* ,љушња'
 8. веридба — *verjenje* ,навођење, заклинање'
 9. њросидба — *prošnja* ,молба'
 10. удадба — *vdaja* ,њредаја'

Принципски, све ове изведенице имају друкчије значење од онога у српскохрватском, а приближно или једнако значење у суштини имају само позајмљенице из српскохрватског (и то понека и у супротном смеру). Изгледа да је једина непозајмљеница *srd* која је различитог регистра од своје српскохрватске одговарајуће речи срџба.

Треба још напоменути да у нашем корпусу тек понека јединица не би у словеначком била приказана ни на који начин (прим.: *komidba*).

Као што смо рекли, разлике у акценту овде се не узимају у обзир, иако би се и оне нашле, наравно не код овога форманта (који је *ɪ* у словеначком са акцентом испред себе као и у схј.). При томе код разлика треба одвојити историјски трансформабилне примере (сх. *кòвач* — слов. *kováč*) од посебних језичких утврђених (сх. *зàлогај* — слов. *zalogāj*).²³

Т в о р б е н е а л т е р н а ц и је гласова било би потребно приказати системски за оба језика²⁴ (сада се за српскохрватски језик подаци могу добити само код појединих афикса). А уопште вреди да у сх. језику и у творби речи (дакле, не само у морфологији) има више алтернација него у словеначком. За пример можемо узети суфиксални формант — *-ица*:

Српскохрватски:	Словеначки:	Српскохрватски:	Словеначки:
<i>нòжица</i> — <i>нòгица</i>	<i>nožica</i> — <i>nògica</i>	<i>шачица</i>	— <i>šakica</i>
<i>рúчица</i> — <i>рúкица</i>	<i>ročica</i> — <i>ròkica</i>	<i>шишчица</i>	
<i>дашчица</i>	<i>deščica</i> — <i>deskica</i>	<i>дучица</i>	— <i>dogica</i>
<i>длачица</i>	<i>dlačica</i> — <i>dlakica</i>	<i>госпођица</i>	— <i>gospodična</i>
<i>жичица</i>	<i>žička</i>	<i>вучица</i>	<i>volčica</i>
<i>јабучица</i>	<i>jabolčko</i>	<i>курјачица</i>	
<i>кашичица</i>		²⁵ <i>зечица</i>	<i>zajčica</i>
<i>крушчица</i>	<i>hruščica</i> — <i>hruškica</i>	<i>прогочица</i>	
<i>мајчица</i>	<i>majkica</i>		

²³ Не знам како би се на српскохрватски могло пренети третирање три типа афиксалних суфикса у погледу акцента: увек наглашених, никад ненаглашених те било наглашених било ненаглашених (*symbolizam*, *kòvāč kovāča*), *hrvatskī*, *kūčica* (*ričica* ← *ričica*)). Принципно за то вероватно нема тешкоћа. За словеначку теорију исп. Ј. Топоришич?, Беседотворна теорија, СР 1976, стр. 169—171.

²⁴ Исп. под 23 нав. дело, стр. 166—169.

²⁵ У примерима са звездом у словеначком не постоји одговарајућа основа.

Што се јотовања тиче, скрећем пажњу на поређење придева, где, на пример, имамо према сх. *гушћи, чиићи* сло. *gostejši, čistejši*.²⁶ У променама наравно изузимамо посебности, где је сразмера обрнута, конкретно, нпр., промене испред словеначког суфиксалног форманта *-ski*, који се слива са . . . *s-/z-/ž-/č-/dž-/k-/g-/h-* из основа у *š*, тако да добијамо јединствену измену:

	<i>nebes-</i>	<i>Laz-</i>	<i>Lož-</i>	<i>Lodž-</i>	<i>Loč-</i>	<i>Lok-</i>	<i>Log-</i>	<i>Lah-</i>
слов.	<i>nebeški</i>	<i>laški</i>	<i>loški</i>	<i>loški</i>	<i>loški</i>	<i>loški</i>	<i>loški</i>	<i>laški</i>
сх.	<i>небески</i> ²⁷	<i>ѡалагрушки</i>		<i>лучки</i>	<i>лички</i>	<i>ѡашки</i>	<i>влашки</i>	
			<i>камбоѡански</i>					

Из свега чега смо се овде, укратко и са начелног гледишта, дотицали, види се да је то само нацрт за контрастивно испитивање једне стране словеначког и српскохрватског језика, нацрт који би послужио само као упутство за подробна испитивања.²⁸ Ова испитивања требало би да захвате целовиту проблематику са што ширим инвентаром појава на основу што већег корпуса. На основу контрастивне анализе приступило би се економизацији (истина на обе стране ретких) уџбеника за учење наших језика. С тим у вези покренуо бих и питање да ли сазнања добијена контрастивним испитивањем језика спадају у карактеризацију и посебног језика као таквог? По моме мишљењу одговор на то питање је позитиван, и то двојачко: контрастивном анализом се према сродном језику утврђују такозвана празна места, тј. одсуство појава у једном језику према њиховом присуству у другом, а са друге стране — изразитост одређене појаве у једном језику према неизразитости њеној у другом (па је тако могућно утврдити да је словеначки језик поједноставио могућност акцентовања својих творбених типова у поређењу са српскохрватским). Поред тога изгледа да контрастивно проучавање језика води и групним пројектима са различитих језичких подручја, што опет на свој начин доприноси дубљем познавању и ширем теоретском уопштавању, што је и за науку о творби речи (у којој се парадигматичност једва јавља) изванредно добродошло и потребно у борби против традиционалне раситњености и нецеловитости проблематике која се обрађује.

²⁶ Овим мислим да словеначки језик код сугласничких скупина рађе бира формант пред којим „нема потребе“ за алтернацијом. Из морфологије исп. нпр. *roki, jupaki* према сх. *guci, jupaci* и сл.

²⁷ Одабрани српскохрватски изрази једнаки су са словеначким (осим изузетно) наравно само после сугласника основе.

²⁸ Нешто српскохрватско-словеначке контрастивне литературе нешто истина има, али ипак врло мало (из области творбе речи уопште нема).

Dr Jože Toporišič

CONTRASTIVE LOOK UPON WORD FORMATION IN THE SERBO-CROATIAN AND SLOVENIAN LANGUAGE

S u m m a r y

Since Serbo-Croatian and Slovenian are the closest related languages, it is understandable why their word formation is very similar as well, and as they are on the other hand, two separate languages, it is also reasonable to expect relatively big differences between them. One could even say that the differences in the word formation are bigger than the ones in morphology (forms) or in phonetics (sounds), if accent is excluded from both of them. Neither the syntactical differences are that big as are the differences in the word formation.

As concerns the word formation, the similarities and dissimilarities may be looked for in:

- possibility of forming (motivation) and impossibility of forming words for certain ideas;
- types of word formation (particularly in the scope of their formation), e.g. in derivation, compounding, connection, addition, etc.;
- formation formants — affixal, prefixal, interfixal, simple ones;
- connectivity of certain formants with certain bases;
- lexical unit which is the base of the newly formed words;
- formation alternations, and
- accent.

The interesting unity of the two languages is shown in the fact that the words made by formation (of little experimental expression in this case, indeed) are pretty parallel, i.e. if a word made by formation is in question in one language, it is usually of the same origin in the other language, too.

There are no special differences in the two languages of ours in the formation types of words either; it is possible that Serbo-Croatian in the early times had more formations with the noun forms of the first part of a compound (type *klin-čorba*).

The differences are, however, bigger in the formation formants, particularly in the affixal ones (suffixal), since in Serbo-Croatian, there appear the formants of Turkish origin (e.g. *-lija*, *-luk*, *-džija*), what practically does not exist in Slovenian, as well as some other formants which are not present in either language.

There is an exceptionally big difference in the possibility of connecting certain formants with particular lexical bases. Thus the Serbo-Croatian formant *-ba* with concrete bases has even nine corresponding Slovenian forms (probably, something similar would appear if we started from the plural of the Slovenian examples with *-ba*). Therefore, a Slovenian speaker very often expresses the same meaning with another lexical basis, whereas the word made by formation out of the same basis is at the same time very often semantically very distant from the corresponding Serbo-Croatian word. (Semantic similarity is, of course, generally always present with the words which Slovenian has received from Serbo-Croatian).

The differences in stress are not so big, but in Slovenian, there is more automatical accentuation of formants, i.e. less unity in accentuation of simple bases and equal formation bases. With sound alternations, however, the opposite phenomenon is found: in Serbo-Croatian they appear with more lexical units than in Slovenian (except in few cases, e.g. with the suffix *-ski*).

Typicality which is shown for certain languages individually in a contrastive analysis of (particularly similar) languages, proves that it should be taken into account in the noncontrastive characteristic of certain languages as well, because the individuality of the same is thus demonstrated.

Др БОРИС МАРКОВ (Скопље)

ИМЕНИЦЕ СА ЗНАЧЕЊЕМ ЛИЦА ЖЕНСКОГ ПОЛА У СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

У области грађења речи именице ове врсте представљају једну од основних значењских категорија именица. Оне су биле предмет пажње и истраживања многих познатих научника код нас и у другим земљама. За један део примера који обележавају носиоца даног занимања, звања или функције карактеристично је издвајање нијансе значења *жена онога који је у основи*, која у једним примерима иступа сама, а у другим паралелно са основним значењем — *лице женског пола*. Само издвајање поменуте нијансе резултат је наслеђа из прошлости када *жена* није третирана као равноправни партнер у производном процесу или служби. Са еманципацијом жена, што код нас осетно наступа после првог и нарочито после другог светског рата, овакво гледање узима се као анахронизам, јер данас такоређи нема занимања, звања или дужности који би били недоступни женама. Извојевање поменутих права, са своје стране, повукло је за собом и само изражавање нових занимања, звања или дужности који су постали доступни женама. Ово је, дакле, један од основних разлога што је образовање именица ове врсте постало веома актуелно и представља процес чији интензитет остаје осетно неизмењен и у данашње време. У појединим словенским земљама образовању оваквих именица поклања се велика пажња,¹ док су код нас још увек недовољно обрађене.

Из методолошких и других разлога, именице са значењем лица женског пола могу се поделити на две основне групе: α) *парне* и β) *непарне* именице, које, са своје стране, обухватају више подгрупа. Свака од њих има, мање-више, својеврсну проблематику, па према томе могу бити и предмет посебног разматрања. Овде се, међутим, задржавамо углавном на њиховим општим карактеристикама.

α) ПАРНЕ ИМЕНИЦЕ

За овај тип именица је карактеристично пре свега то што образују *пар* — *мушки* и *женски*, откуда долази и њихов назив. Формални знак

¹ H. S a t k i e w i c z, *Produktywne typy słowotwórcze w społecznego języka ogólnopolskiego* WUW 1969, стр. 69, у погледу именица ове врсте констатује: „Kategoria ta ma chyba najbogatsza literaturę w językoznawstwie polskim“.

оваквих образовања представља флексија *-a*, која, са своје стране, иступа сама (уп. *кум — кума, суџруг — суџруга*) или придружује одређени суфикс, што је знатно чешћи случај. Треба приметити, међутим, да у одређеним ситуацијама, како у српскохрватском тако и у другим словенским језицима, основни облик или облик лица мушког рода може вршити функцију женског корелатива, уп. нпр.: *Марица Лојен је одличан ученик, вредан члан њородице и марљив њионир* (Политика, 19. маја 1977. год., стр. 6).

Што се тиче самог образовања именица ове врсте, оне се обично изводе на један од следећих начина: а) од одговарајуће именице мушког рода, што је најчешћи случај², уп. *земљак — земљакиња, њевач — њевачица* итд., б) од опште заједничке основе, тип *сџарац — сџарица*, и в) од суплетивне основе (*браџ — сесџра, момак — девојка*). За образовање поменутих именица у савременом српскохрватском језику служе афикси: *-a, -ва, -ја, -ија, -на, -иња* с дериватом *-киња, -ка, -ица, -ача, -ара, -уша*. Наведени афикси у савременом српскохрватском језику су врло различито представљени. Поједини из њих оставили су ретке трагове или се сусрећу у ограниченом броју примера. С друге стране, међу њима има и таквих који су врло распрострањени и продуктивни. Међутим, и једни и други су у погледу извођења оваквих именица скоро подједнако важни јер су саставни део језика. Из овога произилази да се овде морају поменути, мање-више, и једни и други афикси.

А ф и к с *-a*. Примери образовани овим афиксом су углавном наслеђени из општесловенске епохе или су веома стари. Чешће су у употреби претежно следеће именице: *кум — кума, суџруг — суџруга, сусед — суседа, сусеџка, -киња, унук — унука, рођак — рођака*, поред *рођакиња*; или *момак — девојка*.

Као средство за образовање нових именица са значењем л и ц а женског пола афикс *-a* је обично непродуктиван. Већи део примера ове врсте обично се сусреће и у другим словенским језицима, али међу њима има и таквих који у овом или оном словенском језику иступају са друкчијим суфиксом, уп. нпр. *унук — унука*, али словеначки *вџикиња*, рус. *внучка*.

С у ф и к с *-ва*. Настао је контаминацијом некадашњих косих падежних облика основа на *-у* и номинативне флексије именица *-a* основа (уп. стсл. *свекры, -зве. . . и -a > свекрва*, рус. *свекровь* — некадашњи облик акуз. синг. С овим суфиксом сусрећу се примери: *заова, џеџрва и свекрва*, од којих у парне именице спада само трећи, док су прва два без одговарајуће именице мушког рода.

С у ф и к с *-ја*. Ако се изузму деривати *-ља, -аља, -иља* (в. н е п а р н е именице), заступљен је свега у неколико примера, при чему се сугласник пред *-ј-* обично јотује. Овамо спадају именице: *госџ — гошџа, госџодин — госџођа, џасџ — џашџа*, уп. и новије *шурин — шурнаја* или *шурњаја*; или *џкалац* (уп. и *џкач*) — *џкала*.

С у ф и к с *-ија*. Код именица ове врсте налазимо га у ретким примерима, обично грчког порекла, уп.: *џгуман — џгуманија, џоџ — џоџадија* (гр. ζπαπαδία).

² Ф р. Т р а в н и ч е к, *Грамаџика чешкоџо лиџературноџо јзика*, Москва, 1950, код парних именица наводи и примере типа *hokynář, kmotr, manžel, srn, srnec, vdovec*, которые были образованы от слов ж. р. *hokyně, kmotra, manželka, srna, vdova*. Овакви примери у савременим словенским језицима су ретки.

Како код примера са домаћом тако и са иностраном основом распрострањеност суфикса *-киња* је обично у директној зависности од облика за мушки род коме се додаје. Од примера са домаћом основом најчешћи су они са наставком *-ац*, а од оних са западноевропском основом — с наставцима *-аи*, *-аии*, *-ени* и нарочито *-ис*. Код примера са западноевропском основом суфикс *-киња* је један од најчешћих наставака за творбу именица са значењем *лица женског пола*, тако да му само у неким примерима са основом на *-ени*, *-ис* и сл. конкурише суфикс *-ица* (уп. *џаџијеникиња*, *-ица*) и суфикс *-ка* (в. ниже). У другим словенским језицима, за разлику од српскохрватског, обележавање *лица женског пола*, код примера са западноевропском основом уопште, врши се суфиксом *-ка* који је ту генерални наставак са оваквим значењем.

Суфикс *-ка*. Спада у мултисемантичке суфиксе који је „изузетно продуктиван у служби за грађење именица женског рода које означавају припаднице народности, земље, места и конфесије или носиоце звања или занимања. Наставак се овде додаје на пуну или окрњену основу именице м. рода истог значења: . . . *Албанка, Босанка, Бугарка, Србијанка, Црногорка, Талијанка, Ваљевка, Новосађанка, Загрејчанка, Јеврејка, муслиманка, њрофесорка, минисџарка, бакалка, млекарка, врџарка*“.³

Са оваквим значењем суфикс *-ка* је најраспрострањенији код примера изведених од именица на *-анин* (*-јанин*), где обично не сусреће конкуренцију од стране других адекватних наставака. Врло је распрострањен исто тако код примера са основом на *-ац*, *-ин*, *-ар*, само што неки овакви примери могу имати и суфиксе *-киња* или *-ица*, уп.: *Срџкиња, Туркиња; језерац — језеркиња, Приморац — Приморкиња*; код појединих именица ове врсте присутна је упоредна употреба, односно дублети на *-ка* и *-киња* и *-ка* и *-ица*, уп.: *Јеђуџин — Јеђуџка, -киња, Сремац — Сремица, -киња, -ка*; или: *сусед — сусеџка, -киња*. Чести су примери са основом на *-ар*, где је присутан и суфикс *-ица*, (в. стр. 7).

Од примера са западноевропском основом овим суфиксом се претежно образују они са суфиксом на *-ун*, *-ер*, *-ир* и *-ор*, уп.: *џиџуџка, амаџерка, вешерка, масерка, режисерка, рекордерка, сабоџерка, џенисерка; касирка, џорџирка, џионирка, дирекџорка, докџорка, креаџорка* и др. Примери типа *минисџарка, дирекџорка, џрофесорка*, тј. са значењем припаднице даног звања или занимања, обично карактеристишу разговорни језик. У књижевно-службеном језику женски корелатив се изражава и одговарајућим обликом мушког рода (уп. *дирекџор, минисџар, џрофесор*. За један део оваквих образовања, осим тога, везује се нијанса *жена онога* који је у основи дане именице (уп. *дирекџорка, -ица*, „1. (жена директора, 2. жена директор“, *докџорка, -ица, минисџарка*).

Суфикс *-ица* (*-ница*). Више научника, међу њима *Белић, Бошковић* и др., истичу велику распрострањеност овог суфикса са значењем обележавања *лица женског пола* у јужнословенској групи језика. С овим својим значењем он је, пре свега, типичан за српскохрватски језик. Само код неких основа њему се по раширености и продуктивности приближују,

³ М. Стевановић, *Грамаџика српскохрватског језика*, Београд, 1957, стр. 237.

или се с њим изједначују суфикси *-ка* и *-киња*. Сви остали суфикси овог типа имају далеко мањи дијапазон могућности образовања именица са значењем лица женског пола. Као подзначења или нијансе овог значења обично се издвајају: а) обележавање *женке* према мужјаку, уп. *вук* — *вучица*, *голуб* — *голубица* и б) обележавање *жене* „чији муж има звање или положај означен основном именицом“ (Стевановић, о.ц., стр. 243).

У односу на друге овакве суфиксе, за *-ица* је карактеристично да се сусреће код именица изведених од основа на: *-ø* или нежив суфикс, *-а*, *-ија*, *-ин*, *-ик* (*-ник*), *-ац*, *-ач*, *-ар*, *-иџ* као и код извесног броја именица са западно-европском основом на *-аниј*, *-ениј*, *-исиј*, где је ипак чешћи суфикс *-киња*. Код поменутих основа овај суфикс има неједнаку распрострањеност, тј. ова последња у директној је зависности од распрострањености самих основа. Држећи се основе, у својству примера можемо навести следеће именице:

-ица: *-ø* или нежив наставак: *друг* (*ар*) — *другарица*, *враг*, *-олан* — *враголаница*, *члан* — *чланица*; или: *краљ* — *краљица* „1. жена краља, 2. жена краљ“, *царица*, *грофица*, *кајетаница*, *мајорица*; или: *комиџа* — *комиџица*, *ефендица* „жена ефендије“, *Шваба* — *Швабица*; или *домаћин* — *домаћица*.

Суфикс *-ица* налазимо у примерима изведеним од опште основе или *-ац*. Овако изведене именице обележавају женског имаоца дане особине (n. attributiva), уп. нпр.:

свџац — *свџица*, *слџац*, *слџица*, *сџарица*, *удовица* (придев из основе данас није сачуван, али уп. рус. *вдовий*); код примера типа *Немица*, *Сремица* поред *Сремкиња*, *-ка* и сл. женски је корелатив, по својој прилици, образован од одговарајућег облика за мушки род, а не непосредно од опште придевске основе; или: *јединица* (једини *-ац*), *самица*; или: *лењивица* (лењив, *-ац*), *грабљивица*, *крадљивица*, *џлашљивица*, *смуџљивица*; или: *гаџалица* (гаталац), *гледалица* „жена гледалац“ Р.

Суфикс *-ица* (*-ница*) код примера изведених према именицама на *-ик* (*-ник*). Примери изведени на овај начин обележавају n. attributiva или n. professionalia, уп.:

безбожница (безбожник), *безобразница*, *болесница*, *бунџовница*, *грешница*, *љубавница*, *најамница*, *невољница*, *несрећница*, *џомоћница*, *наследница*, *џроџоведница*; или: *избраница*, *изгнаница*, *невасџиџаница*, *вереница*, *осуђеница*, *хайшеница*; или: *благајница* (благајник), *џосленица*, *радница*, *службеница*, *чиновница*; или: *гаџалица* (гаталац), *гледалица* „жена гледалац“. О примерима типа *незналица* в. непарне именице.

Суфикс *-ица*: *-ар*): За разлику од поменутих примера код којих је извођење женског корелатива могуће и од тзв. опште основе (углавном у прошлости), овде се он изводи само од одговарајуће именице мушког рода или према њима: (уп. *госџодар* — *госџодарица*, *кувар* — *куварица*). Обележавајући женски корелатив изведеница задржава значење основне речи, уп. нпр.:

Суфикси *-ача*, *-ара*, *-уша*. У односу на размотрене суфиксе *-ка*, *-киња* и *-ица* заједничко за ове суфиксе је то да се са функцијом обележавања лица женског пола сусрећу у знатно ограниченијем броју.

Суфикс *-ача*. Осим код парних и непарних именица са значењем лица женског пола, доста је чест код примера који обележавају предмет. Од парних именица са значењем лица женског пола чешћи или познатији су: *глујача* (глупак), „глупа жена“, *имењача*, уп. и *ирезимењача*, *лудача* и *лудакинья* в. *луђакиња*, *уличњача*, поред *уличара*, *-ка*.

Суфикс *-ара*. У појединим примерима типа *иравара* ради се уствари о афиксу *-а* (уп. *иравар*), али се *-ар* путем метанализе хвата за део наставка, па се стога и код оваквих примера издваја суфикс *-ара* (уп. „*врачара*, *иравара*“). Стевановић, Н. о.ц., стр. 241). Од оваквих примера, где је уствари наставак *-а*, дошло је до издвајања *-ара* као посебног наставка којим је образовано *глујара* и сл. Примери на *-а* и *-ара* представљају парне и непарне именице, уп.: *језичара* и *језичњача*, *-ница*, *иравара*, *сокачара*, *уличара* и *уличарка*, *уличњача*; или *глујара* и *глујача* (глупак), *врачара*; или беспарне: *дојара*, и др.

Суфикс *-уша*. И овај се суфикс сусреће код парних и непарних именица са значењем лица женског пола. У поређењу са суфиксом *-ара* има већу распрострањеност. Међу познатије парне примере спадају именице: *деверуша* (девер), *говедаруша* „в. говедарица“ В, *дивљакуша*, *иросијакуша*; уп. и примере без одговарајућег (истог) мушког корелатива: *гаруша*, *гиздуша*, *љујуша*, *илавуша*, *иогрдуша*, *црнкуша*; или: *блебейуша*, *говоруша*, *намигуша*, *редуша*, *-ара*, *иорокуша*.

Преглед парних именица показује, између осталог, да афикси којима се они образују имају врло различиту заступљеност. Неки од њих сусрећу се углавном у изолованим примерима (*-ва*, *-ја*, *-ија*, *-на*) или у ограниченom броју (*-а*, *-ара*) док други представљају, мање-више, продуктивно средство за грађење именица ове врсте. Треба истаћи, међутим, да су како неживи тако и продуктивни афикси везани за одређене основе тако да је њихово произвољно мешање искључено. Упоредност употребе је могућа углавном код појединих примера, и то најчешће између *-а* и *-киња*, *-ка*, између *-ка* и *-ица*, између *-ара* и *-ача*, *-уша* и сл.

β) НЕПАРНЕ ИМЕНИЦЕ

За разлику од парних именица, које по правилу имају посебан облик за обележавање лица мушког и женског пола, тј. образују пар, примери ове врсте имају само један облик, односно иста флексија служи за обележавање и једног и другог рода. У погледу самог извођења, овакве именице се обично не разликују од парних именица, тј. обе групе именица карактеришу исти афикси (в. ниже). За разлику од парних, ова група именица је, међутим, слабо разрађена, што се огледа, између осталог, у непостојању класификације и сл. У савременим јужнословенским језицима непарне се именице могу класифицирати на следеће подгрупе: а) именице које по својој флексији припадају именицама мушког граматичког рода, тип *сиручњак*, *сведок*, *филолог*,

б) именице са флексијом *-а* (ова последња иступа сама или придружује одређени суфикс) које обележавају лице како женског тако и мушког пола, тип *будала, лола; ленишина, незналица, њијандура* и в) именице које представљају одређене врсте сложеница, тип *цейидлака, вуцибашина, чанколиз* и г) именице образоване суфиксом *-ло* односно *-ало, -ило*, тип *гунђало, њлашило*. Наведене групе **н е п а р н и х и м е н и ц а** у српскохрватском језику имају следећу распрострањеност и посебности.

а) Именице које по својој флексији припадају именицама мушког граматичког рода. Образовања ове врсте завршавају на сугласник који, са своје стране, најчешће улази у састав одређеног суфикса, уп.: *-ик* или *-ник, -ак, -ац, -ач, -ар, -аш*, те знатан број позајмица из западноевропских језика на *-ом, -он, -ос, -ог, -лог, -граф, -ир, -ор, -ос, -ал, -ул* и сл. Истицање рода код обележавања **л и ц а ж е н с к о г п о л а** врши се помоћу додатних морфолошких, синтаксичких или лексичких средстава, уп. нпр.:

Он је слуга, кројач, сџудениј; али: Она је слушкиња, кројачица, сџуденијкиња и Он(а) је сџручњак, сведок, кусџос, доцениј, филолог.

У низу примера ове врсте има доста колебања или недоследности у обележавању **л и ц а ж е н с к о г п о л а**, што је нашло одраза у речницима и другој стручној литератури. У својству примера код поменутих афикса могу послужити следећа образовања: *-џ* или нежив наставак: *анђео*, ген. *анђела* (гр. *αγγελο*), *ђак* (гр. *δακχο*); *шерей*, *лојов* м; или: *живодер, кожодер, месоздер, мукџоздер; крволок, малорек*; Међу наведеним примерима има и покоја позајмица из турског и мађарског језика (којима су разлике у роду непознате), као и из грчког језика.

Суфикс *-ик (-ник)*: *бољшевик, двојник, дојисник, државник, дужник, иследник, научник, њорезник, њорџник, њосланик, њредседник, цариник*; али: *џравник — џравница, умейник — умейница*. Овамо спадају и примери који обележавају војне чиновне типа *водник, засџавник, наредник, (џод)џоручник, џуковник*. Уколико овакве именице приме наставак *-ица*, оне обично обележавају **ж е н у** онога који је у основи.

Суфикс *-ак (-јак)*: *јаџак* (тур. *уатак*), *џредак*; или: *дволичњак, назадњак, најредњак, себичњак, особењак, средњак, сџручњак, џфрезвењак, бескџчмењак*. Слично оним на *-ик (-ник)*, ови примери исто тако најчешће припадају књижевној лексци.

Суфикс *-ац*: С ретким изузецима типа *кривац*, примери с овим наставком имају глаголску основу или представљају сложенице, најчешће рекцијског типа, уп.: *борац (саборац, џрвоборац), јамац или јемац, куџац, џисац*; или: *владалац, вршилац, гонилац, жалилац, кадилац, молилац, носилац, џрималац, чувалац*; или: *жуџокљунац* прен.; *џрвоборац, џуџојисац*; или: *јасновидац, власџодавац, власџодржац*. Код појединих оваквих примера женски корелатив се изражава суф. *-ка* и *-ица*, уп. вршитељка.

Суфикс *-ач*: *изазивач, издавач, исџивач, навијач, најадач, обрађивач, џџрошач, џреговарач, џредавач, џриџоведач, уџућивач, уџајивач*; или: *џецач, џрубач*, прен.; уп. и примере са суфиксом *-аш*: *аминаш, мукџаш*.

Суфикс *-ар*: зулумћар (тур. *zulümķâr*), калујар; или: левичар; методичар, физичар, хемичар и др., — додавање суфикса *-ка* у већини примера ове врсте карактерише разговорни језик. Поред поменутих и сличних примера овамо спадају и изванредан број именица са западноевропском основом, где *-ар* одговара нем. *-er*, франц. *-aire*, лат. *-arius*, уп.: емисар, јубилар, комесар, магистар, функционар и др., али милионар, *-ка*.

Позајмице из западноевропских језика

Овамо спадају најчешће примери на *-ø* или нежив суфикс, *-е*, *-је*, *-ик*, *-ан*, *-аниј*, *-ениј*, *-ај*, *-еј*, *-ој*, *-ом*, *-он*, *-ог*, *-лог*, *-ер*, *-ир*, *-ор*, *-ал*, *-ул*, *-ос*, *-граф*. Један део наведених суфикса служи искључиво за творбу непарних именица (уп. *-ог*, *-лог*, *-ул*, *-ос*, *-граф*), док се другим образују парне и непарне именице. У својству примера могу послужити следеће именице:

-ø, *-е*, *-је*: драматург, хирург; ајаше, конференсје, *-ик*: академик, класик, фанатик; *-аниј*, *-ениј*: адресаниј, жираниј, консуланиј, команданиј, уп. и пример са домаћом основом — забушаниј; доцениј, регениј; *-ај*, *-еј*, *-ој*: адвокат, адресај, ајлеј (: ајлејичар, *-ка*), јилој, јолиглој; *-ан*: декан, вејеран, уп. и великан; *-ом*, *-он*: агроном, асироном, јшон; *-ог*, *-лог*: демагог, педагог; археолог, геолог, идеолог, филолог; *-ир*, *-ор*: аујср, командир, рејор; *-ал*, *-ул*: генерал (: генералица „жена генерала“, конзул; *-ос*: кујос; *-граф*: ејнограф, јалесграф, лексикограф.

б) Именице са флексијом *-а* које обележавају лице како мушког тако и женског пола. Сама флексија може иступати: б₁) сама и б₂) придружује одређени суфикс, што је знатно чешћи случај. Именице ове врсте се у речницима обично обележавају са *м* и *ж* односно *ж* и *м* рода, али врло често са доста недоследности и колебања. У појединим словенским језицима, на пример у руском, проблеми као што су њихово настајање и сл. привукли су пажњу многих научника, али је још увек остало доста тога што треба тек решити или доказати. У савременом српско-хрватском језику именице ове врсте најчешће имају следеће афиксе: *-а*, *-ја* с дериватима *-ља*, суфикс *-ија*, *-лија*, *-мија*, *-ина* и *-чина*, *-ица* с дериватом *-лица*, *-оба*, *-уга*, *-ара*, *-ура*, *-урда*, *-ача*, *-ша*. Велики део ових афикса сусреће се и код парних именица, док су остали везани за непарне именице. У својству примера, са већом или мањом фреквенцијом, углавном у разговорном језику, могу се навести следеће именице:

а) будала *м* и *ж*, калфа, фукара; или: лола, луда, људа = људескара, флегма прен.; или: ждера (ждерати) *м* и *ж* (уп. и рус. обжора), ћоја, шеја „шепавко, шепавица“, шјешочина.

Суфикс *-ја* — обично с јотованим сугласником испред себе:

шиља „висока, мршава млада особа“ Р, шкиља „шкиљава особа“ Р, хуља, рођа; или: лажа, глувојрђа, коловођа, мркоглеђа; Овамо не спадају при-

г) Именице *-а* са суфиксом *ло* (*-ило*). Они примери који иступају са значењем лица у речницима обично имају ознаку *с и м*. Ово показује да су овакве именице граматичког средњег рода, али да могу обележавати лице мушког пола. У погледу обележавања лица женског пола речници се ограђују. Оваква употреба поменутих именица у разговорном језику, међутим, није искључена, уп. нпр.: *Он или она је једно велико зановешало*. — *Он или она је једно обично мазало* и сл. Овамо спадају и примери као што су: *гунђало* „особа склона гунђању“ *Р*, *јецало*, *лујешало*, *лицало*, *ѿремешало*, *ћаскало*, *церекало*, *чејркало*, *шкрабало*, *шуњало* = *њушкало*; или: *грдило*, *ѿлашило*, *сѿрашило*.

Из изнесеног могу се извести, између осталог, следећа запажања. Најчешће средство за обележавање лица женског пола представљају тзв. *п а р н е и м е н и ц е*. Један део ових последњих сусрећу се углавном у изолованим примерима, док су остали, мање-више, продуктивни, али степен њихове распрострањености и продуктивности доста варира и у непосредној је зависности од самих основа датих именица. *Н е п а р н е и м е н и ц е* представљају далеко ређе средство за образовање именица ове врсте, али ни њихов број није тако мали како што на први поглед изгледа. Уочљива је исто тако њихова разноврсност. Код многих примера присутно је колебање у погледу обележавања лица женског пола, као и нијансе жена оног који је у основи дате именице. Доста је видљива, међутим, и тенденција прелаза појединих *н е п а р н и х и м е н и ц а у п а р н е*, пре свега оних са западноевропском основом (уп. *докијорка*, *-ица*, *инжењерка* и др.).

Познавање *п а р н и х и н е п а р н и х и м е н и ц а* као средства за образовање именица са значењем лица женског пола потребно је, пре свега, странцима који изучавају српскохрватски језик, али у многим случајевима и самим носиоцима овог језика.

Др Борис Марков

СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫЕ, ОБОЗНАЧАЮЩИЕ НАЗВАНИЯ ЛИЦ ЖЕНСКОГО ПОЛА В СЕРБО-ХОРВАТСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

Существительные этого типа входят в состав основных категорий словообразования имен существительных. Наследием прошлого является факт, что для части существительных, обозначающих носителя данной профессии, звания или должности, характерно выделение оттенка ж е н ы такого лица. Однако в настоящее время почти нет таких профессий, званий или должностей, которые были бы недоступны женщинам. Все это конечно, не могло не отразиться на образовании существительных этого типа, которые в настоящее время представляют одну из наиболее актуальных категорий имен существительных.

Рассматриваемые существительные можно разбить на две основные группы: α) п а р ь н ы е и β) б е с п а р н ы е с у щ е с т в и т е л ь н ы е. Каждая из этих двух групп в свою очередь включает подгруппы. Формальным признаком п а р н ы х существительных является ф л е к с и я -а, которая выступает одна (ср. кум — кума, суйруї — суйруїа, унук — унука) или сопровождает данный суффикс (ујак — ујна, сїранац — сїранкиња, друї — друїарица). Для образования парных существительных в современном сербохорватском языке используются аффиксы: -а, -ја с производным -ља, -иља, с. -ија, -иња с производным -киња, с. -ка, -ица, -ара, -ача, -уша.

Часть из приведенных суффиксов засвидетельствованы единичными примерами или ограниченным числом примеров (ср. -на: сїрина и ујна, -ија: ѿоїадија и п.). Наиболее распространенными и продуктивными выступают -киња, -ица и -ка. С другой стороны, типичными для сербохорватского языка являются суффиксы: -ља, -ара, -ача и -уша.

Б е с п а р н ы е с у щ е с т в и т е л ь н ы е характеризуются отсутствием пары (ср.: удавача, ѿлавуша и п.) или она выражается одной и той же формой для лица мужского и женского пола (ср. ѿешак, сведок, незналица). Из двух основных групп имен существительных преобладает первая — п а р н ы е с у щ е с т в и т е л ь н ы е. Однако как парные, так и беспарные существительные представляют собой особенность, в большей или меньшей степени, любого славянского языка, так что их учет в языке тоже необходим.

С К Р А Т Ё Н И Ц Е

В ————— Вук Караѿић

Р ————— Речник српскохрватског језика, САНУ, Београд, 19. . .—19. . . .

Др МИЛАН СУРДУЧКИ (Toronto)

ИМЕНИЧКЕ СЛОЖЕНИЦЕ БЕЗ СПОЈНОГ ВОКАЛА У СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

0. Сматрајући да је дефиниција и класификација композита један од најкомпликованијих и досад нерешених проблема морфологије српскохрватског језика, нарочито кад се ради о најмногобројнијој групи композита — о именичким сложеницама, ми приступамо једном кратком и специфичном опису именичких сложеница без спојног вокала без претензија да решимо било проблем композита уопште, било проблем именичких композита посебно. У свом излагању ограничићемо се само на једну врсту именичких сложеница без спојног вокала — на такозване јукстапозитивне сложенице, и то само на оне које се састоје из двеју именица.

Термини *јукстапозитивна* и *јукстапозитивна сложеница* не јављају се често у литератури о српскохрватским сложеницама, а и кад се јављају, најчешће се односе на различите типове сложеница. Како се такође јављају и други термини који се односе на сложенице исте или сличне јукстапозитивним сложеницама у овом раду, потребно је, већ овде на почетку, казати неколико речи о тим терминима и објаснити шта ми сматрамо јукстапозитивним сложеницама у српскохрватском.

Иако Маретић објашњава свој термин *здружене речи* латинском речју *iuxtapositio*,¹ примери које он наводи (*домазей*, *накрјкућа*, *оченџи*, *нишићачовјек* и др.) нису јукстапозитивне сложенице како их ми схватамо, нарочито кад се тим примерима додају и они које Маретић и сам сматра само сраслицама (*крстићкумедџије*, *јусићбабакукрв* и др.), а „разлика између сложеница . . . и сраслица . . . стоји у томе што се прве могу склањати, а друге не могу“.² Стога ћемо из нашег описа изоставити све такве и сличне здружене речи и сраслице, које се на другим местима наводе и као примери такозваних напредних сложеница (нпр. *брајучед*, *даниноћ*, *брајсесџра*).³

¹ Т. Маретић, *Грамаџика хрватскога или српскога књижевног језика*, треће, непромијењено издање, Загреб, 1963, стр. 387 et passim.

² Т. Маретић, *ibid.*, стр. 392.

³ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (џрамаџички системи и књижевно-језичка норма)*, (књига I) увод — фонетика — морфологија, Београд, 1964, стр. 425—426. Сложеница *даниноћ* често се наводи као пример, али без примера њене промене. Номинатив множине или можда генитив јединине једино смо нашли у књизи *Језички савјетник с џрамаџијом* (уредио Славко Павешкић) Матице хрватске, Загреб, 1971, стр. 60: *даниноћи*. Међутим, у *Савјетнику* се не наводи род ове именице, док се у *Речнику српскохрватскога књи-*

У свом речнику лингвистичких термина Р. Симеон објашњава термин *јукстапозитивна сложеница* на тај начин што тврди да су такве сложенице и неправне и непотпуне и да чак нису ни сложенице него само (вероватно по Маретићу) здружене речи. Он их назива и контактним сложеницама (убрајајући међу њих, чини нам се, и све оне за које се усталио назив *полусложенице*), па каже „да оне настају једноставним зближавањем двају дијелова исказа који се нису стопили семантички, фонетички, морфолошки, већ сваки од њих задржава свој облик, своје значење и своју функцију. . .“⁴ Симеон наводи само два примера: *домазет̄*, *свемогући*, на основу којих ми закључујемо да су Симеонове јукстапозитивне сложенице исто што и Маретићеве здружене речи и сраслице, које смо већ искључили из нашег описа.

Овде ће, међутим, бити речи о сложеницама за које се уврежио назив *полусложенице*, или, прецизније речено, овде ће бити речи искључиво о сложеницама званим полусложенице и о сложеницама које неки граматичари (по Стевановићу⁵) погрешно називају апозицијским. Јукстапозитивним сложеницама ми сматрамо оне сложенице у чијој су основи двочлане синтагме састављене из једног атрибута (маргиналног саставног елемента сложенице) и једне управне речи (нуклеарног саставног елемента сложенице), и то увек и искључиво у том редоследу, тј. оне двочлане именичке сложенице у којима је прва именица увек, синтаксички говорећи, атрибут друге именице и у којима прва именица остаје увек у облику номинатива јединине, док се друга именица понаша по свим правилима српскохрватске флексије. Познато је да таквих именица има у српскохрватском већ одавно, а да их у савременом српскохрватском има веома много и да се њихов број све више повећава упркос повицама нормативних граматичара да оне нису у духу језика.⁶ Шта више, по америчком слависти С.Е. Bidwell,⁷ оне су типолошки необично важне за опис српскохрватског јер их има безначајно мало у другим словенским језицима. Као што и сам Bidwell тврди, а што се види и из двојаке садржине његовог чланка, настанак, развитак и употреба јукстапозитивних сложеница у српскохрватском језику повезани су са чињеницом да у српскохрватском већ одавно постоји и један број непроменљивих придева страног порекла (нпр. *шегет̄*, *без*, *фер*, *шазе*). Маргинални елемент (атрибут) у двочланим именичким јукстапозитивним сложеницама у српскохрватском понаша се као и сваки

жесној језика Матице српске (књига I, стр. 616) констатује да је та именица женског рода, а у *Речнику српскохрватској књижевној и народној језика* Српске академије наука и уметности (књига IV, стр. 52) сматра се да је та именица мушког рода. По свему судећи, и ова би именица била само непроменљива сраслица.

⁴ Рикард Симеон, *Енциклопедијски рјечник лингвистичких назива*, I, стр. 622—623. Симеон на другом месту (II, стр. 343) објашњава и свој термин *састављеница*, коју дефинише као сложено-скраћену или скраћено-сложену реч, или као сложену скраћеницу било ког типа (нпр. *Паз*, *Нама*).

⁵ М. Стевановић, оп. цит., стр. 423—424.

⁶ М. Стевановић, оп. цит., стр. 423. Види такође и А. Белић, *Напомене о данашњим задацима књижевној језика*, Наш језик I (1950), стр. 75—107, нарочито стр. 89.

⁷ С. Е. Bidwell, *Two morpho-syntactic patterns in Serbo-Croatian*, Language 45 (1969) стр. 31—34. Колико је тачно да таквих сложеница има безначајно мало у другим словенским језицима остаје ипак отворено питање упркос Bidwellовим тврдњама. И он сам наводи нешто примера из руског и бугарског, а ми верујемо да би упорније истраживање довело и до бољих резултата.

непроменљиви придев употребљен као атрибут у синтагми где је нека именица управна реч, па ће усвајање и, да тако кажемо, признавање грађанства јукстапозитивним сложеницама зависити од интерпретације њихових маргиналних елемената. Али о томе више у закључку овог нашег покушаја да опишемо такве сложенице.

1. Наша констатација о великом броју јукстапозитивних именичких сложеница у српскохрватском имплицитно указује и на чињеницу да се у српскохрватском приличан број именица јавља у функцији маргиналног елемента (тј. атрибута) у тим сложеницама. Највећи број тих именица страног је порекла, па се може закључити да јављање речи страног порекла у функцији маргиналног елемента (а и у функцији нуклеарног елемента) олакшава творбу јукстапозитивних сложеница.⁸ Како је страни карактер једне речи релативан појам, јер се многе позајмљенице већ и не осећају као стране речи у српскохрватском, и како се у маргиналном положају јављају данас већ и многе индигене речи, нама се чини да је српскохрватски већ усвојио начин грађења сложеница јукстапозицијом највероватније под утицајем трију језика — турског, немачког и енглеског. Сви они граде сложенице јукстапозицијом и са њима је српскохрватски, или био или јесте, у дуготрајном контакту, непосредном или посредном. Ипак, без обзира што оваквом тврдњом о утицају поменутих језика на српскохрватски ми залазимо у дијахронију и што ће и сама подела јукстапозитивних сложеница у овом раду сугерирати изванпроцес и дијахронички развитак, ми се желимо овде ограничити на синхронију, на стање у савременом српскохрватском језику. Ми никако не желимо, дакле, утврдити, ни експлицитно ни имплицитно, да је процес стварања, умножавања и усвајања јукстапозитивних сложеница у српскохрватском текао на овај или на онај начин.

Узимајући за критеријум порекло речи које су саставни елементи јукстапозитивних сложеница, ми смо их поделили на три врсте:

а. јукстапозитивне сложенице које се састоје искључиво од речи страног порекла;

б. јукстапозитивне сложенице у којима је један саставни елемент страна реч, а други домаћа реч;

ц. јукстапозитивне сложенице чија су оба саставна елемента домаће, индигене речи.

Извесна градација у јављању и употреби домаћих речи у јукстапозитивним сложеницама и у слободној примени јукстапозиције у творби ових композита видљива је већ из саме поделе, без обзира што досад нисмо навели ни један пример. Истичемо поново, међутим, да оваквом поделом не желимо сугерирати да су творба и развитак јукстапозитивних сложеница у српскохрватском текли од прве врсте ка трећој врсти. Једина нам је намера да таквом поделом поједноставимо наш опис једног ограниченог броја таквих сложеница у савре-

⁸ Види опет С. Е. Bidwell, *ibid.*, стр. 32, где писац констатује да је у већини сложеница овог типа бар један елемент несловенског порекла.

меном српскохрватском језику из корпуса сложеница који смо прикупили из разних извора: речника, граматика, научних радова, периодичне штампе, књижевних дела и свакодневног говорног језика.

2. Прва врста јукстапозитивних сложеница обухвата сложенице у којима су оба саставна дела стране речи, а делимо је у две подврсте:

а. Прва подврста обухвата сложенице у којима су оба саставна елемента позајмљенице из једног истог страног језика. Навешћемо најпре и највише примера из турског, немачког и енглеског језика (који су у домену творбе јукстапозитивних сложеница извршили највећи утицај на српскохрватски), а затим и неколико примера из неких других језика. Овамо, дакле, спадају следеће и сличне сложенице:⁹

ђул-башија, мермер-авлија, дуван-кеса, кајмак-баклава, ћешен-халва, санџак-барјак, срма-уздан, сахати-кула, самур-камак, њазар-була, караван-серај (из турског);¹⁰ блех-музика, шифиц-крофна, шалиер-сала, васер-вага, боген-лампа, рол-шунка, веш-корпа, индијанер-кох, шифиц-илех, шифиц-џроба, камелхар-шиоф (из немачког); кол-герла, хокеј-клуб, бизнис-мен, лифти-бој, дерби-меч, харис-џвид, гол-ауџ, џенис-дрес, сџоџ-џрик, сџаринг-џарџнер, бриц-реми, џин-кокџел, џесџ-филм (из енглеског).

Сложеница са позајмљеницама из турског, немачког и енглеског има још много, а нису ретке ни сложенице са позајмљеницама из француског (нпр. *вагон-ресџоран, амџир-фоџела, жанр-комџозиџија, миџон-крем, џедикир-салон, џакси-шофер*), из мађарског (нпр. *секел-гулаш, гулаш-џаџрикаш, леквар-џалаџинка*), из италијанског (нпр. *џиро-конџо, фреско-џемџера, ауџо-сџрада*). Већ у овој подврсти прве врсте јукстапозитивних сложеница, где се најчешће ради о директном опонашању страних модела тј. о сложеницама које су директне реплике страних модела, јављају се и прве индикаџије самосталног и слободног грађења оваквиx сложеница у оквиру српскохрватског језика. Све сложенице прве подврсте, наиме, нису начињене по узору на постојеће сложенице у неком страном језику, већ су резултат слободног комбиновања двеју простиx позајмљеница из језика-извора у самом српскохрватском (не треба, разуме се, заборавити ни могућу улогу неког језика-посредника). Такве су, на пример, сложенице *дерби-меч, гол-ауџ, џенис-дрес, сџоџ-џрик*, које су састављене од енглеских позајмљеница а не постоје у енглеском језику.

б. У другој подврсти прве врсте налазе се јукстапозитивне сложенице састављене од елемената из различитих страних језика. Творба таквих јукстапозитивних сложеница у српскохрватском врши се, чини нам се, без икаквих ограничења. Речи које улазе у састав сложеница ове подврсте јесу позајмљенице из најразличитијих језика са којима је српскохрватски на овај или онај

⁹ Ради истицања саставних елемената јукстапозитивних сложеница, ми их овде увек пишемо са цртицом између елемената без обзира на правописна правила стандардног српскохрватског језика.

¹⁰ Стављамо на страну чињеницу да су многи турџизми пореклом из арапског и персијског језика, како то већ констатује Абдулах Шкаџић у свом речнику *Турџизми у српскохрватском језику*, Сарајево, 1966, стр. 24.

начин долазио у контакт, укључујући и оне из класичних језика које једнако припадају свима народима. Слагање тих позајмљеница у јукстапозитивне сложене најчешће је извршено у самом српскохрватском, иако има и сложене које су директне реплике страних модела. Многобројност и разноврсност сложене ове подврсте указују још више на њихово слободно и самостално грађење и употребу у оквиру српскохрватског језика. Примери оваквих сложене су чести и могу се лако наћи у свим областима живота, од којих ћемо ми навести само неколико:

блисџер-бакар, кавез-аниџена, калцијум-карбонаџ, револвер-џреса, меџил-алкохол, гас-фабрика, јод-џинкиџура, кабел-фабрика, каџран-саџун, колор-џехника, боксер-моџор, џинч-ефекџи, бокс-камера, офсеџи-џиџамџа (наука и техника); сендвич-џорџа, раџу-суџа, кристал-шеџер, џарадаџз-салаџа, бурек-џиџа, маџес-кнедле, џасуљ-џикџиџе, кесџен-џире, џур-џиџангле, кикирики-џуџер, каџсиџа-ликер, беџар-џаџрикаш, џунч-ролаџи, рум-џидинџ (храна и припрема хране);¹¹ бриџес-џаниџалоне, анџора-џемџер, џебе-модел, бикини-косџим, монџгомери-манџил, фрула-џаниџалоне, меџл-џиџоф, асџираџан-бунда, балон-манџил, џерсеџ-конфекџиџа, најлон-каши, џреџира-џиџоф кенџур-џеџи, саџари-сџил, (мода и одеџа); банџам-каџтеџориџа, куџисџем, реџанш-меџ, џенис-џлаџ, халф-линиџа, сџидвеџ-ауџомобил, корнер-линиџа, џенхолдер-сџил, ранџ-лисџа, гол-диференџиџа, лиџа-клуб (спорт); џлех-инсџтруменџи, клавиџ-хармониџа, бас-кларинетџи, концерџи-маџсџор, балетџи-маџсџор, рок-опџера, биџаџи-сџил, џез-комџозиџиџа, џиџиџољ-лиџераџура, шунд-лиџераџура, џемџера-џехника, хиџи-инџерџиреџаџор, бас-барџиџон (музика и друге уметности); гас-маска, џигаретџи-џауза, клоџетџи-џаџир, кокџел-џарџиџа, беџи-џудер, џудер-џуфна, џурисџи-биро, џалас-џаџир, виџенд-карџа, џаж-фризура, џексџир-џиџи, кино-џивилиџациџа (остале области).

3. Друга врста јукстапозитивних сложенеца обухвата оне које се састоје из једног индигеног елемента и једног страног елемента. Међу примерима прве врсте лако је наћи сложенеце у којима је један елемент већ толико одомаћена позајмљеница да се тешко може и сматрати за страну реч (нпр. *кавез-аниџена, џасуљ-чорба, џебе-модел, гас-маска*). Само један мали корак дели те примере прве врсте од јукстапозитивних сложенеца друге врсте са индигеним саставним елементима, али је тај корак значајан у процесу усвајања јукстапо-

¹¹ Јукстапозитивне сложенеце су, из нама непознатих разлога, веома честе у кулинарству. Навешћемо овде све (60) сложенеце са именицом *џорџа* као нуклеарним елементом које смо пронашли у само два кувара: М. С., *Мој кувар и саветџник*, пето издање, Београд, 1954, и *Велики народни кувар*, девето издање, Сарајево, 1970.

добош-џорџа, сендвич-џорџа, шаум-џорџа, мока-џорџа, рум-џорџа, џунч-џорџа, реформ-џорџа, рококо-џорџа, шил-џорџа, индиџанер-џорџа, нуџа крем-џорџа, крем-џорџа, снеџи-џорџа, јасџук-џорџа, куџлов-џорџа, мараскино-џорџа, шими-џорџа, чоколад-џорџа, саџер-џорџа, миџадо-џорџа, шах-џорџа, џикаџо-џорџа, сџамбул-џорџа, најолеон-џорџа, лулу-џорџа, најџалаџа-џорџа, сџеџфаниџа-џорџа, федора-џорџа, маркиза-џорџа, сџеџфани-џорџа, џриџаж-џорџа, јубилеум-џорџа, звезда-џорџа, ванила-џорџа, џилиндер-џорџа, џиџер-џорџа, мимоза-џорџа, амор-џорџа, шлаџер-џорџа, зеџра-џорџа, линџер-џорџа, малаџа крем-џорџа, малаџа-џорџа, желе-џорџа, ананас-џорџа, диџа-џорџа, алџа-џорџа, миџон-џорџа, беџе-џорџа, малаков-џорџа, џралине-џорџа, кесџен-џорџа, сладолед-џорџа, џубиџа-џорџа, блиџ-џорџа, нишесџе-џорџа, раџлук-џорџа, кадаџиф-џорџа, бела раџа-џорџа.

зиције као начина градње композита у српскохрватском језику, нарочито кад се домаћа реч јавља у функцији атрибута односно маргиналног елемента сложене речи. У жељи да то и истакнемо на овом месту, и другу врсту јукстапозитивних сложеница делимо на две подврсте:

а. У првој подврсти индигена реч се јавља као нуклеарни елемент или, синтаксички говорећи, као управна реч. Такве су, на пример, следеће сложене речи:

алем-камен, бамбус-шрска, дизел-гориво, клима-уређај, кина-сребро, шећер-удовица, нафта-ић, кушеи-кола, сода-вода, њоло-кошуља, њанел-њлоча, њилим-цвеће, њул-девојка, ловор-венац, њаињенњ-зањварац, грњз-брашно-бибер-цреј, банапа-ударац, добои-њрекидач, деграс-уље, грахам-крух, рои-њил-родољуб, фреско-слика, њуишер-девојка, њоси-хлеб, њлагер-младић, јорган-њланипа, крокодил-њињињаљка, дијаманњ-брусач, крем-резанњи, блињ-свењло.

б. У другој подврсти домаћа реч се јавља у маргиналном положају, тј. као атрибут, што је заправо највећи иновациони корак, јер се српскохрватске именице по правилу не могу употребљавати као атрибути неке друге именице. Да се оне ипак јављају у том положају у „замрзнутом“ облику номинатива једнине (слично непроменљивим придевима, како смо то већ приметили у уводу овог рада) и да се у савременом српскохрватском језику то дешава све чешће и чешће, показује нам, ван сваке сумње, колико је далеко српскохрватски језик отишао у усвајању јукстапозитивне творбе композита. Наводимо овде следеће илустративне примере:

сладолед-њорња, њоклон-њакењ, мува-кањегорија, бод-лисња, јаје-линија, сумњор-диоксид, скок-шуњи, њкрињањ-њозињија, њрах-шећер, олово-карбонањи, клињ-машина, снег-њорња, гоњовс-ламњиња, сребро-бромид, решењка-кањода, рабои-мајсињор, луњка-филм, куњус-салања, кључ-сервис, гром-есенњија, клин-чорба, звезда-њорња, угљен-моноксид, олга-њуслице, брањи-регеменња.

4. Трећа врста јукстапозитивних сложеница обухвата сложене речи које су сачињене искључиво од индигених елемената. Овакве сложене речи представљају завршни корак у процесу усвајања јукстапозитивне творбе композита. У њима нема страних речи које би олакшале слагање двају саставних елемената, па ипак творба оваквих сложеница јесте све чешћа у српскохрватском, што се види и по следећим примерима:

лењињир-сињакло, њомен-дан, сињомен-њлоча, рак-рана, звер-човек, кињобран-колица, оњанак-обуња, чувар-куња, ивањ-цвењи, клињ-кочиња, баба-девојка, буба-мара, буба-злања, јелен-гљива, хлеб-дрво, зора-колањи.

Као што се види из примера, овакве сложене речи нису искључиво новијег постанка, па њима можемо додати и примере из наше народне поезије, као и неке примере из наше уметничке поезије:

узор-мајка, извор-вода, лењоња-девојка, цвењи-девојче, сабља-момче, вањира-винње, кремен-човек, њиљан-гсра, њоскок-њура, кремен-камен, њаун-њеро,

*јелен-рог; славуј-јесма, жубор-врело, искон-море, њаук-цвей, њркос-јесма, бисер-жеђа, њелен-бака, чемер-дека.*¹²

Тенденција све чешћег формирања јукстапозитивних композита у српско-хрватском очигледна је и у разним називима, нарочито називима фирми и продуката, као што су:

Словенија-јромей, Босна-филм, Авала-филм, Албус-фабрика, Санњос-кафа, Франк-кафа, Агро-суња, Подравка-јуха, Палмолив-сајун, Хилињон-хоњел, Вођар-кооњ, Нафња-гас, Нињи-ексњрес, Војводина-јројекњ, Малага-вино, Охајо-универзитњей, Лим-јродукњ,

у којима је дошло до измене реда речи. Некада је, чини нам се, било нормалније рећи: *кафа „Санњос“, суња „Агро“, хоњел „Хилињон“, фабрика „Албус“* итд., док се данас сам назив све чешће употребљава као атрибут односно маргинални елемент у сложеници јукстапозитивног типа. Таква тенденција постоји и у другим областима, на пример, у географским називима (нпр. *Дунав-сињаница, Ладога-језеро, Банињу-њрнци*), иако су се географска имена јукстапозитивног типа стварала и раније (нпр. *Шар-јланина, Кучај-јланина, Коњор-вароњ, Ивањић-град*). Најзад, у јукстапозитивне сложенице свакако спадају и оне у којима се као маргинални елемент јавља некакава скраћеница:

*Х-рез (икс-рез), икс-ноге, У-шав, В-моњор (ве-мотор), ТВ-снимање (теве-снимање), ПТТ-служба (петете-служба), Т-жлеб (те-жлеб), В-кањи (ве-кањи), З-раван (зед-раван).*¹³

5. На крају нашег релативно симплифицираног описа јукстапозитивних сложеница у српскохрватском језику потребно је рећи зашто смо се ми одлучили да такве спојеве двеју именица сматрамо сложеницама, а не синтагмама (тј. у морфолошком смислу случајним и произвољним спојем речи). Акценат, облик и значење сложенице најчешће се наводе као критеријуми за признавање статуса сложенице једном споју речи, што је Стевановић најбоље формулисао:

„Битно је, дакле, за постанак сложеница да се измени значење које су имали њени делови док су се употребљавали у синтагми, односно реченици, као посебне речи. Нешто је мање од значаја и промена облика њихова као одређеног скупа гласова, док промена акцента и квантитета доследније и од једног и од другог пре споменутог елемента прати процес претварања групе речи у сложеницу.“¹⁴

¹² Упорније и дуже трагање за сложеницама овакве врсте у уметничкој поезији дало би и боље резултате с обзиром на песничку слободу и креативност.

¹³ Јукстапозитивне сложенице су највероватније и оне у којима се испред личног имена јавља као маргинални елемент и некакав родбински термин или хипокористика, титула, занимање и сл., као што су: *њика-, њеча-, сињрина-, њењка-, ујна-, уја-, деда-, баба-, њња-, шоњор-, њрија-, сека-, брања-, њар-, кнез-, јосњо(ди)н-, докњор-, јоњ-, хајдук-*, итд. Проблем код оваквих сложеница лежи у томе што постоје две интерпретације улоге саставних елемената. У опозицији *њеча-Милан* (тј. Милан који ми је теча) према *уја-Милан* (тј. Милан који ми је ујак), термини *њеча* и *уја* маргинални су елементи сложенице; у опозицији, пак, *њеча-Милан* (тј. теча који се зове Милан) према *уја-Милан* (тј. уја који се зове Милан), *њеча* и *уја* су нуклеарни елементи сложенице.

¹⁴ М. Стевановић, оп. цит., стр. 416. Види такође и Јован Вуковић, *Правопис савременој нашеј језика*, Сарајево, 1952, стр. 45—47, и А. Белић, *О сасњављеном и расњављеном њисању речи*, Наш језик IV (1953), стр. 281—295.

Ми сматрамо да се у већини јукстапозитивних сложеница налази само један примарни акценат и то на маргиналном елементу сложенице, а не два, по један на сваком саставном елементу. Дакле, *лѐй̄т̄ӣр-с̄т̄акло*, а не *лѐй̄т̄ӣр-с̄т̄акло*. Ми такође сматрамо да се на нуклеарном елементу налази некакав секундарни акценат (чије ће се постојање највероватније утврдити даљим истраживањем и прецизним мерењем) и да се између саставних делова налази отворена јунктура (фонетски изражена кратким прекидом или паузом), која спречава извршавање гласовних алтернација на граници између два елемента (нпр. *снег-т̄ор̄ӣа* уместо *снек-т̄ор̄ӣа*). Облички јукстапозитивне сложенице представљају новитет због тога што је једино у њима могуће да две именице стоје једна до друге у одређеном односу и што именица у маргиналном положају увек остаје непромењена. Тако је, на пример, синтагма *чорба од њасуља* облички измењена у сложеницу *њасуљ-чорба*. Иако није могуће рећи да се значење у јукстапозитивним сложеницама мења, бар не у већини таквих сложеница (оне су скоро увек есоцентричне), то не значи да се оне не могу сматрати сложеницама јер у српскохрватском постоје многе сложенице без измењеног значења.

Објективности ради завршићемо са неколико речи о извесним индикацијама које говоре супротно нашој интерпретацији:

1. Известан број именица јавља се веома често као маргинални елемент у јукстапозитивним сложеницама (нпр. *гол-*, *најлон-*, *радио-*, *аушо-*, *чез-*), па их можемо сматрати једноставно непроменљивим придевима који се могу теоретски јавити уз неограничени број именица.

2. С времена на време именице у функцији маргиналног елемента јављају се одвојено од нуклеарног елемента, паралелно са неким другим, правим придевима (нпр. *с̄т̄рӣӣ* или *ц̄р̄т̄ани вицеви*; *о̄й-ар̄ӣ хаљина* и *наушница*; *вунарски њик-а-њик* ткалачки аутомат; ова категорија одговарала је данашњој *банџам* и *њеролакој*; *цудо* и *рвачка секција*; *асор̄ӣман расхладних* и *клима-уређаја*).

3. Једносложне именице мушког рода у функцији нуклеарног елемента обично чувају дугу множину и у јукстапозитивним сложеницама (нпр. *бокс-мечеви*, *лӯџка-филмови*; ипак то се дешава и у сложеницама којима се не оспорава тај статус: *аӯшоголови*, *њолукаучеви*).

4. Најзад, поставља се и питање како треба тумачити трочлане сложенице, као што су: *сл̄е̄ӣ мӣи рукав*, *бела рада т̄ор̄ӣа*, *беби дол њицама*, *чез бал грӯџа*, *с̄т̄ар̄ӣ-с̄т̄о̄й машина*.

¹⁵ О некаквој паузи између саставних делова сложенице *пише* и Јован Вуковић у рубрици *Пишања и одговори*, *Питања књижевности и језика* II, св. 1 и 2 (1957), стр. 53—79.

Milan Surdučki

NOUN COMPOUNDS WITHOUT LINKING VOWEL IN SERBO-CROATIAN

S u m m a r y

Although often called incorrect and described as being against „the spirit of the language“. In the prescriptive grammars of Serbo-Croatian, the compounding of two nouns by simple juxtaposition is on the increase in both the spoken and the written language. By describing and classifying only the juxtapositional compounds consisting of two nouns (of which the first one remains unchanged in the form of the nominative singular) using the criterion of the origin of the two compounding elements, we have tried to prove that Serbo-Croatian has borrowed (predominantly under the influence of Turkish, German, and English) the morphological device of compounding by juxtaposition, which has become an integral part of the morphology of Serbo-Croatian, despite certain problems in defining Serbo-Croatian compounds in general.

Др ЈЕЛКА МАТИЈАШЕВИЋ (Приштина)

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧКА КОМПОНЕНТА КАТЕГОРИЈЕ РОДА ИМЕНИЦА КОЈЕ ОЗНАЧАВАЈУ МЛАДА БИЋА — У РУСКОМ И СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

(са типолошког аспекта)

Именице које означавају млада бића у руском и српскохрватском језику немају семантичког обележја природног рода. Њихова специфичност још је и у томе да природни род не утиче на тип конгруенције. Као именице које означавају биће значајне су за распоред именица по граматичким родовима и у том погледу врло занимљиве. Иако се односе на млада бића и мушког и женског пола, у руском језику су у граматичком мушком роду, а у српскохрватском — и у граматичком средњем и у граматичком мушком роду. Конгруенција у овим језицима код именица — назива младих бића у складу је са граматичким родом, а не са семантиком, исп. *этой ребенок, это дитя, ovaj ve-verichij*.

Ово су чињенице које су славистици познате и није на то потребно и посебно упућивати, али је исто тако познато да у руском језику није одувек било тако, а као доказ и данас можемо наћи остатке употребе именица средњег рода, исп. *мое дитя*.

Могле би се сматрати неком врстом именица општег рода, али се од ових разликују по томе што код именица типа српскохрв. *ијаница, иројалица*¹ и рус. *разиня, шихоня*² конгруенција се налази обично у мушком роду, али може бити и женског.

Донекле су сличне именицама типа *ишница, сисар* код којих имамо конгруенцију само у једном роду а означава се и мужјак и женка.

Ако се код назива младих бића жели да изрази природни род, онда се то чини граматички — помоћу моционих суфикса, или понекад и лексички, исп. рус. *шелец — шелка, мальчик — девочка*, српскохрв. *ждребац — ждребица, дечак — девојчица, младић — девојка* и сл. Нормално је да ово прати и конгруенција у одговарајућем роду па је тако род и синтаксички обележен.

¹ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*. I, Научно дело, Београд, 1964, стр. 175.

² А. В. Бондарко, *К интјеррјетјации одушевленности — неодушевленности, разрядов йола и катјетории рода* (на материале руского језика), *Славянское и балканское языкознание*, Наука, Москва, 1976, стр. 34—35.

Морамо ипак да приметимо, да се ово обично чини када се означава старији узраст младих бића, иако не и искључиво, исп. српскохрв. покр. *јагњић* — *јагњица*.

Када се говори о називима младих бића обично се мисли на суфиксе за њихово грађење, пошто су то изведене речи, и притом се скоро по правилу род само констатује.

Грађе о роду именица у овим језицима може се наћи или у посебним радовима³ или у граматицама синхроним или дијахроним по приступу у славиистици уопште. Међутим, о роду назива младих бића, било у једном језику, било на овај начин — паралелно, није до сада писано, тачније: род код ових назива није био предмет научног истраживања.

То што су у руском језику мушког рода, а пре тога су биле средњег, а у српскохрватском средњег, али и мушког и то у великој мери, именице које означавају млада бића могу да буду показатељи неких заједничких тенденција језичког развитка.

Наш рад ће изнети лексичко-семантичке реализације датих образовања у ова два словенска језика, размотрити формално-структурне услове, да би на основу тога дао могуће објашњење чињеничког стања. Ово може да послужи и као пут ка откривању законитости у функционисању језичке формалне и семантичке структуре у њиховом међусобном односу.

Материјал је прикупљен из речника српскохрватског и руског језика⁴ допуњен са неким примерима из појединих радова и грамика.⁵

I. Мало, младо лице

а) Мало, младо људско биће чији су називи већим делом наслеђени из прајезика.

У српскохрватском језику:

*деише, дијеише, деишић, дјеишић, дјеишићак, дечак, дјечак, дечко, дјечко, деча-
рац, дјечарац, дјечац, дјеишеце, дјеишење, дјеишиње, девојче, дјевојче, девој-
чица, дјевојчица, девојка, дјевојка, женскић, малиш, малиша, малишан,*

³ А. В. Бондарко, *К интјерјетјацији одушевленности — неодушевленности, разрядов ѿола и катјетјорији рода* (на материале руског језика), Славјанско и балканско језикознање, Наука, Москва, 1976; В. В. Виноградов, *Русский язык (Грамматическое учение о слове)*, изд. 2-е, Москва, 1972; А. А. Зализняк, *Катјетјорији рода и одушевленности в русском языке*, ВЯ, 1964, № 4 и *Русское именное словоизменение*, Москва, 1967; М. Ивић, *Обележавање именичкој рода у српскохрватском књижевном језику*, НЈ н.с., књ. X, Београд, 1960; О. Г. Карпинская, *Тјетјолојја рода в славјанских језиках*, ВЯ, 1964, № 6; И. П. Мучник, *Катјетјория рода и ее развјетјие в современном рус. лјетј. языке*, Разв. совр. рус. яз., Москва, 1963 и *Грамматјетјические катјетјории ѿлајола и имени в совр. рус. лјетј. языке*, Наука, Москва, 1971; О. Г. Ревзина, *Общая тјетјория граматјетјических катјетјорий*, Москва, 1973 и *Основные чертјетјя сјетјруктјетјуры граматјетјической катјетјории рода*, Славјанско и балканско језикознање, Наука, Москва, 1976; и др.

⁴ *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. JAZU, Загреб, св. 1—97, 1881—1976. *Речник српскохрватској књижевној језика*. Матица српска — Матица хрватска т. 1—3, Нови Сад—Загреб, 1967—1969, 4—6, Нови Сад, Матица српска, 1971—1976; *Словарь современной русској лјетјерајетјурној языка*, т. 1—17, Москва, 1950—1965; Владимир Даль, *Толковый словарь живојо великорусскојо языка*, т. 1—4, Москва, 1956 (Набрано и напечатано со второго издания 1880—1882 г.г.). Консултовани су и други речници.

⁵ Примери из радова, грамика и других речника биће означени.

малишанка, млађенац, млађенка, момак, момче, младић, младе, младац, мушкић, мушкарчић и др.

У руском језику:

дева, девица, девка, девојка, девојка, дејенок, дејюк, дејице, дијенок, простореч., дијя, дијѐ, обл. и простореч., дијюк, обл., мальчик, младенец, ојрочице, ојроча, ѿарень, ѿдросјок, ребенок, ребяіенок, ребя, ребяіко, робя, юноша и др.

б) Мало, младо лице по етничкој припадности.

У српскохрватском:

Арајче, Бугарче, Грче, Гурбече, Влаше, Влашче, дем. и крон., Јеврејче, Лајинче, Македонче, Срјче, Туре, Турче — и пејор., Циганче, Циганчић, Црногорче, Швајче и др.

У руском:

арайчонок, ѿайарчонок, ѿурчонок, цыганенок, разг., якуіенок, разг.

Овамо би ишле и:

казачонок, негрійенок, хохленок, устар. и простореч.

У руском језику оваква образовања са наведеним имају често комбиновано и ѿајронимичко значење, а у оба језика може бити присутна ѿејорайивна нијанса. Чини нам се да је у руском језику она јаче изражена и то можда због патронимичког значења.

в) По регионалној припадности

У српскохрватском:

Бачванче, Биограче, варошанче, варошче, грађанче, Личанче, Пријейољче, Србијанче, сељаче и сељаче, Херцеговче и др.

У руском:

Речници оваква образовања не бележе. На њих се може наићи само у неким граматикама⁶ као оказионална образовања:

индусенок, москвичонок.

Пореклом би били:

вязьмич (Вязьма), вяіиш (Вятка), косјромич (Костромá), москвич (Москва), омич (Омск), ѿскович (Псков).

Условно би се могли сврстати овамо множински облици са збирним значењем а из разговорне лексике⁷ (једнина није пронађена):

⁶ *Грамматика современной русской литературного языка*, Наука, Москва, 1970.

⁷ *Словарь названий жителей РСФСР*, Советская энциклопедия, Москва, 1964.

вишеряїа (Вишера, р.), *кикнуряїа* (Кикнур, г.), *макаряїа* (Макаръев, г.), *санчуряїа* и *шанчуряїа* (Санчурск, г.), *чухломаїа* (Чухлома, г.), *шенкуряїа* (Шенкурск, г.).

г) Мало, младо лице са значењем социјалне припадности најчешће комбиновано са патронимичким значењем.

У српскохрватском:

газдић и *газдић*, покр. дем. и ирон., газдински син, *богаїашче*, *госїодичић*, *госїошче*, *госїоче*, *госїочић*, *госїодичица*, *госїоїица*, *їлемче*, *ройче*, *служинче*, *слушче* и др.

У руском:

барич, *барча*, *барчонок*, *барчук*, *рабынич*, *рабич*, *рабичиц*, *барышня* и др.

У оба језика могућа је *їејоративна* нијанса у значењу.

д) Патронимичко значење.

У српскохрватском:

војводић, *грофић*, *кнежеввић*, *цареввић*, *царвић* и др.

У руском:

д дьячонок, *княжич*, *князенок*, *їойович*, *королевич*, *царенок* и др.

У руском језику код образовања са суфиксом *-енок/-онок* осећа се јака *пејоративна* нијанса.

ђ) По родбинској припадности — првобитно за мала, млада лица.

У српскохрватском:

браїић, *браїанац*, *браїаница*, *деверичић*, *сесїрић*, *сесїричић*, *свасїичић*, *сїричевић*, *браїучедо* и др. Овамо би ишло и: *кумче*.

У руском:

браїанич, встарь *братан*, *браїиыч*, *браїанична*, *браїучадо*, *сесїрич*, *сесїренич*, *сесїринец*, стар., *сесїричич*, црк., *сесїрична*⁸

е) Помоћник, млад радник, а поред тога у српскохрватском некад и деминутивно-хипокористичко значење, па и „дете“ онога чије је занимање у основи изведенице. У руском језику се може појавити и *пејоративна* нијанса.

У српскохрватском:

бродарче, *говедарче*, *гушчарче*, *књигоношче*, *козарче*, *морнарче*, *їасїириче*, *їасїиїерче*, *їасїирић*, *їрсјаче*, *рибарче* и *рибарче*, *рибарчић*, *свињарче*, *їшучарче*, *чобанче* и др.

⁸ Примери нађени у Даљевом речнику, али означени као застарели.

⁹ Н. А. Янко-Триницкая, *Закономерностиъ связей словообразовательной и лексической значений в производных словах*. Развитие современного русского языка, АН СССР, Москва, 1963.

У руском:

докѿоренок⁹, конѿононок, кучеренок, ѿваренок, ѿварчонок, ѿасѿушонок, слесаренок и др.

ж) Мало, младо лице — припадник неке организације.

У српскохрватском:

омладинац, омладинка, ѿионир, ѿионирка, скојевац, скојевка и др.

У руском:

комсомоленок¹⁰, окѿябренок.

з) Експресивност како са негативним нијансама — презира, погрде, сажаљења, тако и одобравања.

У српскохрватском:

дершиѿе, дерле, дерче, жгейче, јаднице, койиле (из тур.), кукавче.

У руском:

бесенок, дѿяволенок, саѿаненок, черѿенок, черѿеня, черѿик.

и) Метафорички о људском малом, младом бићу поред назива за младунца. Наравно то се може односити и на одрасло биће.

У српскохрватском:

голуѿче и голуѿче, јагње, јарица, ждребац, ждребица, јуне, јунац, магаре, ѿиле, ѿиленце, соколић, ѿеле, ѿѿене и др.

У руском:

гаденок, осленок, ѿсенок, свиненок, соколенок и др.

2. Презимена на -ић у српскохрватском језику првобитно су означавала дете онога чије име је у основи¹¹, мали, млади, па затим и тотомак:

Војводић, Даничић, Илић, Јагодић, Јелић, Марић, Перишић, Николић. . .

тако исто преко присвојних придева на -ов-/-ев-:

Богдановић, Божовић, Јанковић, Јовановић, Маринковић, Марковић, Миловановић, Новаковић, Павловић, Радовановић, Радовић и др.;

презимена и лична имена на -че¹² у староштокавским говорима:

Ађанче, Вујче, Вуксанче, Гајче, Данче, Јовче, Сијанојче и др.;

¹⁰ И. Т. Яценко, *Новообразования советской эпохи с аббревиатурной производящей основой*. Наук. зап. Черкаск. пед. ин-ту, т. I, 1957.

¹¹ А. Белић, *Савремени српскохрватски књижевни језик*. II део. *Наука о израђењу речи*. Научна књига, Београд, 1949, стр. 125; М. Стевановић, о.ц., стр. 543.

¹² Др Борис Марков, *Именице с насѿавцима -че и -чић*. НЈ н.с., књ. X, Београд, 1960, стр. 235.

презимена настала преко горњих имена и презимена:

*Ванчејовић, Данчејовић, Живанчевић, Сијеванчевић*¹³ и др.;

презимена настала контаминацијом суфикса *-че* и *-чић*¹⁴:

Бошњачић, Бугарчић, Сијанојчић, Сијојчић, Црногорчић и др.;

и друга на сличан начин постала имена и презимена.

У руском језику патронимичког су порекла мушка имена по оцу (отчества)¹⁵:

Иљич, Кузьмич, Саввич, Фомич и др.;

такође имена по оцу преко присвојних придева на *-ов-/-ев-* настала:

Александрович, Алексеевич, Василъевич, Владимирович, Павлович и др.

3. Младунче или мала млада животиња

а) Наслеђени називи младунаца од друге основе него што је назив животиње или животињске врсте.

У српскохрватском:

*ждребе, ждријебе, ждребеце*¹⁶, *јагањац, јагње, јагњица, јагњић, јагњеце, јање, јањац, агнец, агнац, њиле, њрасе, њрашчац, њелац, њеле, њелеце, њелица, њелић, њијене, њијенац.*

У руском:

агнец, агница, агня, жеребенок, жеребья, њоросенок, њоросья, њоросук, њеленок, њелец, њелица, њелка, њелок, њеля, ягненок, ягнок, ягня, щенок, шельши.

б) Називи према одраслој животињи или према животињској врсти.

У српскохрватском:

биволче, веверичић, вјеверичић, вижле, вранче, вранић, врайче, вуче, вучић, голујче, голубић, голујчић, грле, гушче, жайче, жабић, жуњић, змијче, змијић, змијичић, јасњребић, керче, керић, кѡзле и кѡзле, козлица, козлић, косовић, кукавичић, курјаче, курјачић, лабудић, лавче, ласић, ласичић, мајмунче, мајмунчић, маче, мачић, медведић, медвједић, медић, мече, муле, орлић, орловић и орловић, њаче, њијиче, њијић, њуре, њурче, раче, рачић, рибић, родић, сврачић, славујче, слонче, срнче, њењребић, њигрић, чавче, чавчић, чайлић и др.

У руском:

аисњенок, белѡчонок, воробѡенок, воробѡеныщ, видренок, вороненок, верблюженок, волчонок, волча, выжля, гаденыш, гоголенок, глухаренок, голубе-

¹³ Др Борис Марков, о.ц.

¹⁴ Др Б. Марков, о.ц.

¹⁵ Грамматика русского языка, т. I, АН СССР, Москва, 1960, стр. 222.

¹⁶ Речник ЈАЗУ има оваквих пет примера: *дјењце, ждребеце, јањнеце, њелеце, козлеце* и даје објашњење за *-еце* као *-ењ-це* — где се *-њ-* изгубило.

нок, голубичиц, горленок, горличиц, грачонок, граченя, гусенок, гусеньи, гуся, ежонок, журавленок, зайчонок, зайча, зайченя, змеенок, индюшонок, крысенок, куличонок, козленок, козля, коїенок, коїя, коша, кошеня, коня, лебеденок, козеня, лисенок, львенок, лися, лисеня, лоша, мышонок, олененок, овча, орленок, їавча, їерейленок, їїенец, рачонок, рача, раченя, рысенок, сїфраусенок, собачонок, соболенок, совенек, сивучонок, слоненок, сороча, сороченя, соколич, соловьеньи, їигренек, їюлененок, уїенок, уїеньи, уїя, ужонок, фазаненок, филиненок, шакаленок, ясїребенок и др.

4. Мало, младо биће по некој особини.

У српскохрватском језику овде је у употреби суфикс *-че*, а творбена основа није као до сада именица (са ретким изузецима, исп. малиша, књигоношче и др.), већ придев, глагол и синтаксички израз.

балавче, бангавче, безазленче, гаравче, голубраче, голобрче, голуждравче, јединче, невинашце, невинче, їрвенче, сироче; близне, близанче, гојенче, довоче, дојенче, доношче, изјаловче, измече, недоношче, недоуче, одојче, одојчић, їиїанче, їомече, їреношче, сисанче, сишче; двогоче, накоњче, најришче, їосмрче, їрогоче, свеждерче и др.

У руском језику овде је најчешће суфикс *-ыш* и исто тако са придевским и глаголским и сложеничким општим деловима, као и са јаком експресивном — негативном нијансом у значењу.¹⁷

глуїыш, дурныш, несмысленок и несмышленок, несмысленыш, оборвыш, їодкидыш, їискленок и др.

У оба језика овакве изведенице се претежно односе на мала, млада жива бића, али могу означавати и одрасло биће по особини, исп. у српскохрв. довоче; сироче; рус. *глупыш* и др..

5. Исто оно што смо имали код презимена у српскохрватском и имена по оцу у руском, у називима по регионалној припадности и још неким патронимикама, налазимо у српскохрватском језику један мали број примера пореклом од назива за мала и млада бића, а да то више нису. Они сада означавају одраслу особу, односно живо биће. Такви су: *говече*¹⁸, *живинче, звјере, крме, куче, їсеїо, чељаде* и др.

Из изложеног материјала и на први поглед је јасно да ова два словенска језика у погледу назива младих бића показују низ сличности и разлика. Сличности су углавном на семантичком плану иако се и ту очитује једна позната тенденција, да сваки језик на свој начин развија и уопштава заједничко наслеђе, али и при свему томе суштинских разлика нема.

¹⁷ *Грамматика русского языка*, т. I, АН СССР, Москва, 1960, стр. 226.

¹⁸ У речнику ЈАЗУ даје се и деминутивно значење уз додатак: „обично значи исто што говедо, те га замјењује у једнини“, а то се односи и на још неке из овог списка, исп. *псето*.

Разлика је уочљивија код творбених средстава којима се граде ови називи. Глобално узев то јесте тако ако се посматрају ови језици на савременој етапи развоја, што ми и чинимо, одакле се види да су ова средства уопштена у одвојеном животу испитиваних језика. Међутим, ако се приђе детаљнијој анализи, видеће се да и овде има доста заједничког, чак можда више него што би се очекивало.

Руски језик као средства градње назива младих бића има суфиксе мушког рода и то на првом месту суфикс -енок/-онок, ређе његов дериват -чонок, суфикс -ьш и -еньш. Остале суфиксе можемо само поменути ради коментара њихове судбине у савременом језику, иначе они данас немају неког значаја за грађење ових именица. Ту ћемо на првом месту поменути суфикс -я /← е/ и његове деривате -еня и -ча. Ово је руски суфикс добијен фонетским путем од прасловенског -ę којим су се градили називи за „младо“, граматички је средњег рода и њиме су се све до 16. века, ако је судити по литератури,¹⁹ градили ови називи. Данас је од свега тога у седамнаестотомни речник руског језика ушло свега три примера, па и то са одредницом: застарела и простонародна реч. Осталих тридесетак именица, колико укупно броје примери са -я, -еня, -ча, нађени су у Даљевом речнику, што може да говори или да су се у употреби изгубиле у језику последњег времена, или да их можда у појединим дијалектима може да има и данас.

Од осталих суфикса нађе се у погдекојем примеру -ик, -ица, -ец, -ка у првом реду кад се жели истаћи пол младог бића, а -енец у наслеђеним примерима, исп. птенец, младенец. У материјалу Даљевог речника нађено је нешто примера са суфиксима -ич, -јатко, експресивним -ук, -јук, -чук, црквенословенског порекла -ишц, -ичишц, и још неким.

Између суфикса -ьш и -енок/-онок извршена је диференцијација у смислу употребе суфикса -ьш код придевских и глаголских основа, а и у смислу експресивности. Суфикс -еньш који је у употреби код именичких основа као и суфикс -енок/-онок, иако овај последњи показује тенденцију ширења и ван именичких основа, сведен је на неколико примера.

За грађење младих бића у српскохрватском језику налазимо следеће суфиксе. На првом месту по употреби овде је суфикс -е, чешће његов дериват -че²⁰, а одмах за њима следе суфикс -ић, његов дериват -чић и остали ређи деривати -ичић, -овић и др. Суфикси -ац, -ак, -ица, -ка у употреби су за обележавање пола као што је случај и у руском, а од суфикса средњег рода, деривата суфикса -це као — -енце, -ешце, -ашце и др. који су иначе основни деминутивно-хипокористички суфикси код именица средњег рода, у овом случају може се срести само изузетно неки пример, исп. невинашце. Употреба других суфикса као -енац, -иште, -ко, -иш и др. може се сматрати као сасвим спорадична.

Суфикс -ац у српскохрватском и -ец у руском пореклом оба од -ъсь који је још у прасловенском служио између осталог и за грађење назива за младо²¹

¹⁹ Г. А. Богатова, *Из историје древнерусских сушесивительных со старой основой на -ѣт-*, Вестник Московского ун-та, № 2, 1958, стр. 65.

²⁰ Др Борис Марков, о.ц.

²¹ А. Мейе, *Общеславянский язык* (перев. со французского, со 2-го изд.) Москва, Изд. иностранной лит-ры, 1951.

нису развили ову употребу сем у случају и обично када обележавају младо биће мушког пола. Иначе старије „агнец“, „агнац“ види се у српскохрватском „јагањац“, „јагањци“.²² Разлози томе су познати славистици — у руском пре-тежна употреба суфикса за деминутив са -к- елементом, а у српскохрватском — уопштавање деминутивног -ић и његових деривата а исто тако и суфикса за деминутив са -ц- елементом.²³

Нема сумње да су суфикси помоћу којих се данас у ова два језика граде називи младих бића деминутивног порекла или су деминутивност добили уколико је у самом почетку нису имали.

Руски језик није добио посебан суфикс средњег рода, што би представљало продужетак старијег стања, већ је уопштио суфикс мушког рода, иако и то у неку руку чини континуант прасловенског стања. Ово је означило осиромашење средњег рода и његово обезличавање тако да су данас показатељи средњег рода — истовремено показатељи неживог²⁴ (оно мало именица што су средњег рода а означавају живо — могу се скоро занемарити). Идеја о осиромашењу, па у неким радовима и губљењу средњег рода у дијалектима руског језика, одавно је позната.²⁵

Иако у српскохрватском језику у домену поменуте појаве суфикси -е и -че глобално узев показују извесну предност над суфиксима -ић, -чић, кад се ствари детаљније посматрају, како је то већ чињено²⁶, испоставља се, да су суфикси -е и -че све ређи што се иде даље на запад српскохрватске језичке територије, а -ић, -чић што се иде даље на исток, па да је чак и неједнака распрострањеност ових суфикса у штокавским говорима — у староштокавским — чешће -е, -че, а у новоштокавским -ић, -чић. Ово се наравно односи на употребу ових суфикса у свим значењима, али се такође истиче да је врло тешко доносити закључке о диференцијацији између датих суфикса. Међутим, ипак се допушта да, иско су суфикси -е, -че најобичнији када се означава младунче или млади припадник, суфикси -ић, -чић их успешно замењују и овде, па исто тако и да се за -е и -че везују фамилијарне, подсмешљиве и друге нијансе, што није карактеристично за -ић, -чић, или је бар ретко.

Све нам ово говори о диференцијацији и померању у погледу значења код -е, -че, па и потискивању од стране суфикса -ић, -чић.

²² На ово нас је подсетио П. Ивић у својој дискусији после читања саопштења у Н. Саду.

²³ А. Belić, *Zur Entwicklungsgeschichte der slawischen Deminutiv- und Amplifikativsuffixe*. 1. *Substantiva*. ЈА. XXIII, Berlin, 1901; Р. Бошковић, *Развијак суфикса у јужнословенској језичкој заједници*, ЈФ 15, Београд, 1936; Ј. Матијашевић, *Развијак суфикса с елементом -к- у руском језику* (одбрањена докторска дисертација — засад у рукопису).

²⁴ А. В. Бондарко, о.ц., стр. 32—33.

²⁵ В. В. Виноградов, *Русский язык*. (Грамматическое учение о слове), Москва, 1972 — изд. 2.; С. С. Высотский, *Управа среднего рода в говорах к западу от Москвы*, Доклады и сообщ. Ин-та рус. яз. АН СССР, вып. I, 1948; П. С. Кузнецов, *Историческая грамматика русского языка*, Изд-во МГУ, 1953; И. П. Мучник, *Категория рода и ее развитие в современном русском литературном языке*, Разв. соврем. рус. яз., Москва, 1963 и *Грамматические категории глагола и имени в современном русском литературном языке*, Наука, Москва, 1971; С. П. Обнорский, *Именное склонение в современном русском языке*, вып. I, Москва—Ленинград, 1927; А. А. Потеня, *Из записок по русской грамматике*, Москва, 1958.

²⁶ Др Борис Марков, о.ц.; Mate Hraste, *Sufiksi za tvorbu deminutiva i augmentativa u čakavskim govorima srednje Dalmacije*. Zbornik radova Filozofskog fakulteta, knj. II, Zagreb, 1954,

Да и суфикси -ић, -чић у српскохрватском језику служе као творбено средство којим се маркира назив младог бића, сведочи и то, да се са овим значењем додаје именицама независно од граматичког рода — мушког или женског, као што се уосталом чини и код суфикса -е и -че, исп. веверица — веверичић, змија — змијић, птица — птић — птиче, вук — вучић и сл. Када је у питању деминутив од именица женског рода биће: веверичица, змијица итд.

Да је суфикс -ић, а тиме и његови деривати, добио и значење младог уопште сведочи и ширење са тим значењем и на значење младе биљке — брџић, бљквић, грабић²⁷ и сл., у материјалу речника — бљквић и бљквић — млада буква, и др.

Тачно је да суфикси -е и -че имају шире морфолошко-творбене везе, што проистиче и из њихове веће старине у употреби са овим значењем, али није искључено да се преко примера типа одојче-одојчић прошири употреба суфикса -ић, -чић и ван везе са именичким основама.

У литератури о именичком роду у српскохрватском језику²⁸ каже се за средњи род да је то најсиромашнија категорија и да ће и даље бити у опадању, слично, дакле, ситуацији у руском језику.

Из свега што је за српскохрватски речено произилази да разлика између њега и руског језика, у области проучаваног питања, није тако велика како би можда на први поглед изгледало.

Нормално се поставља питање: зашто је руски језик уопштио и развио суфикс мушког рода, а не средњег, иако овај језик има и суфиксе за средњи род, а и претходни суфикс из језичког наслеђа којим су се углавном и градили називи младих бића, био је средњег рода? Нека узгредна запажања, али не и решења, тичу се углавном настанка самог сложеног суфикса -енок/-онок²⁹, иако се овде не ради само о њему, већ и о -ыш и -еньш. Ако би разлог томе била дисонанца њихове парадигме са променама у парадигматици именичког система³⁰, зашто у том случају, као и остале именице сугласничких основа, нису и даље остале у средњем роду, исп. слово, имя и др., већ су прешле у мушки род. Морао је на то утицати неки други разлог. . .

У српскохрватском језику ми исто тако налазимо велику заступљеност суфикса за мушки род код именица за млада бића, а како нам наш материјал и резултати других истраживања говоре, и све већу и поред продуктивности суфикса средњег рода Разлози би могли бити из истог извора. Пошто је прасловенски језик имао и суфикс за мушки род за грађење назива младих бића поред суфикса средњег рода, била би то вероватно нека стара тенденција коју је руски језик најдоследније спровео. У том правцу ишле су му на руку и фонетске прилике у вези са средњим родом, парадигматске и можда још неке, али само као помоћ.

²⁷ А. Белић, *Савремени српскохрватски књижевни језик*. II део. *Наука о грађењу речи*, Научна књига, Београд, 1949, стр. 124.

²⁸ Милка Ивић, *Обележавање именичког рода у српскохрватском књижевном језику*, НЈ н.с., књ. X, Београд, 1960, стр. 196.

²⁹ Г. А. Богатова, о.ц., стр. 69.

³⁰ Н. С. Шапошникова, *К вопросу о славянских названиях действующих существ*, *Этимологич. исслед. по рус. яз.*, вып. III, Изд. МГУ, Москва, 1961, стр. 76.

Задржимо се још и на питању парадигме пре него што сведемо резултате нашег истраживања.

Од образовања која значе млада бића у руском језику само именице са -енок/-онок имају суплетивну множину. У једнини се мењају по обрасцу именица мушког рода са нултим наставком у номинативу, док множина има сачувану стару основу са -ят-, исп. ребенок — ребята.

Ишчезавање именица на -я, коме је главни узрок био снажан продор образовања на -енок/-онок, било је потпомогнуто губљењем парадигме, па је зато и замена могла бити доследно спроведена.

У српскохрватском језику само образовања на -е и -че имају суплетивну множину. Сва остала пак имају правилну множину. Множина код ових именица је двојака: збирна на -ад и мушког рода на -ић-и, при чему иста изведеница може имати оба облика, исп. гушче — гушчад и гушчићи. Правилна множина није сачувана код образовања која означавају млада бића за разлику од назива за неживо типа уже — ужета, дугме — дугмета³¹ и сл.

У једнини именице овог значења на -е и -че имају основу са -ет- и промену по другој врсти.

Речено је за српскохрватски језик да је од времена старословенског језика у току његовог развоја порасла „наклоност ка морфолошком суплетивизму у односима плурала према сингулару“³². Овде можемо додати да је порасла и у руском у чему ове изведенице имају великог удела.

Конгруенцијски показатељ у руском језику је унифициран у множини за сва три рода, па је могуће да је овај моменат као и подударност у парадигми са именицама средњег рода на -о/-е био од значаја за очување основе са -ят-. Не мислимо пак да би ова конгруенција могла имати неког утицаја на уопштавање суфикса мушког рода у једнини, јер је ту могао деловати обрнут процес — задржавање старе конгруенције у средњем роду уз именице типа *йоросенок*, *йшеленок* какво се среће у неким дијалектима (вологодским и говорима Поволжја).³³

Прелазак из средњег рода у мушки именица које означавају млада биће морао је бити у вези и са специјалним местом и функцијом овог рода у систему родова, тачније, његовим местом које је током језичког развоја добио. Познато је мишљење о мушком роду као показатељу лица³⁴, а и о томе, да ако именица означава или може означавати лице мушког пола или мужјака код животиња, по правилу је или мушког или општег рода, а и да су изузеци од тога правила ретки.³⁵ Ми мислимо, на основу свега што је досад речено, да је мушки род добио улогу *йоказашеља бића*. Другим речима, да је за ову промену у роду био од значаја семантички моменат који је затим изазвао морфолошке, синтаксичке и друге ефекте.

Овако треба схватити уопштавање суфикса мушког рода у руском језику и у српскохрватском снажан продор суфикса мушког рода. Суфикси средњег рода у српскохрватском су се очували у овом значењу, јер изведенице које они граде имају парадигму, док су је у руском језику изгубиле.

³¹ М. Стевановић, о.ц., стр. 178.

³² М. Ивић, о.ц., стр. 211.

³³ Н. С. Шапошникова, о.ц., стр. 77.

³⁴ В. В. Виноградов, о.ц., стр. 59.

³⁵ А. В. Бондарко, о.ц., стр. 35.

Суплетивна множина на -ић- и у српскохрватском језику према образовањима на -е, -че у једнини резултат је продирања суфикса -ић, -чић у номинатив једнине као суфикса којим се гради назив бића. За њих је то правилна множина, па је сасвим нормално што су и образовања на -е и -че, као исто значна, могла добити исту множину.

Категорија живо-неживо млађа је од поделе именица по родовима. Разумљиво је онда да њихов међусобни однос може да води ка новом преструктурирању унутар језика и унутар родова. Зато и сматрамо да је у основи промена у роду код назива младих бића разлог, у оба ова словенска језика, исти. Све те промене и разна колебања сведоче о унутрашњим збивањима у језику, о еволуцији језика и његових форми.

Др Јелка Матијашевић

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ КОМПОНЕНТ КАТЕГОРИИ РОДА У ИМЕН
СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ, ОБОЗНАЧАЮЩИХ МОЛОДЫЕ ЖИВЫЕ СУЩЕСТВА — В
РУССКОМ И СЕРБОХОРВАТСКОМ ЯЗЫКАХ

(с типологической точки зрения)

Резюме

В данной статье освещаются формальная и семантическая структуры названий молодых живых существ в русском и сербохорватском языках. Оказывается, что эти названия, хотя обозначают одушевленное мужского и женского пола, не имеют формальных показателей этого разряда, и, что согласование совмещается не с полом, а с грамматическим родом. В русском языке эти имена существительные теперь мужского рода, тогда как раньше были среднего рода. В сербохорватском языке эти названия среднего и мужского рода, с тенденцией роста последнего. В основе этих изменений лежат общие, для обоих языков, причины, а именно: семантические причины, которые потом вызвали морфологические, синтаксические и другие эффекты. Мужской род в развитии этих языков получил роль нейтрального показателя живого существа.

DR ISZTVAN NYOMÁRKAY (Budapest)

СТРАНЕ РЕЧИ У СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

(НЕКИ ПРОБЛЕМИ ПРИЛАГОЂАВАЊА ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАМА МОРФОЛОШКОМ СИСТЕМУ СРПСКОХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА У 18. ВЕКУ)

Прилагођавање страних речи морфолошком систему словенских језика одавно ме занима. Речници страних речи мање-више солидно региструју интернационализме који су већ постали саставни делови појединих језика, али у већини случајева означавају само крајњи извор тих интернационализама. Зато је знатно интересантније пратити пут једнога страног елемента у различита времена, па чак и на различитим дијалекатским подручјима. Тако се разјашњавају бројне форме језичке интерференције а истраживање таквог типа постаје и једна од најважнијих форми за проучавање веза међу несродним језицима.

У адаптацији појединих страних речи географска ситуација је много пута одлучнији фактор него ближе или даље сродство дотичних језика, како то показују и мађарско-српске и мађарско-словачке везе. Страна реч која је ушла у неки језик—прималац не добија одмах свој коначан (прилагођени) облик, дуго време могу егзистирати две или три варијанте једна уз другу док једна од њих не изиђе из ове „борбе“ као победник.

Говорећи о морфолошком прилагођавању интернационалних речи у словенским језицима Исаченко утврђује две главне тенденције. Неки словенски језици настоје да сачувају граматички род језика—даваоца зато дају преузетим речима наставке који одговарају оригиналном роду. Тако дотичне речи могу без сметње наћи своје место у морфолошком систему језика—примаоца. У другим словенским језицима наставак речи у језику—даваоцу одмах одређује и њен род у језику—примаоцу. У прву групу убраја Исаченко чешки, словачки и пољски, у другу српскохрватски, словеначки, бугарски и руски.¹

Осим поменутих главних тенденција, наравно, важну улогу игра и језик—посредник. (Исаченко га зове „језичким филтером“) и унутрашња аналогја у језику—примаоцу. Обрадити стране речи (интернационализме) у неком језику могуће је, дакле, ако се узимају у обзир сви поменути аспекти.

¹ А. В. Исаченко, *Грамматический строй русского языка в соисъявлении с словацким*. Морфология. Братислава 1954. I. 75.

На српскохрватском језичком подручју у посредовању интернационализама мора се рачунати у првом реду са непосредним утицајем латинскога језика и са немачким, мађарским и руским језиком као главним језичким филтерима. Наравно, утицај језика—посредника зависи и од географског положаја. Тај факт компликује проучавање страних речи у српскохрватском језику. Наиме, у једно одређено доба на различитим дијалекатским подручјима иступају у први план различите тенденције да би се у друго доба опет измениле. У следећем кратком излагању желео бих да покажем неколико типова из круга прилагођавања именица страног порекла. Показаћу неке примере из именичких група у којима у исто доба живе више варијаната једна уз другу. Грађу сам сабрао из дела Велимира Михајловића *Грађа за речник страних речи у њедвуковском њериоду*. Доба које се обрађује углавном је 18. век.

1. Првој групи припадају именице чији облик показује колебање између форме женскога рода на *-а* и мушкога рода без *-а*. Основни тип је: *адреса* — *адрес*. Даљи парови: *арешџа* — *арешџ*, *архиџекџура* — *архиџекџур*, *билеџа* — *билеџ*, *диџиџуџа* — *диџиџуџ*, *класа* — *клас*, *кураџа* — *кураџ* (ова је реч изузетак пошто је и облик без *-а* женскога рода) — *кураџиџа*, *маскарада* — *маскарад*, *медаља* — *медаљ*, *меџода* — *меџод*, *минуџа* — *минуџ*, *монџа* — *монџ*, *мушкеџа* — *мушкеџ*, *нерва* — *нерв*, *нумера* — *нумер*, *џаџриџа* — *џаџриџ*, *џланџа* — *џланџ*, *џрофунџа* — *џрофунџ*, *реџемџа* (*реџемџа*) — *реџемџ* (*реџемџ*), *риџма* — *риџм*, *сисџема* — *сисџем*, *сорџа* — *сорџ*, *соџизма* — *соџизм*, *џарџфа* — *џарџф*, *џесџаменџа* — *џесџаменџ*, *џиџел* — *џиџла*, *џиџула* — *џиџул*, *униџформа* — *униџформ*. То су веома фреквентне стране речи. Словенски језици, а и већина осталих европских језика, нису осећали потребу да замењују те интернационализме речима из матерњег језика. У неким речима поменутога типа српскохрватско *-а* може бити наставак који одговара немачкоме *-е*: *адреса* : *die Adresse*. Облици без *-а* могу показати утицај рускога језика чије се порекло може изводити из изговора у француском језику, али због места нагласка можемо да претпоставимо и пољско посредовање (*Vasmer*). Речи *билеџа* и *сисџема* могле су добити свој облик према мађарском узору, иако су те две речи у мађарском постепено истиснуте из говорног језика. Остале набројане речи су у мађарском сачувале првобитни завршетак *-um* (*minutum, testamentum*), или имају наставак *-a patria, planeta, szisztéma, tarifa*). Чување завршетка *-а* у српском може бити резултат непосредног латинског (талијанског или шпањолског) утицаја, као што је то у случају речи *архиџекџура, џаџриџа, џарџфа, сорџа*. Од две варијанте, речи на *-а* обично су раније: *архиџекџура* 1768, *архиџекџур* 1793; *сорџа* 1767, *сорџ* 1790. Облике *нумера, џланџа, џрофунџа, џесџаменџа* и *униџформа* можемо схватити као аналошке последице, оне су касније од својих парова. Речи *арешџа* и *диџиџуџа* су резултати латинизирања у новије доба. Глас *ш* показује мађарски утицај. Оба члана варијанте *кураџа* — *кураџ* женскога су рода (в. фрц. *courage*). Неколико именица на *-а* паралелно се употребљавају са варијантама на *-џ*: *арџма* — *арџмаџ*, *клима* — *климаџ*, *џроблема* — *џроблемаџ*. Облици на *-џ* су ранији.

2. У неколико случајева могу се запазити латински и талијански паралелни облици: *ексџеленџа* (т. *esselenza*) — *ексџеленџиџа*, *сениџенџа* — *сениџенџиџа*, *фундаџа* — *фундаџиџа*. Могуће је и то да облици типа *ексџеленџа* воде своје

порекло од немачких одговарајућих речи (*Exzellenz*), и тим се формама додаје наставак *-a* ради лакшег прилагођавања морфолошком систему српскохрватског језика.²

3. Релативно је мален број речи које чувају и наставак *-цион* (који одговара немачком суфиксу *-tion* — од латинског *-tio*) и *-ција* (који тачно и правилно одговара латинскоме *-tio*). Речи на *-цион* мушкога су рода, пошто у већини случајева завршеци аутоматски одређују и граматички род у језику — примаоцу. Овамо иду: *национ* — *нација*, *ѿензион* — *ѿензија* (*ѿенсион* — *ѿенсија*), *релацион* — *релација* (ова последња само у сложеници *релацион суд*, *апелациони суд*'), *секцион* — *секција*. Током даљег развита облици на *-цион* постепено ће бити потиснути. У српскохрватском (и скоро у свим словенским језицима) развита латинских речи на *-tio* → сл. *-ција* биће један од оних морфолошких правила која имају општу вредност. Само у чешком су те речи на *-це*. Занимљиво је споменути да се у мађарском доследно сачувао првобитни латински завршетак, али пошто он не одговара словенској морфологији, у прилагођавању речи на *-tio* мађарски језик нема никаквог утицаја. У другим случајевима, када аб ово нема никаквих морфолошких препрека, треба, наравно, да се рачуна и са мађарским утицајем. У сваком случају сигурно је, ма колико да су јаке географске и културне компоненте у процесу посредовања интернационалних речи, увек ће те компоненте бити слабије ако наилазе на првобитне морфолошке тешкоће.

4. Веома занимљиво колебање показују латинске (или латинизиране) речи на *-iim*. Првобитни завршетак *-iim* чува се, у великој већини случајева, у немачком и без изузетка у мађарском, у два најважнија језичка филтера. Од парних облика који припадају овој групи, варијанта на *-ијум* временски обично претходи варијантама на *-иј* или *-ија*. У таквим случајевима утицаји мађарског и немачког језика јачају међусобно. Од осталих словенских језика: у пољском — или се чува завршетак *-iim*, или се замењује са *-iusz* (*kwestionariusz* — *kryterium*), у чешком и у словачком остаје *-iim*. У поменутој групи језика чува се не само латински завршетак него и латински род и основа. У деклинационом систему рускога језика те су именице добиле суфикс *-ий* (ређе *-ия*). Облике типа *имѿерија*, *губернија* Фасмер објашњава утицајем пољскога језика или аналогijом (REWb I. 48.) У данашњој српскохрватској језичкој ситуацији показује се јасна разлика: источна (српска) варијанта чува *-iim*, док у западној (хрватској) варијанти завршетак *-иј* је постао уобичајен (са веома мало изузетака.) Овамо спадају: *гимназијум* — *гимназија*, *губернијум* — *губернија*, *дирекѿоријум* — *дирекѿорија*, *имѿеријум* — *имѿерија*, *инвенѿаријум* — *инвенѿар*, *колегијум* — *колегија*, *конзилијум* — *конзилија*, *минисѿеријум* — *минисѿерија* (али и *минисѿерсѿиво*!), *оѿијум* — *оѿиј*, *оѿицијум* — *оѿиција*, *ѿривилегијум* — *ѿривилегија*, *семинаријум* — *семинарија*. Облици на *-ија* претичу варијанте на *-ијум* код следећих речи: *губернија* 1730 — *губернијум* 1791; *конзилија* 1748 — *конзилијум* 1788; *ѿривилегија* 1701 — *ѿривилегијум* 1703. Ова је временска разлика најодлучнија у случају речи *губернија*, руски утицај је ту очевидан. Разуме се, нешто сигурно казати о овој занимљивој групи може

² Морфолошких разлика иначе међу тим облицима нема. Сличне се варијанте могу наћи већ раније на другим подручјима језичке територије: *консеквенца* — *консеквенција*, *секвенца* — *секвенција*. . .

ријске позадине. Две речи имају само један облик: *криџеријум* и *лабораторија*. Веома је интересантна веза *конзилија беликума*. То је већ погрешно кварење латинског облика.

Треба се кратко позабавити прилагођавањем речи *ноџариус*. Први облик је *ноџаријус* (1708), који може да одражава и руски утицај, иза њега следе у 1733. паралелно немачка форма *ноџар* и *ноџаријум*, сходно средњолатинскоме изговору који се сачувао у мађарском. Каснија је форма *ноџарош* (1774). Ту треба да се рачуна са аналогичким утицајем именица на *-ош*, преузетих из мађарског језика (*хајош*, *корманош*, *бирош*), јер се тај наставак касније додаје и српским именицама на *-ар*: *коцкарош*, *цеџарош*. Тек 1794. године можемо наћи облик *ноџариј* који је настао правилним губљењем латинског суфикса *-us*. Развојни пут облика ове речи лепо показује са колико утицаја треба да се рачуна ако желимо пратити процес адаптације једне речи. Процес прилагођавања речи *ноџариус* показује улогу непосредног језика—даваоца и посреднички утицај сродних и несродних језика.

5. Неке речи имају само облик са латинским *-ит*: *аџелаторијум*, *бандеријум*, *герундијум*, *дијаријум*, *доминијум*, *еџџафијум*, *ераријум*, *каџџолијум*. Латински се облик конзеквентно чува код језика—посредника који долазе у обзир као језички филтери, у мађарском и у немачком (с изузетком речи *еџџафијум*). Посреднички утицаји двају несродних језика, дакле, јачају један други.

6. Паралелно живе једна уз другу (са латинским *-us*, *-ит* и без њега) следеће именице: а) које означавају занимање *акџуаријус* — *акџуариј*, *медикус* — *медик*, *физикус* — *физик*, *механикус* — *механик*, *фџикалус* — *фџикал*, *хиџурџус* — *хиџурџ*. Временска разлика између првих података тих речи занемарљива је. У руском се налазе те речи без латинског суфикса. Немачки језик или чува латински завршетак (*Medikus*, *Physikus* — општински, градски лекар), или не (*Mechanik*), или касније додаје основама свој суфикс (*Physiker*), што може да води до диференцирања значења. Језик службеног живота и називи различитих занимања обично боље чувају првобитне латинске облике пошто је језик службеног живота и различитих наука дуго време био латински. Са непосредним мађарским утицајем можемо да рачунамо у случају једне речи: *фџикалуш*, која може да представља и аналогију према латинскоме завршетку *-us*. Из мађарског језика можемо да је датирамо из 1642. године (TESz I. 921.). Реч живи у различитим варијантама: *фџикалис*, *фџикариус*, *фџикарос* (в. и *ноџарош*!), *фџикарис*. Најобичнији облик је *фџикалис*, који и данас егзистира. Ова породица речи води своје порекло од латинске именице *fiscus*. Из ње потичу адјектив *fiscalis* и средњолатински номен *fiškališ*. Ова је реч ушла у бројне европске језике, у језике који су суседни са мађарским језичким подручјем, путем мађарског посредовања (в. српскохрватски *фџикал*, *фџикалуш*, слк. *фџикал*). Реч *фџикалуш* можемо схватити као контаминацију речи *фџикуш* и *фџикалуш*. б) Друге речи у овој групи: *џараџрафус* — *џараџраф*, *џолус* — *џол*, *џродукџум* — *џродукаџ*, *џроценџум* — *џроценаџ*, *сџириџус* — *сџириџ* (*сџириџ*), *сџилус* — *сџил*, *факџум* — *факџ*. ц) Апстрактне именице на *-изм*: *ениџузиџазмус* — *ениџузиџазам*, *џаџриџџизмус* — *џаџриџџизам*, *формализмус* — *формализам*. Уметање непостојаног *a* у суфикс *-изм* у ово доба је тек спорадично.

7. Од интернационализама на *-исѝ*, *-исѝа* само следеће речи можемо да нађемо са завршетком *-исѝ*: *алѝисѝ*, *алумнисѝ*, *басисѝ*, *канцелисѝ*, *канцеларисѝ*. Само са завршетком *-исѝа* долазе: *дијурнисѝа*, *гардисѝа*, *гвардисѝа*. Две именице показују колебање: *јурисѝа* — *јурисѝ*, *легионисѝа* — *легионисѝ*. У мађарском језику све те речи имају искључиво облике на *-iŝta*. Крајем XIX века овај је суфикс у мађарском постао доста продуктиван и творио нове речи не само од страних него и од мађарских основа. У српскохрватском колебање *-исѝ* — *исѝа* може да се и дан данас запажа, нпр. *арѝисѝа* — *арѝисѝ*.

8. Посебну групу чине именице које се налазе у облику без латинске (или латинизирани) основе, у облику који су добиле редуцирањем немачкога завршетка, или у облику са словенским суфиксом. Такве су: *деѝуѝаѝ* 1718. (облик без латинског суфикса *-us*), *деѝуѝирѝ* 1733. (од немачке речи *Deputierter*, одбацавањем суфикса *-er*), *деѝуѝираѝ* 1792. (инфинитивна основа глагола страног порекла + суфикс језика—примаоца *-аѝ*). Сличне су: *музикус* — *музичар*, *ѝаѝѝронаѝ* — *ѝаѝѝронсѝво*, *ѝензионаѝ* — *ѝензионер*, *референѝ* — *референдар*. У две речи (помен *actionis*) можемо наћи наставак *-ѝѝа* који по правилу одговара латинскоме *-tio* и паралелно са њиме облик који се састоји од инфинитивне основе страног порекла (*-ieren* → *-ираѝѝ*) и српскога суфикса *-ње*: *муѝѝѝликаѝѝа* — *муѝѝѝлицѝѝрање*, *реѝараѝѝа* — *реѝарирање*. Било би корисно и поучно подробније анализирати и овај тип. Процес се може извршити углавном на следећи начин: најпре улази у језик—прималац латинска реч, и у случају ако нема другога снажнијег утицаја са стране непосредног језичког филтра, аутоматски се изоставља латински суфикс (*деѝуѝаѝ*). Следећа фаза може да буде утицај једнога другог живог језика—посредника, али се одбацавање суфикса дешава сигурно према латинском узору (*Deputierter* → *деѝуѝирѝ*), и на крају трећа фаза је додавање одговарајућег суфикса језика—примаоца (*деѝуѝираѝ*).

9. Разматрање морфолошке адаптације интернационализама садржи пуно поука. Адаптација зависи, уопште, од следећих фактора: од старих тенденција у језику — примаоцу (да ли се граматички род интернационализама аутоматски одређује према његовим завршецима, или се чува граматички род језика — даваоца); гависи даље од непосредног, непрекидног утицаја латинскога језика, од утицаја језика — посредника (језичких филтера) и од старе или нове фонетске и семантичке аналогije у језику — примаоцу.

Међу тенденцијама које регулишу адаптацију морамо да рачунамо, дакле, и са унутрашњим и са вањским утицајима. Иако је број латинских и неолатинских речи велик, можемо да утврдимо да је број типова коначан. На српскохрватском језичком подручју — ако желимо да проширимо истраживање на целу територију — из историјске перспективе други су путеви адаптације, прилагођавања код Срба и други код Хрвата. На источном делу језичкога подручја више долази до изражаја црквенословенски, руски и у модерно доба француски утицај као филтер, као посредник. На западу су очигледнији у једно одређено доба мађарски, немачки, па чак и талијански утицаји. Једна семантичка група је репрезентована на једном подручју са више, а на другом са мање речи. Можемо да дођемо до општих конзеквенција, нпр. у погледу утицаја једних словенских језика на друге (у руско — српскохрватској релацији), у погледу веза несловенских, али индоевропских језика (на релацији

утицаја немачког, талијанског језика на српскохрватски) и у погледу узајамних утицаја словенских — несловенских и неиндоевропских језика (нпр. на мађарско — српскохрватској релацији). Особито је важно и у историјским истраживањима комбинирање семантичких и фонетских тачки гледишта.

После неколико мањих студија ја сматрам извршење тога посла једним од својих најважнијих задатака.

К р а т и ц е

1. Vasmer, REWb — Vasmer, M. *Russisches etymologisches Wörterbuch*, I—III. Heidelberg 1953—1958.
2. TESz — *A magyar nyelv történeti — etimológiai szótára.*
3. StSIH — *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hung.*

^{2a} Г. П. Циганенко Етимологический словарь русского языка. Киев 1970.

³ Gyalmos János, *Latin eredetű képzőink*. Budapest 1933.

⁴ Fludorovits Jolán, *Latin jövevényoszavaink hangtana*. Budapest 1930.

⁵ Р. Филиповић, Прилој методи истраживања англицизма у европским језицима. Сувремена лингвистика 7—8. Загреб 1973.

⁶ Hadrovics, L., Велимир Михајловић, Грађа за речник сјраних речи у иредвуковском ијериоду. Anzeiger für slavische Philologie, Bd VIII. 1975.

⁷ Nyomarkay, I., *Fremdwörter in den slawischen Sprachen* (Die morphologische Einfügung der internationalen Substantive auf *-ium* in die slawischen Sprachen), StSIH 22 (1976).

I. Nyomarkay

FREMDWÖRTER IM SERBOKROATISCHEN

(Einige Fragender Einfügung der Internationalismen ins morphologische System der serbokroatischen Sprache im 18. Jahrhundert)

Z u s a m m e n f a s s u n g

Die Einfügung von Fremdwörter in eine Annehmersprache kann man in morphologischer, syntaktischer und semantischer Hinsicht untersuchen. Die morphologische Untersuchung bezweckt die Feststellung dessen, wie sich ein Fremdwort in das morphologische System der Annehmersprache einfügt, in welche Deklinationsklasse es eingereiht wird.

Im Referat untersuche ich manche „kritische“ Fälle der morphologischen Einfügung der internationalen Substantive in die serbische Sprache des 18. Jahrhunderts. Das Wortmaterial schöpfte ich aus der Sammlung von V. Mihajlović (Građa za rečnik stranih reči u predvukovskom periodu).

Die Einfügung kleiner Gruppen der Internationalismen (die Typen: *adres* — *adresa*, *nacion* — *nacija*, *gubernijum* — *gubernija*, *aktuarijus* — *aktuarij*, *jurista* — *jurist*, *deputat* — *deputirt* — *deputirac*) in die serbische Sprache macht auf mehrere Tendenzen aufmerksam. Form und Deklinationsklasse eines Substantivs werden durch folgende Faktoren bestimmt: die in der Annehmersprache geltenden alten Tendenzen (in dieser Hinsicht sondert sich das Westslawische augenscheinlich ab), die unmittelbare, ununterbrochen starke Wirkung der lateinischen Sprache, bzw. die Rolle der Vermittlersprachen und die semantische, oder phonologische Analogie innerhalb der Annehmersprache.

Др АСИМ ПЕЦО (Београд)

ЛЕКСИЧКЕ СНЕЦИФИЧНОСТИ У ПОЕЗИЈИ СКЕНДЕРА КУЛЕНОВИЋА

Шимићева мисао — Пјесници су чуђење у свијету — стално нас подстиче на размишљање и питање: шта је то што изазива „чуђење“, тј. дивљење пјесницима, који

„иду земљом и њихове очи
велике и нијеме расту поред ствари“,

и чије су уши отворене за многе титраје које други, који нису обдарени пјесничким талентом, не запажају. Исто онако као што су очи сликара кадре да уоче и најситније детаље, и најмању нијансу у спектару боја, тако су и пјесничка чула способна да запазе многе „ситнице“, које и нису ситница. Али, има још једна компонента у пјесничком дјелу која изазива наше чуђење, наше дивљење. То је лексичка компонента њихових остварења. Пјесници од постојеће лексичке грађе творе таква дјела која усхићују и савременике и оне који долазе много касније. Управо би се могло рећи да су пјесници архитекте који у своја дјела уносе ријечи, приступачне сваком појединцу, али које тек у стиховима добијају нове животне сокове, нова, до тада, неслућена значења. Као што од талента и маштовитости архитекте зависи облик и функционалност грађевине коју пројектује, тако, исто, и од пјесничке интуитивности, од познавања језика на коме се пише, зависи и облик и вриједност поруке коју нам упућује. Као што се врсни неимари никада не задовољавају оним што су створили њихови претходници, ни по форми ни по садржини, тако се ни прави пјесници никада не задовољавају оним што им нуди културна баштина. И они увијек траже нешто ново, а у тим трагањима много пажње поклања се и тражењу нових лексичких веза, нових изражајних средстава.

Зато није чудно што у пјесничком језику, можда више него било у ком другом виду литерарних остварења, има доста лексичких иновација. Ту се срећемо са новим синтагмама, са новим реченичким обртима, па и са новим ријечима. Истина, вриједност свих тих иновација није увијек иста. Неке од њих остају као трајно благо језика на коме се исказују пјесници; неке, опет, не успијевају да надживе своје ауторе. Али, то није судбина само пјесника. То је судбина свих стваралаца.

Овом приликом ја ћу се задржати на лексичкој грађи једнога нашег савременог пјесника. На пјесничкој грађи Скендера Куленовића. И то само на двјема његовим поемама: *Стојанки мајки Кнежсојолки* и *Шеви*.

Од раније је познато да Куленовић припада оним мајсторима пера који дубоко врте у својој башти. Његова писана ријеч дуго времена пробди прво у глави да би, затим, једно вријеме остала на хартији у пјесниковом столу и тек онда се појавила пред ширим кругом читалаца. Куленовић припада оним ствараоцима који непрекидно тражи нове ријечи за исказивање својих мисли. Ако у том трагању не може да нађе помоћи у постојећим рјечницима, он сам ствара потребне му ријечи. И у томе послу показује врло лијепе резултате.

Мада су наведене двије поеме настале у доста блиском временском растојању: *Стојанка мајка Кнежсојолка* 1942, а *Шева* 1943, мада су обје прожете истом поруком — немјерљива је цијена слободе — оне се разликују како својом унутарњом структуром тако и својом лексичком компонентом. У првој, у *Стојанки мајки Кнежсојолки*, пјесник поштује говорне особине краја из којег је јунакиња ове поеме; у *Шеви*, пак, пјесник је дозволио својој творачкој способности да сама тка говорне нити и да их као такве уткива у лексичку и семантичку компоненту поеме.

Стојанка мајка Кнежсојолка дата је у виду монолога једне мајке која је свјесна цијене слободе и која за тај људски идеал жртвује све, па и своје најмилије. Истина, њене груди раздире бол за изгубљеним, али, и поред тога, она остаје горда, стамена, и не дозвољава да та бол, материнска бол, надвлада друга осјећања која имају шири, општељудски значај и смисао. С обзиром на такву концепцију поеме, јасно је зашто је све у њој подређено управо тој компоненти. Пјесник ту не даје замаха својим творачким способностима и не користи се много класичним *licentia poetica*. Он полази од говорне структуре краја из којег је Стојанка и сав свој пјеснички потенцијал ставља у службу њених говорних особина, тако да нам језик Стојанке може, у извјесном смислу, бити слика говора ијекаваца западне Босне. Особине као: *ука велика, рсак, ршум; глуво, безуво; вамилије; барјак; ѿриѿшиће* својствене су и савременим јекавцима западnobосанске говорне зоне, а никако нису својствене говорном обрасцу средине из које потиче пјесник, поготово нису биле особине оновременог стандардног језика. Несумњиво је да се и у тој компоненти ове поеме огледа пјеснички таленат. То показује колико је пјесник био кадар да у своје дјело утка типичне говорне особине средине о којој се говори у његовом дјелу, а да при томе не умањи значај поруке коју нам упућује. Другачији поступак у овом случају ишао би на штету вриједности поеме као умјетничког дјела. Овако је она и дубоко мисаона, и пјеснички оригинална, и сва прожета говорним особинама средине из које је израсла главна личност поеме. Све оно што је ту дато, дато је „обичним ријечима“, онаквим какве оне живе у народу, али је све то дато на завидној умјетничкој висини. У *Стојанки мајки Кнежсојолки* све је дубоко осмишљено: од имена јунакиње поеме до имена њених синова или било ког детаља из ње.

Шева је и по својој композицији и по својој језичкој компоненти нешто другачија од *Стојанке*. Док је у *Стојанки* пјесник ишао за говорним обрасцем западnobосанске јекавштине, у *Шеви* је дошла до изражаја пјесничка творачка слобода. Ту има знатно више нових ријечи, нових значења и нових синтагми

него у *Сѣојанки*. То је, уосталом, и разумљиво. *Сѣојанка* је дата као монолог једне Козарчанке, *Шева* је дјело пуно пјесника и његових творачких могућности. Ни основни мотив, ни регионална или говорна ограниченост њених личности, нису у *Шеви* спутавали пјесника да се до краја испољи, да нам да низ нових лексичких и семантичких рјешења.

Па ипак, начелно узето, у обје ове поеме могли бисмо разликовати неколико засебних лексичких слојева који се међусобно складно надопуњују и уједињују, али, при томе, опет, не нарушавају лексичку складност сваке од ових поема као поетских цјелина.

Тако се овдје може говорити:

а) о лексичким вредностама, о лексемама које се и облички и семантички слажу са нашим језичким стандардом,

б) ту, затим, постоји један лексички слој чије је семантичко поље нешто шире од онога које те лексеме имају у српскохрватском стандарду,

в) ту, на крају, има лексема које не потврђују рјечници нашег савременог језика. То нарочито вриједи за поему *Шева*.

Да све ово потврдимо примјерима:

а) Као потврду за прву скупину ријечи из ових поема, тј. оних ријечи које се ни облички ни значењски не разликују од општекомуникативног стандарда, могло би се навести доста примјера. За ову прилику навешћемо само по један одломак из ових поема:

Сѣојанка :

Дјецо моја,
ви ћете Стојанки мајци опростити
што ће вас мајка мртве ражалостити:
Оца су вам у збјегу упељали,
и на цести, док су нам га стријељали,
зубима је стиснуо лулицу дружицу. . .

Шева :

Различком вас гледа из њиве модроока.
У дах вам се уноси, стабљика босиока,
мирисна стабљика сухог босиока,
под дахом вам се сува открављује,
духом гуши, духом задављује. . .

Мада у *Шеви* нема много оваквих цјелина, то јест цјелина које не траже било какво објашњење, ту има, што је и разумљиво, читавих низова ријечи које не изискује никакво објашњење да би се у потпуности схватила пјесникова порука. Уосталом, да није тога вриједност пјесничке поруке била би знатно мања него што јесте. Ни једно књижевно дјело не може постати лектира шире читалачке публике уколико је ту много новина, много одступања од постојећих језичких образаца. Тих образаца, тих иновација, може бити, и треба да их има, али увијек у једном обиму који не нарушава основну смисаону цјелину.

б) У другу групу примјера, то јест оних примјера у којима пјесник проширује семантичко поље појединих лексема, ишли би и ови:

Стојанка :

*ири ирвине у мом млијеку,
Под крушком узрелом чека косце јарне, угануле. . .
И зар ће нашом ракијом ирвеном саловита своја ждријела палуцати. . .
Тресак и рсак земљу иремећу па сијевци, сејо, небом прелијећу.*

Шева :

*Шкољке уха отворите кайлевину. . .
из мог кљуна, из мог перја, из мог срца, не надаја младе бразде,
Једва дише: пред јесени обрени.
Тучком мака замирише, и пјаним се љуљем опије. . .
жсеравка ракије
наздравица ијевушна,
пита мрсна, сјезерена, прстима до кољена,
хајка вршишава,
оширац смрти. . .*

Као први примјер из *Стојанке* наведена је именица *ирвина*, у синтагми: *ири ирвине*, са помјереним њеним значењем. Наиме, у *Речнику српскохрватског књижевног језика*, који је издала Матица српска, читамо да именица *ирвина* значи „нешто што је ново, што се први пут догађа, дешава“. То је основно значење ове ријечи. У нашем примјеру ова именица значи — *порођај*. Ријеч је о три Стојанкина сина, о њиховом рађању. Истина, за сваку мајку је порођај посебан и незабораван догађај, али не увијек и „првина“ са основним значењем те ријечи. Али, пјесник је управо желио да истакне значај тога чина у животу сваке жене, сваке мајке. Без обзира на то колико нека мајка има дјеце, колико је пута она постала мајка, за њу је то увијек *год, ирвина*, нешто непоновљиво. Дакле, пјесник је овим стихом обогатио значењску компоненту именице *ирвина*. (Да оvdје укажемо на једну специфичност која карактерише Стојанкино ословљавање њених синова. То су: *ири ирвине у мом млијеку, ири саћа иешка силовиша, иролисни сирук дјешелине кнешољске, ири Обилића, ири илинске иушке, ирве, ири (мајчине) сузе задње, ири вука, ири љуше мећаве, ири биљега од соја, ири љуше гује с ирисоја* — заиста изванредно богатство метафорских варијетета на коме може да позавиди и најбољи познавалац народних говора. А управо овакво стање могуће је наћи само у крајевима гдје је околни свијет, и савремени живот, мјерило вриједности и сваког појединца и друштва као цјелине. За Стојанку су њени синови и неповратне свечаности, и хероји из историје, и све оно што је лијепо у њеној средини, али, уз то, и њене наде и узданице: убојите пушке, љуте гује, немилосрдне мећаве и неустрашиви планински вуци.)

Придјев *јарни*, у синтагми: *косце јарне* употријебљен је, такође, за посебно истицање физичког стања косаца у врелим љетним данима када је вријеме косидбе сијена или жита. А као посљедица таквог стања долази угануlost: *косце јарне, угануле*, гдје придјев уганули не значи било какву тјелесну повреду, или истезање зглобних тетива, како се овај придјев објашњава у *Речнику*, него значи посусталост, обнемоглост која долази од напорног рада у тешким временским околностима. Пјесник је оvdје умјесто придјева посустали, уморни употријебио друга два придјева чиме је јаче истакао тежину

посла који обављају косци. А познато је да управо кошење, нарочито косом, спада у најтеже пољопривредне радове.

Ракија њрвена долази као нова синтагма у којој придјев *њрвени*, насупрот ономе што налазимо у Речнику („први део прамца, предњи“) значи *њрви*, *њрвјенац*, *њрву ракију*. Код Кочића је то „*башица, сама њрва кај*“. Овдје је пјесник желио да истакне квалитет тога производа од козарских и поткозарских шљива.

Глагол *њрмејати*, према Речнику, значи промијенити мјесто, сналазити се у животу. У Куленовићевом стиху: *њресак и рсак земљу њрмећу* — овај глагол значи и проламати се. Тресак и рсак проламају земљу, она тутњи од тих силних потреса, а њена хука и тутањ далеко се чују. Истина, ту има и преметања земље, али и њене тутњаве.

И именица *сијевци*, у истом стиху: *њресак и рсак земљу њрмећу ња сијевци, сејо, небом њрелијећу* — има знатно шире значење од онога које тој именици даје Речник. То нису муње, то нису ни свјетлаци који се јављају пред очима када се удари у њих; то су ватре које избијају „и из неба и из земље“, то су они „крвави ватромети“ за које је знала Козара љетних дана 1942. То су, у исто вријеме, и муње и громови од којих „небо јечи, а земља тутњи“. Било која друга ријеч тешко би могла да нам дочара ситуацију која је карактерисала те тешке дане козарске епопеје.

Из *Шеве* је као прва наведена именица *кајљевина*: *шкољке уха ојворитије кајљевини*. У Речнику уз ову одредницу стоји „1. маст која истече из брава или свињчета кад се пече. 2. свака материја која може капати, текућина, течност“. У нашем примјеру та именица означава све оно што се креће, чак и фигуративно, то је све оно што се прима нашим органом слуха, што тече у виду фонационе струје и што је у стању да региструје наш слушни орган.

Глагол *надајати*, који стоји као несвршени и учестали према глаголу перфективног вида *надојити*, нема у примјеру: *из мог срца не надаја младе бразде* само значење: *наквасити, нашојити*. Ту је заступљена још једна семантичка компонента: људско срце својим особинама, укључујући и текућину која кроз њега пролази, напаја плодове људског рада. *Младе бразде* (како лијепа метафора!) су дјела људских руку и њихово прво напајање, прво надајање нечим споља, долази из људског срца које је активни учесник у њиховом стварању.

Ни глагол *обременити* у стиху: *њред јесен обрмени* — нема значење које се обично даје овом глаголу, то јест „натоварити (коме) бреме, терет, оптеретити, него значи: *оједраити, њосити њлодоноснији*, управо постати оно зашто се и боре „земнив љубавници“, како борце за слободу назва пјесник.

И сваки други од наведених примјера дозвољава да се прати његово семантичко обогаћење: *њјани љуљ* је синтагма која може да означава и стање, али и особину, *жеравка ракија* је ракија у којој је садржано доста алкохола, која би могла да гори и ствара жеравицу, *наздравица њјевушина* је синтагма која говори не само о наздравицама, које често прате гозбе, него се истиче и њихов посебан квалитет. То су наздравице у виду пјесама, што карактерише неке крајеве наше земље, а оне су, опет, својеврсна посљедица *њјаног љуља*. Дакле, семантичка компонента, ма колико нам то понекад изгледало неухватљиво, овдје је окосница која се може пратити само ако се уђе у суштину поеме. Да *њиша* може бити мрсна или сухопарна, то нам је од раније познато,

али да она може бити и *сјезерена*, то сазнајемо од Куленовића: *ишиа мрсна, сјезерена, ирсима до кољена*. Узалуд ћемо у рјечницима нашега језика тражити објашњење за овај примјер. Нећемо га наћи. А ту нам наведени глаголски облик изванредно лијепо дочарава ту врсту јела које се често налази на босанским софрама (уп.: Софра претоварена, кољенима обгрљена, у смоку разбољена, пита мрсна, сјезерена, прстима до кољена — такву слику исказану са мање ријечи тешко је наћи).

Примјер: *хајка вриштава* на први поглед не изискива посебно објашњење. Али када пођемо за његовим значењем, лако ћемо уочити да основна именица сама собом значи неку буку, галаму, али ће изостати оваква њена одредница: *хајка вриштава*, гдје се само једним придјевом даје карактеристика те људске гомиле.

Слично стање, увијек је семантичка компонента помјерена, налазимо и у примјерима: *оширац смрти*, *суза недјељина*, *грло ојкаво*. Овдје је *зној*: *зејин сунчани*, *крвна ирвара*; *млада ишеница* је *дјевојка иоља*; *зрела ишеница* је *иогача у класу иод сачем сунчаним*, *иоробљена земља* је: *удовица умекнула*, *мрсна*, *иамна*, *скрвна*, *здивљачена*, *грозничава*, а *борци* за њену слободу су *соколи*, *буревјесници*, *њени љубавници*.

Шева је крцата оваквим примјерима. Сваки стих, буквално тако, изискује да се посебно анализира. Све је ту семантички обогаћено, све је то препуно материјала који захтијева свестранију анализу и знатно више времена за проучавање.

У посебној групи нашли би се они примјери из ових двију поема чија се семантичка компонента у потпуности разликује од оне стандардне. Истина, није увијек лако повући тачну границу између примјера те врсте и оних који су дати у претходној групи, али ће се наћи и таквих примјера.

Већ је речено да Стојанка има више назива за своју дјецу. Интересантно је колику разлику она прави, на семантичком плану, између лексема *вук* и *курјак*, за које се обично каже да припадају синонимској групи ријечи у српскохрватском језику као лингвистичком појму.

Када описује своје синове, Стојанка каже за Млађена да би га понајлакше познала по зубима јер су му „*чешири очњака остале зубе ирерасла ко у курјака*“. Дакле, ту је *курјак* употријебљен за означавање животињске врсте са посебним тјелесним обиљежјем. Али, када мајка говори о својој дјечи, о својим синовима, који су оличење снаге и неустрашивости, она их ословљава са лексемом *вук*: *ири вука моја* — И, рекло би се, ово није случајно. Истина је да у западној Босни живе оба ова облика, мада је онај први — *курјак* — чешће у употреби када је у питању обиљежавање крволочне звијерке. Лексема *вук* више се употребљава за означавање особина које могу бити својствене и тој животињској врсти, али сада у преносном смислу, за означавање неустрашивости, смионости, упорности неког појединца. И управо та семантичка компонента заступљена је у овом стиху Куленовићеве поеме: *ири моја вука* значи *ири моја неусирашава*, *храбра и смиона сина*. Као што видимо, пјесник је свјесно ишао и за обличком диференцијацијом, што, наравно, има и своја стилска и семантичка обиљежја. У овом контексту лексема *курјак* никакo не би могла да се јави умјесто употријебљене именице *вук*. То је сасвим сигурно, и не само због броја слогова. Док лексема *вук* може означавати и

позитивне и негативне особине, лексема курјак више је семантички везана за особине сурове и крволочне звијери.

У врло лијепој, и помало необичној метафори: *ѿри саћа ѿешка силвиѿа*, како, такође, Стојанка назива своје синове, имамо назив из пчеларске терминологије којим се уноси један сасвим нови квалитет при ословљавању дјеце. И не само у овој поеми. Везивање мајчиног порода за пчеларство показује не само амбијент из кога потиче јунакиња ове поеме него и њежност мајчиних осјећања када говори о својој дјечи. Овдје, дакле, лексема *саћ/саће* има сасвим ново значење. То више није „ћелија од воска“ коју праве пчеле и осе ради чувања меда и полагања јаја, то је мајчина утроба која је донијела на свијет и Срђана и Мрђана и Млађена.

Пјесник је овдје ишао још даље. Он и порођај, тај, ваљда, најсвечанији чин материнства, такође, именује термином из пчеларства: *ѿѿо их уѿроба моја изврца*. Наравно, ни у једном рјечника нашега језика нећемо наћи потврду за овакво значење глагола изврцати, ако се изузме овај Куленовићев примјер. А, истини за вољу, уз саћ сасвим лијепо пристаје глагол *изврцаѿи*. Дакле, и ту је пјесник обогатио наше изражајне могућности. Узео је једну именицу и један глагол из свакодневне употребе, али им је дао сасвим ново семантичко обиљежје што је допринијело и стилској и семантичкој вриједности поеме.

Придјев *ѿролисѿан*, у стиху: *ѿролисни сѿруче дјешелине кнешѿолске* — иде, исто тако, међу оне примјере који се јављају као семантичке новине. Овај придјев долази уз синтагме: *ѿри года*, *ѿри саћа*, *ѿри вука*, али са једном видном разликом. Док је у наведеним примјерима поента на тројству, на истицању сваког појединца, у примјеру — *ѿролисни сѿруче* више се не инсистира на појединачности него на заједништву, на јединству које је садржано у тројству — тролисни струк овдје означава три Стојанкина сина, Стојанкин пород, њену дјецу која поред те сродности, која их обједињује, у питању су браћа, имају још заједничких особина. Управо, гледано са аспекта историје српско-хрватског језика, ту имамо онакав однос какав је некада постојао између множине и двојине у словенским језицима. Насупрот множини, којом се исказује збир више јединки, двојином се исказивало јединство у двојству, било да је ријеч о некој животној функцији или каквој другој међусобној повезаности лица или предмета (уп.: *очи* — орган вида, *руку* — ногу и сл.).

Мада је *Сѿојанка* настала у најтежим данима борбе за ослобођење од туђина, мада је јасно ко је тај туђин, пјесник га у поеми нигдје посебно не именује. Непријатељ је ту означен општим појмом. То је свако ко жели: *да амбар засѿе*, *ѿорове ѿуне разасѿе*, *улиѿѿа ѿосасне* и *огњѿѿа ѿогасне* — без обзира на његово поријекло. Али се овдје за означавање тих људи употребљавају народни називи из сточарске терминологије. То су *ѿогани нерасѿи*, *свеједи*. У *Речнику* Матице српске уз одредницу *нерасѿи* стоји: неушкопљен, неујаловљен вепар, вепар за приплод, а као потврда за фигуративно значење даје се и овај Куленовићев примјер. Ипак ми се чини да ту није речено све што је нудио пјесник у овој поеми. Ту се понајмање мислило на особине које се дају за нераста у *Речнику*. Писац је овдје више мислио на *ѿодивљалосѿи*, *разјареносѿи*, *незасѿѿосѿи* која је својствена дивљачи, па и свињама, поготово дивљим свињама. Без икакве сумње, пјесник је уочи настанка ове поеме имао

А и епитети који стоје уз именицу *земља*: *мрсна, излежана, расквасала, голицава, грозничава* нису увијек у семантичком погледу равни ономе што се уз поједине од њих даје у нашим рјечницима. Тачно је да се за земљу каже да је *ѿосна*, она може бити и *расквасала* и *излежана*, али је ново када се каже да је *земља голицава*. За Куленовића је земља и: *удовица умекнула, крвљу ѿ-ѿрскана* и *здивљачена*. Сваки од наведених придјева своје пуно значење добија тек онда када се посматра у мисаоној цјелини. Без тога се крњи његова семантичка компонента.

Једна од најљепших метафора из *Шеве* свакако је она када се *ѿшеница* назива *дјевојком ѿоља*: *дјевојка ѿоља, у расѿу млада ѿшеница*. Ако је дјевојка симбол људске младости и љепоте, онда је, несумњиво, *пшеница*, када је у расту, ту је поента, симбол љепоте које једно поље може да понуди људском оку. Уосталом, познато је да су *пшенична поља* често привлачила, и још увијек привлаче, пажњу сликара, управо онако као што их привлачи и људска младост. Између тих појмова има некакве нераскидиве повезаности. Дакле, пјесник нам је ту уз многе друге новине понудио и ову гдје је *пшеницу* назвао *дјевојком*.

Шева нуди знатно више примјера и за ову скупину ријечи, али то све није могуће ни назначити у раду овога обима и са оваквом намјеном. То изискује посебну и опсежну студију.

в) Велик је број примјера које налазимо у овим двјема Куленовићевим поемама а за које не налазимо потврда ни у једном од старијих наших рјечника, а ако се нека од њих јави у ком од новијих рјечника нашега језика, извор јој је писана ријеч Скендера Куленовића. Истина, међу таквим ријечима, поготово онима које налазимо у *Шеви*, има и оних које нису заживјеле, али их има, и не мало, и таквих које би, и у тој форми, могао да употреби и сваки наш човјек, како би рекао Вук, ако би му устробале.

Неке од тих ријечи, као што је већ истакнуто, из *Сѿојанке* су ушле у *Речник*. Такве су ове ријечи: *хљбно, медно, уѿељаѿи, беукаѿи*. Међу такве примјере ишли би и ови: *сласѿиѿи, лалока, јекина јека, скаѿиѿи, сѿовјек, вилињи*. Пошто *Шева* није узета међу дјела из којих су узимани примјери за *Речник*, јасно је да тамо нису нашли мјеста примјери као: *расѿрс (расѿрс грла), ѿрхуѿ (ѿрхуѿ ѿерја), расѿрх (расѿрх ѿерја), ѿјесмен (ѿјесмен сок), расцвркѿана (росна звијезда расцвркѿана), ѿрсак (ѿрсак крви), скрвна (земља скрвна), ѿѿрсак (без ѿѿрска ѿѿрских зрна), ширна (ширна, ѿред косидбу, обрени), ѿремлијечена, као и: мрѿваѿјана, окорна, огњица (у ѿем ѿружа у огњици руке двије), насѿѿа (у ѿеѿа хљбна, ѿрезрела, насѿѿа), класна (сније да зрије, класна да је зрнаѿа ѿлеѿеница), најлсд (ѿоводањ најлода), ѿреѿуѿаѿи (ѿуѿак ѿреѿуѿо ѿод сѿидљивом кошуљом), усѿрхѿи (Па сва уздрхѿи, усѿрхѿи), срѿљена (Срѿљена, гарава: ѿљевне ѿо ѿој ѿеѿљевине), мозговара, ѿруднине (Тешка немоћна од ѿруднина), срх (срх слачина), срснѿи (срх слачина ѿремеклим јој слабинама ѿанко срсне) и сл.*

Шева је крцата синтаagmaма типа: *расѿрс грла, расѿрх ѿерја, ѿосук ѿаре, ѿах млачина, срх слачина*, односно: *љеѿа хљбна, крвна меса, ѿекмезних коѿлова, вриснуних комова, шљивних сушница*. Ту је *роса брсна* — *суза недјељина, кола су сѿоглава, корак је ошѿрац смрѿи, ѿлећа су ѿлуг живоѿа, чело је ѿуч освѿе*.

Сваки од наведених примјера изискује да се посебно обради, што у овој прилици није било могуће. То је посао за посебну студију, посао и за наше

лексикографе. Моја је намјера била да укажем како на богатство лексике у писаној ријечи Скендера Куленовића тако и на ширину семантичких граница коју у тој поезији добијају поједине лексеме.

Ако бисмо жељели говорити о граматичким и творбеним вредностама појединих лексема са којима се први пут срећемо у овим Куленовићевим поезијама, морали бисмо констатовати да је његов језички инстинкт био увијек у границама творбених норми нашега стандардног језика. Тако, рецимо, ако према *ѝрогонийи* имамо *ѝрогон*, према *ѝреломийи* — *ѝрелом*, зашто да нема и према *расѝрснуийи* — *расѝрс*, *расѝрхнуийи* — *расѝрх*. Ако *љейо* може да буде *сушно*, *сунчано*, *вјейровийо*, *ѝлодно* и сл., зашто не би могло да буде и *хљбно* или *бесхљбно*? Ако од *глас* имамо *гласни*, од *сласѝ* — *сласѝни*, зашто не би могао да се јави и од *клас* — *класни* (: *класна ѝменица*), то јест пшеница у класу. Ако је оно што се коси — *кошенс*, онда је и оно што се *срѝа*, *жање срѝом* — *срѝљено*, и тако даље. Дакле, пјесник је поштивао творбене норме нашега стандарда. Он је само ширио његове творачке границе и показивао како су неисцрпне могућности у језичком грађењу. Али, уз то, још и ова констатација, као закључак: рјечнички фонд једнога језика обогаћују они који добро осјећају бѝло језика и који посежу за таквим творевинама само тада и тамо кад им, и гдје им, постојеће лексичко благо не може задовољити потребе. Само такве лексичке творевине имају могућности да заживе и постану саставни дио изражајних средстава ширег круга што, опет, повећава вриједност пјесничког остварења.

Др Асим Пецо

ЛЕКСИЧЕСКОЕ СВОЕОБРАЗИЕ ПОЭЗИИ СКЕНДЕРА КУЛЕНОВИЧА

Р е з ю м е

Писатели обогащают лексический фонд языка и расширяют семантические границы отдельных слов. В данной работе автор показывает это на материале, который предоставляют поэмы С. Куленовича.

JEAN KUDELA (Paris)

СКИЦА ЈЕДНЕ ТИПОЛОГИЈЕ „ЛАЖНИХ ПРИЈАТЕЉА“ ФРАНЦУСКОГ ПОРЕКЛА У СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЗИКУ

Увод

Термин „лажни пријатељ“ први пут су употребили већ 1931. године М. Кеслер (М. Koessler) и Ж. Дерокињи (J. Derocquigny)¹ да би означили оно што исти аутори такође називају „речима близанцима“ (Mots — sosies), које, иако у енглеском језику имају исти или сличан облик као у француском, разликују се у значењу; тако енглеска реч intoxication значи *ијансиво*, док француска реч intoxication на енглески се преводи са poisoning (тровање). Проблем „лажних пријатеља“ не своди се на односе енглеског и француског (познато је да је средњи енглески начинио многобројне лексичке позајмице из француског језика), већ се односи на све језике који су или заједничког порекла, или су у одређеном тренутку преузели речи из неког другог језика. Тако и у српскохрватском језику налазимо бројне речи које упућују на одговарајуће хомофоне у француском. Тај проблем је доста значајан и по свом обиму и по последицама да би оправдао једну студију чији ћемо први део посветити теоријском аспекту проблема, тј. лингвистичким механизмима у којима се он може сагледати, а други део типолошком разврставању разних разматраних случајева.

1. ТЕОРИЈСКИ ПРОБЛЕМИ

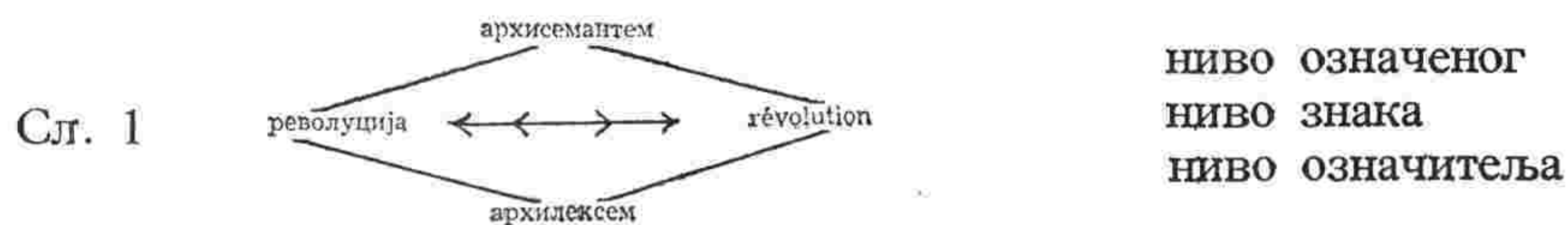
1.1. Механизам „правог пријатеља“

1.1.1. Овај проблем потиче од хомофоније која сасвим природно наводи говорни субјект (locuteur) да у језику два употреби најближи морфолошки еквивалент лексема из језика један. Многе интернационалне речи важе за „праве пријатеље“ и ми без оклевања употребљавамо *република* = république, *деманивоати* = démentir, *револуција* = révolution итд.

1.1.2. У случају „правог пријатеља“ полази се, дакле, од идентификације на нивоу знака који функционише у оба смера, у смеру енкодирања или израза (револуција → révolution); као и у смеру декодирања или разумевања

¹ *Les faux-amis ou les trahisons du vocabulaire anglais* M. Koessler et Derocquigny, Paris Vuibert 1931.

(револуција → *révolution*). Та два лексема се у крајњој линији перципирају као две варијанте једног те истог архилексема на нивоу означеног; на нивоу означитеља они су конципирани као реализација истог семантема који се тако појављује у улози архисемантема. То можемо представити на следећи начин

Тако смо добили затворен геометријски облик чији пресеци означају поменуте конвергенције и који на изврстан начин материјализује једну стабилну структуру која задире у два лингвистичка система који комуницирају захваљујући једном аутоматизму:

Разуме се да када се постави: *револуција* = *révolution*, архисемантем је виртуелно потврђен, јер у овом или оном актуализованом контексту, *револуција* може имати конотације различите од *révolution*. Али то ни у чему не мења ментални аутоматизам трансфера када је извршена идентификација на нивоу знака.

1.1.3. Идентификација хомофона није уосталом само фонетске природе, јер реч *berbère* (берберски) неће бити доведена у везу са речју *берберин* нити *raboter* (рендисати) са *работати*: поред контекста који, очигледно, у наведеним примерима вуку према лексичким пољима различитим у сваком језику, овде се појављује један други елемент, осећање говорног субјекта да те речи припадају првобитном фонду његовог матерњег језика. Да би се дошло до идентификације хомофона, потребно је да се констатује присуство алогена, потребно је да говорни субјект буде свестан да се налази у присуству стране позајмице.

1.1.4. Када се сетимо да је, у поређењу са различитим поступцима које неки језик користи да би се обогатио, као што су деривација, грађење сложенца или ономотопеја, позајмљивање поступак који представља најслабију мотивацију, схватићемо крхкост семантичке везе код позајмица. Ако посматрамо пар знакова Σ_1 Σ_2 , једино се Σ_2 може контролисати, јер Σ_1 припада страном језику, тј. једном лингвистичком систему који је непознат већини говорних субјеката језика 2: а парадоксално, познавање језика 2 у пракси не побољшава ствари, јер оно појачава аутоматизам идентификације на нивоу знака, будући да говорни субјект у том случају лакше и сигурније уочава морфологију лексема језика 1.

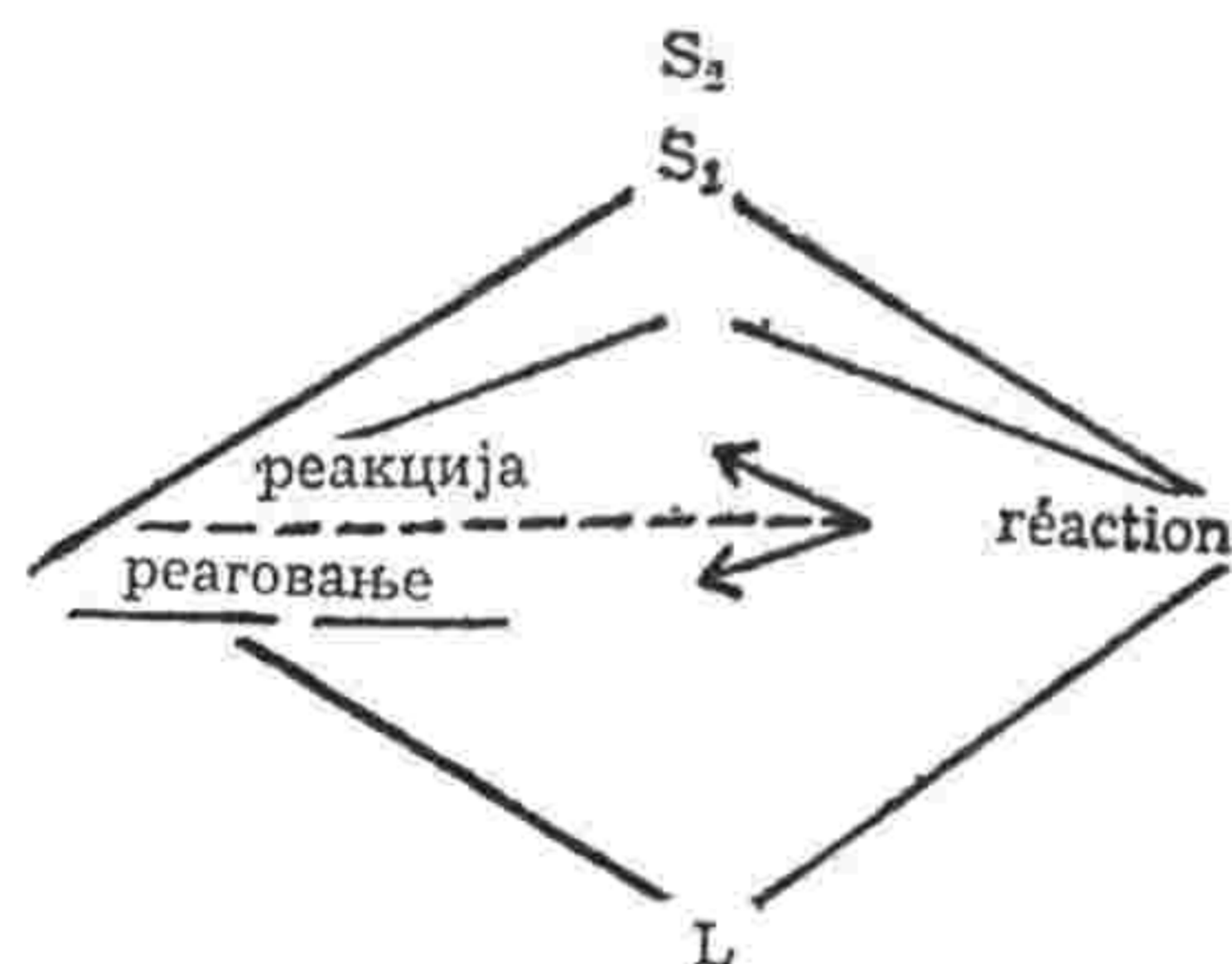
1.1.5. Видимо дакле да је одлучујући чинилац у семантици позајмице лингвистичко осећање говорног субјекта који у пролазу уочава алогени лексички елемент. Што су лексичке масе више удаљене једна од друге, тј. што

се језици међусобно више разликују, и што је уочавање лакше, оно је боље урађено. Тако ће један говорни субјект српскохрватског језика брже уочити у свом језику речи француског порекла и које би то могле бити него што би то учинио један Шпанац или Енглеz у свом језику. Што год је позајмица уочљивија, с више разлога се може претпоставити да не постоје разлике у значењу између језика који даје и језика који прима позајмицу; јер ако је језик 2 позајмио одређену реч од језика 1, није ли то учинио баш зато што није имао ниједан термин који би упућивао на исту семантику? Међутим, кад је реч о позајмици из неког језика са којим се има много заједничких коренова, на пример када је у питању руска, пољска или бугарска реч у српскохрватском, увек постоје могуће денотације за одређену лексичку актуализацију.

У самом почетку постоје многи разлози лингвистичког и психолошког реда који нагоне говорни субјект, па чак и преводиоца да третирају све алогене хомофоне као „праге пријатеље“.

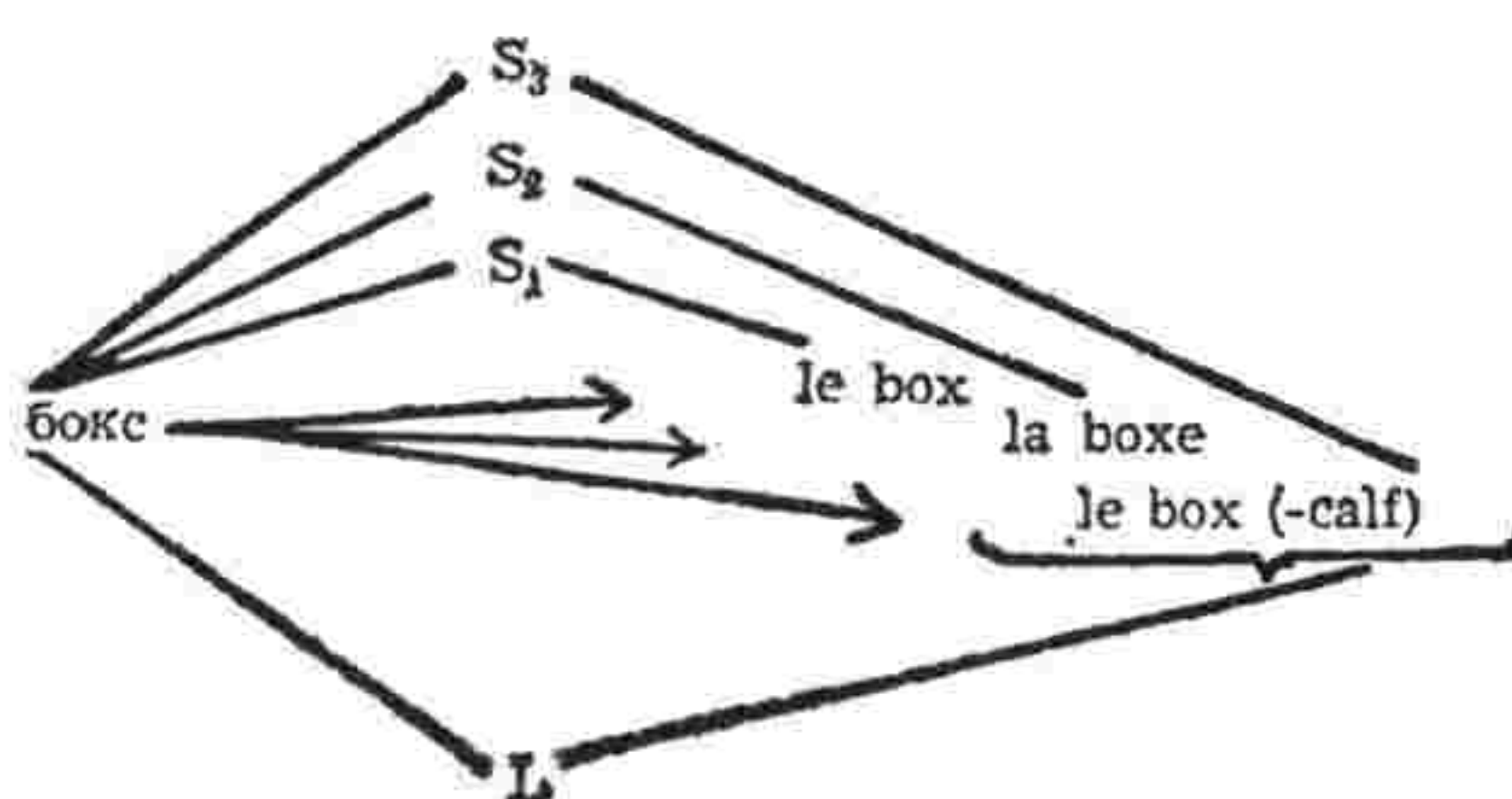
1.2. Претварање њравог у „лажног пријатеља“

1.2.1.1. Не престајући да се одвијају по процесу који смо горе описали, односи између означитеља и означеног могу се већ компликовати када једној речи из језика даваоца: на пример *réaction*, одговарају две „позајмице“ из језика примаоца: *реакција* и *реаговање*. Привремено ћемо наставити да употребљавамо неадекватни термин „позајмица“ док не будемо испитали шта он у ствари означава. У том случају схема би изгледала овако:

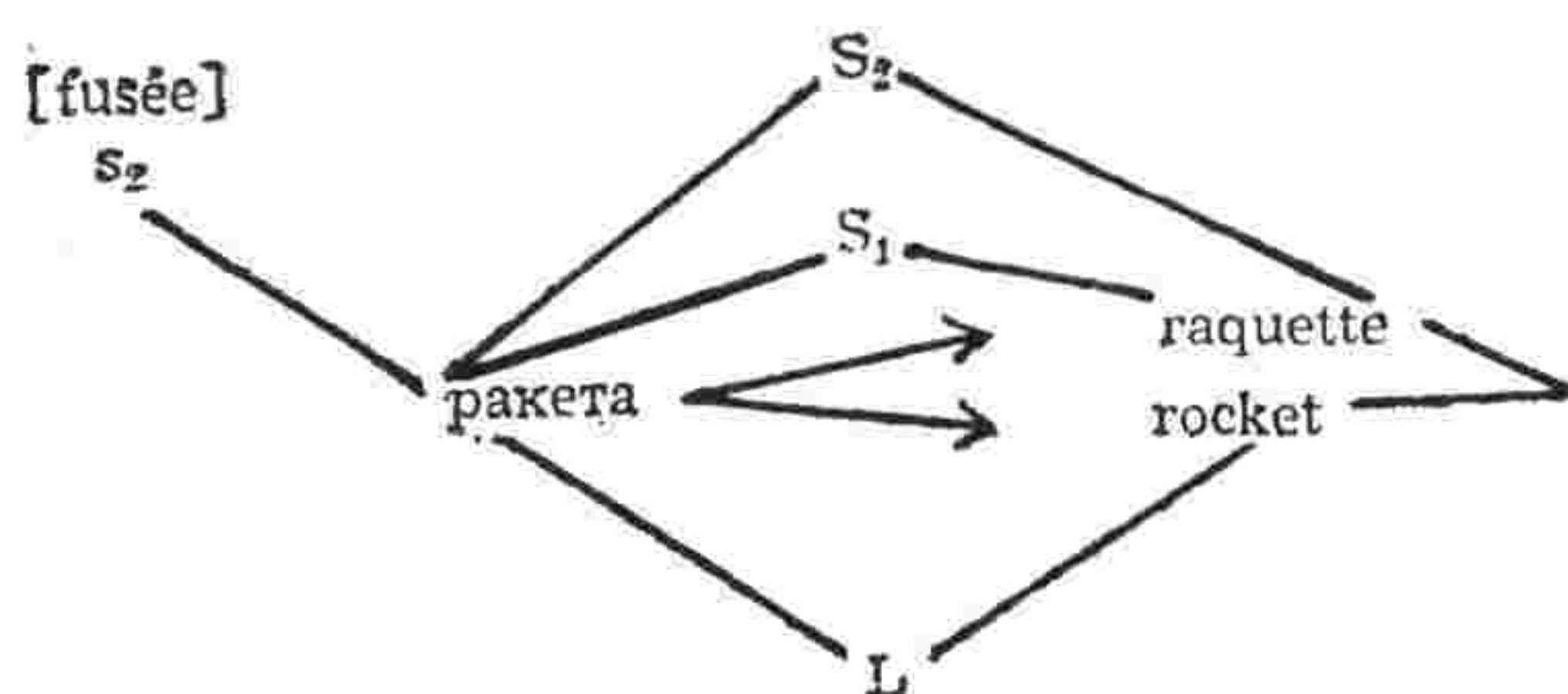
S_1 и S_2 представљају семантеме изабране зависно од опције на нивоу знака. Може се констатовати у овом случају да постоји дихотомија у српскохрватском, али не и у француском. Проблем, који би био исти и у примеру *капитан* (*kapiten capitaine*), не поставља се на плану енкодирања, већ само на плану декодирања: то је дакле проблем својствен српскохрватском који се не дотиче француског. Кад је у питању опција, онда је ту и контекстуализација, или прецизна лексичка анализа: у том случају аутоматизам претпоставља постојање једног допунског система „скретница“ а ако овај не ваља, преводилац ће начинити грешку; према томе реч *réaction* у крајњој линији може бити „лажан пријатељ“.

1.2.1.2. Исто тако се може наћи схема симетрично у односу на раван идентификације, са опцијом за коју се треба одлучити овај пут у смислу енкодирања и семантичким дељењем на француској страни у четворочланој скупу: *бокс* = *la boxe* (*le box*) *le box* (*-calf*), отуд схема:

Чак и ако српскохрватски хомограф *бокс* крије различите речи, нормализована графика чини га јединственим лексемом који се тако осећа у односу на своје француске еквиваленте, а ментални механизам остаје исти. У оба случаја дијаграм остаје затворен, јер између означених и означитеља у оба језика постоји затворен ток са једним архилексемом и једним архисемантемом са три опције. Но потпуно је јасно да је та структура већ изгубила у стабилности услед појаве опције; опција функционише само у једном правцу, без сумње зависно од тога да ли је у питању енкодирање или декодирање, али она минира читаву структуру уводећи спољни фактор лексичке детерминације, тј. чинећи да се један лингвистички систем прелива у други, српскохрватски у француски у првом примеру, француски у српскохрватски у другом примеру. Ту, дакле, постоји потенцијални извор лингвистичких интерференција.

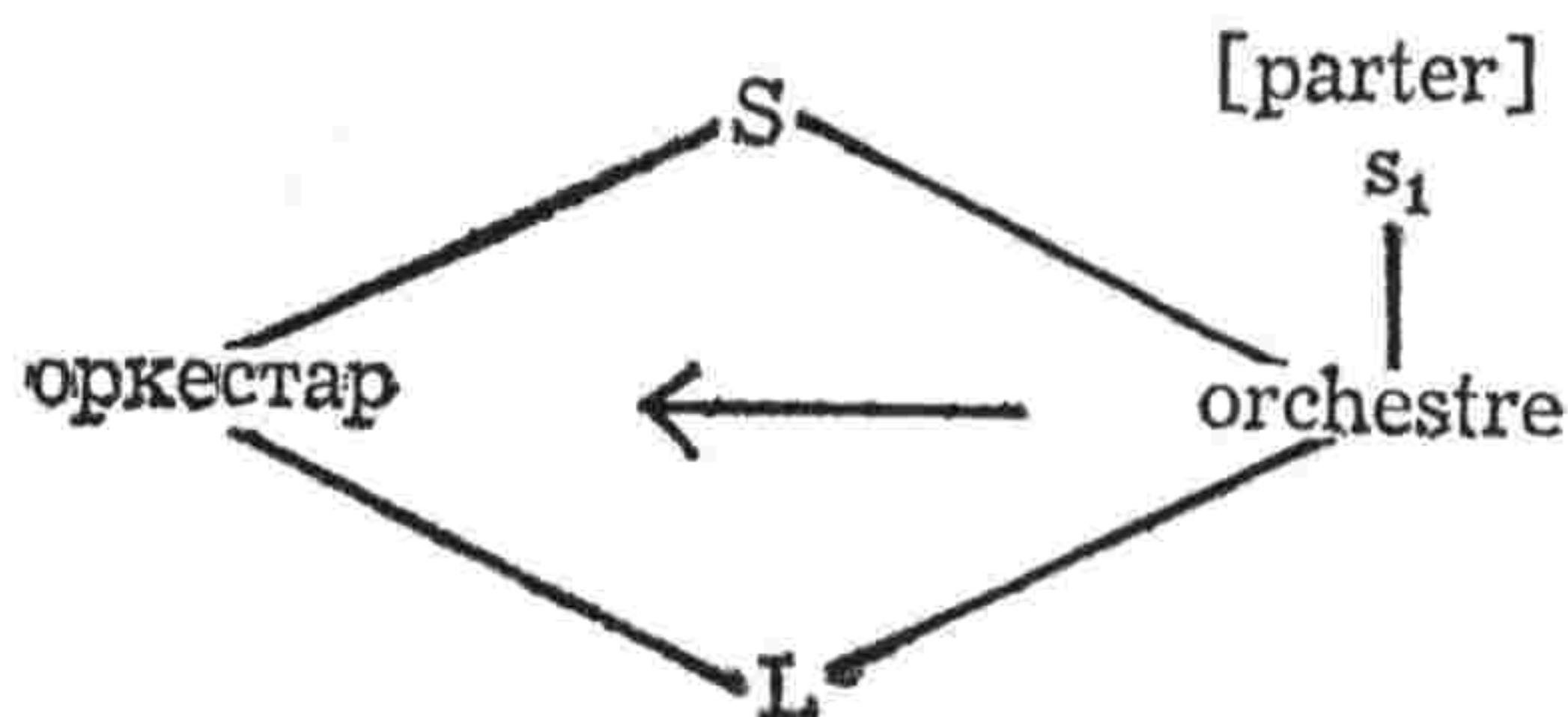
1.2.2.1. Претходни примери су, у ствари, посебни случајери полисемије са опцијом међу лексемима блиске морфологије. Ван тог посебног случаја, услед полисемије појављује се „лажни пријатељ“ када неки од сема не налази више места у архисемантему. Тако, на пример, реч *ракета* којој у француском одговарају три речи: 1. *raquette* 2. *rocket* 3. *fusée*.

Дијаграм ће се отворити у правцу *s* који означава семантем аберантан у односу на S_1 и S_2 . Средњом заградом убудуће ћемо означавати семантеме насупрот лексемима које ћемо бележити без средње заграде: [. . .]

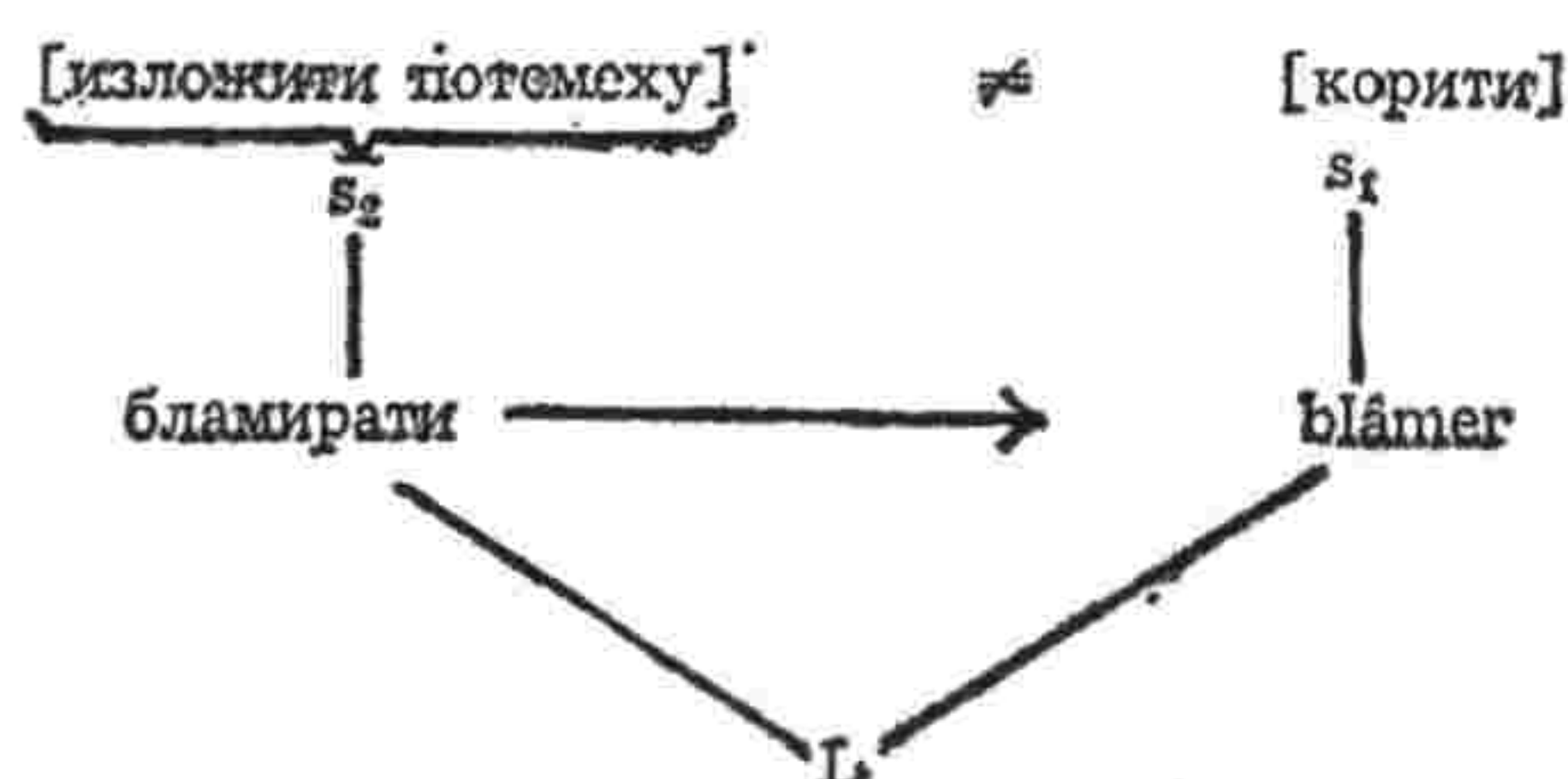
У том случају имамо парцијално „лажног пријатеља“, тј. један српскохрватски лексем чије је семантичко поље шире од поља одговарајућих француских хомофона.

1.2.2.2. Имали бисмо симетрично: *orchestre*, реч која одговара српскохрватским речима: 1. *оркестар* 2. *јарџер*. У том случају француска реч има шире семантичко поље него српскохрватски хомофон.

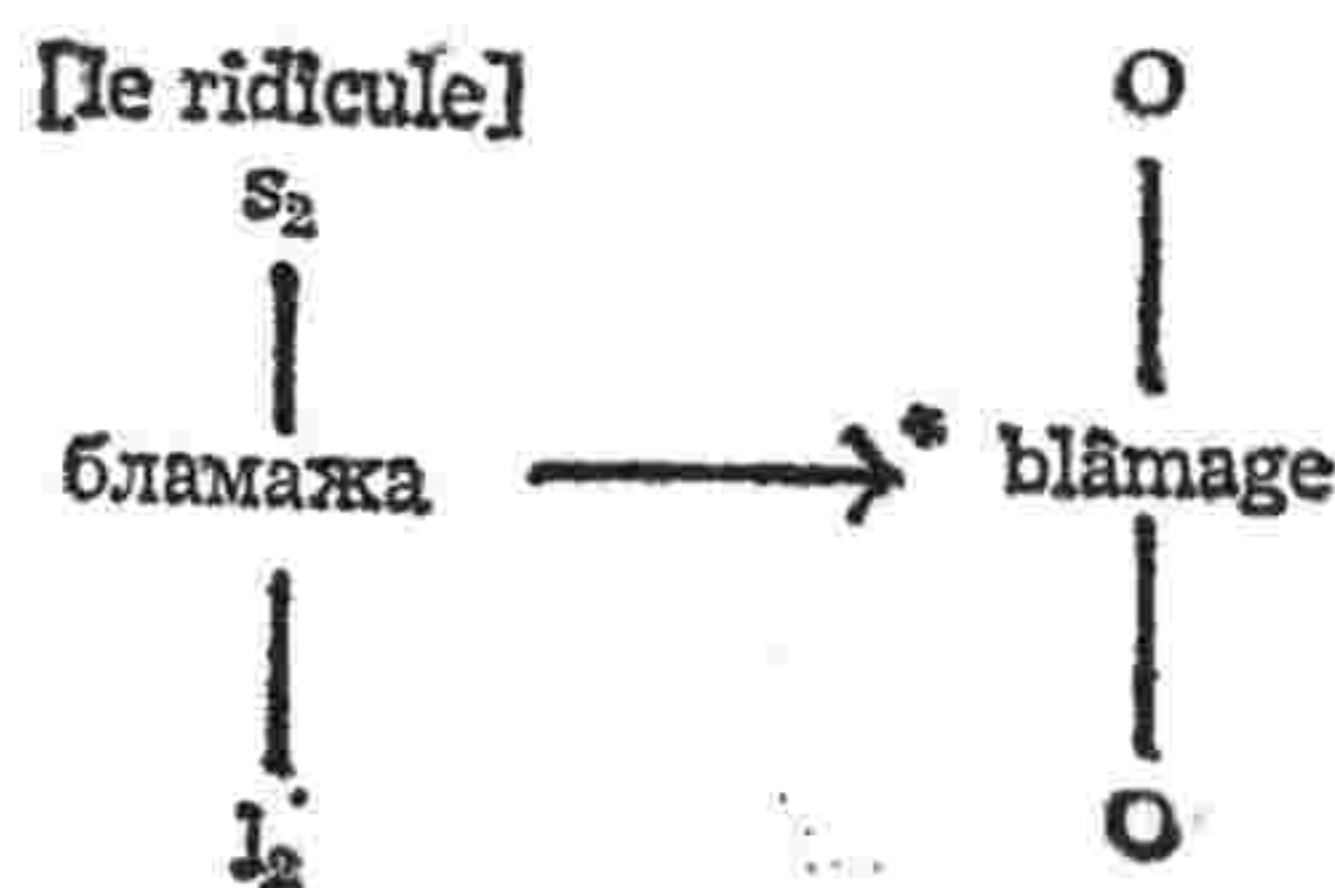
Као и у претходном случају, неравнотежа структуре је очигледна и један лингвистички систем се намеће другом: српскохрватски француском за *оркестар*, француски српскохрватском за *orchestre*.

1.2.3. „Лажни пријатељ“ може бити потпун, тј. да идентификација знакова која упућује на један архилексем не води тада ка ниједном архисемантету, већ једино према дивергентним семантемима као на пример *бламирајући*, реч која не значи исто што и француска реч *blâmer* (користи), на чију морфолошку реплику личи, већ значи *изложити подсмеху, дискредитивајући*. Ту

имамо посла са отвореним дијаграмом, у коме паралелност праваца S_1 и S_2 изражава различитост одговарајућих семантема: комуникација између лингвистичких система је само формална, она се ограничава на раван означитеља и своди се на чисто теоријску афирмацију једног архилексема. У читавој равни означеног постоји интерференција.

1.2.4. Односи између означитеља и означеног још више се компликују кад претпостављени француски хомофон не постоји, као у случају српске речи *бламажа* која одговара француској речи *ridicule* (или *discredit*) тада ће се дијаграм потпуно отворити, истиче не само разлику већ и лексичку празнину у француском језику уз коју иде и семантичка празнина.

Структура је уништена, разлаз између два лингвистичка система потпун је. Постоји само привид на нивоу знака са фиктивним, чисто фонетским репером. Семантичка веза између речи *бламажа* и **blamage* није већа него између сх. *felon* (= *chasuble*) и фр. *felon* (издајник, издајица). То није сусрет речи, већ случајна колизија.

1.2.5. Покушати на овај начин да у главним цртама демонтирамо механизам деетимонизације значи дати привилеговано место појму одступања, семантичкој дистанци између почетног означитеља и крајњег означеног, која мери ступањ деетимонизације. Тада би било довољно да се упореде семантичка поља одговарајућих хомофона у француском и српскохрватском да би се одредило то одступање при чему почетна француска реч служи као мерило за поређење. Али шта учинити у случају одсуства такве речи у француском и како поступити са речју *бламажа*? Чисто синхронијска и дескриптивна перспектива је недовољна и потребно је да ревидирамо неподесан термин „позајмица“ коју смо досада употребљавали.

1.3. Дијахронијска димензија.

1.3.1. Нико не може оспорити да је српскохрватски језик узимао непосредне позајмице из француског: *дежурни* (= *de garde, de service*) *ноћес* (= *agenda*), *шанијан* (= *boîte de nuit*), *марокен* (= *basane*), *шифра* (= *code*), итд. Али праве или привидне француске речи доспеле су у српскохрватски и посредством других језика, нарочито немачког.

1.3.2. Историјске везе које су спајале Хрватску са Аустријом са једне стране, а Војводину са друге, све до 1918. године, као и утицај аустро-немачке технологије у Србији у XIX веку објашњавају присуство речи као што су *гардероба* (= *vestiaire*), *фройиш* (= *tissu éponge*), *карусел* (= *manège*), *кује* (= *compartiment*); неке од тих речи, поред значења које имају у немачком језику, задржавају и јасне трагове германске фонетике; то је случај са речима *квартир* (= *logement*), *генерал лајинант* (= *général de division*), или чак и морфолошке црте својствене немачком језику: *карабинер* < *Karabiner* (= *mousqueton*), *сортирајти* < *sortieren* (= *trier*), итд. *Бламажа*, која долази од нем. *Blamage*, начињено од *blamirien* (= *бламирати*), једна је од тих посредних позајмица. Мада је боље избегавати термин „позајмица“ јер добар део тих речи узетих из немачког никада нису ни дошле из француског, већ су начињене у немачком од латинских корена — као *инсценирајти* < *inszenieren* (= *mettre en scène*), *реквизиције* < *Requisiten* (= *accessoires de théâtre*) — или пак од грчких корена које је преузео латински: *гимназија* < *Gymnasium* (= *lycée*).

Школски латински такође је дао термине које француски није задржао: *ексцерпци* < *excerptum* (= *extrait, relevé*), *колаудација* < *colaudatio* (= *réception des travaux*), технички израз који се употребљава у грађевинарству, *клазура* < *clausura* (= *l'écrit d'un examen*), *канцеларија* < *cancellaria* (= *bureau*).

Наравно, истис тако италијански *лимунада* < *limonada* (= *citronnade*) *сеија* < *sepia* (= *seiche*), *гондола* < *gondola* (= *nacelle*).

Из енглеског су у наше време дошли извесни термини француског или латинског порекла као *ексклузивни* < *exclusive* (= *chic*), *кондиција* < *condition*

(= forme physique), *платформ* < *platform* (= programme politique), *комбајн* < *combine* (= machine agricole).

Српскохрватски је позајмио француске „лажне пријатеље“ из руског у XIX веку. *Мундир* < *mundir* < *monture* (= équipement militaire), *маршрута* < *maršrut* **marcheroute* (= itinéraire), *интелигенција* < *inteligencia* < *intelligence* (= élite intellectuelle). Такође се може догодити да нека реч која има француски хомофон прође кроз два језика пре него што доспе у српскохрватски: тако на пример реч *дисконт* < енгл. *discount* < итал. *disconto* (= détaxe, а не décompte).

1.3.3. Постављање проблема у дијакроничкој перспективи омогућава нам да видимо колико степен деетимонизације зависи од специфичних услова и колико би било ризично покушати да дамо систематско објашњење померања значења за ову или ону категорију речи. Доиста се ради о ванлингвистичком проблему који се може решавати само од случаја до случаја. Проблеми које поставља реч као што је *бламажа* не налазе се у додиру српскохрватског и француског већ, пре свега, потичу од лексичке интерференције између француског и немачког, затим између немачког и српскохрватског. Немачки је позајмио из француског глагол *blâmer* са једном синтаксичком изменом; глагол је добио средње, дакле специјализовано значење, са развијањем једног рефлексивног облика: *sich blamieren*; путем аналогне рефлексције од тог средњег значења створена је именица *Blamage* која је затим доспела у српскохрватски као и глагол.

Што се тиче термина неолатинског порекла као што су *фалсификаци* (= un faux), *ауторитативан* (= faisant autorité), *глобус* (= marremonde) итд., они доводе до интерференције само ако говорни субјект претпоставља да је француском било потребно да ствара лексеме по истом моделу да би изразио исте концепте, или пак ако је идентификовао те термине као речи које долазе из језика чију сродност са француским он познаје, што са његове стране претпоставља изврстан културни ниво. С правом ће се приметити да вођење бриге о етимологији, стварној или претпостављеној, стране речи игра малу улогу у свести говорног субјекта кад се овај налази пред паром хомофона. Међутим, има случајева у којима се примећивање стране речи може одиграти захваљујући одбијању етимолошког приближавања код француске речи *барака*, позајмице из арапског која одговара речи *бериџеј*, има заиста мало изгледа да српскохрватски говорни субјект то идентификује као српскохрватску реч *барака* (= baraque), и то не само из разлога контекста. Исто тако, француско *визир* ће га упутити ка сх. *везир*, речи позајмљеној из турског, пре него ка речи *визир* позајмљеној из немачког (= *Visier*, реч која долази од фр. *visière*).

1.4. Из претходног излагања проистиче да ограничавање појма одступања за проучавање означених не би могло омогућити ваљано излагање свих проблема које постављају „лажни пријатељи“. Појам одступања обухвата и означитеље и треба испитати у којим границама се дефинишу хомофони на нивоу знака. Не чини нам се да је потребно да се ради тога упустимо у подробну фонолошку анализу која је увек ризична у закључцима а апстрактна у поступку. Сматрамо да је дошао тренутак да скицирамо типолошко класирање францус-

ких „лажних пријатеља“ у српскохрватском посматрајући односе означитељ — означено кроз четири модалитета.²

1. Слични означитељи (идентични по значењу које називамо морфолошким „лажним пријатељима“.

2. Еквивалентни означитељи / идентични по значењу или лексико-синтаксички „лажни пријатељи“.

3. Слични означитељи / различити означени: семантички „лажни пријатељи“.

4. Слични означитељи / аналогни означени: стилистички „лажни пријатељи“.

ТИПОЛОГИЈА „ЛАЖНИХ ПРИЈАТЕЉА“

2.1. Морфолошки „лажни пријатељи“.

Исто тако могло би се говорити о „лажним пријатељима“ путем фонемизације пошто је овде фонетски означитељ узрок интерференције, или пак о морфемским „лажним пријатељима“, јер у крајњем случају у датом лексему, ситуација морфема изражава одступање.

2.1.1. У првом случају морфолошко одступање се мери односом „in absentia“: то је случај транслитерације у коме је страни термин позајмљен у свом оригиналном облику и евентуално са морфемским цртама језика 1. То је оно што Е. Хауген назива изразом „loan-words“.³ Потпуно одсуство чак и делимичне морфемизације у језику 2 изражава лингвистичко одступање између полазне тачке и одредишта. Неасимиловање од стране језика примаоца доводи до измена граматичке природе.

2.1.1.1. То је случај са свим апстрактним именицама мушког рода на *-ијеи* (универзитијеи, факултетијеи, квалитетијеи, квантитетијеи итд.) које су настале од латинских именица женског рода на *-tas* — *tatis* посредством немачког језика у коме се сачувао род из латинског: *Universität, Fakultät, Quantität, Qualität* итд. (= *l'université la faculté, la quantité, la qualité.*) или, пак, непосредне позајмице из француског на *-е*: *иџре, бифе, биде* (*la purée, le buffet, le bidet*) итд. које иако се завршавају фонемом који је нормално наставак за средњи род, задржавају мушки род у српскохрватском језику. Такође мењају род француске речи *liqueur* (ф. сг.) и *pottes frites* (ф. пл.) које у српскохрватском постају именице мушког рода: *ликер* и *џомфрији*. Исто важи за неолатинске речи на *-ит* које су најчешће дошле из немачког: *колоквијум, магистеријум*, речи средњег рода које су мушког рода у српскохрватском. Транслитерација гласа кога нема у српскохрватском понекад доводи до накнадног фонетског одступања, као што је случај у речи *крејон* (= *crayon de maquillage*) или *резон* где је француски финални самогласник [о] деназализо-

² У свом чланку *Comparaison et Interférences lexicales (français-italien) in le Français dans le monde* № 81 од јуна 1971., F. Debyser разликује 6 различитих случајева, од којих се само 3, додуше, односе на хомофоне.

³ *The analysis of linguistic borrowing*, Language 1950 vol. 26 № 2.

ван. Између француског и српскохрватског правилна разлика у родовима постоји још код именица које означавају хемијске супстанце које су у српскохрватском мушког рода са наставком *-ин*, а у француском женског рода: *пеницилин* (= *la pénicilline*), *бензин* (= *la benzine* на француском језику који се говори у Швајцарској).

2.1.1.2. Занимљиво је напоменути да, када улазе у састав сложеница, „loan-words“ и даље не подлежу морфемизацији као први део сложенице *паркинг простор* (= *place de parking*; за разлику од српскохрватског француски уклапа страну реч у своје структуре), *парти-карта* (= *carte d'entrée permanente*). Више од тога: у положају детерминанте, те речи успевају чак да контаминирају домаће речи које постају непроменљиве и бивају третиране као алогене: *кромпир тире* (= *purée de pommes de terre*), *сиомен медаља* (= *médaille commémorative*). Минимално морфолошко одступање које је карактеристично за „loan-words“ на плану означитеља без сумње такође објашњава њихово минимално семантичко одступање, јер велика већина тих речи успева да сачува бар једно од првобитних значења.

2.1.2. У другом случају, у случају „blend-word“-а, страна позајмица је асимиллована, тј. има морфемске црте карактеристичне за језик 2. Та транскрипција има за циљ да га уврсти у ову или ону категорију именица или придева или одређену глаголску врсту зависно од одређене афиксације својствене језику примаоцу. У том случају одступање је означено:

1° Разликом између афиксације у језику даваоцу и језику примаоцу;

2° Мање или више богатом афиксацијом која одражава већу или мању асимилацију дате речи.

Тако, одступање између фр. *crétin* с једне стране и с друге српскохрватске транслитерисане речи *креџен* и њених изведеница *креџенизам*, *креџенски* мање је него између фр. *critique* и сх. *криџика* и њених изведеница *криџичан*, *криџичносћ*, *криџичар*, *криџички*, *криџизирајџи*. Не треба се дакле чудити да се и семантичко одступање такође повећава зависно од морфолошког одступања, када се лингвистички систем српскохрватског знатно проширује у односу на француски лингвистички систем, утолико пре што српскохрватски језик располаже поступцима афиксације који су у исти мах и богатији и тананији него у француском.

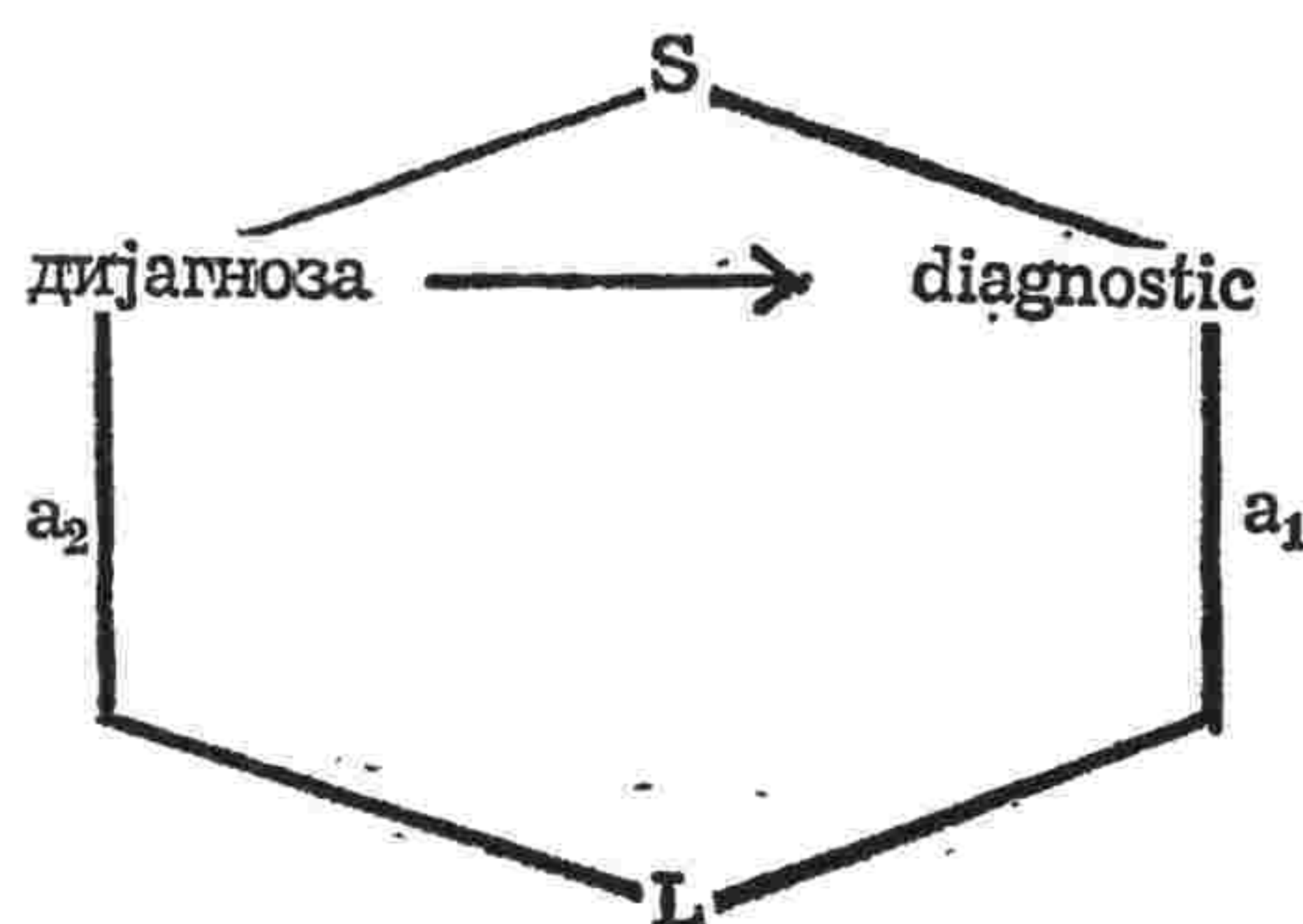
2.1.2.1. Морфемски развој може се одвијати путем вишеструке деривације, али могу се разликовати две фазе које одговарају двама ступњевима асимилације и иду, дакле, у правцу повећања одступања.

2.1.2.1.1. Први ступањ деривације одликује се суфиксима типа:

- *ика* који одговара женском придевском суфиксу — *ика /ique* у фр./: *хроника*, *криџика*, *козмеџика*;
- *ија* који било да транскрибује грчко — *ика /ie* у фр./: *филозофоја*, *академија*, било латинско *-io*, *-onis* (*ион* у фр.): *револуција*, *популаризација*, *професија*;
- *а* који одговара латинском суфиксу *-a* (*е* у фр.): *култура*, *гарниџура*;
- *исћ /исћа* који одговара фр. *-iste*/: *комунист*, *индивидуалист*;
- *изам* који транскрибује фр. — *isme* социјализам, итд.

- *алан* који одговара латинском — *alis* (: *el* у фр.): *и́рои́орционалан*, *реалан*;
- *ираи́и* који одговара немачком — *ieren* и фактитивним глаголима прве групе у фр.: *кри́и́изи́раи́и*, *социјализираи́и*.

Та деривација води до речи које чувају не само облик већ и синтаксичке особине страног хомофона, али већ у тој фази се могу појавити морфемски „лажни пријатељи“: сх. *семесџралан* у односу на фр. *semestriel*, или сх. *дијагноза*, *и́рогноза* према фр. *diagnostic* и *pronostic*. Док француски полази од грчког придева *διαγνωστικός*, српскохрватски узима именицу *διάγνωσις*. Исто тако сх. реч *аїлауз* полази од латинског супина *applausum* док фр. *applaudissement* је изведена од инфинитива *applaudere*.

Већ у том стадијуму можемо, дакле, имати схему друге фазе у којој:

a_1 = афикс језика један (у овом случају не полазни већ језик на који се упућује),

a_2 = афикс језика 2. Овде паралелност два правца a_1 и a_2 изражава разлику која ипак не спречава конвергенцију у *L*, архилексем уствари сведен на формант *diagno* —, будући да се суфикси — *za* и — *stic* понашају као алтернантни фонеме ако посматрамо целокупну структуру.

2.1.2.1.2. Ова схема ће служити као образац којим се може представити други ступањ деривације у коме се појављује секундарна модернизација уз помоћ словенских суфикса: од речи *и́ровизоран* добија се *и́ровизорносџ*, од *квалиџеџа* *квалиџеџни*, од *академије* *академијски* | *академаџ* | *академски* | *академик* | *академичар*. Та секундарна деривација ће, проширујући лексичко поље означених, неминовно изазвати семантичку дисторзију о којој смо већ говорили у 2.1.2. Полазећи од „правог пријатеља“ речи *револуџија*, коју илуструје слика 1, путем секундарне деривације стижемо до придева *револуџијски* јер у првој деривацији *револуџионаран* одговара фр. *revolutionnaire*. Исто тако имаћемо пар *реџублички* | *реџубличкански*, да наведемо још само овај пример.

2.1.2.2. Композиција има исте ефекте:

— било путем различите префиксације: *нелојалан* (= *déloyal*), *нелогичан* (= *illogique*), *абнормалан* (= *anormal*), *диоксид* (= *bioxyde*), *и́родекан* (= *vice-doyen*), *реконвалесценџ* (= *convalescent*).

- било одсуством префиксације: *мелиориса̄ти* (= améliorer),
- било путем префиксације комбиноване са такође различитом суфиксацијом: *интерпункција* (= ponctuation), *малолитражни* (= de petite cylindrée), *неликвиднос̄и* (= manque de liquidités).

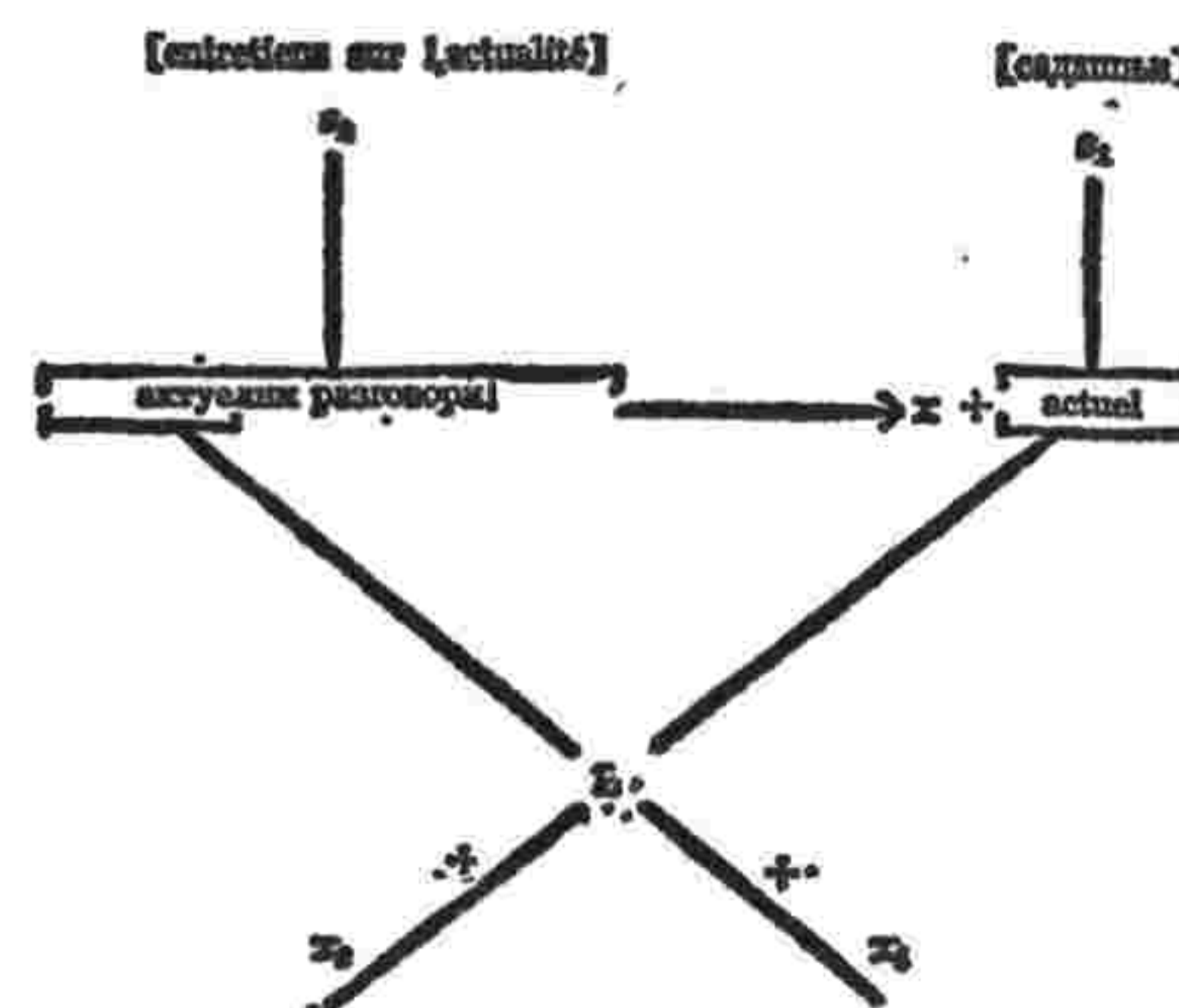
2.2. Лексико-синтактички „лажни пријатељи“.

Последњи наведени примери: *малолитражни* и *неликвиднос̄и* воде нас ка једном другом проблему ако боље погледамо њихове француске еквиваленте од којих се сваки састоји од по три речи. Сваки пут имамо посла са различитим лингвистичким остварењем за исти концепт — ту је читав проблем транспозиције.

2.2.1. У том одређеном случају имамо посла у смислу енкодирања сх. → фр. са једном амплификацијом. Сличних примера има много: *превентива* (= moyen préventif), *интересен̄и* (= personne intéressée), *ефектни* (= faisant de l'effet), *агент̄и* (= agent secret), *игнориса̄ти* (= ne pas tenir compte de) итд.

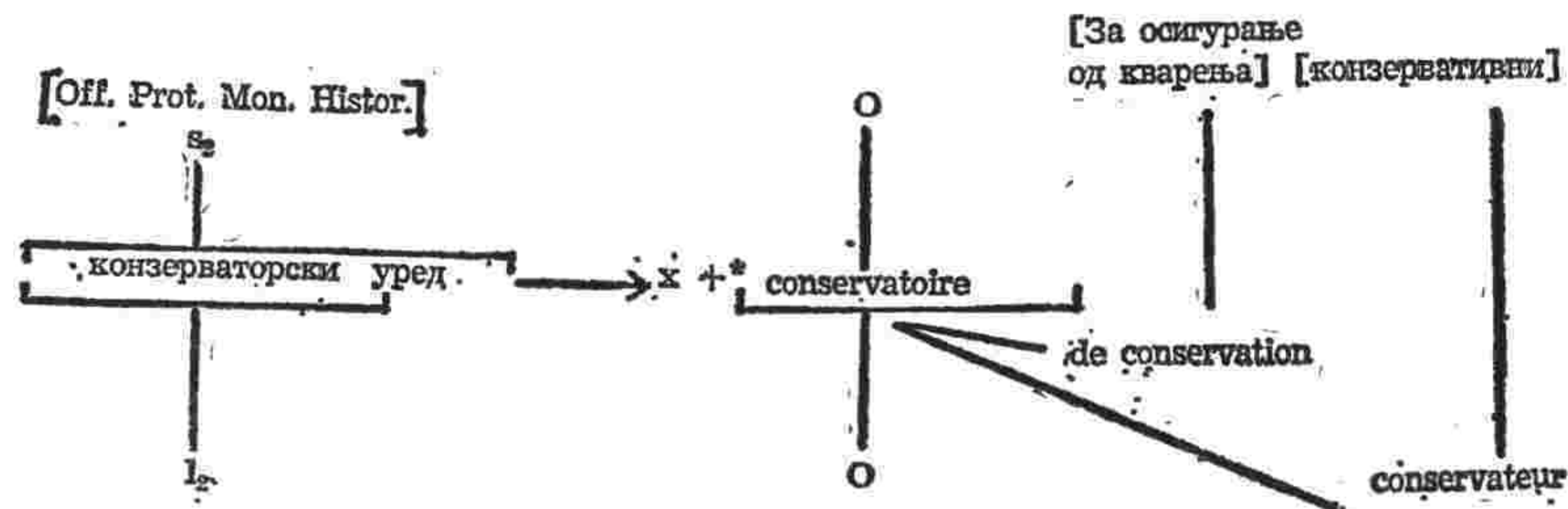
2.2.2. Било би погрешно мислити да интерференција између речи *револуцијски* и њених француских еквивалената (= de la révolution, relatif à la révolution) једино потиче од постојања речи *револуционаран*. Ту је реч о интерференцији која се односи на већину српскохрватских придева кад их треба превести на француски; ево примера: *алуминијска посуда* (= récipient en aluminium), *прецизни механичар* (= mécanicien de précision), *грађевински материјал* (= matériaux de construction), *кандидатска листа* (= liste de candidatures), *француска амбасада* (= Ambassade de France). Ту се види разлика два језика: српскохрватски је синтетички док је француски аналитички.

2.2.3. Зато треба размишљати, кад год је то могуће, у лексичким јединицама пре него у обичним лексијама. Већ смо успут споменули у 2.1.1.2., поводом „loan-words“ случај сложених лексија као што су *маркетинг ипросиор*, *маршу карта* или *кромпир ипре*: такође би се могло навести *турист̄и биро* (= office du tourisme), *колер филм* (= film en couleurs). Треба такође узети у обзир сложене лексије као *актуелни разговори* (= entretiens sur l'actualité), *крајкометражни филм* (= le court métrage), доста редак пример економичности француског у односу на српскохрватски, *конзервативорски уред* (= Office de Protection des Monuments Historiques). Односи означитељ — означено у овим случајевима схематски изгледају овако:

- x = фр. лексем за који се претпоставља да одговара речи *разговори*
- x₁ = sur l'actualité
- x₂ = „разговори“

Може се констатовати да је дата структура отворена и да се може упоредити са структуром на слици 7. која представља семантичког „лажног пријатеља“, будући да се допунски лексички елемент понаша као обичан морфем. За *конзервативорски уред* имаћемо:

тј. схему аналогну слици 8. која представља семантичког „лажног пријатеља“.

Приликом превођења нарочиту пажњу треба обратити на то да се са синтагмама поступа као са целинама. Тражити еквивалент за реч *рекреациони* изван синтагме *рекреациони центар* (= centre de loisirs) било би бесмислено; исти покушај за *француски кључ* (= clé anglaise), довео би до бесмислице. Исто тако ако сх. *кредит* одговара фр. crédit, узети кредит одговара фр. faire un emprunt и ничему другом. Ево нас дакле код семантичких „лажних пријатеља“.

3. Семантички „лажни пријатељ“.

Иако прве две разматране категорије, морфемски и лексикосинтаксички „лажни пријатељи“ већ задиру у категорију семантичких лажних пријатеља, за њих би се могло начинити једно унутарње класирање.

3.1. Релативно проширење семантичког поља у српскохрватском у односу на поље француског одговарајућег хомофона могло би представљати критеријум који би омогућавао разликовање степена деетимонизације. Тако бисмо добили „полисемичке праве пријатеље“ са искривљеним смислом, „лажне пријатеље“ са два искривљена значења и поврх тога потпуне „лажне пријатеље“. Али видели смо приликом проучавања функционалног процеса у 1.2. да поређење престаје када на француској страни постоји празнина, што је случај у бројним позајмицама из немачког или неолатинског. Ова или она контекстуализација уосталом увек може обогатити значења ове или оне речи. Појам семантичког поља у ствари је кориснији за разумевање механизма деетимонизације него за стварање једне типологије.

3.2. Етимологија би могла понудити један други могући критеријум али тешкоћа се појављује на самом почетку. Пре свега, требало би да будемо у стању да са извесношћу можемо утврдити порекло сваке речи, што није увек могуће, нарочито када се једна реч тиче више језика. Разврставање по етимологији било би свакако занимљиво, али оно би открило више акцидентација него конвергенција за целину посматраних речи. Осим тога, то смо видели раније, свест о прошлости једне речи игра, осим ретких изузетака, врло ограничену улогу у њеној употреби.

3.3. Ако се ограничимо на синхронијску перспективу, треба да нас води управо појам употребе.

3.3.1. Ако се одлучимо за концентричан прилаз, на периферији ћемо наћи зону специјализованих термина који припадају језику науке и технике, а који такође употребљавају образовани људи:

- математика: *сумирајџи* (= additionner), *иџрансиџорџер* (= rapporteur);
- физика: *вакуум* (= le vide);
- природне науке: *биџанизирајџи* (= herboriser);
- медицина: *дислокаџија* (= luxation), *имџоџениџан* (= impuissant), *сеџирајџи* (= disséquer);
- право: *адвокајџура* (= le barreau), *акџионирајџи* (= poursuivre en justice), *лицџијаџија* (= vente aux enchères);
- школство: *дисерџијаџија* (= thèse), *скриџиџа* (= photocopiés), *ексџемџорирајџи* (= improviser);
- књижевност: *сиџилизаџија* (= mise en forme);
- позориште: *драмајџизовајџи* (= porter à la scène), *сиџајџисџи* (= figurant);
- музика: *акџенџирајџи* (= phraser), *дириџенџи* (= chef d'orchestre), *иџакџи* (= mesure);
- сликарство: *акџи* (= nu), *дезен* (= motif), *иџуш* (= encre de Chine);
- војска: *аџуџанџи* (= aide de camp), *десанџи* (= coup de main), *ешалон* (= détachement);
- техника: *фурџирајџи* (= plaquer), *глазирајџи* (= vernisser), *инџарџија* (= marqueterie).

3.3.2. Затим долази зона термина који се односе на технику које је развитак модерног друштва унео у свакодневни живот; ти домени су:

- аутомобил: *акумулајџор* (= batterie), *хаварисајџи* (= accidenter), *сирена* (= klaxon);
- филм и телевизија: *биоскојџи* (= cinéma), *филмски џурнал* (= les actualités), *иџон-филм* (= film parlant), *серџјски филм* (= feuilleton télévisé).
- електрични апарати: *грамофон* (= électrophone);
- становање: *иџајџеџа* (= revêtement mural), *улиџрајџас* (= formica);
- мода: *фризер* (= coiffeur), *галаниџерија* (= mercerie);
- трговина: *аконџијаџија* (= avance), *кауџија* (= consigne), *иџраџика* (= kiosque);
- здравство: *ајџоџека* (= pharmacie), *иџаблеџа* (= comprimé);
- исхрана: *безе* (= meringue), *деликајџес* (= spécialité), *кандиџи* (= fruit confis).

Разуме се да наведени примери служе као илустрација.

3.3.3. Уско везани за свакодневни живот долазе затим термини у вези са политичким животом и администрацијом. Иако је најизглед апстрактна,

та терминологија је у ствари врло прецизна и може се разумети само ако се познаје политички систем данашње Југославије. Семантичко одступање, веће него у претходној категорији, изражава у ствари разлику у цивилизацији, у култури у широком смислу. Зато је и употребљен термин „културеме“ да би се означили непознати или неуобичајени појмови у једном другом друштвеном комплексу.

3.3.3.1. Реч као *акција* може се на француски превести на пример са *campagne* у синтагми *акција описмењавања* (= *campagne d'alphabétisation*); али *радна акција* изражава једну реалност која нема свој пандан у друштву капиталистичког типа — према томе сваки француски еквивалент представљао би бесмислицу, тј. низ речи без одговарајућег значења, те се мора прибећи објашњавању, превести се не може. Исто важи за реч *бригада* која се преводи са „brigade“, речју која у француском парадоксално звучи као страна позајмица пошто јој значење очигледно није војно које је, уосталом, застарело. Дошавши из немачког преко руског, као што је често случај са речима из марксистичке терминологије, реч *коллектив* (= *le collectif*) у том погледу је карактеристична; и ту је француски еквивалент употребљен само у контексту социјалистичког друштва — реч, која се у француском осећа као позајмица, у ствари то и јесте.

3.3.3.2. Навели смо речи које привлаче, али има и таквих које се одбијају: *милиција* и фр. *milice*. Да би означио исти појам, српскохрватски употребљава термин *милиција* да би избегао реч *полицеја* која буди лоше успомене; међутим, француски језик из истих разлога избегава реч *Milice*, јер је она означавала војну организацију сарадника окупатора.

3.3.3.3. Најчешће, дивергенција је потпуна и потребно је начинити неизвесне мостове. Сх. *функционер* означава особу која обавља високе политичке функције, док фр. *fonctionnaire* означава само чиновника којег плаћа држава. *Радна организација* означава економску реалност из основе југословенског социјалистичког друштва, док „une organisation“ у француском језику означава приватну групуацију.

3.3.4. У свести коју народ има о својој прошлости леже, не по ширини већ по дубини, речи које упућују на јучерашњи свет:

— било да означавају ишчезле ствари и појаве: то су хисторизми, праве културеме из прошлости: *акордер* (= *tâcheron*), *цилиндар* (= *haut de forme*), *фијакериста* (= *cocher de fiacre*), *секундант* (= *témoin dans un duel*).

— било тиме што омогућују да преживе ишчезли називи: то су архаизми: *жандарм* (= *agent de police*), *фуруна* (= *poêle*), *багањелица* (= *traiter par dessus la jambe*), *добити класу* (= *avoir de l'avancement*).

Овде се одступање више не мери по удаљености култура у простору, већ у времену. Свесно коришћење архаизама, што је особина језика који жели да буде архаичан, даје уосталом тим речима једну посебну „вредност“, што нас доводи до последње категорије.

4. Стилистички „лажни ифријашељи“.

4.1. У средишту језика налази се група речи која се састоји од најстаријих позајмица, оних чија морфологија је највише еволуирала и где је семантичко одступање изгледа највеће, као што бележи V. Blanár у вези са словачким језиком.⁴ У српскохрватском то одступање боље би било назвати стилистичким, него семантичким. Доиста, већина тих речи имају дублете; термин синоним био би нетачан, јер се створила управо стилистичка диференцијација у употреби једних и других у српскохрватском језику, баш као и у руском.⁵ Те речи се понашају као аугментативи који увек имају позитивну или негативну конотацију, зависно од случаја.

Међу речима са негативним или пејоративним значењем налазимо: *багажа* (= *casaille*), *мародер* (= *tire-au-flanc, traînard* — које потичу из тридесетогодишњег рата) — *вагабунд* (= *vaurien*), *вулгаран* (= *grossier*), *афера* (= *affaire scandaleuse*), *кайрицирајти се* (= *s'entêter*).

Међу речима са позитивним или лаудативним значењем: *бонион* (= *la bienséance*), *салонски човек* (= *homme du monde*), *гурман* (= *gourmet*), *једаншан* (= *méticuleux*), *фин* (= *distingué*).

Стилистичко одступање се мери дистанцом која унутар српскохрватског раздваја дублете од француских „позајмица“. И ту наилазимо на један феномен културне природе: српскохрватски прибегава француском да би на француском језику квалификовао моралне и друштвене вредности које тако изгледају веће. У том стилистичком одступању појављује се претеривање које доста добро карактерише снобизам неких личности из комедије као што је то случај у Нушићевој *Госпођи министарки*.

4.2. Валоризација једног означеног од стране означитеља који је француски или изгледа као такав, задржала се уосталом у српскохрватском језику. Како у француском језику ту улогу игра енглески, не треба се чудити парадоксалним паровима као што су: *галоша* (= *snow-boot*), *јарола* (= *slogan*), *фаншасја* (= *fan*), *кавалер* (= *gentleman*), *експрес ресторан* (= *self-service*), *гарсоњера* (= *studio*: овај пут се италијански појавио у улози енглеског). Семантици извесног броја речи придружују се, дакле, једна стилистичка вредност, тј. латентна и стална, афективна и социолошка обојеност.

4.3. Али стилистичка валоризација једног француског хомофона феномен је који се увек може актуализовати зависно од екстрасемантичких веза или у одређеном контексту поводом било које речи. То је чак необично жив проседе у савременом српскохрватском језику, те није потребно да се овом приликом говори о снобизму.

4.3.1. Као илустрацију навешћемо следећу рекламу за једну марку возила. „Све *ишјове* возила X нудимо *ирумјино*. . . у *квалииет* сервиса и *асор-*

⁴ V. Blanár, *Die Einbürgerung entlehnter Wörter in graphischer Darstellung* in: *Travaux linguistiques de Prague* (3 Etudes structurales dédiées au VIe congrès des slavistes Prague 1968).

⁵ Л. П. Крысин, *Иноязычные слова в современном русском языке*, Москва 1968.

ишман делова уверите се сами“ . . . Од 11 речи пет су хомофони: што се одступања тиче, треба га тражити у дистанци која раздваја *ишман* и *брзо*. . . О томе сведочи и ова реклама за пасту за зубе: „З-ом се постиже далеко већи *бактерицидни ефекат*“.

4.3.2. Други, рецимо психолошки разлози, објашњавају с друге стране избор стране речи *редукција* да би се означило растерећење или прекид струје. У истом смислу довољно је упоредити две информације које су се појавиле у једном великом београдском дневном листу 14. 11. 1969. године: „Веће сматра да су неопходне *корекције* цена метала, струје за домаћинство и услуга жељезничког саобраћаја“ . . . и: „Телефонска претплата неће поскупети“.

ЗАКЉУЧАК

На крају ове студије чини се, дакле, да можда нема „правог пријатеља“ који на неки начин не би могао постати „лажни пријатељ“ А класични речници, веома некомплетни, па чак и нетачни, у тој области су од слабе помоћи. Чак и речници страних речи, иако су добро урађени, тешко се могу користити јер придају већи значај етимологији и значењу речи у страном језику, него употреби позајмљеног термина у савременом српскохрватском језику. Што се техничких речника тиче, они се, уопште узев, ограничавају на једну уску област.

Зато нам се чинило да би могло бити корисно да начинимо један речник француских „лажних пријатеља“ у српскохрватском, на коме тренутно радимо. Замишљен у синхронијској перспективи и полазећи од српскохрватског, тај речник би такође био и педагошки приручник намењен студентима.

BIBLIOGRAFIJA

- Billaudeau, E. et J.: *On ne dit pas. . . mais on dit. . .* Rovnost, Brno 1948.
- Blanar, V.: *Die Einbürgerung entlehnter Wörter in graphischer Darstellung* dans Travaux linguistiques de Prague 3 Etudes structurales dédiées au VIe congrès des slavistes Academia, Prague 1968.
- Boillot, F.: *Vrai ami du traducteur, anglais-français et français-anglais* Paris PUF 1930 / Oliven 1956.
- Burney, P. et Costandinidi: *Vers un meilleur français / Βελτιωμένα γαλλικά* Collection de l'Institut français d'Athènes, 1969.
- Debyser, F.: *Comparaison et interférences lexicales en français et en italien* dans le Français dans le monde № 81 juin 1971 Paris.
- Derocquigny, J.: *Autres mots anglais perfides* Vuibert, Paris 1931.
- Клаић, Б.: *Рјечник сџраних ријечи, израза и крајџица Зора*, Загреб 1958.
- Косуреk, R.: *Synonymy and semantic structure of terminology* dans Travaux linguistiques de Prague 3 op. cit.
- Koessler, M. et Derocquigny, J.: *Les faux-amis ou les trahisons du vocabulaire anglais* Vuibert, Paris 1928.
- Les faux-amis ou les pièges du vocabulaire anglais* Vuibert, Paris, 1949.

- Крысин, Л. П.: *Иноязычные слова в современном русском языке*. Наука, Москва 1968.
- Malblanc, A.: *Stylistique comparée du français et de l'allemand* Didier, Paris 1968.
- Муравьев, В. Л.: *Фаух-amis или Ложные друзья переводчика*. Просвещение, Москва 1969.
- Natanson, E.: *Fonctionnement et modifications des mots français dans la langue russe* dans Bulletin de l'ELCEFEO № 6 septembre 1976 Paris.
- Pottier, B.: *Typologie linguistique et analyse contrastive*, dans le Français dans le monde № 81 juin 1971.
- Radina, O.: *Zrádná slova ve francouzštině v širším pohledu*, Praha 1974.
- Schneeweiss, E.: *Die deutschen Lehnwörter im Serbokroatischen in kulturgeschichtlicher Sicht*.
- Тривунац, М.: *Немачки ујмицаји у нашем језику*, Београд 1937.
Deutsche Lehnwortforschung im südslawischen Sprachraum, Belgrad 1941.
- Unbegaun, B.: *Le calque dans les langues slaves littéraires* dans Revue des Etudes Slaves T. XII 1932 Paris.
- Vankov, L.: *Les éléments français en bulgare* dans Revue des Etudes Slaves T. XLVI 1967.
- Vinay J.P., et Darbelnet, J.: *Stylistique comparée du français et de l'anglais*, Didier, Paris 1968.
- Вујаклија, М.: *Лексикон сѝраних речи и израза*, Просвета, Београд 1966.

Jean Kudela

ESQUISSE D'UNE TYPOLOGIE DES FAUX-AMIS FRANÇAIS EN SERBO-CROATE

Résumé

Cette étude est centrée sur la notion de faux-amis français en serbo-croate, ce terme de faux-ami désignant habituellement en lexicologie contrastive les emprunts réels ou supposés à une langue 1 qui ont changé de signification dans une langue 2. Une première partie examine les problèmes théoriques à travers les rapports complexes unissant signifiant et signifié par delà le signe et propose un système de représentation graphique permettant d'élucider ces rapports. Ainsi voit-on que le mécanisme d'identification des homophones correspond à une structure apparemment stable qui contient néanmoins les germes de sa propre destruction et mène par degrés à l'interférence linguistique: du vrai ami lexical au faux-ami plus ou moins déétymonisé, il n'y a qu'un pas vite franchi. La déétymonisation se ramène finalement à un écart qui s'explique concrètement soit par une langue intermédiaire, le plus souvent l'allemand, soit par une langue de référence, le néo-latin en l'occurrence, ou français et serbo-croate ont inégalement puisé.

La seconde partie esquisse une typologie des faux-amis en fonction des rapports entre signifiant et signifié. La première catégorie (signifiants ressemblants/signifiés identiques) comprend les faux-amis morphologiques ou morphémiques: „*loan words*“ puis „*blend words*“ créés par dérivation ou par composition. La seconde catégorie (signifiants équivalents / signifiés identiques) correspond aux faux-amis lexicaux-syntaxiques qui posent le problème de la transposition et obligent à raisonner en unités lexicales. La troisième catégorie (signifiants ressemblants/signifiés différents) recouvre les faux-amis sémantiques, parmi lesquels on peut distinguer les termes techniques d'abord spécialisés puis passés dans l'usage courant, les termes administratifs, les culturels, les historismes, les archaïsmes. La quatrième catégorie correspond aux faux-amis stylistiques (signifiants ressemblants / signifiés analogiques): la notion d'écart, non plus seulement sémantique mais aussi stylistique, peut -être permanente ou contextuelle selon le cas, la valorisation contextuelle d'un emprunt étranger restant en serbo-croate contemporain un procédé extrêmement vivant.

C'est l'ampleur du phénomène des faux-amis qui en définitive justifie l'utilité pour le traducteur, l'étudiant et le chercheur, d'un dictionnaire des faux-amis en serbo-croate actuellement en préparation.

Др МИЛОРАД РАДОВАНОВИЋ (Нови Сад)

НОМИНАЛИЗАЦИЈЕ У СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

Номинализацијама се овде сматрају процеси који воде појављивању номиналних средстава уместо вербалних у исказима природних језика. У резултату деловања таквих процеса реченични исказ са вербалним предикатом замењује се нереченичним¹ (нпр.: *Авион њолеће / Полејање авиона. . .* у примерима *Посмајрали смо како авион њолеће / | Посмајрали смо њолејање авиона* и сл.).

На номинализације се данас у лингвистичкој науци гледа као на врло продуктивне и у великој мери универзалне феномене, чије се појављивање бележи у многим модерним језицима, посебно у индоевропским (који су у том погледу најбоље испитани, па, стога, за нас, у овом моменту, и најрепрезентативнији). Савремени процеси ове врсте у српскохрватском језику, значи, прате опште развојне линије у језицима.²

Најплодније резултате у проучавању номинализационих процеса (и теоријске и практичне) дала је генеративистичка лингвистичка оријентација³, али се при том не смеју заборавити ни неки други (па и старији) доприноси

¹ Терминолошка решења „нереченични предикат“ односно „нереченична предикација“ употребљавају се за језичка средства помоћу којих се податак о предикату односно предикацији неке врсте саопштава без „личног глаголског облика“. О дистинкцијама типа „реченични“/„нереченични“ и различитим терминолошким решењима у тој области (нпр. „нереченични исказ“/„реченични исказ“ и сл.) корисни подаци могу се пронаћи у радовима: Vladimír Hrabě, *Polovětné vazby a kondenzace „druhého sdělení“ v ruštině a v češtině*, Rozpravy Československé akademie věd, Řada společenských věd, Ročník 74, Sešit 10, Praha, 1964; Oldřich Uličný, *O polopredikativních konstrukcích z hlediska dvojjákladové transformace a komplexní kondenzace*, Slovo a slovesnost, Ročník XXX, Praha, 1969, 138—149 и др.

² О универзалности номинализационих процеса у језицима света, међу осталима, пише и Nicolas Ruwet у својој књизи: *An Introduction to Generative Grammar*, North-Holland Publishing Company, Amsterdam—London, 1973 (превод са француског). Уп. и експлицитну тврдњу аутора: „One of the most productive recursive processes in natural languages (and one that is without doubt universal) consists of the formation of *nominalizations*“ (172).

³ В. нпр. резултате само неких истраживања ове врсте: Robert B. Lees, *The Grammar of English Nominalizations*, International Journal of American Linguistics, Vol. 26, № 3, Part I, Baltimore, 1960; Jerrold J. Katz, Paul M. Postal, *An Integrated Theory of Linguistic Descriptions*, The MIT Press, Cambridge Massachusetts, 1964; Zeno Vendler, *Adjectives and Nominalizations*, Papers on Formal Linguistics, № 5, Mouton, The Hague—Paris, 1968; F. Bowers, *The Deep Structure of Abstract Nouns*, Foundations of Language, Vol. 5, № 4, Dordrecht—Holland, 1969, 520—533; Noam Chomsky, *Remarks on Nominalization*, Studies on Semantics in Generative Grammar,

истраживању у овој области синтаксичких и семантичких студија.⁴ Посебно је у том погледу значајно деловање представника прашке лингвистичке школе (нарочито англиста и слависта), и њихових следбеника, приликом проучавања реченичне кондензације.⁵

Mouton, The Hague—Paris, 1972, 11—61; Helmut Esau, *Nominalization and Complementation in Modern German*, North—Holland Publishing Company, Amsterdam—London, 1973; John S. Bowers, *Some Adjectival Nominalizations in English*, *Lingua*, Vol. 37, No 4, Amsterdam, 1975, 341—361; Bernard Comrie, *The Syntax of Action Nominals: A Cross—Language Study*, *Lingua*, Vol. 40, No 2—3, Amsterdam, 1976, 177—201; Paul Schachter, *A Nontransformational Account of Gerundive Nominals in English*, *Linguistic Inquiry*, Vol. 7, No 2, Cambridge, Massachusetts, 1976, 205—241 итд. При том највећи допринос генеративаца проучавању номинализационе проблематике представља увођење методе дубинске семантичке интерпретације у анализу примера. Генеративци, сходно својој методолошкој и теоријској оријентацији, номинализације по правилу дефинишу као трансформације које реченицу претварају у именицу или именичку синтагму укључујући је у другу реченицу. В. нпр. шта о овоме каже Nicolas Ruwet (*op. cit.*, 172): „A nominalization is essentially the conversion of a sentence into a noun or noun phrase, and it can always be described by means of a transformation that embeds a transformed version of a constituent-sentence in the position of a noun or noun phrase in a matrix-sentence.“

⁴ Нпр.: Viggo Brøndal, *Les parties du discours. Parties orationis. Études sur les catégories linguistiques*, Einar Munksgaard, Copenhagen, 1948; Louis Hjelmslev, *La verbe et la phrase nominale (1948)*, Essais linguistiques par Louis Hjelmslev, Travaux du Cercle linguistique de Copenhagen, Vol. XII, Nordisk Sprog-og Kulturforlag, Copenhagen, 1959, 165—191; Rulon Wells, *Nominal and Verbal Style*, *Style in Language*, ed. Thomas A. Sebeok, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1960, 213—220; Émile Benveniste, *Problèmes de linguistique générale. II*, Gallimard, Paris, 1974; André Martinet, *La linguistique synchronique. Études et recherches*, Presses Universitaires de France, Paris, 1965; Charles Bally, *Linguistique générale et linguistique française*, Éditions Francke, Berne, 1965⁴; Ludwig Reiners, *Stilkunst. Ein Lehrbuch deutscher Prosa*, C.H. Beck's Verlagsbuchhandlung, München, 1953 итд.

⁵ О реченичној кондензацији постоји већ релативно обимна литература, од које, за ову прилику представљам само неколико наслова: Vilém Mathesius, *Obsahový rozbor současné angličtiny na základě obecně lingvistického*, K vydání připravil Josef Vachek, Nakladatelství Československé akademie věd, Praha, 1961 (уп. и издање на енглеском језику: *A Functional View of Present Day English on a General Linguistic Basis*, Ed. Josef Vachek, Mouton, The Hague, 1975); Josef Vachek, *Some Thoughts on the So-Called Complex Condensation in Modern English*, Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské university, Ročník IV, Rady jazykovědné (A), Č. 3, Brno, 1955, 63—77; Josef Hladký, *Remarks on Complex Condensation Phenomena in Some English and Czech Contexts*, Brno Studies in English, 3, Brno, 1961, 105—118; Vladimír Hrabě, *Polovětné vazby a kondenzace „druhého sdělení“ v ruštině a v češtině*, Rozpravy Československé akademie věd, Řada společenských věd, Ročník 74, Sešit 10, Praha, 1964; Jiří Nosek, *Notes on Syntactic Condensation in Modern English*, Travaux linguistiques de Prague, 1, L'École de Prague d'aujourd'hui, Prague, 1964, 281—288; Miroslav Renský, *English Verbo-Nominal Phrases. Some Structural and Stylistic Aspects*, Travaux linguistiques de Prague, 1, L'École de Prague d'aujourd'hui, Prague, 1964, 289—299; Milan Jelínek, *Funkce a vývoj syntaktických kondenzátorů v slovanských jazycích*, Otázky slovanské syntaxe. II. Sborník Symposia „Strukturní typy slovanské věty a jejich vývoj.“ Brno 20—22. X 1966, Brno, 1968, 389—395; Oldřich Uličný, *O polopredikativních konstrukcích z hlediska dvojzákladové transformace a komplexní kondenzace*, Slovo a slovesnost, Ročník XXX, Praha, 1969, 138—149; Milan Jelínek, *Konkurence mezi substantivním kondenzátorem a větným schématem v obrozenské češtině (na materiálu odborných textů)*, Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské university, Ročník XIX, Řada jazykovědná (A), Č. 18, Brno, 1970, 35—48; František Miko, *The Generative Structure of the Slovak Sentence. Adverbials*, Mouton-Publishing House of the Slovak Academy of Sciences, The Hague—Paris—Bratislava, 1972; Eugeniusz Ucherek, *La préposition-méthodes d'analyse sémantique*, Biuletin Polskiego towarzystwa językoznawczego, Zeszyt XXXI, Wrocław—Warszawa—Gdańsk, 1973, 91—105; Milka Ivić, *Teoretische und methodologische Aspekte des wegriffs der Kondensation*, Zeitschrift für Slawistik, Band XX, Heft 5—6, Berlin, 1975, 754—780; Милка Ивић, *Предикациска кондензација у њрамајичком опису словенских језика*, Зборник реферата са заседања Међуна-

Мој циљ је да овде посебно истакнем репертоар основних проблема које пред сербокroatистику поставља појављивање номинализационих процеса у српскохрватском језику, и да, уједно, изнесем нека начелна размишљања о синтаксичком и семантичком понашању, као и о мотивисаности појава о којима је реч.⁶ Уједно, сматрам да типолошка структура српскохрватске реченице не може бити адекватно проучена док се пажња не усмери и на номинализоване исказе који немају оформљеног предиката у личном глаголском облику. Тек тада када подаци о функционисању номинализационих процеса у српскохрватском језику буду исцрпнији и систематизованији, моћи ће се у научном смислу коректно типолошки поредити структура српскохрватске реченице са структуром реченице у осталим словенским језицима, односно, моћи ће се изводити одговарајући шири, па и општелингвистички закључци.

С обзиром на релативно развијен падежни систем у српскохрватском језику, у центар пажње поставио бих понашање оних номинализованих примера који се сврставају у категорију тзв. *йравих* номинализација или номинализација *у ужем смислу*.⁷ Ово стога што су у таквим примерима номинализовани искази заступљени именицама као најрепрезентативнијим номинализационим средствима, и што би, по мом мишљењу, управо ту српскохрватски језик, након опсежније и детаљније анализе, могао показати типолошку варијацију у односу на друге словенске језике:

родне комисије за проучавање граматичке структуре словенских језика, Скопје (у штампи). Преглед лингвистичких гледања на проблематику реченичне кондензације даје се и у студији: Milorad Radovanović, *Srpskohrvatska imenica kao kondenzator rečeničnog značenja*, Зборник за филологију и лингвистику, књ. XX/1 и XX/2, Нови Сад, 1977 (у штампи), посебно у поглављу *Prikaz odabrane literature i osnovna teorijska razgraničenja*. Реченична кондензација се дефинише као појављивање нереченичних језичких средстава (тј. средстава без предикације у финитном глаголском облику) у функцији саопштавања реченичног садржаја. Овде се стога мора напоменути и да је појам реченичне кондензације шири од појма номинализације, те и да се номинализовани искази функционално могу сматрати обликом испољавања кондензационих тежњи у језику.

⁶ У сербокroatистици је номинализациона проблематика остала великим делом непроучена. Тако нпр. у нормативним и дескриптивним граматицама српскохрватскога језика о таквим процесима по правилу нема ни речи. Само наговештаји спремности да се води рачуна и о овим појавама (на жалост без одговарајућег теоријског, методолошког и терминолошког оквира) помаљају се у радовима: Frano Čale, Mate Zorić, *Bilješke o stilističkoj vrijednosti imenske konstrukcije*, *Jezik*, god. IV, br. 4, Zagreb, 1955, 109—111; Frano Čale, *O stilističkoj vrijednosti imenske konstrukcije*, *Od stilema do stila*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1973, 53—67; Ljudevit Jonke, *Glagolsko i imeničko izražavanje*, *Književni jezik u teoriji i praksi*. Drugo, prošireno izdanje, Znanje, Zagreb, 1965, 364—365; Stjepko Težak, *O upotrebi glagolskih imenica*, *Jezik*, god. XXIII, sv. 5, Zagreb, 1976, 129—139 и др. Први опсежнији и систематизованији захват у проблематику ове врсте, заснован на испитивању обимне, а жанровски разноврдне језичке грађе која репрезентује савремени српскохрватски језички стандард, може се наћи у: Milorad Radovanović, (*op. cit.*).

⁷ О тзв. „правим“ номинализацијама уп. нпр. објашњење које даје Zeno Vendler (*op. cit.*) у поглављу *Proper Nominalizations*, 26—31. У сличним контексту опредељивања о номинализацијама „у ужем смислу“, остављајући номинализације „у ширем смислу“ по страни, пише Bernard Comrie (*op. cit.*).

(1) *Девербативне именице*.⁸ Оне у различитим падежним конструкцијама (слободним и везаним) саопштавају нереченичну предикацију (нпр.: *Учинио је њо из мржње њрема њеби | Учинио је њо за њо ш њо ње је мрзео* и сл.). Уместо њих се у семантичкој интерпретацији примера по правилу реконструише клауза са пунозначним глаголским предикатом (N←V)⁹.

(2) *Деадјективне именице*.¹⁰ Оне, такође, у различитим падежним конструкцијама (слободним и везаним) саопштавају нереченичну предикацију (нпр.: *Учинио је њо из љубоморе | Учинио је њо за њо ш њо је био љубоморан* и сл.). Уместо њих се, међутим, у семантичкој интерпретацији примера по правилу реконструише клауза, сада са копулативним предикатом сложеним с придевом (N ← Cop + Adj).¹¹

⁸ Овде термин *девербативна именица* треба схватити у семантичком (тј. синхронном), а не у морфолошком или генетском (тј. дијахроном) смислу. Мене, значи, у том погледу интересује само да ли остварена именица својом семантиком подразумева пунозначну предикацију, а не и да ли је та именица из неког глагола и морфолошки изведена. Шире схваћени номинализациони процеси, као и шири захват у номинализациону проблематику уопште, захтевали би, свакако, увођење у центар пажње и неких других категорија примера. То су нпр.: именице из класе *nomina agentis* (које овде остављамо по страни због семантичке специфичности, пошто се њиховом интерпретацијом реконструише у првом реду агенс, па тек онда, секундарно, и сама предикација, уклопљена у агенс релативном клаузом, нпр.: *возач ауџобуса / човек (онај) који вози ауџобус* и сл.), затим апозиција, апозитив, вербиди (инфинитив и партиципи, укључујући ту и „глаголске прилоге: и „придеве“), експоненти имплицитне предикације (нпр.: *Разговарају уз кафу / Разговарају и њри њом њију кафу* и сл.), просентенцијализатори (нпр.: *Ја њо озбиљно намеравам / Ја озбиљно намеравам да одем* и сл.) итд.

⁹ О понашању девербативних именица у овом погледу у српскохрватском језику писано је у: Milorad Radovanović (*op. cit.*). Иначе, питањима понашања девербативних именица као номинализационих средстава, у улози нереченичних представника реченичних исказа, бавили су се много аутори, пре свега слависти, који нису имали непосредни терминологички, теоријски или методолошки контакт са литературом о номинализационим и кондензационим процесима у језику. Уп. нпр.: Ф. Пап, *Трансформационни анализ руских њприсубстантивних конструкциј с зависимом частью-суцесивниљельным*, Slavica, I, Debrecin, 1961, 55—83; Helena Křížková, *Substantiva s dějovým významem v ruštině a v češtině*, Kapitoly ze srovnávací mluvnice ruské a české. III. O ruském slovese, Nakladatelství Československé akademie věd, Praha, 1968, 81—152; Здена Скоумалова, *Синтаксические конструкциј с глагольным суцесивниљельным*, Československá rusistika, Ročník XIII, Číslo 4, Praha, 1968, 220—229; Přemysl Adamec, *Deverbativní a deadjektivní substantiva jako součást povrchové reprezentace predikátu ruských vět*, Bulletin ústavu ruského jazyka a literatury, XV, Praha, 1971, 57—63; Přemysl Adamec, *Deverbativní a deadjektivní substantiva ve funkci subjektu a objektu ruské věty*, Bulletin ruského jazyka a literatury, XVII, Praha, 1973, 23—38; П. Адамец, *О семантико-синтаксических функциях девербативных и деадјективных суцесивниљельных*, Филологические науки, No 4, Москва, 1973, 40—46; В. П. Сухотин, *Синтаксическая синонимика в современном русском литературном языке. Глагольные словосочетания*, Академия наук СССР, Москва, 1960. и др.

¹⁰ Слично као и код девербативне именице (в. нап 8), овде термин *деадјективан* треба схватити у семантичком (тј. синхронном), а не у морфолошком односно генетском (тј. дијахроном) смислу. Дакле, мене у том погледу интересује само да ли остварена именица својом семантиком подразумева предикацију (овог пута копулативну, сложену са придевом), а не и да ли је именица о којој је реч из неког глагола морфолошки изведена.

¹¹ О понашању деадјективних именица у руском језику писао је Přemysl Adamec (у радовима наведеним у напомени 9), а деадјективне именице у номинализациону проблематику увршћују и лингвисти генеративистичке оријентације (уп. нпр.: Zeno Vendler, *op. cit.*). У српскохрватском језику проблематика везана за деадјективну именицу, њену улогу и понашање у номинализационим процесима није до сада проучена, и то, свакако, остаје један од важних задатака сербокроатима за будућа истраживања.

За овакве номинализоване исказе је и иначе у језицима карактеристично да образују п а р а д и г м е¹² синтаксичких значења, функција и односа, експлицитне именичким падежним конструкцијама, којима на језичком нивоу семантичке интерпретације одговарају паралелне (и еквивалентне) парадигме значења, функција и односа, заступљене вербалним, дакле, неноминализованим — реченичним структурама (тј. клаузама). На дубљем, логичком нивоу семантичке интерпретације примера о којима је реч помињаним парадигмама синтаксичких значења, функција и односа одговарале би парадигме логичких јединица, тј. експоненти логичких значења, функција и односа, придодати логичким пропозицијама.¹³

То значи да и једном низу српскохрватских номинализованих примера са девербативном именицом¹⁴ (нпр.: *Његов њристанак их је обрадовао*; *Очекивали су његов њристанак*; *Након његовог њристанака донели су коначну одлуку*; *Предомислили су се због његовог њристанака*; *Они ће се намучиџи у случају његовог њристанака*; *Одустали су у њркос његовом њристанку*; *По његовом њристанку видели су да се уџлашио*; *Дали су све од себе за његов њристанак*; *Куџили су земљу без његовог њристанака*; *Уврдио их је својим њристанком* итд.) на нивоу семантичке интерпретације одговара низ неноминализованих примера са клаузама и глаголским предикатима у њима (нпр.: *То шџо је њристано обрадовало их је*; *Очекивали су да (он) њристане*; *Након шџо је (он) њристано, донели су коначну одлуку*; *Предомислили су се за шџо шџо је (он) њристано*; *Они ће се намучиџи ако (он) њристане*; *Одустали су и ако је (он) њристано*; *На основу шџога шџо је њристано, видели су да се уџлашио*; *Дали су све од себе да би (он) њристано*; *Куџили су земљу а да њришом он није на шџо њристано*; *Уврдио их је шџиме шџо је њристано* итд.), док би већ наведеним парадигматским низовима на логичком нивоу семантичке интерпретације одговарале јединице типа субјектџи (у овом случају „проузроковач“); *објектџи*; *време*; *узрок*; *услов*; *концесија*; *основ*; *цџљ*; *џроџраџна околностџи*; *средсџво* итд.

Сличне парадигме образују и српскохрватски примери с деадјективном именицом у номинализованом исказу, односно њихове семантичке интерпретације: *Твоја охолостџи нас изненађује*; *Заборавили смо шџвоју охолостџи*; *Предомислили смо се због шџвоје охолостџи*; *Без своје охолостџи нећеш усџеџи*; *Присџали смо у њркос шџвојој охолос-*

¹² О теоријском појму синтаксичке парадигме в. у новије време публиковане радове: Радоје Симић, *Синтаксичка џарадџмаџика*, Зборник за филологију и лингвистику, књ. XVIII/2, Нови Сад, 1975, 113—127 и В. Г. Адмони, *Сџаџус обобщенноџо џраммаџическоџо значения в сџстеме языка*, Вопросы языкознания, No 1, Москва, 1975, 39—54.

¹³ Теоријско разграничење које се овде презентује детаљније је разрађено у: Milorad Radovanović (op. cit.) у одељку *Metodološko opredeljenje*. Уз то, напомињем, да логички ниво посматрања, у сваком случају, неће бити предмет ове анализе.

¹⁴ Примери о којима је реч наводе се само у максимално редукованом избору, ради илустрације (то, наравно, значи и да су слободно и произвољно одабрани, а хијерархијски несређени). Детаљан опис српскохрватских падежних могућности у овом погледу може се наћи у раду: Milorad Radovanović (op. cit.). Поменута анализа, међутим, остаје само у области понашања девербативне именице, док је одговарајуће понашање деадјективне именице остало до сада неиспитано.

ӣи; По ӣвојој охолостӣи видимо ко си; Усӣео си и без своје охолостӣи; Увредио нас је својом охолошћу¹⁵ итд. | То ш̄ӣо си охол изнађује нас; Заборавили смо да си охол; Предомислили смо се за ӣо ш̄ӣо си био охол; Ако не будеш охол нећеш ус̄ӣӣи; Прис̄ӣали смо и ако си био охол; На основу ӣога ш̄ӣо си охол видимо ко си; Усӣео си а да ӣри ӣом ниси био охол; Увредио нас је ӣи ме ш̄ӣо је био охол итд. | субјекат̄и (у овом случају „проузроковач“); објекат̄и; узрок; услов; концесија; основ; ӣроифраӣна околност̄и; сред-с̄иво итд.¹⁶

У наведеним српскохрватским примерима није тешко уочити да се номинализоване падежне конструкције уклапају у надређену реченицу, постајући тако њен интегрални део, док се неноминализовани искази понашају као клаузе које се заједно са надређеном реченицом (или надређеним реченицама) уклапају у реченични комплекс. Само се по себи, стога, разуме да су номинализовани језички искази у односу на своје неноминализоване семантичке еквиваленте информацијски хендикепирани, будући да по правилу не могу стицати статус аутономних, завршених саопштења,¹⁷ док вербални искази то у начелу могу. (нпр.: *ӣо ӣера се ӣриближавала | Приближавање ӣо ӣере...* и сл.). Зато и интерпретација номинализованих исказа у већој мери зависи од њиховог лингвистичког и нелингвистичког контекста него што је то случај са интерпретацијом њихових неноминализованих еквивалената. Ово посебно важи за примере са девербативним именицама (нпр.: *Његово хаишење...*) // *Он хаиси* и сл.).

Већ на први поглед намеће се идеја о већој мери могућне двосмислености номинализованих исказа с девербативним именицама, у поређењу са оним неноминализованим — реченичним. Разлози за овакву претпоставку, међутим, уклањају се управо проучавањем таквих феномена какве су номинализације у језику. Проблем двосмислености у синтакси, наиме, постаје занемарљив када се језик испитује у дејству, тј. када се исказ посматра у свом природном (лингвистичком и нелингвистичком) контексту. Овакав приступ истраживању показује да, у ствари, потпуне и праве изолације језичких саопштења и нема — односно — да су појаве „двосмислености“ само теоријски конструкти у лингвистици који у језичкој

¹⁵ Анализа помињана у претходној напомени показује да девербативна именица у различитим падежним конструкцијама може кондензовати односно номинализовати читав низ синтаксичких значења, функција и односа, и да је мало оних (као што је нпр. значење *месџа*) која редовно остају изван подручја деловања оваквих језичких процеса. Деадјективне именице се у том погледу, како то засад барем изгледа, понашају унеколико рестриктивније. Тако нпр. падежне конструкције деадјективном именицом готово редовно не могу номинализовати синтаксичка значења типа *месџо, циљ, време* и сл.

¹⁶ Из до сада изложених примера са девербативним и деадјективним именицама већ се види да постоји могућност повезивања улоге везничких и предлошких елемената (када се остварују) у испитивању номинализованих исказа. О односу између предлога и везника на нивоу семантичких комбинаторичних варијаната унеколико разрађеније размишљање и формулисана хипоза износе се у раду: Milorad Radovanović, (op. cit.).

¹⁷ О појму синтаксичке „завршености“ односно „незавршености“ в нпр. у раду: В. Г. Адмони, *Зовршеност̄ конструӣи как явление синтаксической формы*, Вопросы языкознания, No 1, Москва, 1958, 111—117.

пракси, као семантички проблеми, и не постоје.¹⁸ Чак ни појављивање српскохрватских номинализованих исказа с девербативном именицом у насловима (нпр.: *Победа Ненада Сџекића* / *Победио је Ненад Сџекић* и сл.) не значи њихову контекстуалну изолацију пошто се ту редовно мора рачунати са нелингвистичким контекстом као што су претпоставка, очекивање, предзнање, заинтересованост итд., али и са оним лингвистичким, где контекст представља садржина текста који за насловом следи или, можда, садржина текстова који наслову претходе. Интерпретација номинализованих језичких исказа, па и уклањање могућних двосмислености у овој области у описаном смислу, често зато бивају условљени и инхерентном лексичком семантиком остварених језичких јединица, тј. спојем двеју или више лексичких семантика које чине дати исказ (и једна другој представљају непосредни лингвистички контекст). Ово посебно долази до изражаја у случајевима када структурално исту детерминацију уз девербативну именицу у српскохрватском језику интерпретирамо терминима *субјекта* или *објекта*, зависно од присутног обележја из семантичке опозиције *живо* / *неживо* у лексеми којом је остварена детерминација заступљена (нпр.: *Почело је искрцавање њуџника* / *Пуџници су њочели да се искрцавају* и *Почело је искрцавање робе* / *Робу су њочели да искрцавају* и сл.). У истом смислу интерпретацију може условити и инхерентна лексичка семантика девербативне именице, када се ради о опозицији критеријума *иранзитивности* / *иниранзитивности* предикације која је номинализована (нпр.: *Дочек цара* / *Цара дочекују* и *Долазак цара* / *Цар долази* и сл.).¹⁹

Важно је, међутим, приметити да се у српскохрватском језику номинализовани искази не морају појављивати појединачно. Чак није редак случај да се остваре две или више узастопних номинализација, чинећи тако непрекидан или испрекидан комплекс номинализованих предикација. Индикативна су при том три важна момента на које ова појава упућује начином свога испољавања. Прво, нагомилавање, односно уланчавање номинализованих исказа у тексту најчешће није резервисано само за девербативне или деадјективне именице, већ се у једне и друге у примерима могу међусобно и комбиновати (нпр.: *Показивање способности дугог њамћења...* / *Показивао је да је способан да дуго њамџи* и сл.). Друго, могућност да текст српскохрватског језика буде засићен номинализованим исказима подржана је, вероватно, и веома живом тенденцијом нагомилавања генитивних падежних конструкција у савременом стандарду (уп. нпр. претходни пример). Треће, појава нагомилавања номинализованих исказа нарочито се везује за интелектуализовани тип комуникације, односно, управо за оне специјалне домене употребе језика у којима су номинализације и иначе најфреквентније (о овоме уп. детаљније у каснијем излагању). Илустрације ради овде ћу навести само неке примере забележене у савреме-

¹⁸ „Двосмисленим“ исказима се као преокупацијом од приоритетнога значаја бави и генеративна граматика, настојећи, чини се, управо погрешно, да језичке исказе вештачки изолује из њиховог природног лингвистичког и нелингвистичког контекста.

¹⁹ Оваквих проблема приликом интерпретације примера с деадјективном именицом по правилу нема, пошто се детерминација уз деадјективну именицу по правилу интерпретира термином „носилац особине“ (нпр.: *Присебност њејовој духа...* / *Њејов дух је њприсебан* и сл.). О проблемима интерпретације одговарајућих примера в. детаљније у: Milorad Radovanovic (*op. cit.*).

ним српскохрватским текстовима: . . . *te je stoga posve razumljivo njegovo uzbuđenje, toliko slično ushićenju profesora Sukeņika, osobito nakon povratka Brownleea* . . . (E. Werber); *Mukotrpan put je prošlo ljudsko iskustvo da dođe do određenih naučnih znanja radi relativno tačnog i istinitog objašnjenja nastanka i razvoja određenih pojava* (A. Todorović); . . . „*iznimno u 1975. godini*“ *proizvođači mogu iskoristiti ta sredstva za rekonstrukciju i proširenje postojećih kapaciteta i za izradu projekata za nove šećerane i prije sklapanja Društvenog dogovora o proširenju postojećih i izgradnji novih šećerana* (Vjesnik u srijedu); *У извештају Комисије за истраживање узрока катастрофе констатовано је, између осталог, да је судар авиона произрокован пропусима да се осигура њихово пропусно раздвајање, нејавовременим уочавањем конфликтне ситуације и применањем нејрецизних мера за спречавање судара* (Политика); *Давање углавном Решетарова коментара од стране Р. Драгићевића ми схватамо као прихватање његових интерпретација при тумачењу јојединих миста, а учињене дојуне као врло корисан филм у проширивању видика и знања о збивањима што се приказују у Његошеву сѐву* . . . (М. Стевановић) и сл.

Једно од кључних питања која се постављају пред истраживача у области номинализација јесте и питање мотивације за појављивање номинализационих процеса уопште, па и у сваком појединачном језику.

Може се слободно рећи да номинализациони процеси у српскохрватском језику потврђују општи принцип жанровске условљености у погледу продуктивности и фреквенције појављивања. Организацији исказа с номинализованим предикацијама, наиме, нарочито погодују тзв. специјални функционални стилови српскохрватског језичког стандарда,²⁰ нпр.: новинарски, политички, правни, административни, научни и сл.²¹ То се тумачи пре свега лингвистичким моментима као што су интелектуализованост, уопштеност и апстрактност тематике оног домена употребе језика којем дати функционални стил служи као референцијални инструмент (а што подразумева и посебне процедуре мишљења — које, наравно, језички исказ мора, у границама својих моћи, да следи): економичност, синтетичност, безличност, анонимност, неовремењеност, немодалност, статичност итд.²²

Управо номинализовани језички искази поседују лингвистичке погодности помоћу којих могу задовољити помињане услове, будући да се према

²⁰ Термини *функционални стил* и *специјални функционални стил* овде се употребљавају у значењу које им обично дају представници прашке лингвистичке школе. Сличан начин размишљања о раслојеној природи језика среће се у новије време и у социолингвистичкој литератури (наравно, и са другачијим терминолошким решењима). Иначе, идеју о функционалном тј. стилистичком везивању номинализационих процеса, међу осталима, афирмишу: Josef Vachek (*op. cit.*) Miroslav Renský (*op. cit.*) и др.

²¹ Подробнији опис понашања девербативне именице у овом погледу може се наћи у раду: Milorad Radovanović (*op. cit.*), док би коначне (па и статистичке) доказе за слично понашање деадјективне именице тек требало прибавити.

²² О овоме детаљније разматрање може се наћи у: Milorad Radovanović (*op. cit.*), уз размишљање о мањој семантичкој обележености односно већој семантичкој неутралности номинализованих исказа у језику.

својим неноминализованим, реченичним конкурентима постављају као семантички необележена средства. Уз нереченичну предикацију о којој реферишу номинализовани језички искази, наиме, по правилу не морају саопштити (и најчешће не саопштавају) податке о лицу, роду, броју, времену, фази, аспекту, модусу и сл. (али се ти подаци могу експлицирати синтаксички, додатним средствима). Опредељивање за номинализоване исказе, уместо за еквивалентне реченичне могућности, у таквим је случајевима, значи, наметнуто разлозима језичке економије, пошто се обично ради о комуникативним ситуацијама у којима би исказивање података о поменутих граматичким значењима и односима било информационо редувантно.

Овде се, дакле, сматра, да постоје добри разлози за веровање како су номинализациони процеси у српскохрватском, као и у другим језицима, мотивисани пре свега нелингвистичним моментима. Има, истина, и супротних мишљења, која упућују на уверење да су номинализације проистекле из унутрашњих структуралних, значи, системских специфичности појединачних језика или пак група језика.²³ Но, при том се мора истаћи да се у таквим ставовима не види подлога за прихватљиво објашњење које би следило као одговор на питање: како једна лингвистичка појава условљена „специфичностима“ унутрашње организације појединачних језика (односно група језика) може стећи ту меру општости какву номинализациони процеси имају данас у језицима?

На крају би ваљало пописати и основне задатке који се, по мојој процени, налазе пред сербохрватистима у области номинализационе проблематике. У том смислу требало би пре свега детаљно описати понашање деадјективних именица у улози номинализационих средстава и принципе њихове интерпретације, затим испитати семантику свих именица које потенцијално могу послужити номинализацијама, описати све падежне конструкције у којима се номинализовани искази најчешће појављују (укључујући ту и варијацију предлошких могућности), пописати типове реченица које могу бити подвргнуте номинализовању (с освртом на везничка средства и њихов однос према одговарајућим предлошким еквивалентима). При том би, по мојој процени, драгоцено било обезбедити и одговарајуће прецизне статистичке показатеље, на довољно репрезентативном узорку који би заступао различите функционалне стилове савременог српскохрватског језичког стандарда (адекватно испитивање српскохрватског језика захтеваће да се води рачуна и о проценту засићености текстова и стилова номинализованим исказима). Резултати оваквих истраживања омогућили би нам да наша сазнања о понашању и облицима испољавања номинализационих процеса у српскохрватском језику упоредимо са сличним налазима до којих се дошло (или ће се доћи) у проучавању других, а пре свега словенских језика, да утврдимо инваријантна понашања, као и српскохрватске типолошке специфичности и да, коначно, новим доказима поткрепимо уверавања о универзалности номинализационих тенденција у језицима.

²³ Тако нпр. неки аутори, као релевантне критеријуме за појављивање номинализационих тенденција помињу „редуковани динамизам“ глагола односно „аналитичност“ граматичке организације језика (Josef Vachek, *op. cit.*) или одсуство морфолошких аспекатских сигнала у језику (Miroslav Renský, *op. cit.*) итд.

Dr Milorad Radovanović

NOMINALIZATIONS IN SERBO-CROATIAN

S u m m a r y

Having started from the assumption that nominalizations are a widely present phenomenon in the present-day standard languages, the author's attempt is to point to the range of basic Serbo-Croatian problems in this field. He has also made a statement that it is not possible to study the typological structure of Serbo-Croatian sentence properly, nor is it possible to make adequate comparisons in the field of Slavic languages unless a detailed description of the nominalization problems is made first. The central point represent different case constructions in which the basic means of nominalization are the deverbal and de-adjectival nouns (e.g.: *Učinio je to iz mržnje prema tebi* | *Učinio je to zato što te je mrzeo* and *Učinio je to iz ljubomore* | *Učinio je to zato što je ljubomoran*). As an illustration, there has been mentioned only a part of the syntactical meanings, functions, and relations which may be represented by the described nominalized case constructions to substitute the corresponding verbal predicates in sentences. Those case constructions form paradigms to which, in the semantic interpretation of items, correspond the equivalent paradigms of sentences. The author especially points out the questions of „imperfection“ and „ambiguity“ of the nominalized sentences and clauses, of formation of a complex of nominalized predicates, and of intellectualized types of communication, i.e. of special functional styles in which the nominalizational processes are particularly productive. The basic-motivation for this phenomenon is considered by the author to be of other than linguistic character and not related to the structural characteristics of the language. Further tasks of Serbo-Croatists in this field are listed at the end.

Dr PETTER HERRITY (Nottingham)

ПРОБЛЕМ КОНГРУЕНЦИЈЕ У СРПСКОХРВАТСКОМ И ДРУГИМ СЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИЦИМА

О проблемима конгруенције у српскохрватском језику писано је већ, али се никако не може сматрати да је то питање исцрпено особито са историјског гледишта. У ствари, само су Томо Маретић у прошлом веку и професор Стевановић у овом — писали детаљно о конгруенцији.¹ Има такође неких чланака о индивидуалним проблемима слагања, али су и ти чланци обично ограничени са гледишта историјског развитка српскохрватског књижевног језика.

Историјски развитак конгруенције треба да осветлимо конкретним примерима да бисмо видели какве су се промене у српскохрватском језику догодиле или се још увек догађају. Када имамо потпуну слику конгруенције, у стању смо да упоредимо специфичне црте конгруенције у српскохрватском језику са цртама конгруенције у другим словенским језицима, да видимо шта је свима заједничко. У свом реферату ја ћу се ограничити на два случаја конгруенције.

Један од најранијих чланака о специфичном проблему конгруенције био је чланак Јована Бошковића *Из науке о језику*, објављен у часопису *Србадија* 1881. У овом чланку Бошковић расправља о слагању између личне заменице *Ви*, употребљене из поштовања у личном општењу и дела предиката, који разликује род (придев и радни глаголски придев).² Он критикује употребу форме *ви сѣе њознавао* и говори да би народ употребио форму *џи си њознавао*. Бошковић сматра да се употреба *Ви* из поштовања прво јавила у деветом веку. Он напомиње да су се из поштовања у личном општењу употребљавале на почетку 17-ог века форме као *госџодин је њознавао* (тј. треће лице једнине) и додаје да су се касније употребљавале форме као *госџодин су њознавали*, тј. уз именицу у једнини јавља се у предикату радни глаголски придев у множини. Такве случајеве конгруенције налазимо уз именице *свеџлосџи* и *ексцеленција*, и у Вуковом језику нпр. *кад би се Њихова свеџлосџи смилovali да ми доџусџе*.³

¹ Т. Маретић, *Грамаџичка конџруенција у Вуковим и Даничићевим дџелима*, Наставни вјесник, 1893—4, 333—54; *Ив.*, *Грамаџика хрваџскоџа или срџскоџа књижевноџ језика* (Загреб 1963; прво издање 1899), 429—53; М. Стевановић, *Савремени срџскохрваџски језик*, II (Београд 1969), 114—45.

² Ј. Бошковић, *Из науке о језику*, Србадија (Београд 1881), 534.

³ Маретић, *Грамаџика*, 451—2. Сличне случајеве конгруенције налазимо и у другим словенским језицима, нпр. пољски: *Оџсиес розџли*; словеначки: *Gospod uџitelj so пагоџили*;

Бошковић говори да је у 19. веку почела превлађивати употреба другог лица множине у личном обраћању са слагањем радног глаголског придева у одговарајућем роду; с појединцем мушког рода *Ви сīе њознавали*, с појединцем женског рода *Ви сīе њознавале*.⁴ Маретић и Стевановић у својим граматикама говоре да уз *Ви*, које се из поштовања употребљава у личном обраћању појединцима, део предиката који разликује род употребљава се у облику множине мушког рода.⁵ Међутим, у језику војвођанских писаца и славонских писаца 18. и 19. века налазимо примере „логичког“ слагања субјекта и предиката, нпр.:

Славонски писци: промислите да *сīе млада*; тко зна, *каква сīе* у младости *била*
 Доситеј: којему сте *ви склона*
 Видаковић: *Ви сīе* убо добри . . . а к тому и *благоучијива*
 Игњатовић: Би-л, би сте *Ви*, фрајла Ханика, Вашем мужу *следовала*?
 Слатка Јелице . . . *леја сīе, млада сīе*, но шта вреди кад *сīе неумесна*.⁶

Јован Кашић говори да ова особина долази и данас у говорном језику недовољно културног света. Професор Стевановић ипак тврди 'среће се, истина, гдекад, и употреба именског дела предиката, када је то придевска реч и у облику одговарајућег рода' и даје примере из књижевности и разговорног језика, нпр. *Ви сīе њамејна*.⁷ Иако Маретић у својој граматизи говори да се уз *Ви* део предиката, који разликује род, употребљава у облику множине мушког рода и тако треба говорити и жени којој се каже *Ви*, ипак даје два примера из Вуковог језика где налазимо логичко слагање у једнини (а) *моја госпођице, шїо сīе ви друкчија и лејша*; (б) *чијајући да сīе Ваша свјећлоси њојврћен за кнеза*. Оба пута Маретић говори да је употреба придева у једнини грешка.⁸ Поврх тога у свом чланку *Филологичко иверје*, који је објавио у часопису *Виенац* 1884. године, 15 година до појаве граматике, Маретић говори да су чланови интелигенције склони у личном обраћању појединцима да употребљавају личну заменицу другог лица множине *Ви* са радним придевом у одговарајућем роду једнине нпр. *Ви сīе дсшао, ви сīе рекла*. Он тврди да се

руски: Слухаем, ваш папаша не профессор были; словачки: Pani učitel'ka povedali že. . . ; украјински: Коли ж тато посиніли. . . *Gramatika opisowa języka polskiego z ćwiczeniami*, Том II, уредници W. Doroszewski, B. Wiczorkiewicz (Варшава 1961), 117; J. Toporišič, *Slovenska slovnica* (Maribor 1976), 326, 478; C. G. Corbett, *Address in Russian*, *Journal of Russian Studies*, 31 (Nottingham 1976), 6; А. Г. Руднев, *Синтаксис современной русскојо языка* (Москва 1963), 92; В. Г. Петік, *Сучасна українська літературна мова* (Київ 1975), 320; J. Orlovský, *Slovenská Syntax* (Bratislava 1965), 120.

⁴ Према Kocheru употреба заменице *Ви* из поштовања прво се јавила у 17. веку, али је била распрострањена усред образованих људи само у 19. веку (M. Kocher, *Second person pronouns in Serbo-Croatian*, *Language*, 43, 1967, 739).

⁵ Маретић, *Грамајика*, 451; Стевановић, *Савремени II*, 122.

⁶ Маретић, *Језик славонскијех њисаца*, Рад ЈАЗУ, књ. 180 (Загреб 1910), 204; Х. Куна, *Језичке карактеристике књижевних дјела Доситеја Обрадовића*, Дјела XXXVI (Академија наука и умјетности Босне и Херцеговине. Одјелјење друштвених наука, књ. 21), 163; Ј. Кашић, *Језик Милована Видаковића* (Нови Сад 1968), 113; Ј. Јерковић, *Језик Јакова Игњатовића* (Нови Сад 1972), 201.

⁷ Кашић, *Видаковић*, 113; Стевановић, *Савремени II*.

⁸ Маретић, *Грамајика*, 451.

такве форме често употребљавају, али говори да је то грешка и цитира ауторитет Вука и Ђура Даничића.

Употреба облика множине мушког рода у делу предиката који разликује род уз *Ви*, које се из поштовања употребљава у личном обраћању појединцима, уствари је једна специфична црта која карактерише савремени српскохрватски језик и издваја га у кругу других словенских језика. За разлику од српскохрватског језика, у чешком, горњолужицкосрпском и разговорном словеначком језику, који сви чувају помоћни глагол *биџи* у перфекту, уз заменицу *Ви*, употребљену из поштовања с појединцем било мушког било женског рода, делови предиката који разликују род употребљавају се у облику једнине одговарајућег рода нпр.:

Чешки:

Jak ste se vyspal (m); Vy jste byla
dobrá (ž); nepřišla jste (ž); jste
velice hodný (m)/hodná (ž).

Горњолужицко-
српски:

Wy sće byl (m)//byla (ž); Wy sće dobry
(m)//dobra (ž); Sće so hižo zamołwił
(m)//zamołwiła (ž).

Словеначки:

Kje ste pa hodil (m); Kje ste pa
hodila (ž); Kje ste pa bil (m).

Међутим, поред мало пре поменутих форми са семантичким слагањем, у горњолужицкосрпском и словеначком језику налазимо и форме са граматичким слагањем, нпр. Словеначки: *Kje ste pa hodili, tovariš(ica)?*; Горњолужицко-српски: *Sće to hižo wedželi (m i ž)*.

У горњолужицкосрпском језику изгледа да је граматичко слагање у радном глаголском придеву било норма до 19. века и да се семантичко слагање појавило због утицаја чешког језика.⁹

У словачком, доњолужицкосрпском, бугарском и македонском језику, који такође чувају помоћни глагол *биџи* у перфекту (у бугарском и македонском језику перфект служи за посредно саопштавање прошлих радњи), обавезна је употреба радног глаголског придева у облику множине, али придев у предикату стоји у облику једнине одговарајућег рода. У словачком језику, међутим, понекад налазимо примере где се радни глаголски придев употребљава у облику једнине одговарајућег рода. У македонском језику придев у предикату може такође стајати у облику множине, али професор Конески даје предност облику једнине.

⁹ Маретић, *Филолошко уверје*, Виенац, 1884, 65—7.

¹⁰ I. Poldauf, K. Šprunk, *Čeština jazyk cizí* (Prag 1968), 137, 184; H. Šewc, *Gramatika hornjoserbskeje řeče. 1. Fonematika a morfologija* (Bautzen 1968), 116, 172—3; G. Stone, *Pronominal Address in Sorbian*, *Lětopis Instituta za serbski Ludospyt*, Rjad A, 23/2 (Bautzen 1974), 182—91; B. Comrie, *Polite Plurals and Predicate Agreement*, *Language*, 51 (1975), 407; Toporišič, *Slovnica*, 326, 478.

Словачки:

(a) Susedka, vy ešte nedávno boli ste zdravá (ž);
Ďakujem vám, pán doktor, že ste boli taký starostlivý (m); Anička, za toto budete pochválená (ž).
(b) Otec, bol ste v meste? (m); Mamička, prečo ste ho nebola navštívit' (ž).

Доњолужичкосрпски:

Dobru noc. . . maš mója! Mjejšo žjek, až sčo mje skubľali (ž); bužčo tak dobry (m)//dobra (ž).

Македонски:

(a) Виe сте многу добар (m); Виe сте станале (m и f);
Виe сте станале нервозен (m).
(б) Виe сте многу добри (m и ž).

Бугарски:

Виe сте учтив и внимателен (m); Виe изглеждате посрњнал (m); Желая Ви от все сърце да сте здрав (m).¹¹

У пољском језику уз заменицу *Ви*, употребљену из поштовања, радни глаголски придев се обично употребљава у облику множине, али придев у предикату може да стоји или у облику множине или у облику јединине. У неким пољским дијалектима изгледа да налазимо и форме где уз заменицу *Ви*, употребљену из поштовања, и радни глаголски придев стоји у облику јединине. Дакле у пољском језику налазимо следеће шаренило конгруенције:

*Wy-ście byli chorzy (ž); Wy-ście byli chora (ž); Wy-ście była chora (ž)*¹²

Источнословенски језици не чувају помоћни глагол *биџи* у перфекту. У овим језицима *-л* партицип уз заменицу *Ви* увек се употребљава у облику множине, мада се придев у предикату употребљава, или у облику јединине, или у облику множине. Придев се јавља у облику множине када се употребљава тзв. кратка форма придева, нпр. руски:

Вы сказали, что Вы больны (m и ž); Вы счастливый (m);
Вы были угрюмой (z); Вы были угрюмы (m и z).

Према руским граматичарима, форме као *Вы иодумала*, *Вы счасџливые* јесу погрешне.¹³

Дакле, употреба мушких морфолошких показатеља у множини уз заменицу *Ви*, употребљену из поштовања у личном општењу с појединцем било мушког било женског рода, јесте једна специфична црта која карактерише савремени српскохрватски језик.

Један веома важан рани преглед о проблемима конгруенције био је Маретићев чланак *Грамаџичка конгруенција у Вуковим и Даничићевим дјелима*, објављен у часопису „Наставни вјесник“ 1893—1894. године.¹⁴ Маретић у уводним

¹¹ Orlovský, op. cit., 12; E. Paulny, J. Ružička, J. Štolc, *Slovenská Gramatika* (Bratislava 1968); 370—1; Stone, op. cit., 189—90; Б. Конески, *Грамаџика на македонској литературен јазик* (Скопје 1966), 211; К. Попов, *Съвремени български език (Синџаксис)* (София 1963), 129.

¹² Comrie, op. cit., 406—7; Doroszewski, op. cit., 117.

¹³ Руднев, op. cit., 92—3.

¹⁴ Маретић, *Грамаџичка Конџруенција у Вуковим и Даничићевим дјелима*, *Наставни вјесник*, 1893—4, 333—54.

напоменама наводи следеће разлоге да објасни зашто је писао чланак: „(1) важност самога предмета; (2) што о њему до сад, колико ја знам, није ништа писано у граматичкој литератури хрватској и српској ако се изузме неколико кратких напомена у гдјекојим нашим синтаксама. Људи, којима је стало до чистоће језика, те хоће да пишу како треба, кашто долазе пишући у сумњу, како ће сложити субјект с предикатом. За такве је људе овај чланак написан. Ограничио сам се на Вукова и Даничићева дјела за то, што су нам она још једнако једини извори најбољег и најчишћег књижевног језика. Био би захвалан посао, кад би тко овај предмет обрадио по простонародној књижевности нашој, јер би се онда видјело, како се поједина нарјечја у гдјекојим појавима конгруенције разликују, а видјело би се и што је свима нарјечјама заједничко. Али ја тај посао остављам другима.“

У чланку Маретић расправља о 25 различитих случајева слагања. Ја ћу да споменем данас само један од случајева слагања о којем расправља Маретић. Овај се случај тиче речи као *сѣарешина, војвода, слуга*, које су по облику женског рода а по значењу мушког рода. Маретић говори да Вук и Даничић слажу ове речи као речи мушког рода у једнини, а као речи женског рода у множини. Већина примера илустрира ово слагање. Има само два три примера где у множини наведене речи имају логичко/семантичко слагање, али у овим случајевима логичко/семантичко слагање не стоји у истој реченици, нпр.: *јер су они царске слуге, који су данас овдје*. Веома су ретки примери где се у истој реченици поменуте речи слажу као именице и мушког и женског рода, нпр.: *честѿ се срдѿо, шѿѿо дјекоје мале војводице, које су своја војводсѿѿва мањем храброшѿу добили, имају име и честѿ као и он*. Објашњење ове неједнакости у конгруенцији А. Белић је налазио у чињеници што су се те именице, углавном називи занимања, наслањале на лична имена носилаца тих занимања, па су се и придеви и све придевске речи које се на њих односе слагале с именицама које одређују по значењу.¹⁶ То јест, именице за мушка занимања добиле су све синтаксичке особине личних имена. У српскохрватском језику данас имамо две групе именица са завршетком на *-а* које значе мушко челаде: (а) именице које значе занимање или звање, (б) именице које значе носиоца неке особине. Именице друге групе, за разлику од именица прве групе, значе и мушка и женска лица, нпр. *мушѿерија, будала, бишѿанга, скишѿница*. Уколико означавају женска лица, код ових именица наравно нема никакве неподударности између облика и значења и увек се, и у једнини и у множини, придевске речи уз њих употребљавају у облику женског рода.

Данас ћу се ограничити само на случајеве када ове именице означавају мушка лица. Нормативне граматике обично проглашавају да се с облицима множине именица обе групе, атрибут и део предиката који разликује род, употребљавају у множини и у женском роду. С једнином именица прве групе, атрибут и део предиката који разликује род, стоје у облику мушког рода (слажу се по значењу). На именицама друге групе, граматике, уколико их помињу, мало се задржавају, а и не слажу се увек у погледу њиховог рода. Обично су ове именице третиране као неки додатак уз оне које значе занимање. Стевановић говори да је у облицима множине и с овим именицама слагање углавном по облику и да се уз ове именице атрибут и део предиката могу и у једнини употребљавати у облику женског рода с додатком да је то чак оби-

чније. У Брабец—Храсте—Живковићевој граматици налазимо само да ове именице „траже атрибуте у женском роду“. Маретић у својој *Граматици* наводи примере из Вуковог и Даничићевог језика где налазимо и логичко слагање и граматичко слагање у једнини, нпр. *најгора варалица, муштерија сваки, овај бесјослица, највећа будала*.¹⁷ У погледу обележавања рода ових именица значајно је да се и речници српскохрватског језика не слажу. О именицама прве групе писано је доста у науци о језику, али не увек са историјског гледишта. О именицама друге групе писано је мало. На пример Ж. Станојчић је писао доста детаљно о именицама обе групе и њиховој конгруенцији у језику Ива Андрића.¹⁸ За језик других савремених писаца и старијих писаца ипак нема детаљне анализе таквих именица. Међутим, све чешће у књижевном језику и често у народним говорима, особито у онима који чине ужу основицу књижевног језика, код именица обе групе налазимо на слагање по значењу (тј. логичко слагање) у множини у атрибуту и у делу предиката који разликује род.¹⁹ Светозар Марковић, који је написао занимљив чланак о колебљивости слагања у роду код именица на *-а* које значе мушко челаде, тврди да Маретићеви примери логичког/семантичког слагања у множини потврђују постојање тенденције за такво слагање и код Вука. Осим тога Марковић је анализирао речничку грађу Института за српски језик САНУ за примере у којима се атрибут или предикат, или атрибут и предикат, слажу са овим именицама у множини у мушком роду. На основу анализе он изводи закључак да постоје ипак неке индиције које говоре у прилог претпоставци да ова особина, посебно слагање атрибута у мушком роду, означава територијалну црту и да је јаче испољена код представника црногорских говора, код јекаваца.²⁰ Професор Стевановић у својем раду о источноцрногорском дијалекту потврдио је факат да је такво слагање црта овог говора (нпр.: *два судије, сви војводе, наши старешине су се измијенили*).²¹ Али ствар није тако лака. У језику старих писаца из других крајева преовлађује логичко/семантичко слагање. На пример у језику славонских писаца 18. и 19. века логичко слагање у множини се јавља чешће него граматичко слагање. У језику старих чакавских писаца, као Марулића, Хекторовића, и у језику далматинских писаца 18. века налазимо у множини и логичко и граматичко слагање у атрибуту и делу предиката који разликује род. Поред тога, у језику свих ових писаца налазимо примере где атрибут има облик женског рода а предикат се јавља у мушком роду.²²

¹⁵ *ib.*, 336—7.

¹⁶ А. Белић, *Напомена о једној синтаксичко-морфолошкој особини српскохрватског језика*, Јужнословенски филолог, IV, 1924, 24—8.

¹⁷ Стевановић, *Савремени* II, 130—1; И. Брабец, М. Храсте, С. Живковић, *Грамматика хрватскохрватског језика* (Загреб 1965), 217; Маретић, *Грамматика*, 431.

¹⁸ Ж. Станојчић, *Језик и стил Ива Андрића* (Филолошки факултет у Београду, Монографије, књ. XI), Београд 1967.

¹⁹ Стевановић, *Савремени* II, 127.

²⁰ С. В. Марковић, *О колебљивости слагања у роду код именица чији се природни и граматички род не слажу* (и о роду ових именица), Питања књижевности и језика, I (Сарајево 1954), 87—110.

²¹ М. Стевановић, *Источноцрногорски дијалекат*, Јужнословенски филолог, XIII (Београд 1933—4), 111.

²² Маретић, *Славонски јисци*, 201; *Id.*, *Језик далматинских јисаца XVIII вијека*, Рад ЈАЗУ, 211 (1916), 31—2; В. Главан, *Конгруенција у језику старих чакавских јисаца*, Јужнословенски филолог, VII, св. 1—2 (Београд 1927—8), 117—8.

Шта више и у језику оних војвођанских писаца 18. и 19. века чији је језик већ испитан, у већини случајева налазимо логичку конгруенцију у множини. На пример, у језику новина Маркидес Пуљо и у језику Саве Текелије и Јована Рајића налазимо доследну употребу слагања у мушком роду. Код Николаја Лазаревића и Јакова Игњатовића и у језику новина Стефана Новаковића обичније је слагање у мушком роду, док код Доситеја Обрадовића и Бранка Радичевића налазимо слагање у оба рода, али се код њих слагање у женском роду јавља чешће. Код Милована Видаковића атрибут уз ове именице има облик женског рода, али је предикат чешће у мушком роду.²³

Примери:

- С. Текелија: *снажнији газде; Да нису Холандезки Бунције одсиуили били*
- Ј. Рајић: *слуге Хр(ис)иови; живи, здрави војводе; ту су били сви аге*
- М. Пуљо: *многи Паше*
- С. Новаковић: (а) *Сви заклейи судије. . . казали су; како су оба Елчије. . . њослали, итд.*
 (б) *зашто су Паше ондешње тако оиуздаде се*
- Н. Лазаревић: (а) *глуји будале; никакове убице нису били*
 (б) *све саме убице*
- Ј. Игњатовић: (а) *сиари његови колеге; добри комшије; су. . . славни војводе били; судије њојели су све, итд.*
 (б) *добре су колеге; све слуге; су. . . мудровале слуге, итд.*
- Обрадовић: *нейрисирасиини судије*
- Д. Радичевић: (а) *ираведни судије*
 (б) *лале славне наше*
- М. Видаковић: (а) *два најбоље војводе; два слуге; слуге су. . . били; Слуге су Господинове ту први били;*
 (б) *Вас (су) уилашиле моје слуге*

²³ А. Младеновић, *О народном језику Јована Рајића* (Нови Сад 1964), 138; А. Албин, *Прилои ироучавању језика Саве Текелије*, Прилози проучавању језика, 4 (Нови Сад 1968), 20; Id., *О језику Николаја Лазаревића*, ib. 5, 1969, 26; Id., *Језик новина Сиефана Новаковића (1792—1794)*, (Нови Сад 1968), 96; О.С. Shopay, *A Description of the Language of the Servskija Novinu*, Ph.D. Ohio State University 1970, 56; В. Илић, *Песнички језик Бранка Радичевића* (Нови Сад 1964), 206; Јерковић, *Иињайовић*, 198; Куна, *Досијеј*, 159; Кашић, *Видаковић*, 112.

Изгледа да у савременим војвођанским говорима у множини преовлађује логичко слагање.²⁴ Поред тога, у језику готово свих војвођанских писаца преовлађује слагање атрибута у мушком роду у једнини уз именице мушког рода на *-a* које значе занимање. Изгледа да само у језику Игњатовића налазимо веома ретке случајеве где ове именице имају уз себе одредбу у женском роду.²⁵ Шта више, у језику војвођанских писаца и именице на *-a* које означавају носиоца неке особине, кад су забележене обично, имају конгруенцијски индикатор мушког рода (изузетак је Б. Радичевић),²⁶ нпр.:

Е. Јанковић: (а) *ѿаког расѿикућу; какѿв лажѿа; један будала; несносног будалу; ѿај несрећа, мој син, итд.*

(б) *гора лажѿа; она несрећа мој син*

Н. Лазаревић: *једног ѿусѿахију*

С. Текелија: *ѿрви комшија*

Б. Радичевић: *љуѿа ѿјаница; силна ѿѿурица*

Такав начин слагања налазимо и данас у војвођанским дијалектима, нпр.: *некога биѿангу*.²⁷

Другде готово доследну логичку конгруенцију уз именице мушког рода на *-a* оба типа налазимо у језику старих чакавских писаца. У језику славонских и далматинских писаца, уз именице мушког рода на *-a* оба типа, јавља се у једнини слагање према граматичком и природном роду.²⁸

У источнохерцеговачким, источноцрногорским, новопазарскосјеничким говорима, именице мушког рода на *-a* које значе занимање обично имају у једнини логичко слагање, али именице типа *будала* чешће имају граматичко слагање.² Чини ми се да морамо опет овај проблем да испитамо са историјског гледишта, особито код војвођанских писаца који су играли важну улогу у развоју савременог језика јер изгледа да узор слагања који налазимо све чешће у савременом језику, тј. логичко/природно слагање, можда има свој извор у језику ових писаца.

У погледу конгруенције уз именице мушког рода на *-a*, српскохрватски језик је био до недавно најстабилнији словенски језик. У старословенском

²⁴ И. Поповић, *Говор Госѿођинаца у свейлосѿи бачких ѿвора као целине*, САН, пос. изд., књ. CDXXV (Београд 1968), 239; Б. Николић, *Сремски ѿвор*, Српски дијалектолошки зборник, XIV (Београд 1964), 362. Овај начин конгруенције је познат и у дијалекту славонске Посавине (С. Ившић, *Данашњи ѿсавски ѿвор*, Рад ЈАЗУ, 197, 110).

²⁵ Јерковић, *Иѿаѿовић*, 197.

²⁶ Илић, *Радичевић*, 206; Албин, *Текелија*, 20; Id., *Лазаревић*, 26; P. Herrity, *The Literary Language of Etamil Janковић* (Ph. D. Thesis, London 1974), 654—5.

²⁷ Кашић, *Видаковић*, 112.

²⁸ Маретић, *Славонски ѿисци*, 200; Id., *Далматински ѿисци*, 31; Главан, *Конѿруенција*, 116—7.

²⁹ Стевановић, *Исѿочноцрногорски дијалекаѿ*, 110—11; А. Пецо, *Говор исѿочне Херцеговине*, Српски дијалектолошки зборник, XIV (Београд 1964), 171; Д. Барјактаревић, *Новопазарско-сјенички ѿвор*, Српски дијалектолошки зборник, XVI (Београд 1966), 144—5.

језику именице на *-a*, које су значиле мушко чељаде, биле су малобројне.³⁰ Слагање уз њих било је обично у мушком роду у једнини и у женском роду у множини.³¹ Данас од свих словенских језика само стандардни српскохрватски језик познаје овакву стилизацију. Међутим, у старим словенским језицима има изузетака где налазимо граматичко слагање и у једнини, а такво слагање налазимо и данас у српскохрватским и руским дијалектима.³² У старом руском језику ове именице често имају граматичко слагање у једнини, а и у старом чешком језику налазимо примере граматичког слагања у једнини.³³ У савременим стандардним словенским језицима изгледа да је свуда била тенденција ка ширењу логичког природног слагања и у множини. Ипак, уз именице на *-a* које значе мушка лица још искрсавају тешкоће у погледу конгруенције. У већини словенских језика именице типа *слуга*, *стапаршина* имају слагање према природном роду.

Ова се тенденција односи и на број '2'. У стандардном српскохрватском језику употребљавају се форме као *две слуге*, *две бишанге*, тј. граматичко/формалистичко слагање. У оним језицима где преовлађује природносемантичко слагање доминира и употреба броја '2' у облику мушког рода. Међутим, налазимо употребу мушког облика броја '2' уз именице мушког рода на *-a* у језику Милована Видаковића и у источноцрногорским дијалектима.³⁴ У неким словенским језицима, у првом реду западнословенским, има један феномен који изостаје у српскохрватском језику, тј. да именице мушког рода на *-a* у понеком зависном падежу само или чак доследно усвоје парадигматске облике својствене именицама мушког рода на *-Ø*.³⁵

У свим словенским језицима именице на *-a* које означавају имаоце извесних особина, обично имају негативну нијансу, и у погледу конгруенције понекад се унеколико друкчије понашају од старих именица на *-a* које значе занимање или звање.

Цитираћу неколико примера који илустрирају овај факат. У чешком језику именице типа *sluha*, *starosta*, и именице типа *ničeta*, *brepta*, *tlučhuba*, слажу се по природном роду у једнини и у множини, нпр.: *ten obejda*, *vojenský sluha*, *dvě sluhové*, *dobří sluhové*, *nestydatý tlučhuba*, *ti dva ničetové řekli*. Међутим, у чешким дијалектима понекад налазимо граматичко слагање код именица на *-a* за казивање негативних особина извесних личности нпр.: *takovej trúbje* || *takovýmu trúbovi*.³⁶ У пољском језику именице типа *wojewoda*, *radca*, *sędzia* слажу се по природном роду у једнини и у множини, нпр.: *ten wojewoda zawołał*, *sędzia warszawski*, *ci dwaj wojewodowie*. Међутим, именице

³⁰ С. Б. Бернштейн, *Очерк сравнительной грамматики славянских языков*, (Москва 1974), 303, 309.

³¹ А. Vaillant, *Grammaire comparée des langues slaves*, II (première partie) (Paris 1958), 295—6.

³² Бернштейн, *Очерк*, 309.

³³ К. Horálek, *Úvod do studia slovanských jazyků* (Prag 1962), Ф. И. Буслаев, *Историческая грамматика русского языка* (Москва 1959), 411—2. Ф. Miklosich, *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen*, IV (Syntax) (Heidelberg 1926), 23—4.

³⁴ Кашић, *Видаковић*, 112; Стевановић, *Источноцрногорски дијалекат*, 111.

³⁵ М. Ивић, *Обележавање именичког рода у српскохрватском књижевном језику*, *Наш језик*, н.с. 10 (Београд 1960), 200—1.

³⁶ J. Skulina, *Severní pomezí moravskoslovenských nářečí* (Česká nářečí sv. 5) (Prag 1964), 99.

типа *kaleka, sierota, niedorajda, ciemiega, włoczaga*, кад се односе на мушко чељаде, показују велику недоследност што се тиче конгруенције. На пример, могуће су следеће конструције:

ten niedorajda zapomniiał kupić ciastek (m. jed.)
ta niedorajda zapomniiała kupić „ (m. jed.)
te niedorajdy zapomniiały „ „ (m. množ.)
te niedorajdy zapomnieli „ „ (m. množ.)
on jest biednym kaleką
on jest biedny kaleka
on jest biedna kaleka
ci kalecy byli; *ci dwaj kalecy* (m. množ.)
te kaleki byli; *te dwie kaleki* (m. množ.)

Изгледа да у множини искрсавају најчешће тешкоће. Неке именице, нпр.: *beksa, ciotajda, wierscipęta, kuternoga, liczykrupa* немају тзв. мушке личне форме у множини. То значи да атрибут такође нема мушке личне форме, али упркос томе радни глаголски придев може имати мушки лични наставак *-li*, нпр.: *te niedorajdy zapomnieli*. . . Неке именице радије узимају женску у (тј. не мушко-личну) форму, нпр. *te wierscipęty były*. . . итд. Неке именице имају алтернативне форме у множини и тада се ради о стилистици, семантици итд., нпр. *ci włoczędgy/ci włoczędzy* (друга варијанта описује људе чије занимање је скитање, нпр. *ci włoczędgy rozpalili ognisko w polu*).³⁷

У лужичкосрпском језику слика није јасна. У својој великој историјској граматици доњолужичкосрпског језика Мука говори да су форме као *ten groba/ta groba* обе могуће.³⁸ А. Вајан (Vaillant) понавља ово тврђење у својој упоредној граматици словенских језика 'En sorabe, les masculins en -a snt une flexion de féminins, et tendent à prendre un accord de féminins'.³⁹ Ипак, речници лужичкосрпског језика се не слажу у погледу обележавања рода именица на *-a* које значе мушко чељаде. На пример Трофимович обележава именицу *rada* као именицу мушког рода (*šulski rada*), али Мука обележава *rada* као именицу женског рода (*Strobice słušaju pód Chósóbuzsku radu*). У речницима Трофимовича, Пфула и Јакубаша *syrota* је именица женског рода, као и именица *starosta*, а у речницима Швјела и Јакубаша именица мушког рода. Али ту нема доследности. На пример, у речнику Трофимовича *rada* је именица мушког рода, а *liba* именица женског рода, у оба случаја пак налазимо логичко слагање, нпр. *šulski rada, hlupu liba*. Исто и у речнику Јакубаша где је *starosta* мушког рода а *liba* женског рода, али опет у оба случаја налазимо логичко слагање, нпр. *wokrjesny starosta, hlupu liba*.⁴⁰ Након прегледа пет речника лужичкосрпског језика, изгледа да у већини случајева име-

³⁷ D. Buttler, H. Kurkowska, H. Satkiewicz, *Kultura języka polskiego* (Warszawa 1973), 132—6; R. Rothstein, *Uwagi o rodzaju gramatycznym i cechach semantycznych wyrazów*, *Język Polski*, LVI, 4 (Warszawa 1976), 241—53.

³⁸ E. Mucke, *Historische und vergleichende Laut- und Formenlehre der Niedersorbischen Sprache* (Leipzig 1965), 368.

³⁹ A. Vaillant, *Grammaire comparée*, 298.

⁴⁰ E. Mucke, *Słownik dolnosorbischej řečy a jeje narěcow*, I—III, Petersburg—Prag 1911—28; Chr. T. Pfuhl, *Obersorbisches Wörterbuch* (Bautzen 1968); F. Jakubaš, *Hornjoserbsko-němski słownik* (Bautzen 1954); B. Šwjela, *Dolnosorbisko-němski słownik* (Bautzen 1963); K. K. Trofimowič, *Hornjoserbski-ruski słownik* (Bautzen 1974).

љава у облику мушког рода. Потврду налазимо и у књизи 11 лужицкосрпског дијалектолошког атласа где се каже да именице типа *družba* „verlangen die merkmalhafte Akkusativform der kongruenten Attribute“: *my smy měli młodego družbu*.⁴¹ Атрибут у облику женског рода налазимо само у речнику доњолужицкосрпског језика Е. Муке, где су неке именице на *-a* које значе занимање или носиоца неке особине обележене ознаком женског рода или ознаком оба рода, нпр.: *borša* (м. и ж.): *to jo pšawu borša, drogujuca kšamaška borša; nara* (м. и ж.): *taka nara; šelma* (м. и ж.): *wětšy/wětša šelma; rowna* (ж.): *manželska rowna; wěrka* (ж.): *ta wěrka*. Шта више, Б. Швела, у својој граматичкој доњолужицкосрпског језика, тврди да се именице као *wojwoda, groba, borša, šolta* мењају као женске именице на *-a* и „Bisweilen steht auch das dazugehörige Adjektivum in der weiblichen Form“. Он цитира следеће примере: *k našomu šolše*, али *taka nara; našeje boršy; tej profěši*.⁴² У источнолужицкосрпском дијалекту изгледа да је било слагање по природном роду. Шчерба у једној фусоти о деклинацији именица типа *šolta* говори: Можно сказати и *čitěm šo.tu* в.м. *šo.će* очевидно благодарној тому што *šolta* мужеск. р., хотя может быть и стремление кь уодноображенію основы сыграло ту или другую роль.⁴³ Међутим, именице на *-a* које значе занимање или носиоца неке особине у стандардном лужицкосрпском језику мењају се као именице женског рода у једнини, а у множини као именице мушког рода. У дијалектима ипак такве именице се мењају и у једнини као именице мушког рода. У доњолужицкосрпским дијалектима такође понекад налазимо граматичко слагање уз ове именице на *-a* кад се употребљава број '2' нпр.: *dwě šowše, dwě družbje* поред *dwa šowše, dwa družbje*.⁴⁴

У словеначком језику именице мушког рода на *-a*, као: *delovodja, starešina* могу у зависним падежима усвојити парадигматске облике својствене именицама мушког рода на *-Ø*, нпр. *vojwoda, -e, -i* итд., или *vojwoda, -a, -u* итд.⁴⁵ Понекад предност се даје једном облику, нпр. *zapiski od kolegea*. Обично именице мушког рода на *-a* имају мушке конгруенцијске индикаторе, нпр. *slavnega vojvodo, turski paša je bil zelo velikodušen, vsi ljubljanski knjigovode so se zbrali na sestanku*. Ипак, има изузетака, нпр. *sirota, dobričina* имају само женске конгруенцијске индикаторе у једнини и у множини, нпр. *ta fant je vojna sirota, tisti fantje so vojne sirote; tahle človek je prava dobričina, tisti ljudje so poznane dobričine*. Уз именицу као *reva* налазимо на логичко слагање у једнини, али граматичко слагање у множини, нпр. *tista reva je rekel, tiste reve so rekle*. У словеначком језику колебање у конгруенцији се јавља и уз употребу броја 'два', нпр. *dva knjigovoda sta se srečala/dve knjigovodi sta se srečali; dva kolega sta prišla na obisk; ti dve starešini sta bili* али *ta dva zelo poznana starešini sta bila*.

У Бугарском језику уз именице мушког рода на *-a* налазимо логичко слагање, нпр. *верен слуга, двама слуги, богати чорбаджија, Войводаџа је снужвал сѣрашенсн*.⁴⁶ У језику народних песама ипак налазимо форме као *млада вой-*

⁴¹ *Sorbische Sprachatlas, II (Morphologie) (Bautzen 1975), 40.*

⁴² В. Швела, *Grammatik der Niedersorbischen Sprache (Bautzen 1952), 17.*

⁴³ Л. В. Щерба, *Восточнолужицкое наречие (Bautzen 1973), 99.*

⁴⁴ *Sorbische Sprachatlas, II, 253.*

⁴⁵ Торогић, *Slovnica, 223.*

⁴⁶ Л. Андрейчин, Н. Костов, Е. Николов, *Българска граматика, (София 1947), 231.*

вода.⁴⁷ Само члан се јавља у женском облику (нпр. *бояджияѿа*), мада у језику старих писаца, као нпр. Вазова, именице мушког рода на *-ија* имају члан у мушком облику нпр. *бояджияѿ*. Изгледа да присвојни придеви обично имају мушки суфикс *-ов/-ев*, а не *-ин*, нпр. *Пашов* не *Пашин*, *Войводов* не *Войводин* итд.⁴⁸ У македонском језику, као и у бугарском, налазимо слагање у мушком роду, а члан је у облику женског рода, нпр. *слугаѿа нов*. Када се члан употребљава уз атрибут, онда се он јавља у облику мушког рода, нпр. *новиоѿ слуга*. Према професору Конеском, граматичко слагање које се налазило у народним умотворинама данас није обично (нпр. *свеѿа владико*, *на ѿаја судија за ѿоѿлака*, итд).⁴⁹

У источнословенским језицима, који не разликују род у множини, именице као *суд*, *слуга*, *ѿ ница* у једнини обично имају мушке конгруенцијске индикаторе, нпр. руски: *народны суд*, *ѿ ницѿ ѿришел*, *ѿлакса ревел*, *Иванов был круглы сироѿа*, *ѿсѿ мал чик ужасны нейоседа*; украјински: *кругли сироѿа*, *ѿаки ѿричейа*, *судд ѿри шов*; белоруски: *суддз дз івіус* итд. Ипак у руском разговорном језику налазимо атрибут уз именице као *расѿ ѿа*, *ѿро -доха*, *ѿ ница* у облику женског рода, нпр. руски: *он ѿака расѿ ѿа*, *Д д — ѿ ница нейробудна*. У белоруском језику атрибут може стајати у облику женског рода, али предикат (*-л* партицип) у облику мушког рода: *Воѿ г ѿа верна слуга і ѿашоу ѿады зѿѿым мал чикам*; *Верна слуга уз у ѿаго рабенка* итд.⁵⁰ Међутим, у белоруском језику кад именице као *калека* (које значе носиоца неке особине) означавају мушка лица, онда у дативу, локативу и инструменталу усвајају парадигматске облике својствене именицама мушког рода на *-о*, нпр. дат. *г ѿаму калеку* (у старом белоруском језику и именице као *суддз*, *сѿаршына* које значе занимање узимале су парадигматске облике својствене именицама мушког рода на *-о*). Кад именице као *калека* означавају женска лица, онда задржавају облике именица женског рода на *-а*, нпр. дат. *г ѿа калец*.⁵¹

Проблем конгруенције уз именице мушког рода на *-а* још је жив у неким језицима, али је свуда била тенденција ка ширењу логичког слагања, у неким језицима је она јача, у другим слабија. То значи да у неким језицима ситуација још није стабилна и биће интересантно видети како ће се решити тај проблем.

⁴⁷ R. Bernard, *Les Masculins en -a et en -я en bulgare moderne*, *Revue des études slaves*, 31, 1954, 72.

⁴⁸ *Иб.*, 81—3.

⁴⁹ Конески, *Грамаѿика*, 163, 197.

⁵⁰ Петик, *ор. cit.*, 181—2; Д. Э. Розенталь, *Праќѿическая сѿилисѿика русскоѿо зѿыка* (Москва 1968), 243, 277; Т. П. Ломтев, *Грамаѿика белорусскоѿо зѿыка* (Москва 1956), 200, 203.

⁵¹ Miklosich, *ор. cit.*, 23; Е. Ф. Карский, *Белорусы (зѿык белорусскоѿо народа)*, 2—3, (Москва 1956), 16, 323—4; Р. Mayo, *A Grammar of Byelorussian* (Sheffield 1976) 15—16.

Dr Peter Herrity

THE ARTICLE DEALS WITH TWO SPECIFIC INSTANCES OF CONGRUENCE IN
SERBO-CROAT AND THE OTHER SLAVONIC LANGUAGES

S u m m a r y

The first instance concerns the agreement of the *-l* participle and the predicative adjective, when the polite second person plural pronoun *Vi* is used to address one person, either male or female. The author shows that changes have taken place in Serbo-Croat since the pre-Vuk period, with grammatical agreement in the *-l* participle and predicative adjective coming to be accepted as the correct grammatical norm. This obligatory grammatical agreement distinguishes Serbo-Croat from those other Slavonic languages which retain the auxiliary verb 'to be' in the perfect and have either (a) semantic agreement (e.g. Czech); or (b) semantic or grammatical agreement (e.g. Slovene, Upper Sorbian); or (c) grammatical agreement in the *-l* participle but semantic agreement in the predicative adjective (e.g. Slovak, Lower Sorbian, Macedonian, Bulgarian). Polish normally follows the pattern of Serbo-Croat but does also allow type (c) agreement as well as type (a) in dialects.

The second instance concerns masculine nouns in *-a* and deals with the agreement of the attribute and those parts of the predicate which distinguish gender. Serbo-Croat was until fairly recently the most stable of the Slavonic languages in this respect and retained the Old Church Slavonic pattern of congruence with masculine agreement in the singular, and feminine agreement in the plural. Significant changes have, however, taken place in Serbo-Croat, with a tendency towards logical agreement even in the plural.

Др КСЕНИЈА МИЛОШЕВИЋ (Сарајево)

ЈЕДАН СИНТАКСИЧКИ МОДЕЛ СРПСКОХРВАТСКЕ ПРОСТЕ РЕЧЕНИЦЕ И ЊЕГОВЕ РЕАЛИЗАЦИЈЕ

0. Ово излагање представља фрагмент мојих размишљања о односу реченичне форме и смисла, тј. о могућности изналажења неке регуларности у манифестовању везе између та два плана. Ријеч ће бити о моделу N_1 — (VF tranz+se), дакле — о конструкцији двочлане реченице са конгруентним субјектом и транзитивним глаголом у предикату — у чијем саставу се налази рефлексивна компонента (se).

1. Питање значења глагола и глаголских конструкција са рефлексивном компонентом одавно је било предмет посебне пажње у славистици, па је, поред глобалног разматрања у оквиру шире проблематике, добар број посебних радова посвећен овој појави. Посебне обимне студије питању рефлексива посветили су А. Margulíés (1924. г.)¹ и В. Havránek (1928).² Проучавањем ове појаве у појединим словенским језицима, било у засебним публикацијама или у склопу шире тематике, бавили су се многи аутори, од којих ћемо поменути само неке: Ф.Ф. Фортунатов (1899)³, А.А. Шахматов (1925),⁴ С. Карцевский (1927),⁵ R. Jakobson (1932),⁶ Н.А. Јанко-Триницкаја (1962),⁷ В.В. Виноградов (1947),⁸ — на руском језичком материјалу; осим Хавранека, Ф. Травњичек (Fr. Trávníček) (1939), Ф. Копечни (F. Kopečný) (1954),⁹ О. Parolková (1956, 1967),¹⁰ — у чешком језику; Е. Паулини (E. Pauliny) (1943, 1949)¹¹ — у сло-

¹ *Die Verba reflexiva in den slavischen Sprachen*, Heidelberg.

² *Genera verbi v slovanských jazycích I*, Praha.

³ *О залогах русскою глагола*, Известия ОРЈаС Имп. Академий наук, т. IV, 1899.

⁴ *Синтаксис русскою языка*, Москва, 1941², § 545—550.

⁵ *Système du verbe russe*, Prague.

⁶ *Zur Struktur des russischen Verbums*, Charisteria Gvilelmo Mathesio quinqvagenario. . . , Prague.

⁷ *Возвратные глаголы в современном русском языке*, Москва, стр. 81—149.

⁸ *Русский язык, Грамматическое учение о слове*, Москва, § 78.

⁹ *Passivum ve spisovně češtině*, Slovo a slovesnost V.

¹⁰ *Passivum, reflexivní forma slovesná a reflexivní sloveso*, Studie a práce linguistické I, Praha.

¹¹ *Zvratná pasivní formá*, Kapitoly ze srovnávací mluvnice ruské a české I, Praha; *K problematice zvratných sloves a tzv. zvratného pasíva v současné spisovné ruštině a češtině*, Slavia XXXVI, sv. 1.

¹² *Štruktúra slovenského slovesa*, Bratislava, str. 74—94; *Passivum v spisovnej slovenčine*, Slovo a tvar, 3.

вачком; К. Вилчевска (K. Wilczewska) (1966)¹³ — у монографији о стању ових конструкција у пољском; Б. Конески (1967),¹⁴ Р. Ускова (1976)¹⁵ — о стању у македонском; Б. Ју. Норман (1969),¹⁶ К. Иванова (1970),¹⁷ В. Фидлер (W. Fiedler) (1972),¹⁸ Кр. Чолакова—К. Иванова (1973)¹⁹ — у бугарском; итд.

1.1. И у сербокроатистици је ово питање било незаобилазна тема граматичара, а и предмет посебног занимања неких лингвиста. Тако је у прошлости већина истакнутих сербокроатиста показала интерес за проблеме у вези са значењем и употребом рефлексивне форме глагола — Вук Караџић (1814, 1818),²⁰ Д. Боранић (1899),²¹ Т. Маретић (1899),²² А. Белић (1941, 1949),²³ М. Стевановић (1961).²⁴ У новије вријеме М. Ивић је систематизовала и допунила ранија научна сазнања у сербокроатистици и, примјеном трансформационе методе, сигнализирала семантичке и функционалне разлике у глаголским конструкцијама са рефлексивном компонентом.²⁵ И сама сам се у три маха бавила овим питањем: разматрањем значења и функције пасивне и рефлексивне конструкције реченице и језичким и ванјезичким инструментима идентификације разних значења која се остварују у овим конструкцијама (1972),²⁶ питањем семантичке интерпретације исказа у чијем саставу је рефлексивна компонента (1973)²⁷ и анализом теоријских питања и спорних проблема у проучавању глаголског рода у словенским језицима — у том оквиру и проблематике рефлексива (1974).²⁸

¹³ *Czasowniki zwrotne we współczesnej polszczyźnie*, Toruń.

¹⁴ *Грамајика на македонскиот литературен јазик*, Скопје, § 247—249.

¹⁵ *Семантиката на глаголските формации со ивранинскиот елемент „се“ во македонскиот литературен јазик* (реферат у оквиру Треће научне дискусије на IX Семинару за македонски јазик, литературу и културу, Охрид, 1976; публикација са поднесеним рефератима у штампани).

¹⁶ *Возвратные конструкции в современном болгарском литературном языке*, Автореферат кандид. диссертации, Минск.

¹⁷ *Оглед за моделирање на заложните одношења*. Бълг. език, кн. 4.

¹⁸ *Reflexiv und Medium im Bulgarischen*, Zeitschrift für Slawistik XVII, Н. 1 (реферат на VII меѓународном конгресу слависта — у Варшави, 1973).

¹⁹ *Заложит како граматична и лексикографска проблема*, Славянская филология, т. 12 (реферат на VII меѓународном конгресу слависта).

²⁰ *Писменица србскога језика*, Скупљени грамат. и полемички списи Вука Стеф. Караџића, књ. I, Београд, 1894, стр. 37; *Србска граматика*, Скупљени грамат. и полем. списи, књ. II, Београд, 1895, стр. 62.

²¹ *О рефлексивним глаголима у хрватском језику*, Рад ЈАЗУ, књ. 140.

²² *Грамајика и синтаксика хрватскога или србскога књижевног језика*, Загреб, § 474—478.

²³ *О језичкој природи и језичком развоју*, Београд, § 315—317; *Савремени србскохрватски књижевни језик II део: Наука о изражењу речи*, Београд, § 265—273.

²⁴ *Глаголски род и његова веза с њим*, Глас САНУ ССЛГ, Одељење литературе и језика, н.с. књ. 6.

²⁵ *Један проблем словенске синтаксике освјетљен трансформационом методом (Грамајичка улога морфеме „се“ у србскохрватском језику)*, Јужнословенски филолог XXV.

²⁶ *Неки аспекти семантичког односа конструкција њ а с и в н е (са ивранинским иридјевом) и рефлексивне у савременом србскохрватском језику*, Књижевни језик I, св. 3—4, Сарајево (реферат на VII меѓународном конгресу слависта).

²⁷ *Индиферентност, рефлексивна конструкција реченице и пасивна дијалеза*, Књижевни језик II, св. 1—2, Сарајево.

²⁸ *Теорија глаголског рода у словенским лингвистичким срединама седамдесетих година, њени одјаци на Варшавском конгресу слависта (1973) и остворена истражања из ове области*, Радови

И поред знатног броја публикација и значајних научних резултата у проучавању рефлексивних конструкција у већини словенских језика, ово питање остаје на дневном реду синтаксичких истраживања све дотле док на дневном реду буде проучавање реченице, јер као објект посматрања рефлексив дубоко задире у синтаксу и семантику јединице говора. С друге стране, опет, није лако разграничити подручје његове синтаксичке функције од подручја лексичкотворебног дјеловања, а најтеже је од свега одредити тачне релације између ових разних функционалних подручја рефлексивне компоненте.

1.2. Већина аутора који су се посебно бавили реченичном конструкцијом са рефлексивном компонентом трудили су се да што потпуније и исцрпније истраже и утврде разне њене граматичке, односно језичке функције, тј. разна значења која се помоћу ове конструкције остварују, па се, сходно томе, и резултати истраживања *сумирају* у виду списка посебних значења ове конструкције (нпр.: Фортунатов, Виноградов, Корешнић, Норман, Усикова и др.).

Ти спискови су, мање или више исцрпно сачињени, познати за све словенске језике — па и за српскохрватски. Истина, разграничења између семантичких типова нису на јединствен начин давана — јер ни критерији који су примјењивани нису били јединствени. Заправо, ту има и на теоријском плану доста спорних питања (нпр.: да ли је „прави“ рефлексив лексичка или граматичка категорија,²⁹ затим питање падежне вриједности рефлексивне компоненте, а тако исто и питање умјесности да се данас у овим конструкцијама уопште оперише падежним значењем,³⁰ итд.). Ја се нећу бавити ниједним од поменутих спорних питања. Сматрам да са становишта синхроног реченично-семантичког описа она немају пресудан значај, исто као ни питање генезе и хронологије појединих значења, — иако не тврдим да су сасвим ирелевантна.

1.3. Ја ћу овом приликом покушати да на цијело питање бацим поглед „са обратне стране“, тј. да утврдим шта је на граматичком плану *заједничко* свим тим значењима која се остварују у оквиру једног истог *формалног типа* — и тиме, пред научном јавношћу, ставим на пробу нека сопствена размишљања и дилеме. При томе ћу се трудити да на *ограниченом броју примјера* који представљају разне врсте употребе посматраног модела — прво, помоћу *јединствених критерија*, утврдим *граматичко-семантичке разлике*, а затим, да уочим *у чему је сличност* између посматраних случајева.

НАПОМЕНА: Самим тим што смо се ограничили на *реченични модел* у чијем саставу постоји рефлексивна компонента, тј. на *синтаксичку* улогу те компоненте, ми смо, за сву прилику, из посматрања искључили све случајеве гдје рефлексивна компонента припада лексичкоморфолошком саставу глагола. То су у првом реду тзв. *reflexiva tantum* (бојати се, смијати се, надати се, шалити се итд.) затим рефлексивно оформ-

Института за језик и књижевност у Сарајеву — Одјелјења за језик I, Сарајево (реферат на VIII конгресу југословенских слависта, у Загребу 1975).

²⁹ В. мој цитирани рад (1974), § 3.6.2.

³⁰ В. Наврѓанек, *Genera verbi I*, нарочито параграфи 134. и 135; В. Gavranek, *Залог (genera verbi) в славославянском языке в сравнительном плане*, стр. 20—63, а нарочито 46, — у зборнику Исследования по синтаксисе старославянского языка, Прага, 1963.

љене глаголске лексеме које имају и *нерефлексивну иранзитивну и паралелу* и то како оне код којих се *раскида семантичка веза са неререфлексивном, варијантом иранзитивног глагола* (уздати се и сл.) тако и оне код којих се та веза чува (нпр.: *он се окреће за сваким пролазником; младић се хитро баца с високе стијене у узбуркано море; и сл.*).

2.0. Што се тиче значења конструкције о којој је овдје ријеч, до сада се оно, колико ми је познато, дефинисало на два начина, са *морфолошких* становишта — као *иранзитивности* (Фортуатов,³¹ Јакобсон³²) и са становишта *семантичке еквиваленције подмета* (субјекта реченице) — као *деагентиности* (M. Grepl)³³. Ја овога пута желим да потражим општу реченичносемантичку карактеристику модела на неким од релација на којима се данас утврђује опште значење реченице, и то на *номинативном* плану — с обзиром на то како модел представља (одражава) денотативну ситуацију која је у његовој основи, и на *комуникативном* плану — с обзиром на општи логички тип односа који се у исказу реализује.

2.1. Посматраћемо следеће исказе:

(1) *Марко се брије*

(2) *Марко се брије*

(3) *Марко и Петар се брију*

(4) — а *Марко се осуђује*
— б *Жица се савија*

Прво што при анализи наших примјера пада у очи на *номинативном* плану јест *однос подмета (субјекта реченице) према акциваном саставу ситуације која се означава реченицом*, тј. *дијатеза*, која се у датим примјерима различито манифестује.

Идући од примјера до примјера, може се констатовати:

У примјеру (1) на бази минималне структуре *МАРКО СЕ БРИЈЕ* може се остварити тројак смисао исказа, а у вези с тим стоје и разлике у дијатези, и то:

- (а) *Марко врши на себи самом радњу бријања прави рефлексив, дијатеза (S = Ag) и (S = Pt)*³⁴
- (б) *Марко нема (не носи, не пушта) браду и бркове детерминативни (квалитативни) однос предиката према субјекту, дијатеза (S = Dt)*
- (в) *Марко одређује (осуђује) некоме да га брије* — Значење се остварује само уз додатну информацију да Марко није вршилац радње, нпр. „код берберина“, а представља *каузативни пасив, дијатеза (S = Caus) и (S = Pt)*

³¹ О.с., стр. 1155.

³² О.с., стр. 77.

³³ *Deagentnost a pasivum v slovanských jazycích*, Československé přednášky pro VII mezinárodní sjezd slavistů (Varšava 1973). Иста идеја је заступана у ранијим радовима овог аутора, в.: о.с. у биљешци 28, стр. 188.

³⁴ Симболи значе: *S* — субјекат реченице (подмет); *Ag* — агенс; *Pt* — пацијенс; *Dt* — детерминат (дубински субјект детерминационог предиката), — термин је предложила О. И. Москаљская, у књизи *Проблемы системного описания синтаксиса*, Москва, 1974, стр. 58—59; *Caus* — каузатор; *An* — анонимни актант.

У примјеру (2) — *МАРКО СЕ БИЈЕ* — могућа су значења:

- (а) *Марко некога бије и истовремено њај неко бије Марка* — р е ц и п р о ч н о з н а ч е њ е, дијатеза:

$$\begin{aligned} (S = Ag) & \text{ — } (An = Pt) \\ (S = Pt) & \text{ — } (An = Ag) \end{aligned}$$

- (б) *Марко има обичај (навику) да се бије* — д е т е р м и н а ц и о н и (квалификативни) однос предиката према субјекту, дијатеза ($S = Dt$)

- (в) *Марко мене (нас) бије* — а к т и в н о з н а ч е њ е, дијатеза: ($S = Ag$).

У примјеру (3) — *МАРКО И ПЕТАР СЕ БИЈУ* — могућа су значења:

- (а) *Марко бије Пејра и Пејар истовремено бије Марка* — р е ц и п р о ч н о з н а ч е њ е, дијатеза:

$$\begin{aligned} (S_1 = Ag) & \text{ — } (S_1 = Pt) \\ (S_2 = Pt) & \text{ — } (S_2 = Ag) \end{aligned}$$

- (б) *Марко и Пејар имају обичај (навику) да учесћују у њучи* — д е т е р м и н а ц и о н и (квалификативни) однос предиката према субјекту, дијатеза ($S_1, S_2 = Dt$)

- (в) *Марко и Пејар мене (нас) бију* — а к т и в н о з н а ч е њ е, дијатеза: ($S_1, S_2 = Ag$).

У примјеру (4-а) — *МАРКО СЕ ОСУЂУЈЕ* — значење је п а с и в н о (Марко је објект осуде), дијатеза ($S = Pt$).

У примјеру (4-б) — *ЖИЦА СЕ САВИЈА* — значење је *Жица може (има својство) да се савија, савиљива је* — д е т е р м и н а ц и о н о (квалификативно), дијатеза: ($S = Dt$).

Сажет преглед наших примјера и могућих дијатеза овако би изгледао:

(1) <i>Марко се брџије</i>	(3) <i>Марко и Пејар се бију</i>
(а) ($S = Ag$) i ($S = Pt$)	(а) ($S_1 = Ag$) — ($S_2 = Pt$)
(б) ($S = Dt$)	($S_1 = Pt$) — ($S_2 = Ag$)
(в) ($S = Caus$) i ($S = Pt$)	(б) ($S_1, S_2 = Dt$)
(2) <i>Марко се бије</i>	(в) ($S_1, S_2 = Ag$)
(а) ($S = Ag$) — ($An = Pt$)	(4) — (а) <i>Марко се осуђује</i>
($S = Pt$) — ($An = Ag$)	($S = Pt$)
(б) ($S = Dt$)	— (б) <i>Жица се савија</i>
(в) ($S = Ag$)	($S = Dt$)

2.1.1. Ако сада избројимо само дијатезе које се не понављају, утврдићемо да их је с е д а м, и то: *рефлексивна* (1-а), *каузативна* (1-в), *дешерминативна* (сви случајеви — б), *реципрочна са анонимним другим учесником* (2-а), *активна* (2-в) и (3-в), *реципрочна са оба познана учесника* (3-а) и *пасивна* (4-а), — што значи да се н о м и н а т и в н а функција подмета, његова семантичка еквиваленција остварује на с е д а м разних начина. Ово, у ствари, и није коначан списак. На њему смо се задржали зато што се он у оваквом

саставу углавном у науци разматра и зато што за доказивање тезе коју овдје желимо доказати и није битно да ли је тај списак исцрпан.³⁵

Општи к о м у н и к а т и в н и смисао исказа, тип логичког односа између номиналне и вербалне компоненте његове — р е л а ц и о н и је у свим случајевима (а) и (в), а д е т е р м и н а ц и о н и у свим случајевима (б). У нашем прегледу примјера и њихових могућих дијатеза лако се може уочити да се детерминациона вриједност остварује увијек кад је семантички еквивалент подмета *Детерминациј*, а да је у свим случајевима гдје се појављују симболи Ag, Pt, Caus предикација релационог типа. Пошто логички однос стоји у директној вези са дијатезом, на њему се нећемо више посебно ни задржавати.

2.2. Сада смо дошли до главног питања, које нас је и поставило на ово разматрање: *Како се у једној истој форми реченице остварује толико разних дијатеза?* Одмах треба одбацити евентуалну претпоставку да идентичан категоријално-морфолошки састав реченице, односно један одређени модел, може бити сам носилац или главни (непосредни) показатељ толиког броја различитих граматичкосемантичких случајева.³⁶ Ипак, управо с обзиром на идентичност реченичне форме, мора се ирејиски ставити да сви ови разматрани случајеви имају неко заједничко, о њега је граматичкосемантичко својство које омогућава да се сви они остварују на бази истог модела и које и условљава избор самог модела за све ове случајеве. Тим заједничким својством би морао бити одређен (условљен) и варијативни потенцијал дијатеза у исказима обликованим по нашем моделу.

2.3. Тражећи то опште својство модела у погледу дијатезе, морамо поћи путем елиминације удјела (улоге) других фактора који, по нашој оцјени, утичу на синтаксичко-семантичку конфигурацију актаната, односно на распознавање семантичког корелата подмента, у нашим (и сличним) примјерима.

2.3.1. У примјеру (1) — *Марко се бије*, у случају (а) у минималној конструкцији рефлексивни карактер дијатезе распознаје се на основу зајамног дјеловања ових чинилаца: 1) *језичког*: семантичквалентни потенцијал глагола, његов „падежни оквир“ (Ag, Pt), и могуће реализационе варијанте тог потенцијала на синтаксичком нивоу — рефлексивна, активна, пасивна, каузативнопасивна; и 2) *ванјезичког*: уобичајеност у одређеним друштвеним срединама или слојевима да радњу „бријати“ људи сами на себи изводе, дакле — социјални фактор поимања исказа, који смисао (дијатезу) од четири потенцијална своди на један актуелни.

³⁵ О неким случајевима који досад у науци нису помињани, а који се уклапају у општу дефиницију која ће у овом раду бити дата, биће ријечи другом приликом.

³⁶ Упор. дефиниције са супротном импликацијом: „злог есть регуларное обозначение в глаголе соответствия между единицами синтаксического уровня и единицами семантического уровня. Короче — злог — это грамматически маркированная в глаголе диатеза“. — А. А. Холодович, *Злог*, у књ. Категорија злога (материали конференциј), Ленинград, 1970, стр. 13; А. А. Kholodovitch, V. S. Khrakowsky P. Nadjalkov, *Diathesis and Voice* реферат на XI-ом интернационалном конгресу лингвиста, 1972, у Болоњи, Preprints, став 2. — Семантичка интерпретација форми пасива у српскохрватском језику показала је да, бар у словенским језицима, дијатеза не произлази непосредно из форме глагола. В.: К. Милошевић (1972), стр. 71, став 2.3.

Први чинилац, семантичко-валентни потенцијал глагола и његове могуће реализационе варијанте — у овом случају: активна, реципрочна, пасивна — релевантан је и за распознавање дијатезе у примјерима 2-а) — *Марко се бије* и 3-а) — *Марко и Пејар се бију*. Овдје присуство компоненте „се“, у одређеној лексичко-семантичкој констелацији субјекта (обилежје персоналости) и предиката (имплицира живог пацијенса који може бити и равноправни учесник) подразумејева двојаку актантну вриједност (семантичку ролу Ag и Pt) и једног и другог реалног учесника, тј. р е ц и п р о ч н о значење.

Разлика је између 2-а) и 3-а) у томе што је у првом случају саучесник анониман, а у другом лексички идентификован.

Пошто је примарна карактеристика транзитивног глагола *бијти* и њему сличних (*иући*, *ударајти*, *млајити*, итд.) да се радња изводи на неком физичком бићу различитом од вршиоца, у случају кад се ради о референтној идентичности вршиоца и предмета потребно је то посебно истаћи, нпр.: Он бије себе шакама у главу, — и сл.

2.3.2. Д е т е р м и н а т као семантички еквивалент подмета и *дејтерминативни* однос распознаје се у свим нашим (б) случајевима: (1) *Марко се брије*; (2) *Марко се бије*; (3) *Марко и Пејар се бију*; (4) *Жица се савија* — на основу д е з а к т у а л и з а ц и ј е (уопштавања) и радње и неког од њених потенцијалних семантичких учесника, као и неутрализације семантичких рола тих учесника. Главно је граматичко средство дезактуализације у нашим примјерима — *имперфективни* вид глагола и *форма њезенија*, који, ипак, не *ајсолутизују* увијек и обавезно радњу (као што ни презент није једини облик у коме се може изразити неактуелна радња), него је потребна и одређена контекстуална индикација за то, нпр.:

За случај (1-б) — *Марко се брије* — можемо замислити овакву ситуацију дијалога:

А: Тражио те је неки човјек с брадом. Мислим да је то био Марко.

Б: Није то могао бити Марко. *Марко се брије*.

За случај (2-б) — *Марко се бије* — довољно је да се тема г-вора односи на карактеристичне особине лица идентификованог у позицији субјекта (подмета), нпр.:

Марко има многе мане. Поред тога што пије и коцка, *Марко се бије*..

За случај (3-б) — *Марко и Пејар се бију* — уследи дезактуализације су аналогни као за (2-б). Разлика је једино у троју субјеката.

За случајеве типа (4-б) — *Жица се савија* — најчешће је потребна одређена контекстуална индикација о неактуелности радње. За цитирани примјер можда мање него за случајеве као: *Нити се кидају*. — *Рубље се њере*.³⁷ — и сл.

Цио овај механизам *уопштавања актаната* и *ајсолутизације* радње почиња на истим језичким принципима као у активној форми реченице, тј. у

³⁷ Овакви случајеви су често у вези са модалним значењима, што показују њихове трансформације: *жица може да се савија*; *рубље може (смије) да се њере*; итд. В. и: М. Ивић, *Категорија „тап-Сätze“ у словенским језицима*, Годишњак Филоз. факултета у Новом Саду VII, стр. 95.

случајевима: *Он њије. — Овај њас не уједа.* — и сл., тј. на тзв. „безобјектној“ употреби глагола, само се остварује у нешто сложенијим граматичкосинтаксичким околностима.

Манифестација сваког општег смисла исказа — *квалификативне* вредности предиката, добрим дијелом је у рефлексивној форми пасива у *српско-хрватском обезбијеђена већ у систему — обавезном анонимизацијом агенса*.³⁸

2.3.3. У случају (1-ц) — *Марко се брије* — *каузативно пасивни* однос подмета према актантном саставу ситуације може се препознати само на основу додатне информације којом се елиминира рефлексивни смисао исказа, који је у оваквом лексичком саставу примаран (в.: т. 2.3.1.). Елиминација рефлексивног значења постиже се експлицитним означавањем вршиоца радње (Ag) референтно различитог од реалног корелата подмета реченице, нпр. *Марко се брије код берберића*. Треба истаћи да све ово примарно омоућава *семантичковалентни потенцијал глагола „бријати“ и његове могуће реализационе варијанте, међу којима је и каузативно пасивна* (в.: т. 2.3.1.).

2.3.4. Да би се у случајевима (2-ц) — *Марко се бије* — и (3-ц) — *Марко и Петар се бију* остварио смисао *Марко бије мене (нас), Марко и Петар бију мене (нас)*, тј. *активна* дијатеза, потребно је да се елиминира информација о сложеној унакрсној (двосмјерној) релацији актаната — *односу реципроцитива*, који је за све исказе примаран, тј. који се у њима подразумева. У елиминацији реципрочне значења пресудну улогу игра *одређена корелација између учесника говора и учесника денотативне ситуације*, тј. између *актера комуникативног чина и актаната ситуације означене глаголом*, и то таква да је *обавезна корелација субјекат говора = објекат радње (Pt)*. Тако сама чињеница да један учесник потенцијално реципрочне релације *информише о својој угрожености* због активности другог (или других) потискује у задњи план активну улогу (Ag) првог учесника и пасивну (Pt) улогу другог. Тиме се информативни садржај *ситуативно* ограничава на саопштење о *активности учесника радње који није субјекат говора*, тј. на просту релацију Ag-Act-Pt. Да би се остварио овакав смисао, *обавезно је њеморално значење актуелне садашности*. — Треба овдје упозорити да се овакав смисао остварује на бази нашег модела углавном, а можда и искључиво, у вези са одређеним транзитивним глаголима чија је општа семантичка карактеристика да означавају *агресивну радњу*, односно *агресивни чин*, као што су нпр.: *бити (ићи), ударати, гурати, љувати, штипати, задиркивати* — и сл., што није безначајно за распознавање корелације субјекта говора са одређеним семантичким актантом (Pt).

2.3.5. У примјеру (4-а) — *Марко се осуђује* са смислом *Марка суд осуђује* (или неко друго званично тијело) семантичка еквиваленција субјекта као Pt, тј. *пасивно* значење, остварује се на основу једног *ванјезичког* момента, и то *друштвене норме*, по којој релација *осуде* подразумева *различите референције семантичких позиција Ag и Pt*. — Зато је у случају примјене

³⁸ В. о томе детаљније у раду наведеном у биљ. 26.

ове глаголске лексеме и ове реченичне форме на ситуацију са идентичним референтом за обје семантичке позиције — Ag и Pt — потребна *акцентиована форма рефлексивне замјенице*, нпр.: *Марко себе осуђује због тога*, — да би се искључио пасивни смисао који је у нашем исказу примаран.

2.4. У параграфима 2.3.1. — 2.3.5. указали смо на језичке и ванјезичке механизме који, утичући на семантичку идентификацију подмета (субјекта реченице), могу да диференцирају (спецификују) општи смисао исказа изведених по моделу о којем говоримо.

Наш слједећи корак ће бити покушај да ближе одредимо опште својство нашег модела у погледу дијатезе.

2.4.1. Ако пажљиво елиминишемо дијелове информације које — у погледу дијатезе — пружају језичка и ванјезичка средства ван саме форме реченице, мораћемо констатовати да у свим нашим примјерима форма реченице подразумијева једино то да лице или предмет означен субјектом (подметом) реченице стоји у семантичкој корелацији са обавезним актантним саставом ситуације означене *транзитивним* глаголом, са њеним непосредним учесником, или учесницима, без којег се, или без којих се ситуација не остварује. Пошто рефлексивна компонента обавезно блокира синтаксичку позицију ближег објекта, посматраном моделу остаје *само једна синтаксичка позиција* (— подмета) за лексичку репрезентацију *двају актаната* — *агенса и пацијенса*. Компонента „се“ сигнализира присуство друге семантичке позиције, чију денотативну и референтну корелацију треба распознати у контексту — језичком или ванјезичком, или у њиховом саодносу. (упор.: *Марко се брије*. — *Марко се брије код берберина*. — *Марко се осуђује*.)

Тако би опште својство дијатезе у овом моделу, на основу анализираних примјера, било да *он синтаксички не може да диференцира основне семантичке позиције карактеристичне за двовалентне глаголе* — позицију Ag и позицију Pt.³⁹

2.4.2. Тиме се објелодањије да *опште својство ове конструкције у погледу дијатезе није репрезентовано није дном и о себном од констатованих дијатеза* — као основном, него оним *што је грамаички заједничко њима свима, а што је, како смо већ казали, да наша конструкција (са транзитивним глаголом) синтаксички не диференцира позицију Ag од позиције Pt, друкчије речено, она их у ивршинској структури у правилу обједињује*.

2.4.3. Захваљујући поменутом својству, у оквиру нашег модела могу да се реализују разни степени и варијанте искориштености његовог потенцијала, тј. номинативног потенцијала његовог подмета, и то:

Максимални номинативни потенцијал субјекта реченице реализује се кад он означава оба семантичка актаната Ag и Pt — у рефлексивној (Марко се брије) и реципрочној (Марко и Пејар се бију) дијатези.

³⁹ Иста основна идеја је, на свој начин, заступљена у опису функције рефлексивне замјенице у словачком језику — код Е. Paulinija, *Struktúra slovenského slovesa*, стр. 76. Његова класификација грађе, међутим, показује правац размишљања друкчији од овог који је присутан у мом аналитичком поступку, а понекад, рекла бих, није у складу ни са основном идејом изнесеном на почетку Паулинијевог излагања.

Редуковани номинативни потенцијал реализује се кад субјекат стоји у корелацији са једном семантичком позицијом, и то агенсом (Марко се бије, у смислу Марко мене бије) или пацијенсом (Марко се осуђује).

Исто тако, чињеница — у описаним границама присутне — семантичке немаркираности субјекта у рефлексивној форми реченице, допушта да у извесним исказима дијатеза остане неиздиференцирана, заправо — непотпуно издиференцирана, било да она није издиференцирана у говорниковом сазнању, било да њено диференцирање — за постизање комуникативног циља, тј. на информативном плану, није ни битно (ако је на референтном чак и присутно), нпр.: Марко се ранио у лову (информише се да је Марко задобио рану, а прецизна информација о агенсу или проузроковачу повреде изостаје).

Предочене номинативне могућности подмета наших реченица повезане су у логички систем у чијем центру се налази максимални номинативни потенцијал подмета — рефлексивна дијатеза, а све остале се изводе из ње директно или индиректно. Директно се изводе активна |(2-с) и (3-с)| и пасивна (4-а) — редуцирањем максималног потенцијала; реципрочна |(2-а) и (3-а)| — мултипликацијом актаната и укривањем њихових релација. Денотативно значење дејермината и квалификативно значење предиката — у изразима на бази нашег модела — добија се из свих досад поменутих случајева (рефлексив, актив, пасив, реципрочно значење) дезактуализацијом, радње, уопштавањем актаната и неутрализацијом њихових семантичких разлика, а каузативно-пасивна дијатеза (1-с) изводи се из рефлексивне — свођењем роле агенса на каузатора (инспиратора).

2.5. С обзиром на општу номинативну карактеристику модела N_1 — (VF tranz + se) — показану семантичку немаркираност субјекта (подмета) реченице — семантичка спецификација исказа на бази тог модела постиже се помоћу ових средстава:

1) семантичковаљенини потенцијал глаголске лексеме и могуће реализације које он имплицира;

2) однос лексичкосемантичких параметара глагола (у позицији предиката) и именице (у позицији субјекта) — који могу предодредити улогу именичког денота у синтаксури ситуације, ња самим њим и семантички корелат субјекта (подмета) реченице;

3) додатна информација која модификује (коригује) смисао који се подразумева у минималном обиму исказа; (У оквиру прости реченице остварује се у позицији неког другостепеног члана, тј. синтаксичким развијањем минималне структуре.)⁴⁰

4) дезактуализација (уопштавање): а) саме радње, б) елемената, или елемената, актантног састава ситуације која је у основи исказа;

5) одређена корелација елемената семантичке синтаксуре са елементима говорне ситуације;

⁴⁰ Овај став је, на основу примједби у дискусији (проф. М. Ивић и С. Савић) преформулисан — у том смислу што је синтаксички механизам стављен у други план, а његова семантичка функција истакнута на прво мјесто.

б) разне досад нејоменуће иресупозиције остварене у лингвистичком и ван-лингвистичком контексту, нар. социјални фактор њоимања исказа и сл.

Ова листа, вјероватно, није потпуна, али, несумњиво, указује на најтипичније механизме спецификације смисла исказа изведених по моделу који смо описали.

2.6. На основу наших анализа може се извући општи закључак — теоријски релевантан с обзиром на постојање друкчијих гледишта⁴¹ — да форма реченице или, како се, кад је ријеч о дијатези, често говори, форма иредикаџа, не одређује непосредно поједине њијове дијатезе, али одређује неки расџон могућих дијатеза — које се остварују у сложеном садејству разних језичких и ван-језичких чинилаца.

Већина констатација у овом раду — добивених на српскохрватском језичком материјалу — глобално важи и за друге словенске језике. Детаљнија истраживања у другим језицима могла би и употпунити општу слику, а и показати евентуалне специфичности појединих језика.⁴²

⁴¹ В. биљ. бр. 36.

⁴² У славистици се, колико ми је познато, није досад приступало овој појави на начин који је примијењен у предоченом тексту.

Др Ксения Милошевич

ОДНА ИЗ СИНТАКСИЧЕСКИХ МОДЕЛЕЙ СЕРБОХОРВАТСКОГО ПРОСТОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ И ЕЕ РЕАЛИЗАЦИИ

Резюме

В работе рассматривается модель сербохорватского простого предложения N_1 — (VF+tranz+se), которая является одновременно общеславянской, с целью установить, насколько это возможно:

(I) грамматико-семантические различия, которые осуществляются в рамках этой модели;

(II) главные языковые и неязыковые механизмы, с помощью которых в рамках одной и той же формы достигается грамматико-семантическая вариативность; — и

(III) общее (инвариантное) грамматико-семантическое качество модели, присутствующее во всех ее реализациях.

Анализ минимальных сообщений на основе рассматриваемой модели: (I) *Марко се брије.* — (2) *Марко се бије.* — (3) *Марко и Пејар се бију.* — (4-а) *Марко се осуђује.* — (4-б) *Жица се савија.* и их вариантов, обусловленных языковым или неязыковым контекстом, приводит нас к выводу:

АД (I) Грамматико-семантическая вариативность в рамках рассматриваемой модели осуществляется на двух планах — *номинайивном* и *коммуникайивном*.

На *номинайивном* плане вариативность осуществляется в области *диатезы*, в виде разных возможностей корреляции подлежащего (субъекта предложения) с семантическим актантом или актантами. В анализированных примерах обнаружено *семь* таких возможностей, при том, что этот список типов диатезы, возможной в рамках рассматриваемой модели, не является законченным.

На *коммуникайивном* плане семантическая вариативность проявляется в области *обцејо логичкојо ойношения*, находящегося в основе сообщения, как возможность осуществления *релационнојо* и *дейерминационнојо* типа предикации.

АД (II) В анализе цитированных примеров утверждено, что инструментами семантической спецификации сообщений на базе рассматриваемой модели, являются следующие языковые и внеязыковые механизмы:

1) семантико-валентный потенциал глагольной лексемы и возможные реализации, которые он имплицитно;

2) отношение лексико-семантических параметров глагола (в позиции предиката) и существительного (в позиции субъекта), которые могут предопределить роль именного денотата в структуре ситуации и тем самым семантически коррелируют субъекта (подлежащего) предложения;

3) дополнительная информация, которая оформляет (корректирует) смысл, который подразумевается в минимальном сообщении;

4) дезактуализация (обобщение): а) самого действия, в) элемента или элементов актантного состава ситуации, находящейся в основе сообщения;

5) определенная корреляция элементов семантической структуры с элементами разговорной ситуации;

6) различные до сих пор неупомянувшиеся условия, осуществленные в лингвистическом и нелингвистическом контекстах, например, социальный фактор восприятия текста и т.д.

АД (III) Констатируется, что общим (инвариантным) грамматико-семантическим качеством модели является то, что оно находится в области диатезы, а состоит в том, что модель не может синтаксически определять основные семантические позиции, характерные для большинства двувалентных глаголов — позицию производителя действия и позицию испытывающего на себе это действие, но, как правило, объединяет их в поверхностной структуре.

Dr IRENA SAWICKA (Warszawa)

ПРОБЛЕМИ ИМЕНСКЕ ПРЕДИКАЦИЈЕ

(НАЦРТ ПРОБЛЕМАТИКЕ)

Именска предикација је један од проблема о којем се већ у лингвистичкој литератури писало изузетно много, а који, упркос томе, није још довољно обрађен. Ствар је у томе што се већина радова бави одабраним, готовим конструкцијама, не дефинирајући семантичке основе појаве. Досада нису формулисани критеријуми који би могли једнозначно разграничавати именску предикацију од вербалне. Неслагања међу ауторима тичу се баш ове прелазне сфере, тј. вербално-именских конструкција. Осим тога, треба још узети у обзир неке сугестије савремене лингвистичке семантике, по којима у оквир именске предикације спадају и неке локативне конструкције. Ова концепција је исто тако карактеристична за српскохрватску граматiku — како новију тако и старију.

У свом чланку желела бих да предложим апарат који би могао у сваком конкретном случају једнозначно одређивати тип предиката. Мишљења сам да се пуна конзеквенција у класификацији типова предиката може постићи једино ослањајући се на формалне, површинске критерије, тј. на издвајање оних семантичких елемената пропозиције који су граматикализовани и имају једнозначну површинску репрезентацију. На други начин није могуће да се утврди разлика између обележја, стања и радње. Интуисионо појам стања ближи је појму обележја, а ипак се као стање третира таква семантичка садржина која се површински изражава исто као и радња. Објекат наше непосредне опсервације може бити једино језичка стилизација семантичког садржаја. У појединим случајевима таква стилизација бива различита од интуисионе семантичке интерпретације.

Именски предикат је један од најосновнијих проблема језика. Он је основа целог низа деривационих структура (номиналних фраза). Из форме именске предикације изводи се исто тако словенски перфекат, као и неке пасивне конструкције које су данас презузеле резултативне функције перфекта.

О именској предикацији сигурно можемо тврдити следеће: 1) да се она изражава аналитички, 2) да именски део синтаксички не одређује елементе вербалне фразе, већ први аргуменат предиката, тј. субјекат¹, 3) субјекат имен-

¹ За предикат сматрам сваку синтаксичко-семантичку јединицу која примарно не обухвата одређену дескрипцију; с тим што практично термин 'предикат' употребљавам овде у смислу хијерархијски последњег, актуализованог (релативизованог у ситуацији говорења) предиката.

ске предикације не сме бити агенс, и 4) именски предикат који је актуализован, тј. који се испољава директно у неизведеној форми јесте новум изражавања. Ако је он датум, онда подлеже номинализацији, деактуализацији (потпуној или делимичној) — постаје номинална фраза. Ради се овде о дихотомији датум-новум која се реализује у процесу деривације, актуализације и тематизације реченице, тј. у ређању предикативних информација једних за другима у вертикали, у деривационом *dendritu* реченице, а никако о ређању информација у тексту, у функционалној перспективи реченице. Постоји, додуше, доста распрострањено убеђење да реченице са именским предикатом имају увек структуру: субјекат — тема, предикат — рема; али су изузеци од овог правила очигледни. Ипак би можда, с друге стране, било сасвим реално да се текстолошки фактор укључи у креациони процес реченице, мада би, вероватно, у том случају, линеарно представљање текста, заједно са свим пресупозицијама, било доста компликовано, уп. на пр.: пољ. *Zwycięzcą były Prusy* — ова се реченица експликује као: *Тај који је био њобедник њо су били Прусци*, или сл.

Из ових очигледних карактеристика именске предикације, са којима се сви слажу, произлази, да је именска предикација такав пар елемената вербалног и невербалног, који је новум изражавања и који подлеже трансформацији која своди новум на датум, деактуализује предикат и која, као резултат, даје прихватљиву номиналну фразу. Ова трансформација мора да сачува лексички садржај пропозиције и морфолошке категорије. Уп. на пр. деривацију реченице *Мали момци, размажени, њејодношљиви су*.

1. *биџи момак* → *момци*
2. *момци су мали* → *момци, мали* → *мали момци*
3. *мали момци размажени су* → *мали момци, размажени* (→ *мали, размажени момци*)
4. *мали момци, размажени, њејодношљиви су* (. . . → *мали, размажени, њејодношљиви момци*)

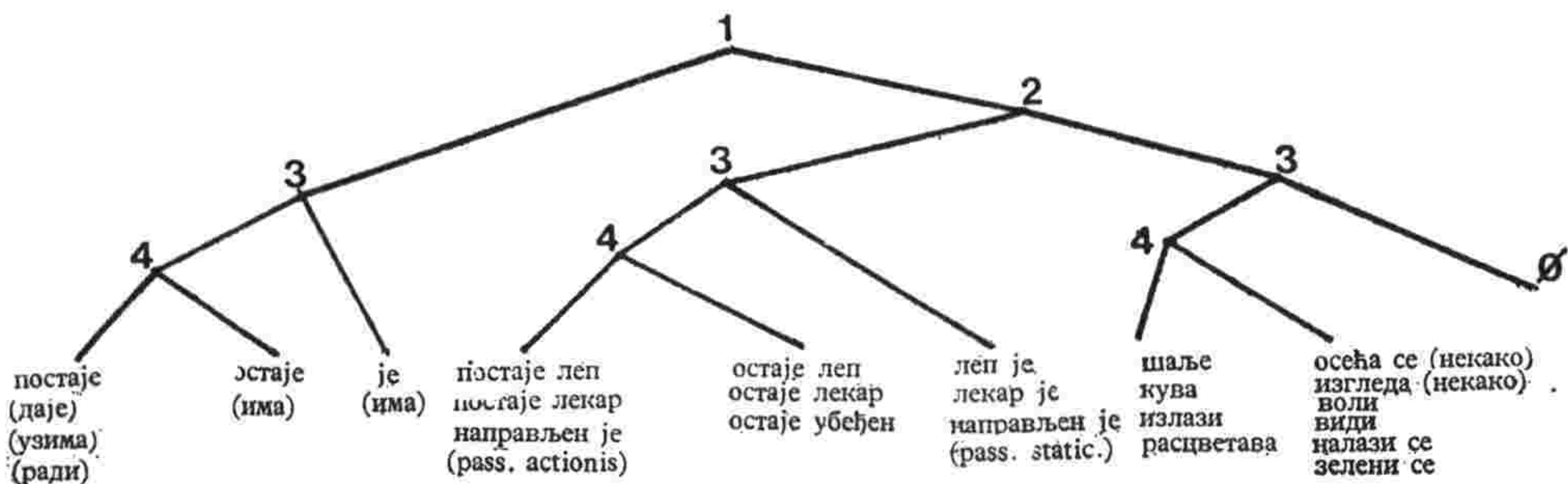
На сваком нивоу ових предикација може да уђе још дескрипција као посебан квазипредикативни акт.

Као што видимо, ова трансформација обухвата и прелазну синтаксичку позицију (апозицију), која је у односу на актуализовани, последњи предикат — датум, а у односу на субјекат — новум. То означава да је ова позиција актуализована посредно, кроз темпорални однос према последњем предикату.

Апарат који се предлаже, једнозначно, у сваком конкретном случају одређује тип предиката и, истовремено, узима у обзир текстуални чинилац. Свака друга одлука оставила би отворена врата за низ конструкција, чији прелазни карактер их везује са конструкцијама типа вербум финитум + прилошка ознака, нпр. *Милејџићи су њред разводом* → *Милејџићи њред разводом* || *|| њред разводом Милејџићи били су њервозни* || *ишли су у Београд* или сл.; израз *њред разводом* након трансформације одређује нови предикат, а не субјекатску номиналну фразу — то означава да није изведен од именског предиката, али је, у овом случају, прилошка ознака времена.

Копула у именском предикату није потпуно лишена значења, јер је носи-лац разних граматичких категорија, другачије него у перфекту. Ипак, очигледно је да она нема лексичко значење него категоријално, као и лексички празни релатори. Због тога што се именска предикација широко искориштава у језику, а разликује се формално од вербалне предикације, морамо са њоме везати неке надређене семантичке опозиције, неко значење које се на тај начин граматикализује. Ово значење је наравно стање према вербалним предикатима који изражавају догађаје. Наравно, то се односи на граматичку стилизацију садржаја као стања. Ово значење ту углавном уноси именски део предиката чији је морфолошки карактер такав да импликује константност, а да би могао бити временски квантификован, мора се служити спољашњим морфолошким средством — копулом. Са лексичке тачке гледишта могли бисмо сматрати да и низ других глагола (као нпр. осећати се) изражава стање, мада они имају граматичку стилизацију „догађајности“.

Предлажем, дакле, поделу предиката која се опире искључиво на површинску карактеристику, тј. на оне семантичке црте које имају регуларну граматичку репрезентацију.

1. празан релатор — предикат маркиран семантички,
2. стање — не стање (догађај); избегавам овде термин 'процес' с обзиром на евентуалне асоцијације са следећом опозицијом,
3. активност (ток у времену) — неактивност (статичност),
4. мутација — без мутације.

У представљеној схеми налазе се класе са лексикално-семантичке тачке гледишта парадоксалне, као, на пример, класа предиката који лексички изражавају стање, а граматички — догађај (*осећају се* и др.), или класа активних стања која изражава мутацију стања. Овај посљедњи тип је у радовима из ове области једноставно прећутан, јер се обично за надређену опозицију узима опозиција активност — статичност, а у том случају за овај тип не постоји место у структури. Очигледно је да не можемо очекивати пуну сагласност између лексичког и граматичког нивоа, а структура која се ту предлаже постиже, по мом мишљењу, оптимум конзеквенције.

Сви глаголи који не изражавају стање јесу активни. Мутација или одсутност мутације релевантна је једино код активних предиката. Празни релатори уопште нису маркирани с обзиром на обележје стања — не стање. То су једино показатељи веза, а маркираност +3, +4 код њих означава промену

или континуацију везе која није лексички названа. Везе које се сматрају за посесију, локацију, временску или просторну, конкретизују се у тим значењима тек у контексту конкретних аргумената. Од овога исто тако зависи и могућност замене празних релатора семантички маркираним предикатима као *йоседоваџи*, *налазиџи се*, *йосџојаџи* или сл. И *биџи* и *имаџи* јесу двоаргументни предикати и налазе се међусобно у односу дијатезе. Тзв. егзистенцијалне реченице третирам као скривене локативне конструкције (обично неодређене). Именски је предикат једноаргументан. У вези с тим имамо следећи критериј разграничавања именских предиката од неименских конструкција: у именском предикату употреба глагола *имаџи* није могућа. Наравно да прихватљивост трансформације структура *биџи* у *има*-структуре није на нивоу језичког узуса, већ на нивоу семантичко-логичне прихватљивости те замене. Искоришћавање глагола *биџи* и *имаџи* на површини је различито у разним језицима. Тог типа дијатеза у већини случајева повезана је исто са структурализацијом функционалне перспективе, као и са проблемом одређености аргумената и комбинује се са имперсоналном дијатезом ових глагола, на пример *У шуми има вукова* (= *неких вукова*) — *(Ти) вуџи су у шуми*, *Шећер је на сџолу* — *У радњи има шећера*. Конструкције типа чешког *Mát otce netospěho* нису толико распрострањене у српскохрватском, оне су углавном карактеристичне за релације инхерентне посесивности са значењем део — целина, уп. *Марија има леје очи*, *Очи су џи леје*. Ове конструкције третирају се овде, сагласно са примљеном концепцијом, као кондензације двају предикативних аката тзв. празне релације и именске предикације, тј. 1. *Марија има очи* и 2. *Очи су леје*. Посебан је проблем да је ту именска предикација надређена, а празни релатор подређен, док је у другим типовима кондензација обрнуто, уп. нпр. *Изгледа болесџан* → *Изгледа да је болесџан*, итд. У *има* — реченици је други начин декондезације, апозиционог типа: *Очи, које су Марије (које има Марија) леје су*. Дакле, ако логички можемо прихватити изражавање садржаја типа *Дрвеће је у шуми* као *Има дрвеће у шуми*, то значи да се ту не ради о именском предикату.

Враћајући се на *dendrit*, морамо још додати да у класи —2, +4 имамо две варијанте зависне од тога да ли је промена везана за аргументат с десне или с леве стране. Сви активни предикати примарно су смештени у конкретном, одређеном времену, а њихова општевременска употреба је секундарна, контекстуална. Зато неактивни предикати примарно означавају надвременско, дакле, стања и релације трајне. Употреба конкретне временске форме неактивне копуле, без допунске временске корелације, назначавача само доста опћенит временски период, без детаљнијег прецизирања.

Тип трансформације, који је овде одлучујући, реализује се код активних копула тек онда кад су оне лишене своје временске конкретизације, дакле, онда када је промена коју изражавају афирмована, а стање фиксирано, то значи после извршења ове промене. Номинална фраза која постаје на тај начин резултативна је, мада та резултативност, са искључењем партиципа, није изражена.

Глагол *осџаџи* у функцији копуле интерпретира се као привидна мутација, резултативно стање је исто као и почетно, али ипак се ту, између те две временске тачке, неки процес извршио, неки временски ток. У већини случа-

јева стање изражено на тај начин је концесивно-резултативно, нпр. *Иво је осџао добар (мада је њроживео џолико џрагедија, мада се креџао у лошем друшџу)*.

Дакле, као копуле сматрамо само глаголе *биџи, џосџаџи* и *осџаџи*, а све остале глаголе које везује именски део предиката третирамо као кондензације двају предиката у којима је актуализован вербални предикат маркиран с обзиром на „догађајност“, а именски је предикат актуализован посредно, кроз темпоралну релацију са вербалним предикатом. То су, дакле, такозвани предикатски атрибути који спадају у исту синтаксичку групу као и апозиција (уп. *Малим деџеџом џошао сам у школу = Пошао сам у школу кад сам био мало деџе, Његови џосџуџци изгледали су џонекад нечовечни = Изгледало је да су његови џосџуџци џонекад нечовечни, Осџи се џовређеним = Осџи да је џовређен*, итд). У неким од таквих конструкција може се реконструирати мутациона копула, нпр. пољ. *Ogłaszam go zwięzsa = Ogłaszam, że został || zostaje zwięzsa*.

Да постану именски предикати највећу могућност имају оне локативне конструкције код којих је локативна релација утврђена, надвременска. То се односи нарочито на називе места типа *Биоград је на мору → Биоград на мору*.

То би биле, укратко, најважније тачке које се тичу основа издвајања именске предикације. Посебан је проблем безсубјекатска именска предикација, која се изразито разликује од осталих типова безсубјекатских реченица. Низ занимљивих зависности показује исто тако релација именске предикације са категоријом одређености, како супстанцијалне тако и темпоралне. На овим и другим проблемима, с обзиром на недостатак места, не можемо се овде задржавати. Сада бих желела још само да кажем неколико речи о једном типу конструкција именске предикације где настају доста значајне разлике у славенском језичком свету. Ради се о такозваној именској пасивној дијатези. Нема потребе овде доказивати да је ово једина дијатеза која се може сматрати пасивном, јер је у њој граматички изражено стање. Остале тзв. пасивне реченице јесу активне дијатезе и служе искључиво стилизирању функционалне перспективе или увођењу неодређености агенса. Разуме се да су конструкције бити + *participium passivi* утолико пасивне уколико је уопште пасивна свака именска предикација. Дакле термин *џасив* у даљем излагању употребљаваћемо ту условно, без икаквих семантичких импликација. Ове конструкције разликују се од осталих именских предиката особинама које нису битне са тачке гледишта површинске анализе, а пресупозицијом догађаја који је провоцирао дато стање.

Ова конструкција може изражавати стање активно или неактивно. Са неактивним стањем сусрећемо се увек онда када је партицип од несвршених глагола, а исто тако и у низу конструкција са партиципом свршених глагола. Баш у овом последњем случају настају разлике у копулама у словенском свету. Западнословенски језици образовали су у овој позицији мутациону копулу која не постоји у осталим словенским језицима. Ову конструкцију зовемо *passivum actionis* за разлику од *passivum staticum*. У пољском језику *passivum actionis* искоришћава копулу *zostać* којој у осталим именским предикатима одговара копула *stać się*. Ипак, пошто је мутација већ изражена партиципом, ова копула врши ту другу функцију, показује на агентивност, на то да је дато стање провоцирано конкретним деловањем агенса. Ова се копула у пољском

језику употребљава једино у вези са партиципом од свршених глагола и готово никада не може добити садашњу временску интерпретацију. Исто и употреба садашње форме типа *zostaје zrobiony* обично се интерпретира као *praesens historicum*. Иста копула са сличним значењем употребљава се у пољском језику и у неким именским предикатима, где је именски део *nomen agentis*, где је резултативност стања и агентивност пресупозиције изразита, али пошто је *agens* истоветан субјекту, агентивност није формирана синтаксички.

Пошто глагол *zostać* као празан релатор одговара глаголу не *йосѿаѿи* него *осѿаѿи*, у случајевима где би могло доћи до двосмислености, за изражавање континуитета стања употребљава се копула *zostać* (*осѿаѿи*) са морфолошким појачањем: *rozostać*. Уп. за значење *йосѿаѿи*, сх: *A ѿи љем йосѿаѿи убојѿца* (Р. М. 50)² — пољ: *A ty zostaniesz zabójcą* (*nomen agentis*); *Посѿао је човек, који живи са књигама* (И. А. 64 — *Stał sił człowiekiem, który żyje z książkami* за значење *осѿаѿи*, сх.: *Плаћају чѿѿава богаѿѿѿа и са једне и са друге сѿѿране да би осѿао роб и средсѿво и да се не би сѿѿкуѿио . . .* (И. А. 104) — пољ.: *Placę całej bogactwa . . . by pozostał więźniem . . .* Реченицу *За њима враѿа осѿаѿѿе сѿѿворена* (Д. Ђ. 50) не можемо преводити на пољски језик као *drzewi zostali otwarte* (што одговара српскохрватском *враѿа су (била) оѿѿворена*), али искључиво као *drzewi pozostały otwarte*.

У српскохрватском не постоји посебна форма за *passivum actionis*, ипак је разлика између *passivum actionis* и *passivum staticum* очигледна. Она се рефлектује, пре свега, у временској интерпретацији тих конструкција, нпр. *Побегао је у Егѿѿаѿѿ, где је леѿо ѿримљен од егѿѿаѿѿског сулѿана . . .* (И. А. 86), што се обично интерпретира као *praeteritum* а не *praesens*, а у пољском језику одговара томе израз *został przyjęty*.

Глаголом *być* преводи се на пољски језик увек пасив од повратних глагола, јер *zostać* могло би ту импликовати спољашњег агенса, нпр. *Намршѿен је* (од *Намршѿио се је*) — *Jest zmarszczony*; исто тако када повратност произлази од већ деагентивне дијатезе, нпр. *Али Бајазѿѿови људи били су боље йовезани и са њим и између себе . . .* (И. А. 85) ← *йовезали су се* ← *нешѿо (неко) их је йовезало*.

Морамо рећи да чак и експлицитно изражавање агентивности у тим конструкцијама редундантно је у великом степену, јер је обично ово значење довољно изражено контекстом — формом и лексиком партиципа. Битна функција *passivum actionis* у опозицији према *passivum staticum* је изражавање резултативног, неутврђеног, епизодијског стања, дакле, временски конкретног, док *passivum staticum* изражава општевременска, утврђена стања, која су само на општи начин повезана са осом времена, али ближе неодређена, неограничена на конкретне моменте. То је тзв. темпорална одређеност која ствара паралелу са супстанцијалном одређеношћу. Сасвим разумљиво је, дакле, да конструкције са формом презенте копуле, које се односе на једнократна, епизодијска стања, добијају интерпретацију *praesens historicum*, јер време презент не може бити пунктовано, на пр. *Цем је са ѿраѿѿѿом уѿућен у Франѿуску* (И. А. 88) — пољ. . . . *został/zostaје skierowany . . .*, *Цем је йобећен и једва*

² Р. М. — Р. Маринковић, *Руке*, Београд 1974; И. А. — И. Андрић, *Проклеѿа авлија*, Сабрана дела, књ. 4, Београд 1963; Д. Ђ. — Д. Ђосић, *Корени*, Београд 1966; В. К. — В. Калѿб, *Дивоѿѿа ѿрашѿине*, Одабрана дјела, т. 2, Загреб 1969; Д. К. — Д. Киш, *Баѿѿѿа, ѿеѿеѿо*, Београд 1969; М. С. — М. Селимовић, *Дерѿѿи и смрѿѿи*, Сарајево 1971.

је усїео да изнесе главу (И. А. 86) — пољ. . . . *został zwoyciężony*. . . , итд. Ови примери односе се на конкретне временске тачке.

Са копулом *być* преводе се на пољски језик такође сва та стања која су утврђена, имају надвременску интерпретацију; агенс ту није важан, а сећање о догађају који је дато стање провоцирало уништено је, нпр. *Вршови су били ойусїошени, дрвеће изломљено*. . . (В. К. 29) — пољ. *Ogrody były opustoszałe, drzewa połamane*. Интерпретација ових конструкција с обзиром на опозицију темпорална одређеност (тј. епизодичност) — темпорална неодређеност (тј. уопштеност) увек је контекстуална. Контекст ту ствара, пре свега, лексичко значење партиципа (на пример *йрочийан, убијен* — готово увек означавају епизодичност), а исто и увођење агенса, на пр. *Био је йоийуно разоружан* (Д. К. 57) — *był zupełnie rozbrojony*, док *Би је разоружан од йајийизана* — *został rozbrojony przez partyzantów*. Разуме се да су ту најважнији временски корелати, на пр. *Јуче је био разоружан* — *wczoraj został rozbrojony* док *Сїалнс је био разоружан* — *wciąż był rozbrojony*. Наравно постоје контексти где употреба мутационе или немутационе копуле у пољском језику није обавезна, као нпр. *Не шугујше, радујше се рају кїји вам је обећан* (М. С. 18) може се преводити и са *być* и са *zostać*.

Временска интерпретација конструкција *passivum actionis* која је примљена у југословенској лингвистици³ уствари више се тиче пресупозиције о догађају (чији је резултат дато стање) него самог тог стања. Форма презента интерпретира се ту обично као *praeteritum*. Исто тако као *praesens historicum* интерпретира се пољско несвршено *zostawać* у презенту у функцији копуле. По мом мишљењу, права опозиција постоји овде не у разликовању садашњост — прошлост, већ на нивоу темпоралне одређености, у разлици: епизодичност, конкретност, с једне стране — уопштеност, трајност стања, с друге стране. Наравно, када се граматичко-семантичко значење тих конструкција помера са стања према збивању, догађају — што је могуће — мења се и њихова темпорална интерпретација. Оне постају онда једноставно претериталне темпоралне форме, као што се то десило са перфектом који је раније функционално одговарао садашњем *passivum actionis*.

Карактеристично је да, док је перфекат вршио једино резултативну функцију, био је, у односу на остале вербалне форме, релативно ретко употребљаван, као и данас *passivum actionis*. У тренутку кад је перфекат почео вршити, пре свега, темпоралну функцију, његова се фреквенција значајно повећала. Сличан развој можемо пратити и код данашњег *passivum actionis*. Поучна је, у овом случају, ситуација у неким македонским говорима, где је у конструкцијама типа *дојден сум, имам дојдено*, резултативно значење померено на даљи план, а прворазредна је темпорална функција. Ова је појава праћена великим растом учесталости употребе тих форми, у поређењу са ситуацијом у другим словенским језицима.

Што се тиче српскохрватског материјала, којим сам се служила, изразито се, с обзиром на овај проблем, издвајају текстови Ива Андрића, где, бисмо можда, употребу конструкција *passivum actionis* могли већ сматрати као граматичко изражавање догађаја, а не стања.

³ Мислим овде на циклус чланака К. Милошевић (Књижевни језик I, 1972, Књижевни језик II, 1973, Јужнословенски филолог XXX, 1—2, 1973).

Dr Irena Sawicka

PROBLEME DER NOMINALPRÄDIKATION

Z u s s a m m e n f a s s u n g

In bezug auf die Nominalprädikation besteht in der slawischen Linguistik bereits eine außerordentlich reichhaltige Bibliographie. Trotzdem kann man nicht behaupten, dieses Problem sei in ausreichendem Maße behandelt. Es sind die grammatisch-semantischen Kriterien nicht formuliert worden, nach denen sich eine eindeutige Abgrenzung der nominalen Prädikation von der verbalen vornehmen ließe. Die Meinungsverschiedenheiten unter den Autoren betreffen eben diese Übergangssphäre der verbal-nominalen Konstruktionen. Außerdem müssen noch einige Suggestionen der modernen Semantik berücksichtigt werden, nach denen auch einige Lokativkonstruktionen in den Rahmen der Nominalprädikation einbezogen sind.

In diesem Referat möchte der Autor ein Hilfsmittel vorschlagen, mit dem man seines Erachtens in jedem konkreten Fall den Typ des Prädikats bestimmen kann. Es handelt sich dabei um eine einfache Transformation, eine Deaktualisierung, eine Nominalisierung des Prädikats, um eine Funktion, also, die das „novum“ eines Satzes in ein „datum“ verwandelt, indem der Gehalt der Äußerung, der Proposition, unverändert bleibt, was die Lexik anbelangt (und die morphologischen Kategorien). (Novum und datum werden hier ziemlich eng aufgefaßt, als novum und datum im Derivations-, im Kurationsprozeß des Satzes, auf keinen Fall im Sinne der Funktionalperspektive, obwohl in diesem Punkt gewisse Zusammenhänge offensichtlich sind). Man vergleiche z.B. die Übereinstimmung der regelmäßigen Aussageakte und deren Deaktualisierung im Satz *Mali momci, razmaženi, nepodnošljivi su*: (Kleine Jungen/ Burschen, verwöhnte (J./B.), sind unerträglich)

1. biti momak → momci
2. momci su mali → momci, mali → mali momci
3. mali momci razmaženi su → mali momci, razmaženi (→ mali, razmaženi momci)
4. mali momci, razmaženi, nepodnošljivi su (. . . → mali, razmaženi, nepodnošljivi momci).

Wie wir sehen, umfaßt diese Transformation ebenfalls die syntaktische Übergangsposition (die Apposition), die in bezug auf das aktualisierte, letzte Prädikat — datum ist, in bezug auf das Subjekt edoch — novum.

Die übrigen semantisch-syntaktischen Merkmale der Nominalprädikation, von denen im Referat die Rede ist, stellen entweder die Ursache oder die Folge der Annehmbarkeit dieser Transformation dar.

Dr ZUZANNA TOPOLINSKA (Warszawa)

СЕМАНТИЧКА И СИНТАКСИЧКА ДИСТРИБУЦИЈА ЗАМЕНИЧКИХ КОРЕНА *T-*, *ОВ-*, *ОН-* У СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

Пре него што приступим формулисању централног питања овог мог излагања, хтела бих укратко да прикажем своје виђење улоге показних заменица у оформљењу текста, тј. њиховог места у граматички. Одмах да истакнем: не верујем у неке семантичке или функционалне инваријанте везане за поједине заменичке корене односно заменичке лексеме. Као већина формалних језичких средстава, и показне заменице, зависно од контекста и употребе, врше разне функције, почев од оних које су примарно семантички мотивисане, па до оних које се одликују потпуном граматикализованошћу. Осврнућемо се овде, пре свега, на базични инвентар тих функција.

I. Основна и од фундаменталног значаја за језичко комуницирање уопште јесте функција експонената индекса, тј. обезбеђивање предметне (просторне) и временске референције на релацији: текст ~ стварност коју текст пројцира. Ради се, да се послужим традиционалним терминима, како о *deixis in praesentia* тако и о *deixis am phantasma*, тј. о ситуацијама кад се аутор текста позива на заједничка искуства своја и својих саговорника.

II. Друга по реду је служба експонената секундарног система референције, тј. система који не функционише на релацији текст ~ стварност него унутар текста и не повезује лингвистичке изразе са деловима света (одабраним елементима стварности) него их повезује међусобно. То је тзв. систем анафоре који сигнализује да се ради о садржини (теми, мотиву, предмету. . .) већ споменутој у истом тексту.

III. Чисто граматичка функција долази у обзир код корелата рестриктивних релативних реченица. Ту показна заменица, као носилац одговарајућих морфолошких категорија, једноставно блокира место именичке синтагме која је *de facto* замењена реченичном конструкцијом.

IV. Остају, најзад, да се посебно издвоје многобројне употребе заменичких облика са лексикализованом функцијом граматичког релатора (везника, речце и сл.). С погледом на основну намену заменица у језику, ова функција долази по значају тек на треће место.

Ако оставимо по страни корен *s-* (који је присутан у речима као *сада*, *данас*, *синоћ* итд.), за горе набројане функције српскохрватски користи цео систем заменичких деривационих низова од корена *и-*, *ов-* и *он-*. Потруди-

ћемо се да одредимо какви су односи појединих корена према набројаним функцијама и колико се та ситуација поклапа с односима на осталој словенској територији.

Теза коју бих хтела да докажем гласи отприлике овако: (а) све функционалне опозиције у које ступају одговарајући заменички облици остварене су по бинарном принципу, односно бинарне су по природи, тако да свака од њих може, а у конкретној примени чак мора, да ангажује деривате само од два корена, и (б) — што је у ствари логичка последица (а) — има лексема привилегованих као „кандидати“ за активне улоге у појединим опозицијама, но има и варирања, има и „дублера“², а осим тога принцип репартиције заменичких корена мења се више пута од опозиције до опозиције.

Ова је теза полазна тачка при објашњавању темељито различите судбине прасловенског, тј. наслеђеног заменичког инвентара у централној зони јужнословенске језичке групе с једне стране и на осталој територији словенских језика с друге стране. Вратићемо се том питању кад будемо већ у главним цртама размотрили улоге појединих корена и/или лексема у савременом српскохрватском тексту.

Пре него што пређем на анализу материјала, ваљало би још да кажем одакле су ми примери. Поред података нађених по граматикама, односно добијених као одговор на директна питања од колега лингвиста, вадила сам систематски примере из Андрићевих, Шеноиних и Булатовићевих текстова, а осим тога располажем са осам одговора на један кратак анкетни упитник који су љубазно попуниле моје колеге, југословенски лингвисти. Тај се упитник састојао од двадесет реченица формулисаних на пољском, а које је требало превести на српскохрватски.

Прелазим, дакле, на конкретну анализу одговарајућих српскохрватских факата. При основној класификацији материјала држаћу се онога што је изложено у оне четири тачке, тј. имаћу у виду оне четири функционалне зоне које сам претходно овде размотрила.

I. ЗАМЕНИЦЕ КАО ЕКСПОНЕНТИ ОСНОВНОГ СИСТЕМА РЕФЕРЕНЦИЈЕ

1.1. Предметно-просторна референција

1.1.1. Опозиција: *ја, њи* ~ остала лица

Ова је опозиција жива само у правој деиктичкој употреби. Ради се о супротстављању активних учесника говорне ситуације другим лицима посредно ангажованим у тој ситуацији. Одговарајућу функцију врши заменица *он* (*она, оно*), традиционално звана личном заменицом трећег лица. У разговорном стилу са специфичном експресивном нијансом може се употребити заменица *њај* (на пример кад видимо на неком скупу човека који ту не спада па питамо: *А њња ће њај овде?* и сл.). Вреди споменути да идентично стилски и експресивно оптерећена опозиција *он* ~ *ten* постоји и у пољском језику. — За основну опозицију *ја, њи* ~ *си* треба рећи и то да је лишена сваке „топографске“ интерпретације. Заменица *он* је негативно дефинисана као неучесник говорне ситуације. Према томе, ирелевантно је да ли се човек о коме заменица

реферише налази крај онога ко говори и/или крај његовог саговорника, или је од њих просторно удаљен.

1.1.2. Опозиција: $(овај \sim онај) \sim \bar{и}ај$

Ова је опозиција уграђена у лексеме које функционишу као прави предметни индекси, те заузима кључно место у целом систему показних заменичких облика, ангажујући деривате од сва три корена сређене у две хијерархизоване дихотомије. У оним ретким случајевима кад се заиста остварује семантички мотивисана употреба свих трију обличких типова о којима је реч (1) однос $овај \sim онај$ функционише као просторна опозиција дефинисана према говорном лицу: $овај$ указује на предмет који се налази близу говорног лица, $онај$ — на предмет удаљен од говорног лица (разуме се, оцене као „близу“ и „далек“ имају релативан карактер); (2) однос $(овај \sim онај) \sim \bar{и}ај$ своди се на опозицију између првог и другог лица: $\bar{и}ај$ указује на предмет који је на дохвату другом лицу, који је, дакле, просторно дефинисан према другом, а не првом лицу. Према томе, $овај \sim \bar{и}ај$ се секундарно директно супротстављају „по лицу“, док су $онај \sim \bar{и}ај$ повезани заједничким значењем просторне удаљености од првог лица. Међутим, као што сам већ напоменула, ситуације и контексти у којима су сви ти односи присутни и активно у тексту искоришћени, јако су ретки. Обично имамо посла са три дихотомије у којима $овај$ и $онај$ чувају своју основну карактеристику, док је $\bar{и}ај$ негативно дефинисан као просторно поларизован према $овај$ (као релативно удаљен) или према $онај$ (као релативно близак). Од двеју размотрених основних дихотомија присутнија је, дакле, у језику она нижа „просторна“ опозиција између $овај$ и $онај$, која се ипак често реализује помоћу неутралног посредника $\bar{и}ај$:

Mutatis mutandis исти се односи успостављају међу коренима $ов-$, $он-$ и $\bar{и}-$ кад их остварују лексеме као $овакав \sim онакав \sim \bar{и}акав$, $оволики \sim онолики \sim \bar{и}олики$, које су експоненти опозиција фундираних на релацији поређења.

1.1.3. Уопштени индекси

1.1.3.1. Индекс са рангом именичке синтагме: $ово \sim \bar{и}о \sim оно$

Судећи по примерима којима располажем, односи ових трију облика већ су преструктурирани према обрасцу 1.1.2. са $\bar{и}о$ као негативно поларизованим чланом двеју просторних дихотомија. Ова је ситуација проузрокована фреквенцијом употребе одговарајућих облика у одређеном контексту. Наиме, изузетно су ретки случајеви да се индекс појави у својој примарној функцији презентације непознатог објекта (тј. кад на питање *Шта је $\bar{и}о$?* долази одговор: *То је X*). У овако ретким случајевима латентно је присутна „двоспратна“

дихотомија о којој смо говорили у претходном одељку 1.1.2. Међутим, ови се индекси далеко чешће употребљавају кад не реферишу о предмету већ о догађају. Онда се они обично јављају изван опозиције у том смислу што је неутрални индекс *што* основни вршилац дате функције, док се *ово* појављује уз њега као просторно и/или експресивно маркиран облик. Други маркирани облик, *оно*, изузетно је редак у оваквим ситуацијама.

1.1.3.2. Индекси уграђени у заменичке облике са рангом самосталних исказа: *ево* ~ *ејшо* ~ *ено*

Одговарајући заменички облици остварују се као лексичка репрезентација индекса спојеног са предикатом чија је основна функција да обрати пажњу на индексом указани догађај и/или предмет који у догађају учествује. За узамне односе трију облика може се рећи отприлике исто оно што је већ утврђено у излагању под 1.1.3.1.

1.2. Просторна референција

Просторна референција помоћу индекса врши се једнозначно према тачки у којој се налази објекат „ја“, тј. говорно лице, аутор текста. Ту долази до успостављања извесних опозиција од којих су основне две које бисмо могли условно назвати опозицијом локалном — *на овом/шом месту* ~ *на оном/шом месту* — и опозицијом дирекционалном — *у овом/шом правцу* ~ *у оном/шом правцу*.

Локална опозиција изражава релативну блискост према релативној удаљености од говорног лица, док је локација саговорника ирелевантна. Поред именичких синтагми конституисаних помоћу именичке лексеме *место* или какве друге именичке лексеме која садржи у својој семантичкој структури инклузивни предикат „место“, као основни експоненти опозиције о којој је реч јављају се прилози: *овде* ~ *шамо*. Уз *овде*, као алтернативна стилистичка варијанта, постоји *шу*, уз *шамо*, спорадично и то у западној верзији савременог језика, *онде* или *онамо*. Треба још споменути и секундарни дериват *амо* у лексикализованом опозицији *амо* ~ *шамо*.

Дирекционална опозиција изражава правац кретања према говорном лицу или полазећи од говорног лица. Поред синтагматских конструкција конституисаних помоћу лексеме *правац* или других именичких лексема *inclusive* с предикатом „правац“, експоненти те опозиције су прилози *(о)вамо* (*амо*) ~ *шамо/онамо*. Као што се из изложеног разабире, облик *шамо*, а маргинално и *онамо*, улазе у обе опозиције. Секундарно у одговарајућем контексту и примарно „локални“ прилози јављају се у „дирекционалној“ служби.

Релативно је честа у тексту и аблативна опозиција: *одавде* ~ *оданде/одашле* ~ *одонуд*, *ошуда*. И ту се, као и при изражавању правца кретања, облици од корена *ш-* искоришћавају само за тачку негативно одређену, тј. одређену одсуством објекта „ја“.

1.3. Временска референција

Временска референција оријентисана је према моменту говора. Према томе, кад је реч о препричавању догађаја, опозиција може рекурсивно да се удвоји (што иначе *mutatis mutandis* важи и за све друге референцијалне опозиције до којих долази у тексту којим се препричава оно што се чуло од другог).

Моменат говора сигнализује облик *сада*, дериват иначе потиснутог корена *с-*. Тачније речено, тај прилог обухвата ужи или шири временски одсек, укључујући ту и моменат говора. У одређеном контексту, тј. у реченицама (исказима) где се референција односи на идентификоване предмете и/или конкретне идентификоване догађаје, ту исту информацију везујемо и за наставке презента.

У директну опозицију са *сада* улази *тада*, док је *онда* релативно ређе, ваљда стога што је тај облик секундарно специјализован искључиво за службу у релативном временском поретку. Наиме, док *тада* указује на одређену временску тачку и/или одсек времена који је према садашњости дефинисан као прошлост, *онда*, као временски индекс, примарно искључује истовременост са неком одређеном временском тачком. Отуда ово *онда*, зависно од контекста, не само да се може појавити паралелно са *тада*, већ може и да носи информацију о релативном временском поретку, дакле да значи „а после“, „а после тога“. Штавише, *онда* чак може, у резултату семантичке деривације, да функционише као метатекстуални предикат типа „закључује“, тј. да сигнализује значење „дакле“, „значи“ и сл. У делу *Пејви њрси* М. Булатовића нашла сам само један случај употребе лексеме *онда* као варијанте лексеме *тада*, осам примера са интерпретацијом „а после“ и пет са интерпретацијом „дакле“. У питању је, значи, опозиција: *сада* ~ *тада* (*онда*). Са *тада* као временски индекси конкуришу наставци аориста, док друга прошла времена не добијају функцију самосталних индекса.

На приказаној основној опозицији базирају се остале („адлативне“, „аблативне“, „перлативне“) временске опозиције.

II. ЗАМЕНИЦЕ КАО ЕКСПОНЕНТИ СЕКУНДАРНОГ СИСТЕМА РЕФЕРЕНЦИЈЕ (АНАФОРЕ)

2.1. Основна опозиција: *ов-* ~ *и-* ~ *он-* има већ познату структуру двеју алтернативних дихотомија спојених неутралним чланом *и-*. Ова је ситуација једнозначно мотивисана линеарном природом језичког текста.

2.2. Услови анафорске службе доводе до опозиције синтагми са заменичким детерминаторима према синтагмама конституисаним само помоћу заменица и сведеним на заменице без икаквих апозитивних детерминатора, дакле: *овај/иј/онај* x ~ *он* и сл. Заменичке синтагме функционишу само у исказима који се остварују непосредно иза анафорских фрагмената текста. Заменица *он* (*она*, *оно*) функционише овде као универзални предметни индекс. Анафорска употреба ове заменице далеко је, значи, шира од деиктичке (уп. 1.1.1.).

Лексикализације засноване на корену *он-*, које су, додуше, малобројне, али се првенствено заснивају на двема за нас овде значајним компонентама семантичке структуре одговарајућих облика, не наглашавају индекс (као што је то случај са горе наведеним конструкцијама са кореном *ӣ-*) него баш ону „просторну“ нијансу релативне удаљености. Стога они у тексту, тј. у исказу, функционишу обично као експоненти самосталних уметнутих предикација, уп. конструкције као *ӣӣоно*, *а оно* или *оно* + нумерале и/или паранумерале.

Једина лексикализација базирана на корену *ов-* која ми је позната егземплификована је колоквијалном употребом облика *овај* у служби сигнала надозивања прекинутог тока мисли. Опет је, дакле, у питању лексикализација до које долази захваљујући просторној семантичкој компоненти.

5. Чини ми се да изложена анализа пружа довољно доказа за исправност тезе коју заступам овим својим радом: све функционалне опозиције у које ступају српскохрватске показне заменице евидентно су бинарне. Српскохрватски је, у ствари, језик који у словенској заједници најбоље чува наслеђени систем показних заменица што се тиче инвентара и релативне фреквенције употребе, док је функционална дистрибуција прилично различита од оне коју познајемо из старословенског ћирило-методијевског канона. Укључење корена *ов-* у систем просторних опозиција претставља — како изгледа — локалну дијалекатску одлику централног ареала на словенском југу, тј. обухвата дијалекте српскохрватске без северозападне периферије као и северозападну и централну Македонију. Одмах до српскохрватског стоји македонски где је ипак због двеју чињеница доминација корена *ӣ-* много јача. Наиме, у македонском се тај корен специјализовао и у (деиктичкој и анафорској) служби тзв. заменице трећег лица, а преузео је и функцију члана.

Ни у једном другом језику не суделују сва три корена (*ов-*, *ӣ-* и *он-*) у примарној референцијалној служби.

Ситуацију о којој је реч најприкладније је приказати синтетички на следећи начин, не полазећи од појединих језика, већ од појединих корена.

Корен *ӣ-* свуда, осим у српскохрватском и македонском, доминира у основној референцијалној функцији. У македонском и бугарском тај је корен, као што је већ истакнуто, преузео и функције супстантивне показне заменице. Најзад, исти тај корен јавља се широм словенског језичког света и у свим другим функцијама.

Корен *ов-* присутан је у српскохрватском и македонском, а сем тога једино још у пољском, и то у анафорској служби, у конкуренцији са *ӣ-*, и у неким лексикализованим изразима. Трагова лексикализације овог корена има и у лужичком језику.*

Корен *он-* се свуда, осим у македонском и бугарском, јавља у функцији супстантивне показне заменице. На словенском истоку то му је уједно и једина функција. На словенском југу суделује у основној референцијалној функцији, а јавља се и у другим функцијама. На западном словенском језичком терену, чешком, словачком и лужичком, врши, иако не без лексичких ограничења,

* Овде се придржавам концепције лужичких истраживача који у новије време заступају схватања да постоји, уствари, само један лужички језик у две књижевне верзије.

анафорску функцију, на лужичком терену и корелативну. У пољском, међутим, налазимо само лексикализоване примере анафоре.

Најзад, у украјинском затичемо у основној функцији корен *с-*, који је иначе у свим другим језицима, укључујући ту и руски, где су његови трагови најприсутнији, строго лексикализован.

Ако би се тражио језик који омогућује испитивање механизма еволуције и реструктурирања првобитног система показних заменица у словенском језичком свету, правилност избора српскохрватског би била само потврђена ситуацијом коју смо управо приказали.

Dr Zuzanna Topolińska

SEMANTIC AND SYNTACTIC DISTRIBUTION OF PRONOMINAL ROOTS *t-*, *ov-*, *on-*
IN THE SERBO-CROATIAN LANGUAGE

S u m m a r y

Demonstrative pronouns, depending on the context and their use, perform varied functions ranging from the ones primarily semantically motivated to the fully grammaticized functions.

All the functional oppositions in which corresponding pronominal forms are engaged, are built in accordance with the binary principle, i.e. they are binary by their nature, so that any of them may engage the derivatives of two roots only. There are lexemes that are privileged as the candidates for the active roles in certain oppositions, but on the other hand there are variations as well as „doublets“, and in addition to this, the principle of repartitions of pronominal roots changes several times from opposition to opposition.

Serbo-Croatian is the language within the Slavonic group which has best preserved the inherited system of demonstrative pronouns. At the same time, it is also the proper choice if it is looked upon the language which enables checking of the mechanism of evolution and reconstruction of the system of demonstrative pronouns in the Slavonic language world.

Др МИЛКА ИВИЋ (Нови Сад)

О ПРИЛОЗИМА У ВЕЗИ СА НЕКИМ ТИПОЛОШКИМ КАРАКТЕРИСТИКАМА СРПСКОХРВАТСКЕ РЕЧЕНИЦЕ

Овде ће бити речи само о прилошким облицима који потичу од описних придева а служе као лексичко језгро предиката или (А) у реченицама с идентификованим субјектом или (Б) у реченицама чији субјекат није лексички идентификован ни на нивоу дубинске структуре језика.

Два су основна модела по којима се реченице типа (А) остварују у српскохрватском језику. Први је општесловенски, у неким деловима данашњег словенског језичког света више продуктиван, у другима мање. Он подразумева обележавање субјекта дативним обликом: српскохр. *добро му је*, буг. *добре ми е*, чеш. *je mi dobre*, рус. *мне бесіокойно*, пољ. *mnie jest wesolo* и сл. Други модел нема општесловенски карактер. Неки језици за њега уопште не знају (на пример руски). По том моделу субјекат има облик номинатива који се не мора сваки пут појавити и на нивоу површинске структуре језика: српскохр. *ми смо добро* || *добро смо*, буг. *аз съм добре* || *добре съм*, чеш. *děti byly tiše* и сл. Посебну верзију овако организоване структуре испољавају реченице које, сем субјекта и предиката, добијају још и додатак у виду социјативне конструкције чија је функција рестриктивна: мак. *со ѝари не сум најдобро*, буг. *не е добре със здравейо си*, српскохр. *он није добро са здрављем* и сл. У српскохрватском углавном само именица *здравље* долази у обзир за вршење рестриктивне службе, чиме се сама појава оваквог структурног проширивања своди, у ствари, на ниво усамљеног, фразеолошког обрта.

Трећи модел по коме се у српскохрватском, а поготову у неким другим, нарочито оним западније лоцираним словенским језицима остварују реченице (А) типа подразумева обележавање субјекта социјативном конструкцијом: чеш. *je s ním zle*, пољ. *jest z nim dobre*, словен. *z njim je slabo*, српскохр. *с њим је лоше* и сл. Српскохрватске реченице изграђене по овом моделу регистроване су само у новијем језику¹. Оне су и данас врло ограниченог броја и ниске фреквенције у поређењу с реченицама чији је принцип структурирања претходно поменут (код првог западног суседа, словеначког језика, случај је управо

¹ В. о томе ближе Милка Ивић, *Значења српскохрватској инструментала и њихов развој* (= *Пос. изд. САН*, књ. ССХХVII), Београд 1954, на стр. 177.

обрнут: конструкција типа *z njim je slabo*, је примарна, док се конструкција типа *он је слабо* сматра импортом из српскохрватског²).

Српскохрватски адверби којима се даје позитивна или негативна квалификација нечије здравствене, емоционалне или социјалне ситуације могу данас да се повежу једнако и са номинативом и са дативом субјекта: *ја сам добро, ја сам лоше, ја сам одлично* и сл. || *мени је добро, мени је лоше, мени је одлично* и сл. Конструкција с номинативом је, међутим, маркирана у односу на конструкцију с дативом. Она искључује могућност комбинације с каквом одредбом рестриктивне функције и тиме и могућност да се дато стање интерпретира као привремено, везано за околности именоване таквом одредбом. Конструкција с дативом је, напротив, немаркирана у том погледу (дакле: *ја сам добро* у смислу „ја сам добро уопште“, али не и **ја сам добро у Београду, *ја сам добро код родитеља* и сл.; међутим: *мени је добро у Београду, мени је добро код родитеља* и сл., као и *мени је добро* у смислу „мени је добро уопште“).

Конструкциони модел с дативом најпродуктивнији је у источној групи севернословенских језика. Његовом применом исказују се на пример данас у руском не само најразличитија психолошка стања (*мне весело, мне грустно, мне беспокойно* итд.) већ и физиолошка, како она изазвана неким спољашњим фактором (*мне холодно, мне тепло* и сл.), тако и нека од оних која настају спонтано, без импулса са стране (*мне голодно* и сл.)³. Српскохрватски испољава у овом погледу углавном просечну словенску ситуацију. Не познаје конструкције типа *мне голодно*; за остале зна. Додуше, српскохрватски списак прилога који служе за ознаку нечијег психолошког стања нешто је друкчији (и свакако краћи) неголи руски. Постоје, рецимо, реченице као *добро ми је, пријатно ми је, мило ми је*, али не постоје реченице као **весело ми је, *иужно ми је, *неспокойно ми је*. Уосталом, старији и данашњи српскохрватски између себе се такође разликују по саставу оваквог списка. Неки прилози су током времена променили значење. Облик *љубко*, на пример, некада се употребљавао у смислу „угодно“ (*Ako t' je ljubko čut toj četer toli lut* — XVI век, Дубровчанин Мавро Ветранић⁴; и сл.), а данас се више тако не употребљава, па га и нема међу прилозима са предикатском службом о којој је реч. И прилози као *задовољно* или *мирно* морали су у ранијим епохама имати нешто друкчију семантичку интерпретацију него што је добијају у овој нашој, судећи по чињеници да данас не постоје реченице као **нама је задовољно, *било нам је мирно* и сл., а некада су постојале: *да пошле своје листове подь своими псчатыми по своихь добрых людехь како је намь задовољно* — 1429. година, Дубровник⁵; *I zato se veliko preporučijemo da bi nam mirno bilo* — прва половина

² В. шта о томе каже Бреда Погорелец у својој дискусији о конструкцијама овога типа — зборник *Otázky slovanské syntaxe II. Sborník symposia „Strukturní typu slovanské věty a jejich vývoj“*, Брно 1968, на стр. 313.

³ В. податке које даје В. В. Виноградов у својој књизи *Русский язык*, Москва 1972, на стр. 324.

⁴ *Rječnik Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* (у даљем излагању *RJA*), под речју *љубак*. В. и друге примере истога типа који се тамо наводе.

⁵ *Monumenta serbica* (удаљем излагању *MS*), edidit Fr. Miklosich, Viennae 1858, на стр. 359.

XVIII века, језик докумената Банске крајине⁶; и сл. Систематска истраживања на тој страни дала би свакако нове увиде у околности под којима су се вршиле промене ове врсте током протеклих столећа.

Реченични модел с прилогом у предикату и номинативом субјекта, и то у својој непроширеној структурној верзији, био је нарочито продуктиван у старијем српскохрватском. Тада је било и више прилога него данас који су заузимали предикатску позицију у структурама оформљеним по овом моделу. Ту у првом реду долазе у обзир облици *здравио*, *веселио* и *живелио*. Само се први од њих појављује и самостално. Остала два стоје редовно у комбинацији са њим⁷: *краве ми здравио нї* — 1320. година, краљ Милутин⁸; *а ми божињ хотѣниемъ здравио смо и веселио* — 1370. година, српски властелин Милош Повић⁹; *наше кравеѣсто кестъ довѣ и здравио н ѣ довѣ стани* — 1397. година, краљица Јелена, удова Дабишина¹⁰; *а ми вжимъ х штенѣмъ живо смо и здравио* — 1412. година, породица Вука Бранковића¹¹; и сл.

Колико су овакве конструкције биле живе у језику сведочи посредно и следећа чињеница. Догађа се да се предикат оствари са специфичним адјективним додатком као у реченицама *она је сїигла жива и здрава, видео сам је живу и здраву* и сл. Тај „предикатни проширак“¹², као што је познато¹³, на нивоу дубинске структуре језика функционише као предикат „Y“ реченице остварене по моделу „X је Y“: *она је сїигла + она је жива и здрава* → *она је сїигла жива и здрава, видео сам је + она је била жива и здрава* → *видео сам је живу и здраву* и сл. У старијем језику могао је место адјектива стојати адверб у позицији „Y“, а доказ томе је постојање следећих примера: *дан вѣз шѣрсти те здравио здравио* (1320. година, краљ Милутин¹⁴), *дан вѣтѣ семѣ писанию оа ви шѣтѣ здравио и веселио* (1370. година, српски властелин Милош Повић¹⁵), *дан вѣ да се пичниѣ шѣтѣ ви здравио и почтено* (1404. година, Дубровник¹⁶), *Da da bogb setuj i vsakomu p san ju obrest v žvo zdravo veselo* (1501. године, Ахмет-паша¹⁷), *ако да вѣгъ здравио да васъ донесе* (1618. године, монаси манастира Хиландара¹⁸) и сл. Карактеристично је да се чак и у текстовима Марка Миљанова, писца XIX века чији језик много чиме верно

⁶ Mirko Peti, *O jeziku dokumenata Banske krajine prve polovice 18. stoljeća*, Filologija 7, Zagreb 1973, на стр. 133.

⁷ Даничић у свом *Рјечнику из књижевних сїарина српских* (Београд 1863) под речју *веселио* даје овакав пример: *ми смо веселио*. Међутим, на одговарајућем месту у Пуцићевим *Сїоменицима* (Медо Пуцић, *Сїоменици српски*, Београд 1862), на стр. 32, стоји: *ми смо . . . здравио и веселио*.

⁸ Љуб. Стојановић, *Сїаре српске ѿвеле и ѿсма* (у даљем излагању *Пов.*), на стр. 43.

⁹ *Пов.*, на стр. 1026.

¹⁰ *Пов.*, на стр. 252.

¹¹ *Пов.*, на стр. 164.

¹² В. употребу овог термина у раду Mirko Peti, *Predikativni proširak*, Jezik I, Zagreb 1976/77, стр. 13—26.

¹³ О томе је у много прилика расправљано у радовима представника генеративне граматике.

¹⁴ *Пов.*, на стр. 43.

¹⁵ *Пов.*, на стр. 1026.

¹⁶ *Пов.*, на стр. 276.

¹⁷ *RJA*, под речју *zdrav*.

¹⁸ *MS*, на стр. 560.

илуструје особине народних говора Црне Горе, нашла следећа реченица: *Чей̄а арнаӯйска не смједне ударий̄, с̄його га й̄ро̄йусий̄ше здраво, ње й̄рође*¹⁹. Није искључено да би детаљније истраживање дијалеката донело потврда о томе да ова појава ни до данас није дефинитивно ишчезла са српскохрватског језичког терена.

Поздрав *здраво!*, свакодневан у данашњем језику, само је скраћена верзија реченице *да си ми здраво!*, која се, уосталом, још и данас може чути. Продуктивност модела по којем је она грађена потврђује се и примерима из народне поезије²⁰. Маретић²¹ указује на то да у Даничићевој преписци налазимо реченицу *да с̄йе сви здраво и весело*, а у Вуковој *ја сам здраво и мирно*. Ово последње би већина представника данашњег језичког стандарда одбацила као неприхватљиво — због предикатске употребе облика *мирно*. Најприхватљивији је у предикатској употреби још увек израз *здраво*; евентуално, у споју са *здраво*, и израз *весело*. Све друго изван тога и поменутог круга лексема за позитивну односно негативну квалификацију (*добро, лоше* и сл.) доследно се искључује.

Словенске имперсоналне реченице чији је предикат лексичка јединица са значењем особине (= тип (Б) поменут на почетку овог рада) служе углавном само за исказивање разних спољашњих, климатских и атмосферских ситуација: српскохр. *џо̄йло је, ведро је*, укр. *холодно було*, пољ. *jest cicho* и сл. Додуше, у неким севернословенским језицима и облик изведен од придева „гладан“ бива искоришћен за образовање имперсоналних предиката: рус. *хой̄ъ и холодно, да неголодно*, пољ. *chłodno, głodno, i do domu daleko* и сл.²² Рјечник Југославенске академије знаности и умјетности, под речју *gladan*, бележи и овакав пример: *Bêše po Istrê malo žita i gladno bêše* (1463. година, Monumenta croatica). Ово је засада једина потврда о постојању имперсоналних реченица с предикатском лексемом *гладно* на српскохрватском језичком терену.

Ако се има у виду типолошка карактеризација српскохрватског језика, онда је од овде разматраних конструкционих модела најзначајнији онај по коме се остварују реченице као *он је добро, будӣње нам здраво и весело* и сл. Његова примена нигде другде није тако активна као у српскохрватском. Додуше, у том погледу постоји осетна разлика између старијег и савременог српскохрватског: у претходним столећима модел је био продуктивнији него данас. Таква је ситуација нужан рефлес неидентичности принципа по којима долази до конституисања реченичног предиката. Данас се за предикат бирају

¹⁹ Речник српскохрватској књижевној и народној језика (изд. САНУ — Институт за српскохрватски језик), под речју *здраво*.

²⁰ В. Т. Маретић, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, друго поправљено издање, Zagreb 1931, на стр. 418.

²¹ Маретић, loc. cit.

²² Више о томе в. у моме раду *О словенским њредикајским конструкцијама деривираним од корена *ГОЛД- и *ЖАД-* који ће бити објављен у јубиларном зборнику професора др Станислава Урбањчика (Пољска).

прилошке лексеме које информишу о стању субјекта реченице исказивањем позитивне или негативне оцене: *добро, лоше* и сл. Раније је, међутим, улога предиката додељивана и лексемама које обавештење о стању у којем се субјекат налази дају именованом неког његовог емоционалног или физиолошког својства: *весело, мирно, живо, здраво* и сл.

Да изложено сведемо у закључак: ако се српскохрватски има у виду, онда конструкциони модел о којем је реч неминовно постаје диференцијални критериј како на интер- тако и на интрајезичком плану синтаксичких проучавања.

Dr Milka Ivić

ON ADVERBS WITH RESPECT TO SOME TYPOLOGICAL CHARACTERISTICS OF SERBO-CROATIAN SENTENCE

S u m m a r y

This paper deals only with those adverbs which originate from the descriptive adjectives and which are applied as predicates both in sentences with lexically identified subject and in those without the same.

Serbo-Croatian sentences with lexically identified subject may have such a subject expressed in the form of A) a dative (*njoj je odlično*, and the like ; B) a nominative (*ja sam dobro*, etc.); and C) an associative construction (*s njim je loše*, etc...). At the same time, the subject in the subordinate cases must always be expressed, whereas the subject in the subordinate cases always be expressed, whereas the subject in the nominative case does not have to be mentioned; the main thing is that its presence in the sentence is understood (*ja sam dobro || dobro sam*, etc...)

The model of the sentence (A) is omni-Slavic, whereas the model (B) is not (there are some Slavic languages to which it is not known). The sentences made in present-day Serbo-Croatian in accordance with the model (B) are marked compared to the sentences where the model (A) is applied. Namely, the former ones cannot be connected to a restrictive modifier while the latter ones can (*ja sam dobro*, but not **ja sam dobro u Beogradu*, **ja sam dobro kod roditelja*, etc.; on the other hand: *meni je dobro*, as well as *meni je dobro u Beogradu*, *meni je dobro kod roditelja*, etc.).

The model of the sentence (C) was not present in the former Serbo-Croatian language nor is it commonly applied nowadays either. The models (A) and (B), on the contrary, are productive today as well, and they were particularly productive in the past. This especially applies to the model (B). The principle of its application was formerly somewhat different from the present one.

Serbo-Croatian, alike the other Slavic languages, introduces its adverbial forms as the function of impersonal predicate to denominate some external (primarily climatic and atmospheric) situations: *hladno je*, *vedro je*, etc. In the Serbo-Croatian spoken territory only one item has been found which corresponds to the impersonal construction such as the Polish *jest lodno* (known only in the northern parts of the Slavic spoken world).

If the typological characterization of the Serbo-Croatian language is taken into consideration, then out of the afore mentioned constructive models, the most significant is the model (B). Its application should be used as the differential criterion both on the interand in the intralinguistic field of syntactical studies.

Dr LAZSLÓ HADROVICZ (Budapest)

СИНТАКСИЧКА АДАПТАЦИЈА СТРАНИХ РИЈЕЧИ У СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

Стране су ријечи сталан предмет филолошких истраживања у сваком језику. Скупљају их у посебне рјечнике, истражују њихово порекло, евентуалну модификацију значења и њихово формално прилагођавање језику који их је преузео. У већини случајева пуристи одмах траже и одговарајуће домаће изразе којима би могли замијенити стране ријечи. О свему томе постоји опширна филолошка литература и на подручју српскохрватског језика. Врло мало се писало, међутим, о синтаксичким проблемима тих ријечи, о томе како оне налазе своје мјесто и своју функцију у новом синтаксичком систему, како се прилагођују новој ситуацији, како одговарају новим синтаксичким захтјевима. Овај велики несразмјер између семантичких и формалних истраживања с једне и синтаксичких, с друге стране, на први поглед изненађује, али је потпуно природан и разумљив. Стране ријечи, наиме, у већини случајева не показују никакве особине синтаксичке проблеме; оне се обично подвргавају синтаксичким законима новог језика исто тако природно и непримјетно као и свака нова ријеч која је никла из домаћег рјечничког блага. То важи особито за ријечи с конкретним значењем. Наши конкретни појмови који одговарају класама конкретних објеката, као нпр. *јабука*, *мачка*, *нож*, *кућа*, *шума*, имају изразите материјалне диференцијалне ознаке, имају врло јасне, видљиве и опипљиве контуре на темељу којих их човјек може разликовати од сличних објеката. Већ и свако дијете зна да *јабука* није *крушка*, *мачка* није *јас*, *нож* није *бриџа*, обична *кућа* није *црква* а *шума* није *ливада*. Будући да је оријентација у свијету наших конкретних појмова врло сигурна, ни ријечи које одговарају тим појмовима неће у својим синтаксичким релацијама показивати много компликованости, још мање несигурности. Њихове су синтаксичке релације врло стабилне, скоро непромјенљиве. Реченице као нпр. *бојим се јаса*; *сјанујем у овој кући*; *у шуму не идем* итд. врло су једноставне и прозирне и у својој семантици и у синтаксичкој структури. Осјећамо да смо на земљи. Према томе, и стране ријечи ако по својој семантици спадају у ову категорију, прилагођују се сасвим једноставно свакој синтаксичкој ситуацији. Ако се, дакле, удомаће стране ријечи, као нпр. *кобра*, *жилеј*, *хојел*, *џунгла*, једва ћемо осјетити да су у синтаксичким релацијама проузроковале неке промјене. Друкчије је то, наравно, са тако компликованим, али ипак конкретним појмовима, као нпр. *ауто*, *аеројлан*, *радио*. Ауто је комбинација мотора и традиционалног

су појма дакле некако и идентични. Будући да такав однос двију ријечи допушта врло слободне асоцијације, писци ту фигуру врло често употребљавају у стилске сврхе, као нпр. Марко Ристић у слиједећој реченици: На огромној мочварној *пољани* људске *глухоси* и савести, глупости и савести које су гајене и заливане слатком и светом бајатом *водом наде, вере и љубави* спрам ближњега, спокојно леже и тихо крекећу *жабе* здравог *разума* и племенитог „морала“ (АСКК 396). Могућности скривене у овом изражајном средству писци су открили већ врло рано, тако да већ и средњовјековни, а још више барокни текстови врве свакојаким могућим и немогућим асоцијацијама. За интеграцију модерних страних ријечи важно је да у већини случајевашири појам је туђица, а дефиниција се врши домаћим ријечима: *симбол* преломљенога *свиуа* (АХЕ 203); *религија* *скупилања* новца (ВиС 146); *полицика* *подизања* у борбу народних маса (ВиС); *режим* војне *диктатуре* (ВиС 112); *принцип* *нейовредивости* личности (ВиС 28); *осиулаи* *национализма* (ВиС 5); на *плану* *уздицања* кадрова; *епоха* *седамдесетих година*.

Од свих апстрактних појмова од којих може зависити генитив идентитета најзнатнији су *процес* и *проблем* (или *проблемашка*). Типични су примјери: *процес* *прелажења* са сточарства на земљорадњу (ВиС 105); *дијалектички* процес друштвеног развоја (АСКК 311); *процес* првобитне *акумулације* капитала; процес умјетничког *стварања*. Веселин Маслеша год. 1932, пише ово: Нетачно је да се код нас не може развити социјална књижевност. . . Тачно је, међутим, да је у *процесу* *стварања*, да још не постоји. (ВиС 129). *Проблем* и *проблемашка* често иду паралелно с *ишањем*: *ишање* географског *положја*; *проблемашка* *сналажења* пјесника у друштву.

У улози квалитативног генитива чврсто су се усталиле неке стране ријечи, као нпр. *ранг* и *карактер*: поезија *високог ранга*. Па изгледа као да би *карактер* хтио истинути *значај*. Има додуше доста примјера као што је: *проблем* је *социјалног* и према томе и *полицичког значаја* (ВиС 18), али у већини случајева сусрећемо *карактер*: (из текста Аугуста Цесарца) разлога би се нашло много, понајвише су *полицичког карактера* (ВиС 15); Милан Богдановић, говорећи о стилу Милоша Црњанског, констатује да су његове јаке инверзије „увек *емоцивног карактера*“ (АСКК 271); наша психологија почива на извесним основима *духовног, осећајног и моралног карактера* (АСКК 280).

Конструкције посесивног, субјекатског и објекатског генитива пуне су страних ријечи. Одабрао сам примјере у којима је ријеч у генитиву апстрактна туђица: *границе либерализма*; главна *полога акције*; *усион* *нашурализма*; *продирање* и *учвршћење* *капитализма*; *настај* *реакције*; *побједа* конструктивног *принципа*; *изградња* *социјализма*; *предмет* *дискусије*.

Посебно је прегнантан тип посесивног генитива његова инверзија. То је заправо подврста квалитативног генитива. Неку доминантну, најбитнију особину постављамо у први план као да је посесор, а носилац те особине као да је њена својина. Израз тиме добија пластичност и сугестивност, нпр.: *човјек* *логике*; *логор* *смрти*; *зидине* *плача*; *вијек* *религиозности*. Андрићева *Проклеја авлија* је *авлија* *проклејива* (по ријечима једног његовог критичара). Будући да се у модерном језику такве особине врло често изражавају апстрактним појмовима, улога страних ријечи је и у таквим скуповима значајна. Ево неколико примјера: *жалосни* *положај* књижевника у једном *друштву* *профила*

ВиС 150); То више није реализам случајног искусиња, већ реализам дисциплиноване оисервације, реализам „експерименџа“ (ВиС 324); Густав Крклец на једном мјесту говори о Швицарској као о „земљи прецизне механике и веома умјереног слободарсиња“ (НИ 28). А Милан Марјановић овако карактеризира поетизирану српску прошлост: Српска прошлост, не какова је била, него како живи у традицији, то је прошлост традиције, идеализована и опјевана прошлост (В. Назор као нац. пј. 83).

За употребу акузатива типични су изрази који су се усталили с одређеним глаголима, као нпр.: *имајти шансу*; *поставити тезу*; *ријешити проблем*; *повући паралелу* између двије идеологије; *водити дискусије*, *водити дебату* о нечему; *вршити акцију* на нешто; *поставити снажан ефекат*; *изазвати сензацију*, *ефекат*, *скандал*.

За датив и за све падеже с предлозима најбитнији проблем је рекција. Било да се ради о глаголима, или о именицама с глаголском језгром, или о придјевима, у сваком се случају поставља питање како је дошла дотична туђица до правилне рекције. У том процесу пресудну улогу играју латентне силе семантике. Стране су ријечи, наиме, врло често у уском семантичком сродству с прастарим домаћим ријечима, често и нису ништа друго него само нијанса већ одавно познатог појма или управо точан његов еквивалент. У другом случају опет семантичко сродство није тако блиско и јасно. У литерарним текстовима неретко видимо у истој реченици домаћу и страну ријеч једну до друге па одмах видимо и извор рекције. Матош нпр. каже (АХЕ 67) да Скерлић „као универзитетски професор *заповиједа омладини*, као уредник српског Савременика, Српског књижевног гласника, *командира литератури*“; или у слиједећој реченици Густава Крклеца (НИ 52); Најопасније је естетско вредновање оно, које се ослања на ауторитет без смисла или *афинитета* за умјетност (НИ 52). *Смисао* и *афинитет* додуше нису истовјетни појмови али нису ни одвише диспаратни. А пошто је израз *имајти смисла* за нешто врло стабилан и много употребљаван, језични осјећај је у случају *афинитета* отишао мало даље па је увукао једну нову ријеч у овај синтаксички модел. Да наведем још један примјер: Ја као глумац за тај текст имам највише *афинитета* (МК 324). Тиме је предлог *за* добио нову нијансу па сваким таквим кораком његова се функција проширује и постаје способна за даље сличне асоцијације.

Код страних ријечи опазит ћемо и извјесна колебања у рекцији. Не зато јер можда писци не знају добро стране језике, или би можда њихов језични осјећај био несигуран, него једноставно зато што појмови апстрактног плана немају оштрих чулних контура, њихове су границе расплнуте, умногоме неодређене, па према томе и њихова синтаксичка организација допушта више варијаната. Ево другог примјера за афинитет с предлогом *према*: поманкање *афинитета према* сувременим достигнућима у области духа (Крклец НИ 101). На таква колебања указат ћу још на на више мјеста.

Датив као падеж рекције може бити овисан од глагола и придјева. Улога страних ријечи овдје није велика. Типични су примјери: то *ми* не *конвенира*; превод је *адаптиран оригиналом сцилу*; (штампарије) су усмјерене на оне послове који су *им ренџабилнији*.

Врло је широко, међутим, синтаксичко поље предлога. Међу примјерима које ћу навести има неколико који додуше нису илустрације рекције, али су врло карактеристични за употребу дотичног предлога с туђицом.

Предлог *без*. — Типичан је израз: није *без интереса* споменути да. . . (М. Марј., Назор 80).

Пр. *до*: *деградирајти* некога *до* тога ступња да. . .

Пр. *из*: учинити нешто *из интереса*, *из ојорјунизма*.

Пр. *изван*: За Скерлићев национализам је *изван дискусије* одбрана независности српске државе (АСКК 304).

Пр. *између*: синтеза *између социјалне и индивидуалне лирике* (Крклец НИ 43).

Пр. *на* с акузативом: *ајелирајти*, *реагирајти*, *јрејендирајти* (*јрејендовајти*) *на* нешто. Нпр.: У суштини врло јалов посао, поћи из кривих претпоставки, па онда *јрејендирајти на* тачне закључке (Цесарец ВиС 5); Крклец о Донадинију: цјелокупна његова критичка активност није могла. . . *јрејендирајти на* неку трајнију вриједност (НИ 194). Ако је реакција у овим случајевима сасвим сигурна, код именице *јрејензија* показује се колебање. Јован Поповић додуше пише: Стерија. . . *жели*, *без јрејензија на* вечност да забавља и разгаљује своју публику (ВиС 143), али Крклец каже на једном мјесту да његове биљешке „*немају јрејензију за цјеловитошћу*“ (НИ 69).

Врло плодан је предлог *о*: *језа*, *јеорија*, *илузија*, *дискусија*, *дебата*, *јолемика*, *анкејта* повезују се исто тако природно с предлогом *о* као и *документнај* или *фелјон*. Неколико примјера: *језа о* посебном развоју Русије; *јеорија о* укусу, *о* стилу, *о* критикама; роман са социјалистичком тенденцијом потпуно постиже свој циљ када, сликајући верно стварне односе, руши уобичајене *илузије о* природи тих односа (Ђорђе Јовановић ВиС 177); има у свему томе. . . једно „*илузионирање о* својој сопственој свемоћи (Милан Богдановић о Драинцу АСКК 275); *дискусије* или *дебате о* односу књижевне критике и марксизма (ККиМ 11); *анкејта о* новинској критици; *јолемика о* ратној стварности; Матошев *фелјон о* каванама и келнерима.

Пр. *од*: *изолатија од* сваке стварности; *експлоатација* човјека *од* човјека односно класе *од* класе. Али поред ове конструкције употребљавају се и *јо* и *са сјране*: експлоатација човјека *јо* човјеку, народа *јо* народу; национализам се бори против експлоатације властитог народа *са сјране* других народа.

Пр. *јред*: *кајшјулирање јред* аустроугарским империјализмом; направити *јред* мађаронима *кајшјулатију*.

Пр. *јрема*: *експанзија јрема* Југу, *јрема* мору; еванђеоска *јасивносј* *јрема* злу; *скејшцизам јрема* могућностима човјековог ума; а с придјевима: *јасиван*, *деструктиван*, *анархичан јрема* чему.

С предлогом *јрош* врло су честе именице које подсјећају на *борбу*. Тако нпр. по узору *борба јрош* *корушције* природне су овакве конструкције: *офанзива јрош* марксизма; перфидна *камјања јрош* Мирослава Крлеже; *револуј јрош* лажне цивилизације; *јрошесј* *јрош* натуралистичког морала.

С предлогом *с* и *са* типични су примјери: коалиција *с* опозиционим странкама; *комјромис с* реакцијом; *конкордај* *с* Ватиканом; први *конјакт* *с* Крлежиним дјелом.

Предлог у развио је са страним ријечима врло богато семантичко поље. Проширио је прије свега границе временских односа изражених локативом. Појмови *час*, *јренушак*, *дан*, *мјесец*, *година*, *доба*, *вријеме* осим у акузативу

често се употребљавају са специфичном нијансом и у локативу. Стални су изрази нпр.: у *иресудним иренуцима*, у *осамдесетим годинама*, у *времену и професору*; Дис је дубоко веровао да живи у *црвљивом добу* (ВиС 199); Крањчевић је умро у *најљепшој доби* (Матош АХЕ 49). Стране ријечи прилагођују се природно овој употреби, нпр.: у овом *моменту*; у извјесном историјском *моменту*; у *часу анексије*. . . у *моменту* ратне опасности; у једној *глухој епохи*; у *ери* апсолутизма; у *датој* развојној *периоди*; у *прелазним периодима* из једне епохе у другу; у *тој* прелазној *фази*; у *првом стадијуму*.

Важна је улога страних ријечи и у изразима тјелесних и душевних стања. Поред *у сну*, у *омаглици*, у *свирачу* има и: у *хинози*, у *хисторији*, у патријархалном *шимунгу*.

У специфичној употреби долази предлог *у* с туђицама у изразима који означавају завршетак претреса неког питања а заједно с тиме и увод једног сумарног закључка. Такви су изрази: у *крајњој линији*, у *крајњој анализи*, у *крајњем ефекту*, у *последњем резултату*, у *крајњој конзеквенцији* или у *последњој конзеквенци*. Такви изрази су већ изгубили своје исконско семантичко језгро па су као стални, доста отрцани обрти, на најбољем путу да коначно пређу у категорију помоћних средстава граматике.

Предлог *у* с акузативом овисан је од читавог низа глагола и глаголских именица. Указат ћу само на двије групе, наиме, на ријечи са значењем *вјеровати* или *сумњати* и на групу у којој именица означава циљ или резултат. У прву групу спадају примјери: *Ја вјерујем у чистоћу умјетничке спознаје* (АСКК 283); *вјера у љепшу и бољу сутрашњицу*; ако критика. . . *не сумња барем у моју човјечју и грађанску исправност* (Ујевић, Крклец НИ 67). К овој групи је нашла пут и туђица *скејса*, а то је за нас тим важније јер уз ту именицу нема глагола од истог коријена. Има *скејшик*, *скејшичар*, *скејшичан*, *скејшицизам*, само глагола нема. Али семантичко сродство играло је и овдје пресудну улогу. Да наведем само један примјер: *Горки је прошао кроз фазу скејсе и сумња* (ВиС 228). Према томе и рекција мора да буде предлог *у* с акузативом: *стара славенофилска скејса у Европи* (ВиС 27); *једна огромна скејса у човјека уопће лежи у основу таковог схваћања* (ВиС 35).

Глаголи друге групе означавају усмјереност на неки резултат: *ирейварати* нешто у прах и пепео; *ирейварати* воду у вино; *радионица се ирейвара* у индустријско предузеће; такође је немогуће да *се* идеалистичка естетика *развије* у научну теорију (ВиС 164). Слични су глаголи: *ирерасијати* у. . . , *изврговати* се у. . . За стране глаголе овог типа карактеристично је да се врло радо употребљавају у рефлексивном или пасивном облику, и то зато јер такви глаголи изражавају неки развојни процес који се врло често врши без агенса. Процес се одвија сам од себе, а лични агенс ни латентно не треба да буде присутан: Нпр.: *показати и доказати да је српство већ формирано у хомогену нацију* (АСКК 308); *Дисова је поезија трансцендентна у непосредном осећању умирања материје, у доживљавању ирансформирања материје у чисто духовна стања* (АСКК 293); *требало је и доказати да тај исти говорни језик, научно оформљен у књижевни, може да буде оруђе за прецизну савремену научну мисао* (ВиС 152); *чакавщина је, као и кајкавщина, свакако тендирала према оформљавању у књижевни језик* (М. Франичевић, *Књижевност јучер и данас* 200); *ми имамо једно искуство, које се искрисијализирало у схватање да уредник*

једне озбиљне ревије не треба да буде „широкогрудан“ (ВиС 61); њега (— Скерлића) је прихватила српска радикална демократија. . . организована још од 1902 у посебну партију (АСКК 300).

У вези с предлогом за спомињем само *интерес*, *интересоваћи се* (*интересирајући се*), *интересовање* (*интересирање*) за нешто. Доста ће бити један литерарни примјер у којем се ради о једној Крлежиној драми: овај успех смо доживели у времену када је веома опало *интересовање* за театар (МК 288). То је устаљена рекција, али сам ипак код Исидоре Секулић нашао једну потврду за инструментал који се поклапа с употребом у руском језику: странци који *се интересују нашом народном поезијом* ради језика, ради психологије. . . (АСКК 204). У првом је случају утјецај њемачког израза „*sich interessieren für etwas*“ јасан, а други случај можемо тумачити или као руски утјецај (*интересоваюсь чем-л*) или као аналогију по узору *занимајући се чиме*.

Тиме сам додирнуо и питање које се врло често поставља у вези с рекцијом страних ријечи и уопће у вези с обртима са страним ријечима. У свим тим изразима бит ће много калкова, много страних калуца, а бит ће и таквих који не одговарају духу српскохрватског језика. Да останем код *интереса*. Ова је ријеч у значењу „корист, пробитак“ развила доста богату фразеологију, као нпр. *његов власитији интерес*, *гледајући свој интерес*, *водијући рачуна о привредним интересима*, *из интереса* (из опортунизма), *из виших државних и друштвених интереса* итд. Поред ових израза има један који је својом конструкцијом туђ духу српскохрватског језика, наиме: *што је у твојем интересу*, „*das ist in deinem Interesse*“, цитирам и литерарни примјер: Вјерујем дакле, да је у свеопћем нашем *интересу*, да нам књиге у сваком погледу буду што боље (Крклец НИ 83). Једва се вaram ако тврдим да локатив у овом данас већ сасвим одомаћеном обрту стоји неоргански. Доста ће бити ако укажем на један књижевни примјер гдје *интерес* и *користи* стоје једно до другог. Ради се о дискусији о скраћивању Крлежених текстова за позорницу: Скраћивање је неопходно, у његовом *интересу*, у *интересу* дела, у *интересу* публике. Но, он је ту, као и сваки писац, врло осетљив. Он то не допушта, и многи га се боје. А они који га се не боје касапе и раде, управо у његовом *интересу*, у његову *користи* (МК 277).

Има опет и обратних случајева кад се туђа рекција замијени домаћом. Један наш млађи слависта, *Tamas Adamik*, написао је чланак о синтаксичкој адаптацији страних ријечи у руском језику па је нашао неколико примјера кад су интернационални глаголи с акузативом добили у руском језику инструментал, као нпр. *дирижировати*, *командовати*. У српскохрватском језику нашао сам до сада само један такав случај, и то са доста ријетком именицом. Исидора Секулић, интерпретирајући једну хисторијску слику, каже: Та је слика једна тамно свечана *апоптоза народном и мајерњем језику*. Ријеч *апоптоза* (у одговарајућим фонетским облицима) долази у свим мени познатим језицима са генитивом. У српском језику датив је можда аналогија према ријечима *слава*, *часи*, *химна*, итд.

Прије него завршим свој реферат хтио бих да још сасвим кратко укажем на зависне реченице с везником *да*, које дају конкретан садржај једној апстрактној ријечи у главној (уводној) реченици. Такве зависне реченице могу бити изјавне, упитне, заповиједне већ према природи дотичне апстрактне ријечи у главној реченици. Стране ријечи и ту имају врло важну улогу: Ево

неколико примјера: (Достојевски) је. . . до смрти остао у *илузији* да је баш хришћанство рускога народа највећи његов интерес (ВиС 28); Ускрсле су старе *дилеме* да ли да се пише с тенденцијом или не, да ли за масе или само за посвећене итд. (ВиС 345); принцип тог њиховог социјализма (тј. социјализма руских народњака) био је народ као збир личности, личност дакле сама по себи, с даљњим *иосиулаиџом*, да се друштво не смије развијати на уштрб личнога права (ВиС 27). У наведеним примјерима ријечи *илузија*, *дилема* и *иосиулаиџ* развијају даље један модел у којем су од памтивјека употребљаване домаће ријечи типа *мисао*, *ишишање*, *зайовијед*.

Врло поштовани слушаоци! Можда сам преопширно третирао своју тему али још ни издалека нисам све казао о синтаксичкој важности страних ријечи. Једва сам споменуо придјеве, премало сам говорио о фразеологијским обртима, али мој циљ није могао бити да исцрпим своју тему него да укажем на важност улоге коју стране ријечи врше у развоју модерног језика. Упоредимо ли језик првих критичара и есејиста српских и хрватских као нпр. Светислава Вуловића, Љубомира Недић, Јанка Јурковића или Шеное са написима каснијих генерација, опазит ћемо огромну разлику у употреби страних ријечи. Та разлика се не може свести једноставно на националистички став и свијесни пуризам старијих. Духовна култура Европе развила је у међувремену невјеројатно суптилне нијансе у свим гранама нашег појмовног свијета. С преузимањем диференциранијих појмова ишла је укорак и неумитна аклиматизација страних ријечи, а друштвенополитичка терминологија, са свим својим страним ријечима, добила је управо сакрални карактер. Туђице дакле — сиз узетком неких помодних афектација — у великој већини и нису више тако туђе, а свестрана формална, семантичка, синтаксичка, фразеологијска и стилистичка анализа показује да су данас већ органски дијелови рјечничког блага сваког народа, па баш тиме оне су најсигурнији знакови постепене духовне и душевне интеграције не само наше Европе него и цијелог човјечанства.

Кратице: АНЕ = *Анџолоџија хрватској есеја*. Уредио Иво Франгеш. Београд 1957; АСКК = *Анџолоџија српске књижевне критике*. Саставио Зоран Мишић. Београд 1958; МК = Мирослав Крлежа. [Издаје] Институт за теорију књижевности и уметности. Посебна издања, Књига II. Београд 1967; НИ = Крклец, Густав: *Ноћно иверје*. Загреб 1960; ВиС = *Време и савесџ*. Зборник есеја и критика писаца бораца и револуционара, Београд 1960.

Dr Laszlo Hadrovics

SYNTAKTISCHE ANPASSUNG DER FREMDWÖRTER IM SERBOKROATISCHEN

Z u s a m m e n f a s s u n g

Die formale Integration der modernen (internationalen) Fremdwörter wurde in den slawischen Sprachen schon mehrmals untersucht. Wir haben ein ziemlich klares Bild darüber, wie sich z. B. Substantive in die verschiedenen Deklinationstypen einfügen, wie für Suffixe Adjektive und Verben erhalten, wieweit die einzelnen produktiven Klassen der übernehmenden Sprache dadurch belastet werden. Wir wissen dagegen ziemlich wenig über den Mechanismus der syntaktischen Integration von Fremdwörtern. Verfasser macht nun — aufgrund moderner skr. Texte — den Versuch, den einzelnen Typen nachzugehen. Es stellt sich heraus, dass die Fremdwörter auf ihrem Weg zu diesem oder jenem syntaktischen Feld immer von ihrem semantischen Wert geleitet werden. So werden z.B. Substantive mit verbalem Kern, wie etwa *diskusija* oder *skepsa*, immer den obliquen Kasus (mit oder ohne Präposition) regieren, der bei sinnverwandten Verben seit jeher üblich ist, also: *diskusija o* + Lok. und *skepsa u* + Akk. Der Beitrag richtet sich gegen den linguistischen Formalismus, der bei einem Neuaufbau der Syntax die semantischen Zusammenhänge nicht gebührend beachtet, oder sie sogar gänzlich ausschalten will.

Др ДАНИЛО БАРИЈАКТАРЕВИЋ (Београд)

РАЗВОЈНИ ПУТ КОНСТРУКЦИЈЕ ЗА КАЗИВАЊЕ БУДУЋНОСТИ

Глаголска система нашег језика и поред многих посматрања и анализа, у понеким случајевима, и данас представља недовољно осветљено подручје: прво због тога што се језик као друштвена категорија мења по законима дијалектике и друго што је значењу и служби глаголских облика поклоњена пуна пажња, а изградњи системе у понеким најизглед ситним стварима није придавана велика важност. Ја сам узео једно од таквих питања да га посматрам у књижевној употреби.

Ово питање посматрано са данашњих позиција изгледа просто, међутим, из досадашњих казивања о постанку конструкције за казивање будућности не види се пут развоја тог питања као целине. Због тога је, пре свега, потребно утврдити следеће моменте:

1. Осврт на будућност као временску категорију,
2. Какве су конструкције употребљаване за казивање будућности,
3. Односи међу елементима тих конструкција,
4. Промене проистекле из односа тих елемената,
5. Тражење најадекватнијег облика за казивање будућности и
6. Услови за оријентацију ка једној конструкцији и њеном уопштавању у књижевном језику.

1. Будућност као временска категорија позната је и другим словенским и несловенским језицима и почива на претпоставци да ће се нешто извршити после тренутка говора. Најпростије речено тако је данас. То значи да ова категорија проистиче из њене везе са модусом уопште, тј. категоријама конјуктива, ињуктива, оптатива. Због тога се и сматра да футур као временска категорија, у основи представља конјуктивну конструкцију, а оптативна природа дошла јој је као последица везе са потенцијалним моментима и значењем глагола који се узима и доводи у везу са другим језичким ознакама. Отуда и неједнака мишљења о вези *хоћу* и *ћу* са инфинитивом (в. Белић, Маретић). Отуда и разна значења односно служба футура о чему је досад доста писано, на чему се ја нећу задржавати.

2. Познато је да су у српскохрватском језику употребљаване неколике конструкције за казивање будућности. Белић их сматра синтаксичким пола-

зећи од њихове структуре и значења. Да ли би овде требало узети у обзир и морфолошку страну, питање је о којему треба посебно говорити. Те конструкције су следеће:

- а. Презент перфективних глагола са значењем будућности,
- б. Презент глагола *бӣти* + *инфинитив* глагола у промени,
- в. Презент глагола *има̄ти* + *инфинитив* глагола у промени,
- г. Презент глагола *х̄ӣе̄ти* + *инфинитив* глагола у промени.

У посматрању ових конструкција ући ћемо редом.

а. Казивање будућности у старијој језичкој епоси, како се види, било је везано за видско значење. Тај моменат је од значаја зато што категорију перфективности везује за облик са значењем нечега могућег, нечега што се жели и то га изводи из оквира индикативног значења и преноси у сферу модалности. Та особина као старо стање заједничка је словенским језицима и сачувала се до данас посебно у руском језику где презент перфективних глагола такорећи нема. Овај начин казивања будућности врло је чест код наших старих писаца. У српскохрватском језику, као што је познато, перфективни глаголи употребљавају се и у презенту и у футуру. С напоменом да је универзална конструкција за казивање будућности касније потпуно обухватила и перфективне глаголе. Тиме се и решава, односно престаје питање употребе перфективног презент са значењем будућности. Када се то догодило, временски се не може тачно одредити, али поуздано је то да је ову конструкцију интензивно потискивала конструкција *хоћу* + *инфинитив* док је није дефинитивно истиснула из употребе.

Преглед конструкција:

а. Перфективни презент са значењем будућности:

Став стражу; тим се предаде вас пук од воље, али се распаде од токе невоље (М. Марулић, Стари хрв. писци, књ. I); Љуби бога над свим, а како сам себе искрњега за тим, и у рај ставим тебе (М. Марулић, Ст. хрв. писци, књ. I); Сва рајска гледајте у овој Госпоји, али се чувајте, јер вас свих опоји (Ш. Менчетић, Стари хрв. писци, књ. II); Без броја пинеца и блага он дати виром се обвеза, тко да му је поврати; Само чудна сила љувена пораза од такова дила служи пут указа. . . (Х. Луцић, Стари хрв. писци, књ. VI); Ах, једа се изгуби за вазда, тер га вијеку не надемо (М. Држић, Стари хрв. писци, књ. VII);

б. Презент глаг. бӣти + инфинитив:

что буде хтѣнии учинити ѡдъ нихъ (ms 48); када ихъ буде хотети узети (ms 286); када се буде тестаменать отворити и прочтѣти (ms 499).

Код старих дубровачко-далматинских писаца:

Не буду зват (М. Марулић, Ст. хрв. писци, књ. I); будем живит, будем ставит, будем трпит (М. Ветранић, Ст. хрв. писци, књ. III); трпит буду,

испит буду, будем читити слова нашега језика (П. Хекторовић, Ст. хрв. писци, књ. VI); будеш доћ (Х. Луцић, Ст. хрв. писци, књ. VI); буду срдит (Ј. Палмотић, Стари хрв. писци, књ. XII); и код В. Врчевића: Кад он буде у тазбини лагати итд.

в. Презент глагола имаѣи + инфинитив:

Аште ли сего не иметъ послаушати (ms 14); има въсприѣти отъ краљевства ми (ms 20); да имаю силу имати (ms 44); да имаю давати (ms 285); у коѣмъ јесмо и имамо живовати (ms 286 (x 6)); кои имаю бити (ms 457); да има рећи (ms 459); нема прити ни се потворити (ms 468); има платити (ms 487); кое имаю имавати отъ кнеза (ms 490).

Оваквих примера има доста и код М. Пуцића (Споменици српски I, II), Љ. Стојановића (Старе српске повеље и писма I, II) и Ст. Новаковића (Законски споменици српских држава средњег века).

г. Презент глагола хѣѣи + инфинитив:

Кто хоѣе искати (ms 33); Что ке мои чловѣкъ говорити (ms 42); Хокете вратити (ms 42); Хоку заповѣдети (ms 45); Хокемо схранити (ms 48); Вѣди се хоке продати (ms 52); Хокете кою пакостъ учинити (ms 54); Како ке схранитъ (ms 109); Како ке схранити, испљнити и сврѣшити (ms 174); а ви поћете прѣдъ кнеза (ms 485); Хотѣ е показати (ms 497); неће прити (ms 497); Ср се кю вдлѣчити (ms 518); кои те работати (ms 531).

Ова конструкција доста је присутна и у Дечанским, Патријаршијским и Грачаничким рукописима.

У широкој употреби је и код старих писаца: хоћу говорити, ћу молити (М. Марулић, Стари хрв. писци, књ. I); Тко ће знат, ако твој бит хоће (Ш. Менчетић, Ст. хрв. писци, књ. II); јер ју ћеш имит, ћеш видит, ћеш живит, ја ћу желит (П. Хекторовић, Ст. хрв. писци, књ. VI) итд.

3. Како се види у свим конструкцијама присутан је инфинитив као наименовање радње, стања, збивања. Ступајући у везу с првим елементом, он конкретно не одређује ништа, него само своју неодређеност преноси на елемент реалног значења, одваја га од реалног света и уноси у сферу претпоставка, могућности. Тако је добијена целина формирајући посебну временску категорију са коњуктивно-оптативним модалним значењем, тј. образована је посебна конструкција за казивање временске категорије будућности са значењем нечега што ће бити, што није реализовано и одвојено је од категорије садашњости и прошлости у реалном значењу.

4. Споменуте конструкције су састављене од по два елемента, али због природе састава и односа међу тим елементима потребно их је раздвојити. Конкретно, једну природу имају конструкције од презента *биѣи* и *имаѣи* + *инфинитив*, а другу конструкцију од презента *хѣѣи* и *инфинитива* па ћемо их тако и посматрати.

а. Конструкције од презента *бӣти* и *има̄ти* + *инфинитив* састављене су од елемената са одређеним и неодређеним значењем. Наиме, значење глагола *бӣти* је реално *постојање некога или нечега*, дакле, *постоја̄ти*, а *има̄ти* је реално *поседова̄ти нешто, располага̄ти нечим или бӣти обдарен да се нешто осе̄ти, схва̄ти, разуме*. Дакле, и један и други су са стварним значењем. Са њима стоји у вези инфинитив, и по логици ти елементи су у опречности. Даље, међу њима није било слагања ни у роду и броју. Најзад, конструкција од *презентиа глагола бӣти* + *инфинитив* и конструкција од *презентиа глагола х̄те̄ти* + *инфинитив* почеле су се употребљавати у истој реченичкој конструкцији као: *Ти хо̄ћеш слуша̄ти кад он буде говорӣти*. Тада се осетило да *будем* + *инфинитив* значи *нешто што̄ пр̄е̄иходи другој рад̄њи*. Језичко осећање се оријентише ка партиципу на *-л -ла -ло, -ли -ле -ла* као носиоцу рода и броја, а обележава и свршеност радње с напоменом да је овде значајну улогу одиграла и конструкција перфекта (јесам радӣљ). Узимањем партиципа место инфинитива усклађују се све неуједначености. Ствара се нов облик — *футур егзакт̄ни* са значењем *предбудуће радње*. Тако конструкција *будем* + *инфинитив*, која је ишла напореда са *имам* и *хо̄ћу* + *инфинитив*, испада из књижевне употребе. Тиме је начин казивања будућности код имперфективних глагола био нарушен.

5. Друге две конструкције живе паралелно. Међутим, код њихових носилаца непрестано је присутна тенденција за проналажењем најадекватнијег облика за казивање будућности. Будући да конструкција од презента *има̄ти* + *инфинитив* у погледу значењских односа садржи неслагање међу својим елементима, јавља се изразитија оријентација ка конструкцији од *х̄те̄ти* + *инфинитив*, зато што су њени носиоци осећали да међу тим елементима постоји извесна хармоничност. Наиме, *х̄те̄ти* значи „*желети*“ у најширем смислу, с напоменом да и овде има неслагање. Дакле, *хо̄ћу* значи „*желим*“, *желим да се нешто изврши*“, „*пр̄е̄ихо̄ћављам да се нешто може извршӣти*“. Инфинитив као носилац назива радње у најширем смислу је и носилац неодређености и у логичној је хармоничности са глаголом *хтети*, односно *хо̄ћу*, и то одговара изразу *жеље, могућности, пр̄е̄ихо̄ћавци* да ће се извршити оно што та конструкција значи као целина. Отуда оријентација ка њој и њено истицање као једне јединствене конструкције за казивање будућности код глагола оба вида. Тако она стиче природу универзалности за казивање будућности у односу на раније стање.

6. У даљем животу ове конструкције, због односа међу њеним елементима који нису представљали нешто апсолутно довршено, јављају се померања која се крећу у три правца:

а. Поред конструкције *хо̄ћу* + *инфинитив* јавља се конструкција од *ћу* + *инфинитив* чиме се уноси померање у значење претходне конструкције;

б. Место инфинитива код глагола на *-ти* узима се његов краћи облик (стари супин) па се и ту јавља двојност;

в. Као трећи моменат је замена инфинитива са *да* + *презент* узетога глагола.

Како се види у конструкцији за казивање будућности врше се сталне промене као у живом организму и ова померања представљају, за сада, завршну фазу у давно започетом процесу, коју можемо представити овако:

а. Конструкција *хоћу + инфинитив*, како је речено, значењски није адекватна са *ћу + инфинитив*, што примећује и Маретић посматрајући *ћу* као речцу. Наиме, *хоћу чиниши* значи, *желим чиниши*, а та жеља је толико јака да је субјекат уверен у њено реализовање. То уверење проистиче из његова става према стварној радњи казаној прошлим или садашњим временом. Према томе, *Ја ћу чиниши* не значи у правом смислу, *желим чиниши* него *намеравам, мислим, надам се да ћу чиниши*, а то је блажа нијанса жеље која ће се извршити под претпоставком проистеклом из *везе са инфинитивом као носиоцем неодређености и намере*, што је у његовој природи од давних времена, и облика *ћу* као енклитичног облика. Међутим, познато је, енклитични облици нису једнаки са наглашеним облицима истих речи. Но, јака жеља са високим степеном уверења да ће се нешто догодити, извршити, да се може догодити, преноси се и на краћи облик *ћу*, али не само на њега него истовремено на целокупну везу тих елемената. Тиме се ствара оквир са највећом могућом реалном основом, али без икаквих конкретних потврда за то. Према томе, ови елементи: *хоћу, ћу + инфинитив* у току времена узајамно се допуњавају и изједначавају, тако рећи, у погледу *жеље, намере, модалности уопште*. Самим тим ништа адекватније није могло одговарати носиоцима језика да истакну као категорију за казивање будућности.

б. Код глагола на *-ши* процес се креће у два правца:

α. У једном случају узима се са презентом глагола *хтети* цео инфинитив (*Ја хоћу певати* и *Ја ћу певати*) и

β. Узима се облик презента *хтети* и краћи облик инфинитива, односно супина, који се како каже А. Белић, „обично употребљава у облику *футура — писа(т) ћу, ради(т) ћу*“. Он истовремено истиче: „Супин се у нашем језику врло рано, ја мислим још пре писаних споменика, изједначио у употреби с инфинитивом, тако смо добили два инфинитивна облика: на *ши* и на *и*; а своју синтаксичку особину, да се употребљава уз глаголе *кретања*, пренео је такође на инфинитив који се без обзира у којем облику, употребљава и уз глаголе за *кретање*“ (А. Б. *Историја српскохрватског језика*, Речи с коњугацијом, стр. 180, Београд 1962).

Присуство краћег облика инфинитива (супина) у конструкцији за казивање будућности наводи на претпоставку да је та конструкција могла постати тек после прилажења супина инфинитиву, мада се краћи облик инфинитива среће рано (XIV век). Уосталом, за нас овог тренутка није битно шта је старије: да ли спајање инфинитива и супина или грађење конструкције од презента глагола *хтети* и инфинитива без крајњег *и*: *гледашћу* \geq *гледаћу* и *гледашћу*, него постојање такве композиције која је дала две форме присутне и данас:

а. Код Срба краћи облик инфинитива (*супина*) + *ћу* и са губљењем дентала испред *ћу*: *гледашћу* \geq *гледаћу* и

б. Код Хрвата краћи облик инфинитива (*супина*) + *ћу* и без губљења дентала испред *ћу*: *гледашћу*.

в. Најзад да се осврнемо и на трећи моменат, тј. *замену инфинитива да + њрезенӣ* у конструкцији за казивање будућности. Ову конструкцију признаје и истиче и А. Белић (в. А. Б., Граматика за III разред сред. и струч. школа, Београд 1933, стр. 64), а присутна је у ширем обиму данас у језику. Што се тиче њеног порекла Белић је доводи у везу са одричним не хоћу, нећу доћи што је једнако са нећу да дођем, а потом се то пренело на конструкције за тврђење (потврдне): *Хоћу да гледам, Ја ћу да гледам* с малим нијансама у значењу.

Замена инфинитива са *да + њрезенӣ*, као стара, врло је занимљива у погледу губљења инфинитива, што се приписује страном утицају. Међутим, процеси који су се збили на подручју штокавског дијалекта, осветљавају губљење инфинитива и са друге стране. Наиме, *замена инфинитива са да + њрезенӣ* среће се уз непредикативне глаголе. После тога среће се у конструкцији за казивање будућности *ћу + инфинитив*. Та два момента су доволна да вежу овај процес губљења инфин. за наше језичко подручје. Када се та појава учврстила у тим ситуацијама и постала општештокавском, није било тешко, нити немогућно, да се на једном делу штокавског дијалекта елиминира везник *да* испред презента и добије конструкција *ћу + њрезенӣ*: *ја ћу радим, ти ћеш радити, он ће ради, ми ћемо радимо, ви ћете радити, они ће раде*, а даље се за сва лица у оба броја узима облик *ће*, што представља завршну фазу у овом процесу.

Употреба *ће* место других облика презента глагола хтети може се довести у везу са два момента: један је фонетско-аналогске природе, а други чисто аналогске. Наиме, 2. лице једнине и 1. и 2. лице множине помоћнога глагола и презента место инфинитива имају исте завршетке: *-ш, -мо, -ће*: *хоћеш, ћеш радити, хоћемо, ћемо радимо, хоћете, ћете радити*. Таква ситуација је сметала и осетила се потреба да се избегне понављање истих елемената који су стајали у непосредној близини (уп. ситуацију: *стићи ћу > стићу; стићи ћеш > стићеш* итд.). Пошто је главни елеменат конструкције презент место инфинитива, то је први елеменат, тј. помоћни глагол, изгубио завршне делове у споменутим лицима. Ту ситуацију потпомогло је 3. лице једнине и множине. Други моменат показује идентичну ситуацију *са би + радни глаголски њридес у њошеницијалу за сва лица оба броја*. Овде се открива и психолошко-механичка веза те и са те стране треба посматрати овај процес, с напоменом да је афирмацији ове појаве могла допринети ситуација у македонском и бугарском језику одакле је било извесних струјања ка штокавском подручју.

Дискусија о овом питању не може заобићи Белићево мишљење, без обзира на мишљење других (в. Кг. Sandfeld Jensen, *Der Schwund des Infinitivs im Rumanischen und Balkansprachen*, 1902), јер је он најбоље могао осетити покретачку снагу у процесу овог упрошћавања и одредити димензије утицаја са стране. Истина, он не улази у анализу и објашњења овог питања, али је веома битно што констатује да је то појава „млађег датума“, а то, конкретно, значи да се упућује на конструкције са презентом место инфинитива у споменутим позицијама: уз непредикативне глаголе, у конструкцији *ћу + инфинитив* где се огледа неколико ступњева и у финалним реченицама.

Најзад, полазећи од језичке заједнице као фактора и носиоца овог проблема, може се истаћи ово:

Показани начин формирања, односно развоја конструкције за казивање будућности у књижевној употреби истиче психолингвистички ток њена развоја; осветљава њену обличку и семантичку страну при чему се увек види мисаона делатност језичке заједнице као творца изражајних моћи, регулатора и усклађивача разнородних елемената у изградњи и нормирању језичких категорија и шире узето.

Др Данило Баряктаревич

ПУТЬ РАЗВИТИЯ КОНСТРУКЦИИ ДЛЯ ВЫРАЖЕНИЯ БУДУЩЕГО

Резюме

Здесь освещается путь, по которому шло развитие выражения будущего с первых памятников до Вука Караджича в литературном употреблении. А именно, вместо прежних четырех способов выражения будущего (презент перфективных глаголов, презент глагола бити, имати и хтети + инфинитив спрягаемого глагола) — взята одна конструкция, т.е. от презента глагола хтети и инфинитива всех спрягаемых глаголов.

До утраты остальных конструкций дошло: или иза того, что модальность не выражалась в прямом значении (през. перф. глагола), или то, о чем говорилось в большей степени относилось к прошлому (будем + инфин.), или иза того, что не существовало согласования в значении между элементами конструкции (имам + инфинитив). Только конструкция от презента хтети + инфинитив обозначала прямую модальность, которая происходила из отношений между ее элементами и их значениями. Таким образом, она стала универсальной конструкцией для выражения будущего.

В дальнейшем в этой конструкции происходили изменения: у глаголов на *-и* брана краткая форма инфинитива (супина) с презентом от хтети, где в этой форме выпадал дентальный перед презентом глагола хтети или сохранялся: гледат ћу ≥ гледаћу и гледат ћу (у сербов, у хорватов).

Второй фазой в изменении этой конструкции является замена инфинитива с да + презент (хоћу радити ≥ хоћу да радим); третьей фазой является утрата союза перед презентом (хоћу радим и т.д.) и, как завершающая степень, — обобщение формы ће + презент для всех лиц обеих чисел, что составляет: фонетическую, аналогическую и психомеханическую основу. Все это, как и некоторые другие моменты, наводят нас на заключение, что утрата инфинитива связана с отечественной средой, а не как результат влияния со стороны, как это раньше считали.

Dr HILMAR WALTER (Leipzig)

КОНСТРУКЦИЈЕ СА ДА У САВРЕМЕНОМ СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ СА КОНФРОНТАТИВНОГ ГЛЕДИШТА

0. Пре него што пређемо на праву тему нашег испитивања потребне су неке напомене о проблему поређења језика. Ми полазимо од претпоставке да је поређење језика лингвистички поступак који служи за одређивање сличних или различитих појава. При томе треба узети у обзир да таква поређења могу бити интралингвална и мултилингвална: прва су при опису појединачних језика, последња при прекорачењу граница описа појединачних језика. Мултилингвална поређења су немогућа без резултата интралингвалних.

Мултилингвално поређење је метод који се примењује у три класичне дисциплине упоредне лингвистике: у типологији, компаративно-историјској и ареалној лингвистици. Ове три дисциплине се опет заснивају на објективној чињеници да између двају и више језика могу постојати генетске и структурне сличности. Највећа универзалност од ове три дисциплине припада типологији. Резултати компаративно-историјских и ареалних лингвистичких испитивања могу се укључити у „опсежну слику односа између различитих језичких система“ коју даје типологија.¹ Ми полазимо од тога принципа да типологија не служи само за утврђивање универзалија, како многи мисле, него она треба да служи и испитивању сличности и разлика између два пола — универзалног и појединачног.

За универзитет као што је наш, који спрема учитеље за стране језике и прејодице, таква испитивања су од великог значаја за научне темеље превода, тј. за транслациону лингвистику, као и за предавање страних језика. За основе предавања језика поређење има велики значај на свим плановима система упоређених језика.

Али за транслационо-лингвистичко поређење у центру пажње стоје елементи који носе карактеристику знака — а то су граматика и лексика. Полазећи при томе од билатералне теорије знака, узимају се у обзир обе компоненте знака — наиме, „ознаку“ и „означено“ од којих се „означено“ сматра као примарно. Само тако може да послужи поређење језика науци о преводу,

¹ *Общее языкознание — Методы лингвистических исследований*, Москва 1973, стр. 238.

која има за задатак „да објасни, тј. теоретски реконструише транслацију, тј. процесе код којих тексту језика L_j одговара један комуникативно еквивалентан текст језика L_k .²

1.1. О конструкцијама са везником *да* у јужнословенским језицима је релативно много написано. Највећи део тих публикација су истраживања на појединачном језику. Неке од њих су конфронтативно изграђене пошто се врше поређења унутар словенских или балканских језика. Има такође радова који упоређење врше са другим језицима да би опис појединачног језика тиме био подржан.³ Посебно наведени аспект до сада није био испитиван. Што поредимо у овом нашем прилогу ову конструкцију у српскохрватском са њеним еквивалентима у немачком и бугарском, чини нам се оправданим, бар што се тиче немачког, пре свега, из практичних разлога. С друге стране, такав поступак омогућује поређења каква морамо да спроводимо при транслационо-лингвистичком аспекту и у настави језика, а која истовремено треба да уоче многе факторе, да обелодане неке односе између два балканска словенска језика.

Избор конструкција са *да*, као предмет поређења осим тога образложен је следећим:

а) У немачком језику постоји могућност алтернације у хипотакси између инфинитива и зависне реченице. Интересантно је утврдити колико важе нека синтаксичка и семантичка правила у вези с тим за оба језика и где ту има разлика.

б) У бугарском је инфинитив као граматичка форма нестао и у највећем броју случајева је замењен конструкцијом са *да*. Истовремено се развила специјализација конструкција са *да* у односу на одређене типове зависних реченица. Ове околности доносе битне разлике у функцији везника *да* у српскохрватском и бугарском језику.

1.2. Ми ћемо се ограничити на објекатске реченице са везником *да* због времена и места којим располажемо. Под објекатским реченицама подразумевамо, као и Хелбиг, реченице које „с једне стране одговарају објектима репрезентованим директним падежом, с друге стране објектима израженим препо-

² Уп. G. Jäger, *Ziele des polnisch-deutschen und tschechisch-deutschen Sprachvergleichs...*, in: *Probleme des polnisch-deutschen und tschechisch-deutschen Sprachvergleichs*; Wiss. Zeitschr. d. KMU Leipzig, GSR, XXIII (1947), str. 6.

G. Jäger, *Übersetzungswissenschaft und vergleichende Sprachwissenschaft*, in: *Probleme der strukturellen Grammatik und Semantik*, Leipzig 1968, str. 215—216.

³ Уп.: М. Ивић, *О употреби глаголских времена у зависној реченици: презент у реченици с везником да*, Зборник за филологију и лингвистику, XIII/1 (1970), стр. 43 и даље.

М. Ивић, *Проблемика српскохрватској инфинитива*, Зборник за филологију и лингвистику, XV/2 (1972), стр. 115 и даље.

М. Ивић, *Нека питања реда речи у српскохрватској зависној реченици с везником да*, Зборник за филологију и лингвистику, XVI/1 (1973), стр. 187 и даље.

М. Стевановић, *Најоредна употреба инфинитива и презента са везником да*, Наш језик, н.с., V (1953), стр. 85 и даље, 165 и даље.

З. Генадиева-Мутафчиева, *Подчинителният сајуз да в савремения български зик*, София 1970; Iv. Petkova Schick, *Zur Frage der „da-Konstruktionen“ in der modernen bulgarischen Literatursprache* (Dissertation zur Promotion A-masch.), Leipzig 1970, и литература која је наведена у овим радовима.

зиционалним казусима.⁴ Њима управљају глаголи, копулативни глаголи са предикативом, одређени спојеве речи и вербални супстантиви који су изводљиви из реченица путем номинализирајућих трансформација; упореди: Он је склон да то учини. — Од жеље да запали цигарету, обузима га нервоза. — Они нису у стању да догађаје гледају шире.

2.1. Ми смо већ указали на то да ће нам за поређење са наведеним циљем требати комплексан прилаз, тј. потребно је истовремено узети у обзир неколико фактора. То желимо образложити следећим:

Као полазну тачку за поређење између конструкција у српскохрватском и њихових немачких односно бугарских еквивалената сматрамо синтаксичко-семантичко питање идентичности односно неидентичности субјекта у главној и зависној реченици. Други критериј за разматрање била би идентичност објекта у главној реченици и субјекта у зависној реченици. Такав приступ произилази из тога што од ових двају критерија зависи замена српскохрватске конструкције са *да* инфинитивом и превођење ове конструкције на немачки језик помоћу инфинитива.

- (1) Желим да спавам → желим спавати — Ich möchte (wünsche zu) schlafen.
- (2) Научио је раднике да раде новим алатом → Научио је раднике радити новим алатом. — Er hat die Arbeiter gelehrt, mit dem neuen Werkzeug zu arbeiten.
- (3) Наредио је да ради у суботу → *Наредио је радити у суботу. — Er hat angewiesen, daß er (sie) am Sonnabend arbeitet (* . . . am Sonnabend zu arbeiten).
- (4) Писао је да ће доћи у суботу. → *Писао је доћи у суботу. — Er schrieb, daß er am Sonnabend kommt (* . . . am Sonnabend zu kommen).

Поређење између (1) и (4) показује ипак да критериј идентичности и неидентичности субјекта није довољан да се објасне такви случајеви као онај у примени под (4), тј. има таквих конструкција са *да* чији је субјекат идентичан са субјектом главне реченице, али се не може заменити инфинитивом, односно које се не могу у немачком тако превести. Као даљи критериј за поређење мора се стога узети и семантика глагола (односно предиката) у главној реченици, јер немогућност примене *доћи* у (4) уместо *да ће доћи*, условљен је значењем глагола *иисати* (mitteilen).

Осим тога, овај пример потврђује познату чињеницу да је у српскохрватском замена конструкције са *да* инфинитивом могућана само онда ако садржи облик презента. Ипак, овде изгледа да је примарна семантика глагола који управља објекатском реченицом, јер и кад би у зависној реченици био презент, ипак би било немогуће да се замени инфинитивом⁵. Писао је да иде у суботу.

⁴ G. Helbig, J. Buscha, *Deutsche Grammatik, Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*, Leipzig 1972, str. 578.

⁵ Уп. такође М. Ивић, *О ујојреби*. . . , стр. 43 и даље.

Конструкцијама наведеним у (1) до (3) одговарају у бугарском такође конструкције са везником *да*:

- (1') Желая да спя
- (2') Научил е работниците да работят с нсвите инструменти
- (3') Наредил е да работи в сáбота

Важна разлика између српскохрватског и бугарског језика у односу на функцију везника *да* види се у еквиваленту примера (4)

- (4') Писал е, че ште дојде в сáбота

Ово питање ћемо касније разматрати.

Упоређење између (1) и (3) указује на даљи критериј који се мора узети у обзир при контрастном испитивању: могућност елиминисања субјеката у одређеним условима у српскохрватском језику захтева узимање у обзир личне форме глагола у главној и зависној реченици.

Ако се у конструкцијама које нас интересују налазе исте финитне форме 1. и 2. лица, онда је идентичност субјеката једнозначно присутна, на пример: желиш да спаваш, желимо да спавамо, желите да спавате. Другачије је ако у главној и зависној реченици стоји исти облик 3. лица. Овде имамо потенцијалну полисемију. „Жели да спава“ може значити „Отац жели да спава“ или „Отац жели да дете спава“. Ова полисемија се уклања или путем контекста или односом између семантике глагола у главној и зависној реченици, као што је случај у реченици (3): није нормално да неко сам себи заповеда да изврши једну радњу. М. Ивић је означила глаголску класу којој припада „наредити“ као иницијативно-комуникативну класу, која у својој семантици садржи осим референцијалног значења још један „иницијативни импулс за акцију“.⁶

Свакако је такође интересантно, нарочито за превод са српскохрватског на немачки језик, уочити како се употребљава глаголски вид у зависној реченици са *да*. На пример, реченица „Писао је да иде“, ако би се изменио вид глагола КОММЕН, добила би други смисао: Писао је да дође — Er schrieb, er solle kommen.

Из овог примера се види да је при разматрању ових конструкција са контрастивног гледишта потребно уочити и проблем модалности зависне реченице.

За поређење са бугарским језиком је такође интересантан и проблем реда речи у зависној реченици, јер овде постоје разлике у погледу повезаности везника *да* са глаголом у зависној реченици. Ред речи као „Отац жели да дете спава“ је у бугарском језику немогућ. Субјекат мора да се „екстрахира“ испред везника (Баштата иска детето да спи) или мора да се распореди иза глагола (Баштата иска да спи детето).⁷

Даље треба одредити колико се разликује изражавање темпоралних односа између главне и зависне реченице у испитиваним језицима, што стоји у тесној вези са проблемом вида глагола.

⁶ Оп. cit., стр. 47.

⁷ Уп. М. Ивић, *Нека ишшања. . .*, стр. 188; Геннадиева-Мутафчиева, оп. cit., стр. 19 и даље.

3.1. Ми ћемо најпре испитивати реченице са истим субјектом у главној и зависној реченици. Глаголи, односно предикати уз које стоје конструкције са *да* могу припадати различитим семантичким класама, које се делимично тешко дају разграничити. Упркос томе, набројаћемо неколико: глаголи са волунтативним значењем као *хћеӣти*, са дезидеративним значењем као што су *желеӣти*, *волеӣти*; са значењем циља као што су *покушаӣти*, *ӣрудитӣ се*, *на-својатӣ*; глаголи који изражавају способност као што су *умеӣти*, *знаӣти*, *моћи*; глаголи са проспективним значењем као што су *планиратӣ*, *смишљаӣти*, *ӣредви-ђатӣ*, интенционални глаголи као *намераваӣти*; глаголи и спојеве речи који изражавају спремност као што су *сиреман сам*, *осмелитӣ се*, *усудитӣ се*; глаголи који изражавају могућност као *моћи*, такозвани фазни глаголи као што су *почеӣти*, *ӣрестиатӣ*; *verba sentiendi* и *cogitandi* као што су *мислӣти*, *схваитӣти*, *закључитӣ*, *смаитратӣ*; глаголи са референцијалним значењем као што су *рећи*, *казатӣ*, *саопштитӣ*, *ӣсатӣ*. По другој подели могу овамо спадати и такозвани модални глаголи као посебна група.

Конструкције са *да* као објекти ових семантичких класа глагола и спојева речи могу се допунски сврстати за наше циљеве у такве које се преводe на немачки зависном реченицом и на такве којима одговара у немачком инфинитив са *zu* или без *zu*. Пре свега, може се утврдити да се све конструкције са *да* које се у српскохрватском дају заменити инфинитивом и у немачком могу превести инфинитивом. Упоредите следеће примере:

- (5) Сутра ћу да купим нове књиге. *Morgen will ich neue Bücher kaufen.*
- (6) Покушао је да напише чланак. *Er hat versucht, einen Aufsatz zu schreiben.*
- (7) Иво може да ради добро. *Ivo kann gut arbeiten.*
- (8) Проф. Петковић је планирао да путује у иностранство. *Prof. Petković hat geplant, ins Ausland zu fahren.*
- (9) Мој колега намерава да држи предавање у нашем институту. *Mein Kollege beabsichtigt, in unserem Institut einen Vortrag zu halten.*
- (10) Спремни смо да помогнемо студентима. *Wir sind bereit, den Studenten zu helfen.*
- (11) Почео је да пуши. *Er hat angefangen zu rauchen.*

У бугарском језику одговара овој конструкцији са *да* такође конструкција са *да*.

- (5') Утре искам да купя нови книги.
- (6') Опитал се е да напише статья.
- (7') Иво може да работи добре.
- (8') Проф. Петкович е запланувал да патува в чужбина.
- (9') Моят колега вазнамерява да чете доклад в нашия институт.
- (10') Готсви сме да помогнем на студентите.
- (11') Започнал е да пуши.

Другачије стоји ствар код глагола *sentiendi* и *cogitandi* као и код глагола са референцијалним значењем. Они припадају оној групи глагола уз које у зависној конструкцији са *da*, по М. Ивић, стоји „мобиан презент“, тј. у зависној реченици може стајати и друго време (футур или перфект).⁸ У овом случају превод помоћу инфинитива у немачком језику, као и замена инфинитивом у српскохрватском језику нису могући. Упореди пример (4) као и следеће примере:

- (12) Сматрам да нисам рђав студент. *Ich bin der Meinung, daß ich kein schlechter Student bin.*
- (13) Он мисли да је велики научник. *Er denkt, daß er ein großer Wissenschaftler ist.*
- (14) Рекао је да воли своју децу. *Er sagte, daß er seine Kinder liebt.*

Осим реченица са *daß*, могу се код ових глагола такође појавити и зависне реченице без везника са индикативом или коњунктивом као еквиваленти. У оба случаја морају се запазити код примене коњунктива изражени додатни семантички елементи, као што су дистанца, идентификација итд., ако се могу извести из српскохрватског текста: *Ich bin der Meinung, ich bin (sei, wäre) kein schlechter Student, (daß ich kein schlechter Student sei).*

У бугарском језику имамо овде једну битну разлику, наиме улогу везника овде врши не *да* него *че*.

- (12') Смятам, че не сам лош студент.
- (13') Тој мисли, че е велик учен.
- (14') Тој каза, че обича децата си.

Тј. у случајевима када српскохрватске конструкције са *да* уз идентичност субјеката нису „замена инфинитива“, у бугарском употреба *да* није могућа, ако нећемо изразити још неко допунско модално значење, које не постоји у полазном српскохрватском тексту. Јер, у бугарском језику је могуће после глагола *sentiendi* и *cogitandi* употребити зависне реченице са *да*, како то пише Генадиева-Мутафчиева, али оне онда имају модално значење, које се може генерално означити као дубитативност. Ограничавајући, мора се још овде додати да се ово тврђење односи, пре свега, на конструкције са *да*, чији субјекат није идентичан са субјектом главне реченице.¹⁰ Стога желимо још једном да се вратимо овом проблему у вези са тим типом сложених реченица.

Код глагола са референцијалним значењем уз идентичан субјекат изгледа да не постоји у бугарском никаква могућност да се граде објекатске реченице са конструкцијом са *да*.

Што се тиче темпоралних односа у еквивалентима за такве сложене реченице у српскохрватском језику, где се запажа „мобиан презент“, у немачком је тако да у индикативу поред презента могу стајати и претеритални и футурски облици. Изгледа, ипак, да у немачком облици футура за изражај будуће радње у зависној реченици имају мању фреквенцију него што је то

⁸ Уп. М. Ивић, *О употреби...*, стр. 43.

⁹ Уп. Helbig, Buscha, *op. cit.*, стр. 165.

¹⁰ Уп. З. Генадиева-Мутафчиева, *op. cit.*, стр. 37 и даље.

случај у српскохрватском. Различити облици коњунктива изражавају у немачком и темпоралне односе.¹¹ У бугарском стоје у зависним реченицама са *че* поред презента такође футур и перфект.

Треба узети у обзир и проблеме глаголског вида. У конструкцијама са „немобилним презентом“ и у њиховим преводом на бугарски језик генерално је могућна примена перфективног и имперфективног вида. Перфективни презент означава увек неку радњу у будућности у односу на радњу у главној реченици. Утолико имамо такође рестрикције у вези са семантиком глагола уз конструкцију са *да*. Тако је, на пример, уз глагол *моћи*, ако овај изражава неку сталну способност, могућна само конструкција са *да* + имперфективан презент.

У конструкцијама са „мобилним презентом“ могућан је у зависној реченици перфективни и имперфективни футур, односно перфект. Презент може бити само имперфективан пошто он изражава радњу истовремену са радњом у главној реченици. Значење футура изражава се облицима футура. То важи исто и за бугарске еквиваленте.

Слично као у српскохрватском, може се употребити и у бугарском глагол *мислџ* као „интенциони глагол“. У том случају одговара српскохрватска конструкција са *да* бугарској конструкцији са *да*: Мислим да идем у биоскоп. Мисля да отида на кино. У немачком се експлицира ово значење помоћу префиксације глагола *denken*: *Ich gedenke ins Kino zu gehen*.

3.2. Сложне реченице са конструкцијама са везником *да* у којима се не запажа идентичност субјеката морају се поделити пре свега у две групе: сложене реченице са идентичношћу између објекта главне реченице и субјекта зависне реченице и сложене реченице у којима не постоји идентичност субјекта зависне реченице са неким делом главне реченице.

3.2.1. Објекатским реченицама са *да*, које се карактеришу идентичношћу између објекта главне реченице и субјекта зависне реченице, управљају само мале семантичке групе.

3.2.1.1. Пре свега, треба навести једну групу глагола који садрже елемент „референцијално“. Једна подгрупа ових глагола одликује се одсуством модалних значења; такви су на пример глаголи *рећи*, *иисајти*, *казати*, *шелефонирати* и други. Код друге групе је значење везано за елементе као што су „прескриптивно“ (*наређивати*), „инвитативно“ (*молити*), „пермисивно“ (*дозвољавати*, *забрањивати*) и слично. Објекат који је идентичан са субјектом у зависној реченици може бити директан и индиректан.

М. Ивић одређује ову конструкцију са *да* као „индиректан императив“ и тиме тврди да ова конструкција са *да* сама по себи носи модално значење.¹² Ако узмемо у обзир оно што је установио М. Стевановић за проблематику модалног значења конструкција са *да*,¹³ онда можемо прихватити да је „индиректан императив“ једина врста конструкција са *да* у српскохрватском која

¹¹ Уп. Helbig, Buscha, op. cit., стр. 165.

¹² М. Ивић, op. cit., стр. 46 и даље.

¹³ Op. cit., стр. 99 и даље.

има модално значење. Важна особина ове конструкције јесте то да се она не даје заменити инфинитивом.

Код немачких еквивалената таквих конструкција уочљиво је да се оне разликују према томе да ли се у главној реченици налази глагол прве или друге подгрупе. Код прве подгрупе мора у зависној реченици стајати модални глагол *sollen* или *mögen*.

- (15) Он је рекао друговима да се јаве директору. Er sagte den Genossen, sie sollen sich (mögen sich) beim Direktor melden (daß sie sich beim Direktor melden sollen (mögen)).

Превод семантике српскохрватске конструкције у таквим случајевима, као (15), инфинитивом није могућ. Конструкције стоји ствар са другом подгрупом. Овде је могућ превод, осим оног који је показан на примеру (15), још и реченицом са *daß* без модалног глагола или инфинитивом са *zu*.

- (16) Он је замолио другове да се јаве директору Er bat die Genossen, sich beim Direktor zu melden (daß sie sich beim Direktor melden, sie mögen (sollen) sich beim Direktor melden, daß sie sich beim Direktor melden mögen).

Ова додатна могућност у случајевима као што је (16) своди се свакако на то што имамо модално значење у управном глаголу и у конструкцији са *da* постоји нека врста плеоназма који се *може* у немачком так решити, али *не мора*.

У бугарском одговарају овим српскохрватским конструкцијама са „индиректним императивом“ такође конструкције са *да*, које у овом случају имају значење императива, како то пише Геннадиева-Мутафчиева. То се испољава нарочито у реченицама са управним референцијалним глаголом, јер се баш ту разликује индиректна изрична реченица од индиректне императивне реченице различитим везницима — *че* у изричној реченици и *да* у императивној реченици. Насупрот томе, у другој групи глагола је могућа само конструкција са *да*, а наведени плеоназам је обавезан.

3.2.1.2. Следећа семантичка група глагола где се запажа идентичност субјекта у објекатским реченицама са објектом у главној реченици, јесу каузативни глаголи. Објекти са овом идентичношћу могу бити директни и индиректни. У немачком одговарају таквим конструкцијама са *да*, које се могу у српскохрватском заменити инфинитивом, такође инфинитив са *zu* или без *zu*. Упореди примере (2) и (17):

- (17) Отац помаже сину да ради. → Отац помаже сину радити. Der Vater hilft dem Sohn zu arbeiten.

Одговарајуће бугарске конструкције немају модалног значења; у таквим случајевима оне замењују инфинитив. Упореди примере (2') и (17'): (17') Баштата помага на сина да работи.

3.2.1.3. Код конструкција наведених под 3.2.1.1. у српскохрватском и бугарском језику могу да стоје само облици презента после *да*, који, независно од њиховог вида, увек изражавају радњу у будућности у односу према радњи

у главној реченици. У конструкцијама са каузативним глаголима имперфективни презент може изразити после *да* истовременост радње и радњу која ће настати после радње главне реченице, што зависи од семантике глагола у главној реченици. Перфективни презент изражава будућност.

3.2.2. Сложене реченице са конструкцијом са *да* код којих се не запажа идентичност субјекта зависне реченице са неким делом главне реченице, па стога није могућа замена конструкције са *да* инфинитивом, могу се поделити полазећи од критеријума „мобилности презента“ на две групе. Посебан случај представља једна трећа група сложених реченица чије конструкције са *да* садрже безлични пасив који сигнализира да је субјект непознат или се не наводи. У таквом случају конструкција са *да* може се заменити инфинитивом.

(18) Молим да се остави књига на столу. → Молим оставити књигу на столу.
Ich bitte, daß Buch auf dem Tisch zu legen.

У немачком је употреба инфинитива у овом случају сасвим нормална. Била би могућа и употреба безличног пасива. У бугарском одговара овој конструкцији *да + се + презент*. Пример показује такође да се овај „безлични индиректни императив“, као и директна безлична жеља могу изразити инфинитивом. (Упореди 3.2.1.1.).

3.2.2.1. Ако узмемо набројане семантичке глаголске класе из 3.1. онда ћемо утврдити да глаголи из неких ових класа могу управљати конструкцијама са *да* у којима не постоји идентичност субјекта са неким чланом главне реченице и истовремено постоји „немобилност презента“. Нека следећи примери то покажу:

(19) Желим да мајка дође. Ich möchte, daß Mutter kommt.

(20) Хоћу да се он одрекне тога. Ich will, daß er sich davon lossagt.

(21) Настојао је да студенти положе испит. Er bestand darauf, daß die Studenten die Prüfung ablegen.

(22) У већу планирају да страном предузеће гради конгресни центар. Im Rat plant man, daß ein ausländischer Betrieb das Kongreßzentrum baut.

Као што се види из примера, ове конструкције са *да* одговарају немачким реченицама са *даß* и презентом. Бугарски еквиваленти су конструкције са *да* без нарочитог модалног значења. Овде се мора узети у обзир оно што је пре тога речено о реду речи субјекта:

(19') Желая мајка да дојде.

(20') Искам тој да се откаже от това.

(21') Настояваше студентите да положат испита.

(22') В съвета планират чуждестранно предприятие да строи конгресния център.

Презент у конструкцијама са *да* изражава у односу на радњу у главној реченици истовременост или радњу која ће наступити.

3.2.2.2. „Мобилност презента“ постоји у конструкцијама са *да* које су у објекатској реченици уз глаголе *cogitandi* и *sentiendi* и глаголе са референцијалним значењем, и у том случају када се не запажа идентичност субјекта са неким чланом главне реченице.

- (23) Сматрам да није рђав студент. Ich bin der Meinung, daß er kein schlechter Student ist (er ist kein schlechter Student).
- (24) Професор мисли да сам ја постао велики научник. Der Professor denkt, daß ich ein großer Wissenschaftler geworden bin (sei, wäre) ich sei (wäre) ein großer Wissenschaftler geworden.
- (25) Рекао је да ће његов отац доћи у суботу. Er sagte, daß sein Vater am Sonnabend kommt (käme, kommen würde) / sein Vater käme am Sonnabend (würde am Sonnabend kommen).

Како се види из ових примера, за ове типове реченица важи, што се тиче немачких еквивалената, исто што је било речено под 3.1. за примере од (12) до (14). У бугарском одговарају овим реченицама са конструкцијом са *да* зависне реченице са *че*. Ако би се у бугарском преводило конструкцијама са *да*, онда би то значило додатну модалност, како је већ то било наведено под 3.1.

Овде би се још морало нешто рећи о реченицама са референцијалним глаголима. Код референцијалних глагола у главној реченици у бугарском *да* може само под одређеним условима стајати на почетку индиректне изричне реченице. Глагол главне реченице мора да има негацију, а конструкција са *да* разликује се од неутралне у модалном погледу конструкције са *че* дубитивношћу. У темпоралном односу оваква конструкција са *да* ограничава се само на перфекат и презент.

За праве еквиваленте са *че* мора се још приметити да у бугарском постоје такозване „преизказни форми“ па је стога могуће да се у зависној реченици, слично као и у немачком (помоћу коњунктива), граматички изрази однос говори ика према индиректној изјави (дистанца, идентификација итд.). (25') Каза, че неговият башта ште дојде (штял да дојде) в събота.

4. У мсм испитивању могао сам наравно дотаћи само неколико проблема који произилазе из поређења српскохрватских објекатских реченица са *да* са њиховим еквивалентима у немачком и бугарском језику. Ипак мислим да њихово испитивање са типолошког гледишта даје могућност да се запазе чињенице које се иначе у матерњем језику не примећују. То се тиче углавном односа идентичности и неидентичности субјекта у зависној реченици са делом главне реченице и „мобилности“ презента с једне стране и могућности замене инфинитивом с друге стране. То опет има значаја за превод на немачки језик. Поређење са бугарским омогућава да се дода још нешто ономе што се зна о везама између српскохрватског и балканских језика, нарочито у погледу рестрикција за употребу *да* у објекатским реченицама после *verba cogitandi* и *sentiendi* као и референцијалних глагола у бугарском — рестрикција које не постоје у српскохрватском језику.

Dr Hilmar Walter

CONSTRUCTIONS WITH *DA* IN THE CONTEMPORARY SERBO-CROATIAN
LANGUAGE FROM THE CONFRONTMENT POINT OF VIEW

S u m m a r y

The article deals with the comparison of compound sentences in which the object clause begins with the conjunction *da* both in the Serbo-Croatian and in the Bulgarian language, as well as with the establishment of corresponding constructions in the German language. In this, the following factors will be taken into account:

- a) Semantic of the predicate or the verbal substantive in the main clause to which the object clause is subordinate,
- b) Modality of the clause beginning with the conjunction *da*,
- c) Grammatical regularities in the relations between the relevant parts of the main clause and the subordinate one containing the conjunction *da*,
- d) Problems regarding the order of parts of the clause in constructions with *da*,
- e) Possibility of substitution of object clauses with the conjunction *da* in both South-Slavonic languages and relations between these possibilities and the corresponding German constructions.

Др ВОЈИСЛАВ И. ИЛИЋ (Београд)

ПОРЕДБЕНА КОНСТРУКЦИЈА СА ВЕЗНИКОМ КАО И КОМПОЗИТУМОМ КАО И

Експоненти — симболи одређене језичко-граматичке функције, везнички склопови — композитуми 1) *као и* и 2) *као да, као што, као кад* (са заједничким, дакле, чланом *као*) отварају простор за установљавање саодноса два модела информације у сукцесији такозваног унутрашњег реченичког развијања и формулисања.

Са освјетом на два правила синтаксичког структурирања и означавања — они улазе (како је одређивала, већ, и старија граматика, на пример Маретићева *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*) у склоп „начинских или поредбених везника“ *гдје, како или као, како год, као и, као што*¹, *камо, него неголи, негс што, немоли, но, што и већ*^{1а}, а (обогаћујући и збирку примера и регистар коњуњција) *Грамањика српскохрватског књижевног језика* М. Стевановића (Београд, 1957, III, 302—303) и диференцира „начинске и поредбене реченице“ на три семантичка варијантска типа: 1) на оне које „казују једнакост“ (Човек учини покрет *као да* се спрема за физички напад, Гр., 302), 2) на оне које „показују неједнакост“ (Боље је прошао *него што* је очекивао, Гр., 302) и 3) које означавају *изузетну неједнакост* (Сила отме земљу и градове, *камо* мени коња отет неће, Гр., 302). У последња два примера — типа, дакле, одсутно је *као*. *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika* Брабца-Храстеа-Живковића (Зг., IX, 1970, 206—207), мада у сасвим сумарном прегледу, показује одвојено *начинске* реченице (једино са везницима *како, као што, као да, канда*) и одвојено *поредабене* реченице (а само са: *што — то, него — што, негли, (а) камол, (а) немоли* — у индексу), погрешно искључујући све експонате са *као* из службе компарирања и идентификације.²

И код Маретића, и код Стевановића, и у *Грамањци српскохрватског језика* Александра Белића (Београд, 1933, с. 122) и у другим изворима и кор-

¹ „Здружени везник“ *као да* је, пак, у овом списку, свакако омашком, изостављен, а форма *како* у значењу „као“ није у норми савременог књижевног језика: плану Иво *како* огањ живи (Вук Ст. Караџић, *Српске народне њјесме*, I, у Бечу, 1841, 126).

^{1а} Сви наводи и цитати, из техничких разлога, у овом раду се преносе, предају ћириличким писмом.

² Поредбене реченице се ту издвајају у посебну групу искључиво по критеријуму присуства / одсуства прилошких речи у форми компаратива у предикатском делу и ангажовања „ријечи компаративног значења *волећи, друкчији, друји* (Што је *чешће* долазио, то му се крај више свиђао. — *Волим* погинути него да ни туђин господари)“.

пусима — у самим списковима везника поредбено-начинских реченица, тј. хипотаксичких структура, презентује се, међутим, коњункција *као* и тако, самостално, ван маркираних композитума, мада се она у тој функцији у савременом српскохрватском језику по правилу не јавља³, већ као члан прилошке начинско-поредбене одредбе (Најбоље је /да их нападну/ *као вуци и бауци*. . . — М. Лалић, — Ту уснух *као заклан* — Г. Матош) или конституент атрибутивно-апозитивне одреднице, што је на друкчијој семантичкој равни (*Као инстинктор*, Рашовић је био веома заслужан, тј. у значењу „у својству“, „у звању“ и др.). У Ристић-Кангргином *Енциклопедском немачко-српскохрватском речнику* (Београд, 1936, 55), уз употребу везника *als* и *wie* други модел се, на пример, непрецизно означава квалификативом — термином *истовестности*: *schon als Knabe* — „већ као дечак“, *wie Vormund* — „као старалац“, „у својству стараоца“, *wie großer Musiker* и сл., а без разлучивања посебне функције временске одредбе („фазе живота“, „узраста“ личности — „већ као дечак“), коју такође не поклапа ентитет „истовестност“. Уосталом, ни код Маретића, ни код Белића ни код Стевановића, у самим списковима њихових примера, таква употреба везника *као* није илустрована, заправо није ни могла бити потврђена.³

То дефинисање-описивање у граматикама могло би се објашњавати замишљањем лексеме — облика *као* и као члана одређених композитума *као што*, *као да*, *као кад* или концептом — третманом исказа са везником *као* у вредности сажете (зависне) реченице (свођење типа: *Сину лице као јарко сунце* на тип *Сину лице као што сија сунце*), што ни методски не би било оправдано.

*

Случај употребе редукованог везника — прилога *као* (← *како*, и у варијантама *кђ*, *кѧ*, *кано* и сл.) у вредности „као што“ или „како“, чест у старим текстовима (нпр. у језику Д. Рањине: Ови свит, могу рећ, *као* добро види се, све што се стара већ, све злогни чини се — Рј ЈАЗУ, IV, 829⁴, у језику И. Ђорђића: Али *ко* бјеше обећо тако се прем догоди — Рј ЈАЗУ, IV, 829, у стиховима П. Канавелића: Да те научим *ко* владати у крвавом се имаш боју — Рј ЈАЗУ, IV, 829, у народним стиховима: Нит' ће игда бити *к'о* је било — Вук, НП, у писању Ј. Бановца: А људи нису имали толико снажна оружја, *као* сада *имаду* — Рј ЈАЗУ, IV, 830), а присутан и у новијим штивима као локална, дијалекатска црта (Но хајдемо ми, а она нека кука на тепељаку *као* је навикла — Речник МС-МХ, II, 653)⁵ свакако, пак, није био у виду у тим

³ Посебан је синтаксички тип и појав употребе *као* уз глаголску реч, предикат, за означавање *иривидности* вршења радње: . . . господин Паја (је) под јорганом сањао чудне снове. *Као* ухваћено он за реп средског начелника, па га не пушта. . . — Б. Нушић, *Хумористична проза*, Загреб, 1951, 174.

⁴ *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Загреб, 1892—1897, т. IV, стр. 828—833 — даље: Рј ЈАЗУ IV).

⁵ *Речник српскохрватској књижевној језика*. Матица српска и Матица хрватска. Нови Сад — Загреб, 1969, књ. II (: Р МС-МХ II).

презентацијама граматика синхронијског језичког пресека и описа.⁶ Већ је у Рјечнику ЈАЗУ, IV, из 1892—1897. године, закључиљано: „као *шио* (*кб шйо*, *ка' шйо*) употребљава се у наше доба често мјеште *како* и *као* кад год стоји у подложној реченици, па била цијела или скрњена“ (осим у неколико посебних служби), а „*као* само врло се ријетко налази у оваковијем случајевима“.

Та маргиналија у том кругу литературе у једном смислу је, пак, израз општијег неуочавања, „непризнавања“ поредбене структуре као самосталне семантичке и реченичке конструкције другостепеног нивоа, посебног синтаксичко-стилистичког модела, иначе препуштанога „надлежности“ теорије књижевности.

У лексикографским корпусима, међутим, показује се, ипак, нешто другачије стање, с обзиром на принуду и посебног представљања облика *као* као посебне јединице.

Српски рјечник Вука Ст. Караџића (као и претходни вокабулари, нпр. Белин, Стулијев и др.) углавном само маркира језичку јединицу *као* у значењу *wie*, *quemadmodum*, уз упућивање на сложене варијанте *каоно*, *кано*, *каоноши* и на значење речи „то боже“ (: „ђоја“), преведене са *vorgeblich*, *sein sollend*, *simulate* и сл. Међутим *Рјечник хрватскога или српскога језика* Југославенске академије знаности и умјетности (Загреб, 1892—97, IV, 828—833), *Речник српскохрватскога књижевног језика* Матице српске и Матице хрватске (Н. Сад—Загреб, 1967, II, 653) и *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* Српске академије наука и уметности (Београд, 1975, књ. IX, с. 213—214 — даље: Р САНУ IX) — презентовањем јединице *као* (и у склопу са везницима *да*, *шио*, *кад*) већ боље показују и поредбену структуру, мада уз различиту ексцерпцију, класификацију и обраду примера.

Рјечник ЈАЗУ, са обилатим корпусом примера из старијих и новијих извора за лексичку јединицу *као* (*кб*, *ка*) у архаичнијем и дијалекатском значењу „како“ и у новијим саставима са везницима *шиа*, *да*, *кад* — чак и издвојено презентује начинскопоредбене реченице и компаративне синтагме.

Поредбене структуре представљене су на плановима непотпуних зависних реченица и самосталних синтагми на основу формалних синтаксичких индикатора у подгрупама 1) „осим предиката, остало је различно“, 2) „субјекат је сам различан“, 3) „различан је објекат или који други комплемент реченице“. Семантички типови, диференцирани унутар тих подгрупа једино по делом, предати су, међутим, без икаквог именовања, описа и коментара (Уп.: Чека ли те на вечеру мајка *као мене сеја Сенковића* — нар. песма, — Нека раде *ка' и други људи* — Д. Обрадовић, — Уста раја *к'о из земље ѿрава* — нар. песма, — Да послије *као дјеца* не почнемо се порицат — М. Држић, — Који се роди у Новоме. . . а *као дијеше* дошао у Дубровник — В. Караџић, — Пјан си, *као ѿријаше*љу ти велим — М. Држић, — Чудан сам ти ноћас санак снито: *к'о на мени крвава кошуља* — нар. песма, — са подгрупом непрецизно објашњених примера са *као* које „стоји пред супстантивом, а и пред адјективом и адвербом“: *Као из руке* стријеле лете, — Држаше га *као за недосијојна*, — Указаше

⁶ Примере овог типа, примере употребе везника — прилога *као*, *ка*, *ко* „у интерогативном смислу“, са напоменом: „Од XVI вијека у писаца (особито у Дубровчана): у наше се вријеме ријетко налази, и код народа може бити само у Црној Гори“ — *Рјечник ЈАЗУ* узима заједно са онима типа: Што ја учиних, /?/ *као* /Као/ ли ће ова ствар проћ! (М. Држић).

поштење, али као силом и њрико срдца, — „Лула“ овдје значи као мала чаша, од прилике као повелики напрстак — В. Караџић, Постави као обор кнезом накаквога Гока Миловића — В. Караџић, и сл.).

Речник МС-МХ и *Речник САНУ*, са ужим обухватом грађе (у сличној обради) предају, пак, јединицу као⁷ као њоредбено-начински (и исказни) везник и као њрилог-речца. Претежно држећи на првом плану поредбене структуре, они разликују и означавају управо главне семантичке типове дотичних синтагми:

1. „два појма што се пореде (су) слична или једнака у одређеној особини или уопште“ (Сазидао је капију на свод и јаку као град — Б. Станковић),

2. „као показује начин како се што врши, збива, дешава“ (*Сѡајас је крај прозора као дрво* — А. Шеноа),

3. „поређење мере, количине“ (Било је те јесени шљивовице као воде) и друго — уз зависне реченице са као *шѡо*, као да, као кад, а на другом плану (са прилогом „испред именице или именичке синтагме са којом ближе одређује оно на што се односи та именица или синтагма) садржаје — структуре чије је поредбено-начинско значење ослабљено (консеквенце: „у својству, у звању“, „у облику, у виду“, „у служби, намени“, „временско одређивање појма“ у вези са одређеним „узрастом“, „привидност радње, намене“, „појачавање у набрајању“ и сл.

Подела семантичких типова и граматичка организација синтагме означавају се, разуме се, колико је то потребно и колико је могуће у оквиру лексичке обраде, али критеријуми и аргументи у ова два речника отварају пут третману поредбених номиналних фраза као посебних реченичких чланова и структура.

*

Склоп као и, у граматичким корпусима, а и у новијим речницима, показан са свега два-три примера његове периферне, неразликовне службе, дакле — фактички непротумачен као посебан састав компаративног и копулативног знака — дистинктиван је функцијом и значењем у односу на типове, на формације као *шѡо*, као да: сами хипотаксички везници *шѡо*, да из дотичних композитума већ априори упућују на зависну, начинско-поредбену службу реченице уз коју стоје, тј. и на сложену синтаксичку структуру. Коњункција и уз коњункцију као такав однос не може успоставити. Потом сам склоп као и значењски и функционално не поклапа ни експонент као.

Располажем најпре управо Маретићевим сагледавањем и објашњењем функције, односно вредности везника и уз као (и уз као *шѡо*): „Каткад иза као *шѡо* долази још ријечца и: али Марков соко јогуница као *шѡо* је и његов господар (нар. пјес., 2, 427, и сл.). . .“. „Нема промјене у значењу — стоји

⁷ *Речник САНУ* у овом правцу само понешто исправља, одн. прецизира. Тако се нејасан опис „4. са везником и при додавању чега у говору или допуњавању набрајања“ у *Речнику МС—МХ* замењује формулацијом „3. (са саставним везником „и“) служи као појачање у набрајању и сл.“

у даљем, глобалном закључку граматичара — ако се иза *како* или *као* узме везник *и*“ (све барјаци *као и* облаци, а чадори *као и* сњегови, — стане живети *као и* *и*ређе).⁸ Дефинисање је ту, бар, непотпуно, а примери нису истог типа и састава. У првом експонату везник *и* иза *као* *и*ио, у оквиру зависносложене реченице, је у одређеној служби: суплемент именског предиката главне реченице *јогуница* (→ *јогунаси*) и већ сасвим одређује особину сокола, па подређена реченица *као иио је и његов господар* није ту да у том смислу нешто доприноси. Она је информација „и његов (соколов) господар је јогуница“. Та истоветност у паралелности две појаве, у копулативности, онда се означава везником *као* (*и*ио). Стање у стиховима *све барјаци као и облаци. . . | а чадори као и сњегови* открива, пак, некарактеристичан случај. У њима је везник *и* уз *као* заиста семантички празан, а ангажован као технички знак само разлозима верса, ритма, сразмере, десетерца у оквиру поредбене конструкције. Односом везницима варираних реченица које ми ту сад узглед конституишемо *Као и*евач Антић је био врло популаран („у својству“ „у занимању“ певача, сам певач Антић. . .) и *Као и и*евач Антић је био врло популаран (= неки певач + + Антић су. . .) стичу се, очигледно, две различите информације, уз удвостручавање подметске основе. Маретићеви наводи „стане живети *као и*ређе“ (нар. прип., 90) и „биће свашта *као и* на *Б* жић“ (нар. посл., 14) представљају посебан тип (одређивање помоћу временских параметара) који такође допушта двоструки однос на бази ангажовања / неангажовања везника *и* уз *као*: истицање / неистичање примата копулативне функције, истицање / неистичање начинског ентитета, уз низ пратилачких појава језичке координације, које су условљене и контекстом (о овој појави в. даље). Маретићево закључивање „нема промене у значењу. . .“, може се, отуд примити само као опис једне могућности, једне појаве.

Потом само неки (новији) речници су још указали на везнички склоп *као и*, али исто тако имајући у виду његову најспореднију — асеверативну службу. *Речник МС-МХ* (уз „као“, с. 653) илуструје појаву само једним примером (У тој. . . изби осјећаху се мириси од шпиритуса, агниса, пелина. . . *као и* од тамјана), а *Речник САНУ* (с. 214), уз три експоната, и прецизира дефиницију о служби тог композитума — „за појачавање у набрајању“. У оба корпуса, дакле, ова синтаксичка црта се региструје на начин и у обухвату презентације у *Грамаици* Т. Маретића, те тражи комплетнију обраду.

Посебни везнички склоп *као и* (← *како и* ← *јачо и*), конституисан још у старијим фазама језичког развоја, а од XV/XVI века сасвим фреквентан — на пример у текстовима дубровачко-далматинских писаца, потом и других / (Цвит/ од горке тамности свенул је *како и* ја — Рањинин зборник, — Мњах, да је и тебе враг узео, *како и* њеке пуштенице — М. Држић, — Ти се у нас поуздати мореш, *ка’ и* у се, кнеже Николица — Анд. Качић, — па даље: Све се кочи, све се дичи, *ко и* паун перозлати — Ј. Кавањин, — Нека раде *ка’ и* други људи — Д. Обрадовић, — Књиге су *као и* јеђеци, ники сладки, ники кисели — А. М. Рељковић, — или у језику народних умотворина: Те му каже

⁸ Проф. Др Т. Маретић, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, III Загреб, 1963, 544 (I изд. 1899, II — 1931).

⁹ Уп. старију форму *јачо* у језику дубровачко-далматинских писаца: а од људи бјегаше *јак* прид пси јелин (М. Држић), . . . стигове гдје турске кад срету и оћуте / *јак* ждрали и гуске смету се и смуте (М. Ветрановић).

онако као и поп, — Она цикну *ка'* и гуја љута, итд.) — знак је, дакле, посебних структуралних и семантичких односа чланова реченице. Модерни песнички језик, пре него што је примат дао метафоричком изражају, и овој структури је дао истакнуту улогу, па јој је и развијао смисаоно-стилистичке рељефе.

*

Већ ћемо ту дати два-три податка. Независна именица (лична заменица), први члан поредбене структуре, члан А (узет глобално), одн. А^х (узет — са издавањем једне особине, једног квалификатива из појмовног комплекса и посредством глагола-предиката) ступа у везу, преко компаративног сигнификатора (CS), са зависним чланом, „ознаком“ чланом В, који може располагати моцијом довољне симболичности, типичности, сликовитости, тј. — бити са знаком [+ simb] или не располагати том карактеристиком, тј. — бити са знаком [— simb].

Поредбена структура је у основној функцији означавања и истицања особина појмова или начина вршења радње ако је у функцији — формули А / А^х — CS — В / В^у задњи члан (В) са знаком [+ simb] у максималнијем степену.

У два примера горње групе, у структурама *ко и њаун њерозлајџи, ко' и гуја љуџа*, ради се о другостепеној (→ асеверативној) улози везника *и*, јер је други члан конструкције, члан В, са моцијом симболичности, компаративности, са потенцијалом за структуре „јединства“ „ознаке“ и „означеног“, а компаративни сигнификатор *као* ту је доминантан (Везу, карику CS + В не може разбити присуство везника *и*, преко кога се и дошло до процеса поистовећивања, аналогije или идентификације).

У другим примерима именице *џој, џушџенице, јеђеци, људи* или личне заменице *ја, се* немају те карактеристике, или их у свом контексту не стичу (сем примера са „јеђеци“). Отуд ту преовлађује копулативни однос (истоветност, сличност у напоредности → *као*). Експонент „Те му каже онако *као и џсј*“ може се свести на одломке: Те му каже *онако* (на одређени начин: нпр.: „верно“). (Тако / исто) *и* поп (му је казао). Иначе — друкчија веза, веза *као џој* (. . . *као џој* му је рекао), не постајући трансфер *особине*, односно *начина*, довела би до другог значења, до значења „у својству попа“ и сл. То, пак, није у интенцији текста.

У овом смислу се могу објашњавати и остали примери групе.

Одлучујући знак је квалификатив, актуелизирани елеменат члана А^х, чије место обележавамо са [], заправо са [+ К] — ако је он експлицитно исказан (Косе су му биле [+ *седе*] *као креч*) и са [— К] — ако је у контексту, ако „се подразумева“ (Ветрић пири [— „нежно“] *к'о и пре*).

Уколико члан В није са довољним елементима да би функционисао као знак [— simb], они се могу и накнадно додавати. Члану А^х они могу „доћи“ као [К] и из „сфере“ В^у: *Књиге су кас и јеђеци, њики сладки, њики кисели* (моменат конгруенције).

Глагол, чији се *начин вршења* означава делом синтагме CS — В, посебно утиче на улогу, компаративну потенцијалност појма В. Поређење у „Он му

рече као *йой*“, где је В са знаком [— simb], неприхватљиво је као чист тип. Међутим, у „*Чишао је као йой*“, синтагма као *йой* може стећи (у одређеном контексту) и преносно значење „брзо“, „нејасно“ и сл.

Уколико је члан В са знаком [— simb], онда (у одређеном смисаоном аспекту) веза CS — В, односно цела структура А — CS — В, је неприхватљива: Милан је *гладан као шофер*. Могућа варијанта је ту са *као и*: Милан је *гладан као и шофер*, где везник *и* управо копулативном службом доминира у форми-функцији *као и* (потврда истоветности: *Он је гладан + шофер је гладан*).

Личне заменице у поређењу су, јасно је, са знаком]— simb] и оне се у структури, одн. реченици, морају допуњавати, или бити са добрим ослонцем на јачи контекст: Његов Рене *као и он* је заводник-мучитељ (Матош, Есеји, Бгд., 1965, 43), *Као она*, и писма су била озбиљна и чудна (И. Секулић, Кроника. . . , 134).

Прилози *сад, ѿад, ѿре, раније* или склопови на *Божих, у јесен* и сл., такође са знаком [— simb], посебно се издвајају, као временски параметри, у оквиру конструкције А/А^х— CS — В/В^у (в. даље).

*

Семантичко-стилистички типови који се остварују у оквиру поредбене структуре показују, дакле, два стања у погледу „примања везника *и* уз компаративни сигнал (CS) *као*“.

Ако независна, полазна и означена именица (члан А) или неки њен конституент (А^х) и зависна именица, детерминант (члан В) или нека њена ознака (В^у) јесу „припремљени“ за међусобни поредбени однос, ако се појављују као изразитије двојство које улази у комплекс — међу њима се сасвим обично може експонирати и везнички склоп *као и*, али уз обавезно померање значења синтагме.

Сасвим је стабилан тип и поредак А—CS—В (и у комбинацији са варијантним моделом А^х—CS—В^у) за означавање начина вршења дејства или врсте стања и за издвајање осбине при поређењу два предмета мишљења или њихових квалификатива (знаком [] представља се празно место за *и*, чијем би се присуством померило значење исказа):

а) Гле чувен хајдук никуд не смије, / Него се крије *као* () *кршица* (Ђ. Јакшић, *Дела*, Земун—Београд, 1911, 315), *К’о* [] *ноћна сѿража* јашу касни сачи (Г. Крклец, *Жубори живојѿа*, Београд, 1955, 129), *Као* [] *јагуар* с подвинутим репом, тако сам обилазио ову своју тајну (М. Крлежа Glemбајеви, Загреб, 1950, с. 452),

б) А мени, брате, превише се ноге *ка* [] *два конца* С. Матавуљ, *Биљешке једног ѿисца — Бакоња фра Брне*, Нови Сад—Београд, (1962, с. 309), Јурим, бежим, *ка*’ [] *очајник клеѿи* (Ј. Јовановић Змај), *Копрене густе плете мрак* *к’о* [] *ѿаук* (Г. Крклец, о.с., 113), *Хладни к’о* [] *ваш оклој* и погледа мрка, / Ви јурнусте тада у облаку праха (М. Ракић), А небо је тако *муѿно* / *Као* [] *ско исѿлакано* (Ј. Ј. Змај), А на души оста, *к’о* [] *скрхана биљка*, Једна тешка рана, тежак уздисај (Ђ. Јакшић), па грсмовним плачем и *сузама као* [] *даждем* напајаше земљу (Старе српске биографије, Бгд., 1924, 130), Човек ти је

као [] река. Кроз њега мора све да протекне (Д. Ђосић, *Корени*, Бгд., 1954, 170) и сл. (Поредбене синтагме у неким примерима подгрупе б) могле би се узети, наравно, и у значењу примера подгрупе а), начина вршење радње, ако их декодирање не прими у атрибуто-апозитивној улози или у вези са неизреченим квалификативом члана А^x, на пример: *Ноге, као два конца, превише се. . .* или: *Ноге (слабачке) као два конца савише се, — Ви, хладни као ваш оклоп*, јурнусте и сл., с обзиром да формално, местом у реченици или зарезима, нису маркиране).

Иначе, копулативност је и означена: Све вас, као и своју децу, однегових (*Стиаре српске биографије*, 7), И пораз треба умети поднети као и победу (О. Давичо, *Бейон и свици*, Бгд., 1956, 326), и срећа моја, што су мој Тома и Павел, сасвим добри били, које сам совршено љубио, како и они мене (Д. Обрадовић, *Животи и њриклученија*, Бгд., 1893, 82), Критику је, као и сеаку духовну активност уосталом, могуће испитивати из више аспеката (З. Гавриловић, *Кришика и кришичари*, Бгд., 1957, 5).

Пример је, пак, плеонастичке употребе и иза као — у народној поезији: Друштво спава као и заклано (Вук, НП, 4, 28), које није знак копулације, а онемогућује начинско-поредбену функцију везника као.

Као ни опште именице са знаком [— simb], ни властите именице лица, појмови без симболичне и асоцијативне подлоге, не могу учествовати у улози члана В поредбене структуре, те је неправилно употребљен знак као место као и у стилизацијама типа: Бодлер. . . мучен чамом чезне за Нирваном оргије и вина. Као Паскал носи у себи свој понор (А. Г. Матош, *Есеји*, Бгд., 1965, 89). Појам „Паскал“ није супстанција — носилац особине да би се схватио у вредности „паскалоески“, те поредбена конструкција као Паскал при декодирању се може сводити на семантички тип „у својству“ (Паскала), „у улози“ Паскала, „у значају“ и слично, што, очигледно, није у интенцијама саопштења. Иста стилизација је и у: Као Гсџја, поштоваше пјесник Вагнера, свијесног, критичког умјетника (Г. Матош, о.с., 75), где је очигледна веза Гоџје и Вагнер у односу на њсник. Могуће су реченице: а) Као и Гоџје, пјесник је поштовао Вагнера, б) Као и Гсџја, пјесник је поштовао и Вагнера.¹⁰ Иначе: Као и Пеџар, из његове ћелије, помало и из његовог бића, Ахбаб је загладан у пејзаж пред собом. . . (П. Џацић, *О Проклеџој авлији*, Бгд., 1977, 116).

Формално близак је овом типу, у ствари — могућ, модел са личном властитом именицом која симболизује, типизира неку особину, карактеристику, псјам на основу историјско-културне пројекције и датости (Хамлет — скејса, Брут, Тома — издајсџво и сл.): Као Бруџ он није могао бити омиљен („као издајник“) и у другој служби („у улози“): Као Хамлеџ Плаовић је био ненадмашан, а обрасцу „Као Брут. . .“ придружује се и структура са чланом В као властитом именицом, именом личности не историјски познате и карактеристичне, већ личности иначе, у одређеној средини, познате особитијим, истакнутијим цртама темперамента, карактера, морала, манира и сл.: Човек као Вилоџије то не може никад да прими равнодушно. Људи као Сџојан и Музикрава у томе неће никад попустити.

¹⁰ Уп. исту појаву на реченичком плану: Она ти се и сад влада ка и док бише млада (Дошен, Рј. ЈАЗУ).

И психолошко-језички и асоцијативно-аналогски моменти стварају, пак, у овој области доста сложено стање укрштавања семантичких модела и граматичких веза.

Као случај и образац „разбијеног“ композитума *као и*, у склопу *као и* чешће се јавља поредак чланова *као* — А — и — В: Него је *као* [] Стендал и *Мериме* био хотимице неискрен и мистификатор (Матош, Есеји, 62), *Као* [] на Беклиновим, свира *Смрт и на његовим гуслама* (Матош, . . .), *Као* [] она, и *писма* су била озбиљна и чудна (И. Секулић, *Кроника њаланачког гробља*, Бгд., 1940, с. 134) — објект који се пореди (управо који се доводи у везу са другим на нивоу означавања сличности по критеријуму паралелности) носи испред себе *и* које се могло наћи у склопу *као и*, тј. у оквиру саме поредбено-начинске конструкције (*И Мериме је био . . . мистификатор као* [] *Стендал — Мериме је био мистификатор као* [] *Стендал*), при чему је бажан моменат за денотацију установљеност везе двојства: Стендал је био мистификатор + + Мериме је био мистификатор. — Коњункција *и* испред члана А (*Као* [] она, и *писма* су била озбиљна и чудна) може установљавати, по (једном) правилу, везу са неким другим, „неизреченим“ предметом („неке друге ствари + писма су била озбиљна. . .“), али врло често и у чину кодирања и у чину декодирања то *и* се доводи у однос са чланом В поредбене одредбе за начин (и контекст цитираног примера упућује на факт информације: *Као* [и сама] она, и *писма* су била озбиљна. . . , на везу: сама она + писма.

Карактеристика поредбених конструкција (као *издвојене* — у најчистијем облику) у свим овим експонатима је њихова посебна граматичка оформљеност — са позицијом на почетку или у средини реченице и (непоследним) графичким маркирањем (зарезом), што упућује и на интонацијску наглашеност структуре (Уп. и: Његов Рене [,] *као и он* [,] је заводник — Матош, 43, — Његово дјело је као [] Вагнерова драма — слика и музика — Матош, 79, — Његово је вјеровање као [] *Посво . . .* пјесничко и мистично — Матош и др.). Честа недовољна или рђава оформљеност ових конструкција уопште доводи и до нејасности или амфиболије исказа. Исто тако, њиховом значењу мора се приступати и са разјашњавањем метонимијских обрта (. . . сву сам Унгарину *обиша* ка [] овај длан, Матавуљ, 306, тј.: „обиша“ = „познајем“ [је], „ка овај длан“ = „потпуно“, „детално“ и сл.).

Семантички тип — „поређење мере, количине“ може допустити појаву везника *и* иза *као* (*као и*), под одређеним условом, посебно кад CS — В има конкретну а не преносну ознаку (Његова је основна плата *као и* моја — О. Давичо, 151, али то не постаје његова одлика: Бол је дуг *као* старачке године — Д. Ђосић, 187, — О Хамлету се писало *као* о мало којем песничком делу — Љ. Недић, *Критичке студије*, Бгд., СКЗ, к. 131, с. 81, А мрав се — мали *као* мак / Забачи о пертлу Кинеза — С. Раичковић, *Гурије*, Бгд., 1963, 57, — Малог толико, / *Лаког ко грам* / Неће ме нико / Видети, знам — С. Раичковић, 81, На другој тезги су бабуре затупасте и кратке, / *Мале ко чигра и велике ко њесница ковача* — С. Раичковић, 73, — Било је те јесени шљивовице *као* воде — Р МС-МХ и Рј САНУ IX, 213.

Семантички образац — *поређење у виду и посредством њонављања истог њојма* — речи за наглашавање „особине која је већ позната, обична, природна, сама собом разумљива“ исто се понаша у погледу ангажовања *као* или *као и*: *А мајки као мајки* загрли га и слатко пољуби — Старе српске биографије, 86,

— *А жена ка' жена*, рада ј' и да чује — Ј. Ј. Змај, 1, 450, — *Рака као Рака*, витлао рукама зубун и певушио — Д Радић, Р САНУ IX, 213. Изузетније, у структури народне песме или народне пословице, употребиће се и *као и*: *Осијеци псу уши њас као и њас*; *осијеци реп, њас као и њас* (Вук, *Нар. њосл.* — Рј ЈАЗУ, IV, 83).

Необичнији смисаони и реченички склои — са лгацијом, компаративом њридеске или њрилошке речи и са *као* у функцији адверзивног „него“, „већ“ — не може садржати безник *и*, а да се значење не промени. Присутан у народним говорима (уп. у народној књижевности: *Саде нема бољега јунака. . . | Ни бољега коња у јунака | Као мога дора од мејдана* (НП, Вук, 6, 406 — Р САНУ IX, 213), овај образац се сусреће и у језику појединих писаца: *Ми немамо писца који је више волео српски језик и толико полагао на његову чистоту као Глишић* (Ј. Скерлић, *Odabrane kritike*, Загреб, 1950, 126).

У вези са основном смисаоном природом структуре, знак *и* ће се, пак, задржати иза *као* кад је *као* у служби „појачања при набрајању“. Ова конструкција имала би бити обичнија кад је низ набрајања већи, дужи, па се последњи појам прикључује као такав уз извесно акцентирање: *И* у композиционом погледу *и њо* тематској садржајности *и њо* одличним аранжманима, *као и њо* интерпретацији композиције. . . пружили су нам висок професионални ниво (Политика, 3. XII, 1977, 16). Међутим, она се јавља и у низу од два члана који улазе у копулацију, у „набрајање“: *Надам се. . . да ће вам се „Спољни светови“ допасти као и вашем претходнику доктору Вилалкону* (Политика, 3. XII, 1977, 16). Управо ова краћа формација држи структуру, односно последњи (други) члан набрајања на граници асереративног и начинског означавања. Последњи пример исто нуди две претпоставке улоге склопа — знака *као и*: а) асереративни везник (ако доктор Вилалкон још није био упознат са „Спољним световима“: „допашће се и вама и доктору Вилалкону), б) начинско-поредбени знак, ако је он већ имао везе с тим: допашће вам се „на одређени начин“, као доктору. . .).

Други круг појава чине оне у којима је поредбена (начинска) улога знака *као* у већем степену ослабљена и структура А — CS — В донекле друкчије ангажована (CS—В „ближе одређује оно на што се односи“ члан синтагме В).

Веома фреквентни семантички типови а) „у својству“, „у звању“, б) „у облику“, „у виду“, в) „у служби“, „у намени“ (како их показују и Речник МС-МХ и Речник САНУ), а којима треба додати и квалификативе „у значају“, „у улози“, „у третману“ и сл.), у структури су која омогућава паралелну употребу *као и као шњо* — уз дивергенцију показану већ и у појединим претходним обрасцима:

а) Она је *као* [] *шеф „Mercury Galant-a. . .*¹¹ *обучена врло фино, али дискретно, у руху тамне боје* (М. Крлежа, G1, 464), *Луковић се најавио као њесник туге живота* (В. Глигорић, *У вихору*, Бгд., 1962, 132), *То је оно острво које је у Мелпомени опевао Херодот као райсид* већма него што га је описао *као историчар* (Ј. Дучић, Гр, 125),

б) *На петој (тезги) кифле као* [] *срѝ* и *ћевреци ко* [] *нула* (С. Раичковић, Г, 73), *Видје небо гдје се отвори, и Дух као голуб сиђе на њ* (В. Караџић 11, 31 — Р САНУ, IX, 214),

¹¹ Могућност и место *и за и* означавамо даље само у првом примеру групе.

в) Сада тврђава служи за становање и као [] база (Политика, 3. XII, 1977, 24),¹² Као главни *йредмеї* своје критике Бергштајн је узео Марксову прогнозу слома капитализма (С. Јовановић, *Сабрана дела*, Бгд., књ. I, 1932, 91), . . . освештана је црква у Леновцу, која је озидана као *сїоменик* Хајдук-Велку (Р САНУ, IX, 214), Он (часопис „Српски књижевни гласник“) се поставио као *ценїар* уметничких струјања, као *врховни арбиїар* у мерењу и одабирању уметничких вредности (В. Глигорић, 130).

Комбинаторно ограничена формација типа „још као девојчица“ (= „још девојчицом“), са функцијом „временског одређивања појма на који се односи“ (ограничена могућношћу везивања форме као само са појмовима којима је означено једно, млађе доба, млађи узраст личности¹³ (*деїте*, *дечак*, *девојчица*, *девојка*, *младић*, *млада*. . .)), које се може обележити и занимањем које се поклапа с тим: *ћак*, *калфа* и сл.,¹⁴ а и присуством одреднице — прилога *јш*), представља блок, те се коњункција *и* ту не појављује: Ти си мене *још као дїте* саблажњавао с твојим моноклом (М. Крлежа, GI, 395), — *Јш* као *їеїо-годишњи дечак*. . . Валери је. . . пао у базен, међу лабудове (Политика, 3. XII, 1977, 16).

Употребом прилога — речце *ка* уз саме глаголе (и прилоге) мења се природа самог исказа, реализовања, а померања су у вези са разликовањем момената сигурност / несигурност, стварност / привидност, потпуност / приближност значења или вршења радње — на темељу и субјективног доживљавања, пријема и оцене факта.

На општој, „исходној“ основи, а са редуковањем на правцу *исїовейносї* → *їриближносї* → *хиїоїеїичносї* (Он каже као *донеће*), форма *као* може постати знак за исказивање несигурности, неадекватности, или непотпуности („изгледа“, „некако“, „скоро“, „можда“, „може се веровати“ . . .) у вези са аргументом на који се односи (не бих рекао да се таквом употребом речце *као* нешто „истиче“, па ни да се „истиче приближност“ — како је дефинисано у Р МС-МХ и Р САНУ). Наши примери: Не постоје духови, ни вампири, Томо (А *ка* ето некако ипак *їосїоје*, кад већ причате. . .) (О. Давичо, 252), — Госпа Нола се као *їеїшила* Краљевићем Марком, премда је добро знала. . . да је Марку Краљевићу време прошло (И. Секулић, 98), — Само нешта писну и као мало *зајеча* (М. Глишић, Пр, 78).¹⁵ Везник *и* иза *као*, уколико се појави, асеверативне је функције: — Е, е . . . Бога му, газда Радоване. . . — оно ја бих ти *као* *и* скинуо. . . , ама шта ја знам, ко ти је то *натурїо* (М. Глишић, Пр, 28).

Издавају се, ипак, као јаснији обрасци, у аспекту детерминирања глагола — радње, ентитет *їричињавања* и ентитет *симулирања*.

¹² У овом склопу реченице могуће је [] само без *и* испред *као* (. . . тврђава служи као база).

¹³ Уп. немогућност такве реализације, нпр. са појмом „старац“: Други рат дочекао је [још] као *сїарац* који је грчевитим миром схватио смртност цивилизације (Политика, 3. XII, 1977, 16).

¹⁴ Уп. двојство означавања: а) . . . поче га запиткивати о ономе што бјеше научио као *ћак* (С. Матавуљ, 310) и б) . . . што бјеше научио *још као ћак* (наш транспозитум).

¹⁵ И испред самог прилога за начин: Мало му је *к'о лакше* (И. Андрић, 10, 88 — Р САНУ IX, 214).

Причињавање, вид *ненамерне йривидносѝи*, је на основи нереалног дешавања, које се доводи у поредбену везу са облицима стварног вршења: Млаз ракије из ибрика оста му у свести. . . И *као бежи* што му жена забранила да пије. . . *Као йоздрави*, а они кољу срповима свенуле кукурузе и *као Ђорђе нема где*, од некога да се склони (Б. Ђосић, *Корени*, 173), — Господин Паја (је) под јорганом сањао чудне снове. *Као ухвајио* он за реп среског начелника, па га не пушта, а скочили на њега, па га даве и митрополит и Лутер и Хус, а *као* једино га *бране* Галилеј и удовица госпа Милева (Б. Нушић, 174).

Значење *симулирања* у вршењу (у Р САНУ — „када се износи *йривидносѝ* радње, намере“), употреба *као* уз глагол у вредности *йобожје* (Вук њу једино и означава у свом Рјечнику у односу на *као* уопште), је блок који (као и у претходном типу) не допушта и употребу везника *и*. Образац се диференцирао недоследним укључивањем самих прилога (домаћих и страних) *йобожј*, *бајаге*, *ђоја*, *санћим* у народним говорима и књижевним текстовима, те се не осећају као плеоназми: Свекар *као не види* шта снаја ради и жмури једнако (из разг. језика), Зато је *као бајаге йошао* у лов (Р МС-МХ, 653).

Та значењска нијанса потом стиче се и контактом *кас* (+ *йобожје*, *бајаги*) и предикатске одредбе, прилога: За вријеме тога монолога он је неколико пута *као механички* погледао на сат (М. Крлежа, *Г1*, 490), . . . а једанпут, *као бајаги нехойично* закључали (су) на подне канцеларију и однели собом кључ, а Петроније остао унутра без ручка (Б. Нушић, *Нр*, 147), Он је одјевен неком назови — отмјеном лежерношћу *као йобожје* наглашеном елеганцијом нехаја (М. Крлежа, 461)¹⁶

Модел *као велим* (*ка велу*), *ко рекох* и сл. (Ја, онај чук да вам треба коњушар, па онај, *као рекох*, да пођем у манастир, *као велу*: мога би ја. . . — С. Матавуљ, 311) уског је обухвата и не омогућује употребу и везника *и*, а склоп *као* + *В* у значењу „на пример“ га може укључити.

*

Поредбено-начинска синтагма, са *као* + оператор (номен — адверб), структура А—СВ или А^х—СВ^у, узета скоро у свим њеним функцијама, у нас се најчешће анализира као елиптична конструкција начинске или релативне, тј. — зависне реченице. Та операција, која иде од ширег ка ужем језичком знаку, од једне наводне „дијахроније“ до једне наводне „синхроније“ није, пак, језичко-историјски и теоријски заснована. Таква свођења не могу обухватати наш тип — изражај у реченицама: *Тамно-зелена Јонска Осѝрва ницала су једна за другим и среѝала нас йуѝем, као изгубљене сѝаре галије* (Ј. Дучић, *Градови и химере*“, Бгд., 125), *Као сѝара йајна ја йочех да живим* (Владислав Петковић Дис, *Песме*, 1939, 6), *Он лейи од једног ме. ѝа у друго, са йургерског бала на нсбл-бал, од салона до салона, блуди као Вечийи Јуда* (Ј. Скерлић, „*Odabrane kritike*“), Зг., 1950, 86), *Бодлер. . . мучен чамом чезне за Нирваном оргије и вина. Као Паскал носи у себи свој йонор*. (А. Г. Матош, „*Есеји*“, Бгд., 1965, 89).

¹⁶ В. и пример: Извади сахат из појаса, *као санћим* да види колико је (Л. Лазаревић 1, 73 — Р САНУ IX, 214).

У области словенске синтаксе овај аспект анализе, заснован на тумачењу постанка појединих модалних глаголских облика скраћивањем одређених типова зависних реченица, отворен 30-их година XIX века уџбеником Н. И. Греча *Практическая русская грамматика* (СПБ, 1827, 362), А. Востокова и других, коришћен посебно 70-их — 80-их година прошлог столећа у уџбенику Ф. И. Буслаева *Историческая грамматика русского языка. Синтаксис* (IV изд., М., 1875, с. 348—349), па примењиван и касније (са обухватом, на пример, „порекла“ глаголских придева и прилога — „причастия и деепричастия“) — тумачи и прилошку одредбу за начин — поређење као „остатак“ зависне реченице одређеног типа, у којој се, према формулисању Л. А. Булаховског у књизи *Курс русского литературного языка* (Харков, 1937, 292) — „обычно . . . сказуемое. . . , если оно по значению то же что и в главном, опускается“, па се појав илустрuje и Љермонтовљевим стихом *Земля тряслась как наши груди*.¹⁷

При објашњавању потенцијала *самостјалних* речи у *несамостјалној* употреби, углавном у предикативској функцији, подједнако у аспекту синегдохе, метонимије и метафоре, А. Белић у свом делу *О језичкој иџирсди и језичком развијку* (Бгд., 1941, 28) илустрuje само успут поредбени модел — конструкцију са *као*, држећи га на граници метафоричког обрасца — форме: „Ако речемо *он је [као] сџена*, то значи „он је непомичан“, „постојан“ и сл. *Плајно је [као] снег* — значи „бело“, иако снег има и других особина. *Она је [као] сџрела* — тј. „витка“, „брза“, но Маретић (свакако у духу учења ране руске школе) глобално уочава да зависна реченица „у којој су те ријечи (тј. *како* и *као* може бити крња, нпр.: *џлану Иво како огањ живи* (нар. пјес. 2, 530). . . , *сину лице као јарко сунце* (I, 126).¹⁸ Трагови тог учења заснованог на формално-логичним постулатима и свођењима при анализи језичког факта, које је водило неуочавању „суштинских разлика између по значењу блиских граматичких категорија“, видеће се, тако и у расправи Љубе Стојановића „Значење глаголских партиципа“ (ЈФ, VIII, 6). Рашчлањавања појава, међутим, је код Маретића минимално и непрецизно. И закључак његов о неразликовању значења везника *као* и *као и*, потом, тражи коректуру и нужно објашњење. *Као и*, састављено од два везничка симбола, остварује, ипак, две релације и два рељефа саопштења.

Тај поглед на генезу и улогу одредаба организационих центара реченице, пре свега атрибута и апозиције, измењен је у самој руској лингвистици, и доста рано. А. А. Потербња у делу *Из зарисок џо рускоџ грамматике I—II*, Харков, 1888, т. III, 1899, на бази испитивања стања у староруском језику, како се зна, први темељно руши теорију о настанку типичних реченичких конструкција, именских фраза, елипсама зависних реченица: „с самого начала (они) суть члены простого предложения“. Са осетне дистанце, теоретски обухватније, консултујући шире стање у језику новијег књижевног текста — А. Г. Руднев (*Синтаксис осложненного џредложения*, М., 1959) доприноси на добар начин и осветљавању природе и функције поредбене реченичке конструкције („сравнительного оборота“) у руској литерарној речи.

Та синтаксичка величина и категорија, у нас више показивана као посебна структура у теоријама књижевности него граматичкој литератури, про-

¹⁷ А. Г. Руднев, *Синтаксис осложненного џредложения*, М., 1959, 74.

¹⁸ Т. Маретић, *Gramatika*, 543.

мовисана је — могли бисмо рећи — у делу М. Стевановића *Савремени српско-хрватски језик II. Синтакса* (Бгд., 1969, 849), њеним третманом у вредности посебне „начинске“ одредбе. Пласиран управо у поглављу „Зависни чланови реченице“, склоп везници *као* и *како* + номинатив именице дефинисан је најодређеније као „*џрилошки израз* у служби одредбе за начин“: „Ова одредба. . . значи да се дотична радња врши на начин како је врши биће уз чији номинатив стоји везница *као* (с. 65), а и посебно сагледаван и егземплификован у одељцима „Именски предикат“ и „Падежне синтагме“ (с. 40—41 и 163). Паралелно, пак, свођење именских фраза овог типа (везаних „за субјекат. . . и за објекат“) на *нејошћуне реченице* је, свакако, на бази упоређивања сличних категоријалних синтаксичких појава.¹⁹ У ствари, поредбено-начинска конструкција као посебан члан реченице разликује се од појаве, резултата, модела скраћене, непотпуне поредбено-начинске реченице (о чему — и нешто даље).

Наша интерпретација има у виду компаративно-модалну конструкцију као недељиву синтаксичку јединицу која се, по правилу, нити генерише из зависне реченице нити своди на њу, која (подједнако као и остале синтагме) посебном семантичко-стилистичким функцијама и посебним граматичко-структуралним карактеристикама учествује у денотативно-комуникативном чину. Она повезује једнородне предмете мишљења или њихова обележја — компоненте на темељу њихове сличности или опозитности — излучијући, откривајући ентитете *особине* као интензивираниог знака, са свођењем и на прилошку одредбу. Тиме се дуалитет своди на јединствену садржину као датост. Она инаугурише „не два већ један предмет мишљења или њихова обележја у поређењу са другом супстансијом као готовим појмом“ (Руднев). Историјски, у језичком праксису, она се формира и у петрификат идиоматичног изражаја (Киша је падала *као из кабла*. — Живи *као бубрег у лоју*), али се стално храни модерном свешћу и сензибилитетом — живо користећи језичку потенцијалност комбинације и обрте у сликању, као и граматички и експресивно активна обележја лексике. Отуд, „враћање“ поредбено-начинске синтагме на реченицу, одн. на „потпуну реченицу“, на бинарну структуру, је ништење њене посебности.

Граница између скраћене начинско-поредбене реченице и поредбено-начинске синтагме, међутим, каткад се тешко може успоставити услед разновидног проширивања / сужавања денотативно-транспозитивне структуре информације. У случајевима када је поредбена конструкција са осетним минимумом формалне структурираности и семантичке функционалности, са некарактеристичним номинаторима или само са деиксима па не носе довољно јасне и конгруиране површинске сигнале, везе са знаком релације, она се приближава вредности исказа. Исто тако, она би се осећала као елидована зависна реченица ако је неки њен део и формално несагласан и неусаглашен са осталим члановима дотичне синтагме. За објашњење њене смисаоне и релационе садржине тада се показују могућим анализе у релацијама структуре начинско-поредбене реченице (и због приближне смисаоне и граматичке вредности, симетрија и аналогича).

¹⁹ Сваки образац је интерпретиран: „*Кликће Ненад као соко сиви*“ — значи „*Кликће Ненад као шћо кликће соко сиви*“; *Поче џанким џласом нарицајћи како славља. . . са дубраве џране* значи: „*Поче нарицати како нариче славља са дубраве џране. . .*“, и сл.

Копулативни моменат, који претходи логичко-језичком чину упоређивања, може функционисати и као контекстуалан знак, мада је везник *и* и знак веће граматичке активности у одређеној класи језичких јединица. Задржавање копуле *и* у споју са везником *као* (у склопу *као и*) води, пак, померању семантичког поља и поредбено-начинске синтагме и реченице, како смо већ видели. Директна веза копуле *као* и именице остварује превасходно вредност или нијансу модалног ентитета; композитум *као и* + номен или друга реч боље чува компоненте паралелности — истоветности радњи, појмова, особености, околности које се уводе у језички чин упоређивања. Реченица *Љуӣ је к а о рис* није тачна трансформа реченице *Љуӣ је к а о и рис*, мада то и постаје. Форме *као* и *као и* потом стичу и посебан рељеф у разноликом контексту, посебно у последици неодговарајуће примене одређеног граматичког система правила која регирају односе копулације и идентификације на плану сложенијих реченичких конструкција или конструкција у блоку, и уз улогу извесних аналогја.

У конкретној егземплификацији (што значи — у даљем сужавању теме)²⁰ је опис само једне структуре, настале и фиксиране у одређеном „миљеу“ везничког построја књижевног текста, у версификаторској организацији лексема, секвенци и реченица, која посебно истиче улогу и пластику паралелизама и контраста. Та структура је у песми Бранка Радичевића *Јадна драга*.

У организацији монолога и склоповима терцина, са истакнутим рефреном *ко и њре*, романтично обојена и лирски интонирана, са мотивом и интимом неостварене љубави, са дискретно а колоритно извученом пејзажном потком, вербално прочишћена, у лаким конструкцијама верса — песма Бранка Радичевића *Јадна драга* садржи (како се зна) неколико кохерентних слика остварених успешним ритмичким рељефом.

Потсетити се почетка:

Ветрић пири,
Липа мири
 К'о и пре,

Врело жубори
По лисној гори
 К'о и пре,

Сунце бега,
Ал' нема њега
 К'о и пре²¹

— — — — —

У краћој естетској анализи текста, у предговору књиге *Песме Бранка Радичевића . . .* (Београд, 1924, LXIV—LXV), Павле Поповић је мотивисао:

²⁰ О целокупности проблематике поредбених синтагми у српскохрватском језику и осталим јужнословенским језицима говориће се у посебном мом раду.

²¹ *Песме Бранка Радичевића са њисима његовим и једним сјисом*. Београд, 1924, стр. 37.

„У Јадној драги најпре је миран опис, састављен од простих црта уосталом, а у кратком, уједначеном ритму, са рефреном. Опис тај представља стање, даје констатацију оног што је сад као што је било и пре:

„Ветрић пири, липа мири, к’о и пре“.

Али се ситуација одједном мења, и одмах се и ритам скраћује и као обуставља:

„Нема сунца, миленог,
Нема мог“,

а иза тога долази чист излив осећања:

„Ој вечери, о слатко чекање. . .“

Толико у приказу.

Управо строфа

Сунце бега,
Ал’ нема њега
К’о и пре,

тачније — сам рефрен њен, реализује структуру са неусаглашеним или помереним функцијама веза и односа и унутар секвенце — слике и у релацији садржине песме као целине. Тако омогућује троструку интерпретацију службе начинско-поредбене синтагме и правила основних услова њихове тачне или некоординиране активности.

Основни план декодирања сучељава са неправилном употребом везничког композитума *као и* (*к’о и*) у том стиху, што целој реченици даје супротан, противречан, заправо — нежељени смисао.

Тај појав је и у вези са природом глагола и са временским параметрима у А—С—В.

Клишетирани исказ рефрена, предикатска поредбено-начинска фраза са временским параметром датих релација правилно употребљен у претходним стиховима-реченицама, тј. са погођеном улогом композитума *као и*: „ветрић је пирио“ (тј. — тада, при првом, срећном сусрету са драгим у овом миљеу-пејзажу) и „ветрић пири“ (тј. — сад, у времену монолога), па истоветне појаве и једносмерни судови у природној вези (знак *и* у композитуму) која обезбеђује упоређивање (знак *као* у композитуму), — „врело је жуборило“ (тј. „тада“, „пре“) + „врело жубори“ (тј. — и сада) на исти начин, односно: *Врело жубори. . . | К’о и њега* и *Липа мири. . . | К’о и њега*, клишетирани исказ рефрена, дакле, механички се преноси у наредну строфу, која управо контрастира ситуацију: сад исто „сунце бега“ (значи — настаје магична ноћ),

Ал’ нема њега (К’о и пре).

Како се, већ одмах, види, целина „. . . нема њега / *К’о и пре* (са везничким низом *као и*), као граматичка реализација рашчлањена извесним трансформационим описом, предаје информације: а) њега није било (тј. — тад,

„пре“), б) њега није (тј. — сад, ни сада). Ово обједињено имплицира исказ: „Он ту сад није као што није био ни тада“ (уз испуштање истог глагола — прирока у зависној, редукованој реченици), а систем правила ангажованих за остваривање одређене опсервације и суда био је — чини се — у аспекту генерирања читавог синтаксичког блока дубински подешен за друкчију информацију, за значење: „Тада, „пре“ био је ту, (а) сад није“.

Чињеница сигнализирана управо негираним, негативним глаголом *нема* (*нема њега*), *не биши* у овој реченици и чињеница сигнализована афирмативним валером глагола у блоку претходних куплета стихова (ветрић *ири*, а не „не пири“ као и пре, — врело *жубори*, а не „не жубори“ као и пре, и сл.) аутоматски су, дакле, доведене у овом тексту Б. Радичевића у опозитан однос („присутствовати“ / „одсутствовати“), а уз аутоматско чување везничког састава за истоветност и поређење *као и* у рефрену *к’о и њре*. Ту је први прекид, управо неспоразум, навезама, изазван у последици грађења контрастне, драмске потке доживљаја херојине на општем сижејском плану песме и интензивираних конотативних улога поређења аутоматизованог функцијом рефрена. Тај поремећај одразио се у везама и смислу реченице *њега нема ко и њре*.

Цитирана структура састављена од две (по Вунту — „унутрашње“) реченице са различитим предикатима (глаголима супротног значења: бити / не бити, присутствовати / одсутствовати) уз копулативно-поредбену везу *као и* зато се и морала свести на регуларни семантички тип, имплицирати исти предикатски исказ: „њега *нема* (сад ту) као што га *није било* (ни пре), управо није могла пренети предвиђени смисао: он је ту био, а сад није (као пре), одн. смисао: „*нема њега као* (што га је било) *и њре*. Адверзативни однос психолошки „несажетих“ реченица (*њега сад нема, а био је њу*) искључивао је функцију везника *и*, одн. *ни*. Тако постаје немогућа и употреба и поредбеног *као*. Али, пошто су они већ били наметнути рефреном (*к’о и пре*) већ „елидираној“ реченичкој структури, ова је искључила знаке адверзативности (везник *а* из психолошког, примарног конституисања, преобратила се из форме „а био је пре“. Тако се свела и у формалном смислу на регуларни граматички тип. Остала је међутим, несагласност између имлицитног и експлицитног језичког знака, између онога што се желело рећи и оног што је саопштено.

Модел формулисања коришћен у стиху . . . *њега нема / к’о и њре*, шире узевши, не мора проистацати само из конструкционих услова и принуда целине текста *Јадна драга*. Психолошко-језички он је могућ. И у разговорном и у стандардном језику остварују се саопштења типа: *Он нам (више) не долази као раније* у смислу „Он нам *не долази* као што је *долазио* раније“, а не према примарном узусу реченице: „Он нам *не долази* као што нам *није долазио*“. Трансформација је омогућена, коришћењем услова елипсе, најпре тиме и зато што разлику предиката још несажетих реченица чини само негација а значење исте лексичке јединице на психолошко-језичком плану остаје доминантна (*долазиши / не долазиши* — у овом примеру као *нема / има* у Бранковом стиху). Посебну могућност налазим у значењској нијанси коју стиче (свака) прилошка одредба за поређење са везником *као*, у њеном модалном ентитету. У примеру *Он нам (више) не долази као раније* реченичка елипса — одредба за поређење *као раније* је са новом прилошком, начинском карактеристиком: (*не долази нам*) „често“, „редовно“, „поштујући нас“ и сл. а тиме све више слаби веза

за „повратно“ развијање: *као раније* → „*као раније шћо није долазио*“. Међутим, и версификаторски чиниоци морали су бити од утицаја за генерирање стиха „ . . . нема њега / к’о и пре“.

*

Дистинктивни однос између *као* и *као и* и стоји у посебном аспекту, мада већ, горе, иницираном, а и због једне већ извршене интервенције и измене у тексту.

Дотични стих — реченица, сасвим у овом виду присутан у првој објављеној збирци Б. Радичевића *Песме I* (Беч, 1847, с. 46—47), преношен је даљим прештампавањима, па тако унет и у потпуно издање Бранкових текстова *Песме . . .* (Београд, 1924, стр. 37—38), мада је оно, иначе, лекторски, језички — правописно прилично интервенисало²², а потом и у касније изборе Радичевићеве поезије. Међутим, Богдан Поповић открива прећутно (не знам да ли и први) померен, неадекватан смисао овог стиха и у својој *Анџологији нове српске лирике* (Београд, VIII изд., 56) предаје га са испуштањем везника и из састава *као и* (*к’о и*) у цитираном рефрену, тј. у обличју:

Сунце бега —
Ал’ нема њега
Као пре!

уз уоштена објашњења о редакторском поступку у предговору и напоменама:

1) „ . . . уредник се држао начела да треба, *шћо је могуће више*, поштовати текст и навике самих песника. . . Очите погрешке, међутим, и несумњиве немарности, исправљене су“,

2) Радичевићев правопис, који је једна несташна ћуд и заблуд неко ректног примитива, замењен је усвојеним књижевним правописом“.

Отклањањем везника *и* и из композитума, Богдан Поповић исправља, ретушира, детаљ у дубинској пројекцији реченице, а само на једном пункту искључена је ознака копулативности за немаркирано успостављање („враћање“) адверзативног односа у премисама примарно пројектованог исказа („Њега нема, /а/ пре га је било“), односа поремећеног при језичкој реализацији и аутоматским пријемом рефрена, одн. компаративно-копулативног *као и*. И друкчије речено: испуштањем везника *и* из *као и*, *Анџологија* Б. Поповића у ствари искључује копулу *и* из основног, оствареног смисаоног блока „*Њега нема и пре га је било*“ остављајући адверзативне реченице у једном виду напоредности (*Њега нема, пре га је било*).

Ова исправка на везама је, очигледно, парцијална и привидна и, на тој основи, не успева да реченици обезбеди одговарајући логички и граматички облик. Дотична операција на језичком знаку у специјалном контексту, вршена за сређивање неусаглашених компонената информације, извела је, пак, реченички модел чија поредбена синтагма са *као* + оператор стиче изразитију

²² В.: Војислав Ј. Илић, *Непознати манускрипти њега Бранка Радичевића*. Годишњак филозофског факултета у Н. Саду, књ. XIII/2, 1970, стр. 433—466.

прилошку вредност и функционалност начинске карактеристике. Тај модел је, са поредбеном синтагмом максималније удаљеном од предикативне базе од које сама потиче и оспособљеном за „метафоричкије“ одређивање и упућивање, за разлику од елиптичне конструкције са *као и*, која је асоцијативнија, „повратнија“ у односу на претходну реченичку базу и њене секторе. Тип *Гладан је као вук*, како је и напред иницирано, је са фразном јединицом *као вук* у значењу „много“, са искљученим аргументом актуализације при прецизирању, при конкретизацији својства (*Гладан је као што је — иначе, најчешће, па и сад, — гладан вук*); тип *Гладан је као и вук*, пак, више се „сећа“ првобитне конструкције *Он је гладан + Вук је гладан*, копулативног статуса њених јединица израженог симболом *и* (*Он је гладан и вук је гладан*), чиме је касније и створен услов за чин упоређивања (*Он је гладан као што је и вук гладан*). На тој основи имамо парове: *Живи као њросјак = Живи „бедно“ и Живи као и њросјак*, *Ослушкивала је као мачка = Ослушкивала је „са пажњом“, „напетом“ и: Ослушкивала је као и мачка*, и сл. Међутим, треба, најзад, и одређеније указати на факат језичке праксе — да у обрасцу поређења *Гладан је као вук*, кад је у структури члан А са [+ К] и CS са знаком [+ simb], долази и до приближавања (заменења) значења синтагми *као вук = „много“* и *као и вук = „много“*, јер за то има језичко-психолошке основе (везник *и*, са ослабљеном функцијом, не разбија блок CS—В). У овоме је могла помагати и аналогија, из других типова, у којима директан контакт *као — В* доводи и до значења „у својству“, „у облику“ и сл.

Експоненти са одговарајућим објектима оствареним падежном синтагмом у фразној одредби зависне реченице матичне синтаксичке структуре — дају на исти начин потврду о улози маркираности / немаркираности на нивоу копулативности (присуство везника *и* / одсуство везника *и*) у конститутивном делу функционалне структуре и при обележавању просторних односа: *Иде као на свадбу* (аналогно: *Иде као што се иде на свадбу = Иде „безбрижно“, „весело“, „распојасано“ или сл., а: Иде као и на свадбу* (на неку другу свечаност + на свадбу), *Било је као у њаклу = Било је „тешко“, „стравично“, а: Било је као и у паклу*.

Ово све неће потврђивати ни дефинисање Т. Маретића да „нема промене у значењу ако се иза *како* или *као* узме везник *и*“. Међутим (треба на крају и подвући): у језичком осећању и језичком праксису, а и у одређеним контекстима и обрасцима, кад се као члан В јављају временски параметри, конструкција са *као и* све осетније се изједначава у служби са конструкцијом оствареном помоћу форме *као*, с тим што се неки типови издвајају: . . . све је исто како је и било раније и одувјек; исто притајено слукћење *као некад*, пре више од сто година, кад су на Паносу гореле устаничке ватре (И. Андрић, *Проклења авлија*).

Прилози и синтагме *сад, раније, њре, некад, на Божих*, и сл. као временски параметри у оквиру структуре $A/A^x—CS—B/B^y$ издвајају се апстрактношћу, упућивачким моментом, знаком [— simb], али и редовним реченичким контекстом. Не само знаком [+ К]: *Стане живети као и њређе → Стане живети [+ на неки начин — на пример: „скромно“, „тешко“ или сл.] као и њређе* — уз искључивање односа *сад-њре* из првог плана релације. Тај контекст стоји глобално у члану В, у одредници „прошлост“ (ранији неки одсек времена),

која се, на основу претходних сазнања, има пред очима као низ конкретних слика, стања, који, тако, стичу вредност знака [+ simb], па се из њих извлачи квалификатив: Чу се и пољубац: плас! / Па онда као и јуче / Залаја пред кућом пас (С. Раичковић, 46), ја сам дошла, као и јуџрос, а ви сте сједели на истом мјесту гдје сте и сад (М. Крлежа, G1, 431), Од стида је поникнута, не ко ѿрије би охола (И. Бунић, Мандаљена. . . — Рј ЈАЗУ, IV, 830), а и: Али сада не јурисмо као ѿрије (А. Ковачић, У регистрайџури, Бгд., 1947, 180).

*

После овог екскурса враћамо се, и последњи пут, реченици —

Сунце бега,
Ал' нема њега
К'о и пре —

располажући још једном претпоставком: погрешна операција у логичком механизму информанта је привидно погрешна. Ово би нашу анализу обавезивало на преиспитивање самог метода (система) декодирања. Нов вид читања текста може чинити и сасвим излишном и интервенцију — коректуру Богдана Поповића — искључивање везника и из низа као и (к'о и) пре.

По овој интерпретацији — стање у дотичном куплету песме Б. Радичевића *Јадна драга* може се показати и као сасвим исправно и што се тиче употребе везничког комплекса *к'о и* коришћења изабраних структуралних правила. Ова интерпретација налази, може наћи, одступања само на версификаторском нивоу, управо само у промени реда реченичких делова, одн. — стихова. Дотична реченица у језичком осећању Б. Радичевића, према овом нашем сагледавању, генерирана је у овом поретку:

Сунце бега
К'о и пре,
Ал' нема њега!

Секвенца *ко и ѿре* у функцији рефрена спремљена за реченицу „Суне бега“, управо оној са афирмативним глаголом, само је премештена на крај строфе, у позицију коју као рефрен заузима и у свим осталим, претходним терцинама. Ту је форма песме, узус версификаторског правила компромис са посебним правилом реченичког построја, који се тиче само распореда речи, а који, како и овај пример потврђује, може исто доводити у питање јасност информације и отежавати декодирање текста.

*

Поредбене конструкције, како се донекле могло видети и у претходним описима, посебне су реченичке јединице. Као и остале синтагме, и оне се остварују у низу одређених граматичких услова и правила (*као* се ангажује уз све врсте речи, уз све падешке облике). Оне су реализатори и носиоци разних

синтаксичких функција (субјекта, именског предиката, па су у служби атрибута, апозиције и свих прилошких допуна). Јављају се, отуд, у свим позицијама реченице, а чланови структуре А—СВ—В подлежу посебним узусима конгруенције.

Оне презентују пун спектар семантичких типова остварених на темељу процеса асоцирања и поређења, аналогичности и односа међу зависним и независним члановима структуре или њихових особина, са низом градуелних варијанти.

Знак *као* (који се може замењивати и другим прилозима, везницима, предлозима) је нужна морфолошка количина, јединица конструкције, а композитум *као и* уноси и разликовни моменат.

Поредбене конструкције, као чисти обрасци самосталне синтаксичке јединице (неке могу бити остаци, елипсе поредбених зависних реченица), јесу и у мање или више интензивним стилистичким функцијама резоткривања потенцијалности појмовног и речничког материјала посредством конкретизовања, прецизирања, јачег истицања унутрашњих особености захваћених предмета мишљења. Појачавањем смисаоног садржаја језичког материјала и обезбеђивањем емоционалних и естетских валера, оне чине информацију јаснијом и богатијом, а слику — колоритнијом и озвученијом.

²³ Ту се мисли и на службу другостепене одредбе: . . . голуждрави и кракати клипан. . . *врайша као у чайље, а руку као весла* (Матавуљ, 181).

Dr Vojislav Ilić

DIE KOMPARATIVE KONSTRUKTION MIT DER KONJUNKTION *KAO* UND MIT DER MEHRGLIEDRIGEN KONJUNKTION *KAO I*

Z u s a m m e n f a s s u n g

Komparative Konstruktionen vom Typ *kao pauk*, *kao noć* (mit der Konjunktion *kao*, z.B.: *K'o noćna straža jašu kasni sati*, — *Suzama kao daždom napajaše zemlju* u.a.) sind — angefangen von dem Werk *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* (Zagreb 1899, 1931, 1963) bis zum Werk *Gramatika srpskohrvatskog književnog jezika* von M. Stevanović, (Beograd, 1957) hauptsächlich als Ellipse modal-komparativer Gliedsätze aufgefaßt worden. Nur einzelne Wörterbücher (*Rječnik* . . . JAZU, IV, 1892—97, *Rečnik* . . . MS-MH, II, 1969 und *Rečnik* . . . SANU, IX, 1975) behandeln das Konjunkionaladverb *kao* als lexikalische Einheit für sich und sie haben auch das Besondere der grammatischen Form und die Besonderheit der Funktionen dieser Strukturen als Satzglieder zweiten Grades erkannt. Während jedoch diese Syntagmen im *Rječnik* JAZU nur in Gestalt von Beispielen präsentiert werden, (ohne benannt und behandelt zu werden), sind im *Rečnik* MS-MH und im *Rečnik* SANU auch deren wichtigste semantische Typen angeführt. Dieser Fortschritt in der Erfassung von Bedeutung und Funktion der betreffenden syntaktischen Einheiten und Strukturen wird ferner im Werk von M. Stevanović *Savremeni srpskohrvatski jezik II, Sintaksa* (Beograd, 1969) bestätigt. Die Konstruktion mit *kao* + „operator“ wird hier im Rahmen anderer Syntagmen einer Betrachtung unterzogen und sie wird als „adverbieller Ausdruck mit modalbestimmender Funktion“ bezeichnet. Sie wird indessen auch weiterhin nur als Transform, als eine Nebenform des Modalsatzes, des Gliedsatzes behandelt.

In dieser Arbeit wird nach einem kürzeren geschichtlichen Überblick über dieses Problem aufgrund des Forschungsstandes die Beschaffenheit und die Funktion der komparativen Konstruktion auf einer breiteren Ebene betrachtet, indem die bisherigen Beschreibungen, Klassifizierungen und Definitionen revidiert, korrigiert und ergänzt werden. Dieser Essay stellt die Beschaffenheit des komparativen Syntagmas als eines *selbständigen* Satzgliedes fest. Dabei werden zur Argumentierung auserwählte Beispiele herangezogen. Die Erscheinung wird als selbständiges Satzglied in Texten von Schriftstellern aus dem 16. Jahrhundert nachgewiesen bis zu ihrem Status in der Sprache von Autoren der Gegenwart. Es werden Modelle ihrer grammatischen Form aufgezeigt, Möglichkeiten ihrer syntaktischen Verwendung, und es werden die semantischen Typen angeführt, die mit dieser Struktur gebildet werden. Demzufolge wird, verständlicherweise, auch die Bedeutung der ästhetischen Entität hervorgehoben, der farbfrohen Schilderung auf der Basis von Assoziationen, Zusammenhängen, Analogien zwischen den Begriffen und deren Eigenschaften beim Gebrauch dieser Strukturen.

Eine besondere Erscheinung und ein Problem, das diese Arbeit darlegt und behandelt, ist der parallele Gebrauch des komparativen Konjunkionaladverbs *kao* und der mehrgliedrigen Konjunktion *kao i* beim Nomen, Adverb oder Syntagma, was zu einer Abgrenzung der semantischen Typen gegeneinander und zu einer Kreuzung dieser Typen in der Relation Kopulativität — Komparativität führt.

Der Fall des adäquaten / inadäquaten Gebrauchs der mehrgliedrigen Konjunktion *kao i* im Gedicht „*Jadna draga*“ von Branko Radičević bietet Anlaß zur besonderen Betrachtung von textuellen Verwendungs- und Funktionierungsbedingungen komparativer Konstruktionen.

In den Analysen der Materie werden gleichermaßen sowohl Oberflächen- als auch Tiefenstrukturmodelle der Satzformulierung in Betracht gezogen.

Др ДРАГОЉУБ ПЕТРОВИЋ (Нови Сад)

ЈЕДАН МОДЕЛ ИМПЕРСОНАЛНЕ РЕЧЕНИЦЕ У СРПСКОХРВАТСКИМ ДИЈАЛЕКТИМА

О проблему имперсоналне реченице у српскохрватском књижевном језику писано је досад врло често. За ширу теоријску разраду његову, међутим, посебно је значајна серија расправа Милке Ивић у којима су одређене и обавезне граматичке карактеристике имперсоналних конструкција као и семантички услови којима се регулише њихово генерирање.¹

Овога пута моја је намера да скренем пажњу на један модел имперсоналности који је у досадашњим расправама помињан само узгред, иако је његова појава у српскохрватским дијалектима врло распрострањена а његова фреквенција местимично и врло висока. То је модел *йозвало га у војску, бацило га у јаму* и сл., а ја сам први пут на њега скренуо пажњу у својој расправи о змијањском говору и истакао да је то једна од најкрупнијих синтаксичких карактеристика те области.² Каснија испитивања, као и трагања по дијалектолошкој литератури, показала су, међутим, да је такав модел исказивања имперсоналности сасвим обичан и у говорима источне и централне Босне,³ у Банији,

¹ Упоредимо следеће расправе Милке Ивић у којима се, било у целини било узгред, расправља о проблему имперсоналности у словенским језицима: *О дубинском моделу словенске йросйе реченице са семантичким обележјем „анонимнось субјекта“*. — Књижевност и језик, Београд, књ. XV (1968), св. 2, 5—12; *Основне йијолошке карактеристике српскохрватске имперсоналне реченице*. — Књижевност и језик, Београд, књ. X (1963), св. 1, 18—24; *Један йроблем словенске синтамајике осветљен йтрансформационим методом (Грамајичка улоја морфеме се у српскохрватском језику)*. — Јужнословенски филолог, Београд, књ. XXV (1961—1962), 137—151; *On The Origin of The Russian Sentence Type (ego) zavalilo snegom*. — Die Welt der Slaven. Wiesbaden, X (1965), Heft 3—4 (Dezember), 317—321; *On The Structure of The Slavic Simple Sentence*. — IJSLP, 9 (1965), 20—24; *O nekim problemima strukture slovenske proste rečenice*. — Slavia, Roč. XXXIV (1965), seš. 3, 438—442; *O (minimalnim) rečeničnim konstrukcijama s glagolskom kopulom*. — Otázky slovanské syntaxe II. Sborník Symposia Strukturní typu slovanské věty a jejich vývoj, Brno, 1968, 211—215.

² Драгољуб Петровић, *О говору Змијања*. Библиотека Зборника за филологију и лингвистику, Нови Сад (Матица српска), 1973, 152—153, 157—158.

³ Уп. Dalibor Brozović, *Izveštaj o dijalektološkim istraživanjima u dolini rijeke Fojnice*. — Ljetopis JAZU, Zagreb, knj. LXIII, 1959, 437; *Nanišlo i ubilo*; Dalibor Brozović, *Izveštaj o dijalektološkim istraživanjima u srednjoj Bosni (okolica Kraljeve Sutjeske i Vareša i lijeva obala Krivaje)*. — Ljetopis JAZU, Zagreb, knj. LXV (1961), 346; *Izvuklo ga*; Jovan Vuković, *Govorne osobine* (са групом аутора: Etnološko-folkloristička istraživanja u Imljanima. — Glasnik Zemaljskog

Кордуну и Лици,⁴ у чакавским говорима⁵, у Буковици⁶, као и у широком појасу источнохерцеговачких говора од Неретве до Васојевића и Потарја.⁷ Спорадичне записе о овој конструкцији налазимо и у Посавини и Бачкој,⁸ а нешто су мање јасне прилике у говору Јањева с обзиром на паралелизам конструкција у *гшс га држало | имало рсјани*.⁹

Материјал који овде наводим показује несумњиву типолошку сродност са приликама у неким другим словенским језицима (уп., на пример, у руском језику: *вчера на йосйро ке человека задавило*, у чешком и словачком: *prsty ti iřezalo, poři ti zlomilo*,¹⁰ у украјинском: *не обмила зараз, а шшйер йрикорило*).¹¹ Прилике у говору Змијања, међутим, такву сродност истичу у још неким појединостима и због тога ћу своје даље разматрање овога проблема темељити само на материјалу из тога говора.

Моја грађа из Змијања указује, наиме, на постојање трију различитих реализација имперсоналне реченице о којој говоримо, односно на три њена подтипа.

Тип (I) одликује се одсуством лексичке идентификације агенса и по томе је он и шире српскохрватски и шире словенски, а њему припадају и сви примери који су досад поменути у српскохрватским дијалектима.

Тип (II) засад је најмање јасан због тога што се у њему срећемо с неочекиваном морфолошком компликацијом: место регуларног *1-йарйициџа средњег рода*, у њему се појављује одговарајућа форма *женскога рода*: *Онџ што љсекла — љсекла*, што није — то напустило и ђишло, *Вође (о)вога Паића убила*

музеја у Сарајеву, *Etnologija*, n.s., knj. XVII (1962), 32, 44: *Zateklo ga u aljinam, To je bilo ove Bekiće kad je povješalo*; Đenana Ćustović, *Narodni govor* [са групом аутора: *Etnološko-folkloristička istraživanja u Livanjskom polju*]. — *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Etnologija*, n.s., knj. XV—XVI (1960—1961), 104, 116: *Ali je iznoć, ali izutro ljude povezalo*; Милорад Дешић, *Зајаднобосански ијекавски њовори*. — Српски дијалектолошки зборник, Београд, књ. XXI (1976), 303: *Ођерало љде, Највише се џандарџа бђјало* и сл.; за околину Тузле и Кладња имам усмена саопштења др Милорада Радовановића и мр Слободана Реметића — о изразитој фреквенцији оваквога модела имперсоналне реченице.

⁴ Мој материјал, за Банију и Кордун изложен у рукопису који је дат у штампу: *У-џну мајрицу и[x] мџйло, одвџло и љџбило, Све-нас љџерало у-Шамарицу, И-тамо-га свезало* и сл.

⁵ А. И. Белић, *Замџйки љо чакавским љоворамџ*. — С. Петербургџ 1910, 74:

⁶ Vladimir Ardanić, (Фолклористички записи из Буковице), *Zbornik za narodni život i običaje JAZU, Zagreb*, VII, 275; XI, 1961; XV, 255: *da mu reku da ga je zovnilo iz noći; ako je u kojoj kući obamrlo* и сл.

⁷ Моји спорадични записи потичу из околине Чапљине (Џдма-и[x]-је љџкуйило и љџклало), из околине Никшића (*Поџџдило-га у-џџло, Однијело му руку и ногу*), из Шћепан-Поља (*Кад-ме љјело [змија], Ка-су-љдарили у-аутобус — баџило и(х) у-кањџн*), из доње Мораче (*Јџдноме йрџкинуло прсте а-дрџгоме љзбило џко*). Ваља очекивати да су сличне прилике и у говору Васојевића, будући да се такве конструкције срећу и у језику Михаила Лалића: „Бјеше мртав млађи син Јанков, Мило. Бјеше мало рањен и старији и огребен Тадија Чемеркић и окресало поред ребара Блажа Бјелишића, али тешки рањеници Аврам Војводић и Миро Љиљанић бораху се с душом“. — „Ауу, богами ме йрреснуло о земљу“. (уп. Михаило Лалић, *Зајџочници. Друђа свеска мемоара и дневника Пеја Грујовића*. Београд (Нолит), 1976, 196, 289).

⁸ Миливој Павловић, *Исййивање љовора Посавине*. — *Гласник САНУ*, Београд, VIII (1957), св. 2, 183: *Йма и их и у Лубйји, там насџл'ло*; Иван Поповић, *Говор Госџџинаца у свџйлосйи бачких љовора као целине*. Београд (САНУ, Посебна издања, књ. CDXXV, Одељење литературе и језика, књ. 21), 1968, 234; *Вйна није мџло добити*.

⁹ Миливој Павловић, *Говор Јањева. Међудијалекайски и миксојлојски йрџеси*. Нови Сад (Матица српска), 1970, 129—130.

¹⁰ Уп. Milka Ivić, *O dubinskom modelu slovenske proste rečenice...*, str. 8.

¹¹ Уп. Б. Д. Гринченко, *Словарь украинской мови*. У Київи, 1909, Том III, 421.

на спавању, Ђе сом гођ крува ушито [затражио] није рѣкла, нѣмā', [Казани за печење ракије су] ко мљѣчнѣ кѣтлови, онда *йрѣйравила*, само *найравила* ђнāј дрвѣнѣ кѣпак и *нашла* бѣкрѣнѣ цѣјѣв, Кѣлко *љзела* Стѣину? *љзела* стѣ дѣнѣрѣ (узео поп да прелије грѣб покојнику), Сутрѣдѣн — свѣнуло је, свѣ *урѣдила*, Слѣбо је кѣруза *мљѣла*.

Имперсоналност ових конструкција несумњива је и поред тога што се у њима појављује нетипично морфолошко средство. Тај се феномен засад не може објаснити, али се примећује његово проширивање и на оне случајеве у којима се имперсоналност исказује морфемом *се*: Пјѣвало се, *ййла се*; *Ка-се-ослобѣдила*, *љндѣ* и[x] гѣнало по Мањачи. Додамо ли томе и податак да се облици женскога рода *l*-партиципа почесто срећу место одговарајућег облика средњег рода и у перфекту персоналних реченица (Пѣтоза *није бѣла*, То је *бѣла* вѣл(и)кѣ, Како је *бѣла* иза рата, Пило оно — *звѣла* се шпѣрит), наш се проблем знатно проширује али његово решење тиме не постаје ништа извесније.

Тип (III) има иста обележја као и тип (I), али се у њему срећемо и са идентификацијом агенса и то у форми номинатива: *Није мѣгло* дрѣкчијѣ *Ђѣрица сѣасѣвай* Срѣба нек-тѣкѣ, *Ђѣло* мене тѣј *љбий* *Т у р ц и*, Сѣн ми јѣдѣнѣ бѣо у комитѣту — *йѣзѣбало* га *нѣћ*.

Према персоналној реченици овакве конструкције показују се као експресивно маркиране и у њима је комуникативни динамизам специфично распоређен. У процесу генерирања реченице, наиме, примарно место дато је *ѣ о г а ѣ а ј у*, а субјекат (агенс) саопштава се само узгред и то обавезно иза предиката. Та је појединост свакако пресудна за очување имперсоналности саме конструкције, јер би при другачијем распореду субјекта и предиката морала настати регуларна персонална реченица. Примери које наводим типолошки су сродни са приликама у северноруским говорима (бог *далѣ*, чай *кончилось*, там было Репников, дождь *было*, вечер *йришло*, чѣй-то пес *йрибежало*), а слична појава позната је и у староруским споменицима.¹²

Када се тако прегледају све три могућности реализације имперсоналне реченице о којој говоримо, шири словенски аспект нашега проблема постаје много јаснији, при чему би се даља истраживања могла усмерити и на потпуније одређивање распореда појава у српскохрватским дијалектима и на њихову генезу, с једне стране, као и на њихове типолошке еквиваленте у другим словенским језицима и дијалектима — с друге стране. Мислим да се при том као општесловенски мора прихватити модел:

P₁-ptc. n + A \emptyset

а да су остала појединачна решења у словенским језицима настајала касније — појаве експликације агенса номинативом, генитивном конструкцијом са *од* или инструменталом, с једне стране, или померање рода *l*-партиципа — с друге стране. У првом случају имам на уму, поред примера које смо већ помињали, и руско: *ољз грома* и *ољ мљниѣ* много людеѣ и конѣѣ *йѣбило*; *убило* *громом*,¹³ пољско *Walilo sniegiem*,¹⁴ док је померање рода *l*-партиципа засад,

¹² Уп. Ф. П. Филин, *Происхождение русскоѣ, украинскоѣ и белорусскоѣ ѣзѣков Историко-диалектолоѣический очерк*. Ленинград, 1972, 456—460.

¹³ А. Н. Стеценко, *Исторический синѣтаксис русскоѣ ѣзѣка*. Москва, 1972, 80.

¹⁴ Уп. Milka Ivić, *On The Origin of The Russian Sentence...*, 319.

изгледа, необјашњиво. Ако је то већ тако, и ако проблем не могу решити — остаје ми једино да га проширим! За такав поступак основу налазим у чињеници да се сродан феномен среће опет у северноруским говорима а да историчари руског језика за њега такође немају објашњење.¹⁵ У старим псковским и новгородским споменицима, наиме, већ од XI века, као и у данашњим говорима тих области, сасвим су обичне форме „3-го лица прошедшег времена -ле, -ло“, а изгледа да се -е, -о тамо проширује и на друге облике (мы ѿроехале, найисане, вѣрне и сл.). Пошто је изложио мишљења знатног броја научника који су о овоме проблему расправљали, Филин закључује да се -ле (-ло је релативно ређе!) појављује као резултат мешања наставака и стабилизацијом -лѣ из двојине женског и средњег рода, мада „остаје нејасно зашто се у споменицима обично пише -ле а не -лѣ и зашто се -ле учврстило само у партиципима на -лѣ мушког рода“. Због свега тога Филин помишља и на супстратно порекло те „чудне“ особине старих новгородских и псковских говора.

Помињем све ове појединости због тога што понеке од њих подсећају и на уравнивање облика на -ле у већини македонских говора. Ако се зна да се -ле среће само у неким источномакедонским говорима и да се -ле појављује у споменицима са тога терена већ крајем XII века¹⁶ — те чињенице мени се чине, у најмању руку, индикативним. И кад већ говорим о индикацијама, додаћу још две. (1) У северозападним чакавским говорима придеви имају у множини само наставке -и или -е: *Pēr̄ine su konj̄i nájbolji, žen̄e su dobr̄i* поред *st̄are tr̄si su dobr̄i, ón je rál pod jedně kòla, m̄ale vr̄ata su otvòreni* и сл.¹⁷ (2) У зетским говорима заменичко-придевски облици у бројним конструкцијама показују сличну инконгруентност: *он̄е дв̄а нòв̄е ѿл̄уга, ов̄е — дв̄а н̄аша с̄ѣла*.¹⁸

Свестан сам чињенице да су феномени које сам овде помињао врло разновродни и да их је тешко повезивати. Ако их, међутим, нешто и може повезати, онда је то, пре свега, нерегуларна конгруенција и њени нејасни узроци. У даљем трагању за решењима која се засад не виде, требало би понекад, чини ми се, водити рачуна и о имперсоналности. Не налази ли се, рецимо, управо у томе објашњење северноруских -ло форми?

¹⁵ Своја размишљања о овим проблемима темељим на грађи коју, на цитираном месту, доноси Филин.

¹⁶ Блаже Конески, *Историја македонског језика*, Београд, 1966, 155—156.

¹⁷ А. И. Беличъ, *Замѣтки ѿо чакавскимъ ѿворамъ*, 73—74. Уп. и

¹⁸ Уп. Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и шипокавско наречје*. Нови Сад, 1956, 163.

Др Драгољуб Петровић

ОБ ОДНОЙ ИЗ МОДЕЛЕЙ БЕЗЛИЧНОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ В СЕРБО-ХОРВАТСКИХ ДИАЛЕКТАХ

Резюме

В этом сообщении автор рассматривает модель безличного предложения типа *йозвало* (га у воіску), *бацило* (у іаму) и т.д. распространенную в сербо-хорватских диалектах (а также в других славянских языках). При этом особое внимание автор посвящает особенностям этой модели в говоре Змияня, в котором обнаруживает три типа такого предложения: (I) тип характеризуется отсутствием лексической идентификации производителя действия, (II) тип встречается с формой причастия на -л женского рода (*убила* на спавању), в то время, как в типе (III) производитель действия идентифицируется номинативом (*йозобало* га ноъ). Типы (I) и (III) имеют ясные параллели и в некоторых других областях славянской языковой территории, а несовпадение типа (II) из-за его неоднородности только обозначается, как проблема, решение которой и необходимо искать и дальше.

Др ВЕРА НИКОЛИЋ (Београд)

АФИКСАЛНИ ПАСИВ У РУСКОМ И У СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

I

Граматицка терминологија уопште прилично је неуједначена, па је тако и кад се ради о пасиву.

Понекад термини могу бити условљени одликама појединих језика.

Док је, на пример, за руски језик веома погодан термин *афиксални пасив*, који за пасивне творбе са повратном речцом употребљава А. Исаченко¹, исти термин не одговара у потпуности стању у српскохрватском језику, јер је оно што је у руском афикс *-ся / -сь* у српскохрватском засебна реч (додуше са значењем афикса).

Како, међутим, не постоји прикладан и сажетији термин — називом афиксални пасив обухватамо и руске и српскохрватске пасивне облике са повратном речцом.²

II

У словенским језицима се уз глаголе веома често налази повратна речца. Она има читав низ граматичких и неграматичких функција.

Занимљиво је напоменути да су А. Шахматов, а за њим и В. Виноградов, анализирајући такозвани повратни облик руских глагола, дошли и до 15 разних функција.³

Ми се овде не можемо бавити свим тим функцијама.

Издвојићемо и размотрити само облике афиксалног пасива и оне који се са њим на неки начин укрштају, тј. испитиваћемо смисао оног што је због непостојања разлике међу морфолошким показатељима — морфолошки неодређено.

¹ Исаченко А. В., *Грамматический строй русского языка в соисъявлении с словацким, Морфология*, часть вторая, Братислава, 1960.

² У совјетској русистици среће се термин *исџфиксални пасив*. Тај је термин за руски језик прецизнији, али кад имамо у виду и српскохрватски језик он није тачан. У српскохрватском језику повратна речца *се* не мора бити иза глаголског облика, те није увек постфикс.

³ Виноградов В. В., *Русский язык (Грамматическое учение о слове)*, Издание второе, стр. 494—501, Высшая школа, Москва, 1972.

III

Показатељи глаголских облика различитих родова могу да буду афикси *-ся / -сь*, у српскохрватском *се* или њихово одсуство.

Пошто је, међутим, због полисемије тог афикса само његово присуство недовољно за обележавање и разликовање глаголског рода, изражавању глаголског рода доприноси и структура реченице, форма њене синтаксичке конструкције.

Због тога је пасив синтаксичко-морфолошка категорија, тачније „конструктивно условљена синтаксичко-морфолошка категорија“.⁴

С друге стране, немогућност образовања афиксалног пасива од многих прелазних глагола (подразумевају се, наравно, и глаголи несвршеног вида) јасно говори да је афиксални пасив не само граматичка, него лексичко-граматичка категорија.⁵

Према статистици А. Зеленова⁶ од 5279 прелазних глагола у речнику Д. Ушакова 562 немају корелативне афиксалне пасивне форме.

Л. Булањин је, узимајући за критерије степен пасивног значења, поделио у четири групе семантички корелативне прелазне и тзв. повратне глаголе.⁷

У првој групи су глаголи без пасивног значења: *мчај̃ься, базировай̃ься, горби̃ься, клуби̃ься* и сл.

У другој су они глаголи чије основно значење није пасивно, а пасивно је евентуално могуће, али се ретко среће: *вращай̃ься, и̃и̃ай̃ься, двигай̃ься, круи̃и̃й̃ься* и сл.

Трећу, највећу групу, чине глаголи код којих је пасивно значење сасвим могуће и употребљава се напоредо са другим значењима глагола: *собирай̃ься, о̃и̃крывай̃ься, закрывай̃ься, и̃однима̃й̃ься, си̃ускай̃ься, нагревай̃ься* и сл.

Код глагола четврте групе пасивно значење је основно, или чак и једино: *охраняй̃ься, о̃й̃гружай̃ься, ослейляй̃ься, о̃й̃лачивай̃ься, взима̃й̃ься, ши̃рафовай̃ься, зачисля̃й̃ься, зай̃ушевывай̃ься, вноси̃й̃ься, выноси̃й̃ься, арестивывай̃ься* и сл.

IV

У руском језику афиксални пасив је сасвим обичан код глагола несвршеног вида. Сложени пасив глагола несвршеног вида са партиципом на *-м* среће се данас само код малог броја глагола (нпр. *люби̃и̃ь*) или је одлика стила различитих теоретских радова (работа критикуема) и сл.

Насупрот томе, данас није продуктиван афиксални пасив руских глагола свршеног вида, мада у књижевности 19. века имамо примера таквих творби.

⁴ Зеленов А. Н., *Соотносительность действительных и возвратных спрядательных оборотов в современном русском языке*, Ученые записки ЛГУ, бр. 322, стр. 32—45, Ленинград, 1963.

⁵ Ibidem.

⁶ Ibidem.

⁷ Буланин Л. Л., *О некоторых проблемах залога в русском языке*, Ученые записки ЛГУ, бр. 322, стр. 20—31, Ленинград, 1963.

У српскохрватском језику имамо бројне примере афиксалних пасивних облика у народној књижевности, делима наших старијих и новијих писаца, а у последње време нарочито у публицистичком и научном стилу. Срећу се првенствено облици глагола несвршеног вида али, за разлику од руског језика, има доста примера и глагола свршеног вида (разна прошла времена, презент са разним значењима, футур).

Примери презента афиксалног пасива у српскохрватском језику су бројни у пословицама:

Коњи се *мјере* пећу, а људи памећу.
Коњ се кроз длаку *не хвали*, него кроз брзину.
Клин се клином *избија*.
Кад се *ђевојка њпроси*, торба се не носи.
Зајам се *дава* да се *врће*.
Даровноме коњу зуби се *не гледају*.
Гвожђе се *кује* док је вруће.
Во се *веже* за рогове, а чоек за језик.
Ко с *ђаволом* тикве сади, о главу му се *луњају*.
Младо се дрво *савија*.
Познаје се пијетао по крести.
Први се *мачићи* у море *бацају*.
Царска се *не њориче*.

У уметничкој књижевности чести су примери презента афиксалног пасива глагола и несвршеног и свршеног вида.

Владика је ишао у Ватикан где се новци *кују*.

Из Неапоља задовољи се кратким белешкама, јер сваки тренутак што се у соби *њроведе* изгубљен је за путника.

Ова Павлова црква се *оњравља*; врло је велика и кад се сасвим *оњрави*, биће прекрасна.

(Љ. П. Ненадовић, Писма из Италије)

Затворе се у велику собу, упале по неколико свећа, звечи дукат, *њуши* се дуван, клизи карта. . .

(Л. Лазаревић, Први пут с оцем на јутрење)

Молим вас да се *њозове* на телефон г. Нинковић, секретар.

(Б. Нушић, Госпођа министарка)

Не може бити да се *вешају* недужни људи.

(И. Андрић, Травничка хроника)

. . . а не да се *њримају* у Партију док су зелени, док су нестрпљиви и брзи на све.

. . . али никакве штете не би било да се такви никад и *не њрима*.

(М. Лалић, Хајка)

Нигде се врата *нису оћворила* ни прозор *ћодигао* ни глава помолила.

(И. Андрић, Травничка хроника)

И чешћи примери несвршеног вида:

Оно што је држава куповала *ћлаћало се* слабо и неуредно.

Док је он био жив и на власти, грех *се* у престоници *ћрогонио*, *сузбијало се* пијанство, неваљалство и нерад.

Служила се пољска ракија.

(И. Андрић, Травничка хроника)

Руски примери свршеног вида се могу наћи у књижевности 19. века, нпр. код Достојевског.

Слышно было, что *сосћавился* театр на одно представление из любителей, да и только.

Только недавно *высказалось* противное мнение, но *высказалось* ещё только в книгах, отвлеченно.

(Ф. Достоевский, Записки из Мертвого дома)

Примери афиксалног перфекта несвршеног вида:

Более недели *гоћовились*, *ћисались* брульоны и *ћерейисывались* набело письма к Николушке от всего дома, под наблюдением графини и заботливостью графа *собирались* нужные вещицы и деньги для обмундирования и обзаведения вновь произведённого офицера.

(Л. Толстой, Война и мир)

Над этой-то ямой, в казённых корытах, и *мылось* арестантское бельё. Веников пятьдесят на полке *ћодымалось* и *оћускалось* разом; все хлестались до опьянения.

(Ф. Достоевский, Записки из Мертвого дома)

Самоубийца был арестован в Пскове за бродяжничество и *ћересылался* этапным порядком на родину.

(М. Горький, Коновалов)

У српскохрватском језику није обавезно долазило до лексикализација афиксалних пасивних форми глагола свршеног вида, док су се у руском језику код глагола свршеног вида из афиксалних пасивних значења увек развиле лексеме. Можда је до те промене значења афикса *-ся*, тј. мењања граматичког у лексичко значење, долазило због тога што је афиксални пасив увек само процесуални (а не статички) пасив, а код глагола свршеног вида се у пасиву пре свега истиче резултат радње. По мишљењу В. Виноградова⁸ до лексикализације је могло долазити и због тога што је афиксална форма трећег лица

⁸ В. В. Виноградов, *Русский язык, Грамматическое учение о слове*, Издание второе, стр. 502, Высшая школа, Москва, 1972.

Ни у руском ни у српскохрватском језику афиксални пасив нема императива, ни глаголских прилога.

Према мишљењу Томе Маретића глаголски прилози се у нашем језику могу употребити у пасивном значењу. Таква се употреба среће код старијих писаца и у неким устаљеним обртима.

Рђави су оно Кара-Ђорђеви пријатељи који мисле да се Карађорђе не може хвалити *не кудећи* Милоша (тј. ако се не куди Милош).

(Вуков одговор на лажи и опадање)

Тачно је да се глаголски прилог у горњем и сличним примерима може заменити афиксалним пасивом, али је пасивни субјекат афиксалног пасива уз глаголске прилоге објекат (не кудећи Милоша), те се о граматичком пасиву, по нашем мишљењу, не може говорити.

У руском језику постоје партиципи на *-ся* који имају пасивно значење. В. Козлова¹⁰ их назива *возвратно-страдательные причастия*.

Пошто су ови партиципи релативно нова граматичка категорија, и при том категорија која се, како изгледа, развија, они још нису довољно проучени.

Српскохрватски језик, наравно, нема такве партиципе. Такве пасивне партиципе на *-ся* и њихове партиципске конструкције ми преводимо трпним придевом, још чешће релативном реченицом, у којој предикат може бити у афиксалном пасиву или у активу.

Такав афиксални пасив налази се, на пример, у објашњењу Вуковом уз изреку: „Олес ајнс, као Шваби тралала“: „Приповиједа се како су ђаво и Шваба погодили да један другог носи, докле *онај који се носи* не испјева једну пјесму. . .“¹¹ Подвучена реченица као да замењује непостојећи у српскохрватском језику трпни афиксални партицип.

Руски научници су, анализирајући језик руске књижевности 16. века, утврдили да у том језику није било пасивних партиципа са афиксом *-ся*, а нема података за пасивна значења тих партиципа ни у језику 17. и 18. века (афиксални пасив је уопште млађи него сложени пасив). Тек од друге половине 19. века развијају се у делима великих руских писаца пасивна значења партиципа са афиксом *-ся*.

Трпни партиципи на *-ся* су лексички ограничени на релативно мали круг глагола.

У највећем броју случајева глаголи од којих се твори трпни афиксални партицип имају префикс.

Глаголи несвршеног вида у савременом руском језику ретко имају трпни партицип прошлог времена на *-нный* или *-тый*. То су усамљени облици као: *деланный*, *печатанный*, *жаренный* и сл., који лако прелазе у придеве.

⁹ Т. Маретић, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, параграф 628ц, Матица хрватска, Загреб, 1963.

¹⁰ Козлова В. Е., *Возвратно-страдательные причастия в современном русском литературном языке*, *Современный русский язык*, Ученые записки бр. 216, МГПИ им. В. И. Ленина, стр. 81—98, Москва, 1964.

¹¹ Вук Стефановић Караџић, *Српске народне пословице*, Друго државно издање, 4688, Београд, 1933.

Трпни афиксални партиципи прошлог времена од глагола несвршеног вида попут *делави́вшийся, храниви́вшийся* постају продуктивни и на неки начин надокнађују непостојање одговарајућих трпних партиципа у ужем смислу.

Афиксални трпни партиципи садашњег времена глагола несвршеног вида попут *сѝроящийся* су ређи.

Афиксални партиципи свршеног вида су крајње ретки:

Новый этап, открывшийся Октябрьской революцией. . .

У језику лепе књижевности 19. века нашли смо примере попут овог, где је пасивно значење партиципа несумњиво:

Князя Андрея внесли и положили на только что *очисти́вшийся* стол, с которого фельдшер споласкивал что-то.

(Л. Толстой, Война и мир)

Данас се афиксални трпни партиципи најчешће срећу у научном и публицистичком стилу.

V

Лични облици афиксалног пасива творе се најчешће за треће лице.

И у руском и у српскохрватском језику су могући и облици другог лица, па евентуално и првог, али у одређеном контексту, тј у канцеларијском стилу.

То су мање или више архаични облици као: извештавате се, премештате се, разрешавате се, упућујете се, умољавате се, оптужујете се, ослобађате се, позивате се и сл.

Или:

Вы *обвиняе́тесь* в том, что третьего сего сентября оскорбили словами и действием. . (А. Чехов, Унтер Пришибеев)

Па и облици за прво лице:

Я не могу быть полезным вашему сыну по той простой причине, что сам, да, сам *йривлекаю́сь* по политическому делу.

(К Федин, Необыкновенное лето)

VI

Покушали смо да укажемо на неке сличности и разлике руских и српскохрватских афиксалних пасивних облика.

Могли бисмо закључити:

Афиксални пасив се данас у руском језику среће само код глагола несвршеног вида, али је у том кругу донекле лексички ограничен.

У српскохрватском језику глаголски вид не ограничава творбу афиксалног пасива.

У руском језику постоји велики број лексема — афиксалних глагола свршеног вида који имају парњаке несвршеног вида са пасивним значењем. До лексикализације је код глагола свршеног вида долазило вероватно због тога што се код њих пре свега истиче не процес него резултат који доводи до новог стања, а и због тога што су афиксални облици мање пасивни од облика сложеног пасива.

У српскохрватском језику процес лексикализације свршених глагола није отишао толико далеко као у руском.

Најчешћи су облици трећег лица афиксалног пасива, док је употреба другог и првог лица у оба језика карактеристична само за канцеларијски стил.

У руском језику се развија и категорија афиксалних партиципа са пасивним значењем.

И у руском и у српскохрватском језику афиксални пасив има само значење процесуалног пасива.

Др Вера Николић

АФФИКСАЛЬНЫЙ ПАССИВ В РУССКОМ И СЕРБО-ХОРВАТСКОМ ЯЗЫКАХ

Резюме

В работе подчеркивается основное сходство и различия между аффиксальными пассивными формами русского и сербо-хорватского языков.

1. Аффиксальный пассив в настоящее время образуется в русском языке только от глаголов несовершенного вида. В сербо-хорватском языке глагольный вид не ограничивает образование аффиксального пассива.

2. В русском языке существует большое число лексем, глаголов совершенного вида на -ся, которые имеют видовые пары пассивного значения. В сербо-хорватском языке процесс лексикализации глаголов совершенного вида зашел не так далеко, как в русском языке.

3. Наиболее частыми являются формы третьего лица аффиксального пассива. В обоих языках употребление второго и возможно первого лица характерно только для канцелярского стиля.

4. В русском языке развивается и категория аффиксальных причастий с пассивным значением.

5. И в русском и в сербо-хорватском языках аффиксальный пассив имеет только значение процессуального пассива.

Др ЉУБОМИР МИХАИЛОВИЋ (Београд)

БЕЗЛИЧНЕ ГЛАГОЛСКЕ КОНСТРУКЦИЈЕ КАО СРЕДСТВО СИНТАКСИЧКЕ КОМПРЕСИЈЕ У ЕНГЛЕСКОМ И СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

Под синтаксичком компресијом разумемо такво скраћивање у облику појединих реченичних делова какво не мења синтаксичке односе у реченици као целини. Међу најчешће начине синтаксичке компресије спада употреба предикатских конструкција које садрже безлични глаголски облик место предикатских конструкција које садрже лични глаголски облик. Овај начин синтаксичке компресије није подједнако заступљен у свим језицима, па се с разлогом може претпоставити да он има типолошку вредност. Ја ћу покушати да на одабраним примерима из савременог енглеског језика, а служећи се српскохрватским преводним еквивалентима, покажем да је синтаксичка компресија типолошко језичко обележје.

У енглеске безличне глаголске облике убрајамо: инфинитив са *to*, инфинитив без *to*, партицип на *-ing* и партицип на *-ed*.¹⁰ Они се могу јавити у конструкцији са субјектом, али су обично без њега. Следећих неколико примера треба да илуструје обе те могућности у поређењу са преводом на српскохрватски језик.

- (1) The best thing would be to tell everybody. — Најбоље би било рећи свима.
- (2) The best thing would be for you to tell everybody. — Најбоље би било да кажете свима.

У примеру (1) енглески инфинитив нема субјекта, а могућ је превод српскохрватским инфинитивом. У примеру (2) енглески инфинитив има субјект, али није могућ превод српскохрватским инфинитивом.

- (3) All I did was hit him on the head. — Све што сам учинио било је да сам га ударио по глави.

¹ Класификација енглеских безличних глаголских облика и примери њиховог јављања у различитим синтаксичким функцијама узети су из књиге: Randolph Quirk and Sidney Greenbaum, *A University Grammar of English*, London, Longman, 1973, pp. 310—311, 320—321, 322—329.

- (4) Rather than John do it, I'd prefer to give the job to Mary. — Више бих волео да дам тај посао Марији него да га Јован ради.

У примеру (3), који је без субјекта у енглеском језику, није могућ превод безличним глаголским обликом, тј инфинитивом, у српскохрватском језику. У примеру (4), који садржи субјект у енглеском језику, српскохрватски превод је такође могућ само са личним глаголским обликом.

- (5) Leaving the room, he tripped over the mat. — Излазећи из собе, он се саплео на простирку.
(6) Her aunt having left the room, I declared my passionate love for Celia. — Пошто јој је тетка изашла из собе, ја сам Силији изјавио страсну љубав.

Док је у примеру (5), који је без субјекта у енглеском језику, могућ српскохрватски превод партиципом, у примеру (6), који у енглеском језику има субјект, није могућ српскохрватски превод без личног глаголског облика.

- (7) Covered with confusion, I left the room. — Обузет збуњеношћу, изашао сам из собе.
(8) We left the room and went home, the job finished. — Изашли смо из собе и отишли кући, пошто је посао завршен.

У примеру (7) енглески партицип без субјекта могуће је превести српскохрватским партиципом, али у примеру (8) енглески партицип са субјектом може се превести на српскохрватски језик само личним глаголским обликом.

У оквиру реченице енглески безлични глаголски облици могу имати различите функције, мада за неке од њих у том погледу постоје јасна ограничења. Посматраћемо, прво, номиналне функције, одвојено за сваки безлични глаголски облик.

- (9) For a bridge to collapse like that is unbelievable. — Да се мост сруши тако јесте невероватно.
(10) He likes everyone to be happy. — Он воли да свако буде задовољан.
(11) My wish is to be a pilot. — Жеља ми је да будем пилот.
(12) His ambition, to be a straight actor, was never fulfilled. — Његова жудња да буде прави глумац никад се није испунила.
(13) I'm glad to help you. — Мило ми је што сам вам помогао.

Енглески инфинитив у наведеним примерима има функцију субјекта (9), директног објекта (10), предикатива (11), апозитива (12) и придевске допуне (13). Ни у једном случају превод на српскохрватски језик није садржао безлични глаголски облик.

- (14) Telling lies is wrong. — Говорити лажи је грег но.
(15) No one enjoys deceiving his own family. — Нико не ужива да превари своју рођену породицу.

- (16) His favourite pastime is playing practical jokes. — Њему је омиљена разонода да прави шале на туђ рачун.
- (17) His hobby, collecting stamps, absorbed him. — Његова забава да скупља марке сасвим га је окупила.
- (18) I'm tired of being treated like a child. — Досадило ми је да са мном поступају као са дететом.
- (19) The children were busy building sandcastles. — Деца су била заузета зидањем замкова од песка.

У наведеним примерима употребљен је енглески партицип на *-ing*, и то као субјект (14), директни објект (15), предикатив (16), апозитив (17), предлошка допуна (18) и придевска допуна (19). У примерима (14) и (19) српскохрватски превод садржи безлични глаголски облик, док је у осталим примерима најприхватљивији српскохрватски превод који садржи лични глаголски облик.

Прелазимо сад на примере у којима се енглески безлични глаголски облици појављују у функцији постмодификатора, тј. ближе одредбе која долази после управне речи у номиналној синтагми.

- (20) A tile falling from a roof shattered into fragments at his feet. — Цреп који је пао са крова разбио се у парчад пред његовим ногама.
- (21) The only car repaired by that mechanic is mine. — Једини ауто који је оправрио тај механичар јесте мој.
- (22) Any coins found on this site must be handed to the police. — Сваки новац нађен на овом земљишту мора се предати полицији.
- (23) The next train to arrive was from York. — Следећи воз који је дошао био је из Јорка.

Само у примеру (22) партицип на *-ed* преведен је српскохрватским партиципом. У осталим примерима партицип на *-ing* (20), партицип на *-ed* (21) и инфинитив (23) преведени су на српскохрватски језик личним глаголским облицима, као једино могућим.

Што се тиче примера у којима се енглески безлични глаголски облици појављују у функцији премодификатора, тј. ближе одредбе која долази пре управне речи у номиналној синтагми, реч је само о партиципима.

- (24) I was wakened by a barking dog. — Пробудио ме је пас који лаје.
- (25) The vanished treasure. — Ишчезло благо.
- (26) A smiling face. — Насмејано лице.

Као што се види, у неким случајевима је обавезан превод српскохрватским личним глаголским обликом (24), док у другим случајевима енглеском партиципу одговара српскохрватски партицип (25, 26).

Задржаћемо се још на примерима у којима енглески безлични глаголски облици имају функцију прилошке одредбе.

- (27) He wrote his greatest novel while working on a freighter. — Написао је свој највећи роман док је радио на једном теретном броду.
- (28) The weather having improved, we enjoyed the rest of the game. — Пошто се време поправило, уживали смо у наставку игре.

- (29) I left early to catch the train. — Изашао сам рано да ухватим воз.
- (30) They left the door open in order for me to hear the baby. — Они су оставили врата отворена да бих чуо бебу.
- (31) He took up anthropology, stimulated by our enthusiasm. — Дао се на антропологију, подстакнут нашим одушевљењем.
- (32) She hesitated, being very suspicious, to open the door. — Оклевала је, како је била врло сумњичава, да отвори врата.
- (33) He opened his case to look for a book. — Отворио је своју торбу да потражи неку књигу.

Осим у примеру (31), где је енглески партицип на *-ed* преведен српскохрватским партиципом, у свим осталим примерима српскохрватске реченице садрже лични глаголски облик, б'ило као једино могућ било као најприхватљивији превод.

Наведеним примерима, разуме се, не исцрпљују се све синтаксичке функције енглеских безличних глаголских облика. Исто тако, нису узета у обзир разна ограничења употребе везана за лексичке категорије и за граматичке категорије изражене личним глаголским облицима који се јављају у истој реченици. Такође се са сигурношћу може рећи да нису исцрпене све могућности српскохрватског превода. Осим тога, треба истаћи да су обухваћени само српскохрватски преводни еквиваленти енглеских реченица, а не и енглески преводни еквиваленти српскохрватских безличних глаголских облика.

Међутим, сматрам да су се и у оваквом оријентационом испитивању јасно испољиле две ствари. Прво, постоје случајеви у којима се енглеске безличне глаголске конструкције могу превести на српскохрватски језик искључиво личним глаголским конструкцијама. И друго, ови случајеви се односе на већи део синтаксичких функција које могу имати енглеске безличне глаголске конструкције. Одатле произлази да је синтаксичка компресија помоћу безличних глаголских конструкција јаче изражена у енглеском него у српскохрватском језику, што нам даје основу за закључак да су обухваћена глаголска обележја значајна за разликовање структуре енглеског и српскохрватског језика. Другим речима, безличне глаголске конструкције као средство синтаксичке компресије заиста имају типолошку вредност.

Dr Ljubomir Mihailović

NON-FINITE VERB PHRASES AS A METHOD OF SYNTACTIC COMPRESSION IN
ENGLISH AND SERBO-CROATIAN

S u m m a r y

Syntactic compression is a manner of reducing the form of sentence elements without changing syntactic relations between them. One of the most frequent methods of syntactic compression is the use of non-finite predicative constructions instead of finite ones. This method does not occur equally in languages, which may be regarded as an indication of its typological value. This paper aims at discussing syntactic compression as a typological feature, using some selected English examples and their Serbo-Croatian translation equivalents.

The English non-finite verb forms taken into account are: (1) infinitive with *to*, (2) infinitive without *to*, (3) *-ing* participle, and (4) *-ed* participle. They are analysed, together with their Serbo-Croatian equivalents, with regard to the presence/absence of the subject, and to various syntactic functions (subject, object, predicative, complement, appositive, modifier).

The analysis shows that the possibility of syntactic compression by using non-finite verb phrases is realized more often in English than in Serbo-Croatian, the difference being indicative of a structural difference between the two languages. Therefore, it is concluded that non-finite verb phrases used as a method of syntactic compression can serve as a typological feature.

ЉУБИНКО РАДЕНКОВИЋ (Београд)

СТРУКТУРНО-ТИПОЛОШКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ЗНАКОВНОСТИ ПИСАНИХ МАГИЈСКИХ ФОРМУЛА И ДРУГИХ БАЈАЛИЧКИХ ФОРМИ

Податак који још на почетку саопштава Черноризац Храбар у свом трактату о стварању словенског писма, да су Словенима пре азбуке иста средства (црте и зарези) служила и за читање и за гатање (Прѣжде оубѣ словѣне не имѣхъ книгъ на чрѣтами и рѣзани чѣтѣхъ и гатаахъ, погани сѣще)¹ значајан је са два аспекта.

Прво, треба утврдити шта је Храбар подразумевао под изразом *čytěho*. У овом контексту има логике да се израз преведе „читаху“, јер је очигледно да Храбар упоређује различите системе језичких знакова и говори који је од њих најадекватнији словенским речима. С друге стране, тешко је поверовати да су Словени пре Ђирила и Методија имали неко утврђено писмо, самим тим, поменуто реч би требало схватити као „бројаху“, јер на то упућују и стари облици *čisti*, *čismę*, *čislo*.

Неспоразум који се на овај начин открива, има шири значај за проблем који ће се овде решавати.

У словенским језицима срећемо појаву да облици *čisti* (*čbtq*), *čitati*, преносе значење и „бројати“ и „читати“, као и апстрактнија значења „уважавати“, „мислити“, „сматрати“, „одгонетати“ и сл. Уп.: ст. слов. *чисти*, *чѣтѣ* „бројати, читати“, „уважавати“; сх. (арх) *чисѣи* („читати“) (*Ki budete čisti te knjige*)²; чеш. *čisti* „читати“, *čist* „мислити, сматрати“, ст. пољ. *czyść, czte* „читати“, буг. диј. *чиѣ* „бројати“, слов. *čitati* „читати“, чеш. *čitati* „читати“, „бројати“, „сматрати“, гор. луж. *čitać* „читати“, рус. *čitat'* „читати“, „бројати“ (посебно у говорима Тулске и Калушске губерније развила су се и специфичнија значења).³ Ови облици се могу свести на индоевропске претпостављене облике: **kito*, **keit-tci* / **skito*, **skait-tci* и они се могу пратити и у другим сродним језицима: лит. *skaitau*, *skaityti* „бројати“, „читати“, лет.

¹ „О ѱисменехъ чрѣноризца Храбра“. С. Г. Вилинскій, *Сказаніе Черноризца Храбра о ѱисъменахъ славянскихъ*, Одесса, 1901, с. 37.

² Владимир Мажуранић. *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni riječnik*, JAZU, Zagreb, 1908—1922, (Пон. изд. „Informator“, Zagreb 1975), с. 170.

³ *Этимологический словарь славянскихъ языков. Праславянский фонд*. Вып. 4, „Наука“, Москва, 1977, с. 123.

škietu, „skist“ „мислити“, ст. инд. *cétati* „примећује, мисли схвата“, *sikitvan* „онај који схвата“, авест. *čkiθwa* „који размишља“, ир. *ciall* „разум, разумевање“, гот. *skaidan* „раздвајати“, ст. в. нем. *sceidan*, исто итд.⁴ Из ових паралела се може извући закључак да се у архаичној мисли прасловена, а вероватно и праиндоевропљана, бројање, а касније и читање, схватало као *ѿриказивање*, (*уѿоређивање*) и *ѿреѿознавање* неког мноштва објекта с којима се вршила нека операција (нпр. размена). Према томе, у првим облицима бројања и „читања“ на основу црта и зареза, треба видети елементе човекове знаковне делатности, усавршавање вештине да се уведе помоћно психолошко средство, квазиобјекат, који се користи за примање, чување, трансформисање и преношење информација о предмету који се замењује.⁵ У светлу овог закључка може се као истокоренска реч са наведеним облицима сматрати и сх. *чиии* исти, једнак, сушти“ (*чиии оѿац*),⁶ мада о томе постоје друкчија мишљења.⁷

Вероватно да се најадекватније значење облика *čbtěho*, онако како га Храбар схвата, може изразити речима „приказиваху, представљаху“.

Друго, блискост значења „*čbtěho*“ и „*gataahō*“, наводи на закључак да су Словени лако прихватили и чували врло разноврсни инвентар писаних и иконицких магијских формула које су примали преко грчких апокрифних списа, разних лекаруша и амајлија. Порекло многих записа је тешко утврдити, јер се приликом преписивања није водило рачуна да се сачува садржај (који је у већини случајева због своје лапидарности и свог посебног митолошко-религијског кода, био преписивачима и нејасан) већ да се што верније имитира форма.

Преписивањем и дистрибуцијом формула и апокрифних молитава у нас су се бавила црквена лица, не само из разлога што су једино она била писмена, већ и зато што су у лику хришћанских свештеника обједињавала и институцију племенског врача. Везивање нашег народа за црквене вође у време одсуства домаће политичке власти, најмање је због саме хришћанске идеологије, већ је народ у тренутку колективног неспокојства оживљавао у лику свештеника архетип раније институције.

Званични носиоци хришћанске идеологије су врло рано осетили опасност од разводњавања и кварења хришћанског учења оваквим средствима, па су у више наврата званично осудили ове појаве и формулисали строга правила о кажњавању оних који се не придржавају званичног става. На пример, на *VI васељенском сабору* („Трулски сабор“), на *Анкирском ѿомјесном сабору*,

⁴ А. Преображенский. *Этимологический словарь русского языка*, Москва—Ленинград, 1949, с. 1211—1212; *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*. Вып. 4, с. 119, 123; Aleksander Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1957, с. 83, итд.

⁵ Л. С. Выготский, А. Р. Лурия. *Этюды ѿ истории ѿведения*, Москва—Ленинград, 1930, с. 47.

⁶ Гл. Елезовић. *Речник косовско-меѿохијској дијалекѿа*, II, СКА, Српски дијалектолошки зборник, књ. V, Београд, 1935, с. 449.

⁷ Уп. А. Vaillant, „Serbo-croate čitav, čiti“, *Revue des Études slaves*, Paris, 6 (1926), с. 106—106; F. Miklosich. *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Wien, 1886, с. 38; Petar Skok. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I, JAZU, Zagreb, 1971, с. 229; итд.

Правилима св. отаца — *Василија Великог, Григорија Неокесаријског* итд.⁸ У једном правилу се каже да су амајлије окови душа оних који их праве, и да сви који их носе треба да се изагнају из цркве.⁹ Правило 72. је вероватно најригорозније. Ту се каже: „Који се вјежба код врача или сличних, нека буде под казном онолико времена, колико и убијце“.¹⁰

На нашем терену има доста извора за проучавање записа, апокрифних молитава и сл. материјала који је имао магијску намену.¹¹ За проучавање апокрифних молитава велики значај има рад А. И. Јацимирског „*Историја лажних молитава у јужно-словенској писмености*“¹² где су описани и рукописи Народне библиотеке у Београду који су касније изгорели.

⁸ Никодим (Милаш). *Правила (КАНОНЕС) православној цркви с тумачењима*, Нови Сад, I (1895), с. 545, 551, II (1896), с. 24, 93, 413, 419, 502. Каснији однос видети у: V. Маџуганић. *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*, с. 13—19.

⁹ Никодим (Милаш). Нав. дело, књ. II, с. 93.

¹⁰ Исто, књ. II, с. 413.

¹¹ Братић, Тома А. *Народно лијечење. Из времена једне лекаруше из 1843. године*, ГЗМ, XX (1908), с. 357—362; Братић, Тома А. *Пабирци из народне медицине у Херцеговини*, ГЗМ, XV (1903), с. 163; Братић, Тома А. *Пабирци из народној вейеринарства*, ГЗМ, XIV (1902), с. 158; Бушетић, Тодор М. *Народна медицина у Срба сељака у ср. хрватској*, Архив САНУ, Етнограф. зб. бр. 163-1-2; Врчевић, Вук. *Манасири и цркве у Херцеговини*, „Србадија“, I (1875), св. 5, с. 112; Врчевић, Вук. *Народно сујевјерије или врачање, слушања и бајања*, „Србадија“, II (1876), св. 5, с. 71; Вукова браћа. *Уредио Веселин Чајкановић*, СЕЗ, L (1934), с. 46; Вуксан, Душан. *Један зборник народних лијекова из прошлог вијека*, ГЕМ, III (1928), с. 13; Gavazzi Milovan. *Sator-formula и Južnih Slavena*, NS, II (1923), с. 39—46; Глик, Леополд. *Народно лијечење бјесноће у Босни и Херцеговини*, ГЗМ, V (1893), св. 3, с. 501—504; Глик, Леополд. *О уроцима*, ГЗМ, I (1889), св. 4, с. 59; Глик, Леополд. *Хамајлије и зајиси у народном лекарству Босне и Херцеговине*, ГЗМ, II (1890), св. 1, с. 45—55; Грђић-Бјелокошић, Лука. *Бајања (вјеровјерије) и домаћи лијекови у Горњој Херцеговини*, Архив САНУ, Етнограф. зб. бр. 2-3-23; Драгићевић, Ристо. *Једна неиздана лекаруша*, ГЕМЦ, I (1961), с. 222; Ђорђевић, Владан. *Народна медицина у Срба*, Нови Сад, 1872, с. 33. (Прештампано из Летописа 114); Ђорђевић, Тихомир Р. *Амајлија*, „Караџић“, IV (1903), с. 202, 204—205; Ђорђевић, Тихомир. *Поред Тојлице. Путописне белешке*, „Браство“, VII (1896), с. 29, 33, 41—42; Ђуричић, А. *Нека погрешна шватања и нашег народа о лијечењу*, ŽZ, XIV (1960), бр. 5, с. 23—25; Иванчевић, П. С. *Зајис од крознице*, „Караџић“, II (1900) с. 97; Јагић, V. *Sredovječni liekovi, gatanja i vraćanja*, „Starine“, X (1878), с. 93; Јацимирский, А. И. *Къ исторіи ложныхъ молитвъ въ южно-славянској писменности*, ИОРЯС, XVIII (1913), св. 3 (с. 1—102), св. 4 (с. 16—126); Candrea, I-Aurel. *Folklorul medical Roman comparat. Privire generala medicina magica*, Casa scoalelor, 1944, с. 423—424; 431—434; Катић, Релја. *Српска медицина од IX до XIX века*, САНУ, Пос. издања, књ. CDXV, Одељење медицинских наука књ. 21, Београд 1967, с. 68—79; Кеповъ, Ив. П. *Народописни, живописни и езикови материјали о њ с. Бобошево, Дуинишко*, Сборник, XIIII (1936), с. 163; Милићевић, М. Ђ. *Живој Срба сељака*, Београд 1867, с. 96. (Прештампано из Гласника XXII); Мићић, Љубомир Ж. *Злајибор. Антиројеографска историја*, СЕЗ, XXXIV (1925), с. 347; Мишковић, Јован. *Нешто из лекарства Рудничана*, II, САЦЛ, II (1875), с. 211—226; Möderndorfer, Vinko. *Ljudska medicina pri Slovencih*, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana 1964, с. 46; Murgić, Franjo. *Visoko и Bosni. Narodni život i običaji*, ZNŽ, VIII (1903), с. 101—102; Novaković, Stojan. *Апокрифни зборник нашег вијека*, „Starine“, XVIII (1886), с. 181; Нушић, Бранислав Ђ. *Косово. Опис земље и народа*, I, Матица српска, књ. 6, Нови Сад, 1902, с. 137; Schneeweis, Edmund. *Grundris des Volksglaubens und Volksbrauchs der Serbokroaten*, Celje 1935, с. 45—46; Т(рухелка), (Ђиро). *Један занимљив зајис писан босанцином*, ГЗМ, XVIII, (1906), с. 349—354; Трухелка, Ђиро. *Лијечничтво по народној предаји босанској и по једном старом рукопису*, ГЗМ, I (1889), св. 4, с. 99; Т(рухелка), (Ђиро). *Опис један зајис писан босанцином*, ГЗМ, XVIII (1906), с. 540—541; Filipović, Mil(enko), S. *Lekariša iz Tešnja*, Miscellanea I (1937), с. 157.

¹² А. И. Јацимирский, „*Къ исторіи ложныхъ молитвъ въ южнославянској писменности*“, Известія Отделенія русскаго языка и словесности Императорској академіи наукъ,

Читав инвентар ових магијских средстава се може разврстати, прво, на вербална, невербална и комбинована средства. Вербална, пак средства, могу се поделити на текстове који имају наративни карактер и текстове чија је комуникативност у формалном распореду језичких средстава. Невербална средства су разне формуле сликовног карактера као и канонизовани ритуал који се прописује. Синхронијски гледано, раздео формула које комуникативност остварују формом, по функцији су једнаке невербалним формулама иконичког карактера. Комбинована средства су обично сликовне форме на којима су исписана поједина слова или речи.

Ван очигледних међусобних утицаја апокрифних молитви и народних басми, постоји и типолошка сличност уочљива ван конкретног садржаја који ови системи преносе, а која се односи на начин моделирања објективног света језичким средствима. И у једном и другом случају срећемо два основна облика: а) *отворену молићвену форму* где језик има превасходно емотивну и конативну функцију; б) *затворену наративну форму*, где језик превасходно има митску функцију и где се порука остварује причањем о некој трансформацији објеката.

Као пример за први случај може послужити ова апокрифна молитва:

Благи домовникъ, лоукава домовница, тако ми простръѣѣ лознаго, иди немоуи штъ раба божѣа (име ѿ) тако же и зъмниа штъ лонца тврѣда тврѣдѣа чрънила почрънено съ недннмъ преподсанѣемъ и съ меденими шѣѣщамѣи, що грѣдешъ тако кокошъ, нскашъ такоже елень медъ по медъ; приди въ место твое дваставное съ седамъдесеты нокти твоими. Станемъ добре, станемъ съ страхомъ.¹³

Њој би одговарао овакав тип басме:

Мамко, бела ли си;
мамко, црвена ли си;
мамко, модра ли си,
мамко, шарена ли си?
Ако си бела, иди при бело цвеће;
ако си црвена, иди при црвено цвеће;
ако си модра, иди при модро цвеће;
ако си шарена, иди при шарено цвеће.
Иди на цареве ливаде;
там царице с царчетија,
там краљице с краљчетија,
там буле с булчетија.
Усту, уступете, растурете се!

Санктпетербургъ, т. XVIII (1913), св. 3, с. 1—102; св. 4 (1914), с. 16—126. Занимљиви радови о овим проблемима у којима је наведена и литература су: Леонтије Павловић. „Београдски рукописни молићвени свици“, ГЕМ, VIII (1959), Београд 1960, с. 117—135; Valentin Petanec „Starohrvatski glagolski uklin protiv zmija u rukopisu 14. stoljeća ZNŽ, 40 (1962), с. 409—412, i dr.

¹³ Vladimir Kačanovskij. „Apokrifne molitve, gatanja i priče“, Starine, XIII (1881), с. 154.

Кано цвеће по девојке,
кано прашина по путу.

(Од мамке)¹⁴

За други, „затворени“ тип, могу послужити ови примери:

- 1) (...) во дни ахова црѣ не высть дожда на земли ꙗ лѣтан ѿ мць.
земла изжелѣзниша. а ты кровь стани не кани ж не кани.

(код крѣви)¹⁵

- 2) об онъ поль іордана, стоеть три аггли. единъ вежеть и единъ рѣшить и
единъ вѣпѣть. (...)

(митва ѿ запора водѣ)¹⁶

Њима одговара овај тип басме:

Израсла јабука на делу.
На њој три јабуке.
Дуну ветар с планине
и обори три јабуке:
једна паде у траву
— исече је коса;
друга паде у силав
— исече ју бритва;
трећа паде у ракље
— поједоше ју мрави и 'тице.

(Од крајника)¹⁷

Најраспрострањенија магијска формула код нас јесте тзв. „САТОР формула“. Њен основни облик (који се јавља у различитим модификацијама) гласи:

S	A	T	O	R
A	R	E	P	O
T	E	N	E	T
O	P	E	R	A
R	O	T	A	S

Распоред слова омогућава да се формула може читати вертикално и хоризонтално, с леве или десне стране и увек се добијају исте ознаке.

¹⁴ Владимир М. Николић. „Из Лужнице и Нишаве“, СЕЗ, XVI (1910), с. 273.

¹⁵ А. И. Яцимирский. „Къ исторіи лож. моливѣ“, св. 4, с. 22.

¹⁶ Исто, с. 3.

¹⁷ Сава Мил. Милосављевић. „Из среза хомољскоја“, СЕЗ, XIX (1913), с. 221.

По сличном принципу формирану формулу срећемо на етиопском тлу:¹⁸

S	L	M	N
L	F	H	M
M	H	F	L
N	M	L	S

ሰ	ሉ	ፈ	ነ
ሉ	ፍ	ከ	ፈ
ፈ	ከ	ፍ	ሉ
ነ	ፈ	ሉ	ሰ

Слова у квадрату означавају име „Соломон“, а четири централна квадрата су испуњена двама првим и последњим словима етиопског писма *H* и *F*. У формули се среће још једно име — *Melos*, добијено обратним читањем имена Соломон, а које се спомиње

у неким књигама етиопске цркве, као и у магијској литератури.

О „САТОР формули“ је покренута дискусија још осамдесетих година прошлог века у *Берлинском друштву за еџнологију, аниџрологију и древну историју*.¹⁹ Међутим, ни тада, а ни касније, није се дошло до јединственог решења о пореклу и значењу ове формуле. Код нас су се овом формулом бавили *M. Gavazzi*²⁰ и *M. Будимир*.²¹ Последњи сматра да ова формула (један од најстаријих њених помена је у Помпеји) припада јужноиталијанској орфичко-питагорејској тајној дружини, а назив *AREPO* је име демона или божанства дошло још од старих Пеласта. Он целу формулу преводи као „*Арејо Сјасиџељ задржава чини и болове*“. Други је пак преводи као „*Велики Сејач држи све њослове у својој руци*“,²² као и на многе друге начине.

Ова формула, као и један други тип формула (организованих по опадајућим низовима) на којима ћу се више задржати, јесу изванредни примери човекове тежње да се супротстави *ениџроџи* природе моделима чија ентропија тежи нули.

Једна формула „од грознице“ изгледа овако:

R — a — p — e — s — e — n — d:
 R — a — p — e — s — e — n;
 R — a — p — e — s — e;
 R — a — p — e — s;
 R — a — p — e;
 R — a — p;
 R — a;
 R;
 a — — — — — — — — — —

¹⁸ С. Б. Чернецов. „Три маџических сџо жейџа џо маџериалам эџиоџских рукоџисных амулеџов из собрания МАЭ“, (у) *Africaana*. Африканский этнографический сборник X, Ленинград, 1975. (АН СССР, Труды Института этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая, новая серия, т. СIII, с. 210).

¹⁹ Према: Леополд Глик. „Народно лијечење бјесноће у Босни и Херцеговини“, ГЗМ, V (1893), св. 3, с. 501—504.

²⁰ Milovan Gavazzi. „Sator-formula u Južnih Slavena“, NS, II (1923), с. 39—46.

²¹ Milan Budimir. „O narodno-medicinskoj basmi SATOR AREPO“, *Miscellanea*, 5 (1942), Biblioteka Centralnog higijenskog zavoda, Beograd, с. 145—173, 255—258.

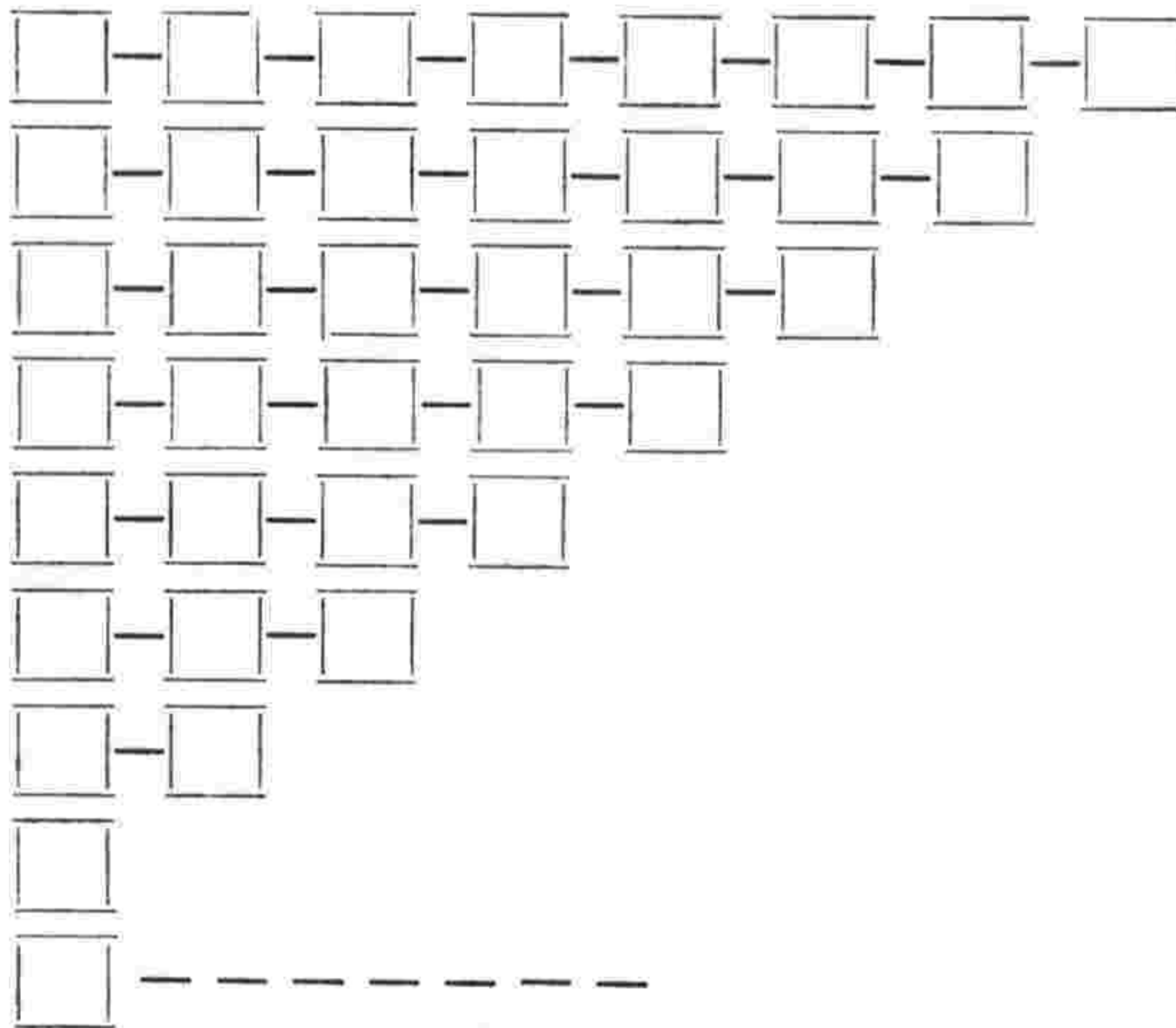
²² Франклин Фолсом. *Книџа о языке*, Москва, 1974, с. 149. (Прев. с енглеског).

Заједно с формулом иде упутство: „Запис се њодели на њри дела, ња се сваки њуѡ њо ѡри реда у води ѡѡије ѡри чим ће грозница ѡочейи хваѡаѡи“.²³ Записивач је пропустио да напише на чему се формула записује. Међутим, то се може видети из других примера, и тај податак у целом поступку није релевантан.

По истом принципу су реализоване и ове формуле:

S	i	s	s	u	s	i	t	a	R	V	A	S	H
	i	s	s	u	s	i	t	a	V	A	S	H	
		s	s	u	s	i	t	a	A	S	H		
			u	s	i	t	a	S	H				
				s	i	t	a	H ²⁵					
					u	t	a						
						m	a						
							a ²⁴						

У оваквим примерима, графема (слова) немају функцију означавања гласова, већ су то форме просторног модела (иконичког знака) који на идеалан начин одсликава стање болести, у смислу опозиције ѡвољно ↔ неѡвољно. Према томе, формула „RAPESEND“ се може и овако приказати:

Текст на нивоу основног значења је неразумљив (= туђ), мада је некад имао неко значење (уп. лат. *rapio* „градити, силом освојити“, *rapidus* „брз, жесток“ и сл.). Ова његова накнадна карактеристика омогућила је да текст иступи као модел болести (која се такође може означити као „туђа“, односно која објективно „живи“ ван организма), који је у опозицији са стварним стањем по обележју *организовано* ↔ *неорганизовано*, или по дискретној каракте-

²³ П. С. Јованчевић. „Запис од ѡрознице“, Караѡић, II (1910), с. 97.

²⁴ Н. Ф. Сумцов. *Очерк иѡиѡри колдовѡѡва в Заѡадной Евроѡе*, Харьков, 1878, с. 5. (Преко: Н. Познанский. *Заѡоворы. Оѡѡѡ иѡследования ѡроисхождениа и развиѡија заѡоворных формул*, Записки Историко-филологического факультета Петроградского университета, часть СХХХVI, Петроград, 1917, с. 71).

²⁵ S. Seligmann. „Die Satorformel“, Hessische Blätter für Volkskunde, Leipzig, XIII (1914), с. 154. (По М. Gavazziju, нав. дело)

ристици маркираности. Опозиција *организовано* ↔ *неорганизовано* је преводљива у ширу опозицију *култура* ↔ *природа*, која у ствари значи, супротстављање културе ентропији којој природа тежи. Према томе, максимално организованим системом ентропија се своди на нулу, вероватноћа једне од алтернатива је максимална (формула губи по једно слово, значи, губи се болест) тј. једнака је јединици, а информација, као степен могућности одлучивања у селекцији поруке једнака је нули. (По обрасцу $I = -\log_2 p_i$, где је I = количина информације, $-\log_2$ = негативни логаритам с базом два; p_i = вероватноћа i -тог догађаја). Превазилажењем противуречности која се, у ствари, неким културним обрасцем укида, постиже се и чисто психолошки ефекат, који је врло битан у лечењу.

Поступак који је мисао реализовала у овом случају, уклапа се у општу схему до које Строс долази у „Дивљој мисли“: модел као синтетички посредник између идеје и чињенице, чињенице претвара у знак (изостављењем по једног слова ствара се лажна слика нестајања болести), односно то је пут од емпиријске разноврсности ка појмовној упрошћености, а затим од појмовне упрошћености ка синтези са *неким смислом*.²⁶

Иста порука и исти поступак се остварују и другим означавајућим средствима и опслужују другу сферу делатности. Различити примери ће то и посведочити.

Ако упоредимо басму „од крупе“ (болест стомака) која се заснива на вербалном коду и која има сасвим друкчију историју од поменуте магијске формуле, видећемо потпуно идентично структурирање поруке:

Једно суво сунце,
 две суво сунце, (тако до девет).
 Од девет суво сунце остане осам,
 од осам суво сунце остане седам, (. . .)
 од две суво сунце остане едно,
 кад едно остаде,
 пилићи га рашчобрљише,
 с метлу га пометоше,
 крупа се у прашину растури.²⁷

„Суво сунце“ које се овде помиње, на синхронијском плану одговара основној значењској јединици у поменутој писаној формули (коју условно можемо назвати „монемом“), јер „суво сунце“ такође није у функцији означавања свог првобитног денотата. С позиција језика свакодневне комуникације људи који учествују у овом комуникативном акту, „суво сунце“ је бесмислица, као и *r-a-p-e-s-e-n-d*. Разлика је што „суво сунце“ добија посебну бројну одредницу, која означава квантитативне односе („једно суво сунце, две суво сунце, . . .“), а писана формула да би означила тај однос разграђује своју „монему“ део по део (односно, губи слово по слово).

Према томе, модел наведене басме се уклапа у схематски приказ модела формуле.

²⁶ Клод Леви-Строс. *Дивља мисао*, Нолит, Београд, 1966, с. 167.

²⁷ Љубинко Раденковић. *Урок иде уз њоље, Народна бајања*, Градина, Ниш, 1973, с. 99.

Треба напоменути да је наведена формула интересантна по томе што последњи елемент „а са девет цртица“, одудара од утврђеног поретка и јавља се као неравнотежа система. То је зато што формулу чине осам графема, а не девет, па тиме долази до несагласности са практичном применом: формула се употребљава тако што се три пута дели, сваки пут по три реда. Тиме последњи ред има функцију формирања последње тријаде. Из овога се види да у функцији ове формуле значење речи (*rapesend*) нема никакву улогу, већ само формира један иконички модел који је програмиран одређеном архетипском представом. Та представа би се могла овако оквалификовати: од целине коју чине девет делова одузима се један по један део и на тај начин се ствара модел разграђивања целине, чиме се жели постићи исти такав процес и завршетак у развоју болести која је у питању. Мишљење које генерира овакве структуре, разрешава *непознато* кроз процес превођења мање разумљивог кроз разумљивије и очигледније које недвосмислено указује на позитивно решење. Тај процес има карактеристику сређивачке усмерености и хармонизирања, где се не допуштају ни веома мали елементи хаотичности и неуређености. Основни смисао овог поступка, гледано уопштено, јесте трансформација хаоса у космос, при чему космос укључује вредносни, етички аспект,²⁸ или, што је раније поменуто, супротстављање *екстројне ентропије*.

Поставља се питање, да ли је овај случај презентирања целине баш од девет делова случајан, и ако није, какво значење има?

На основу разноврсног инвентара случајева које покрива, као и широког ареала распрострањења, модел одбројавања од девет до нуле се може оквалификовати као универзалан и вероватно је праиндоевропског порекла. Низ примера то и потврђују:

1. српскохрватски

„(. . .) *Mico, u tebe je devet koža: neka bude od devet osam, od osam sedam, (. . .), od jedne, rak, nijedna (Od micine).*²⁹ У добраца девет браће, сви девет оишли на војску. Од девет остало осам, од осам седам, (. . .), од једног ниједан. (Од добраца).³⁰ У њоганице девет мајерица. Од девет остало осам, од осам седам, (. . .), од један ниједан. (Од далка).³¹ Срдомаси — маси, од девет миле браће, од девет остало осам, (. . .), (Од буба у глави).³² У ове муке девет ока. Једно њошегни, остале осам, једно њошегни, остале седам, (. . .), једно њошегни, нема ниједног. (Од урока).³³ Ошкар девет козе да њасев, однесе девет ведрики, најуни девет ведрики. Ошкар осам козе, њонесе осам ведрики, најуни осам ведрики.

²⁸ Е. М. Мелетинский. *Поэтика мифа*, Изд. „Наука“, Москва, 1976, с. 169.

²⁹ Vladimir Arđalić. „*Vasne. (Iz Bukovice u Dalmaciji)*“, ZNŽ, XVII (1912), с. 363.

³⁰ Б. У. М., *Српске народне басме. У Срему их скупио и описо. . .*, Матица, V (1870), бр. 14, с. 333—334.

³¹ Исто, с. 359.

³² Јеремија М. Павловић. „*Живот и обичај народни у Крајујевачкој Јасеници и Шумадији*“, СЕЗ, XXII (1921), с. 146; Војин Вуковић. „*Бајање у нашем народу*“, ГЕМ, XIII (1938), с. 85; Сава Мил. Милосављевић. „*Из среза Хомољскога*“, СЕЗ, XIX (1913), с. 223; Александар Петровић. „*Народно бајање у неким селима Крајујевачке Јасенице*“, ГЕМ, VIII (1933), с. 86.

³³ Леополд Глик. „*О уроцима*“, ГЗМ, I (1889), св. IV, с. 65.

(. . .), (Кад дојке оболе).³⁴ Ако је у Н. Н. девей удараца, девей брајца, нека буде од девей осам, (. . .), од један ниједан. (Од удараца).³⁵ На брзи брод се навезоше, девей горских и девей бродских, ња се њо једна давише, ња од девей осџаше осам, од осам седам, (. . .), од једне ниједна. (Прошвиу узетосџи).³⁶ У Сирме, Сирмице, девейоро дечице. Од девей осџалс осам, (. . .). (Од Сирме).³⁷ Једна серма, две серме, (. . .), девей серма. Од девей, ни девей, од осам, ни осам, (. . .), од једна, ни једна. (Од серму).³⁸ Ајде из (Лазарова) криченога џијела! У њега је девей улога, девей умсра, девей сјекавица, девей зазра. Од девей осам, од осам седам, (. . .), од један ниједан. (Од ударца).³⁹ (У) даљека *devet oka*, *niје devet, nego osam*, (. . .), *niје jedan, nego nijedan*. (Od daljeka)⁴⁰

2. словеначки

Urokov je devet, jih ni devet, je le osem, jih ni osem, je le sedem, (. . .), *je samo eden, ni noboden*. (Uroki).⁴¹ *Šenov je devet, jih ni devet, jih je le osem*, (. . .), *nista dva, je le eden, ni nobenega*. (Od šena).⁴² *Koliko je uredov? Jih je devet? Ni jih devet, jih je osem*, (. . .), *ni eden, ni nobeden*. (Bolezni želodca).⁴³ *Šuši, šuši, vas je devet, vas je ne devet, vas je osem*, (. . .), *naj vas ne bode niti eden*. (Revmatizem).⁴⁴ *Aslo, aslo, na mesto se spaslo, na devet, iz devet na osam*, (. . .), *iz eden na nič*. (Prisad).⁴⁵ *Sveti Blaž je imel devet sestra. Od devet na osem*, (. . .), *od ene do nebene*. (So vsako bolečino v grlu).⁴⁶

3. белоруски

Одна баба, одзинъ дзедъ, (џако до девей). Дзевяць бабъ, дзевяць и дзядовъ, восемъ бабъ, восемъ и дзядовъ, (. . .), одна баба, одзинъ и дзедъ, нейу бабы, нейу дзеда, нейу раны, нейу и червей.⁴⁷

³⁴ Драгутин М. Ђорђевић. „Живой и обичаји народни у Лесковачкој Морави“, СЕЗ LXX (1958), с. 576.

³⁵ Емилиан Лилек. „Вјерске сџарине из Босне и Херцеговине“, ГЗМ, VI (1894), с. 664

³⁶ Станоје М. Мијатовић. „Народна медицина Срба сељака у Левчу и Темнићу“, СЕЗ, XIII (1909), с. 300—301.

³⁷ Ј. Павловић. „Живой и обичаји народни у Крајујевачкој Јасеници и Шумадији“, СЕЗ, XXII (1921), с. 145.

³⁸ Властимир Станимировић. (Басме). Рукописна збирка, Архив САНУ, Етнограф. зб. бр. 325/13.

³⁹ Лазар М. Поповић. „Бајање џрошвиу удараца“, БВ, VIII (1893), бр. 16, с. 243.

⁴⁰ Раде Ракита. „Народна вјеровања у џредјелу Јањ, везана за човјеков живој и рад и њејов џојлед на свијеј“, ГЗМ, н.с. (етнологија), XXVI (1971), с. 76—77.

⁴¹ Vinko Möderndorfer. *Ljudska medicina pri Slovencih*, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za slovensko narodopisje, Ljubljana, 1964, с. 42.

⁴² Исто. с. 42.

⁴³ Исто. с. 148.

⁴⁴ Исто. с. 180—181.

⁴⁵ Исто. с. 259.

⁴⁶ Исто. с. 95.

⁴⁷ Е. Романов. *Белорусский сборник V*, Витебск, 1891, с. 194. (Познанский. Нав. дело с. 184).

4. украински

Червяк, червяк! Ты мав девять жинок. З девятью осталося восим, (. . .),
из одной — ни одной.⁴⁸

5. польски

Miał żółw 9 żon. Od 9 do 8, (. . .), od 1-ej do żadnej.⁴⁹

6. чешки

Svatý Petr leží v hrobě, devět červu má při sobě, osm červu má při sobě, (. . .),
žádného červa má při sobě.⁵⁰

7. литавски

Turėjo šventas Jobas devynias kirmėles, iš devyniu aštuonias, (. . .), iš vienos
nevienos⁵¹

8. румунски

Novem glandulae sorores, octo glandulae sorores, (. . .) una glandula soror.⁵²
Nouă babe, nouă fete, nouă galci, opt babe, opt fete, opt galci, (. . .) din una babă,
una fată niciuna galcă.⁵³

9. французски

Dartres de 9 réduites à 8, Dartres de 8 réduites à 7, (. . .) Dartre de 1 réduite
à point.⁵⁴

10. немачки

Neid Haut neun, — Na, ist nicht wahr, Haut nur 8 Neid. Na, ist nicht wahr
Haut nur 7 Neid, (. . .) Na, ist nicht wahr, ist nur 1 Neid. Na, nicht wahr, is
kein Neid⁵⁵

⁴⁸ М. Комаров. Нова збирка народних малоруських йриказок йрисливив, йримовок, заїадок и замовлянь, Одесса, 1800, с. 116. (Према: В. Н. Топоров. „К реконструкци индоевропейскої рийуала и рийуально-йозийических формул. На материяле заїоворов“, Труды по знаковым системам IV, Тарту, 1969, с. 25).

⁴⁹ Wisła, X, с. 590. (Према: Познанскиј. Нав. дело, с. 185).

⁵⁰ Erben, ČMČ, 34 (1840), с. 58. (Према: В. Н. Топоров. Нав. дело, с. 26).

⁵¹ V. J. Mansikka. *Litauische Zaubersprüche*, — FF Communications, XXX₂, No 87. (Према: В. Н. Топоров. Нав. дело, с. 26).

⁵² I. — Aurel Candrea. *Folklorul medical român comparat*, (București), 1944, с. 346.

⁵³ Исто, с. 343.

⁵⁴ Charles Guillon. „*Prières populaires de l'ain*“, Revue des traditions populaires, Paris, I (1886), с. 37—38.

⁵⁵ J. Ammann. *Volkssegen aus dem Böhmerwald*, Zeitschrift. . 1891—1892, с. 310 (Према: Познанскиј. Нав. дело, с. 184).

Вероватно да је овај тип басме опслуживао ширу сферу и да није био искључиво везан за бајање од црва, као што мисли В. Н. Топоров.⁵⁶

Трећа врста примера где се остварује исти тип структурирања поруке, али другим средствима јесу *јосиујци*:

„После *јодне*, кад дан већ удари *најраг*, загаси се *вајра* на *огњишћу*, *ја* се *машицама јоравни јейео*, и *јо јейелу* се дном какве *шољице ујисне* девет *колушића*. Од сваког *јог колушића* врхом *ножа црнокорца* узме се *јо мало јейела* и *сасје* у какву *шољу*; сад се *ојей јейео јоравни*, *ја* се *начини* осам *колушића*, и од њих се узме на *врх ножа јо мало јейела*. *Затим* се *начини* седам *колуша*, *ја* шест, и *тако* се *иде* на *мање* док се *дсјера* до једнога. *Онда* се у *онај јейео* у *шољи усје* мало *воде* и да *дејешу* *ше јојије*. . .“

(Лечење од *крује*)⁵⁷

Лечење од „клинова“ се изводи тако што се праве *девет* *клинчића* од борине, а *девет* од дреновине, па их отац и мајка понесу и поведу болесно дете на реку. Тамо сваким *клинчићем* додирну *детиње* болесно место и баце га у воду.⁵⁸

Бројни комплекс *девет* има значаја и у избору појединих предмета за извођење неких ритуалних поступака. „Као *средство* за бајање узима се *јеро* од *кокошке*. *Особито* се у *јоме* *цени* *девето јеро* из *деснег* *крила* *деветог* *квочкиног јилеша* *које* се *извело* у *девети* *ујорник јо Божићу*“.⁵⁹

Интересантно је, да овде *девети* *иде* заједно са *десни* који у симболици мита и ритуала припада парадигми која даје опште значење „прави“, „повољан“, „добар“.⁶⁰

Већ је примећено да је једно од обележја архаичних култура и симболично значење појединих бројних комплекса. У томе преовладавају тријаде и бројеви дељиви са три. То је видљиво у раним Упанишадама⁶¹ као и у другим манифестационим облицима културе (на пример сликовно представљање *Мишре* између две бакље или *Исуса* између два стражара).⁶²

И у текстовима наше традиционалне културе су уочљиви устаљени бројни комплекси. *Т. Марешкић* је на материјалу Вукових епских песама извршио класификацију примера у којима се јављају, како их он назива, „стајаћи бро-

⁵⁶ В. Н. Топоров. „К реконструкци индоевропског ритуала и ритуално-поетических формул. (На материјале заговора)“, Труды по знаковым системам IV, Тарту, 1969, с. 25—32.

⁵⁷ М. Ђ. Милићевић. „Живот Срба сељака“, СЕЗ, I (1894), с. 292.

⁵⁸ М. Ј. Гајић. „С Лейенца на Радику“, ГНЧ, XXI (1901), с. 196.

⁵⁹ Станоја Н. Мијатовић. „Народна медицина Срба сељака у Левчу и Темнићу“, СЕЗ, XIII (1909), с. 298—299.

⁶⁰ В. В. Иванов, В. Н. Топоров. Исследования в области славянских древностей. Лексические и фразеологические вопросы реконструкции текстов, „Наука“, Москва, 1974, с. 259—304.

⁶¹ А. Я. Сыркин. „Числовые комплексы в ранних упанишадах“, Труды по знаковым системам IV, Тарту, 1969, с. 76—85.

⁶² А. Я. Сыркин, В. Н. Топоров. „О триаде и шестраде“, III летняя школа по вторичным моделирующим системам, тезисы, Тарту, 1968, с. 118.

јевн“.63 Број девет се јавља међу најфреквентнијим бројевима. Међутим, у његовој употреби су видљиве неке особености: када означава временски период увек је то време прошло и увек су у питању године („*ево има девет година, како сам ти млада досведена*“; „*а кад прошло девет година, Богдан мајци њојшијо беседи*“; „*разболе се војвода Дојчине, у Солуну граду бијеломе, боловао за девет година*“).64 Очигледно је, такође, да „*девет година*“ у епској поезији (а и у народним приповеткама, бајкама итд.) нема право значење упућивања на прецизно одређени период времена, већ има симболично значење у смислу „крајње време“. После тога се јунак ослобађа из тамнице, излази на мегдан, или нешто друго предузима.

Да би били јаснији неки принципи структурирања знаковног система у чијој основи лежи одбројавање од девет до нуле, треба ближе расветлити улогу броја девет у архаичном систему бројања.

Опште је прихваћено да је примитивно бројање било према прстима, тј. да су називи бројева именована гестовних знакова (тј. знакова-показатеља) помоћу којих се стварала аналогија између делова тела и јединица скупа предмета који се пребројавао. Тај процес је уочљив у великом броју језика света.65 Тако у папуанском језику *keva ramed a* „један“ бук означава „мали прст“, *lapo* „два“, букв. „домали прст“. Број четири се означава са *ki* што значи и „рука“, јер је за језик *keva* карактеристичан „четворни“ систем бројања. Палац се броји одвојено: нпр. „десет“ се означава као *ki lapona kode lapo* „руке две палца два“.66

Прасловенско **devet*, у ст. сл. *дѣвѣтъ*, сх. *дѣвѣтъ*, буг. *девет*, рус. *девять*, чеш. *devět*, пољ. *dziewięć*, гор. луж. *dzewjeć*, доњ. луж. *zewjeś*, итд., долази од ие. **e-nēun-*, **nēun-*, **enun*, које је посведочено у великом броју језика: сан. *nāva*, ав. *nava*, гр. *ἐννέα*, трач. *евеа*, алб. *nëndë*, лат. *novem*, ст. ир. *nói* брет. *nao*, гот. *nīun*, лит. *devyni*, лет. *devīni*, тох. АБ *пи*, итд. Сматра се да је Д на почетку речи у словенским језицима заменило Н под утицајем назива следећег броја — *десет*, мада има и других мишљења о томе.

Индоевропски назив за *девет* доводи се у везу са такође ие. називом **nēun-* „нов“, јер се претпоставља, да се са бројем осам завршава један систем бројања (четворкама) а са девет почиње нови.67

Чини ми се, да би у тумачењу ове етимологије требало извршити извесне корекције, јер је исувише лабав доказ двојински облик **oktōi-* „осам“ да је за праиндоевропљане био карактеристичан четворни систем бројања и, самим тим, тумачење деветке као почетка новог бројања. Томе противурече, рецимо, називи за „десет“, **dekmt(t)* (**de-* „два“ и **komt-* „рука“), назив за „пет“ (**pen-*

63 Т. Марећ. „*Stajaci brojevi u narodnoj našoj epici*“, ZNŽ, VII (1902), с. 1, с. 1—56.

64 Примери преузети од Марећана. Нав. дело.

65 В. В. Иванов. *Очерки по историји семантики в СССР*, Москва, 1976, с. 28.

66 А. А. Леонтьев. *Папуасские языки*, „Наука“, Москва, 1974, с. 68; А. А. Леонтьев. „*Психологический аспект языкового значения*“, Принципы и методы семантических исследований, „Наука“, Москва, 1976, с. 56—57.

67 Уп. А. Преображенский. *Этимологический словарь русского языка*, Москва, 1910—1914, кн. I, с. 177; Макс Фасмер. *Этимологический словарь русского языка*, I, „Прогресс“, Москва, 1964, с. 492—493; Josef Holub, František Kopečný. *Etymologický slovník jazyka českého*, v Praze, 1952, с. 99—100; Julius Pokorny. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, I, Bern—München, 1959, с. 318—319; Petar Skok. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I, JAZU, Zagreb, с. 398—399, итд.

kwe, према ст. слов. *peŕst* „песница“), као и назив за шест **k̂seks/k̂sweks* (уп. герм. *wachsen* „расти“), који указује да се шест схватало као 5 + 1, итд. Отуда се пре може говорити да је „пет“ први циклус бројања, односно, да су томе служили сви прсти једне руке.⁶⁸

Аналогија се може видети у неким афричким језицима (јужни банту, северни сото и др.), где се у једном од њих „шест“ означава кажипрстом десне руке а отвореном левом (= пет), а у другом се „пет“ назива *mphetša* „завршавање (бројања прстију једне руке)“.⁶⁹ Такође значајан податак за расветљавање ие. *penkwe*, јесте хет. *panki-* „скупљање“, умбр. *puntis, puntēs* „све“, „укупност“. То доказује да је пет у систему индоевропског бројања био највећи број првог бројног циклуса.⁷⁰

По мом мишљењу, првобитно бројање код праиндоевропљана се изводило на три начина: уз помоћ једне руке, обема рукама заједно и рукама одвојено. Уз помоћ једне руке се бројало од један до пет (уп. **penkwe* „пет“, ст. слов. *peŕst* „песница“); бројање од пет до осам се обављало спојеним рукама: отворена лева шака плус кажипрст и средњи прст (уп. **k̂seks-* „шест“ — „онај који је порастао, који је постао додавањем“), осмица се показивала на исти начин, с тим што су били отворени сви прсти осим палчева (уп. двоински облик **ok̂tōi* „осам“, од ие. **ōk-* „оштар“ — „два пута по четири оштрица — прста“); означавање деветке се вршило „преокретањем“ руку из положаја за осам, тако да се ослобађа палац леве руке и додају сви прсти десне, уз савијени палац. Десетка се означавала показивањем шаке са отвореним прстима прво једне, па онда друге руке (уп. **de—km* „две руке“, гот. *handus < *kom-tu-s* „рука“).

Опозитивност система бројања који се завршавао с деветком је заснована на две основне дистинктивне карактеристике: *времену* (континуирано ↔ дисконтинуирано) и *йерцейтивном регистру* (линеарно надовезивање елемената ↔ ментално формирана целина која се заснива на памћењу — једна рука са пет елемената плус друга рука са пет елемената).

На тај начин, деветка је крајњи број континуираног (линеарног) бројања и маргинални елемент мноштва које се могло истовремено довести у везу са знацима — показатељима, односно прстима.

Оправданост увођења времена као дистинктивне карактеристике може се уочити када се ознака за „девет“ (ие. **e-neu- en-*, **neun-*, **enun-*) доведе у везу са ие. **neuo-* „нов“ (ст. инд. *návas*, авест. *navo-*, лит. *navas*, ст. прус. *nawans*, гр. *νεος*, лат. *novus*) које је у себи садржавало карактеристике „сада“ и „овде“.⁷¹

Према томе, као потенцијалне семантичке карактеристике које могу да стоје иза ознаке „девет“ су: крајњи број у систему линеарног надовезивања

⁶⁸ Уп. Б. Л. Огибенин. „Дополнительные данные к индоевропейскому **penkwe* „пять“ в связи с символикой руки“, III летняя школа по вторичным моделирующим системам, тезисы, Тарту, 1968, с. 120.

⁶⁹ Б. Л. Огибенин. Нав. дело.

⁷⁰ Б. Л. Огибенин. Нав. дело, с. 121.

⁷¹ Уп. А. Преображенский. *Этимологический словарь русского языка*, т. I, с. 608—609; Carl Barling Buck. *A dictionary of selected synonyms in the principal indo-european languages. A contribution to the history of ideas*, Chicago & London, 1965, с. 962—963.

Јединица који се опажа континуираном перцепцијом уз присуство дискретних карактеристика „овде“ и „сада“.

Да су *йей̄* и *девей̄* маргинални бројеви два циклуса показују и неки примери фразеологије: „*Ни йей̄ ни девей̄*“ (говори се, кад се *йрӣовијѣда*, како ко учини *шӣо* одмах или изненада, не додавши ни ријечи. — *Па ни пет ни девет, него расй̄али држализом мене иза врай̄а*).⁷² „*Пей̄ за девей̄ дай̄и коме*“ (преварити га).⁷³ „*Не зна он йей̄ на девей̄*“ (не зна за шалу).⁷⁴

Као највећи број скупине с којом се успостављао аналоган однос према броју прстију, број девет у низу примера има значење повећег броја уопште. Нпр. *девей̄ан* „стари, дугогодишњи робијаш“.⁷⁵ И нека друга значења упућују на архаична схватања у вези са деветком: *йоследњи* (неважан, *сий̄оредан*) — *девей̄а брига*; *сасвим други*, који нема никакве везе с нечим — *Ја једно, йӣи девей̄о*; *нашироко, увелико* — *А ја у девей̄е, развезао од Адама*, и сл.⁷⁶

Гестовну карактеристику у формирању деветке која је описана као „преокретање“, можемо пратити у неким истокоренским речима: *девей̄ий̄и се* „чудити се“,⁷⁷ *девей̄ай̄и* „неког јако тући“,⁷⁸ *девей̄анко* „разбој“ (у загонеци)⁷⁹ итд.

Претходна разматрања о улози броја *девей̄* у систему бројања ће омогућити да се изведу још неки закључци у вези с разматраним магијским, односно бајаличким моделом, а и шире, у вези са симболичком делатношћу човека.

„Ако је основна и најопштија функција великих хемисфера код животиња и човека сигнализација“, каже Виготски, „онда је основна и најопштија функција човека помоћу које се он у првом реду разликује од животиње с психолошке стране, *сигнификација*, тј. стварање и употреба знакова“.⁸⁰ Археологија је посведочила да већ у мустеријском стадијуму и орињаку човек почиње да се сликовно изражава, али не с циљем да сижејно представи ствари, већ симболички. То нису просто форме приказивања *ране* или *руке* као такве, већ је то човекова тежња да моделирањем и симболичким приказивањем света, утиче на објективни свет у смеру који му је потребан.⁸¹ Отуда приказивање ране представља звер у својству ловачког плена, а приказивањем руке — одбрамбену и радну способност мушкарца. Већ ту, првобитни колектив, преко сликовних форми вреднује свој однос према свету који га окружује.

⁷² *Рјечник хрватскога или српскога језика*, ЈАЗУ, Загреб, II, 1884—1886, с. 363.

⁷³ Исто. С. 363.

⁷⁴ Исто. С. 363.

⁷⁵ *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, IV, САНУ, Институт за српскохрватски језик, Београд, 1966, с. 135.

⁷⁶ *Рјечник хрватскога или српскога језика*, II, с. 366; *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, IV, с. 137.

⁷⁷ Исто. С. 136.

⁷⁸ *Рјечник* ЈАЗУ, II, с. 364; *Речник* САНУ, IV, с. 135—136.

⁷⁹ *Рјечник* ЈАЗУ, II, с. 364.

⁸⁰ Л. С. Выготский. *Развитие высших психических функций*, Москва, 1960, с. 111.

⁸¹ В. Л. Нейдинг. „*Фигуративная стадия развития изобразительного искусства верхнео палеолита и его эстетический критерий*“, Советская археология, 1977, бр. 2, с. 121—122.

То исто, само на специфичан начин изражено, имамо у типу иконичко-вербално-ритуалног моделирања, у чијој основи лежи одбројавање од *девети* до *нуле*. Отворени свет реалија, чија структурност није уочљива, приказује се затвореним и строго структурираним системом са симболичком функцијом. Целина са неодређеним бројем елемената се замењује највећим бројем који се „линеарно“ перципирао — деветком, да би онда тај знак показатељ био трансформисан у знак-симбол, нарушавањем директне везе ознаке и денотата вредносним елементом, тј. стварањем одређене представе стварности, не у зависности од тога како она изгледа, већ по мери човека.

Ljubinko Radenković

STRUCTURAL AND TYPOLOGICAL CHARACTERISTICS OF SYMBOLISM OF WRITTEN MAGIC FORMULAS AND OTHER SORCEROUS FORMS

S u m m a r y

Written magic formulas and different sorcerous texts (incantations) that have been handed down orally, represent a very significant document of archaic models of human communities at a rather early stage of their development. Through the structural and typological study of them, one can realize the positive idea of *Schleicher* (which was not properly based methodologywise) about the reconstruction of the content of the old Indo-European texts on the morpho-phonemic level.

Canonic forms of those creations were realized as simple symbolic systems, through the study of which some conclusions can be made which would be significant for linguistics and particularly for semiology.

In this paper, the stress has been put on the clarification of the common principle of the symbolism generation realized by different symbolic means (in the form of verbal and iconic formulas, folk incantations, and ritual procedures). As an example to be taken, there is the written magic formula structured according to the descending order and which consists of nine lines; the same model can be found in the folk incantations (as the illustration the same type of incantations have been quoted from a dozen Indo-European languages), as well as in some ritual procedures.

In order to answer the question as to why those models are based on the structure of nine elements, the role of number nine in the Indo-European numeric system has been highlighted. To that respect, a hypothesis is made about the modelling role in the numeric system (as one of the basic forms of human symbolic activity) of discrete characteristics of *time* (opposition: continuous ↔ discontinuous) and of *space* (opposition according to the perceptive register: linear addition of elements ↔ mentally formed entity based on memory). According to those classifiers, and assuming that the archaic numerical system was based on the use of hands, number *nine* was understood as the last number in the linear addition of singles which was noticed to be continuous. Therefore, the model that is discussed, is a substitution for the entity with an indefinite number of elements by means of the largest number which was „linearly“ perceived, i.e. number nine, and then this symbol-indicator was transformed into a sign-symbol by destruction of the direct connection between the symbol and the denotation by the element of value, i.e. by creation of a certain image of reality, not dependant on what it looked like but on how people had got that image.

ИЗВОРИ

- Архив САНУ,
 Етнограф. зб. — *Архив Српске академије наука и уметности, Етнографска збирка*, Београд.
 БВ — *Босанска вила*. Лист за забаву, поуку и књижевност, Сарајево.
 „Браство — *Брасиво*. Изд. Друштво светог Саве, Београд.
 ГЕМ — *Гласник Етнографској музеја у Београду*, Београд.
 ГЕМЦ — *Гласник Етнографској музеја на Цетињу*, Цетиње.
 ГЗМ — *Гласник Земалској музеја у Босни и Херцеговини*, Сарајево.
 ГЗМ, н.с. — *Гласник Земалској музеја у Сарајеву*, нова серија, Сарајево.
 ГНЧ — *Годишњица Николе Чуйића*. Изд. Чупићева задужбина, Београд.
 ЖЗ — *Живот и здравље*. Часопис за здравствено просвећивање, Сарајево.
 ZNŽ — *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*. Izd. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
 ИОРЯС — *Извешаја Оиделенія рускаго языка и словесности Императорской академии наук*, Санктпетербург.
 „Караџић“ — *Караџић*. Лист за српски народни живот, обичаје и предање, Алексинац.
 „Матица“ — *Матица*. Лист за књижевност и забаву, Нови Сад.
 „Miscellanea“ — *Miscellanea*. Izd. Centralni higijenski zavod, Beograd.
 NS — *Narodna starina*. Časopis za historiju i etnografiju Južnih Slovjena, Zagreb.
 САЦЛ — *Српски архив за целокујно лекарство*. Изд. Српско лекарско друштво, Београд.
 „Сборник“ — *Сборник за народни умотворенія и народопис*, Софиа.
 СЕЗ — *Српски етнографски зборник*. Изд. Српска краљевска академија (Српска академија наука и уметности), Београд.
 „Србадија“ — *Србадија*. Илустровани лист за забаву и поуку, Беч.
 „Starine“ — *Starine*. Izd. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.

САДРЖАЈ

	Страна
Др Јанко Јуранчич (Љубљана)	
Граматиچار и лексикограф Антон Мурко и савременици	5
Др Јован Вуковић (Сарајево)	
Типолошке карактеристике граматичке структуре српскохрватског језика (у синхронијској и дијахронијској перспективи)	15
Dr Laszlo Dezsö (Budapest)	
Проблеми типолошког описа српскохрватског језика	21
Др Лили Лашкова (Софија)	
Неке карактеристичне типолошке ознаке српскохрватског књижевног језика	29
Др Радоје Симић (Београд)	
Типолошке карактеристике комплексних исказа у прозним текстовима Вука Караџића (с посебним освртом на њихову поетску функцију)	39
Мр Светозар Стијовић (Београд)	
Питање корелације између замене јата и стандардне хипокористичке формације <i>Пѐра/Пѐро</i> у штокавским говорима	49
Др Драго Ђупић (Титоград)	
Јекавско јотовање лабијала у говорима Црне Горе	57
Др Александар Младеновић (Нови Сад)	
Претпоставка о старој измени иницијалног <i>В</i> са слабиим полугласником у једном делу српскохрватског језика	65
Мр Слободан Н. Реметић (Београд)	
Судбина глаголског прилога прошлог у централним дијалектима српскохрватског језика (с освртом на ситуацију у једном источнбосанском говору)	71
Dr František Václav Mareš (Wien)	
Карактеристика промене перфекта и кондиционала у словенским језицима	79
Paul Garde (Aix-en-Provence)	
Акцент српскохрватског глагола и тенденције његовог развитака	91
Др Александар Албијанић (Los Angeles)	
Прилог познавању деклинирања позајмљеница у неким делима Јоакима Вујића и Павла Соларића	113
Др Мирослав Кравар (Задар)	
Имперфект и аорист у хрватскосрпском језику	123
Dr Kazimierz Feleszko (Warszawa)	
Српскохрватски прилошки партиципи — неке карактеристике	139
Др Милорад Дешић (Нови Сад)	
Вокатив у српскохрватском писаном и говорном језику	147

	Страна
Др Јован Кашић (Нови Сад) Темпорални прилози деноминативног порекла у српскохрватском језику . . .	159
Др Јоже Топоришич (Љубљана) Контрастивни поглед на творбу речи српскохрватског и словеначког језика . .	167
Др Борис Марков (Скопје) Именице са значењем лица женског пола у српскохрватском језику	177
Др Милан Сурдучки (Toronto) Именичке сложенице без спојног вокала у српскохрватском језику	189
Др Јелка Матијашевић (Приштина) Структурно-семантичка компонента категорије рода именица које означавају млада бића — у руском и српскохрватском језику (са типолошког аспекта) .	199
Dr Isztvan Nyomárkay (Budapest) Стране речи у српскохрватском језику (неки проблеми прилагођавања интернационализама морфолошком систему српскохрватског језика у 18. веку) . .	213
Др Асим Пецо (Београд) Лексичке специфичности у поезији Скендера Куленовића	221
Jean Kudela (Paris) Скица једне типологије „лажних пријатеља“ француског порекла у српскохрватском језику	233
Др Милорад Радовановић (Нови Сад) Номинализације у српскохрватском језику	251
Dr Petter Herrity (Nottingham) Проблем конгруенције у српскохрватском и другим словенским језицима . .	261
Др Ксенија Милошевић (Сарајево) Један синтаксички модел српскохрватске прости реченице и његове реализације	275
Dr Irena Sawicka (Warszawa) Проблеми именске предикације (нацрт проблематике)	289
Dr Zuzanna Topolinska (Warszawa) Семантичка и синтаксичка дистрибуција заменичких корена <i>и-</i> , <i>ов-</i> , <i>он-</i> у српскохрватском језику	297
Др Милка Ивић (Нови Сад) О прилозима у вези са неким типолошким карактеристикама српскохрватске реченице	307
Dr László Hadrovicz (Budapest) Синтаксичка адаптација страних ријечи у српскохрватском језику	313
Др Данило Барјактаревеић (Београд) Развојни пут конструкције за казивање будућности	323
Dr Hilmar Walter (Leipzig) Конструкције са <i>да</i> у савременом српскохрватском језику са конфронтативног гледишта	331
Др Војислав И. Илић (Београд) Поредбена конструкција са везником <i>као</i> и композитумом <i>као и</i>	343
Др Драгољуб Петровић (Нови Сад) Један модел имперсоналне реченице у српскохрватским дијалектима	365

	Страна
Др Вера Николић (Београд)	
Афиксални пасив у руском и у српскохрватском језику	371
Др Љубомир Михаиловић (Београд)	
Безличне глаголске конструкције као средство синтаксичке компресије у ен- глеском и српскохрватском језику	381
Љубинко Раденковић (Београд)	
Структурно-типолошке карактеристике знаковности писаних магијских фор- мула и других бајаличких форми	387

Издаје Међународни славистички центар,
Филолошки факултет
11 000 Београд, Студентски трг 3

За издавача:
проф. др *Слободан Ж. Марковић*

Редактори:
проф. др *Свешозар Николић*
проф. др *Драгушин Мирковић*

Ликовна опрема:
Ново Чојурић

Овај зборник се штампа уз помоћ:
Републичке заједнице науке Србије и
Покрајинске заједнице науке Војводине

Тираж: 1000 примерака
Штампа: ГРО „Просвета“, Београд
Буре Баковића 21

